ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

VOLUMUL 15

stil – ultrasonografie

EDITOR
Vidrașcu și fiii

PROIECT EDITORIAL
Dan Vidrașcu

COORDONARE
Cornelia Marinescu, Ilieș Câmpeanu

REDACTARE
Delia Anghelescu, Justina Bandol, Andreea Bratu, Ilieș Câmpeanu, Cristian Cercel, Oana Cristescu, Adriana Dobre, Elena Gugu, Doina Marian, Cornelia Marinescu, Mihnea Moroianu, Carmen Nedelcu, Florența Simion, Sorin Șerb

Anatol Eremia, Vasile Florea, Eugen Muntean, Rodica Pandele, Florența Simion (articole despre realități românești)

REFERENȚI DE SPECIALITATE
Adrian Burloiu, Christian Ferencz Flatz, Theodor Julea, Mirela Marinescu, Dorin Matei, Marcel Mărunțiu, Nicolae Mocanu, Cristina Staicu, Daniela Strat, Denisa Talaban, Ionuț Vulpescu

COPERTĂ ȘI PREZENTARE GRAFICĂ
Vladimir Zmeev

CORECTURĂ
Cristiana Miu

TEHNOREDACTARE ȘI PREPRESS
Marin Popa

TRADUCĂTORI
Coordonare: Eugen Muntean

Mădălina Adronic, Justina Bandol, Sonia Bulei, Cristina Buta, Andreea Chirculescu, Laura Chistrugă, Daniela Constantin, Roxana Cozac, Bogdan Crețu, Camelia Gheorghie, Ștefan Grigoriu, Cătălina Grosu, Roxana Ivașcu, Carmen Lavrig, Olesia Lupu, Ioan Milică, Doris Mironescu, Magdalena Mișievici, Simona Mitocaru, Marius Motoca, Dinu Gabriel Muntean, Gabriela Muntean, Ecaterina Pătrașcu, Dana Pătruț, Monica Pepine, Oana Petrovici, Fabiola Popa, Mihaela Răducanu, Iulia Rășcanu, Rebeca Romaniuc, Florența Simion, Emanuela Șoimaru, Teodora Szenti, Gabriela Tănase, Otilia Teodorescu, Ramona Zamfirescu

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Ne puteți vizita pe
www.litera.ro

O.P.53; C.P.212, sector 4, București, România
tel./fax 031 4251619; e-mail: comenzi@litera.ro

JURNALUL NAȚIONAL

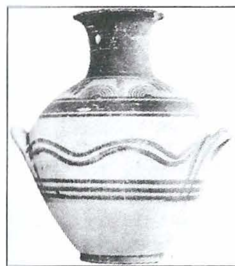
Descrierea CIP a Bibliotecii Naționale a României
ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA
coord.: Ilieș Câmpeanu, Cornelia Marinescu. –
București: Editura Litera, 2010, 16 vol.
ISBN 978-973-675-761-7
Vol. 15. stil – ultrasonografie – ISBN 978-973-675-783-9
I. Câmpeanu, Ilieș (coord.)
II. Marinescu, Cornelia (coord.)
81'374.2=135.1
030=135.1

stil perpendicular

Fază din arhitectura gotică engleză târzie, aproape contemporană cu stilul francez flamboaiant. Stilul, preocupat de crearea de efecte vizuale bogate prin intermediul decorațiunii, s-a caracterizat printr-o predominanță a liniilor verticale în motivul decorativ al vitraliilor, printr-o lărgire a ferestrelor și prin transformarea etajelor interioare într-o singură încăpere unită vertical. Bolțile ventilate, care se ridicau din coloane zvelte sau pandantive, au devenit foarte populare. Cea mai veche construcție în acest stil, care s-a păstrat peste veacuri, este, probabil, strana din catedrala din Gloucester (începută în cca 1335). Printre celelalte monumente importante se numără capela Colegiului Regal din Cambridge (1446–1515) și capela lui Henric VII din catedrala Westminster. În sec. XVI, adaptarea elementelor arhitecturale specifice la stilul perpendicular a dus la apariția stilului Tudor.

stil protogeometric

Stil de artă vizuală al Greciei antice, care a anunțat revigorarea măiestriei tehnice și a spiritului creativ conștient, după prăbușirea civilizațiilor minoică și miceniană, în jurul sec. XII î.Hr. Vocabularul stilului se limita la cercuri, arcuri, triunghiuri și linii curbe, toate derivate din reprezentațiile minoice și miceniene ale vieții acvatice și ale plantelor. Pe ceramică, aceste elemente decorative erau plasate cu grijă în benzi orizontale, mai ales pe umărul sau pe burta vasului. Partea de jos a vasului era de obicei lăsată goală sau pictată într-un pigment negru și lucios, moștenit de la artiștii din Epoca Bronzului.

Amforă din Atena, din perioada protogeometrică, începutul sec. X î. Hr.; Muzeul Kerameikos, Atena

FOTOARHIVA HIRMER, MUNCHEN

stilistică

Domeniu al studiului literar, cu accent pe analiza diverselor elemente de stil (precum metafora și dicțiunea). Anticii defineau stilul ca fiind înfrumusețarea gândurilor. Acest lucru a stat la baza concepției potrivit căreia figurile de stil pot fi catalogate, iar ideile pot fi exprimate cu ajutorul propozițiilor, realizând tipuri de figuri de stil adecvate discursului. În teoriile moderne, se pune accent pe relația dintre stil și viziunea originală asupra realității, aparținând scriitorului.

Still, Clyfford

(30.11.1904, Grandin, Dakota de Nord, SUA – 23.06.1980, Baltimore, Maryland)

Pictor american. A studiat la Universitatea Spokane și la Washington State College. După ce a cochetat cu mai multe stiluri, s-a implicat în expresionismul abstract și a fost un pionier al picturii ample monocromatice. Opera sa este adeseori catalogată ca intrând în subsetul „câmpului de culori" al expresionismului abstract. A folosit vopsea opacă și groasă (impasto) în forme modulate expresiv, crestate pentru a sugera puterea brută, agresivă.

Still, William Grant

(11.05.1895, Woodville, Missouri, SUA – 03.12.1978, Los Angeles, California)

Compozitor american. Inițial a dorit să devină medic, dar a studiat muzica la Oberlin. A învățat să cânte la clarinet, oboi și vioară. A studiat compoziția cu George Chadwick (1854–1931) și Edgard Varèse. În anii 1920 a lucrat ca aranjor pentru liderul de trupă de dans Paul Whiteman și pentru compozitorul de blues W.C. Handy. La început, stilul său era unul de avangardă (*From the Black Bel,* 1926), dar începând cu 1930 a căutat să dezvolte o artă muzicală afro-americană distinctivă, compunând cinci simfonii (printre care *Simfonia afro-americană,* Afro-American Symphony, 1931), muzică de balet, operă, muzică corală și solo.

Stillman, James

(09.06.1850, Brownsville, Texas, SUA – 15.03.1918, New York)

Om de afaceri și bancher american. Și-a început cariera în casa unor negustori din New York. A devenit președinte al Băncii Naționale (*vezi* Citigroup) în 1891, la scurt timp după ce familia Rockefeller a obținut controlul băncii. Sub conducerea sa, banca a prosperat în timpul crizei din 1893, multiplicându-și depozitele și devenind cea mai importantă bancă din SUA. În 1897 era singura capabilă să finanțeze reorganizarea Uniunii Căilor Ferate ale Pacificului (*vezi* Union Pacific Railroad). A lăsat în urma sa o avere impresionantă.

stilolit

Structură sedimentară care constă dintr-o serie de coloane de piatră mici, alternante,

întrepătrunse, în formă zimţată. Este specifică granitului, marmurii şi rocilor din aceeaşi categorie. Coloanele nu apar niciodată singure, ci ca o succesiune de întrepătrunderi care formează o sutură în zigzag pe suprafaţa pietrei. Majoritatea geologilor le consideră rezultatul unor soluţii chimice diferenţiale, datorită faptului că apa circulă de-a lungul unei nişe în roca întărită.

Stilul celui de-al Doilea Imperiu

Vezi Beaux-Arts

stilul şindrilă

În SUA, stil arhitectural care presupune acoperirea cu şindrilă de lemn a diferitelor suprafeţe, în vogă în anii 1870 şi 1880. Printre cele mai frumoase exemple se numără casa lui Henry Hobson Richardson (1874–1875) din Newport, Rhode Island, respectiv casa Stoughton (1882–1883), din Cambridge, Massachusetts. Acest stil s-a dezvoltat din stilurile Queen Ann şi Stick şi a fost stimulat de interesul crescând pentru arhitectura americană colonială. Şindrilele mici se foloseau cu succes la acoperirea unor suprafeţe restrânse. Asemănător cu stilul stick, se caracterizează prin planuri deschise cu curgere liberă; verandele deschise şi liniile neregulate ale acoperişurilor contribuie la efectul pitoresc, rustic. A avut o influenţă puternică asupra lucrărilor lui Frank Lloyd Wright.

Stilwell, drumul ~ *anterior* drumul Ledo

Fost drum militar în Asia, cu o lungime de 769 km, ce lega NE Indiei de Birmania. A fost construit în Al Doilea Război Mondial, de inginerii armatei americane şi ai trupelor chineze, pentru a lega staţiile terminus Ledo, India, şi Mogaung, Birmania. Denumit după generalul Joseph Stilwell, drumul ajunge în Birmania (Myanmar) prin dificila trecătoare Pangsau din lanţul muntos Patkai.

Stilwell, Joseph W(arren)

(19.03.1883, Palatka, Florida, SUA - 12.10.1946, San Francisco, California)

Ofiţer în armata americană. Şi-a făcut studiile la West Point şi a participat la Primul Război Mondial. A studiat chineza, şi-a desfăşurat activitatea la Tianjin, în perioada 1926–1929, şi a fost ataşat militar la Beijing, între 1935 şi 1939. Când a izbucnit Al Doilea Război Mondial, a devenit şef al comandamentului pe lângă generalul Jiang Jieshi, comandând trupele chineze în Birmania (1939–1942). A devenit comandant al forţelor armate americane din China, Birmania şi India. A supravegheat construirea drumului Stilwell sau Ledo (Stilwell Road). A fost promovat la gradul de general (1944), comandând Armata X americană în Pacific (1945–1946).

Stimson, Henry L(ewis)

(21.09.1867, New York, SUA - 20.10.1950, Huntington, New York)

Om de stat american. Avocat, a fost secretar de război (1900–1913), guvernator în Filipine (1927–1929) şi secretar de stat al SUA (1929–1933). După ce japonezii au ocupat Manciuria (1931), a trimis o notă diplomatică prin care refuza să recunoască schimbările teritoriale şi reafirma drepturile SUA; conţinutul acestui act a devenit cunoscut drept Doctrina Stimson. În calitate de secretar de stat (1940–1945), a supravegheat expansiunea şi antrenarea forţelor americane în Al Doilea Război Mondial. A fost consilierul-şef al lui Franklin Roosevelt şi al lui Harry Truman pe probleme de politică atomică, susţinând folosirea bombei atomice la Hiroshima şi Nagasaki.

stimulent

Drog care excită funcţiile organismului; de regulă, stimulează sistemul nervos central, inducând energie, stare de euforie, vigilenţă, elocinţă şi activitate motorie şi reducând apetitul. Efectele euforice pot face anumiţi stimulenţi (de ex. amfetaminele, cofeina şi produsele înrudite, cocaina, nicotina) droguri puternice, care creează dependenţă (*vezi* toxicomanie). Ritalina, prescrisă copiilor cu probleme de concentrare, nu este un stimulent puternic.

Stiria *în germană* Steiermark

Land în SE Austriei. Suprafaţa: 16 387 kmp; 1 183 303 loc. (2001). Centrul administrativ: Graz. Populată încă din Epoca Pietrei, regiunea a ajuns sub stăpânire romană ca parte a regatului celt Noricum. A fost condusă de bavarezi în sec. VII d.Hr., a aparţinut ducatului Carinthia după 976 d.Hr. şi a fost transformată în teritoriu de frontieră al regatului franc în sec. XI. Teritoriul a devenit ducat în 1180, iar în 1282 a fost preluat de Habsburgi. După Primul Război Mondial, 6 032 kmp din S Stiriei au fost cedaţi Iugoslaviei. Stiria a devenit apoi land al Austriei şi a rămas aşa, cu excepţia perioadei 1938–1945, când mare parte a

teritoriului a format Reichsgau (district politic) sub *Anschluss* (încorporarea Austriei de Germania).

Stirling

Oraș, 86 212 loc. (2001), și zonă administrativă din S Scoției, situat pe râul Forth. Există dovezi ale unor așezări timpurii ale picților. A devenit oraș regal pe la 1130, reședință regală în 1226, fiind locul nașterii lui Iacob II al Scoției și al încoronării Mariei, regina Scoției, și a lui Iacob VI al Scoției (ulterior Iacob I al Angliei). În apropiere de Stirling s-au purtat două lupte: Bătălia de la Stirling Bridge (1927), unde trupele scoțiene au nimicit trupele engleze, și Bătălia de la Bannockburn (1314). A prosperat până la jumătatea sec. XVI și a împărțit cu Edinburgh privilegiile unei cetăți de scaun. După unirea coroanelor Scoției și Angliei (în 1603), a încetat să mai joace un rol important pe plan național. În prezent, orașul este centrul comercial al unei regiuni agricole. Întreaga zonă administrativă este un centru al industriei electronice, existând și industrie producătoare de papetărie, de malțificare, producătoare de bere, distilerii. Stirling este centru administrativ și cel mai important oraș al regiunii.

Stirling, Conte de ~

Vezi William Alexander Stirling

Stirling, Sir James (Frazer)

(22.04.1926, Glasgow, Scoția - 25.06.1992, Londra, Anglia)

Arhitect scoțian. A început să lucreze (1956–1963) în stilul neobrutalist, alături de James Gowan (*vezi* brutalism). Tehnica folosită la construirea Universității din Leicester (1963), cu formele sale precise și clare, i-a adus popularitatea de la bun început. A lucrat împreună cu Michael Wilford din 1971. În anii 1970, Stirling avea deja propriul stil postmodernist, cu forme geometrice abstracte și complexe, culori stridente și elemente clasice. Neue Staatsgalerie 1977–1984 din Stuttgart se numără printre cele mai remarcabile realizări ale sale. În 1980 a primit Premiul Pritzker pentru Arhitectură.

Stirling, William Alexander, Primul conte de ~

(1576, Menstrie, Clackmannan, Scoția - 12.02.1640, Londra, Anglia)

Poet scoțian și colonizator al Canadei. A făcut parte din curtea lui Iacob I, a scris seria de sonete *Aurora* (1604). În 1621 a obținut un teritoriu în America de Nord, pe care l-a numit Nova Scotia (Noua Scoție), în ciuda pretențiilor Franței la pământul respectiv. A oferit proprietăți scoțienilor care erau dispuși să-i ajute pe cei care doreau să se stabilească aici, dar regiunea nu a fost colonizată până când fiul său nu a stabilit o așezare la Port Royal (Annapolis Royal). Alexander a fost silit să predea teritoriul prin Tratatul de la Susa (1629), care a pus capăt conflictului anglo-francez. Coloniștii scoțieni au fost siliți să se retragă, prin 1631.

stoa

În arhitectura greacă, colonadă sau trecere acoperită; de asemenea, clădire lungă, deschisă, cu acoperișul susținut de unul sau mai multe șiruri de coloane, paralele cu peretele posterior. „Stoa" înconjurau piețele și sanctuariile, devenite locuri pentru afaceri și promenade. Camerele se pot sprijini pe colonade, adăugându-se uneori și cel de-al doilea etaj. Un exemplu grăitor este colonada lui Attalos din Atena (sec. II î.Hr.), o clădire impozantă cu două etaje, având în spate un șir de ateliere.

Stockholm

Oraș, 750 348 loc., 1 660 700 loc. (2000) în zona metropolitană, capitala Suediei. Cuprinde numeroase insule și peninsule legate prin poduri vechi și pasaje superioare moderne, fiind considerat una dintre cele mai frumoase capitale ale lumii. Conform tradiției, conducătorul suedez Birger Jarl a fondat Stockholmul pe la 1250. În Evul Mediu a devenit principalul port comercial al Suediei, iar în 1436, capitală. După ani întregi de conflicte între suedezi și danezi, Gustav I Vasa a eliberat orașul de sub stăpânirea daneză, în 1523. S-a dezvoltat foarte repede la mijlocul sec. XVII, când Suedia a devenit o mare putere. Stockholm este centrul cultural al Suediei în sec. XVIII. Cunoaște o nouă perioadă de înflorire în sec. XIX. Este cel de-al doilea mare port al Suediei (Göteborg fiind primul) și este centrul cultural, comercial, financiar și educațional cel mai important al țării.

Stockhausen, Karlheinz

(22.08.1928, Mödrath, în apropiere de Köln, Germania - 05.12.2007, Kürten-Kettenberg)

Compozitor german. A rămas orfan în Al Doilea Război Mondial și s-a întreținut singur (a fost inclusiv pianist de jazz).

A fost apoi admis la Conservatorul din Köln (1947). După ce a ascultat muzica lui Oliver Messiaen la Darmstadt în 1951, a început să studieze cu acesta și să experimenteze cu serialismul. Printre primele sale lucrări se numără *Contrapuncte* (Kontrapunkte) și *Bucăți pentru pian I-IV* (Klavierstücke I-IV, 1952–1953). De asemenea, se implică și în *musique concrète*, o tehnică folosind sunetele înregistrate ca material brut; remarcabila sa lucrare *Cântecul tinerilor* (Der Gesang der Jünglinge, 1956) utilizează o înregistrare sublimă, procesată, a unui bărbat soprană, combinată cu sunete electronice. Continuări ale serialismului mai apar în lucrări precum *Masă de timp* (Zeitmasse, 1956) și *Grupe* (Gruppen, 1957), un reprezentant marcant al avangardismului. Lucrarea *Momente* (1964) aplică un serialism influent, mai degrabă unor grupuri de sunete decât unor tonalități individuale, începând să le includă aleatoriu. Începând cu ultima parte a anilor 1960, compune arii de o mai mare anvergură; unele dintre ele folosesc literatura, dansul și ritualul, ca în seriile *Lumină* (Licht, începând cu 1977).

Stockport

Oraș, 284 544 loc. (2001), district metropolitan situat în NV Angliei. A fost atestat documentar pentru prima dată în 1220. Inițial a fost amplasat în defileul format la confluența râurilor Tame și Goyt, care formează râul Mersey. Orașul modern se întinde pe un teren înalt. În sec. XIX, filaturile de bumbac dețineau un rol important, iar în sec. XX, producția orașului s-a diversificat prin introducerea industriei grele și a industriei electronice. Este parte din zona metropolitană Greater Manchester; districtul metropolitan cuprinde, pe lângă Stockport, zona urbană a Cheadle, orașele Bramkall, Romiley, Marple și zone rurale.

Stockton

Oraș, 243 771 loc. (2000), situat în centrul Californiei, SUA, situat pe râul San Joaquin. Legat de golful San Francisco prin cei 126 km de canal, este unul dintre cele două porturi din interiorul statului. A fost fondat în 1847 și s-a dezvoltat rapid ca punct de aprovizionare a minelor, în timpul goanei după aur din 1849. Odată cu introducerea sistemului de irigații și a costruirii primei căi ferate, s-a dezvoltat ca piață de desfacere pentru produse agricole și vinuri. Finalizarea canalului, în 1933, a făcut din Stockton un port important și un antrepozit pentru operațiunile militare americane din Pacific.

Stockton, Robert F(ield)

(20.08.1795, Princeton, New Jersey, SUA - 07.10.1866, Princeton)

Ofițer de marină american. A intrat în marină și a ajuns la rangul de comandant în 1838. În timpul Războiului Mexican, a preluat comanda forțelor navale și terestre americane din California de astăzi, trecând, în 13 august 1846, la asedierea orașului Los Angeles, bastion mexican. Patru zile mai târziu, a înființat un guvern civil și a anexat oficial California la SUA, autonumindu-se guvernator. Împreună cu trupele colonelului Stephen Kearny, a înăbușit o răscoală a indigenilor mexicani și a cedat întreaga provincie SUA. În 1850 a demisionat din marină și a fost ales în Senatul american. Stockton, California, îi poartă numele.

Stoia, Achim

(08.07.1910, Mohu, Sibiu - 02.04.1973)

Compozitor, dirijor și folclorist român, rector și profesor la Conservatorul din Iași și dirijor al Filarmonicii Moldova (1950–1960). A compus muzică simfonică (suitele *În lumea copiilor, Sibiana*), muzică vocal-simfonică (*Cantata Unirii, Trei jocuri din Ardeal*), piese corale. A publicat câteva culegeri și studii de folclor muzical.

stoichiometrie

Determinare a proporțiilor (prin greutate sau număr de molecule) în care elementele sau compușii reacționează între ei. Principiile pentru determinarea legăturilor stoichiometriei se bazează pe legile conservării (*vezi* legea conservării) masei și energiei și pe legea combinării greutăților (*vezi* greutatea echivalentă) sau a volumelor. Instrumentele folosite sunt formulele chimice, ecuațiile chimice, greutățile atomice și greutățile moleculare sau greutățile de formulă.

stoicism

Școală de filozofie din Antichitatea greco-romană. Inspirată de învățăturile lui Socrate și Diogene din Sinope, școala a fost fondată la Atena de către Zeno din Citium, către 300 î.Hr., exercitându-și influența asupra lumii greco-romane până spre 200 d.Hr. Stoicismul pune accentul pe

datorie și susține că, prin intermediul rațiunii, omul poate să înțeleagă universul ca fiind guvernat de soartă și ca fiind, în ciuda aparențelor, în chip fundamental rațional. Strunindu-și propria viață, omul poate oglindi grandoarea, calmul și ordinea universului, învățând să accepte evenimentele cu fermitate și seninătate. Doar astfel se poate duce o viață demnă din punct de vedere moral. Învățăturile stoicilor au fost, în cea mai mare parte, transmise generațiilor următoare prin cărțile lui Cicero și prin cele ale stoicilor romani Seneca, Epitect și Marcus Aurelius.

Stoilow, Simion

(14.09.1887, București, România - 04.04.1961)

Matematician român, profesor universitar la București, membru al Academiei Române; considerat unul dintre întemeietorii matematicii românești moderne. A formulat în 1926 o teorie topologică a funcțiilor (teoria funcțiilor de variabilă complexă), iar în 1933 teorema cunoscută sub numele teorema Hadamard-Stoilow. A mai publicat teorema care îi poartă numele, o teorie a ecuațiilor liniare cu derivate complexe în domeniul complex, asupra funcțiilor continue și a derivatelor lor etc.

Stoker, Bram *născut* Abraham Stoker

(08.11.1847, Dublin, Irlanda - 20.04.1912, Londra, Anglia)

Scriitor irlandez. Deși țintuit la pat până la vârsta de șapte ani, a devenit mai târziu un sportiv de marcă. A lucrat zece ani în serviciile civile. Timp de 27 de ani, ca manager al lui Henry Irving, i-a ținut corespondența și l-a însoțit în turnee. În această perioadă, a început să scrie ficțiune, capodopera sa fiind romanul gotic de un imens succes *Dracula* (1897). Strâns legată de legendele cu vampiri, povestea a devenit sursa de inspirație a unui întreg gen literar și a multor filme. Nici una dintre celelalte lucrări ale sale, printre care și *Bârlogul viermelui alb* (The Lair of the White Worm, 1911), nu a atins calitatea și popularitatea acestui roman.

Stokes, William

(01.10.1804, Dublin, Irlanda - 10.01.1878, Howth, în apropiere de Dublin)

Medic irlandez. A obținut diploma de doctor în medicină la Universitatea din Edinburgh și s-a întors la Dublin, încurajând studenții să lucreze în spitale, sub supravegherea universității, pentru a acumula cunoștințe generale și medicale. L-a urmat pe tatăl său în postul de profesor de medicină la Universitatea din Dublin. Printre publicațiile sale se numără *Tratat asupra diagnosticului și tratamentului afecțiunilor pieptului* (A Treatise on the Diagnosis and Treatment of Diseases of the Chest, 1837), *Afecțiunile inimii și ale aortei* (The Diseases of the Heart and Aorta, 1854) și o primă lucrare despre stetoscop.

Stokowski, Leopold (Anthony) *născut* Antoni Stanislav Boleslawicz Stokowski

(18.04.1882, Londra, Anglia - 13.09.1977, Nether Wallop, Hampshire)

Dirijor și organist american de origine engleză. A studiat la Colegiul Regal de Muzică și la Universitatea Oxford. După ce a fost organist și dirijor al mai multor concerte, a devenit dirijorul Orchestrei Simfonice din Cincinnati (1909–1912), bucurându-se de un mare succes. Apoi a mers la Orchestra din Philadelphia, transformând-o, în 1912–1938, într-o formație renumită în lume. A creat deosebitul „sunet Philadelphia“. A acordat o atenție specială muzicii contemporane și a înțeles de timpuriu importanța înregistrării. S-a consacrat ca actor în filmul lui Walt Disney *Fantezie* (Fantasia, 1940), jucând și în alte filme și folosindu-și celebritatea pentru a ajuta organizațiile muzicale lipsite de experiență, printre care și Orchestra Simfonică Americană, pe care a înființat-o în 1962. Adeziunea sa vădită pentru o muzică nouă a lărgit mult gustul muzical american.

Stolîpin, Piotr (Arkadievici)

(14.04.1862, Dresda, Saxonia - 18.09.1911, Kiev, Ucraina, Imperiul Rus)

Politician rus. În calitate de guvernator a două provincii rusești, Grodno (1902) și Saratov (1903), a îmbunătățit nivelul de trai al țăranilor, înăbușindu-le însă revoltele. A intrat în grațiile țarului Nicolae II, a fost numit ministru de interne, iar apoi prim-ministru, în 1906. A inițiat reformele agrare, acordând țăranilor mai multă libertate de a-și alege reprezentanții în Adunările Populare și de a achiziționa pământ, crezând că astfel se va forma o clasă loială și conservatoare de fermieri. Măsurile sale represive împotriva rebelilor și a teroriștilor i-au adus antipatia liberalilor. A dizolvat Duma atunci când s-a opus reformelor sale, dar ulterior i-a câștigat de partea sa pe moderați. A fost asasinat de un revoluționar, în 1911.

Stoller, Mike
Vezi Jerry Leiber

stolon *sau* tulpină târâtoare
Tulpină subțire, care crește orizontal pe pământ, dând naștere la rădăcini și la rămurele ce se ridică vertical în anumite puncte, numite noduri. Multe ierburi anuale și perene dezvoltă stoloni.

stomac
Parte superioară stângă a cavității abdominale, în formă de pungă, ce se extinde și se contractă în funcție de cantitatea de hrană conținută. Este format din patru secțiuni: cardia, ce coboară de la esofag; fundul, care se pliază deasupra ei; partea centrală, care este și cea mai mare; atriul, care se îngustează pentru a se uni cu duodenul în valva pilorică. Fierul și substanțele bogate în grăsimi (de ex. alcoolul, unele medicamente) sunt absorbite de stomac. Peristaltismul face ca hrana să se amestece cu enzimele și cu acidul clorhidric aflat în glandele țesutului și împinge chimul spre intestinul subțire. Nervul vag și sistemul nervos simpatic controlează secrețiile și mișcările stomacului. Stresul și emoțiile îi afectează funcționarea. Printre bolile de stomac obișnuite se numără gastrita, ulcerul perforat, hernia hiatală și cancerul. *Vezi și* digestie; gastectomie.

stomată
Orificiu microscopic sau por din epiderma frunzelor și a tulpinilor tinere, delimitat de două celule reniforme. De regulă, se găsesc în număr mare pe partea inferioară a frunzelor. Au un rol important în schimbul de gaze între aerul din atmosferă și aerul din rețeaua de canale a frunzei. Stomata se deschide și se închide, ca răspuns la o presiune turgescentă din interiorul celulelor protectoare înconjurătoare. Deoarece peretele interior al fiecăreia dintre aceste celule în formă de rinichi ori boabe de fasole este mai gros decât peretele exterior, atunci când se umplu cu apă și devin turgescente se umflă către exterior, lărgind stomata. O scădere a nivelului de dioxid de carbon sub limita admisă face celulele protectoare să devină turgescente. Celulele care alcătuiesc stomata controlează pierderea excesivă de apă din plante. Se închid în zilele călduroase, uscate sau cu vânt și se deschid când condițiile sunt prielnice.

stomatologie
Ramură a medicinei care se ocupă de dinți și de gură. Stomatologii realizează repararea sau extragerea dinților afectați, îndreptarea și ajustarea dinților pentru o ocluzie bună, ca și proiectarea, fabricarea și instalarea dinților falși sau a protezelor. Razele X sunt folosite pentru a observa ceea ce nu se poate vedea la o simplă examinare. Prin folosirea anesteziei locale, cariile dentare sunt întâi curățate, pentru a îndepărta zonele afectate, și apoi umplute cu diferite materiale. Dacă boala atinge rădăcina unui dinte, nervul riscă să fie infectat și atunci se impune o operație pe canal. Dinții care trebuie extrași sunt înlocuiți cu o coroană, pentru un singur dinte scos, și cu proteză totală sau parțială, pentru mai mulți dinți. Dentiștii își instruiesc pacienții referitor la igiena orală, examinează și curăță dinții și aplică compuși cu fluoruri pentru împiedicarea degradării danturii.

stomie
Operație prin care se realizează un drenaj extern al organelor cavitare din abdomen. Poate fi temporară, pentru a realiza scăderea presiunii dintr-un anumit organ sau pentru a elimina în exterior conținutul acelui organ, sau permanentă, pentru a înlocui canalele naturale care lipsesc sau au fost îndepărtate prin operații chirurgicale (de obicei, pentru tratarea cancerului). Este prelevată o porțiune de intestin (colon în cazul colostomiei și ileon în cazul ileostomiei), iar capătul acestuia este adus la exterior în fosa iliacă stângă. Materiile fecale se acumulează, de obicei, într-o pungă externă sau internă, care poate fi creată din diverse țesuturi.

Stone, Edward Durell
(09.03.1902, Fayetteville, Arkansas, SUA - 06.08.1978, New York)

Arhitect american. A obținut numeroase diplome în arhitectură și a călătorit în Europa, iar apoi s-a alăturat firmei din New York care a proiectat Radio City Music Hall. În 1936 și-a deschis propria firmă de arhitectură. Reprezentant de seamă al stilului internațional, a proiectat hotelul El Panamá din Panamá City (1946), clădirea ambasadei americane din New Delhi (1954), pavilionul SUA la Târgul Internațional de la Bruxelles (1958), Centrul Kennedy pentru Artele Spectacolului din Washington (1964) și clădirea Amoco din Chicago (1969). De asemenea, a ținut cursuri la

Universitatea New York (1927–1942) și la Yale (1946–1952).

Stone, Harlan Fiske

(11.10.1872, Chesterfield, New Hampshire, SUA - 22.04.1946, Washington DC)

Jurist american. A studiat dreptul la Columbia Law School, unde mai târziu a fost decan (1910–1923). A fost numit procuror general de către președintele Calvin Coolidge, în 1924. Atunci a reorganizat Biroul Federal de Investigații, deși reputația îi fusese știrbită de scandalul Teapot Dome si de alte scandaluri. În 1925, Coolidge l-a numit la Curtea Supremă a SUA; în 1941 președintele Franklin D. Roosevelt l-a numit judecător-șef, funcție deținută până la moarte. A scris peste 600 de observații, multe legate de probleme constituționale importante. A avut mai puțin succes în crearea unui consens printre judecătorii cu care lucra, astfel că în timpul mandatului său curtea era o instituție profund divizată.

Harlan Fiske Stone, 1929

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Stone, I(sidor) F(einstein) *născut* Isidor Feinstein

(24.12.1907, Philadelphia, Pennsylvania, SUA - 18.06.1989, Boston, Massachusetts)

Jurnalist american. A lucrat la diferite ziare în orașul său natal, Philadelphia, și în New York; a scris pentru ziarul de stânga *PM*, iar apoi a editat primul său buletin de investigație. Încă de la început, *I.F. Stone's Weekly* (1953–1967, *I.F.Stone's Bi-Weekly*, 1967–1971) au avut o puternică influență asupra opiniei publice. Printre cititorii săi se numărau unii dintre cei mai de seamă politicieni, academicieni și jurnaliști. Autor original, Stone a creat un amestec unic de înțelepciune, erudiție și comentariu politic usturător, devenind cunoscut pentru adeziunea sa la cauze cu caracter nepopular, cu mult înainte de a fi preluate de establishmentul liberal.

Stone, Lucy

(13.08.1818, West Brookfield, Massachusetts, SUA - 18.10.1893, Dorchester, Massachusetts)

Pionier american în Mișcarea pentru Dreptul de Vot al Femeilor. A pledat pentru Societatea Antisclavagistă din Massachusetts. De asemenea, a luptat pentru drepturile femeii și a ajutat la organizarea convențiilor pentru drepturile femeii în 1850. S-a căsătorit cu Henry Blackwell (1825–1909), dar și-a păstrat numele, în semn de protest față de legile nedrepte aplicate femeilor căsătorite; cele ce i-au urmat exemplul au fost numite generic *Lucy Stoners*. În 1869, împreună cu Blackwell, a fondat o asociație pentru acordarea dreptului de vot femeilor: Asociația pentru Dreptul de Vot al Femeilor Americane. A înființat o revistă tematică, *Woman's Journal*, pe care cei doi soți au editat-o până la sfârșitul vieții. Au fost ajutați de fiica lor, Alice Stone Blackwell (1857–1950), care a lucrat ca editor-șef (1893–1917).

Stone, Oliver

(n. 15.09.1946, New York, SUA)

Regizor de film american. A urmat cursurile Universității Yale și a luptat în Vietnam, apoi a studiat la Universitatea din New York. A debutat ca regizor cu filmul *Atacul* (Seizure, 1974) și a scris scenarii pentru mai multe filme cunoscute pentru ritmul și violența lor, printre care *Expresul de noapte* (Midnight Express, 1978). A scris și a regizat *Plutonul* (Platoon, 1986, Premiul Oscar), inspirat din experiența sa din Vietnam. I-au urmat filme precum *Wall Street* (1987), *Născut pe 4 iulie* (Born on the Fourth of July, 1989, Premiul Oscar), *JFK* (1991) și *Născuți asasini* (Natural Born Killers, 1994), *Nixon* (1995), unele dintre acestea fiind cunoscute pentru interpretările antisistem și adeseori controversate ale istoriei.

Stone, Robert (Anthony)

(n. 21.08.1937, New York, SUA)

Romancier american. A lucrat în marina americană, apoi a urmat cursurile universităților New York și Stanford. *Soldați blestemați* (Dog Soldiers, 1974) Premiul Național al Cărții), al doilea roman al său, a demascat corupția Războiului din Vietnam. Printre următoarele sale lucrări se numără romanele *Un steag pentru răsărit* (A Flag for Sunrise, 1981), *Podul* (Outerbridge Reach, 1992), *Trecătoarea Damasc* (Damascus Gate, 1998) și culegerea de nuvele *Ursul și fiica sa* (The Bear and His Daughter, 1997).

Stonehenge

Monument circular, din pietre așezate vertical, construit în timpuri preistorice și situat lângă Salisbury, Wiltshire, Anglia.

Se presupune că pietrele au fost așezate în trei faze, între 3100 și 1550 î.Hr. Scopul construirii acestui edificiu nu se cunoaște, dar se presupune că a fost un lăcaș de rugăciune și ritualuri. S-au elaborat multe teorii cu privire la scopul construirii lui (de ex. prezicerea eclipselor), dar nici una nu a fost demonstrată. Pietrele ridicate în cea de-a doua fază a construcției (cca 2100 î.Hr.) au fost așezate în funcție de răsăritul soarelui în solstițiul de vară și serveau, probabil, într-un anumit ritual legat de acest eveniment.

Stonewall, revoltele de la ~

(28 iunie 1969)

Serie de confruntări violente între poliție și activiștii pentru drepturile homosexualilor. Ca reacție la un al doilea raid al poliției, în decurs de o săptămână, la Stonewall Inn, un renumit bar de homosexuali în Greenwich Village, SUA, unde se vindeau băuturi alcoolice fără licență, peste 1 000 de travestiți, homosexuali și lesbiene i-au atacat pe polițiști și au aruncat cu diferite lucruri în aceștia. Poliția a reacționat violent. Confruntări similare au avut loc și în nopțile următoare, fiind urmate de proteste. Evenimentul a marcat apariția organizațiilor pentru drepturile homosexualilor pe întreg cuprinsul Statelor Unite; este comemorat în fiecare an, în săptămâna Gay and Lesbian Bride. În 1999, U.S. National Park Service a adăugat barul Stonewall Inn în Registrul Național al Locurilor Istorice. *Vezi și* Mișcarea pentru Drepturile Homosexualilor.

Stono, răscoala de la ~

(1739)

Cea mai mare răscoală a sclavilor din America. În dimineața zilei de 9 septembrie, lângă râul Stono, situat la 30 km de Charlestone, câțiva sclavi au vandalizat un magazin de arme și s-au îndreptat către Sud, omorând peste 20 de albi în drumul lor. Li s-au alăturat și alți sclavi, formându-se un grup de 60 de persoane. Albii s-au mobilizat într-o urmărire înarmată și, până la căderea nopții, jumătate dintre sclavi au fost uciși, ceilalți au reușit să fugă. În cele din urmă, majoritatea au fost capturați și executați. Sclavii își doreau să ajungă la St. Augustine, Florida, unde spaniolii le garantau libertatea și ofereau pământ oricărui fugar. Coloniștii au adoptat rapid o lege prin care limitau și mai mult drepturile acordate sclavilor.

Stoppard, Sir Tom
născut Tomas Straussler

(n. 03.07.1937, Zlín, Cehia)

Dramaturg britanic de origine cehă. În Al Doilea Război Mondial a locuit alături de familia sa în E Asiei. S-a mutat apoi în Anglia și a adoptat numele tatălui său vitreg. Prima sa piesă, *O plimbare pe apă* (A Walk on the Water), a fost ecranizată pentru televiziune în 1963. De un deosebit succes s-a bucurat piesa *Rosencrantz și Guildenstern sunt morți* (Rozencrantz și Guildenstern Are Dead, 1967). Piesele sale de mai târziu se remarcă prin măiestrie verbală și intrigă ingenioasă: *Parașutiștii* (Jumpers, 1972), *Parodii* (Travesties, 1974), *Orice băiat de treabă merită o favoare* (Every Good Boy Deserves Favour, 1977), cu muzica de André Previn, *Țara nedescoperită* (Undiscovered Country, 1980), *Adevărul* (The Real Thing, 1982) și *Arcadia* (1993). A mai scris piese pentru radio și scenarii pentru filmele *Imperiul Soarelui* (Empire of the Sun, 1987) și *Shakespeare îndrăgostit* (Shakespeare in Love, 1998, Premiul Oscar). Stoppard a primit titlul de Cavaler în 1997.

Storck, familia ~

Familie de artiști plastici români cu o activitate ce se întinde de-a lungul unui secol și jumătate. Fondatorul ei, **Karl Storck** (21.05.1826, Hanan, Germania – 30.03.1887, București) a fost primul sculptor academist din România. Și-a început cariera ca artizan (bijutier, ipsosar, cioplitor în piatră), dar după ce a ajuns la București (1848), a abordat sculptura realizând în tradiția neoclasică busturi (*Th. Aman, Schiller, C.A. Rosetti, A.I. Cuza*), ornamente pentru fațada unor edificii (Teatrul Național, frontonul Universității), statui (*Spătarul Mihai Cantacuzino, Domnița Bălașa, Ana Davilla, Protopopul Tudor*), sculptură de gen modelată în pământ ars (*Țărancă torcând, Mamă cu pruncul, Ciobănaș*), sculptură funerară. A realizat, de asemenea, lucrări de mobilier (strane, tâmple) pentru biserici. În 1865 a fost numit profesor la Școala de Belle Arte recent înființată, lui datorându-i-se formarea primei generații de sculptori români moderni. – **Carol Storck** (18.03.1854, București – 25.08.1926, București). Fiul cel mare al lui Karl, s-a format în atelierul tatălui său, apoi la Florența în atelierul lui Augusto Rivalta. Între 1876 și 1880 a lucrat la Philadelphia (SUA), colaborând cu Thomas Eakins. Întors la București, a

creat în stilul neoclasic al epocii busturi (*D. Bolintineanu, B.P. Hașdeu*), monumente (*Honterius, Portretul bunicii Carol Davilla*), statui alegorice pentru Palatul de justiție și sculpturi funerare. – **Frederic Storck** (19.01.1872, Buurești – 1942, București). Fiul mai mic al lui Karl, cu care și-a făcut ucenicia. S-a specializat în Germania și în Italia însușindu-și cele mai bune rețete de atelier pe care le-a aplicat în toate genurile abordate: în sculptura monumentală (*Gigantul, Aruncătorul de piatră, M. Eminescu*), în portret (busturile lui *A. Macedonski, K. Storck, Cecilia Cuțescu*), în sculptura alegorică (*Agricultura, Industria*), în cea funerară (*Evangheliștii* de la capela Gheorghieff). A excelat, de asemenea, în nud realizând o întreagă galerie de alegorii (*Adolescența, Abundența, Pocăința*), piesa cea mai reușită fiind *Salomeea*, originală sub aspectul compoziției și deosebit de modernă ca spirit. – **Cecilia Cuțecu-Storck** (14.03.1879, Câineni, Vâlcea – 1969 București). Pictoriță. Soție a lui Frederic Storck. A studiat la Damenakademie din München și la Academia Julien din Paris. Adevărat pionier în arta românească într-o vreme când femeile nu îmbrățișau cariera artistică, a fost și o deschizătoare de drum în pictura monumentală modernă realizând vaste compoziții decorative murale (*Istoria negoțului românesc, Apologia artelor, Petru Cercel și curtea sa, Dragoste părintească și dragoste spirituală*). Ca pictor de șevalet, sub influența lui Gaugain și a lui Puvis de Chavannes, a pictat compoziții cu subiecte exotice în spirit simbolist. A obținut numeroase distincții, inclusiv Legiunea de Onoare în grad de cavaler din partea guvernului francez. A publicat o lucrare monografică, *Fresca unei vieți* (1944). – **Romeo Storck** (1903, Paris – 1963). Fiu al Ceciliei Cuțescu dintr-o primă căsătorie cu violonistul Romulus Kunzer, înfiat ulterior de Frederic Storck, căruia îi va purta numele. A studiat la București, la Academia de Belle Arte. Într-o primă etapă a realizat tablouri de șevalet într-o viziune ușor cubistă de tip André Lhote. Adevărata sa vocație a fost arta monumentală, cum o dovedesc marile panouri decorative executate în Brazilia, atât în noua capitală, Brasilia, cât și, mai cu seamă, la Sao Paulo, unde decorează, printre altele, sala aeroportului cu o vastă frescă pe temă bahică. – **Cecilia Storck-Botez** (04.07.1914, București). Artist decorator. Fiică a soților Frederic și Cecilia Cuțescu. A studiat la Academia de Belle Arte din București și la Paris, cu Paul Colin. A fost atrasă în special de ceramică, realizând în această tehnică panouri decorative policrome al căror efect se apropie, ca noblețe și prețiozitate, de mozaic. A fost membru al Academiei Internaționale de Ceramică de la Geneva. – **Alvaro Mircea Botez** (12.06.1944, Lisabona). Sculptor. Ca fiu al Ceciliei Storck-Botez, este reprezentantul celei de a patra generații a familiei întemeiate de străbunicul său, Karl Storck. După 1980 a părăsit România și s-a stabilit la Paris unde practică printre cele mai moderne formule de expresie ale sculpturii contemporane.

Stornoway *în gaelică* Steornabhogh

Oraș, 5 975 loc. (1991), burg și port la mare dincolo de insulele Hebride, în N Scoției. Situat pe insula Lewis și Harris, s-a dezvoltat ca oraș de pescari, începând cu sec. XVIII; acum, principala industrie este fabricarea tweedului (Harris tweed). Este sediul administrativ al zonei Insulelor de Vest.

Story, Joseph

(18.09.1779, Marblehead, Massachusetts, SUA - 10.09.1845, Cambridge, Massachusetts)

Jurist american. După ce a absolvit Harvardul, a practicat dreptul în Salem (1801–1811) și a lucrat în domeniul legislativ și în Congresul SUA (1805–1811). În 1811, deși avea numai 32 de ani și era lipsit de experiență juridică, a fost numit la Curtea Supremă a SUA, de către președintele James Madison. I s-a alăturat lui John Marshall în elaborarea Constituției americane, pledând în favoarea extinderii puterii federale. Pledoaria sa în cazul Martin vs Hunter's Lessee (1816) a stabilit autoritatea asupra curților apelului Curții superioare ale SUA. Între timp, a ținut cursuri la Harvard (1829–1845) și a scris o serie de comentarii convingătoare: *Comentarii asupra Constituției SUA* (Commentaries on the Constitution of the United States, 1833), *Conflictul legilor* (The Conflict of Laws, 1834), *Despre echitatea jurisprudenței* (On Equity Jurisprudence, 1836). Alături de James Kent, este considerat fondator al jurisprudenței bazate pe echitate.

Stoss, Veit

(1445/1450, Suabia - 1533, Nürnberg)

Sculptor german în piatră și lemn. A lucrat mai ales în Polonia în perioada 1477–1496;

Arhanghelul Rafael, sculptură în lemn de Veit Stoss, 1516-1518; Muzeul Național German, Nürnberg

MUZEUL NAȚIONAL GERMAN, NURNBERG

printre principalele sale lucrări se numără impozantul altar din biserica Fecioara Maria din Cracovia (1477-1489). S-a întors în Germania și s-a stabilit la Nürnberg, realizând remarcabile sculpturi în piatră și lemn, în incinta bisericilor din acest oraș, dar și din Bamberg. Formele angulare, pătimașe, detaliul realist și măiestrita cioplire a lemnului au sintetizat stilurile artistice din sculptura flamandă și dunăreană, influențând sculptura germană din goticul târziu.

Stour

Râu în E Angliei. Izvorăște la E de Cambridgeshire, curge către E Angliei, delimitând în mare parte Suffolk de Essex. A fost imortalizat de pictorul John Constable. Are o lungime de 76 km și se varsă în Marea Nordului, la Harwich.

Stout, Rex (Todhunter)

(01.12.1886, Noblesville, Indiana, SUA - 27.10.1975, Danbury, Connecticut)

Scriitor american. A efectuat diverse munci până în 1912, când a început să scrie. Din 1927, și-a câștigat existența exclusiv din scris. Este recunoscut pentru cele 46 de romane de mister și nuvele, începând cu *Fer-de-Lance* (1934), avându-l ca subiect pe Nero Wolfe, un estet obez care rezolva crime, în apartamentul său din New York. Stout și-a înzestrat personajul-detectiv cu propriile sale pasiuni pentru gastronomie și creșterea orhideelor.

Stowe, Harriet Beecher *născută* Harriet Elisabeth Beecher

(14.06.1811, Litchfield, Connecticut, SUA - 01.07.1896, Hartford, Connecticut)

Scriitoare și filantroapă americană. A fost fiica renumitului ministru congregaționalist Lyman Beecher (1775–1863) și sora lui Henry Ward Beecher și a Catharinei Esther Beecher. A ținut cursuri la școlile din Hartford și Cincinnati, unde a venit în contact cu sclavii fugari și cu viața din Sud. S-a stabilit în Maine împreună cu soțul său, profesor de teologie. Romanul său antisclavagist *Coliba unchiului Tom* (Uncle Tom's Cabine, 1852) a avut un puternic impact, fiind deseori citat printre cauzele Războiului Civil American, de Abraham Lincoln, printre alții. Alte lucrări ale sale sunt romanele *Dred* (1856), îndreptat de asemenea împotriva sclaviei, și *Preotul îndrăgostit* (The Minister's Wooing, 1859).

Strabane *în irlandeză* An Strath Bán

District, 36 000 loc. (1995), oraș și reședință în NV Irlandei. Este format din văi, șesuri și ținuturile mlăștinoase ale Munților Sperrin. Populat inițial de clanul O'Niel of Ulster, districtul a fost fondat în sec. XVII de scoțienii protestanți. Economia se bazează pe creșterea animalelor, pescuitul somonului și industria textilă. Târgul Strabane, 12 000 loc. (1991), situat pe râul Mourne, este reședința administrativă a regiunii.

strabism *sau* privire sașie *sau* heterotropie

Incapacitate a ochilor de a se alinia corect pentru focalizarea unui obiect. Ochiul afectat poate devia în orice direcție, spre interiorul (privirea sașie) și exteriorul (strabism divergent) globului ocular. Problemele de fotorecepție sau nervii care transmit imagini creierului provoacă o deviație constantă; problemele care apar la nivelul nervilor care controlează mușchii însărcinați cu mișcarea ochilor provoacă deviații, variind în funcție de direcția de focalizare. Ambele tipuri de strabism împiedică dezvoltarea abilității copilului de a focaliza imaginea și de a uni imaginile provenite de la cele două retine, într-un singur reflex de fuzionare. Creierul suprimă imaginea venită de la ochiul deviant, care poate ajunge la orbire. Tratamentul include exerciții de întărire a ochiului slab, intervenția chirurgicală sau ambele.

Strabo *sau* Strabon

(64 î.Hr., Amaseia, Pont, Asia Minor - după 21 d.Hr.,/?/)

Geograf și istoric grec. S-a născut într-o familie influentă, a studiat sub îndrumarea lui Aristodem, apoi a plecat la Roma (44 î.Hr.) pentru a studia la școala lui Aristotel. Mai târziu, a devenit stoic. Dintre cele 47 de volume de *Povestiri istorice* (Historika Hypomnêmata), care acoperă perioada 145–31 î.Hr. (publicate prin 20 î.Hr.), au rămas numai câteva citate. *Geografia* (Gêographiká), după 14 î.Hr.,

este singura operă rămasă. Lucrarea face referire la listele de popoare și de țări cunoscute grecilor și romanilor în timpul domniei lui Augustus.

Strachey, (Evelyn) John (St. Loe)

(21.10.1901, Guilford, Surrey, Marea Britanie - 15.07.1963, Londra)

Politician și scriitor britanic. A fost ales în Parlament în 1929, ca membru al Partidului Laburist. În cursul anilor 1930, a scris câteva cărți despre marxism și socialism. După Al Doilea Război Mondial, a revenit în Parlament, fiind ministru pe probleme de alimentație în guvernul laburist (1946–1950) și ministru de război (1950–1951). Printre cărțile sale se numără *Capitalismul contemporan* (Contemporary Capitalism, 1956), *Sfârșitul Imperiului* (The End Of Empire, 1959) și *Cum se previne războiul* (On The Prevention Of War, 1962).

Strachey, (Giles) Lytton

(01.03.1880, Londra, Anglia - 21.01.1932, Ham Spray House, în apropiere de Hungerford, Berkshire)

Biograf și critic englez. După ce a studiat la Cambridge, a devenit conducător al grupului Bloomsbury. Deși homosexual declarat, a fost logodit o perioadă cu Virginia Woolf. Adoptând o atitudine ireverențioasă față de trecut, a deschis o nouă epocă a literaturii biografice cu lucrarea *Victorieni eminenți* (Eminent Victorians, 1918), cuprinzând patru schițe de idoli victorieni, pe care i-a portretizat ca ființe duplicitare și imperfecte. Fascinat de personalitate și raționament, trata temele idiosincratic și cinic. A publicat *Regina Victoria* (Queen Victoria 1921), *Elizabeta și Essex* (Elisabeth and Essex, 1928), *Portrete în miniatură* (Portraits in Miniature, 1931) și scrieri critice, în special despre literatura franceză.

Stradivarius, Antonio

(1644?, Cremona, ducatul Milano - 18.12.1737, Cremona)

Creator italian de instrumente muzicale. Ucenic al lui Nicola Amati (din 1666), a început propria afacere în Cremona, lucrând împreună cu fiii săi, Francesco (1671–1743) și Omobono (1679–1742). A creat numeroase instrumente (harpe, lăute, mandoline și chitare), dintre care s-au păstrat foarte puține, iar după 1680 s-a concentrat pe viori. Îndepărtându-se de stilul Amati, a dezvoltat (1690) modelul Stradivarius lung. Metoda Stradivarius de creare a viorilor a dat naștere unui standard pentru epoca modernă: a proiectat forma modernă a scăunelului pentru vioară și a stabilit proporțiile viorii moderne, cu corpul ei mai fragil care emite un sunet mai puternic și mai penetrant decât viorile timpurii. Perioada 1700–1720 este considerată apogeul productivității și al calității sale.

Straford, Conte de ~

Vezi Thomas Wentworth

Straits Settlements

Fostă colonie a Coroanei britanice, situată în strâmtoarea Malacca, în Asia de SE. Cuprindea trei centre comerciale: Penang, Singapore și Malacca, ce au fost înființate sau preluate de Compania Britanică a Indiilor de Est. Unite în 1826, sub dominație indiană, au devenit colonie a Coroanei în 1867. Insulele Cocos, Christmas și Labuan au fost anexate la începutul sec. XX. Ocupată de japonezi în Al Doilea Război Mondial, colonia a fost fragmentată în 1946, când Singapore a devenit independent. Părțile rămase au fost ulterior cedate Australiei și Malaysiei.

Strand, Mark

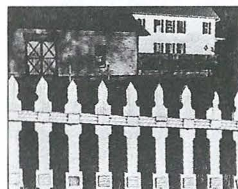
(n. 11.04.1934, Summerside, Insula Prince Eduard, Canada)

Poet și scriitor american de origine canadiană. A urmat școala în SUA, a ținut cursuri la câteva universități americane. Poezia sa, influențată de reprezentanții suprarealismului latino-american și european, precum Franz Kafka, este cunoscută pentru imagistica simbolică și sensibilitatea minimalistă. Volumele sale cuprind colecțiile *Dorm cu un ochi deschis* (Sleeping with One Eye Open, 1964), *Povestea vieților noastre* (The Story of Our Lives, 1973), *Viscolul* (Blizzard of One, 1998), *Portul întunecat* (Dark Harbour, 1993), poem de lungimea unei cărți, și *Domnul și doamna Baby și alte povestiri* (Mr. And Mrs. Baby And Other Stories, 1985). A fost numit poet laureat al SUA în 1990.

Strand, Paul

(16.10.1890, New York, SUA - 31.03.1976, Oregeval, Franța)

Fotograf american. A studiat fotografia cu Lewis Hine. La îndemnul lui Hine, a frecventat galeria *291* a lui Alfred Stieglitz. Picturile avangardiste ale lui Pablo Picasso, Paul Cézanne și Georges Braque, pe care le-a văzut acolo, au influențat evidențierea

Gard alb,
fotografie de Paul Strand, 1916
PAUL STRAND

formei abstracte în fotografie, ca în *Wall Street* (1915). A respins pictorialismul șters, în favoarea detaliului și a bogatelor variații de tonalitate, create prin folosirea unor aparate cu format mare. O mare parte a lucrărilor sale de mai târziu a fost dedicată imaginilor și peisajelor nord-americane și europene. A colaborat cu Charles Scheeler și Pare Lorentz la realizarea unor filme documentare.

Strasberg, Lee *născut* Israel Strasberg

(17.11.1901, Budzanów, Polonia, Austro-Ungaria - 17.02.1982, New York, SUA)

Regizor de teatru, profesor și expozant de marcă american. A emigrat la New York din Galiția (astăzi Ucraina) împreună cu familia, la vârsta de 7 ani. După ce a luat lecții de actorie cu profesori care studiaseră cu Konstantin Stanislavski, a devenit actor și regizor în cadrul teatrului Guild. În 1931 a fost unul dintre fondatorii Group Theatre, unde a regizat piese de succes, precum *Bărbați în alb* (Men In White, 1933). A lucrat la Hollywood (1941–1948), după care s-a întors la New York și a devenit regizor artistic la Actors Studio, unde a dezvoltat învățăturile lui Stanislavski privind metoda actoriei, în care actorii își folosesc propria memorie emoțională cu scopul motivării dramatice, interpretând și pregătind studenți precum Marlon Brando, Marilyn Monroe, Dustin Hoffman, Geraldine Page și Julie Harris.

Strasbourg *în germană* Strassburg

Oraș, 272 975 loc. (2006), situat în E Franței, la granița cu Germania. Inițial sat celtic, devine garnizoană sub ocupație romană. Este capturat de franci în sec. V d.Hr. În 842 d.Hr. se încheie Jurământul de la Strasbourg, care a unit francii din V cu cei din E. Devine oraș liber în cadrul Sfântului Imperiu Romano-German, în 1262. Este capturat de francezi în 1681 și cucerit de germani în timpul Războiului franco-prusac. Revine Franței după Primul Război Mondial, dar este ocupat de Germania în Al Doilea Război Mondial, când înregistrează pagube considerabile. Important port fluvial și centru industrial, devine reședința Consiliului Europei și centru internațional al comunicațiilor. Printre clădirile vestite se numără catedrala medievala restaurată, cunoscută datorită ceasului său astronomic, datând din sec. XIV. Parlamentul Uniunii Europene se reunește aici, începând din 1979.

Strasser, Gregor *și* Otto

(31.05.1892, Geisenfeld, Germania - 30.06.1934, Berlin; 10.09.1897, Windsheim, Germania - 27.08.1974, München)

Politicieni germani. Cei doi frați au intrat în Partidul Național-Socialist la începutul anilor 1920. Gregor a devenit conducătorul partidului în N țării și a pus bazele unei mișcări de amploare cu ajutorul lui Otto și al tânărului Joseph Goebbels, atrăgând clasele de mijloc și muncitoare, susținând un socialism exprimat în termeni naționaliști și rasiști. Otto a demisionat în 1930, dezamăgit de scopurile antisocialiste ale lui Adolf Hitler. Gregor a devenit conducătorul organizației politice naziste, al doilea după Hitler la putere, dar ajunge să împărtășească dezamăgirea fratelui său și demisionează în 1932. Gregor a fost ucis din ordinul lui Hitler, în 1934; Otto a scăpat exilându-se în Canada, dar a revenit în Germania în 1955.

Strassmann, Fritz

(22.02.1902, Boppard, Germania - 22.04.1980, Mainz, Germania)

Fizician chimist german. A contribuit la dezvoltarea metodei datării cu rubidiu și stronțiu, foarte folosită în geocronologie. Începând cu 1934, i s-a alăturat lui Otto Hahn și Lise Meitner în investigațiile acestora privind produsele radioactive formate când uraniul este bombardat de neutroni. În 1938 au descoperit elementele mai ușoare produse în urma bombardamentului cu neutroni, rezultat al scindării atomului de uraniu în doi atomi mai ușori (fisiunea nucleară). În 1946 a devenit cadru universitar la Universitatea din Mainz, unde a înființat Institutul de Chimie Anorganică (devenit ulterior Institutul de Chimie Nucleară) și a condus departamentul de chimie din cadrul Institutului de Chimie Max Planck (1945–1953).

strat arabil

Condiție fizică a solului, mai ales în relație cu capacitatea de a fi cultivat. Factorii care determină fertilitatea sunt formarea și stabilitatea particulelor agregate ale solului, umiditatea, gradul de aerare,

gradul de infiltrare a apei și drenajul. Fertilitatea solului se poate modifica rapid, în funcție de factori de mediu cum ar fi gradul de umiditate. Obiectivul aratului (manipularea mecanică a solului) este de a îmbunătăți fertilitatea, crescându-se astfel producția; totuși, pe termen lung, aratul convențional, mai ales cu plugul, are efectul opus, cauzând distrugerea solului, care devine compact.

strat de separație

În mecanica fluidelor, strat subțire de gaz sau de lichid, aflat în contact cu o suprafață (de ex. pe aripa unui avion sau în interiorul unei conducte). Fluidul din stratul de separație este obligat să separe forțele. Se stabilește astfel un anumit domeniu de viteze de-a lungul stratului de separație, de la zero (în cazul în care fluidul se află în contact cu suprafața) până la o valoare maximă. Curgerea în stratul de separație este mult mai ușor descrisă matematic decât curgerea liberă. Straturile de separație sunt mai subțiri la partea conductoare a unei aripi de aparat de zbor decât spre partea de remorcare; astfel de straturi de separație au o curgere laminară în partea conducătoare (superioară) și o curgere turbulentă în partea remorcată (inferioară). *Vezi și* curgere.

strateg

General în Grecia antică, deseori exercitând funcția de magistrat cu puteri depline. Cleistene a introdus, în Atena, un consiliu anual de zece strategi, comandanți ai armatei, toți egali. Aceștia erau responsabili pentru fiecare operațiune. În sec. V î.Hr. puteau deja câștiga influența politică, în parte și pentru că erau aleși și puteau fi realeși, întărindu-și astfel pozițiile. În perioada elenistică, au existat magistrați supremi în majoritatea federațiilor și legiunilor. În Egipt exercitau funcția de guvernatori civili (sec. III î.Hr.–IV d.Hr.).

Strategic Arms Limitation Talks

Vezi SALT

Strategic Arms Reduction Talks

Vezi START

strategie

Aplicație coordonată a tuturor forțelor unei națiuni pentru a-și atinge scopul în timpul unui război. Spre deosebire de tactică, componentele unei strategii cuprind o vedere de ansamblu, pregătirea resurselor și planificarea folosirii resurselor înainte, în timpul și după operațiune. Termenul a căpătat și altă conotație pe lângă cea strict militară. Cum societatea și problema războiului devin din ce în ce mai complexe, factorii militari și nemilitari devin inseparabili în organizarea unui război și în programele menite să asigure pacea. În sec. XX, termenul strategie de vârf, desemnând arta utilizării tuturor resurselor unei națiuni sau coaliții de națiuni pentru atingerea obiectivelor de război (și de pace), a devenit din ce în ce mai cunoscut în literatura de război și în arta conducerii statului.

Stratemeyer, Eduard

(04.10.1862, Elizabeth, New Jersey, SUA – 10.05.1930, Newark, New Jersey)

Scriitor american de literatură pentru copii. A început să scrie povestiri imitându-i pe Horatio Alger și pe alți scriitori de aventuri, iar mai târziu a editat unele publicații, scriind câteva serii de cărți. În 1906 a înființat Sindicatul Literar Stratemeyer, care va publica seriile *Rover Boys, Hardy Boys, Tom Swift, Bobbsey Twins* și *Nancy Drew*, scrise de el și de câțiva scriitori necunoscuți, sub diferite pseudonime. După moartea lui, compania a fost condusă de fiica sa, Harriet Stratemeyer Adams, (1893?–1982), care a scris, de asemenea, multe cărți în serie.

Stratford-upon-Avon

Oraș, cca 22 187 loc. (2001), situat în comitatul Warwickshire din centrul Angliei, pe cursul râului Avon. Prima cartă regală acordată orașului datează din 1553. Timp de câteva secole a fost oraș comercial. A devenit centru turistic datorită legăturii sale cu William Shakespeare, care s-a născut și a murit aici. Mormântul lui Shakespeare se află în parohia bisericii Sfânta Treime. Centrul Shakespeare include o bibliotecă, o galerie de artă (deschisă în 1881) și un teatru (înființat în 1932). În fiecare an, din martie până în octombrie, piesele lui Shakespeare sunt interpretate la Royal Shakespeare Theatre.

Stratford, Festivalul de la ~

Festival de teatru estival canadian. Cel mai cunoscut teatru de repertoriu clasic din America de Nord a fost înființat de Tom Patterson în Stratford, Ontario, în 1953. Cuprinde trei teatre permanente: Festivalul de Teatru în Aer Liber, Teatrul Avon și Teatrul Tom Petterson, rezervat lucrărilor experimentale. Festivalul pune

în scenă producții după piesele lui William Shakespeare (Stratford a fost ales pentru că numele lui era același cu al localității în care s-a născut Shakespeare), dar se interpretează și alte piese clasice.

Strathclyde

Regat celtic medieval în Scoția. Situat la S de râul Clyde, a fost înființat în sec. VI d.Hr. Capitala era Dumbarton. Picții și vikingii au prădat regatul în sec. VIII și IX d.Hr. A fost înfrânt în repetate rânduri de englezi, care au preluat controlul regatului la începutul sec. X d.Hr. Regele anglo-saxon Edmund I l-a cedat în 945 d.Hr. regelui scoțian Malcolm I. Devine provincie scoțiană în sec. XI, după moartea regelui său, ceea ce l-a ajutat pe Malcolm II să-i învingă pe englezi la Carham.

stratificație

Aspect structural al majorității rocilor sedimentare și a rocilor vulcanice formate la suprafața pământului, precum curgerile de lavă și piroclastitele, care presupune existența unor strate succesive de rocă, separate prin suprafețe, de regulă, plane. Stratele pot varia foarte mult ca dimensiuni, atât în ceea ce privește grosimea, cât și în privința suprafeței.

stratigrafie

Disciplină științifică a cărei preocupare este descrierea succesiunilor de roci și interpretarea acestora în termenii unei scări temporale generale. Este baza geologiei istorice, iar principiile și metodele sale sunt aplicate în domenii precum geologia petrolului și arheologia. Studiile de stratigrafie au ca obiect îndeosebi rocile sedimentare, dar se pot referi și la stratele de roci vulcanice (de ex. cele care rezultă din curgerile succesive de lavă) sau la rocile metamorfice formate pe seama fie a unui material eruptiv, fie a rocilor sedimentare.

Stratofortress

Vezi B-52

stratosferă

Strat al atmosferei situat deasupra troposferei. Stratosfera se extinde de la o limită inferioară de 17 km altitudine până la o limită superioară de cca 50 km. Stratul de ozon face parte din stratosferă.

Straus, familia ~

Familie de negustori germani stabiliți în SUA, care s-au distins prin servicii publice și diferite acțiuni filantropice. Familia este originară din Bavaria. Lazarus Straus a emigrat în SUA în 1852, fiind urmat de soție și de cei trei fii ai săi: Isidor (1845–1912), Nathan (1848–1931), Oscar Solomon (1850–1926). A înființat o firmă, iar în 1896 a achiziționat Macy and Co. Isidor a deschis lanțul de magazine Abraham & Straus, și a făcut parte din Congresul SUA, fiind implicat în numeroase acțiuni filantropice. A murit, împreună cu soția sa, la bordul *Titanicului*, după ce i-a cedat servitoarei locul în barca de salvare. Nathan a fost și el renumit pentru acțiunile sale filantropice; a distribuit hrană și cărbune în New York și a furnizat lapte pasteurizat copiilor din 36 de orașe în timpul crizei din 1892. A construit, în 1909, primul preventoriu pentru copiii bolnavi de tuberculoză și a oferit hrană săracilor din New York în iarna grea din 1914–1915. Și-a dedicat ultimii ani ai vieții acțiunilor menite să asigure sănătatea publică în Palestina. Oscar a fost numit ministru al comerțului și muncii de președintele Theodore Roosevelt, a devenit primul membru evreu al Cabinetului (1906–1909), a fost emisar în Turcia și consilier al președintelui Woodrow Wilson, un susținător înfocat al drepturilor minorității evreiești din Europa.

Strauss, Franz Josef

(06.09.1915, München, Germania - 03.10.1988, Regensburg, Germania)

Om politic german. A studiat la Universitatea din München și a fost un membru activ al Organizației Romano-Catolice de Tineret, care a intrat în conflict cu naziștii. În timp ce își satisfăcea stagiul militar, în 1939, a fost capturat de forțele americane, către sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial. După ce a fost eliberat, în 1945, a devenit consilier al ministrului de interne din Bavaria, după care a fost numit ajutor de prefect în districtul Schongau de către autoritățile americane care ocupau zona. A contribuit la fondarea Uniunii Social-Creștine (CSU) din Bavaria, în 1945, și a fost ales de Bundestag, în 1949. A fost ministrul apărării (1956–1962) și ministru de finanțe (1966–1969). Conducător al CSU din 1961, a candidat fără succes la propunerea partidului pentru funcția de cancelar în 1980. Ca prim-ministru al Bavariei (1978–1988), a susținut o politică economică care a făcut din Bavaria unul dintre cele mai prospere landuri germane.

Strauss fiul, Johann (Baptist)

(25.10.1825, Viena, Austria - 03.06.1899, Viena)

Compozitor austriac. Tatăl său, Johann Strauss tatăl (1804–1849), a fost un muzician autodidact, care a pus bazele unei adevărate tradiții muzicale la Viena. Violonist, a cântat într-o orchestră de dansuri, începând cu 1819. Odată cu dezintegrarea orchestrei, în 1824, a început să compună valsuri, galopuri, polci și cadrile, publicând peste 250 de lucrări. Ca șef al orchestrei unui regiment local, a scris și marșuri, printre care *Marșul Radetzky* (Radetzky Marsch). Johann fiul și-a părăsit în 1842 familia și a reușit să-și întreacă tatăl în popularitate și creație, devenind cunoscut ca „regele valsului". După ce și-a convins frații, pe Joseph (1827–1870) și pe Eduard (1835–1916), să i se alăture, și-a dedicat și mai mult timp compunerii valsurilor simfonice, printre care *Dunărea albastră* (An der schönen blauen Donau, 1867) și *Povestiri din pădurea vieneză* (Geschichten aus dem Wienerwald, 1868). Operetele sale cuprind cunoscutele titluri *Liliacul* (Die Fledermaus, 1874) și *Voievodul țiganilor* (Der Zigeunerbaron, 1855). Fiul lui Eduard, Johann (1866–1939), dirijor și compozitor la Berlin, a fost ultimul din dinastie.

Strauss, Richard (Georg)

(11.06.1864, München, Germania - 08.09.1949, Garmisch-Partenkirchen)

Compozitor și dirijor german. Fiu al unui trompetist, a început să compună la vârsta de șase ani. Înainte de a împlini 20 de ani, cunoștea deja succesul, cu premierele a două simfonii și a unui concert de vioară. În 1885 a devenit succesorul dirijorului Hans von Bülow la orchestra din Meiningen. Convertit la wagnerism, a început să scrie poeme tematice cu tonalități orchestrale, printre care și *Don Juan* (1889), *Moarte și transfigurare* (Tod und Verklärung, 1890), *Șotiile vesele al lui Till Eulenspiegel* (Till Eulenspiegels lustige Streiche, 1895), *Așa grăit-a Zarathustra* (Also sprach Zarathustra, 1896). După 1900 a revenit la operă, cea de-a treia operă a sa, *Salome* (1905), fiind un „succès de scandale". *Elektra* (1908) marchează debutul unei fructuoase colaborări cu poetul Hugo Von Hofmannsthal, alături de care a scris opere celebre printre care *Cavalerul rozelor* (Der Rosenkavalier, 1910). A rămas în Austria în Al Doilea Război Mondial și a fost deținut pentru faptele sale din timpul regimului nazist. După mai mulți ani în care a compus mai puține opere, a produs câteva piese remarcabile, printre care: *Metamorfoze* (Metamorphosen, 1945) și *Ultimele patru cântece* (Vier letzte Liedar, 1948).

MUZEUL DE STAT DIN BERLIN, GERMANIA

Richard Strauss, portret de Max Liebermann, 1918; Galeria Națională, Berlin

Stravinski, Igor (Fiodorovici)

(17.06.1882, Oranienbaum, Rusia - 06.04.1971, New York, SUA)

Compozitor american de origine rusă. Fiu al unui basist, s-a hotărât să devină compozitor la 20 de ani și a studiat în particular cu Nikolai Rimski-Korsakov (1902–1908). Lucrarea sa *Artificii* (Feu d'artifice, 1908) a fost ascultată de Serghei Diaghilev, care i-a cerut să scrie baletul *Pasărea de foc* (Oiseau de feu, 1910), lucrare care i-a adus celebritate celui mai tânăr compozitor din Rusia. A urmat baletul de mare succes *Petrușka* (1911). Următorul său balet, *Ritul primăverii* (Le Sacre du printemps, 1913), a fost un punct de reper în istoria muzicii, premiera sa la Paris provocând o revoltă în teatru și asigurându-i lui Stravinski celebritatea internațională. Stravinski a adoptat în anii 1920 un stil radical diferit de neoclasicismul limitat, utilizând referințe ironice la adresa muzicii sale mai vechi în *Octet* (1923). Printre cele mai cunoscute opere neoclasice ale sale se numără *Oedipus Rex* (1927), *Simfonia psalmilor* (Symphonie des Psaumes, 1930), *Simfonie în trei mișcări* (1945), culminând cu opera *Cariera unui libertin* (The Rake's Progress, 1951). Din 1954, începe să utilizeze serialismul, o tehnică compozițională. Printre ultimele sale lucrări se numără *Agon* (1957) - ultimul dintre numeroasele balete a căror coregrafie a fost semnată de George Balanchine, *Requiem Canticles* (1966).

Strayhorn, Billy *născut* William

(29.11.1915, Dayton, Ohio, SUA - 31.05.1967, New York)

Pianist, compozitor și aranjor american, i-a prezentat compozitorului de jazz și șefului de trupă Duke Ellington o compoziție proprie, ajungând rapid să contribuie cu aranjamente muzicale și lucrări originale

pentru trupa lui Ellington. Lucrarea sa, *Take the „A" Train*, înregistrată în 1941, a devenit cântecul-imn al orchestrei. Creațiile sale au fost atât de asemănătoare cu ale lui Ellington, încât uneori sunt imposibil de delimitat contribuțiile fiecăruia în parte. Baladele sugestive au devenit specialitatea lui; s-a remarcat prin piesele sofisticate din punct de vedere structural și armonic precum *Lush life*, *Something to Live For*, *Passion Flower* și *Day dream*.

străin

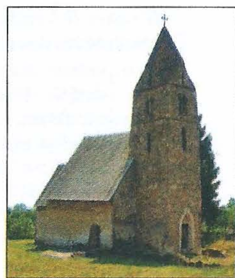
În jurisprudență, persoană care locuiește într-o țară fără a fi naturalizată, dar care păstrează, în schimb, cetățenia altei țări. Legile majorității națiunilor le oferă de multă vreme străinilor standarde minime de tratament civilizat, dar le și impun restricții în ce privește angajarea și deținerea de proprietăți. Conform legii americane, începând din 1940, toți străinii trebuie să se înregistreze. Cărțile de înregistrare („cărțile verzi") le dau dreptul de a se angaja. În calitate de cetățeni, străinii sunt protejați de Constituția SUA, inclusiv de Declarația Drepturilor Omului și de clauza privitoare la procesul legitim din cel de-al 14-lea Amendament. Ei rămân subiectul limitărilor de drepturi de legile locale, iar reședința în SUA nu este un drept, ci un privilegiu oferit de Congres.

Streep, Meryl
născută **Mary Louise Streep**
(n. 22.06.1949, Summit, New Jersey, SUA)

Actriță americană. A studiat la Vassar College și la Yale School of Drama, înaintea apariției sale pe Brodway și în filmele de televiziune *Timpul răzbunării* (The Deadliest Season, 1977) și *Holocaust* (The Holocaust, 1978, Premiul Emmy). Fiind o actriță deosebit de expresivă și versatilă, și-a câștigat popularitatea în *Vânătorul de cerbi* (The Dear Hunter, 1978), *Manhattan* (1979) și *Kramer contra Kramer* (Kramer against Kramer, 1979, Premiul Oscar). Următoarele sale filme au fost *Alegerea Sofiei* (Sophie's Choice, 1982, Premiul Oscar), *Silkwood* (1983), *Departe de Africa* (Out of Africa, 1985), *Un strigăt în întuneric* (A Cry in the Dark, 1988), *Podurile din Madison County* (The Bridges of Madison County, 1995), *Orele* (The Hours, 1998).

Strei, biserica din ~

Mică biserică ortodoxă din România. Alături de cea de la Densuș, este cea mai veche din Transilvania. Construită pe la 1280, îmbină stilul gotic timpuriu cu elemente locale. Constructorii ei au fost ciobanii români din Ardeal, iar materialele provin din ruinele cetății romane din apropiere. În interior este pictat portretul ctitorului Ambrozie.

Biserica din Strei, Hunedoara, sec. XIII

Streicher, Julius
(22.02.1885, Fleinhausen, Germania - 16.10.1946, Nürnberg, Germania)

Demagog și politician nazist. A intrat în Partidul Național-Socialist în 1921 și s-a împrietenit cu Adolf Hitler. În 1923 a înființat săptămânalul antisemit care a reprezentat un spațiu unde se concentrau politicile rasiale ale lui Hitler. Ca unul dintre cei mai virulenți susținători ai persecuției evreilor, a inițiat campania care a dus la adoptarea Legilor de la Nürnberg, în 1935. A fost numit gauleiter (conducător de district) în Franconia, dar excesele sale sadice i-au indepărtat pe oficialii partidului, fiindu-i retrase funcțiile deținute în 1940; a rămas totuși editor al *Der Stürmer*, datorită protecției lui Hitler. În 1945 a fost arestat de Aliați, inculpat în cadrul Proceselor de la Nürnberg și spânzurat pentru crime de război.

Streinu, Vladimir
născut **Nicolae Iordache**
(23.05.1902, Teiu, Argeș, România - 26.11.1971, București)

Scriitor român. A debutat ca poet, încurajat de E. Lovinescu și de cercul literar al acestuia, numit Sburătorul, dar curând s-a lăsat atras de critica literară, profesată cu predilecție în calitate de eseist și cronicar în revistele de prestigiu ale timpului: *Gândirea* și *Revista Fundațiilor Regale*. Congener și apropiat prin afinități spirituale de Șerban Cioculescu și Pompiliu Constantinescu, a format împreună cu aceștia Gruparea criticilor moderni, iar împreună cu Șerban Cioculescu și cu Tudor Vianu este autorul unei *Istorii a literaturii române moderne* (1944), rămasă, din păcate, la primul volum. Editor și comentator al creației lui Calistrat Hogaș și a lui Al. Macedonski, a contribuit esențial la recitirea în cheie modernă a acestora, a dedicat studii aplicate

lui Al.I. Odobescu, Titu Maiorescu, Mihail Eminescu, Ion Creangă, George Coșbuc și Tudor Arghezi. Sensibil în special la poezie, a alcătuit un studiu istoric și teoretic solid consacrat versului liber, intitulat *Versificația modernă* (1966). Și-a adunat toate analizele critice dedicate fenomenului literar românesc contemporan în *Pagini de critică literară* (I–V, 1968–1977, iar cele consacrate literaturilor străine în *Studii de literatură universală*, o antologie postumă (1973). Spirit senin, deasupra oricăror adversități umorale, el a cultivat o critică amabilă, doctă, argumentativă, chiar dacă uneori sobrietatea și eleganța structurală acoperă opinii valoric tranșante sau exerciții reci, chiar pamfletare.

Streisand, Barbra *născută* Barbara Joan

(n. 24.04.1942, Brooklyn, New York, SUA)

Cântăreață și actriță americană. A cântat la început în cluburi de noapte, apoi și-a făcut apariția pe Broadway în *Pot să-ți fac rost de orice* (I Can Get It for You Wholesale, 1962) și a devenit un star de primă mărime odată cu *Fata amuzantă* (Funny Girl, 1964, ecranizat 1968, Premiul Oscar). Vocea sa deosebită a transformat-o într-una dintre cele mai celebre cântărețe din lume, în anii 1970–1980. Actriță exuberantă, de comedie și dramă, a avut roluri principale în filmele *Hello, Dolly!* (1969), *Ce se întâmplă, doctore?* (What's up Doc?, 1972), *Cei mai frumoși ani* (The Way We Were, 1973), *S-a născut o stea* (A Star Is Born, 1976), regizând și jucând mai târziu în *Yentl* (1983) și *Prințul mareelor* (The Prince of Tides, 1991). A evitat spectacolele live vreme de mai mulți ani, dar în anii 1990 a apărut într-o serie de concerte care au depășit recordurile de vânzări de box office. În 1995 a primit un Premiu Grammy pentru întreaga carieră.

strelitzia *sau* pasărea-paradisului

Plantă ornamentală (*Strelitzia reginae*), din familia *Strelitziaceae*. Toate cele cinci specii ale genului *Strelitzia* provin din S Africii. Floarea mare, frumoasă, are două petale ascuțite și erecte și cinci stamine. O bractee principală, amintind de forma unei bărci, este verde, cu marginile roșii. Ea susține mai multe flori cu codițe lungi, de culoare portocalie și albastră strălucitor, fiecare dintre ele asemănându-se cu creasta și ciocul unui cocor, fapt care i-a și dat plantei numele de floarea-cocor.

streliți

(*în rusă*, muschetari)

Detașamente militare ruse, înființate la mijlocul sec. XVI, formând grosul armatei rusești timp de aproape 100 de ani, fiind garda de corp a țarului. În sec. XVII, s-au transformat într-o castă militară ereditară, care număra aproape 55 000 de oameni și avea îndatoriri de poliție și securitate în Moscova și în orașele-garnizoană de frontieră. În 1682, detașamentele au fost implicate în lupta de succesiune care a condus la preluarea regenței de către Sofia. După ce a fost înlaturată în 1689, a fost desființată forțat de Petru I, sute de membri fiind executați sau deportați, iar organizația fiind, încetul cu încetul, absorbită de armată.

streptococ

Tip de bacterii sferice care alcătuiesc genul *Streptococcus*. Celulele se grupează, de obicei, în lanțuri asemănătoare unui șirag de mărgele. Streptococii sunt Gram-pozitivi (*vezi* colorație Gram) și nu necesită prezența oxigenului pentru a viețui. Unele specii provoacă infecții precum febra reumatică, febra tifoidă, amigdalita și tonsilita. Altele sunt folosite ca inițiatori ai proceselor tehnologice de producere a untului și a anumitor brânzeturi. *Vezi* și pneumococ.

streptomices

Bacterie filiformă, alcătuind genul *Streptomices*, întâlnită în sol și în apă. Aceste bacterii sunt Gram-pozitive (*vezi* colorație Gram) necesită oxigen și formează o rețea numită micelium care poartă lanțuri de spori aflați la maturitate. Multe specii sunt importante în descompunerea materiei organice din sol, contribuind la mirosul emanat de sol; descompun frunzele și fertilizează solul. Anumite specii sunt utilizate la producerea unor antibiotice, precum tetraciclina și streptomicina.

streptomicină

Antibiotic sintetizat de bacteria actinomicetă *Streptomyces griseus* care se găsește în sol. A fost printre primele antibiotice descoperite (în 1943) de Selman Wacksman, după penicilină, gramicidină și tirocidină. Primul antibiotic eficient împotriva tuberculozei; intervine contra capacității bacilului tuberculozei de a sintetiza anumite proteine vitale. Este, în continuare, folosită în combinație cu

penicilina pentru a trata endocardita și, în combinație cu tetraciclina, pentru tratarea ciumei, a tularemiei și a brucelozei.

stres

În psihologie, stare de tensiune fizică și mentală, cauzată de factori ce tind să modifice echilibrul. Stresul este efectul inevitabil al vieții și un fenomen complex al societății tehnologice moderne. A fost asociat cu cardiopatia ischemică, afecțiuni psihosomatice și cu numeroase alte afecțiuni psihice și fizice. De regulă, tratamentul constă într-o terapie combinată: consiliere sau psihoterapie și medicație.

stres termic *sau* epuizare termică

Reacție a corpului la căldură excesivă. Temperatura corpului crește și persistă o transpirație abundentă. Stresul termic are drept cauză consumul unei cantități insuficiente de apă și sare și poate provoca deshidratarea sau leșinul. Poate duce la atac de cord, dacă persoana nu se odihnește într-un loc răcoros și nu i se administrează fluide (de preferat apă cu adaos de sare). *Vezi și* șoc termic.

Stresa, Frontul de la ~

(1935)

Coaliție între Franța, Anglia și Italia, formată la Stresa (Italia) pentru a se opune intenției exprimate de Adolf Hitler de reînarmare a Germaniei, care încălca termenii Tratatului de la Versailles. Cand Italia a invadat Ethiopia, Franța și Anglia au încercat să treacă cu vederea această acțiune, din dorința de a rămâne unite împotriva Germaniei. Coaliția s-a dizolvat la scurt timp.

AGENȚIA FOTOGRAFICĂ A FUNDAȚIEI PATRIMONIULUI CULTURAL PRUSAC, BPK, BERLIN

Gustav Stresemann

Stresemann, Gustav

(10.05.1878, Berlin, Germania - 03.10.1929, Berlin)

Cancelar german și ministru de externe al Republicii de la Weimar. Cunoscut ca expert în probleme administrative și analist pe teme economice, a fost ales în Reichstag (1907), membru al Partidului Național Liberal. În 1918 a înființat Partidul Popular German, căutând să formeze coaliții cu alte partide democratice. În calitate de cancelar (1923) și ministru de externe (1923–1929) a contribuit la reinstaurarea statutului internațional al Germaniei, urmărind o politică conciliantă cu Puterile Aliate. Tratatul de la Locarno, revizuit în planurile Dawes și Young, asigura intrarea Germaniei în Liga Națiunilor. I-a fost decernat Premiul Nobel pentru pace, împreună cu Aristide Briand, în 1926.

stricnină

Substanță alcalină organică, otrăvitoare, obținută din semințele arborelui *Nux vomica*, din India, și din plante asemănătoare din clasa *Strychnos*. Nu se dizolvă în apă sau în alcool și are un gust amar puternic. Este folosită la prepararea otrăvurilor destinate eradicării rozătoarelor. În numai 20 de minute, provoacă contracții și convulsii musculare dureroase, manifestate prin lăsarea capului pe spate și arcuirea spatelui. Moartea este, de regulă, provocată de spasme musculare respiratorii. Se folosește în doze mici de veterinari, ca excitant.

stridie

Denumire comună pentru speciile de bivalve din familiile *Ostreidae* (stridii propriu-zise) sau *Aviculidae* (stridii care produc perle), care trăiesc în apele de coastă temperate și calde din întreaga lume. Ambele valve (jumătăți) au o suprafață exterioară aspră, de culoare cenușie murdar, și un strat intern neted, sidef. Valva inferioară, care se fixează pe o suprafață, este plată. Valva superioară mai mică este convexă și are margini aspre. Stridiile filtrează hrana, particule organice minuscule din apă. Sunt apreciate și pentru carnea lor, considerată o delicatesă. Perlele sunt acumulări de sidef în jurul unui fragment de material străin.

stridie-turtită (*Ostrea edulis*)

G. TOMSICH–PHOTO RESEARCHERS

stridie-vegetală

Vezi tătăneasă

strigă

Denumire generică pentru speciile de răpitoare nocturne (genul *Tyto*), numite uneori bufnițe-cu-fața-de-maimuță, din cauza

strigă (*Tyto alba*)
KARL MASLOWSKI/PHOTO RESEARCHERS

discului lor facial, în formă de inimă, și a absenței smocurilor de pene de lângă urechi. Au o lungime de cca 30–40 cm și penajul alb cu gri sau gălbui spre portocaliu roșcat. Ochii negri sunt mai mici decât ai altor bufnițe. Vânează, de obicei, rozătoare mici, adesea pe ogoare, și cuibăresc în scorburi, pe clădiri, turnuri sau folosesc foste cuiburi de șoim. Striga comună se găsește în toată lumea, cu excepția Antarcticii și a Microneziei. Alte specii trăiesc numai în Lumea Veche.

Strindberg, (Johan) August

(22.01.1849, Stockholm, Suedia - 14.05.1912, Stockholm)

Dramaturg și romancier suedez. În paralel cu activitatea de jurnalist, a scris drama istorică *Mäster Olof* (1872). Deși refuzată de Teatrul Național și pusă în scenă abia în 1890, este considerată acum prima dramă modernă suedeză. A devenit cunoscut cu romanul *Camera roșie* (Röda rummet, 1879), care satirizează lumea artistică din Stockholm. A dus o viață nefericită, a fost căsătorit de trei ori, intervale de timp alternate cu episoade de instabilitate mentală. În perioada sa de maximă creativitate, s-a stabilit în diferite părți ale Europei și, în decurs de șase ani, a scris cele trei piese reprezentative ale sale: *Tatăl* (Fadren, 1887), *Domnișoara Julie* (Fröken Julie, 1888), *Creditorii* (Fordringsägore, 1890). Aceste opere iconoclaste, combinând naturalismul dramatic și psihologia, înfățișează lupta dintre sexe. A scris și trei romane. După o depresie nervoasă, a experimentat o reîntoarcere la religie, care a devenit sursa de inspirație pentru dramele simbolice *Dansul morții* (Dödsdausen, 1901), *Un joc de vis* (Ett drömspel, 1902) și cele cinci piese de cameră, printre care *Sonata Stafiei* (Spöksonaten, 1907).

August Strindberg, litografie de Edvard Münch, 1896
MUZEUL MUNCH, OSLO; FOTO O. VAERING

strobie

Vezi con

stroboscop

Aparat ce luminează în mod repetat un corp care se rotește sau vibrează, în scopul determinării vitezei de rotație a corpului. Efectul este obținut prin producerea unor faze scurte de lumină, sincronizate cu mișcarea corpului. Cu ajutorul stroboscopului, un mecanism poate fi făcut să pară că încetinește sau că se oprește.

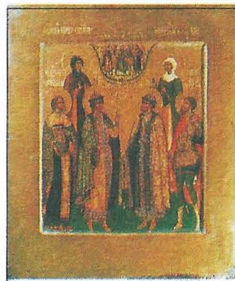
Stroessner, Alfredo

(n. 03.11.1912, Encarnación, Paraguay)

Conducător militar și președinte al Paraguayului (1954–1989). Fiu al unui imigrant german, a intrat în armată în 1932 și a ajuns la gradul de comandant suprem în 1951. L-a detronat pe președintele Federico Chávez (1881?–1978) și a fost singurul candidat la președinție în 1954. A stabilizat moneda națională și inflația, a construit școli noi și a adus îmbunătățiri în sistemul de sănătate publică, dar a cheltuit jumătate din venitul național pe stabilimente militare, pentru a-și păstra și consolida autoritatea. Și-a lichidat cu sânge rece oponenții politici. După alegerea sa în al optulea mandat consecutiv, a fost detronat printr-o lovitură de stat și a plecat în exil.

Stroganov, Școala ~

Școală de pictură de icoane, purtând numele fondatorilor săi, familia Stroganov, care a prosperat în Rusia în sec. XVI și XVII. Artiștii și-au perfecționat creațiile lucrând pentru țar la Moscova. Picturile, destinate uzului personal, sunt realizate în culori calde dominate de maroniul auriu, cu accente liniare de aur și argint. De dimensiuni mici și cu detalii măiestrit accentuate, înfrumusețate cu contururi și aureole aurii și argintii, lucrările reprezintă ultima etapă importantă a picturii medievale rusești, înainte de occidentalizarea artei rusești de la sfârșitul sec. XVII.

Sfinții Boris și Gleb, icoană de un discipol al lui Prokopi Chirin, școala Stroganov, sec. XVII; Galeria de Stat Tretiakov, Moscova
AGENȚIA NOVOSTI PRESS, MOSCOVA

Stroheim, Erich Von
născut **Eric Oswald Stroheim**

(22.09.1855, Viena, Austria - 12.05.1957, în apropiere de Paris, Franța)

Regizor de film american de origine austriacă. Fiu al unui pălărier evreu, a emigrat în Statele Unite după satisfacerea serviciului militar. A ajuns la Hollywood în 1914, unde a lucrat pentru D.V. Griffith și a jucat rolul unui ofițer prusac. Debutul său regizoral, *Soți orbi* (Blind Husbands, 1919), a fost urmat de *Cheia diavolului* (The Devil's Passkey, 1920) și de *Soții nesăbuite* (Foolish Wives, 1922). Capodopera sa *Lăcomia* (Greed, 1924) a fost un moment-cheie al realismului cinematografic; cu toate acestea a fost tăiat fără aprobarea sa, de la nouă ore la 140 de minute, înainte de lansare. I-au urmat filmele *Văduva veselă* (The Merry Widow, 1925), *Marșul nupțial* (The Wedding March, 1928) și *Regina Kelly* (Queen Kelly, 1928). Extravaganța și exigența sa artistică i-au distrus cariera regizorală, astfel că s-a întors la actorie în *Marea iluzie* (Grand Illusion, 1937) și *Bulevardul Amurgului* (Sunset Bulevard, 1950).

strombide

Melci marini ale căror cochilii prezintă o spiră triunghiulară largă și o buză groasă, proeminentă spre punctul cel mai înalt. Speciile de melci din familia *Strombidae* se hrănesc cu plante și trăiesc în ape calde. *Strombus gigas*, care trăiește în zonele dintre Florida și Brazilia, are o cochilie frumos decorată. Deschiderea roz a primei ture de spiră a cochiliei are o lungime maximă de 30 cm. Printre melcii care se hrănesc cu scoici (familia *Melongenidae*) se numără *Busycon canaliculatum* și melcul de mare luminos (*B. contrarium*), amândoi având cca 18 cm lungime și fiind des întâlniți pe coasta atlantică a Statelor Unite.

stromatolit

Depozit stratificat, alcătuit în mare parte din calcar, format prin creșterea unor alge de culoare verde-albăstruie (*vezi* cianoficee). Aceste structuri formate din strate subțiri, alternând în culorile alb și negru, pot fi plate, mamelonare sau în formă de dom. Stromatolitele sunt specifice perioadei Precambriene (în urmă cu mai bine de 543 de milioane de ani). Unele dintre primele forme de viață de pe Pământ au fost identificate în stromatolite cu o vechime de 3,5 miliarde de ani. În prezent, continuă să se formeze în anumite zone, mai ales în Shark Bay în V Australiei.

Stromboli

Vulcan situat pe insula Stromboli, în NE Siciliei, Italia. Este unul dintre cei mai activi vulcani din Europa, cu o înălțime de 926 m. Deși ultima erupție de proporții a avut loc în 1921, lava încă se mai scurge din crater către mare. Turiștii sunt atrași pe insulă pentru vulcanul, clima și plajele sale.

Strong, William

(06.05.1808, Somers, Connecticut, SUA - 19.08.1895, lacul Minnewaska, New York)

Jurist american. A devenit avocat în Pennsylvania. A făcut parte din Camera Reprezentanților, în perioada 1847–1851, și din Curtea Supremă (1857–1868). În 1870 a fost numit la Curtea Supremă a SUA, de Ulysses S. Grant. În 1871 s-a pronunțat în favoarea majorității, în urma respingerii de Curte a deciziei Hepburn, răsturnare ce investea Congresul cu dreptul de a emite bancnote ca mijloc de plată legal, poziție susținută de Grant. S-a retras în 1880.

stronțiu

Element chimic, unul dintre metalele alcaline aflate în sol, cu simbol chimic Sr și număr atomic 38. Metal ușor, are un luciu argintiu la tăiere, reacționând însă în mod rapid cu aerul. Atât metalul, cât și compușii săi (în care are valența 2) seamănă cu bariul și calciul atât de mult, încât au puține întrebuințări pe care celelalte elemente nu le satisfac mai ușor. Azotul și clorul, foarte volatile, produc scântei roșiatice, fiind folosite în confecționarea de artificii și a cartușelor-trasor. Izotopul radioactiv stronțiu-90 (*vezi* radioactivitate), produs în explozii nucleare, este principalul factor de risc în cazul unor emisii radioactive; poate înlocui o parte din calciul aflat în alimente, fiind concentrat în oase și în dinți, și cauzează leziuni prin iradiere.

structuralism

Teorie lingvistică de la mijlocul sec. XX, în Europa. Are la bază teoriile lingvistice ale lui Ferdinand de Saussure, care consideră că limbajul este un sistem de semne intrinsec (adică semnificanți și semnificați), cât și teoriile culturale ale lui Claude Lévi-Strauss, care susține că și culturile, ca și limbile, pot fi văzute ca sisteme de semne și analizate în funcție de relațiile structurale dintre elementele

lor. Specifică structuralismului este concepția potrivit căreia opozițiile binare (mascul/femelă, public/privat) dezvăluie logica inconștientă sau „gramatica" unui sistem. Structuralismul literar interpretează textele literare ca sisteme de semne întrepătrunse și caută să expliciteze logica ascunsă a formei și conținutului unei opere. Lucrările lui Michel Foucault, Jacques Lacan, Roman Jakobson și Roland Barthes sunt reprezentative în acest sens. Domenii de studiu care au adoptat și dezvoltat premisele și metodele structuralismului sunt semiotica și naratologia. *Vezi și* deconstructivism.

structură a datelor

Mod de stocare a datelor pentru a face eficiente căutarea și recuperarea lor. Cea mai simplă structură a datelor este ordinea unidimensională (liniară), în care elementele stocate sunt numerotate cu numere întregi consecutive, conținutul putând fi accesat prin aceste numere. Informațiile stocate neconsecutiv în memorie pot fi legate prin indicatori (adrese în memorie unde se găsesc itemi care indică unde sunt situați în structură următorii itemi). Mulți algoritmi au fost creați pentru a selecta eficient informațiile; aceștia se aplică structurilor ce se găsesc în memoria principală, ca și structurilor care formează sisteme de informații și baze de date.

structură de rezistență antiseismică

Clădire concepută în așa fel încât să prevină prăbușirea, să protejeze viața și să micșoreze numărul pagubelor, în cazul unui cutremur sau al unei vibrații mai puternice. Cutremurele exercită atât forțe laterale, cât și verticale, și este necesar să se poată face față unor mișcări imprevizibile și bruște, ceea ce reprezintă o sarcină care abia începe să fie înțeleasă. Structurile de rezistență antiseismică absorb și difuzează mișcarea indusă, printr-o combinație de mijloace: amortizarea scade amplitudinea oscilațiilor pe o structură care vibrează, iar materialele ductile (de ex. oțelul) pot rezista la deformații inelastice considerabile. În cazul zgârie-norilor, reprezintă o problemă faptul că un grad prea mare de flexibilitate ar duce la o legănare exagerată a etajelor superioare în timpul unui cutremur, crescând astfel pagubele din interior. Prin urmare, trebuie avute în vedere crearea unei toleranțe proprii a clădirii pentru unele zone din structură, rezistența la deplasarea în lateral cu ajutorul armăturilor (armare pe diagonală antibalans) și posibilitatea ca diferite zone ale clădirii să se poată mișca relativ independent.

structură de scoică

În construcția de clădiri, structură subțire de metal curbat, având o formă adecvată pentru transmiterea forțelor aplicate prin compresie, întindere și forfecare, în planul suprafeței. Acestea sunt de obicei construite din beton ranforsat cu plasă de oțel. Construcția de asemenea structuri a început în anii 1920; ele au devenit structuri de beton de mare anvergură după Al Doilea Război Mondial. Boltele subțiri, parabolice, în formă de scoică, fixate cu arcuri, au fost construite cu deschideri de până la 90 m. Au fost realizate și forme mai complexe de scoici de beton, inclusiv structuri paraboloide hiperbolice, numite și forme de șa, precum și bolte parabolice intersectate având grosimi mai mici de 1,25 cm. Printre primii proiectanți de scoici subțiri se numără Felix Candela și Pier Luigi Nervi.

structură logică

Organizare de bază a circuitelor dintr-un calculator numeric. Toate calculatoarele numerice se bazează pe un sistem logic cu două valori – 1/0, pornit/închis, da/nu (*vezi* binar, codul). Calculatoarele execută calcule folosind componente numite operatori logici, alcătuite din circuite integrate care primesc un semnal de intrare, îl prelucrează și îl transformă într-un semnal de ieșire. Componentele operatorilor permit sau blochează trecerea unui impuls de ceas, când acesta le traversează, iar biții de ieșire ai operatorilor controlează alte porți sau furnizează rezultatul. Există trei tipuri de bază de operatori logici: „și", „sau" și „nu". Prin conectarea operatorilor logici, poate fi construit un mecanism capabil de a îndeplini funcții aritmetice de bază.

structură membranică

Structură cu o suprafață subțire și flexibilă (membrană) care preia sarcini ce conduc la efort sau întindere. Există două tipuri principale de asemenea structuri: structuri tampon și structuri pneumatice. Aeroportul Internațional Denver (1995) are un terminal acoperit cu o membrană albă, întinsă pe catarge de oțel.

structură pneumatică

Structură membranică stabilizată de presiunea aerului comprimat. Structurile bazate pe aer sunt susținute de presiunea internă a aerului. O rețea de cabluri întărește materialul, iar ansamblul este susținut de un inel rigid, la capăt. Presiunea aerului din interior este menținută la o valoare superioară presiunii atmosferice normale și este generată de compresoare sau ventilatoare. Supapele sunt necesare pentru a preveni pierderea de presiune internă. Membranele cu aer au fost prima dată proiectate de Walter Bird, la sfârșitul anilor 1940, iar în scurt timp au fost folosite ca prelate pentru piscine, magazii temporare, galerii de artă sau la transport. Structura este susținută de aerul presurizat din interiorul elementelor gonflabile. Construcțiile pneumatice sunt printre cele mai rentabile tipuri de clădiri, pentru perioade mari de timp.

strugurii-leneşului *în engleză* pokeweed

Plantă asemănătoare cu un arbust, cu un miros puternic (*Phytolacca americana*), având o rădăcină otrăvitoare, care seamănă cu hreanul. Este originară din zonele umede sau nisipoase din E Americii de Nord. Are flori albe, fructe roșii-negre în formă de bobițe și frunze de un verde-închis care, deseori, prezintă niște vinișoare roșii sau un pețiol roșu. Bobițele conțin o vopsea roșie folosită la colorarea vinului, a bomboanelor, a textilelor și a hârtiei. Ca și rădăcinile, tulpinile mature, roșii sau purpurii, sunt otrăvitoare. Totuși, mlădițele verzi foarte tinere (până la 15 cm) sunt comestibile.

strugurii-ursului

Arbust târâtor cu flori, plantă perenă (*Arctostaphylos uvaursi*), din familia *Ericaceae*, care crește pe porțiuni întinse, pe toată suprafața Americii de Nord, în păduri stâncoase și nisipoase sau în zone deschise. Are tulpina lemnoasă, de 1,5–1,8 m lungime. Rădăcinile pornesc din articulațiile tulpinii, iar planta se răspândește ca un covor masiv pe pământ. Iarna, frunzișul devine de culoarea aramei. Florile albe, roz sau doar cu marginea roz au forma unui clopoțel cu gura strâmtă. Fructele sunt roșii.

Struma

Râu în V Bulgariei și NE Greciei. Izvorăște în Munții Rodopi, la SV de Sofia, și parcurge 415 km către SE, spre Marea Egee. Valea aflată pe cursul superior al râului este sursa principală de lignit a Bulgariei, iar pe cursul inferior se află o zonă agricolă întinsă.

strung

Mașină-unealtă care execută mișcări dus-întors prin care materialul în surplus este îndepărtat dintr-un obiect aflat în lucru, fiind rotit spre un instrument de tăiere. Strungul se numără printre cele mai vechi și importante mașini-unelte, folosite în Franța din 1569. Este reprezentativ pentru revoluția industrială din Anglia, unde a fost adaptat pentru tăierea metalului (*vezi* Henry Maudslay). În prezent, strungurile sunt acționate de un motor, au un arbore orizontal antrenat, cu mai multe viteze, la care este atașat obiectul aflat în lucru. Se realizează operațiuni precum strângerea și fasonarea formelor cilindrice drepte sau conice, a jgheaburilor și a filetelor de șuruburi, și pentru fațetarea suprafețelor plate pe piese cilindrice. Dintre operațiile cilindrice interne fac parte cele similare mașinilor de găurit, precum găurirea, alezarea, lărgirea, adâncirea și tăierea cu o unealtă cu o singură muchie așchietoare ori un burghiu sau tarod. *Vezi* și bormașină.

struț

Ratită (*Struthio camelus*, din familia *Struthionidae*) cu două degete și gât lung, răspândită în Africa. Este cea mai mare pasăre de pe Pământ. Un mascul adult are înălțime maximă de 2,75 m și greutate de 155 kg. Masculii sunt negri, cu pene albe pe aripi și în coadă. Femelele au culoarea maronie. Struții trăiesc în grupuri de la 5 până la 50 de indivizi, de obicei printre animalele care pasc, hrănindu-se cu plante și ocazional cu animale mici. Masculii se luptă pentru 3–5 femele care depozitează 15–60 de ouă într-un cuib comun, săpat în pământ. Masculul clocește ouăle noaptea, iar femela, ziua. Puii de o lună pot deja alerga împreună cu adulții, cu o viteză de 65 km/h. Pentru a scăpa de urmăritori, struțul se întinde pe pământ cu gâtul întins, obicei care a dat naștere teoriei conform căreia struțul își ascunde capul în nisip.

Struve, Friedrich Georg Wilhelm von

(15.04.1793, Altona, Danemarca – 23.11.1864, Sankt Petersburg, Rusia)

Astronom rus de origine germană. A părăsit Germania în 1808, cu destinația Rusia, pentru a evita recrutarea în armatele lui Napoleon. S-a alăturat Universității din Dorpat (în prezent Tartu, Estonia),

devenind director al Observatorului. Părinte al studiului modern al stelelor duble, a măsurat peste 3 000 stele duble, cercetând peste 120 000 de stele. De asemenea, a fost printre primii care au măsurat paralaxele stelare. În 1835, la cererea țarului Nicolae I, a plecat la Pulkovo, pentru supervizarea construcției noului observator, preluând conducerea în 1839. Fiul său, Otto Struve (1819–1905), a fost directorul Observatorului din Pulkovo (1862–1889), iar nepotul său Gustav Wilhelm Ludwig Struve (1858–1920) a fost director al Observatorului Universității din Harkov. Otto Struve a fost strănepotul său.

Struve, Otto

(12.08.1897, Harkov, Ucraina, Imperiul Rus - 06.04.1963, Berkeley, California, SUA)

Astronom american de origine rusă. Este strănepot al lui Friedrich G.W. von Struve. Și-a întrerupt studiile pentru a se înrola în armata rusă în timpul Primului Război Mondial, apoi a emigrat în SUA. Ca membru al Observatorului Yerkes, a adus contribuții importante în spectroscopia stelară și astrofizică, mai ales prin descoperirea distribuției hidrogenului și a altor elemente din spațiu pe arii extinse. A fost director al Observatorului Yerkes și apoi al Observatorului McDonald din Texas, pe care de altfel l-a și înființat. A predat la Universitatea din Chicago în 1947 și la Berkeley, a condus National Radio Astronomy Observatory, din Green Bank West Virginia (1959–1962). Scriitor prolific, a publicat aproape 700 de lucrări și câteva cărți.

Struve, Piotr (Berngardovici)

(07.02.1870, Perm, Rusia - 26.02.1944, Paris, Franța)

Economist și jurnalist rus. În 1894 a scris o analiză marxistă a capitalismului rus, iar în 1898 un manifest pentru recent înființatul Partid Social-Democrat Muncitoresc Rus. După arestarea și exilul său din 1901, a renunțat la marxismul revoluționar. A editat jurnalul ilegal, dar foarte citit, *Eliberare* (Osvobojdenie, 1902–1905), în care pleda pentru o monarhie constituțională. S-a întors în Rusia în 1905, intrând în Partidul Constituțional Democrat, și a editat jurnalul de factură moderată *Russkaia mîsli* (Rațiunea rusă). În 1917 s-a opus venirii la putere a bolșevicilor și a plecat la Paris, apoi la Belgrad (după 1928).

Stuart, casa regală ~ *sau* Steuart *sau* Stewart

Casă regală în Scoția (1371–1714) și în Anglia (1603–1649, 1660–1714). Primii membri ai familiei au fost stewards (ospătari) în Britania sec. XI. În secolul următor, unul dintre aceștia a intrat în serviciul lui David I al Scoției și a primit titlul de Steward. Al șaselea membru s-a căsătorit cu fiica regelui Robert I Bruce. În 1371, fiul lor a devenit regele Robert II (1316–1390), primul rege Stuart al Scoției (1371–1390). Urmașii săi din sec. XV–XVII sunt monarhi scoțieni: Iacob I, Iacob II, Iacob III, Iacob IV, Maria, regina Scoției, și Iacob VI, care a moștenit tronul Angliei sub numele Iacob I. Casa Stuart, care a adoptat în cele din urmă ortografierea franceză a numelui, a fost îndepărtată de la tronul Angliei după domnia lui Carol I, până la restaurarea lui Carol II, în 1660. Acesta a fost urmat de Iacob II, William III, Maria II și Ana. Descendența regală a familiei Stuart a luat sfârșit în 1714, când coroana britanică a revenit casei de Hanovra, în ciuda revendicărilor ulterioare ale fiului lui Iacob II, Iacob Eduard (Bătrânul Pretendent), și ale nepotului său Carol Eduard (Tânărul Pretendent).

Stuart, Gilbert (Charles)

(03.12.1755, North Kingston, SUA - 09.07.1828, Boston, Massachusetts)

Pictor american. A plecat la Londra în 1775, unde timp de șase ani a lucrat împreună cu Benjamin West. Și-a deschis primul studio la Londra în 1782, bucurându-se de un enorm succes; însă în 1787 a fugit la Dublin pentru a scăpa de creditori. După șase ani, s-a întors în SUA. A creat un stil portretistic american distinct, devenind în scurt timp cel mai reprezentativ portretist al națiunii. Picturile lucrate cu penelul s-au bucurat de o critică favorabilă pentru luminozitatea și substratul lor psihologic. Dintre cele aproape o mie de portrete, cel mai cunoscut este capul neterminat al lui George Washington (1796).

Doamna Yates, pictură în ulei de Gilbert Stuart, 1793–1794; Galeria Națională de Artă, Washington DC

GALERIA NAȚIONALĂ DE ARTĂ, WASHINGTON DC, COLECȚIA ANDREW MELLON

Stuart, Jeb

născut **James Ewell Brown Stuart**

(06.02.1833, districtul Patrick, Virginia, SUA - 12.05.1864, Yellow Tavern, în apropiere de Richmond, Virginia)

Ofițer în armata americană. Absolvent al Academiei West Point, a fost aghiotant al colonelului Robert E. Lee în victoria asupra lui John Brown, la Harpers Ferry. În 1861 s-a alăturat armatei Confederaților și a devenit general de brigadă. În urma unor razii de spionare, a obținut informații legate de mișcările trupelor Uniunii, ceea ce a asigurat victoria confederaților în Bătălia de Șapte Zile și în a doua confruntare de la Bull Run; Lee îl numește pe Stuart „ochiul armatei". Ca general-maior a contribuit la obținerea victoriei în bătăliile de la Fredericksburg și Chancellorsville. Înaintea Bătăliei de la Gettysburg, a fost instruit de Lee să obțină informații despre mișcările trupelor unioniste. A fost reținut într-o razie și a ajuns după începerea bătăliei. Deși criticat pentru acțiunea sa, a continuat să ofere suport logistic forțelor confederate. A fost rănit mortal în Bătălia de la Spot Sylwania Courthouse, unde confederații au fost înfrânți.

Stuart, stilul ~

Stil de arte vizuale creat în Anglia, în timpul domniei casei Stuart (1603–1714), exceptând interregnul cu Oliver Cromwell. Deși perioada cuprinde câteva mișcări artistice specifice, în tot acest timp artiștii și-au căutat inspirația în mișcările contemporane (mai ales mișcarea barocă) de pe continent, în special în Italia, Flandra și Franța. Reprezentanții stilului Stuart sunt arhitecții Inigo Jones și Christopher Wren. *Vezi și* epoca lui Iacob I; stilul Queen Anne.

Stubbs, George

(24.08.1724, Liverpool, Anglia - 10.07.1806, Londra)

Pictor și desenator de anatomie englez. Fiu al unui tăbăcar prosper, a fost pentru un timp ucenicul unui pictor, fiind în mare măsură autodidact. Descrierile sale cinegetice, unele înfățișând cai de curse, i-au adus nenumărate comenzi. Mult mai impresionante decât portretele individuale sunt picturile reprezentând cai într-un mediu neconvențional, precum *Iepe și mânji în natură* (Mares and Foals in a Landscape, cca 1760–1770). A pictat și alte animale, precum lei, tigri, girafe, maimuțe și rinoceri, pe care le-a observat în menajerii particulare. Cartea sa *Anatomia unui cal* (The Anatomy of a Horse, 1762), cuprinzând 18 gravuri remarcabile, a fost foarte apreciată.

stuc

Lucrătură exterioară sau interioară din ipsos, utilizată în scopuri ornamentale tridimensionale, cu suprafață netedă pentru pictură, sau ca fundal umed în pictura în frescă. În prezent, termenul este întrebuințat numai cu referire la învelișul neprelucrat, din ipsos, al pereților exteriori. Stucul a fost aplicat pe pereții templelor din Grecia antică, pe la 1400 î.Hr. Arhitecții romani au tencuit cu ipsos piatra aspră sau pereții unor monumente, precum băile din vila lui Hadrian. Stilul stuco a fost întrebuințat, în mare măsură, în arhitectura barocă și în cea renascentistă. Stuco este încă folosit datorită diverselor moduri în care poate fi lucrat. În zonele mai calde ale SUA, stilul stuco al caselor anilor 1920 s-a răspândit peste tot.

Studebaker, familia ~

Producători de automobile americani, a căror fabrică a fost cea mai mare producătoare de vehicule electrice și lider în producția de automobile. În 1852, Clement Studebaker (1831–1901) a deschis o fierărie și un atelier de vagonete în South Bend, Indiana, împreună cu fratele său Henry (1826–1895). Li s-au alăturat ulterior frații John, Peter și Jacob, afacerea familiei furnizând vehicule guvernului american în timpul razboiului civil și ajutând la aprovizionarea coloniștilor în drumul lor spre Vest. Până în 1902, compania construise primele mașini electrice, iar până în 1904, mașini pe combustibil. În 1954 Corporația Studebaker fuzionează cu Packard Motor Car Co. În 1966, producția a fost sistată.

studii culturale

Domeniu interdisciplinar, care are în centru rolul instituțiilor sociale în formarea culturii. Inițial identificate cu Centrul pentru Studii Culturale Contemporane al Universității Birmingham (înființat în 1964) și cu academicieni precum Richard Hoggart, Stuart Hall și Raymond Williams, studiile culturale sunt acum recunoscute ca o disciplină sau ca un obiect de interes în multe instituții academice, manifestând o influență considerabilă în sociologie, antropologie, istoriografie, critică literară, filozofie și critica artei. Printre preocupările sale principale sunt locul pe care îl ocupă

rasa (sau etnia), clasa și genul în producția cunoștințelor culturale.

studio cinematografic

Studio în care companiile de film americane controlează toate aspectele legate de producție, distribuție și ecranizare. În anii 1920, studiouri cinematografice, precum Paramount și MGM, achiziționează instituții teatrale, pentru a-și întări controlul asupra industriei de film, acțiune urmată curând de apariția concernelor Warner Brothers, RKO și Twentieth Century-Fox. Conducerea studiourilor decidea asupra tipului de filme și selecta actorii. Studioul cinematografic a dezvoltat și „lumea starurilor", prin care anumiți actori și actrițe au fost desemnate staruri, conducerea executivă a studiourilor alegându-le rolurile, făcând publică viața palpitantă de dincolo de ecran și ținându-i sub control prin contracte pe termen lung. Declinul studiourilor a survenit în 1948, în urma unei decizii a Curții Supreme, prin care concernele erau obligate să-și vândă teatrele, crescând astfel competiția cu televiziunea. De asemenea, numărul personalului a fost diminuat. Până în 1960, acest sistem a luat sfârșit.

studiu de piață *sau* cercetare de piață

Studiu privind cerințele diverselor piețe, acceptabilitatea produselor și metodele de dezvoltare și exploatare a noilor piețe. Pentru studiul de piață sunt folosite diverse strategii: vânzările pot fi proiectate dinainte; pot fi organizate sondaje ale consumatorilor și preferințele acestora; pot fi introduse experimental produse noi sau acestea pot fi schimbate. Studiul de piață formal datează din anii 1920, din Germania, în anii 1930 pătrunzând în Suedia și Franța. După Al Doilea Război Mondial, firmele americane au excelat în folosirea și rafinarea tehnicilor de studiu al pieții, care s-au răspândit în marea parte a Europei Occidentale și în Japonia.

studiul mișcării

Vezi studiu timp-mișcare

studiul timp-mișcare

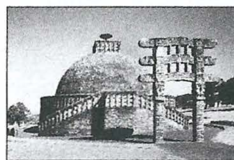
Analiză a timpului petrecut pentru a îndeplini diferite mișcări ale unei activități sau ale unei serii de activități, pentru evaluarea performanței industriale. Astfel de studii au fost efectuate întâi în birouri și fabrici din Statele Unite, la începutul sec. XX. Au fost adoptate ca o măsură de îmbunătățire a metodelor de lucru, prin subdivizarea diferitelor operații ale unei activități în elemente măsurabile; au fost utilizate ca o modalitate de standardizare a muncii și de verificare a eficienței lucrătorilor și echipamentelor.

stuf

În botanică, specie de plante hidrofile robuste, în special cele patru specii din genul *Phragmites* (familia *Poaceae* sau *Gramineae*). Stuful-comun (*P. australis*) populează zonele umede de pe malurile lacurilor, bălților, mlaștinilor și râurilor, fiind răspândit de la regiunile arctice până la cele tropicale. Este o plantă ierboasă, cu frunză lată, cu tulpină robustă și netedă, înaltă de 1,5–5 m, cu flori cu aspect de puf grupate în panicule. Plante asociate cu stuful, precum buzduganul-de-baltă (genul *Sparganium*) și papura (genul *Typha*), aparțin altor familii. Tulpinile uscate de stuf au fost întrebuințate din timpuri străvechi ca material de construcție, în special pentru acoperișuri, pentru împletirea coșurilor, pentru săgeți, instrumente de scris, precum și pentru instrumente muzicale.

stupa

Monument ridicat în memoria lui Buddha sau a unui sfânt budist, marcând un loc sacru, comemorând un eveniment sau adăpostind o relicvă. Sunt simboluri arhitecturale ale morții lui Buddha. O stupă simplă poate fi formată dintr-un fundament de ceramică, pe care se sprijină o boltă masivă, din care se ivește o umbrelă, simbolizând protecția. Acest model simplu este sursă de inspirație și pentru alte monumente budiste, printre care pagodele, prezente pe întreg cuprinsul Asiei. Ritualul religios constă în înconjurarea unei stupe în sensul acelor de ceasornic. Multe astfel de monumente importante au devenit locuri de pelerinaj.

Stupa III și poarta ei de la intrare, Sanchi, statul Madhya Pradesh, India

HOLLE BILDARCHIV

Sturdza, familia ~

Familie boierească română, care a dat Moldovei câțiva domni. Membri mai importanți sunt: – **Ioan (Ioniță) Sandu Sturdza** (m. 1842), domn al Moldovei între 1822 și 1828. Primul domn pământean după perioada fanariotă, numit de turci pentru o perioadă de șapte ani, a încercat, fără succes,

Ioniță Sandu Sturdza

să introducă unele reforme politice (un proiect de constituție în 1822). A întemeiat Școala superioară de la Trei Ierarhi. - **Mihai Gr. Sturdza**, domn al Moldovei în perioada 1834–1849. Fiu al logofătului Grigore Sturdza, a ocupat importante funcțiuni politice înainte de a fi numit domn (membru în comisia de redactare a Regulamentului Organic). Domn pe viață, numit potrivit specificațiilor din Regulamentul Organic, a dus o politică conservator-reformistă. Printre realizările sale se numără dezrobirea romilor, simplificarea organizării teritoriale a țării, construirea de poduri și șosele, realizarea unei uniuni vamale cu Țara Românească (1846) etc. În 1835 a întemeiat Academia Mihăileană, prima instituție de învățământ superior în limba română, iar în 1840 o școală superioară de meserii. - **Grigore M. Sturdza** (1821–1901) Om politic român, fiu al lui Mihai Gr. Sturdza. Cunoscut și sub porecla Beizadea Vițel, a contribuit la înăbușirea mișcării revoluționare din 1848 din Moldova, devenind ulterior general în armata turcă (sub numele Muhlis-pașa) și participând la Războiul Crimeii (1853–1856). A candidat în 1859, fără succes, la tronul Moldovei.

Sturdza-Bulandra, Lucia

(25.08.1873, Iași, România - 19.09.1961, București)

Actriță română, profesor universitar la București. Soție și asociată a actorului Tony Bulandra, a condus cu autoritate o trupă de teatru transformată ulterior în Teatrul Municipal din București (1947–1961, azi Teatrul Bulandra). S-a remarcat printr-o interpretare lucidă și elegantă, în roluri din dramaturgia universală (Maria Stuart, doamna Warren, Mamouret, doamna Alving). A publicat un tratat despre arta interpretativă (*Actorul și arta dramatică*) și un volum de memorii (*Amintiri*).

Sturdza-Miclăușanu, Dimitrie A.

(10.03.1833, Roman, Neamț, Moldova, [România] - 08.08.1914, București)

Istoric, numismat și om politic român, președinte al Academiei Române (1882–1884). Secretar al divanului ad-hoc din Moldova, secretar al căimăcămiei domnești (1858) și secretar particular al domnitorului Al.I. Cuza, a devenit președinte al Partidului Național-Liberal (1892–1908), fiind ministru în diferite guverne și prim-ministru (1895–1896, 1897–1899, 1901–1904, 1907–1908). A donat Academiei Române o bogată colecție de documente istorice, stampe, cărți, monede și hărți. A editat documente referitoare la istoria românilor (*Acte și documente relative la istoria renașterii României*), sprijinind și publicarea colecției „Hurmuzachi". Lucrări istorice (*Chestiunea națională, Divanurile ad-hoc din Iași și București în istoria renașterii României*). Preocupări de numismatică (*Numismatica română* (1878), *Bibliografia numismaticii românești* (1879)).

Sturdza-Scheianu, Dimitrie C.

(19.05.1839, Iași, Moldova, România - 06.02.1920, București)

Filolog, istoric și om politic român, membru de onoare al Academiei Române. A fost ministru de justiție în perioada 1891–1895. A fost un mare colecționar de documente și cărți vechi românești, alcătuind o importantă colecție dăruită, în final, Academiei Române. A jucat un rol important în publicarea colecției de Documente privitoare la istoria românilor (seria Hurmuzachi). A donat Academiei bogata sa bibliotecă.

Sturges, Preston
născut **Edmond Preston Biden**

(29.08.1898, Chicago, Illinois, SUA - 06.08.1959, New York)

Regizor de film american. A luat numele celui de-al doilea soț al mamei sale, cunoscut ca fiind o fire boemă. Inițial dramaturg, a scris opere de mare succes pe Broadway, cum ar fi *Dezonoare* (Strictly Dishonorable, 1929) și *Copilul Manhattanului* (Child of Manhattan, 1931). S-a mutat la Hollywood, devenind un cunoscut scenarist. A câștigat Premiul Oscar pentru *Marele McGinty* (The Great McGinty, 1940), primul film pe care l-a regizat. A continuat să scrie și să regizeze comedii satirice, precum *Eva* (The Lady Eve, 1941), *Călătoriile lui Sullivan* (Sullivan's Travels, 1941), *Povestea de la Palm Beach* (The Palm Beach Story, 1941), *Miracolul de la Morgan Creek* (The Miracle of Morgan's Creek, 1944), *Aclamați-l pe cuceritor* (Hail the Conquering Hero, 1944) și *Al tău infidel* (Unfaithfully Yours, 1948), caracterizate prin dialog inteligent, ritm și personaje secundare memorabile.

sturion

Denumire comună pentru cele 20 de specii de pești primitivi de talie mare (familia *Acipenseridae*) care se găsesc în număr mare în S Rusiei, în Ucraina și America de Nord. Majoritatea peștilor trăiesc în mare și pătrund în fluvii, înotând în amonte pentru a-și depune icrele; puțini dintre ei trăiesc permanent în ape dulci. Cele patru mustăți tactile din jurul gurii lipsite de dinți detectează nevertebratele și peștii mici de pe fundul apei. Carnea și icrele de sturion (caviarul) sunt comercializate ca alimente. Vezica se folosește în prepararea gelatinei. Sturionul-baltic (*Acipenser sturio*) și multe alte specii sunt periclitate. Sturionul-de-Atlantic (*A. Oxyrhynchus*) este comun de-a lungul coastei de E a Americii de Nord, are o lungime maximă de 3 m și o greutate de până în 225 kg. *Vezi și* balenă albă.

Sturm und Drang

(*în germană*, Furtună și avânt)

Mișcare literară din Germania, în ultima jumătate a sec. XVIII, caracterizată printr-o revoltă împotriva cultului rațiunii promovat de Iluminism și a imitației sterile a literaturii franceze. Preamărește natura, intuiția, impulsul, instinctul, emoția, imaginația și geniul înnăscut, considerându-le surse ale literaturii. Sub influența lui Jean-Jacques Rousseau, Johann Gottfried Herder și a altora, mișcarea a preluat numele unei piese a lui Friedrich von Klinger (1752–1831). Operele dramatice sunt cele mai reprezentative creații ale acestui curent. Cei mai de seamă reprezentanți ai săi au fost Friedrich Schiller și Johann Wolfgang von Goethe, al cărui roman *Suferințele tânărului Werther* (Die Leiden des jungen Werthers, 1774) sintetizează spiritul mișcării.

Sturtevant, Alfred (Henry)

(31.11.1891, Jacksonville, Illinois, SUA - 05.04.1970, Pasadena, California)

Genetician american. Și-a luat doctoratul la Universitatea Columbia și a predat apoi la Caltech (1928–1970). În 1912 a inventat o tehnică pentru cartografierea locațiilor unor gene specifice cromozomilor din drosofilă. Mai târziu, a demonstrat că mutațiile (schimbul de gene între cromozomi) pot fi prevenite la drosofilă. A fost unul dintre primii care au atras atenția asupra pericolelor emanațiilor radioactive ca urmare a experimentelor nucleare.

sturz

Denumire comună pentru cele cca 300 de specii de păsări cântătoare (familia *Turdidae*) care au, de obicei, cioc subțire și partea inferioară a picioarelor „încălțată" (de ex. acoperită în față cu un singur solz lung, în loc de mai mulți și mai mici). Au o lungime de 13–30 cm. Cei mai mulți au penajul întunecat, adesea cu pete strălucitoare roșii, galbene sau albastre. Sunt întâlniți practic în toată lumea, dar cea mai mare diversitate este întâlnită în Lumea Veche, mai ales în Africa. Speciile nordice sunt migranți rezistenți. Ocupă o paletă largă de habitate arboricole și terestre și se hrănesc cu insecte și cu fructe; unele specii consumă melci și râme. Clocesc între trei și șase ouă într-un cuib deschis, sub formă de cupă; unele specii locuiesc în scorburi. Unii sturzi, printre care sturzul-sihastru și sturzul-privighetoare, cântă foarte frumos. *Vezi și* mierlă.

sturz-american

Denumire comună pentru cele 17 specii de păsări (familia *Mimidae*) cântătoare din America, cu cioc curbat în jos și care se remarcă prin zgomotul cu care își caută hrana în tufișurile dese și prin trilurile variate și răsunătoare. Este întâlnit din N Canadei până în centrul Mexicului și în Caraibe. Sturzul-american-brun (*Toxostoma rufum*), întâlnit în America de Nord, la E de Munții Stâncoși, are o lungime de cca 30 cm și penaj maro-roșcat, cu dungi pe partea inferioară. Speciile maro-gălbui, cu coada lungă, sunt întâlnite în partea aridă din SV SUA și din Mexic.

sturz-american (*Toxostoma rufum*)

THASE DANIEL

sturz-de-pădure

Denumire dată uneia dintre cele 11 specii de sturzi (din genul *Hylocichla* sau *Catharus*) numite și sturzi-privighetoare datorită cântecului lor melodios. *H. mustelina* este comun în partea de E a SUA, în pădurile de foioase; are 20 cm lungime, penaj șters, pătat și cap de culoare ruginie.

Sturzo, Luigi

(26.11.1871, Caltagirone, Sicilia - 08.08.1959, Roma, Italia)

Preot și conducător politic italian. Hirotonisit în 1894, și-a luat doctoratul la

Roma, după care s-a întors în Sicilia pentru a-i ajuta pe minerii și țăranii asupriți. În calitate de primar al orașului Caltagirone (1905–1920), a construit adăposturi sociale și alte instituții publice. În 1919 a înființat Partidul Popular Italian și a devenit secretar politic. Refuzând să-l sprijine pe Benito Mussolini, a plecat în exil în 1924. S-a întors în 1946, când mișcarea sa politică reînvie, sub forma Partidului Creștin Democrat. În 1952 a fost numit senator pe viață. A scris câteva lucrări despre filozofia social-creștină printre care *Biserică și stat* (Chiesa e Stato, 1939) și *Italia și ordinea internațională* (L'Italia e l'Ordine Internazionale, 1945).

Stuttgart

Oraș, 587 152 loc. (2000), în zona metropolitană 2 529 675 loc., situat în SV Germaniei, pe cursul râului Neckar. Inițial, în sec. X d.Hr., crescătorie de cai, a devenit oraș în sec. XIII și a trecut în proprietatea conților de Württemberg, fiind reședința acestora până în sec. XIX. Războiul de Treizeci de Ani, invaziile franceze din sec. XVII și bombardamentele devastatoare din Al Doilea Război Mondial și-au lăsat amprenta asupra orașului. Multe monumente istorice au fost reconstruite, inclusiv castelul ridicat în sec. XIII. Este un centru cultural, industrial și de transport. Universitatea Stuttgart a fost fondată în 1829.

Stuyvesant, Peter

(1592?, Scherpenzeel, Friesland, Țările de Jos - febr. 1672, în apropiere de New York)

Guvernator colonist olandez. În 1643 a devenit conducătorul coloniilor olandeze în Indiile de Vest, SUA, iar în 1645, conducătorul general al tuturor proprietăților olandeze din America de Nord, printre care New Netherland și Caraibe. A ajuns la New Amsterdam (devenit mai târziu New York) în 1647, iar curând a intrat în conflict cu populația orașului, care cerea autoguvernarea. A înființat un guvern municipal, dar a continuat să-și exercite controlul asupra orașului. A stabilit hotarul cu Connecticut (1650), i-a expulzat pe suedezi din New Sweden, situat pe râul Delaware, și a anexat colonia la teritoriile olandeze (1655). Expedițiile coloniale din New England și o escadrilă trimisă de Carol II l-au făcut să cedeze New Netherland britanicilor (1664).

Styne, Jule *născut* Julius Kerwin Stein

(31.12.1905, Londra, Anglia - 20.09.1994, New York, SUA)

Compozitor american. Părinții lui, evrei ucraineni, s-au stabilit la Chicago, în 1912. Primul său cântec de succes a fost înregistrat în 1926. Și-a schimbat numele, pentru a nu fi confundat cu un alt compozitor. S-a mutat la Hollywood în 1937 și a scris cântece pentru musicaluri. În anii 1940 a lucrat împreună cu textierul Sammy Cahn, a compus balade pentru Frank Sinatra, musicalul *Sus ancora* (Anchors Aweigh, 1945) și musicalul de pe Broadway *Pantofii înalți* (High Button Shoes, 1947). A colaborat și cu alți autori, în *Domnii preferă blondele* (Gentlemen Prefer Blondes, 1949, ecranizat în 1953), *Sună clopotele* (Bells Are Ringing, 1956, ecranizat în 1960), *Țiganul* (Gypsy, 1959; ecranizat în 1962) și *O fată nostimă* (Funny Girl, 1964, ecranizat în 1968). Dintre cântecele sale: *Let It Snow, The Party's Over* și *People*.

Styron, Wiliam

(11.06.1925, Newport News, Virginia, SUA - 01.11.2006, Martha's Vineyard)

Romancier american. A studiat la Universitatea Duke. În 1950 a devenit membru al comunității americane a expatriaților la Paris. Primul său roman, *Întinde-te în întuneric* (Lie Down in Darkness, 1951), este povestea unei tinere labile psihic, care se sinucide. Cel de-al patrulea roman, controversatul *Confesiunea lui Nat Turner* (Confession of Nat Turner, 1967, Premiul Pulitzer), evocă epoca sclavagistă. Printre lucrările sale ulterioare se numără *Alegerea Sophiei* (Sophie's Choice, 1979), care examinează consecințele Holocaustului, și *Întuneric vizibil* (Darkness Visible, 1990), relatarea nonficțională a depresiei sale nervoase. Creațiile sale tratează adesea teme violente într-un stil faulknerian savuros.

Styx

Râu subteran în mitologia greacă. Numele derivă din cuvântul grecesc ce denotă atât ura, cât și frigul extrem, și care exprimă sila față de moarte. În epopeile lui Homer, zeii invocă apa Styxului în timp ce depun jurământul de credință. Hesiod personifică Styxul în fiica lui Oceanus și mama Imitației, a Victoriei, a Puterii și a Forței. Anticii credeau că apele sale erau otrăvite și puteau să dizolve orice vas, cu excepția unuia realizat din potcoava unui cal sau a unui asin.

SUA

Vezi Statele Unite ale Americii

SUA, Academia Forţelor Aeriene ~

Instituţie care se ocupă cu antrenarea ofiţerilor care fac parte din Forţele Aeriene ale SUA, aflată în Colorado Springs, Colorado. Creată printr-o lege a Congresului din 1954, s-a deschis în 1955. Absolvenţii primesc titlul de licenţiat şi grad de locotenent secund. Absolvenţii cei mai calificaţi din punct de vedere fizic îşi continuă antrenamentul la şcolile de antrenare a piloţilor care aparţin Forţelor Aeriene. Candidaţii pot proveni din rândul armatei sau al Forţelor Aeriene, pot fi descendenţi ai veteranilor din forţele armate decedaţi, pot fi numiţi de către senatorii sau reprezentanţii SUA, de preşedinte sau vicepreşedinte, şi trebuie să dea un examen de admitere. Toţi aplicanţii trebuie să treacă un examen de admitere competitiv.

SUA, Academia Militară ~
cunoscută ca **West Point**

Instituţie care se ocupă cu antrenarea ofiţerilor angajaţi prin ordin prezidenţial din armata SUA. Fondată în 1802, în fortul din West Point, New York, este una dintre cele mai vechi academii militare din lume. La început a fost şcoală de ucenici pentru inginerii militari, fiind prima şcoală de ingineri din SUA. A fost reorganizată în 1812, iar în 1866 programul educaţional a fost considerabil extins. În 1976, în academie au început să fie admise femei. Cursurile de patru ani, care oferă educaţie teoretică şi antrenament de nivelul unui colegiu, se încheie cu acordarea titlului de licenţiat în ştiinţe şi a gradului de locotenent secund în armată. La West Point au studiat comandanţi ca Ulysses S. Grant, William T. Sherman, Robert E. Lee, Stonewall Jackson, Jefferson Davis, John Pershing, Dwight D. Eisenhower, Douglas MacArthur, Omar Bradley şi George Patton. Are un număr de cca 4 000 de studenţi.

SUA, Academia Navală ~
cunoscută ca **Annapolis**

Instituţie pentru antrenarea ofiţerilor angajaţi prin ordin prezidenţial, care fac parte din Marina Militară a SUA şi din Corpul de Puşcaşi Marini al SUA. A fost fondată la Annapolis, Maryland, în 1845 şi reorganizată în 1850–1851. Femeile au fost admise pentru prima dată în 1976. Absolvenţii primesc titlul de licenţiat în ştiinţe şi un grad în Marina Militară sau gradul de locotenent secund în Corpul de Puşcaşi Marini. La Annapolis au studiat o serie de personalităţi ale SUA, cum ar fi George Dewey, Richard E. Byrd, Chester Nimitz, William F. Halsey, jr., A. A. Michelson, Hyman Rickover, Jimmy Carter, Ross Perot şi mai mulţi astronauţi.

SUA, academiile militare ~

Grup de instituţii de învăţământ superior care se ocupă cu educaţia teoretică şi antrenarea ofiţerilor din marina militară şi din cea comercială: Academia Militară a SUA (West Point), Academia Navală a SUA (Annapolis), Academia Forţelor Navale ale SUA, Academia Pazei de Coastă a SUA (fondată în 1876 lângă New London, Connecticut, cu un număr de 800 de studenţi) şi Academia de Marină Comercială a SUA (fondată în 1943 la Kings Point, Long Island, New York, cu un număr de 900 de studenţi).

SUA, armata ~

Parte importantă a forţelor militare ale SUA, însărcinată cu menţinerea păcii, a securităţii şi cu apărarea naţiunii. Prima armată de luptă a SUA, Armata Continentală, a fost organizată la Congresul Continental din 14 iunie 1775, pentru a suplimenta miliţiile locale în Revoluţia Americană. A fost pusă sub controlul unui consiliu civil cu cinci membri, iar de atunci forţele militare ale SUA au rămas sub control civil. Prin Constituţia SUA, preşedintele este comandantul suprem al armatei. În 1789 s-a hotărât ca Departamentul de Război, format din civili, să administreze armata. Armata Continentală a fost desfiinţată oficial în 1783 şi a fost fondată o mică armată permanentă. De atunci, numărul membrilor armatei a crescut în timp de criză, prin recrutare, şi a scăzut pe timp de pace. Departamentul Armatei este organizat ca o secţiune militară a Departamentului Apărării şi este condus de Secretariatul Armatei. Personalul armatei acordă servicii şi asistenţă secretariatului şi administrează operaţiunile civile, cum ar fi programul de lucrări civile al Corpului Inginerilor. Armata mai administrează Academia Militară a SUA de la West Point. În 2000, numărul soldaţilor activi se ridica la cca 400 000.

SUA, Banca ~

Bancă înfiinţată de Congresul SUA în 1791. A fost concepută de Alexander Hamilton,

pentru plata datoriilor rezultate din Revoluția Americană și pentru asigurarea unei monede stabile. Dezbaterile în jurul constituirii sale, căreia i s-a opus Thomas Jefferson, au dus la apariția primelor partide politice americane, Partidul Federaliștilor și Partidul Republican Democrat. Banca națională a împiedicat unele bănci private să se extindă prin acordarea de credite, restricție care se opunea susținătorilor drepturilor statelor americane. Pentru reprezentanții populismului agrarian, banca reprezenta privilegiile și bogăția, dușmanii democrației și ai intereselor cetățenilor obișnuiți. Criticile au ajuns la apogeu sub administrația președintelui Andrew Jackson și i-au condus pe oponenții băncii la o lungă confruntare, cunoscută ca războiul bancar. Statutul băncii nu a mai putut fi reînnoit și a expirat în 1836. Reorganizată ca Banca Statelor Unite ale Pennsylvaniei, controlul pe care îl exercita asupra băncilor private a încetat.

SUA, Corpul de Pușcași Marini ~

Serviciu militar separat, în cadrul Departamentului American al Marinei Militare (*vezi* Marina Militară a SUA), care se ocupă cu asigurarea de trupe ale marinei militare pentru atac și apărare în posturi avansate și cu coordonarea operațiunilor terestre și aeriene legate de campaniile navale. De asemenea, trebuie să furnizeze detașamente pentru serviciu la bordul diverselor tipuri de nave, ca și trupe pentru asigurarea securității instalațiilor navale de la țărm și a misiunilor diplomatice din străinătate. Acest corp este specializat în debarcările amfibii, cum ar fi cele de pe insulele deținute de Japonia în Al Doilea Război Mondial. Membrii acestui corp au luat parte la toate acțiunile navale importante ale SUA începând cu 1775, de obicei fiind primii care intră în luptă. În 2000, numărul membrilor activi ai Corpului de Pușcași Marini era de 175 000.

SUA, Curtea de Apel ~

În SUA, curți intermediare de apel incluse în sistemul judiciar federal și create printr-o decizie a Congresului. Există 13 curți de apel, dintre care 12 curți a căror jurisdicție este stabilită geografic, plus Curtea de Apel a SUA, a cărei jurisdicție este orientată pe subiecte și la nivel federal. Curtea de Apel a SUA de nivel federal, localizată în Washington DC, a fost creată printr-o decizie a Congresului, în 1982, și audiază apeluri de la curțile districtuale ale SUA și de la cele teritoriale, în special în cazuri legate de patente și mărci înregistrate. Audiază, de asemenea apeluri în cazuri în care SUA sau instituțiile sale apar ca apărător, precum și anumite litigii fiscale sau legate de contracte. Curțile sunt împuternicite să revizuiască deciziile Curților de districte federale (*vezi* Curtea Districtuală a SUA), precum și decizii ale Curții Fiscale a SUA în cadrul jurisdicțiilor sale, precum și cele ale Curților de Faliment ale SUA. Toate deciziile Curților sunt subiectul unei revizuiri, prin intermediul Curții Supreme a SUA.

SUA, Curtea Districtuală ~

În SUA, denumire aplicată celor 94 de instanțe inferioare, cu jurisdicție generală, din sistemul judiciar federal. Fiecare stat, ca și districtul Columbia și comunitatea Puerto Rico, are cel puțin o curte federală districtuală. Fiecare curte are cel puțin un judecător districtual, dar poate avea și peste 20, precum și un secretar, un procuror al SUA, un șerif, unul sau mai mulți magistrați ai statului, lichidatori, ofițeri însărcinați cu eliberarea condiționată și alte tipuri de personal. Deciziile Curții Districtuale pot fi contestate la o Curte de Apel a SUA, în jurisdicția căreia se află respectiva Curte Districtuală.

SUA, Curtea Supremă ~

Ultima Curte de Apel în sistemul judiciar al SUA și instanță finală în privința interpretării Constituției. Curtea Supremă a fost creată prin Constituția din 1787 și a primit autoritatea de a interveni în cazuri care cad sub incidența Constituției, a legilor sau a tratatelor SUA; în controverse în care sunt implicate SUA; în controversele dintre statele din cadrul SUA sau dintre cetățeni din state diferite; în cazuri care țin de jurisdicția Amiralității și Marinei și în cazuri în care sunt implicați ambasadori, miniștri sau consuli. Numărul de membri, stabilit de Congres, a fost variabil până în 1869, când s-a convenit la nouă. Membrii Curții Supreme sunt numiți de președinte, dar trebuie confirmați de Senat. Curtea Supremă și-a exercitat de timpuriu puterea de analiză judiciară. Relativ puține cazuri sunt aduse în fața Curții Supreme de la început; de obicei se ajunge aici prin apel. Printre cele mai importante surse teoretice utilizate de

Curtea Supremă se află clauzele constituționale referitoare la comerț, proces corect și protecție egală. De asemenea, a judecat adesea procese referitoare la drepturile civile, inclusiv la libertatea cuvântului, și la dreptul la intimitate. O mare parte dintre atribuțiile sale constau în clarificarea, perfecționarea și examinarea idealurilor filozofice ale Constituției și transpunerea lor în principii active.

SUA, Forțele Aeriene ~

Componentă importantă a organizării militare a SUA, care are drept principală responsabilitate tactica de război aerian, de apărare aeriană și de cercetare spațială militară. De asemenea, furnizează servicii aeriene în colaborare cu alte ramuri militare. Activitățile militare aeriene ale SUA au început cu folosirea de către armată a baloanelor de recunoaștere, în timpul Războiului Civil American și în Războiul hispano-american; în 1907 a fost creată Divizia Aeronautică a Corpului de Semnalizare. În 1920, prin Legea de Reorganizare a Armatei, a fost creat Serviciul Aerian (după 1926, Corpul Aerian) ca unitate a armatei, denumită din 1941 Forțele Aeriene ale Armatei. În 1947 s-au constituit Forțele Aeriene Independente ale SUA, care au devenit o parte din nou-formatul Departament al Apărării în 1949. Departamentul Forțelor Aeriene își are cartierul general la Pentagon. Printre agențiile operaționale separate ale Forțelor Aeriene se numără Forțele Aeriene de Rezervă, Serviciul Secret al Forțelor Aeriene și Forțele Aeriene SUA. În 2000, acest organism avea peste 350 000 de angajați activi.

SUA, Marina Militară ~

Parte importantă a forțelor militare ale SUA, însărcinată cu apărarea statului în luptele pe mare și cu menținerea securității pe mările aflate sub jurisdicția SUA. Marina Militară Continentală a fost fondată prin Congresul Continental din 1775 și dizolvată în 1784. Hărțuirea vaselor comerciale americane de către pirați a dus la fondarea de către Congres a Departamentului Marinei Militare, în 1798. A luat parte la Războiul din 1812, iar mai târziu a jucat un rol important în victoria Uniunii în Războiul Civil American. Victoriile pe mare în Războiul hispano-american (1898) au dus la o perioadă de dezvoltare continuă. În Primul Război Mondial datoria sa a fost limitată la transportul trupelor, dispunerea minelor și escortarea vaselor comerciale. Atacul japonez asupra bazei de la Pearl Harbor (1941) a dus la intrarea SUA în Al Doilea Război Mondial în care, pe lângă apărarea împotriva submarinelor și transportul trupelor, marina militară a condus atacuri amfibii pe teatrul de operațiuni din Pacific și de-a lungul coastelor europene. Portavioanele au jucat un rol decisiv în luptele împotriva forțelor japoneze din Pacific și constituie, în continuare, coloana vertebrală a flotei militare. De la Al Doilea Război Mondial încoace, a rămas cea mai mare și mai puternică flotă militară din lume. Departamentul Marinei Militare, parte a Departamentului Apărării, este condus de un secretariat al marinei. Din marina militară fac parte Corpul de Pușcași Marini al SUA și, pe timp de război, Paza de Coastă a SUA. În 2000, numărul personalului angajat activ în Marina Militară era de 400 000, în afara Corpului de Pușcași Marini și de Paza de Coastă. *Vezi și* Academia Navală a SUA.

SUA, monument național ~

Zonă rezervată de statul american pentru protejarea unor obiecte sau locuri de interes științific sau istoric. În această categorie intră rezervații naturale, rămășițe ale culturii indienilor și locuri de importanță istorică. În 1906, președintele Theodore Roosevelt a declarat primul monument național, Turnul Diavolului din Wyoming. Monumentele sunt administrate de Serviciul Național al Parcurilor din Departamentul Afacerilor Interne al SUA.

SUA, Palatul Congresului ~

Sediul Congresului SUA. În 1792, William Thornton (1759–1828) a câștigat concursul organizat pentru proiectarea acestuia. Proiectul său din 1795, în stil federal modificat, a fost executat în partea exterioară a aripilor adiacente rotondei centrale. Benjamin H. Latrobe, ca inspector al construcțiilor publice (1803), a urmat concepția asupra exteriorului a lui Thornton, dar a folosit propriile proiecte pentru interior; cea mai cunoscută contribuție a sa este inventarea capitelurilor în formă de frunză de tutun și de cocean de porumb. După incendierea palatului de către englezi în 1814, Latrobe a început reconstrucția acestuia, dar a demisionat în 1817. În 1827, succesorul său, Charles Bulfinch, a unit

cele două aripi și a ridicat primul dom și rotonda. În 1850, Thomas Ustich Walter (1804–1887) a câștigat concursul organizat pentru lărgirea aripilor; tot el a proiectat domul din fier înalt de 87 m (1855–1866), care avea la bază domul lui Michelangelo pentru bazilica San Pietro. Clădirea de marmură și gresie conține cca 540 de camere și este amplasată într-un parc de 53 de hectare.

SUA, Paza de Coastă ~

Serviciu militar al SUA care veghează la respectarea legilor maritime. În timp de pace, se află sub jurisdicția Departamentului Internelor; în timp de război, constituie o parte a Departamentului de Marină Militară. Paza de Coastă pune în aplicare legile federale în teritorii maritime care intră sub jurisdicția SUA, inițiază și pune în aplicare modalități de facilitare a navigației și menține o rețea de vase de salvare și stații de căutare și salvare utilizând aparate de navigație și de zbor. Supraveghează aplicarea interdicției în ce privește tranzitul narcoticelor ilegale cu destinația SUA pe sau deasupra apelor de coastă. Pune în funcțiune Patrula Internațională a Gheții (care supraveghează aisbergurile aflate pe liniile de navigație din Atlanticul de N), adună date pentru Serviciul Național de Meteorologie și acordă ajutor vaselor și avioanelor avariate. În timpul războiului, îndatoririle sale sunt escortarea navelor, asigurarea securității porturilor și efectuarea unor operațiuni de transport. În 2000, numărul membrilor personalului activ al Pazei de Coastă ajungea la 35 000. Cadeții sunt instruiți la Academia Pazei de Coastă în New London, Connecticut.

SUA, pădure națională ~

Suprafață forestieră aflată sub protecția federală, pentru conservarea resurselor regenerative: apa, lemnul, fauna etc. și pentru scopuri turistice. Departamentul de servicii silvice din agricultură al SUA administrează un număr de 155 de păduri (în anii 1990), cu o suprafață totală de 911 700 kmp aflate în 40 de state și în Puerto Rico. Ele au căpătat statutul de unități ale sistemului de rezerve silvice în 1891, iar în 1907 au fost declarate păduri naționale. *Vezi și* Pinchot Gifford.

SUA, Războiul pentru Independența ~

Vezi Revoluția Americană

Suabia *în germană* Schwaben

Ducat în Germania medievală, pe un teritoriu care cuprindea actualele landuri Baden-Württemberg, Hesse și Bavaria de V, ca și o parte din E Elveției și al Alsaciei. Triburile suabe și germanice au ocupat această regiune încă din sec. III d.Hr., iar până în sec. XI a fost cunoscută sub numele de Alemannia. În sec. VII d.Hr. a fost introdus aici creștinismul de către misionarii irlandezi. Din sec. X d.Hr., a devenit unul dintre cele cinci mari ducate tribale din Germania de la începutul Evului Mediu. A fost condus de dinastia Hohenstaufen începând cu 1077 până în 1268, când ducatul s-a divizat. Între sec. XIV și XVI, s-au stabilit mai multe alianțe între orașele suabe, cunoscute sub numele de Ligile suabe. Între sec. XVI și XIX, a făcut parte din Sfântul Imperiu Roman. Cele mai importante orașe erau Augsburg, Freiburg, Konstanz și Ulm.

Suárez, Francisco

(05.01.1548, Granada, Spania - 25.09.1617, Lisabona, Portugalia)

Teolog și filozof spaniol. În lucrarea *Dispute metafizice* (Disputationes, 1597), dezbate lucrările lui Aristotel, Toma D'Aquino, John Duns Scot și Luis de Molina (1535–1600), abordând problema liberului-arbitru și alte teme metafizice. Este adesea considerat cel mai mare filozof scolastic după D'Aquino (*vezi* scolastică) și cel mai reprezentativ teolog iezuit. Punctele sale de plecare, cu rădăcini în accepțiunile lui D'Aquino, sunt considerate semnificative pentru a justifica divorțul de ideologia lui Suárez.

Suárez, Hugo Bánzer

Vezi Hugo Bánzer Suárez

Subcarpați

Mare unitate de relief din România ce se desfășoară în exteriorul arcului carpatic, între râurile Moldova (NE) și Motru (SV). Au aspectul unei trepte de relief mai coborâtă decât Carpații, dar strâns lipită de aceștia, care se interpune între ei și unitățile geografice adiacente. Sunt alcătuiți din formațiuni neogene cutate, în general moi – argile, marne, gresii, conglomerate, nisipuri și, mai rar, fliș. Formează șiruri de dealuri cu altitudini de 500–1 000 m, despărțite de văi și depresiuni. Au importante zăcăminte de petrol, gaze naturale, cărbuni și sare. Se divid în

trei mari unități – Subcarpații Moldovei, între Moldova și Trotuș, Subcarpații de Curbură, între Trotuș și Dâmbovița (cel mai complicat sector), și Subcarpații Getici, între Dâmbovița și Motru.

subconștient

Vezi inconștient

Subic, golful ~

Canal al Mării Chinei de Sud, la SV de Luzon, Filipine. Începând din 1901, devine scenă de operații navale a bazei americane, cea mai mare bază navală din Filipine. Zona a suferit distrugeri importante în Al Doilea Război Mondial și este ocupată de japonezi în perioada 1942–1944. A fost o sursă importantă de aprovizionare în timpul Războiului din Vietnam (1955–1975). A fost acordat Filipinelor în 1992 și s-a dezvoltat ca zonă comercială liberă și destinație turistică.

sublimare

În fizică, modificare a unei substanțe, din stare solidă în stare gazoasă, fără a trece mai întâi prin starea lichidă. De ex., vaporizarea dioxidului de carbon înghețat sau gheața carbonică, la presiunea atmosferică și temperatura obișnuite. Fenomenul apare la presiuni și temperaturi (destul de joase) la care stările solide și de vapori coexistă în echilibru. Păstrarea alimentelor prin uscare și congelare implică sublimarea apei din alimente în stare de înghețare în vid.

submarin

Navă maritimă capabilă să funcționeze sub apă, pe perioade lungi. În sec. XVIII și XIX, inventatori americani precum David Bushnell (1742?–1824) și Robert Fulton au făcut experimente cu submarine. În 1898, John P. Holland (1840–1914) a lansat submarinul *Holland*, care avea atât motoare cu combustie internă (pentru navigația la suprafață) cât și motoare electrice (pentru imersiune); a fost achiziționat de guvernul american în 1900. Inovațiile făcute de Simon Lake (1866–1945) au fost utilizate mai întâi în Europa și apoi în SUA. La începutul Primului Război Mondial, majoritatea armatelor maritime dețineau submarine cu motor electric diesel; navele germane U-Boot reprezentau un pericol major. În Al Doilea Război Mondial, s-au dus campanii extinse cu submarine, în întreaga lume. În timpul războiului, germanii au inventat un dispozitiv pentru furnizarea aerului la motorul diesel al navei aflat în submersiune, astfel că ieșirea la suprafață pentru alimentarea cu energie nu mai era necesară. Trecerea la submarinele nucleare a început odată cu lansarea navei americane *Nautilus*, în 1954. Puterea furnizată de reactorul alimentat cu uraniu a făcut ca submarinele să poată rămâne în submersiune și să opereze la viteze maxime, pe timp nelimitat. Doar marinele SUA, Rusiei, Marii Britanii, Franței și Chinei au submarine cu putere nucleară; alte marine se bazează pe putere convențională, diesel. Submarinele pot fi dotate cu rachete balistice și de croazieră, cu focoase nucleare. Deoarece sunt greu de localizat, au jucat un rol important în forțele armate nucleare ale națiunilor. *Vezi și* grenadă; sonar; rachetă Trident.

subsol

Strat de pământ situat imediat sub scoarța terestră, format în mare parte din minerale și materii dezalcalinizate, precum compușii din fier și aluminiu. Humusul și argila se acumulează în subsol, dar organismele macro și microscopice ce formează stratul de suprafață bogat în materii organice nu rămân mult timp în subsol. Sub acest strat, se află roca dezintegrată parțial. Curățarea solului, în scop agricol sau pentru dezvoltare industrială, expune subsolul și crește gradul de eroziune al mineralelor din sol.

substanță agrochimică

Substanțe chimice folosite în agricultură: fertilizanți, ierbicide și insecticide de natură chimică. Majoritatea sunt amestecuri de două sau mai multe substanțe chimice. Ingredientele active dau efectele dorite, iar ingredientele inactive stabilizează și păstrează ingredientele active sau ajută la aplicarea lor. Odată cu progresul tehnologic, cu apariția tractoarelor, a mașinilor de recoltat mecanice și a instalațiilor de irigații, substanțele agrochimice au crescut producția. În regiuni ca Marile Câmpii din SUA, producția agricolă a crescut, în anii 1930, cu 200–300%. Efectele acestor substanțe pe termen lung asupra mediului și a stabilității sistemelor agricole care le folosesc sunt intens discutate.

substituție metasomatică

Proces de dizolvare și depunere simultană, în care un mineral îl înlocuiește pe altul. Este procesul prin care se petrifică lemnul (silicea înlocuiește fibrele lemnoase), mineralele formează pseudomorfoze (minerale

noi, ce păstrează forma exterioară a mineralului înlocuit) sau o asociație de minerale ia locul unui tip diferit de rocă. Mineralele înlocuitoare pot fi înlocuite la rândul lor, fiind stabilite câteva modele de succesiuni minerale. Depozitele metasomatice formate pot fi potențiale surse de minereu.

Subud

Mișcare religioasă în Indonezia, având la bază exercițiile spontane și extatice. Înființată în 1933 de Muhammad Subuh, adept al sufismului, a fost prezentă în Indonezia, iar apoi, în anii 1950, s-a extins în Europa și SUA, mai ales datorită lui George Gurdjieff. Trăsătura principală a acestei mișcări este latihanul, activitate spirituală de grup în care practicanții permit puterii lui Dumnezeu să se exprime printr-o activitate spontană fără restricții. Se crede că dansul, cântecul, veselia și strigătele involuntare dau naștere unor sentimente de extaz și eliberare, producând vindecare psihică și fizică.

subvenţie

În general, acordare de ajutor financiar guvernamental unor persoane, în funcție de prevederile legale sau de necesități. Acest tip de asistență se acordă în funcție de statutul beneficiarilor, fără a fi necesară organizarea unui concurs pentru obținerea sa. Primele programe de ajutor guvernamental în baza legii au fost programele de stat de ajutor medical gratuit. Fondurile pentru cazurile de necesitate includ ajutorul de șomaj și programul de ajutorare a familiilor cu copii în întreținere (AFDC). Odată cu intrarea în vigoare a Legii de Responsabilitate Personală și a Oportunităților de Muncă (PRWORA), în 1996, majoritatea fondurilor de asistență în caz de necesitate au pierdut statutul de subvenție, pe măsură ce programele federale au fost înlocuite de instituții de stat, finanțate din fonduri federale. *Vezi și* asigurări sociale; asistență socială.

subvenţie

Asistență financiară, fie prin plăți directe, fie prin mijloace indirecte, precum reduceri de preț și contracte favorabile, acordată unei persoane sau unui grup, cu scopul de a promova un obiectiv public. Subvențiile pentru transport, locuință, agricultură, minerit și în alte industrii au fost acordate pe motiv că întreținerea și dezvoltarea lor sunt în interes public. Subvențiile acordate artelor, științelor și religiei apar în acele țări unde economia privată nu este capabilă să le sprijine. Subvențiile pot fi implementate prin plăți directe în bani sau în natură, printr-o furnizare guvernamentală de bunuri și servicii la prețuri sub prețul normal al pieței, prin achiziționare guvernamentală de bunuri și servicii la prețuri peste cel al pieței sau prin concesii fiscale. Deși subvențiile au scopul de a promova bunăstarea publică, ele duc la introducerea unor taxe și mai mari sau la prețuri și mai mari pentru bunurile de consum. De asemenea, unele tipuri de subvenții, cum ar fi tarifele protecționiste, pot încuraja menținerea producătorilor ineficienți. O subvenție este necesară numai dacă efectele sale duc la o creștere a profitului mai mare decât costurile. *Vezi și* analiza costuri-profit.

succesiune apostolică

În creștinism, doctrină conform căreia episcopii sunt membrii unei descendențe neîntrerupte, coborând direct din apostolii lui Iisus. Această descendență le conferă drepturi speciale, printre care și acela de a acorda prima comuniune unor credincioși, de a hirotonisi preoți, de a numi alți episcopi și de a conduce clerul și membrii unei dioceze. Clement, episcop al Romei, a enunțat această doctrină în 95 d.Hr., ea fiind în prezent acceptată de Biserica Romano-Catolică, de Biserica Ortodoxă de rit răsăritean, de Biserica Catolică Veche și de alte câteva biserici. Unele culte protestante susțin ideea unei descendențe de ordin spiritual și doctrinar mai degrabă decât de ordin ritualic și istoric.

succesiune legală

În legislație, referitor la moștenire, transfer al unei proprietăți care a aparținut unei persoane decedate, diferită de transferul prevăzut în testamentul decedatului. Legislația testamentară contemporană, deși foarte diversă, se bazează pe principiul conform căruia bunurile imobiliare trebuie împărțite între persoanele înrudite cu decedatul. Practicile actuale tind să favorizeze drepturile soțului/soției care supraviețuiește.

Suceava

Râu în NE României, afluent pe malul drept al Siretului, cu o lungime de 173 km și un bazin hidrografic de 2 298 kmp. Izvorăște din N Obcinei Mestecăniș și

formează granița României cu Ucraina, pe o lungime de 21 km.

Suceava

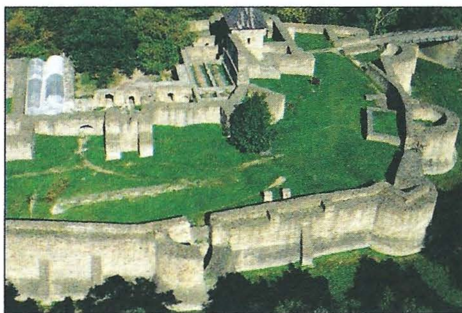
Municipiu, 105 865 loc. (2002), în NE României, reședința județului cu același nume, situat în centrul Podișului Sucevei, pe malul drept al râului Suceava. Menționată documentar în 1388, Suceava a fost capitală a Moldovei (sec. XIV–XVI), iar în Evul Mediu a avut statutul de mare oraș. A devenit municipiu în 1968. Este nod feroviar și rutier, are aeroport. În oraș există un combinat de prelucrare a lemnului și fabrici constructoare de mașini-unelte. Ca monumente se pot enumera Cetatea Sucevei (sec. XIV), biserica Sf. Gheorghe-Mirăuți (sec. XIV), devenită sediu al mitropoliei, Palatul Domnesc etc.

Suceava

Județ situat în extremitatea de N-NE a României, în bazinele superioare ale râurilor Siret și Bistrița. Suprafața: 8 553 kmp (al doilea județ al țării ca suprafață); 688 435 loc. (2002). Reședința: Suceava. În sec. XII–XIII existau pe teritoriul actualului județ mai multe așezări, puncte de reper în organizarea și dezvoltarea statului feudal moldovean. Regiunea a cunoscut o dezvoltare deosebită în timpul domniei lui Ștefan cel Mare. Ținutul Sucevei a suferit repetate modificări administrative, ultima având loc în 1968. Relieful este predominant muntos, două treimi din suprafața județului aparținând Carpaților Orientali (în centru și V), și o treime Podișului Sucevei (în E). Economia are o structură variată, ramura industrială majoră fiind exploatarea și prelucrarea lemnului, datorită suprafeței întinse a fondului forestier. Agricultura este bazată pe creșterea animalelor (bovine – locul I pe țară). Obiectivele turistice sunt variate, atât cele naturale – peisajele munților Călimani și Rarău, cheile Bistriței, turbăriile de la Poiana Stampei, cât mai ales cele antropice – cetatea de scaun a Sucevei, mănăstirile Humor, Sucevița, Arbore, localitatea Baia (prima capitală a Moldovei) etc.

Suceava, cetatea de scaun ~

Capitala Moldovei în timpul lui Ștefan cel Mare (1457–1504), a fost la început un castel întărit, transformat într-o fortăreață. În jurul cetății a fost săpat un șanț de 20 m, intrarea făcându-se pe un pod suspendat. Cetatea nu a fost niciodată cucerită. I s-a dat foc și a fost dărâmată în timp de pace (1564–1675), din ordinul turcilor.

Cetatea de scaun Suceava

Sucevei, Podișul ~

Subunitate a Podișului Moldovei, în NV României. Alcătuit din marne, conglomerate, gresii și calcare oolitice. Este o asociere de masive deluroase cu înălțimi între 200 și 600 m, văi largi cu aspect de culoar, depresiuni intracolinare și șei largi. Prezența rocilor mai dure a generat dezvoltarea unor platouri structurale largi, precum și a unor fronturi carstice profunde, de mari dimensiuni.

Sucevița, biserica mănăstirii ~

Ctitorie a fraților Movilă, mitropolitul Gheorghe și domnitorul Ieremia (1581–1584), este monumentul cu cel mai mare număr de imagini din întreaga țară. Exteriorul monumentului este înfășurat într-o eșarfă multicoloră. Este cea mai bine păstrată dintre mănăstirile cu ziduri de apărare. Zugrăveala a fost realizată la sfârșitul

Biserica mănăstirii Sucevița, ctitorie a fraților Movilă (1581–1601)

sec. XVI de frații Ion și Sofronie, cu o vădită înclinație spre narațiunea detaliată; multe scene înfățișează tipuri de oameni și peisaje din regiune, demonstrând tendința spre laicizare și realism a celor doi frați. Arsă în 1831, biserica a fost reparată între 1831 și 1840 și ulterior. Colecția mănăstirii posedă un valoros fond de artă medievală: broderie, acoperămintele de mormânt ale lui Ieremia și Simion Movilă, o ferecătură de argint din timpul lui Neagoe Basarab, două tetraevangheliare din sec. XVI provenind din Țara Românească. Este monument înscris în Patrimoniul Mondial Cultural UNESCO.

Suchow

Vezi Yibin

Suckling, Sir John

(/?/febr. 1609, Whitton, Middlesex, Anglia - 1642, Paris, Franța)

Poet cavaler, dramaturg și curtean englez. A moștenit imensele averi ale tatălui său la 18 ani și a devenit o figură reprezentativă la Curte, în calitate de curtezan, dar și practicant al jocurilor de noroc, fiind considerat inventatorul jocului de cărți numit cribbage. După ce a luat parte la intriga armată pentru a-l salva pe ducele Strafford din Turnul Londrei, a fugit în Franța unde se pare că s-a sinucis. A scris patru piese, cea mai bună fiind comedia spumoasă *Spiridușii* (The Goblins, 1638). Reputația sa de poet se datorează versurilor simple, ușor de înțeles. Capodopera sa este *Balada unei nunți* (A Ballad upon a Wedding), scrisă în stilul contemporan al baladelor de curte.

Sucre

Capitala constituțională a Boliviei, 193 873 loc. (2001). Fondată de spanioli în 1539 pe locul unui sat de indieni charcas. În 1561 a devenit capitala teritoriului Charcas din Perú de Sus, iar în 1609, reședință arhiepiscopală. Multe dintre bisericile sale coloniale se păstrează încă. A fost scena revoltei împotriva Spaniei (1809). Declarația de independență a Boliviei a fost semnată la Sucre în 1825, care a devenit capitală în 1839. Încercarea de a muta capitala în La Paz în 1898 a avut ca urmare un război civil, în urma căruia cele două orașe își împart statutul de capitală. De asemenea, este reședința Curții Supreme Naționale. Este un centru comercial prosper. Universitatea San Francisco Xavier, una dintre cele mai vechi universități din America de Sud, a fost fondată în Sucre în 1624.

Sucre (Alcalá), Antonio José de

(03.02.1795, Cumaná, Noua Granada - 04.06.1830, Berruecos, Gran Columbia)

Eliberatorul Ecuadorului și președintele Boliviei (1826–1828). Fiind un aliat apropiat al lui Simón Bolívar, a luptat în bătăliile revoluționare din Venezuela, Columbia, Gran Columbia (azi Ecuador), Perú și Perú de Sus (acum Bolivia), învingând forțele regaliste din regiune. În 1826 a întemeiat guvernul bolivian, la scurt timp devenind președinte. S-a retras curând în Gran Columbia. În 1829 a fost chemat înapoi la guvern, pentru a apăra Gran Columbia împotriva invaziei peruane. A fost asasinat în 1830, la vârsta de 35 de ani. Este considerat unul dintre cei mai respectați conducători ai războaielor de independență latino-americane.

sucroză *sau* zahăr de masă

Compus organic, incolor, în formă de cristale dulci care se dizolvă în apă. Sucroza ($C_{12}H_{22}O_{11}$) este o dizaharidă. Hidroliza, prin inversarea enzimei, produce „zahăr inversat" (numit așa deoarece hidroliza rezultă din inversarea rotației planurilor polarizate), o combinație egală de fructoză și glucoză, acestea fiind cele două constituente monozaharide ale sale. Sucroza se întâlnește natural numai în zahărul de trestie, sfecla de zahăr, seva arțarului de zahăr, curmale și miere. Este produsă în scop comercial în cantități mari (în special din trestia-de-zahăr și sfecla-de-zahăr) și este folosită ca hrană. *Vezi și* zahăr.

sucub

Vezi incub și sucub

sudamină *sau* miliaria

Inflamație a pielii la nivelul porilor. Blocarea canalelor glandelor sudoripare determină infiltrarea transpirației în straturile pielii, producând reacții inflamatorii. Cel mai răspândit tip de sudamină, numit și spuzeală, apare când transpirația invadează epiderma. Pustulele sau bubițele apar mai mult pe corp și membre, creând usturime și mâncărime. Cei mai expuși sunt copiii mici din zonele cu climă tropicală. *Vezi și* transpirație; glande sudoripare.

Sudan

Întindere vastă de savană din centrul Africii de N. Acoperă 5 milioane kmp și se află între limita de S a deșerturilor Sahara și Libian și limita de N a pădurilor tropicale

ecuatoriale. Se întinde de la coasta de V, mai mult de 5 500 km, până la munții Ethiopiei și Marea Roșie. Regiunea Sahel cuprinde întinderile din N.

Sudan *denumire oficială* **Republica Democratică Sudan**

Stat în Africa de N. Suprafața: 2 503 890 kmp; 36 233 000 loc. (2005). Capitala: Khartoum (executivă), Omdurman (legislativă). Arabii musulmani și alte grupuri etnice trăiesc în două treimi din N și centrul țării, în timp ce populațiile nonmusulmane dinka, nuer și zande locuiesc în S. Limba: araba (oficială), dinka, limbi nubiane, beja, zonde, engleza. Religii: islamul (oficial), predominant sunnit; de asemenea creștinism, religii tradiționale. Moneda: dinarul sudanez. Cea mai mare țară din Africa, Sudanul cuprinde o câmpie cu deșertul Sahara la N, dune de nisip în V, terenuri semiaride cu tufișuri în partea central-sudică; mlaștini enorme și păduri tropicale în S. Fluviul Nil traversează întreg teritoriul țării. Fauna include leul, leopardul, elefantul, girafa și zebra. Țara are o economie mixtă în dezvoltare, bazată în mare măsură pe agricultură. Unul dintre cele mai mari proiecte de irigație din lume furnizează apă fermelor între Nilul Alb și Nilul Albastru. Culturile predominante sunt bumbacul, alunele și susanul; șeptelul este de asemenea important. Industria include prelucrarea hranei și scărmănatul bumbacului. Este condusă de un regim militar islamic. Dovezi ale populării Sudanului datează de zeci de mii de ani. De la sfârșitul mileniului IV î.Hr., Nubia (acum Sudanul de N) s-a aflat periodic sub conducerea Egiptului și a făcut parte din Imperiul Kush, din sec. XI î.Hr. până în sec. IV d.Hr. Misionarii creștini au convertit trei regate principale ale Sudanului în sec. VI d.Hr.; aceste regate creștine negre au coexistat cu vecinii musulmani din Egipt timp de secole, până când afluxul emigranților a dus la colapsul acestora, în sec. XIII–XV. Egiptul a cucerit tot Sudanul în 1874 și a încurajat implicarea britanică în regiune; acest lucru a stârnit opoziția musulmană și a dus la mișcarea mahdistă, care a capturat Khartoum în 1885 și a stabilit o teocrație musulmană în Sudan, ce a ținut până în 1898, când forțele sale au fost înfrânte de britanici. Britanicii au condus țara în parteneriat cu Egiptul, până în 1956, când Sudanul a obținut independența. De atunci, țara a fluctuat între guvernare parlamentară ineficientă și conducere militară instabilă. Populația nemusulmană din S s-a răzvrătit împotriva guvernului musulman din N la începutul anilor 1980, ceea ce a provocat perioade de foamete și a dus la strămutarea a milioane de persoane. Un acord de pace a fost semnat în 2005. Între timp, au izbucnit lupte, în 2003, între musulmanii nonarabi din regiunea Darfur, în Sudanul de V, și milițiile arabe sprijinite de guvern. Zeci de mii de oameni au murit și sute de mii au fost relocați.

Sudetă, Regiunea ~

Zonă din Boemia de N și V și din Moravia de N, în jurul Munților Sudeți. La început aparținând de Austria, zona, predominant vorbitoare de germană, a fost inclusă în

Cehoslovacia după Primul Război Mondial. Nemulțumirile germanilor din Regiunea Sudetă au fost exploatate în 1930 de Partidul Național-Socialist și de liderul local Konrad Henlein. Situația tensionată a convins Marea Britanie și Franța că, pentru a evita războiul, Cehoslovacia trebuie să fie convinsă să acorde regiunii autonomie. Cererea lui Adolf Hitler de cedare a regiunii Germaniei a fost inițial respinsă, dar ulterior zona a fost cedată, în urma Acordului de la München. După Al Doilea Război Mondial, regiunea a fost redată Cehoslovaciei, care i-a expulzat pe locuitorii germani și a repopulat zona cu cehi.

Sudra *sau* Mudra

A patra și ultima dintre varna sau clasele sociale din India hindusă. Cuprinzând în mod tradițional meșteșugari și muncitori, a inclus, se pare, toate populațiile cucerite de civilizația hindusă, după cum au fost asimilate în sistemul de caste. Membrilor nu li se permitea participarea la Upanaya și, astfel, nu puteau studia Vedele. Treapta înaltă a Sudrei include câțiva proprietari, iar în treapta de jos sunt cei de neatins. *Vezi și* Brahman; Kshatriya; Vaishya.

sudură

Proces care folosește aliaje metalice cu puncte de topire scăzute, pentru a alipi suprafețe metalice fără a le topi. Sudurile cu cositor și plumb, odinioară folosite frecvent în industria electrică și în producția de țevi, au fost înlocuite de aliajele fără plumb. Asemenea aliaje sunt folosite pentru a suda alama și cuprul la radiatoarele automobilelor. Sudurile se fac cu ajutorul unor sârme, bare, materiale din paste premixate, în funcție de aplicație. Sudura poate fi realizată folosind o lampă de sudură, fier de sudură, încălzitor pe bază de flacără sau curent electric.

suedeză, gimnastică ~

Exerciții fizice sistematice și ritmice (sărituri și întinderi), efectuate de obicei fără aparate. Gimnastica suedeză favorizează puterea, rezistența, flexibilitatea, o stare generală bună prin solicitările regulate ale sistemului cardiovascular. Exercițiile, inițial concepute pentru femei, au apărut în sec. XIX în Germania și Suedia. În SUA, Catharine Esther Beecher a promovat gimnastica ritmică pentru femei. Pentru că avantajele practicării gimnasticii suedeze sunt astăzi recunoscute, acest sport este practicat atât de femei, cât și de bărbați.

suedeză, limba ~

Limba națională a Suediei și una dintre cele două limbi oficiale ale Finlandei, vorbită de cca nouă milioane de oameni. Aparține grupului est-scandinavic al limbilor germanice, fiind înrudită cu norvegiana și daneza. Istoria sa din perioada Scandinavei comune (600–1050) până în cca 1225 este cunoscută mai ales din inscripții cu rune. Se consideră că perioada modernă a limbii suedeze începe cu 1526, când a fost tipărită pentru prima dată o traducere a Noului Testament. În sec. XVII s-au pus bazele limbii standard, bazată în special pe dialectele svea vorbite la Stockholm. În suedeză, ca și în norvegiană, cuvintele au două accente tonale.

Suedia *denumire oficială* Regatul Suediei *în suedeză* Sverige

Stat în N Europei, în E Peninsulei Scandinave. Suprafața: 450 295 kmp; 9 024 000 loc. (2005). Capitala: Stockholm. Populația este destul de omogenă, dar există și minorități finlandeze sau lapone, iar 10% dintre locuitori sunt imigranți sau descendenți ai acestora. Limba oficială: suedeza. Religii: creștinism (predominant), islam. Moneda curentă: coroana suedeză. Suedia este împărțită în trei regiuni. Regiunea muntoasă Norrland acoperă cca 3/5 din teritoriu, cuprinde păduri întinse și conține bogate zăcăminte de minereu. Regiunea Svealand cuprinde câmpii glaciare vălurite și aici se găsește cea mai mare parte dintre cele 90 000 de lacuri din Suedia. Regiunea Götaland cuprinde zona muntoasă Smaland și câmpiile bogate Skane. Circa 15% din teritoriul Suediei se află la N de Cercul Polar Arctic. Economia se bazează în special pe servicii, industrie grea și comerț internațional. Subsolul conține importante depozite de minereu de fier; printre ramurile industriale se numără mineritul, prelucrarea lemnului, producerea oțelului și turismul. Se cultivă cereale, sfeclă-de-zahăr, cartofi; la fel de dezvoltată este creșterea animalelor. Considerată una dintre cele mai bogate țări din lume, este cunoscută pentru un sistem de asigurări sociale bine pus la punct. Ca formă de organizare, este o monarhie constituțională cu o cameră legislativă; șeful statului este regele, iar șeful guvernului este prim-ministrul.

Cele mai vechi urme de viață umană în Suedia datează din cca 9000 î.Hr. În timpul perioadei vikingilor (sec. IX–X d.Hr.), Suedia controla comerțul fluvial din E Europei între Marea Baltică și Marea Neagră și a invadat, de asemenea, zona de V a Europei. Procesul de unificare a avut loc între sec. XI și XII, și tot atunci a fost introdus creștinismul. A cucerit Finlanda în sec. XII, iar în sec. XIV s-a unit cu Norvegia și Danemarca, formând o monarhie. Uniunea s-a destrămat în 1523, sub Gustav I Vasa. În sec. XVII ajunge o mare putere europeană în regiunea baltică, dar își pierde supremația după înfrângerea din al Doilea Război Nordic (*vezi* Marele Război Nordic) (1700–1721). În 1809 devine monarhie constituțională și înglobează Norvegia din 1815 până în 1905, când aceasta se proclamă stat independent. Și-a păstrat neutralitatea în timpul celor două războaie mondiale. Este membru fondator al ONU, dar nu a intrat în NATO și Uniunea Europeană până în anii 1990. În 1975 a fost votată o nouă Constituție ce reduce puterile monarhului, care devine un simplu reprezentant tradițional al statului. În 1997 începe controversatul proces de închidere a uzinelor producătoare de energie nucleară. La începutul sec. XXI, a devenit un centru european al telecomunicațiilor și tehnologiei informației.

Suetoniu *în latină* Caius Suetonius Tranquillus

(69 d.Hr.?, probabil Roma - după 122 d.Hr.)

Biograf roman și anticar. Familia lui Suetoniu făcea parte din clasa cavalerilor. Scrierile sale cuprind *Despre bărbați iluștri* (De viris illustribus), biografii scurte ale unor figuri literare, care au fost sursa aproape a tot ce se cunoaște despre autorii romani faimoși. *Viețile Cezarilor* (De Vite Caesarum), o altă operă majoră a sa, este condimentată cu bârfe și scandaluri despre primii 11 împărați; descrie imaginea vie a societății romane și a liderilor săi decăzuți, care au dominat istoria până când a fost modificată, în perioada modernă, de mărturiile neliterare.

Suez, Canalul de ~

Canal naval, istmul Suez, Egipt. Legând Marea Roșie cu E Mării Mediterane, se întinde pe 160 km, de la Port Said până la golful Suez, și permite vaselor să navigheze direct între Marea Mediterană și Oceanul Indian. Construit de compania franceză Suez Canal Co., a fost terminat în 1869, după 11 ani de lucrări. A rămas mult timp proprietate a Franței și Marii Britanii, până când naționalizarea sa de către Egipt, în 1956, a declanșat o criză internațională (*vezi* criza Suezului). Are lățimea minimă de 55 m și o adâncime de 12 m. Chiar dacă este protejat de tratatele internaționale, canalul a fost închis de două ori, prima dată în timpul crizei Suezului. Apoi, a fost închis în timpul Războiului de Șase Zile și a rămas inoperabil până în 1975. Este unul dintre cele mai utilizate canale de transporturi din lume.

Suez, golful ~

Braț de NV al Mării Roșii, între Africa și peninsula Sinai. Are o lungime de 314 km, iar lățimea de 19–32 km. Legat de Marea Mediterană prin Canalul de Suez, este o

importantă rută de transport. În anii 1970 și 1980 s-a descoperit petrol în numeroase locații ale golfului.

Suezului, criza ~
(1956)

Criză internațională declanșată în momentul în care președintele egiptean Gamal Abdel Nasser a naționalizat Canalul de Suez, ca reacție la încălcarea promisiunii de ajutor financiar vestic, din cauza construirii barajului de la Assuan. Francezii și britanicii, care aveau interese în compania proprietară a canalului, au trimis trupe pentru a ocupa zona canalului. Aliatul lor, Israelul, a ocupat peninsula Sinai. Opoziția internațională i-a forțat pe francezi și pe britanici să plece, iar Israelul s-a retras în 1957. Incidentul a dus la demisia prim-ministrului britanic Anthony Eden și a prevestit sfârșitul Marii Britanii ca mare putere internațională. Prestigiul lui Nasser, prin contrast, a crescut odată cu dezvoltarea țării. *Vezi și* războaiele arabo-israeliene.

Suffolk

District administrativ și istoric, 668 548 loc. (2001), în E Angliei. Se află pe Marea Nordului; reședința districtului este Ipswich. În N se întâlnesc mine preistorice de cremene. În vremurile anglo-saxone, forma o parte din regatul Angliei de Est; descoperirea corabiei funerare *Sutton Hoo* datează din această perioadă. Prosperitatea medievală se baza în mare măsură pe industria lânii. De atunci, agricultura a rămas principala activitate economică, cu recoltele de cereale, sfeclă-de-zahăr și legume. Newmarket este faimos pentru cursele de cai, iar pe coastă sunt amenajate stațiuni de vacanță.

Suffolk

Rasă de oi fără coarne, cu față neagră, lână medie, apărută în Anglia la începutul sec. XIX, prin împerecherea oilor cu coarne de Norfolk (femele) cu berbecii de Southdown. Oile de Suffolk sunt fertile și au o carne excelentă. Sunt energice, au o ținută vioaie și o rezistență foarte bună. Introdusă în Statele Unite în 1888, rasa a devenit foarte populară.

Suffolk, Conte de ~
născut **Thomas Harvard**
(24.08.1561, /?/ - 28.05.1626, Londra, Anglia)

Om politic și ofițer marin. Fiu al celui de-al patrulea duce de Norfolk, Howard a deținut comenzi marine și s-a distins în atacul împotriva Armadei spaniole (1588). A condus forțele navale împotriva spaniolilor în timpul reginei Elisabeta I. Numit conte de Suffolk în 1603, a fost în serviciul lui Iacob I ca lord șamberlan (1603–1614) și lord trezorier (1614–1618). În 1618 a fost înlăturat și acuzat de delapidare, fiind apoi întemnițat împreună cu soția sa care lua mită de la spanioli.

sufism

Mișcare mistică din cadrul islamului, care caută să găsească dragostea divină și conștiința prin experiența personală directă cu Dumnezeu. Constă dintr-o varietate de căi mistice, desemnate să asigure natura umanității și a lui Dumnezeu și facilitează experiența dragostei divine și a înțelepciunii în lume. Sufismul a apărut ca mișcare organizată după moartea lui Mahomed (632 d.Hr.), printre diferitele grupuri care considerau islamul ortodox sufocant. Practicile ordinelor și subordinelor Sufi contemporane variază, dar majoritatea includ recitarea unor texte în numele lui Dumnezeu sau a unor anumite fraze din Coran, ca un mod de a slăbi legăturile eului inferior, permițând sufletului să experimenteze înalta realitate către care aspiră. Cu toate că practicanții sufismului erau în conflict cu teologia și legea islamică, importanța mișcării în istoria islamului este deosebită. Literatura sufită, în special poezia de dragoste, reprezintă o vârstă de aur în limbile arabă, persană, turcă și urdu. *Vezi* și derviș.

suflantă

Aparat de pompat aerul în furnal. Foalele acționate de roata de apă au fost cele dintâi suflante; apoi au fost înlocuite de pompe alternative cu abur sau de gaz turbosuflante. Un furnal modern necesită o suflantă enormă.

suflet

Substanță imaterial spirituală, esență a unei persoane, unită cu corpul în timpul vieții și separată la moarte de acesta. Conceptul de suflet se întâlnește în aproape toate culturile și religiile, deși interpretările asupra naturii sale variază. Egiptenii antici au conceput un suflet dual, unul care supraviețuia morții, dar rămânea în apropierea corpului, în timp ce sufletul celălalt pleca în tărâmul morților. Vechii evrei nu considerau sufletul separat de trup, dar scrierile de mai târziu percepeau

cele două noțiuni ca fiind separate. Teologia creștină a adoptat conceptul grecesc al unui suflet nemuritor, la care a adăugat istoria creării sufletului de către Dumnezeu, care l-a suflat în corpul omenesc în momentul conceperii. În hinduism, fiecare suflet sau atman a fost creat la începutul timpurilor și închis într-un corp uman. La moarte, sufletul trece într-un nou corp, potrivit legilor karmei. Budismul neagă ideea de suflet, afirmând că orice stare de spirit a sinelui individual este iluzorie.

sugar

La om sau la mamifere, copil sau pui ce nu a fost încă înțărcat – al cărui acces la lapte nu a fost încă încheiat, proces prin care de regulă copiii sunt învățați să accepte o dietă de adult.

Sugawara Michizane

(845 d.Hr., Japonia - 26.03.903 d.Hr., Dazaifu)

Savant japonez în literatură, în timpul perioadei Heian, mai târziu zeificat ca Tenjin, patronul învățăturii și literaturii. Împăratul Uda i-a atribuit posturi importante în guvern și l-a considerat o contrapondere a puternicei familii Fujiwara. Când fiul său, Uda, a venit la tron, Michizane a decăzut, fiind exilat atunci când noul împărat a fost convins că Michizane complota împotriva sa. După moartea sa în exil, nenorocirile din capitală erau atribuite spiritului său răzbunător, astfel că a fost reinstalat în funcție post-mortem. La altarele dedicate lui Tenjin, elevii cumpără uneori amulete aducătoare de noroc la examene.

Suger

(1081, în apropiere de Paris - 13.01.1151)

Stareț la mănăstirea St. Denis și sfătuitorul lui Ludovic VI și al lui Ludovic VII. Fiu de țăran, educat la mănăstirea St. Denis, a fost coleg de școală și prieten apropiat cu viitorul Ludovic VI. În 1122 a fost ales stareț și s-a folosit de venerarea Sf. Denis și de stindardul Bisericii pentru a aduna sprijin militar pentru rege. Opera lui Suger la biserica St. Denis este esențială în dezvoltarea arhitecturii gotice. A mediat un tratat, punând capăt războiului civil dintre Ludovic VII și vasalul său, Thibaut, și a slujit ca regent (1147–1149) în timpul absenței regelui în a doua cruciadă.

sughiț

Contracție spasmodică a diafragmei, care provoacă o inspirație bruscă, zgomotoasă, întreruptă atunci când coardele vocale vibrează împreună, dând naștere unui sunet specific. Printre cauze se numără balonarea, iritațiile gastrice și spasmele nervilor. Numeroasele remedii populare întrerup ritmul spasmelor. Tratamentul cel mai eficient este reținerea respirației un timp cât mai îndelungat. De obicei, sughițurile se opresc în câteva minute, dar uneori pot dura zile, săptămâni sau chiar mai mult. Sughițul sever este tratat prin blocajul nervilor sau pe cale chirurgicală, prin secționarea nervului diafragmei.

Suharto

(n. 08.06.1921, Kemusu Argamulja, Java, Indiile Olandeze de Est)

Al doilea președinte al Indoneziei (1967–1998). A activat înainte în armata colonială olandeză, dar după cucerirea japoneză (1942) s-a alăturat corpului de apărare japonez. După predarea Japoniei, s-a alăturat forțelor de gherilă, luptând pentru obținerea independenței de sub olandezi. Când Indonezia a devenit independentă (1950), a ajuns locotenent-colonel. Un anticomunist aprig, a zdrobit o încercare de lovitură de stat comunistă în 1965, printr-o eliminare brutală a comuniștilor și a celor de stânga din toată țara, mișcare soldată cu un milion de morți. L-a înlăturat pe președintele în funcție, Sukarno, și s-a proclamat președinte în 1967. A stabilit un regim autoritar și a fost ales în mod repetat fără vreo opoziție. În 1975 a anexat în mod brutal fosta colonie portugheză Timorul de Est. Un regres economic sever a concentrat atenția publică asupra corupției în guvernul său, iar acest lucru a generat demonstrații masive, care au dus la demisia sa după 31 de ani de putere.

Suharto
AP

Suhoi *denumire oficială* OKB P.O. Sukhoy *anterior* OKB-51

Birou de proiectare aerospațial rusesc, al doilea dintre cele mai importante producătoare de avioane de vânătoare cu reacție (după MIG). Suhoi datează din 1953, când guvernul sovietic i-a permis lui Pavel Suhoi să reunească echipa sa de proiectare a avioanelor din Al Doilea Război Mondial într-un birou nou, care era numit OKB-51.

În anii 1950 și 1960, OKB-51 a plănuit și construit o serie de avioane cu reacție supersonice, incluzând Su-7 și Su-9, care au fost mai târziu modificate și folosite în mare măsură de URSS și alte țări din Tratatul de la Varșovia. A îmbunătățit Su-9 în Su-11 și Su-15, ambele interceptoare de luptă. După moartea lui Suhoi (1975), numele său a fost adăugat la cel al biroului. Cel mai cunoscut model Suhoi era, probabil, avionul de vânătoare SU-27 (a zburat prima dată în 1977). În 1990 au apărut avioanele de vânătoare bombardier Su-34 și Su-39. Cea de-a cincea generație de avioane de vânătoare superioare S-37 Berkut (1997) beneficiază de o tehnologie sofisticată, aripi curbate înainte și vector de control cu propulsie. În 1997, Rusia a format AVPK Suhoi, deținută parțial de guvern, prin unirea biroului de proiectare cu uzina de producție și altele afiliate. La începutul sec. XXI, Suhoi a început să se diversifice, intrând pe piața civilă cu avioane sportive, de transport și de pasageri.

Suhrawardi, al- *nume complet* Shihab al-Din Yahya ibn Habash ibn Amirak al-Suhrawardi, *cunoscut ca* al-Maqtul

(1155, Suhraward, Iran - 1191, Alepo, Siria)

Teolog și filozof musulman. A studiat în Esfahan, un centru important de învățătură islamică. Lucrările sale se împart în două categorii: tratate filozofice și dogmatice, multe dintre ele bazându-se pe ideile filozofilor greci antici, și scurte tratate științifice, menite să îndrume misticul către cunoștințele esoterice. Cea mai cunoscută operă a sa, *Înțelepciunea iluminării* (Kitab hikmat al-ishraq), susținea că existența este o continuitate simplă, care culminează cu lumina pură, reprezentându-l pe Dumnezeu. Acuzat de erezie de superiorii islamici, a fost executat de prințul Malik al-Zahir, din dinastia Aiubizilor, căpătând astfel apelativul al-Maqtul (Cel Ucis).

Suhumi *în Antichitate* Dioscurias

Port maritim, 120 000 loc. (1991), în Republica Georgia (Gruzia). Cu deschidere la Marea Neagră, reprezintă locul unei colonii antice grecești, care a fost deținută pe rând de romani, bizantini, turci și ruși. A devenit o stațiune populară. După ce Georgia și-a obținut independența (1991), a reprezentat centrul rebeliunii pentru obținerea independenței abhaze, în anii 1990. Este capitala Republicii Autonome Abhazia.

Sui, dinastia ~

(581-618 d.Hr.)

Dinastie chineză care a unificat China de N cu China de S, după secole de divizare. Sub această dinastie, a fost inițiată renașterea artistică și culturală, care a atins apogeul sub dinastia Tang. Primul împărat Sui, Wendi, a introdus instituții de guvernământ în întreaga țară, a promulgat un nou sistem legal, a condus un recensământ, a recrutat funcționari pe baza unor examinări și a restabilit ritualurile confucianiste. A condus trei campanii costisitoare și nereușite împotriva regatului coreean Koguryo. Capitala Sui, Changan, era de șase ori mai mare decât orașul modern Xi'an din același loc.

Suir

Râu din SE Irlandei. Izvorăște din districtul Tipperary și curge spre S și E. Împreună cu Barrow și Nore, se varsă în portul Waterford după un curs de 183 km. În 1760, râul a devenit navigabil către Clonmel.

suită

Set de mișcări și dansuri instrumentale. Își are originea în dansurile pe perechi din sec. XIV–XVI. În sec. XIV–XVI, compozitorii germani începeau să scrie seturi de trei sau patru dansuri, ca în *Banchetul muzical* (Banchetto musicale, 1617) de Johann Herman Schein (1617). La sfârșitul sec. XVII s-a stabilit un sistem de patru dansuri standard: allemande, courante, sarabanda, gigă; apoi, alte dansuri au fost introduse între sarabandă și gigă. În sec. XIX, termenul se referea la seturi de fragmente instrumentale de operă și balet.

Sukarno

(06.06.1901, Surabaja, Java, Indiile Olandeze de Est - 21.06.1970, Jakarta, Indonezia)

Primul președinte al Indoneziei. Fiu al unui profesor de școală javanez, excela în limbi stăine, stăpânind javaneza, sundaneza, balineza, și indoneziana modernă, la a cărei dezvoltare a contribuit mult. S-a remarcat ca un lider charismatic în mișcarea de independență a țării. Când japonezii au invadat Indonezia în 1942, el a ocupat postul de consilier, din această funcție presându-i să acorde independența țării. Imediat după înfrângerea Japoniei, a declarat independența; olandezii nu au transferat suveranitatea până în 1949. Sukarno a devenit președinte, iar Indonezia a avut de câștigat în

domeniul sănătății, educației și culturii, în timp ce democrația și economia deveneau tot mai șubrede. Guvernul său era corupt, inflația creștea, iar țara era într-o continuă stare de criză. Tentativa de lovitură de stat din 1965, inițiată pare-se de comuniști, a dus la preluarea puterii, cu ajutorul armatei, de către Suharto și la o epurare a presupușilor comuniști. Lipsit de putere în 1966, Sukarno a demisionat în 1967, trăind în arest la domiciliu până la moarte.

Sukhotai

Vechi regat din partea central-nordică a Thailandei. A fost întemeiat la mijlocul sec. XIII, când un conducător thai local s-a revoltat împotriva conducătorilor khmeri. A rămas numai o putere locală mică până când cel de-al treilea conducător al ei, Ramkhamhaeng, a moștenit regatul în 1279. Acesta și-a extins puterea către S, până la peninsula Malacca, la V până către actualul Myanmar, iar la NE până la Laosul modern. La moartea sa, în 1298, regatul a început să-și piardă puterea, iar în 1438 a fost inclus în regatul Ayutthaya.

Sukhotai

Stil canonic pentru icoanele budiste, folosit probabil în regatul Sukhotai (Thailanda modernă), începând cu sec. XIV. Buddha din stilul Sukhotai - tipic, fie stând în poziția lotusului cu mâna dreaptă atingând pământului sau mergând cu piciorul drept înainte și cu mâna dreaptă ridicată la piept - era foarte elegant. Părțile corpului urmau idealurile abstracte bazate pe analogia cu formele naturale (de ex. umerii precum trompa unui elefant, torsul ca al unui leu). De obicei, capul are o proeminență la craniu, pe care credincioșii o consideră a fi o altă cavitate craniană.

Sukiya

Stil arhitectural japonez, apărut în perioadele Momoyama (1574–1603) și Tokugawa (1603–1867), folosit inițial pentru ceainării și mai târziu pentru restaurante și reședințe private. Bazându-se pe o estetică naturală și pe simplitate rustică, clădirile sunt în armonie cu locațiile. Construcția din cherestea este realizată din lemn în stare naturală, uneori chiar cu coaja de copac pe el. Pereții sunt în special din lut. Este acordată o mare atenție detaliului și proporțiilor, iar efectul este simplitatea rafinată. Arhitectul Yoshida Isoya (1894–1974) a definitivat stilul modern sukiya, folosind materiale contemporane.

Sulaiman

Lanț muntos, în Pakistanul central, la V de fluviul Ind. Se întinde pe cca 450 km, cu vârfuri de înălțime medie de 1 800–2 100 m. Cele mai înalte vârfuri, în partea de N, sunt vârfurile gemene numite Tronul lui Solomon. Pe cel mai înalt, 5 633 m, se află un renumit altar.

Sulawesi *sau* Celebes

Insulă din Indonezia. Este una dintre insulele Sondele Mari și se află în Arhipelagul Malaysian, la E de Borneo. Suprafața: 191 671 kmp; 14 946 488 loc. (2000). Insula este muntoasă; cel mai înalt vârf al ei, Rantekombola, atinge 3 455 m. Musulmanii au venit acolo în sec. XV. Portughezii au vizitat-o prima dată în 1512, în timpul practicării comerțului cu mirodenii cu Molucele. Prima colonizare străină, din 1607, de către olandezi, la Makasar (acum Ujung Pandang), a stârnit o rivalitate pentru putere între sultanii băștinași, care a durat până în sec. XX. S-a alăturat Indoneziei în 1950, cu toate că revoltele împotriva guvernului central au continuat în anii următori.

sulf

Element chimic nemetalic, simbol chimic S, număr atomic 16. Este foarte reactiv, dar se găsește în stare naturală în zăcăminte și în diferite minereuri (de ex. pirită, galenă, cinabru), în cărbune, petrol și gaze naturale și în apa din izvoarele sulfuroase. Sulful este al treilea component al mineralelor și unul dintre cele mai importante patru elemente chimice. Sulful pur, fără gust, fără miros, de culoare galbenă, se găsește la câteva *alotrope* cristaline și amorfe, inclusiv pucioasa și florile de sulf. Se combină, cu valența 2, 4 sau 6, cu aproape toate celelalte elemente. Cel mai cunoscut compus al său este hidrogenul sulfurat, un gaz otrăvitor care miroase a ouă clocite. Toate metalele, cu excepția aurului sau platinei, formează sulfuri; de asemenea, multe minereuri sunt sulfuri. Oxizii sunt dioxizi de sulf și trioxizi de sulf,

cristale de sulf din Sicilia (mult mărite)

MUZEUL DE STAT DIN ILLINOIS; FOTO JOHN H. GERARD

SULF

care, când se dizolvă în apă, formează acizi sulfuroși și acizi sulfurici. Câțiva compuși sulfurici cu halogeni sunt importanți din punct de vedere industrial. Sulfitul de sodiu (Na_2SO_3) este un agent de reducere folosit la pasta pentru hârtie și în fotografie. Printre compușii organici cu sulf se numără câțiva aminoacizi, sulfamida și multe insecticide, solvenți și substanțe folosite la fabricarea cauciucului și a mătăsii artificiale.

sulfamidă

Termen comun pentru orice membru din clasa substanțelor medicamentoase sintetice (de ex. sulfadiazina) cu o structură chimică specială, incluzând atât atomi de sulf, cât și de azot. Eficacitatea lor împotriva bacteriilor a fost descoperită în 1932, de către Gerhard Domagk, așa că acestea au devenit primele substanțe chimice folosite sistematic împotriva infecțiilor bacteriene la oameni. Opresc evoluția și multiplicarea anumitor bacterii (dar nu le omoară), intervenind în sinteza acidului folic. Din cauza toxicității lor și a rezistenței bacteriei, medicamentele nu se mai folosesc (decât la infecțiile urinare), fiind înlocuite de antibiotice, mai puțin toxice.

sulfat

Component al acidului sulfuric (H_2SO_4). Sărurile sunt compuși anorganici conținând ionul de sulf (SO_4^{2-}), în legături ionice cu oricare dintre cationi. Esterii, alt grup de sulfați, sunt compuși organici, în care atomii de hidrogen ai acidului sunt înlocuiți de grupuri organice (de ex. metil, etil, fenil); un atom de carbon din grupurile organice se leagă de un atom de oxigen, a cărui a doua legătură este de atomul de sulf. (În sulfuri, un atom de carbon se leagă direct de atomul de sulf). *Vezi și* legături chimice.

sulfobacterie

Diverse grupuri de bacterii care pot metaboliza sulful și compușii săi, importante în ciclul sulfului. Bacteriile de genul *Thiobacillus*, răspândite în habitate marine și terestre, reacționează cu sulful, producând sulfați folositori plantelor; în zăcămintele subterane adânci, ei produc acid sulfuric, care reacționează cu metalele din mine și erodează betonul sau oțelul. *Desulfovibrio desulficans* reduce sulfații din solurile mlăștinoase și din canalizări până la hidrogen sulfurat, un gaz cu miros de ou clocit.

sulfoxid dimetilic

Compus organic lichid, incolor și aproape inodor, care se amestecă în orice proporție cu apa, cu alcoolul și cu majoritatea solvenților organici și care dizolvă o mare varietate de compuși (cu excepția hidrocarburilor alifatice). Pătrunde ușor prin piele și prin alte țesuturi și este folosit la transportarea medicamentelor și a altor antitoxine prin piele. Are multe utilizări industriale: solvent, material de curățat, pesticid, dizolvant de vopsea, fluid hidraulic, agent prezervant al celulelor la temperaturi scăzute și agent de complexare a metalelor.

sulfură

Compus al sulfului cu unul sau mai multe metale. Metalele cele mai întâlnite în astfel de compuși sunt fier, cupru, nichel, plumb, cobalt, argint și zinc. Minereurile celor mai multe dintre metalele utilizate în industrie (de ex. antimoniu, bismut, cupru, plumb, nichel și zinc) sunt tot sulfuri. Alte metale importante din punct de vedere industrial, cum sunt cadmiul și seleniul, se întâlnesc în cantități foarte mici în numeroase sulfuri și sunt extrase prin procese de rafinare.

pirită (mineral din clasa sulfurilor) din Butte, Montan

COLECȚIA JOSEPH & HELEN GUETTERMAN; FOTO JOHN H. GERARD

sulfură minerală

Grup de compuși naturali de sulf cu unul sau mai multe metale. Cele mai obișnuite metale care apar sunt fierul, cuprul, nichelul, plumbul, cobaltul, argintul și zincul. Ele sunt mineralele care alcătuiesc minereurile celor mai multe metale folosite în industrie (de ex. stibiu, bismut, cupru, plumb, nichel și zinc). Alte metale industriale importante precum cadmiul și seleniul se găsesc în cantități mici la sulfurile comune și sunt recuperate în procesele de rafinare.

Sulina

Braț central al Dunării în zona deltei Dunării, cu o lungime de 71 km aflat pe teritoriul României. A fost supus unor lucrări de rectificare, canalizare și dragare a cursului, prin suprimarea coturilor care stânjeneau navigația și asigurarea unor adâncimi optime de navigație fluvio-maritimă. Prin acest braț se scurge cca 17%

din volumul total de apă al fluviului. Este cel mai circulat braț al Dunării.

Sulina

Oraș, 4 624 loc. (2002), în județul Tulcea, România, în E Deltei Dunării, pe țărmul Mării Negre. Este orașul aflat la cea mai joasă altitudine din România (3,5 m). Atestat documentar în 950 d.Hr. sub numele de *Solina*, figurează în sec. XIV–XVI pe numeroase portulane și hărți italiene. În 1856 capătă statut de *porto-franco*, pe care și l-a menținut până în preajma celui de Al Doilea Război Mondial. Este un important port fluvio-maritim, cu activitate industrială în reparații navale, și o fabrică de conserve de pește. Ca monumente se remarcă farul vechi (sec. XIX), palatul Comisiei Europene a Dunării de Jos, catedrala Sf. Nicolae etc.

Sullivan, Arthur (Seymour) *ulterior* Sir Arthur

(13.05.1842, Londra, Anglia - 22.11.1900, Londra)

Compozitor britanic. A urmat Academia Regală și Conservatorul din Leipzig, apoi s-a întreținut singur predând, cântând la orgă și compunând pentru festivaluri provinciale. Părea a fi destinat să devină un compozitor important, iar muzica sa pentru *Furtuna* (The Tempest, 1861) s-a bucurat de un mare succes, fiind urmată de *Simfonia Irlandeză* (Irish Symphony, 1866), cântece precum *Ohward, Christian Soldiers* și *The Lost Chord*. În 1871 a colaborat pentru prima dată la o operă comică împreună cu dramaturgul W.S. Gilbert, iar în 1875 lucrarea lor *Proces al Juriului* (Trial by Jury) a devenit un hit. Colaborarea lor a continuat cu *Vrăjitorul* (The Sorceror, 1877), *H.M.S. Pinafore* (1878), *Pirații din Penzance* (The Pirates of Penzance, 1881), *Răbdare* (Patience 1881), *Iolanthe* (1882), *Mikado* (1885), *Ruddigore* (1887), *Cavalerii Gărzii* (The Yeomen of the Guard, 1888), *Gondolierii* (The Gondoliers, 1889), multe dintre ele încântând în continuare spectatorii din întreaga lume timp de peste un secol.

Sullivan, Ed(ward Vincent)

(28.09.1901, New York, SUA - 13.10.1974, New York)

Vedetă a televiziunii americane. Și-a început cariera ca jurnalist; a scris rubrica de știri mondene de pe Broadway în ziarul *Daily News*. Cunoscut pentru abilitatea sa de a descoperi noi talente, a fost angajat de CBS să prezinte programul de varietăți *Toast of The Town* (1948–1955), mai târziu numit *The Ed Sullivan Show* (1955–1971), în cadrul căruia a prezentat diferite spectacole (combinând de ex. un pianist, un pompier cântăreț și un arbitru de box cu celebrități de la Hollywood într-un singur show), într-un program de notorietate națională pentru mai mult de 20 de ani. Modul elegant al lui Sullivan de a introduce oaspeții și manierismul deosebit l-au făcut o țintă populară pentru actorii de comedie.

Sullivan, Harry Stack

(21.02.1892, Norwich, New York, SUA - 14.01.1949, Paris, Franța)

Psihiatru american. S-a angajat în cercetarea clinică la spitalul Pratt din Maryland (1923–1930), interesându-se de utilitatea psihoterapiei în tratarea schizofreniei și afirmând că această boală apare din cauza tulburărilor relațiilor interpersonale din copilărie. A afirmat că simptomele psihiatrice apar în urma unor conflicte dintre individ și mediul social. Susținea că dezvoltarea personalității apare tot în urma contactului cu alte persoane. A ajutat la întemeierea Fundației Psihiatrice William Alanson White (1933) și a Școlii de Psihiatrie din Washington (1936). A fondat jurnalul *Psychiatry* (1936), lucrând aici ca editor. Lucrările sale cuprind *Teoria interpersonală a psihiatriei* (The International Theory of Psychiatry, 1953), *Fuziunea psihiatriei și a științei sociale* (The Fusion of Psychiatry and Social Science, 1964).

Sullivan, John L(awrence)

(15.10.1858, Roxbury, Massachusetts, SUA - 02.02.1918, Abington, Massachusetts)

UPI

John L. Sullivan

Campion de box la categoria grea, din Statele Unite. A devenit campion la categoria grea în 1882, învingându-l prin K.O. pe Paddy Ryan în repriza a noua. Cel de-al 75-lea meci câștigat prin K.O. cu Jake Kilrain, în 1889, a fost ultima luptă pentru titlu conform regulilor London Prize Ring. A fost scos din luptă doar de Jim Corbett (1866–1933), în 21 de runde, în 1892, în cadrul acelui

meci fiind aplicate regulile Queensberry. Din 1878 până în 1905 a disputat 35 de meciuri, dintre care a câștigat 31, 16 prin K.O. Unii istorici ai boxului îl consideră numai campion al Statelor Unite, deoarece a avut un singur meci internațional și a refuzat să lupte cu australianul de culoare, Peter Jackson.

Sullivan, Louis H(enry)

(03.09.1856, Boston, Massachusetts, SUA - 14.04.1924, Chicago, Illinois)

Arhitect american, părintele arhitecturii moderne americane. În tinerețe, a fost acceptat la Școala de Artă din Paris, dar nu a fost un elev silitor. După ce a lucrat pentru câteva firme din Chicago, s-a alăturat biroului lui Dankmar Adler (1844–1900) în 1879, devenind partenerul lui Adler la vârsta de 24 de ani. Colaborarea lor, timp de 14 ani, a dat naștere la peste o sută de clădiri. Prima lor lucrare importantă a fost clădirea Auditorium din Chicago (1889), o structură de piatră rezistentă cu un turn de 17 etaje, un exterior cu arcade neornamentate, și deosebit de bogat în interior. Cel mai important zgârie-nori al lor este Wainwright, din St. Louis, cu zece etaje și structură de oțel; deasupra bazei de două etaje elementele verticale sunt presate și cele orizontale sunt împinse înapoi, fațada fiind acoperită cu o friză decorativă și o cornișă. În această perioadă, Frank Lloyd Wright a fost vreme de șase ani ucenic al lui Sullivan, care va reprezenta o influență majoră asupra tânărului arhitect. În 1895, parteneriatul lui Sullivan cu Adler a luat sfârșit, iar activitatea sa a început să intre în declin. Una dintre marile sale realizări a fost magazinul din Chicago, Carson Pirie Scott (1899–1904), celebru pentru ferestrele largi și ornamentele exuberante. Ornamentația lui Sullivan se baza pe forme geometrice și naturale. Considera că designul unei clădiri trebuie să indice funcțiile acesteia și că, acolo unde funcția nu se schimbă, forma n-ar trebui să fie modificată, de aici și dictonul său „forma urmează funcției".

Sully, Duc (duce) de ~ *născut* Maximilen de Béthune

(13.12.1560, Mantes, Franța - 22.12.1641, Villebon)

Om politic francez. Fiu al unui nobil hughenot francez, a fost trimis la curtea lui Henric de Navarra (ulterior Henric IV). A luptat în războaiele religioase și a ajutat la negocierea Păcii de la Savoy (1601). Ca administrator de finanțe din 1598, a instituit reforme cu privire la impozite și administrație. Ca agent de încredere al regelui, a fost recompensat cu funcții regale și numit duce de Sully, în 1606. A promovat un sistem de îmbunătățiri naționale, a încurajat agricultura și a întărit armata. Rolul său politic a luat sfârșit odată cu asasinarea lui Henric (1610). A demisionat în 1611.

Sully Prudhomme *născut* René-François-Armand Prudhomme

(16.03.1839, Paris, Franța - 07.09.1907, Châtenay)

Poet francez. Inspirat la început de o poveste de dragoste nefericită, a publicat versuri melancolice în volume, începând cu *Stanțe și Poeme* (Stances et poèmes, 1865), care conține cunoscuta *Vasul spart* (Le Vase brisé). Ulterior, a adoptat abordarea mai obiectivă a poeților parnasieni și a încercat să reprezinte conceptele filozofice în versuri. Cele mai cunoscute opere ale sale sunt *Justiția* (La justice, 1878), și *Fericirea* (Le bonheur, 1888). În 1901 i-a fost decernat primul Premiu Nobel pentru literatură, în dauna unor personalități admirate, precum Lev Tolstoi.

Sully Prudhomme

H. ROGER-VIOLLET

Sulu

Arhipelag vulcanic și de corali, în partea de SV a Filipinelor, între Mindanao și Borneo. Un lanț insular dublu, se întinde pe 270 km și include 400 de insule cu nume și peste 500 fără un nume; ele acoperă 2 688 kmp. Insularii au fost convertiți la islam de Abu Bakr, la mijlocul sec. XV. Spaniolii au încercat, la început fără succes, să-i supună pe locuitori, pe care i-au numit mauri. În final, insulele au intrat sub suveranitate spaniolă, în sec. XIX, iar în 1899 s-au aflat sub autoritate americană. Arhipelagul a fost cedat Filipinelor în 1940. Insulele au fost un adăpost pentru hoți și pirați.

Sulzberger, Arhur Ochs

(n. 05.02.1926, New York, SUA)

Redactor de ziar american. Nepot al lui Adolph Ochs și fiu al lui Arthur Hays Sulzberger, a petrecut 20 de ani ca reporter

în diferite redacții de ziar, iar apoi a devenit redactor la *New York Times* (1963). Pe durata serviciului, a introdus multe inovații care au crescut reputația ziarului, modernizând și organizând echipa prin unificarea cotidianului *Times* cu ediția de duminică, în 1964. De asemenea, lui i se datorează și o creștere a publicațiilor în domenii precum economie, mediu, medicină, legi, știință. În 1922 a fost urmat de fiul său, Arthur Sulzberger Jr. (n. 1951).

sumac

Specie de arbuști din genul *Rhus* al familiei *Anarcadiaceae* (familia sumacului sau anacardului), originari din zone temperate și tropicale. Sumacii conțin o substanță lăptoasă și rășinoasă, care, în cazul unor specii (de ex. sumacul-otrăvitor), poate irita pielea. Folosit în trecut la vopseluri, în medicină și la obținerea alcoolului, sumacul este utilizat în prezent ca plantă ornamentală, ca plantă care fixează solul și pentru camuflaj. Sumacii cultivați pentru ornament au o formă grațioasă, culori spectaculoase sau ciorchini de fructe colorate. Cel mai cunoscut este sumacul-moale sau purpuriu (*R.glabra*), originar din E și centrul Statelor Unite.

Sumatra

Insulă, 43 309 707 loc. (2000), în V Indoneziei. Este una dintre insulele Sonde și a doua ca mărime din Indonezia. Are o lungime de 1 706 km și o lățime de 400 km. Orașul principal este Palembang. Situată pe rutele comercianților coloniali, a avut contact timpuriu cu civilizația hindusă. Imperiul Srivijaya s-a format în sec. XVII și a dominat mare parte a insulei. În sec. XIV–XVI, a intrat sub dominația Imperiului Majapahit. Mai întâi portughezii, iar apoi olandezii și britanicii au întemeiat forturi acolo, începând din sec. XVI. A fost ocupată de Japonia în Al Doilea Război Mondial; în 1950 a devenit parte a Republicii Indonezia. Exporturile sale cuprind cauciuc, tutun, cafea, piper și produse de lemn; rezervele minerale constau în petrol și cărbune. În 2004, un tsunami de mari dimensiuni, provocat de un cutremur major la V de coasta Sumatrei, a cauzat multe morți și distrugeri în zonele de coastă de la Oceanul Indian.

Sumba *în engleză* Sandalwood Island

Insulă în Sondele Mici, Indonezia. Insula, lungă de 225 km și largă de peste 80 km, este un platou înalt, cu porturi pe coasta de N. Căpeteniile sale au fost aduse prin negocieri sub control olandez, în 1756. A devenit parte a Indoneziei independente în 1950. Este cunoscută pentru calul de Sandalwood și cirezile Ongole, iar țesăturile sunt faimoase pentru modelul deosebit. Cultura predominantă este porumbul; se exportă copra.

Sumbawa

Insulă în Sondele Mici, Indonezia. Coasta sa neregulată cuprinde golful Bima, unul dintre cele mai bune porturi din Indonezia. Insula, lungă de 282 km și largă de 88 km, este muntoasă. Cel mai înalt punct este muntele vulcanic Tambora (2 851 m) a cărui erupție din 1815 a făcut 50 000 de victime. În trecut a făcut parte din Imperiul Majapahit. În 1674, nobilimea din Sumbawa a semnat înțelegeri care au acordat Companiei Olandeze a Indiilor de Est a Olandei aceeași putere asupra insulei; olandezii au obținut controlul total la începutul sec. XX. A devenit parte a Indoneziei independente în 1950. Se cultivă orez, porumb, cafea și copra.

Sumer

Regiune în S Mesopotamiei, centru al celei mai vechi civilizații cunoscute. A fost colonizată prima dată în 4500–4000 î.Hr. de populații nonsemite, numite ubaidieni. Au fost primele civilizații din Sumer care au canalizat mlaștinile pentru agricultură și au dezvoltat comerțul. Sumerienii, vorbitori ai unei limbi semitice, care aveau să domine regiunea, au sosit în 3300 î.Hr. și au dezvoltat primele orașe cunoscute ale lumii, care au devenit orașe-stat. În cele din urmă ele au fost unite într-un singur oraș sau altele, începând cu Kish, în cca 2800 î.Hr. Kish, Erech, Ur, Nipur și Lagash s-au întrecut pentru putere vreme de secole. Zona s-a numit Elam (2530–2450 î.Hr.) și mai târziu Akkad, fiind condusă de regele akkadian Sargon (2334–2279 î.Hr.). Orașele-stat au devenit independente după ce Imperiul Akkadian s-a prăbușit, până când au fost reunite sub a treia dinastie din Ur (sec. XXI–XX î.Hr.). Acest ultim regat sumerian s-a prăbușit după invaziile străine, iar poporul sumerian a dispărut, devenind parte a Babilonului în sec. XVIII î.Hr. Moștenirea sumeriană include un număr relativ mare de invenții tehnice și culturale, printre care primul vehicul cu roți, roata

olarului, un sistem de scriere (*vezi* cuneiformă) și coduri scrise de legi.

Summerhill, Școala ~

Școală cu internat, experimentală, primară și secundară în Leiston, Suffolk, Anglia. Fondată în 1921, de către Alexander Sutherland Neill (1833–1973), școala se autoguvernează (elevii și personalul au un cuvânt de spus în problemele legate de politica școlii). În acest fel, sporește motivația elevului de a învăța (asistarea la cursuri este opțională). Controversata și influenta carte a lui Neill numită *Summerhill* (1960) a stârnit multe dezbateri în legătură cu alternativele la școlarizarea convențională, mai ales în Statele Unite.

Sumner, Charles

(06.01.1811, Boston, Massachusetts, SUA - 11.03.1874, Washington DC)

Om politic american. A practicat dreptul, militând pentru reformarea închisorilor, pacea lumii și reforma educațională. A fost ales în Senat (1852–1874) și s-a pronunțat împotriva sclaviei. A denunțat Legea Kansas-Nebraska, numind-o „o crimă împotriva Kansasului" și i-a disprețuit pe autorii ei, senatorii Stephen A. Douglas și Andrew P. Butler. În 1856, o rudă înfuriată a lui Butler, membru al Camerei Reprezentanților din Carolina de Sud, a năvălit în Senat și l-a bătut pe Sumner violent, cu un baston. Acesta s-a întors la Senat în 1859, devenind și președinte al Comitetului de Relații Externe (1861–1871). Din această funcție a contribuit la rezolvarea afacerii Trent.

Charles Sumner

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Sumner, James (Batcheller)

(19.11. 1887, Canton, Massachusetts, SUA - 12.08.1955, Buffalo, New York)

Biochimist american. A studiat la Universitatea Cornell (1929–1955). În 1926 a devenit primul cercetător care a cristalizat o enzimă (ureea); mai târziu a cristalizat catalaza și a lucrat la purificarea altor enzime, care l-au condus la concluzia că majoritatea enzimelor sunt proteine. Pentru acestea i-a fost decernat Premiul Nobel în 1946 (împreună cu John Howard Northrop și Wendell Meredith Stanley). În 1947 a devenit directorul laboratorului de enzimologie de la Cornell, fondat în semn de recunoaștere a muncii lui.

sumo

Formă de luptă japoneză, în care un concurent pierde dacă este scos din ring (un cerc de 4,5 metri diametru) sau dacă oricare parte a corpului său, cu excepția tălpilor, atinge solul. În sumo, greutatea, dimensiunea și forța unui luptător sunt foarte importante, alături de rapiditatea atacului. Luptătorii, care țin o dietă bogată în proteine și cântăresc peste 136 kg, poartă numai o pânză înfășurată în jurul coapselor și se apucă unul pe celălalt numai de centură. Sumo este un sport antic, cu o ierarhie complexă; în vârful ierarhiei este *yokozuna* (marele campion). Ritualuri lungi și posturi elaborate acompaniază luptele, care sunt extrem de scurte, uneori de doar câteva secunde.

Sumter, Thomas

(14.08.1734, districtul Hanover, Virginia - 01.06.1832, South Mount, Carolina de Sud, SUA)

Ofițer revoluționar american. A luptat în Războiul francez și indian; s-a mutat în Carolina de Sud. În Revoluția Americană a fost numit general de brigadă și a fugit în Carolina de Nord, după căderea Charlestonului (1780). A condus armatele statului la victorie în câteva lupte împotriva britanicilor. A activat în Camera Reprezentanților (1789–1793, 1797–1801) și în Senat (1801–1810). Fortul Sumter a fost numit în memoria lui (*vezi* Monumentul Național Fort Sumter).

sunătoare

Denumire populară pentru plantele din familia *Hypericaceae*, ce cuprinde 350 de specii de ierburi și arbuști mici, clasificați în opt genuri. Această familie este uneori inclusă, la rândul ei, în familia *Guttiferae*. Majoritatea speciilor (cca 300) aparțin genului *Hypericum*. Frunzele lor sunt opuse sau așezate în spirală, punctate cu glande și au, de obicei, marginile netede. Unele specii sunt cultivate în regiunile cu climă temperată, pentru florile lor frumoase. *Hypericum perforatum*, o floare de un auriu remarcabil, cultivată atât în Lumea Nouă, cât și în cea Veche, cu boboci ce conțin un ulei roșu, este considerată, din timpuri străvechi, ca având proprietăți magice și

medicinale; în prezent este studiată și folosită pe scară largă, pentru posibila sa eficacitate împotriva depresiei.

Sunbelt (Centura Soarelui)

Regiune din S și SV SUA. Se caracterizează printr-o climă caldă, o creștere rapidă a populației din 1970 și intenții de vot relativ conservatoare. Cuprinzând 15 state, se extinde din Virginia și Florida în SE, prin Nevada în SV și include S Californiei.

Sund *sau* Øresund

Strâmtoare fără maree între insula Sjælland din Danemarka și Skåne, Suedia, care leagă strâmtoarea Kattegat de Marea Baltică. Este unul dintre cele mai aglomerate culoare navigabile din lume, cu toate că în iernile aspre accesul în zonă este blocat de gheață. Cele mai importante porturi ale strâmtorii sunt Copenhaga și Hesingør în Danemarca, respectiv Malmö și Helsinborg în Suedia.

Sunda, strâmtoarea ~

Canal între insulele Java și Sumatra. Este larg de 26–110 km și leagă Marea Java de Oceanul Indian. Aici se află numeroase insule vulcanice, dintre care cea mai faimoasă este Krakatau.

sundanezi

Populație din regiunea muntoasă din V insulei Java, distingându-se de javanezi în special prin limbă și prin apartenența lor la islam. Prima dată au fost menționați în sec. VIII d.Hr. Reprezintă unul dintre cele trei grupuri etnice principale de pe insulă. Odinioară adepți ai budismului mahayana, s-au convertit la islam în sec. XVI, sub influența comerțului musulman. Satele sundaneze sunt conduse de un șef și de un consiliu al bătrânilor. Ceremoniile de căsătorie, naștere și moarte au loc conform obiceiurilor javaneze, dar uneori se combină cu elementele hinduse. De-a lungul timpului, s-a încercat ștergerea diferențelor dintre sundanezi și celelalte populații din Java. Acum, sundanezii sunt în număr de 26 de milioane.

Sunday, Billy
născut William Ashley Sunday

(19.11.1862/1863, Ames, Iowa, SUA – 06.11.1935, Chicago, Illinois)

Adept american al mișcării de renaștere spirituală religioasă. A devenit jucător profesional de baseball la Chicago White Sox, în 1883, iar mai târziu a jucat pentru Pittsburgh și Philadelphia. În 1887 a avut o experiență de convertire; a început să predice în 1897, fiind hirotonisit la Biserica Presbiteriană în 1903. Un predicator ostentativ al teologiei fundamentaliste ale cărui predici reflectau schimbarea socială cauzată de tranziția de la societatea rurală la cea urbană, a adoptat o moralitate strictă și a militat efectiv pentru prohibiție. A condus sute de întâlniri și mișcarea sa a ajuns la cca o sută de milioane de oameni. Deși popularitatea lui s-a diminuat în 1920, el a continuat să predice până la moarte.

Sunderland

Oraș, 280 807 loc. (2001), port și district metropolitan în N Angliei. Situat la vărsarea râului Wear în Marea Nordului, era cunoscut ca Wearmouth în vremurile saxone; la început includea Monkwearmouth, locul unei mănăstiri construite în 647 d.Hr., unde a studiat venerabilul Beda. Sunderland (numit după ce Monkwearmouth s-a despărțit de mănăstire datorită râului) a primit carta regală la sfârșitul sec. XII. Portul s-a dezvoltat rapid, iar comerțul cu cărbune s-a dezvoltat în sec. XVII. La mijlocul sec. XVIII a devenit un important centru de construcție a navelor. Industria modernă cuprinde fabricarea automobilelor și sticlăria. În cadrul districtului se găsesc stațiunile de pe malul mării Roter și Kaburu. Pe lângă orașul Sunderland, districtul metropolitan include orașele Washington, Houghton-le-Spring și Hetton-le-Hole.

Sunderland, Conte de ~, Robert Spencer

(05.09.1641, Paris, Franța – 28.09.1702, Althorp, Northamptonshire, Anglia)

Politician englez și consilier-șef în domniile lui Carol II, Iacob II și William III. După o perioadă în serviciul diplomatic, a fost de două ori secretar de stat (1679–1681,1683) și a devenit principalul arhitect al politicii profranceze a lui Carol. S-a convertit la romano-catolicism pentru a-și menține influența în domnia lui Iacob. După ce William a devenit rege, Sunderland a renunțat la catolicism și a devenit intermediarul principal între rege și Parlament. A fost numit Lord șambelan în 1697, dar opoziția whig l-a forțat să se retragă.

Sundiata

(1255 – /?/)

Monarh al Imperiului Mali din Antichitate, în V Africii. După ce a organizat o armată

privată și și-a consolidat poziția în fața propriului popor, malinke, Sundiata a lansat atacuri împotriva statelor vecine, în 1230. În 1240 a asediat și a distrus în totalitate Kumbi, ultima capitală a Imperiului Ghana. În timpul domniei sale peste malaezi, și-a stabilit aria teritorială și a pus bazele viitoarei prosperități și unități politice.

sunet

Disturbanță mecanică propagată ca o undă longitudinală printr-un solid, lichid sau gaz. O undă de sunet este produsă de un obiect care vibrează. Vibrațiile cauzează compresii alternante (regiuni aglomerate) și rarefieri (regiuni degajate) în particulele unui mediu. Particulele se mișcă înainte și înapoi, pe direcția de deplasare a undei. Viteza sunetului printr-un mediu depinde de elasticitatea, densitatea și temperatura acestuia. În aerul uscat la 0°C, viteza sunetului este de 331 m/s. Frecvența undei de sunet, percepută ca zgomot, reprezintă numărul compresiilor (ori al rarefierilor) care trec printr-un punct fix într-o unitate de timp. Frecvențele care pot fi auzite variază între cca 20 Hz și 20 kHz. Intensitatea reprezintă valoarea fluxului de energie pe unitate de timp, într-un spațiu dat al mediului, și este legată de tăria zgomotului. *Vezi și* acustică; ureche; auz; ultrasunete.

sunet armonic

În acustică, serie de tonuri mai înalte, conținute de aproape orice ton muzical. Hermann von Helmholtz a demonstrat pentru prima dată ceea ce se presupunea de mult timp: un obiect care produce un sunet înalt (o coardă ciupită sau o coloană de aer care traversează tubul unui instrument de suflat) vibrează nu doar unitar, dar și simultan, reprezentarea sunetului produs putând lua forma unei fracții integrale (o doime, o treime etc.). Aceasta are drept rezultat producerea unei serii de sunete secundare în cadrul tonului principal. Tonurile mai înalte contribuie la crearea timbrului unei surse de sunet date, chiar dacă doar puțini ascultători pot percepe sunetul înalt produs în afara tonului armonic principal. Al doilea ton armonic sună cu o octavă mai sus decât tonul de bază; al treilea, cu o cincime față de al doilea; al patrulea, cu o pătrime față de al treilea (cu două octave mai sus decât tonul de bază); al cincilea, cu o treime față de al patrulea și așa mai departe. Se consideră că acea consonanță specială a octavei și a cincimii, și chiar a treimii, derivă din forța pe care o au în cadrul seriei tonului armonic (*vezi* consonanță și disonanță).

sunna

Organizație și practică tradițională socială și legală, care prevede respectarea strictă a islamului. Musulmanii nu erau de acord cu ceea ce constituia sunna, datorită marii varietăți de practici preislamice la popoarele convertite, care trebuiau asimilate, reconciliate sau abandonate. În sec. VIII, sunna lui Mahomed, după cum s-a păstrat în relatările mărturiilor oculare, a fost codificată ca Hadith, de Abu Abd Allah Shafi. Învățații musulmani de mai târziu au întărit autoritatea sunna, prin născocirea unui sistem care atestă autenticitatea diferitelor practici care pretindeau că sunt moșteniri de la Mahomed. *Vezi și* Ilm Al-Hadith; Isnad; Shariah; Tafsir.

sunnism

Cea mai vastă dintre cele două diviziuni majore ale islamului, cuprinzând 90% dintre musulmanii din lume. Sunniții privesc această diviziune drept ramura tradiționalistă principală a islamului, distingându-se de ramura minoritară, șiiții. Sunniții îi recunoșteau pe primii patru califi omeiazi (*vezi* dinastia Omeiazilor) ca fiind succesorii de drept ai lui Mahomed. Deoarece sunniții înțelegeau starea teocratică a lui Mahomed ca fiind o dominație pământeană, temporală, ei doreau să accepte califii străini și pe cei neexcepționali, cu condiția să fie menținute ordinea și ortodoxia religioasă. Ortodoxia sunnită accentua consensul bazat pe părerile și obiceiurile majorității comunității, astfel permițându-le să incorporeze diferite obiceiuri, care s-au impus istoric, dar care nu au avut rădăcini în Coran. Sunniții recunosc cele șase cărți autentice ale Hadithului și acceptă cele patru școli majore ale legii islamice. La începutul sec. XXI, musulmanii sunniți sunt în număr de cca un miliard.

Sunnyvale

Oraș, 131 760 loc. (2000), în V Californiei, lângă San Jose, SUA. Întemeiat în 1850, a fost alipit în 1912. A fost la început un centru de prelucrare a fructelor; economia a luat alt drum când marina americană a construit o bază dirijabilă în apropiere, în 1930, iar Uzinele siderurgice Joshua Hendz (mai târziu Westinghouse Electric

Corporation) s-au extins în 1942. Populația a crescut rapid în 1960. Aici se produc rachete teleghidate.

Sunset Crater Volcano, Monumentul Național ~

Rezervație în N Arizonei centrale, SUA. Întemeiată în 1930, acoperă 13 kmp și conține conul cu zgură de o nuanță strălucitoare al unui vulcan stins, care a erupt pe la 1064. Înălțimea este de 300 m; are un crater cu adâncimea de 120 m și 390 m diametru. Canalul conține numeroase efuziuni de lavă, scăpări și straturi de lavă.

Suny

Vezi Universitatea din New York

Sun Yat-Sen *sau* Sun Yixian

(12.11.1866, Xiangshan, provincia Guangdong, China - 12.03.1925, Beijing)

Lider al Partidului Naționalist Chinez, cunoscut ca părinte al Chinei moderne. Educat în Hawaii și Hong Kong, a îmbrățișat o carieră medicală în 1892, dar, deranjat de incapacitatea dinastiei Qing de a feri China de umilințele repetate din partea unor națiuni avansate, a părăsit medicina doi ani mai târziu, în favoarea politicii. Scrisoarea către Li Hongzhang, în care detalia metodele prin care China se putea întări, nu a avut succes, iar el a plecat în străinătate, pentru a-i organiza pe chinezii expatriați. A petrecut mult timp în Hawaii, Anglia, Canada și Japonia. În 1905, a devenit liderul coaliției revoluționare, Tonmenghui (Societatea Alianței). Revoltele la care a complotat în această perioadă au eșuat, dar în 1911 o revoltă în Wuham a avut sorți de izbândă, reușind înlăturarea guvernului provincial. Au urmat alte secesiuni provinciale, iar Sun s-a întors, fiind numit președinte provizoriu al noului guvern. Împăratul a abdicat în 1912. Sun i-a predat guvernul lui Yuan Shikai. Cei doi s-au despărțit în 1913; Sun a instaurat un regim separatist în S. În 1924, ajutat de consilieri sovietici, și-a reorganizat Partidul Naționalist, admițând trei comuniști în comitetul central, și a aprobat realizarea unei academii militare, conduse de Jiang Jieshi. A ținut prelegeri despre doctrina sa, cele Trei Principii ale Poporului (naționalism, democrație și existența poporului), dar a murit un an mai târziu, fără să aibă ocazia de a-și pune în practică doctrina. *Vezi și* Wang Jingwei.

Sun Yat-sen

FRAȚII BROWN

Sunzi *sau* Sun-tzu

(sec. V î.Hr.)

Strateg militar chinez. General care a servit statul Wu în Perioada primăvară-toamnă (770–476 î.Hr.). Este recunoscut ca autor al tratatului de război și știință militară *Arta Războiului* (Sun zi Bing Fa), cu toate că a fost scris mai devreme, în perioada războaielor interne (475–221 î.Hr.). Un ghid sistematic de strategie și tactici, analizează diferite manevre și efectul terenului, accentuează importanța informației exacte despre forțele dușmanului, imprevizibilitatea luptei și nevoia de răspunsuri flexibile. Insistența sa pe relația strânsă între considerațiile politice și politica militară a influențat strategii moderni și în special pe Mao Zedong.

supapă de admisie

Valvă care reglează furnizarea unui fluid (sau abur) către un motor, mai ales valva care controlează volumul de lichid vaporizat care ajunge în cilindrii unui motor cu combustie internă. În motorul unui automobil, benzina este păstrată într-un recipient deasupra carburatorului. Aerul pătrunde prin deschizătura din carburator și trece prin supapa de admisie în dispozitivul de admisie. Se formează un orificiu cu un diametru redus, iar accelerația aerului prin acest mic pasaj cauzează o descreștere a presiunii, în funcție de cantitatea de aer care circulă. Această descreștere a presiunii cauzează deplasarea combustibilului dinspre duză spre jetul de aer. Orice creștere a fluxului de aer cauzată de modificarea vitezei motorului sau de poziția orificiului face să crească presiunea care acționează asupra combustibilului și astfel este furnizată o cantitate mai mare de combustibil. *Vezi și* tubul Venturi.

Super Bowl

Partidă anuală pentru câștigarea campionatului Ligii Naționale de Fotbal din SUA, jucat de câștigătorii Conferinței Ligii de Fotbal American și ai Ligii Naționale. Prima competiție de Super Bowl s-a desfășurat în 1967. De obicei, are loc în ianuarie, în ultima duminică din lună, fiind urmărit

de americani mai mult decât orice alt eveniment sportiv.

supercalculator *sau* supercomputer

Computere digitale extrem de puternice. Termenul este aplicat în mod comun celor mai rapide sisteme de performanță disponibile la timpul dat; computerele personale de azi sunt mai puternice decât cele de acum câțiva ani. Supercalculatoarele sunt folosite în special la lucrările științifice și de inginerie. Spre deosebire de calculatoarele convenționale, ele au de obicei mai multe unități de procesare, care adesea funcționează în paralel; chiar și supercalculatoarele de mare performanță sunt realizate acum cu ajutorul procesării paralele, încorporând mii de procesoare individuale. Supercalculatoarele au o capacitate de stocare uriașă și o capacitate de procesare foarte rapidă. Pot opera mai bine în paralel cu elementele de ordine a numerelor, decât cu o singură pereche de elemente în același timp.

supermarket

Magazin mare de comerț cu amănuntul, bazat pe un sistem de autoservire, în care se vând produse de băcănie, de patiserie, carne, lactate și, uneori, mărfuri nealimentare. Supermarketurile au apărut în SUA în anii 1930, ca magazine pentru comerțul cu amănuntul care practicau prețuri scăzute și se adresau consumatorilor de rând. În 1940–1950 au devenit principalul lanț de magazine alimentare din SUA; tot în anii 1950, s-au răspândit în Europa. Extinderea acestui tip de magazine reprezintă o latură a tendinței existente în țările dezvoltate, de reducere a costurilor și de simplificare a marketingului. În anii 1960, supermarketurile au apărut în țări dezvoltate din Orientul Mijlociu, Asia și America Latină, unde se adresează în special persoanelor care au puterea necesară de cumpărare și posibilitățile de depozitare a hranei.

supernovă

Corp ceresc din categoria stelelor cu explozie violentă, a cărui luminozitate poate atinge brusc după erupție un nivel de câteva milioane sau chiar miliarde de ori mai mare decât nivelul normal. Ca și novele, supernovele cunosc o strălucire foarte intensă și rapidă, care durează câteva săptămâni, aceasta fiind urmată de o întunecare lentă, iar spectroscopul indică emisii de linii spectrale albastre care își schimbă direcția, ceea ce înseamnă că gazele fierbinți sunt degajate în exterior. Spre deosebire de nove, explozia unei supernove este catastrofală, ducând la transformarea sa într-o stea neutronică sau într-o gaură neagră. Bucăți de dimensiuni de câteva ori mai mari decât Soarele dintr-un asemenea corp ceresc pot fi aruncate în spațiu cu o energie atât de puternică, încât luminează toată galaxia din care face parte steaua. Înainte de sec. XVII, au fost observate doar șapte supernove, cea mai renumită fiind în 1054 d.Hr.; resturile celei mai recente sunt cunoscute astăzi drept nebuloasa Crabul. Cea mai apropiată și cea mai studiată supernovă din epoca modernă este SN 1987A, care a apărut în 1987 în Marele Nor al lui Magellan. Explozia unei supernove degajă nu doar cantități enorme de energie radio și raze X, ci și raze cosmice și multe dintre elementele grele care intră în componența sistemului solar.

superveniență

În filozofie, relație asimetrică de dependență ontologică între două categorii de proprietăți diferite generic (de ex. între proprietăți mentale și proprietăți fizice), dacă și numai dacă fiecare modificare a proprietăților din prima categorie ale unui obiect – proprietățile supervenienţe – determină sau este determinată de o modificare a proprietăților din cea de-a doua categorie (proprietăți de bază). Superveniența a fost invocată întotdeauna de filozofii care au susținut fizicalismul, respingând totodată teoria identității. Chiar dacă stabilirea unei corespondențe perfecte între proprietățile fizice și cele mentale ar fi imposibilă, acestea din urmă ar putea totuși să fie influențate de proprietățile fizice, fiind prin urmare fundate pe ele. Astfel, două obiecte similare din punct de vedere fizic nu pot fi distincte din punct de vedere mental (sau psihologic), iar proprietățile mentale ale unei entități sunt determinate de cele fizice.

Supplex Libellus Valachorum

Primul program modern al românilor din Transilvania, veritabil act de naștere al poporului român, reprezentând o operă de colaborare națională. A fost elaborat în 1791 de reprezentanții Școlii Ardelene (Samuil Micu, Gheorghe Șincai, Petru Maior, Ioan Piuariu Molnar, Iosif Meheși etc.), fiind o reacție la hotărârea nobilimii maghiare de a anula reformele iluministe ale împăratului

Iosif II. Argumentele românilor, preluate din documentele revendicative elaborate de Ioan Inochentie Micu Klein, erau de natură demografică (românii reprezentau majoritatea populației Transilvaniei), economică (contribuția economică fundamentală a populației românești), istorice (vechimea, latinitatea și continuitatea populației române), filozofice (ideile Revoluției Franceze privind drepturile naturale ale oamenilor). Principalele revendicări erau desființarea denumirii jignitoare de tolerați, admiși; egalitatea în drepturi cu celelalte națiuni; numirea în funcții să se facă în raport cu numărul de locuitori; utilizarea toponimiei române alături de cea maghiară; un Congres național românesc. Memoriul a fost trimis împăratului Leopold II, care l-a predat Dietei de la Cluj; aceasta l-a respins pe motiv că recunoașterea sa ar fi dus la răsturnarea „ordinii" constituționale a Transilvaniei.

supraconductibilitate *sau* superconductivitate

Lipsă aproape totală de rezistență electrică la anumite materiale care sunt răcite la o temperatură în vecinătatea lui zero absolut. Materialele supraconductibile înlătură risipa de energie; operează la viteză mare și sensibilitate accentuată. Ele au, de asemenea, capacitatea să rețină câmpurile magnetice externe, să penetreze interiorul și sunt diamagneți perfecți (*vezi* diamagnetism). A fost descoperită în mercur de Heike Kamerlingh Onnes, în 1911. Comportamente similare s-au găsit în 25 de elemente chimice și la mii de aliaje și compuși. Supraconductoarele au aplicații în medicină, în sistemele de stocare a energiei magnetice, motoare, generatoare, transformatoare, componente ale calculatorului și dispozitive de măsurare a câmpului magnetic senzorial.

supraeu

În teoria psihanalitică freudiană, unul dintre cele trei aspecte ale personalității umane, alături de se și eu. Fiind ultimul care se dezvoltă dintre cele trei elemente, supraeul reprezintă componenta etică a personalității, furnizând standardele morale cu care operează eul. Supraeul se formează în primii cinci ani de viață, ca reacție la pedepsele sau la laudele părinților; copiii interiorizează standardele morale ale părinților, ca și pe cele ale societății în care trăiesc, iar dezvoltarea supraeului servește la controlarea impulsurilor agresive sau a altor comportamente interzise din punct de vedere social. Încălcarea standardelor supraeului dă naștere unor sentimente de vină sau de anxietate.

suprafață

În geometrie, mulțime de puncte, bidimensională (în plan) sau tridimensională, a cărei secțiune transversală generează o curbă (suprafață de rotație), sau limitele oricărui corp tridimensional solid. În general, suprafața reprezintă o limită continuă, care separă spațiul (tridimensional) în două zone. De exemplu, suprafața unei sfere separă interiorul de exterior; un plan orizontal separă semiplanul de deasupra de cel de dedesubt. Suprafețele sunt adesea denumite în funcție de zonele pe care le delimitează, dar suprafața este bidimensională și are arie, pe când zona pe care o delimitează este tridimensională și are volum. Caracteristicile suprafețelor și mai ales conceptul de curbură sunt cercetate de geometria diferențială.

suprafață

Strat extern al unui corp sau al unei substanțe. Deoarece particulele (atomi sau molecule) de la suprafață se învecinează cu alte particule asemănătoare la dreapta, la stânga sau dedesubt, dar nu deasupra, proprietățile fizice și chimice ale suprafeței diferă de cele ale corpului, ca volum; astfel, proprietățile chimice ale suprafeței sunt studiate de o ramură a chimiei fizice. Formarea cristalelor, acțiunea catalizatorilor și a detergenților, fenomenele de absorbție, tensiune de suprafață și capilaritate sunt fenomene întâlnite în cazul suprafețelor. Aspectul suprafeței, supus proceselor de galvanizare, vopsire, oxidoreducere, oxigenare (*vezi* decolorare) sau prin alte metode, este important din punct de vedere estetic.

suprafață

Vezi lungime, arie și volum

suprafață de undă

Suprafață imaginară reprezentând punctele corespondente ale undelor care oscilează la unison. În timp ce undele identice, provenind de la aceeași sursă, se propagă printr-un mediu omogen, vârfurile și bazele corespondente sunt în fază în orice moment, adică au parcurs aceeași fracțiune a mișcării lor periodice. Orice suprafață

formată din toate punctele aceleiași faze reprezintă o suprafață de undă.

suprafluiditate

Proprietate deosebită a heliului lichid, răcit la temperaturi sub –270,97°C. La temperaturi atât de scăzute, heliul manifestă o creștere foarte mare a conductivității termice și o vâscozitate redusă. Pentru a explica o asemenea reacție, substanța este descrisă ca un amestec de două fluide: heliu normal și heliu suprafluid. La heliul normal, atomii sunt în stare de excitație (*vezi* excitație), pe când la heliul suprafluid, atomii sunt în starea fundamentală. Cu cât temperatura scade mai mult sub –270,97°C, cu atât cantitatea de heliu care devine suprafluid este mai mare. Probabil mișcarea componentei suprafluide în recipient nu este însoțită de acțiunea forței de frecare, ceea ce explică comportamentul neobișnuit.

suprafond

Fond guvernamental american destinat cheltuielilor de colectare a deșeurilor împrăștiate la întâmplare sau deversate în râuri. Legea prin care a fost creat acest fond, în 1980, desemnează ca surse de finanțare o combinație între veniturile generale și taxele aplicate industriilor poluante. Agenția pentru Protecția Mediului a fost împuternicită să alcătuiască o listă a celor mai poluate zone; agenția are dreptul să constrângă compania care a produs poluarea să plătească pentru colectarea reziduurilor sau să finanțeze această acțiune din suprafond și să urmărească restituirea sumelor folosite. Până în anii 1990, suprafondul primise miliarde de dolari începând lucrul în multe locuri. Ca răspuns la acuzațiile răspândite de poluare, management defectuos și ineficiență, suprafondul și-a modernizat procedeele, iar până la începutul sec. XXI mai mult de 750 de situri fuseseră complet curățate. Diferite propuneri au fost introduse pentru modificarea finanțării suprafondului. *Vezi* și Love Canal.

supraponderabilitate

Greutate corporală care depășește greutatea optimă. Dacă are un grad moderat, nu este considerată obezitate, mai ales la persoanele cu masă musculară crescută sau cu scheletul mai dezvoltat. Cu toate acestea, chiar și o reducere minimă a greutății în exces poate îmbunătăți starea sănătății. Procentajul populației supraponderale din SUA (peste o treime, după unele estimări) este în creștere, iar numărul problemelor de sănătate asociate cu supraponderabilitatea este din ce în ce mai mare. Eficiența pe termen lung a regimului alimentar în combaterea supraponderabilității este îndoielnică. Alte abordări ale acestei probleme sunt eforturile educaționale de prevenire a supraponderabilității care debutează în copilărie și reducerea cantității de alimente (în special grăsimi), asociate cu exercițiile fizice.

suprapopulare

Situație în care numărul indivizilor unei specii este mult prea mare pentru mediul respectiv. Suprapopularea poate avea efecte ca degradarea mediului, scăderea calității vieții și reducerea populației (diminuarea subită a numărului indivizilor din cauza gradului ridicat al mortalității și imposibilității de a produce urmași viabili).

suprarealism

Mișcare artistică și literară al cărei apogeu a fost în Europa între cele două războaie mondiale. Suprarealismul a evoluat în special din mișcarea dada, care înainte de Primul Război Mondial producea opere de antiartă care provocau în mod deliberat rațiunea. Suprarealismul s-a dezvoltat ca reacție față de „raționalismul" care dusese la Primul Război Mondial. Suprarealismul a fost fondat în 1924, de André Breton, ca o modalitate de a combina visul și cotidianul pentru a crea „o realitate absolută, o suprarealitate". Interpretând teoriile lui Sigmund Freud, el a ajuns la concluzia că subconștientul este izvorul nesecat al imaginației. Breton era poet, dar principalele realizări ale suprarealismului au fost în domeniul picturii. Unii artiști au practicat un suprarealism unitar, emblematic sau absolut, exprimând subconștientul prin imagini biomorfe sugestive, deși nedefinite (Jean Arp, Max Ernst, André Masson, Joan Miró). Alții au creat imagini realiste, dar scoase din context și reasamblate într-un cadru paradoxal sau șocant (Salvador Dalí, René Magritte). Accentuând conținutul și forma liberă, suprarealismul a furnizat o alternativă importantă la mișcarea cubistă contemporană, foarte formalistă, fiind principalul responsabil pentru perpetuarea în pictura modernă a accentului tradițional pus pe conținut.

supprematism

Prima mișcare care a introdus abstracționismul geometric în artă, apărută în Rusia, prin 1913. Creată de Kazimir Malevici și răspândită de El Lissitzky și de Școala Bauhaus, a avut o influență considerabilă asupra artei și a designului occidental. Malevici a susținut „supremația sentimentului în artă" și credea că aceasta poate fi exprimată prin cele mai simple forme vizuale. El a expus primele compoziții suprematiste în 1915, an în care a apărut și Manifestul suprematist. Teoriile suprematiste sunt fidel reflectate în seria sa de lucrări *Alb pe alb* (White on White, 1917–1918).

Supremes

Trio vocal american, unul dintre cele mai populare grupuri feminine din istoria muzicii. În componența originară, Diana Ross (n. 1944), Mary Wilson (n. 1944) și Florence Ballard (1939–1976), grupul a început să înregistreze pentru Motown (sub denumirea *The Primettes*) imediat după absolvirea liceului, în Detroit. Seria lungă de hituri Motown de la mijlocul anilor 1960, multe dintre ele compuse de Brian și Eddie Holland și Lamont Dozier, a început cu *Where did our love go?*. În 1966, Florence Ballard a fost înlocuită cu Cindy Birdsong (n. 1939). Diana Ross a părăsit grupul în 1969, iar Mary Wilson în 1977. Florence Ballard a murit relativ săracă, în urma unui stop cardiac. Povestea grupului a inspirat musicalul de pe Broadway *Dreamgirls* (1981). Cariera solo plină de succes a Dianei Ross include roluri în filme (rol remarcabil în *Doamna cântă blues,* Lady Sings the Blues, 1972) și un concert în aer liber în Central Park, care a avut un număr record de spectatori, în 1983.

Sur

Vezi Tyr

sura *sau* surah

Termen care desemnează orice capitol din Coran. Fiecare dintre cele 114 sura, a căror lungime variază de la câteva cuvinte până la câteva pagini, conține una sau mai multe revelații ale lui Mahomed. Cu excepția a trei dintre ele, toate capitolele au forma unor cuvântări ale lui Dumnezeu. Tonul general este unul moralizator, cerând supunere față de un zeu atotputernic, dar înțelegător. Cu excepția capitolului de început, cunoscut sub numele *fatiha* (deschiderea), ele sunt așezate în ordine descrescătoare, în funcție de întinderea lor, și sunt numerotate consecutiv. Poartă titluri convenționale (de ex. Vaca, Păianjenul, Cheagul de sânge) inspirate de imagini conținute în fiecare capitol, dar care nu au neapărat legătură cu sensul sau subiectul acestora.

Surabaya

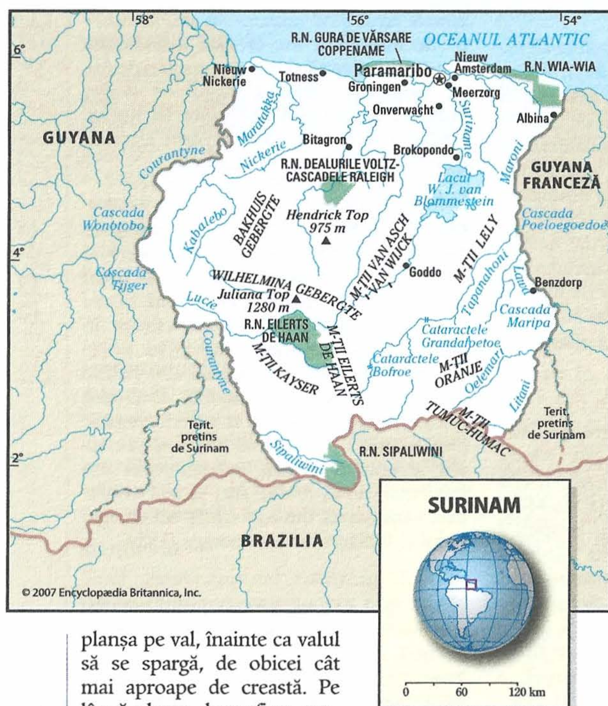
Port, 2 701 000 loc. (1995), situat pe coasta de NE a insulei Java, Indonezia. Este al doilea oraș ca mărime din Indonezia și cel mai important oraș comercial din insula Java, încă din sec. XIV. A fost cucerit în sec. XVIII de olandezi, care și-au stabilit aici principala bază navală din Indiile de Est. Ocupat de japonezi în Al Doilea Război Mondial, orașul a suferit pagube importante; a fost distrus din nou în timpul războiului pentru independență din Indonezia (1945–1949). Aici se află principala bază navală din Indonezia, un colegiu naval și Universitatea Airlangga (1954).

Surat

Oraș, 2 811 466 loc. (2001), în SE regiunii Gujarat, în partea central-vestică a Indiei. Se află lângă gura de vărsare a râului Tapi și lângă golful Khambhat (Cawbay). Important port maritim încă din sec. XVI, a fost cucerit de moguli în 1573 și a fost jefuit de două ori de marați în sec. XVII. A devenit centru de manufacturi textile și de construcții navale. Englezii și-au stabilit aici primul port comercial indian, pe la 1612, marcând astfel începutul stăpânirii britanice în India. A cunoscut o perioadă de declin în sec. XVIII, dar s-a redresat odată cu apariția căilor ferate indiene. Bumbacul, mătăsurile, brocartul de Surat, obiectele din aur și argint de aici sunt renumite și astăzi.

surfing

Sport care constă în alunecarea pe creasta valului spre țărm, cu ajutorul unei planșe. Acest sport a fost practicat în preistorie în mările Sudului. Între 1777 și 1778, căpitanul James Cook a notat pentru prima dată existența unor surferi în Tahiti și în Oahu. În 1821, surfingul a fost interzis de misionari, care îl considerau imoral. A fost revigorat în anii 1920, de către renumitul înotător hawaiian Duke Kahanamoku (1890–1968). Astăzi, acest sport este practicat pe plaje cu valuri mari, în toată lumea, și se organizează competiții internaționale de surfing. Scopul urmărit este de a manevra

planșa pe val, înainte ca valul să se spargă, de obicei cât mai aproape de creastă. Pe lângă planșa de surfing, surferii pot utiliza caiace, planșe pe care se stă orizontal sau în genunchi; acest sport poate fi practicat și fără planșă.

suricată *sau* **mangustă-vărgată**

Specie colonială (*Suricata suricatta*) din familia *Herpestidae*. Este un carnivor întâlnit în Africa de SV, diferențiindu-se de manguste prin faptul că are patru degete, în loc de cinci, la fiecare picior. Este cunoscută pentru vigilența constantă. Comportamentul de santinelă se manifestă când un membru al grupului care stă în poziție verticală, sprijinindu-se pe membrele posterioare, alertează grupul la apariția unui pericol. Suricata are o lungime de 43–60 cm. Se hrănește, în general, cu insecte și cu alte animale mici, dar și cu bulbi de plante, datorită apei pe care aceștia o conțin. Este un animal diurn, putând fi domesticit cu ușurință. Mangusta-galbenă (*Cynictis penicillata*) este uneori numită suricată-roșie.

Surinam *sau* **Suriname**
denumire oficială **Republica Surinam**
anterior **Guyana Olandeză**

Stat în zona centrală a coastei de N a Americii de Sud. Suprafața: 163 820 kmp; 493 000 loc. (2005). Capitala: Paramaribo. Populația cuprinde populații sud-asiatice, creole, javaneze și grupuri mai mici de origine africană, chineză, americană, indiană și olandeză. Limbi: olandeza (limba oficială), engleza, sranan (o limbă creolă), javaneza, hindi. Religii: creștinismul (romano-catolicism, protestantism, alți creștini), hinduismul și islamul. Moneda oficială: dolarul surinamez. Relieful cuprinde o câmpie joasă și îngustă, cu savane, o regiune de podiș împădurit și lanțuri muntoase. Țara este traversată de șapte râuri importante, printre care Courantyne, Maroni și Surinam, care se varsă în Atlantic. Exploatarea bauxitei, producerea de aluminiu și agricultura sunt cele mai dezvoltate sectoare ale economiei. Se exportă orez, banane, trestie-de-zahăr, portocale și crevete. Forma de organizare este republica; are o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele. A fost locuită de diferite populații indigene înainte de venirea europenilor. Exploratorii spanioli au revendicat-o în 1593, olandezii au început să o colonizeze în 1602, urmați de englezi în 1651. A fost cedată Olandei în 1667, iar în 1682 Compania Indiilor Olandeze de Vest a înființat aici plantații de cafea și trestie-de-zahăr și a adus sclavi africani ca să le cultive. După abolirea sclaviei, în 1863, au fost aduși din China, Java și India muncitori plătiți ca să lucreze plantațiile, ceea ce a contribuit la amestecul populațiilor. Cu excepția unor scurte perioade de guvernare britanică (1799–1802, 1804–1815), Republica Surinam a rămas colonie olandeză. Și-a obținut statutul de teritoriu autonom în 1954 și a devenit stat independent în 1975. O lovitură de stat militară a pus capăt guvernării civile în 1980, până în 1987, când electoratul a votat o nouă Constituție. Armata a preluat din nou conducerea după o lovitură de stat, în 1990. În 1992, au fost organizate alegeri, urmate de o reinstaurare a guvernării democratice.

Surinam

Fluviu care traversează partea centrală și de E a Republicii Surinam. Izvorăște din regiunea muntoasă, își continuă cursul către NE pe o lungime de 480 km și se varsă în Oceanul Atlantic, la N de Paramaribo. La Afobaka, prin construirea unui baraj, s-a format lacul W.J. van Blommestein, cel mai mare lac din Surinam.

Surma

Râu în partea de NE a Indiei și în E Bangladeshului, cu o lungime de 900 km. Izvorăște din N regiunii Manipur (India), sub numele Barak, și își continuă cursul spre V, până în Bangladesh. Aici traversează o vale bogată în care se cultivă ceai. Intră pe vechiul canal al Brahmaputrei, sub numele de Meghna. Se varsă în Gange.

Surrey

Unitate administrativă și district istoric, 1 059 015 loc. (2001), situat în S Angliei, la SV de Londra. O ocupație importantă în regiune în Evul Mediu a fost creșterea animalelor, iar în sec. XVI a început să se dezvolte comerțul cu stofă. Dealurile sale împădurite au constituit o sursă de lemn pentru cărbune, construcții și șantiere navale. Transportul acestor materiale, la început dependent de starea râurilor, a fost facilitat în 1801, când au fost fondate Căile Ferate din Surrey, primele căi ferate publice. În sec. XIX, în N acestei regiuni s-a dezvoltat cea mai densă rețea suburbană de căi ferate din lume. Dezvoltarea regiunilor periferice a continuat după Al Doilea Război Mondial, riguros planificat. Capitala districtului este Guildford.

Surrey, Henry Howard, Conte de ~

(1517, Hunsdon, Hertfordshire, Anglia? - 13.01.1547, Londra)

Poet englez. Datorită originii și relațiilor sale aristocratice, a fost implicat în jocurile de culise care au însoțit politica lui Henric VIII. La întoarcerea sa dintr-o campanie în străinătate, în 1546, rivalii l-au acuzat de trădare. După ce sora sa a recunoscut că el își păstrase religia romano-catolică, a fost executat, la vârsta de 30 de ani. Cele mai multe dintre poeziile sale au fost publicate 10 ani mai târziu. Ca și Thomas Wyat, a introdus în poezia engleză stilul și prozodia poeților umaniști italieni, marcând începutul poeziei engleze moderne. A tradus două cânturi din *Eneida* lui Vergiliu, utilizând pentru prima dată în literatura engleză versul liber, și a dezvoltat tipul de sonet creat de William Shakespeare.

Surtees, Robert Smith

(17.05.1803, The Riding, Northumberland, Anglia - 16.03.1864, Brighton, Sussex)

Romancier englez. Fiind pasionat încă din tinerețe de vânătoarea cu câini, caii și călăritul constituie subiecte predilecte în scrierile sale. În 1831 a fondat *New Sporting Magazine.* Renumitul său personaj comic Dl. Jorrocks, un băcan londonez greu de cap și pasionat de vânătoarea de vulpi, a apărut în *Plimbările și petrecerile lui Jorrocks* (Jorrock's Jaunts and Jollities, 1838), *Handley Cross* (1843) și *Hillingdon Hall* (1845). Printre celelalte romane, în care descrie plictiseala, proasta creștere, lipsurile și mâncarea proastă din viața provincialilor englezi, se numără *Ferma Hawbuck* (Hawbuck Grange, 1847) și *Ogarii domnului Facey Romford* (Mr. Facey Remford's Hounds, 1865).

Surtsey

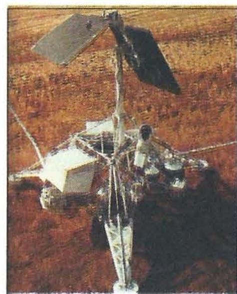
Insulă vulcanică situată la S de Islanda. A apărut în urma unei erupții gazoase provocată de acumularea de gaze, în noiembrie 1963. În patru ani, din cauza acțiunii vulcanilor, insula a ajuns să aibă o suprafață de 2,5 kmp, cu înălțimi de peste 170 m. Denumită după zeul focului din mitologia islandeză, insula este acum o rezervație naturală. În acest loc, Islanda și SUA desfășoară un program comun de cercetări biologice.

surucucu *sau* șarpe-de-tufiș

Specie (*Lachesis muta*) de viperă, care trăiește în regiunile împădurite, din Costa Rica până în bazinul fluviului Amazon. De obicei, are o lungime de cca 1,8 m, dar au existat mărturii conform cărora ar ajunge și la o lungime dublă. Are culoare roz sau cafenie, cu pete mari, închise la culoare, în formă de diamant. Specia este rareori întâlnită, dar mușcătura sa poate fi fatală.

Surveyor

Serie de șapte sonde spațiale americane, fără oameni la bord, trimise pe Lună între 1966–1968. *Surveyor 2* s-a prăbușit la suprafața Lunii, iar contactul radio cu *Surveyor 4* a fost pierdut cu câteva minute înaintea aselenizării, însă restul sondelor au înregistrat mii de fotografii; unele sonde au fost echipate pentru a aduna mostre și a testa solul selenar. *Surveyor 6* a realizat

Surveyor 1

NASA

prima desprindere de pe o stație din afara Pământului; *Surveyor 7* a aselenizat în zonele înalte și a adunat date care demonstrează că peisajul și solul de acolo sunt diferite de cele din regiunile joase. *Vezi și* Luna; Pioneer; Ranger.

Surya

În hinduism, soare și zeu al soarelui. Deși la început era considerat printre zeii indieni cei mai importanți, astăzi el este venerat în special ca una dintre cele mai importante zeități ale sectei Smarta, fiind considerat zeitatea supremă de către mica sectă Savra. Totuși, este încă invocat în rugăciunile zilnice de către credincioșii hinduși; temple închinate acestui zeu există pe tot cuprinsul Indiei. Este considerat tatăl lui Manu, al lui Yama și al altor câtorva zei. Textele Purana afirmă că armele zeilor au fost confecționate din părți din corpul lui Surya.

Surya, sculptură în piatră din Deo-Barunarak, Bihar, India, sec. IX d.Hr.

PRAMOD CHANDRA

Suryavarman II

(m. 1150)

Rege khmer (cambodgian) sub domnia căruia a fost construit Angkor Wat. Suryavarman a devenit unicul rege al Cambodgiei către 1113, refăcând unitatea țării după 50 de ani de războaie. Sub domnia sa, Cambodgia și-a mărit teritoriul, incluzând o mare parte din Thailanda de astăzi, porțiuni din Vietnam și o parte din peninsula Malacca. A declarat ca religie oficială vishnuismul (o formă de hinduism), în locul budismului predecesorilor săi. Construirea templului Angkor Vat, cel mai mare edificiu religios din lume, a fost începută în timpul domniei lui Suryavarman, al cărui portret se regăsește peste tot în decorațiuni. A murit în timpul unei campanii împotriva regatului Champa; locuitorii acestuia au distrus orașul Angkor.

surzenie

Incapacitate parțială sau totală de a auzi. În surzenia de transmitere, trecerea vibrațiilor sonore prin ureche este întreruptă. Obstacolul poate fi cerumenul, fisurarea timpanului sau scleroza scăriței, care o împiedică să transmită vibrațiile sonore la urechea internă. În cazul surzeniei nervoase, o afecțiune a celulelor sensibile din urechea internă (de ex. rănirea datorată unui zgomot puternic) sau a nervului vestibulocohlear împiedică transmiterea impulsurilor sonore către centrul auzului din creier. Unele persoane surde pot folosi aparate auditive sau pot face implanturi cohleare, altele pot învăța să comunice prin limbajul semnelor sau prin citirea de pe buze.

susan

Plantă anuală (*Sesamum indicum*), cu numeroase tipuri și varietăți, din familia *Pedaliaceae*. A fost cultivată, încă din Antichitate, pentru semințele sale, care sunt folosite ca hrană și ca mirodenie, producând și un ulei apreciat. Semințele învelite în coajă de culoare crem sau de un alb mărgăritar, mici, sunt aromate și au gust de alune. Sămânța întreagă este folosită în bucătăriile din Orientul Mijlociu și din Asia. Uleiul de susan, apreciat pentru stabilitatea sa și pentru rezistența sa la râncezeală, este folosit la salate și la gătit, la fabricarea grăsimii și a margarinei, dar și a săpunului, a produselor farmaceutice și a lubrifianților, precum și ca ingredient în cosmetice.

Suslov, Mihail (Andreevici)

(21.11.1902, Șahovskoe, Rusia – 25.01.1982, Moscova, URSS)

Ideolog sovietic. S-a înscris în Partidul Comunist în 1921 și a fost trimis să studieze la Moscova, după care a predat economia. În anii 1930 a supravegheat epurările staliniste din Ural și Ucraina. Ajuns mai târziu funcționar de stat de prim rang în Caucaz, a supravegheat deportarea minorităților etnice în Al Doilea Război Mondial. A fost primit în Biroul Politic în 1952, iar din 1955 a deținut o poziție importantă în grupul aflat la conducere. Membru al grupului conservator al partidului, l-a ajutat pe Nikita Hrușciov să anihileze o conspirație în cadrul Biroului Politic în 1957, dar a organizat revoluția pașnică din 1964, prin care Hrușciov a fost înlăturat

și înlocuit cu Leonid Brejnev. Ulterior, și-a axat activitățile asupra relațiilor dintre Partidul Comunist Sovietic și alte partide comuniste din lume.

Su Song *sau* Su Sung

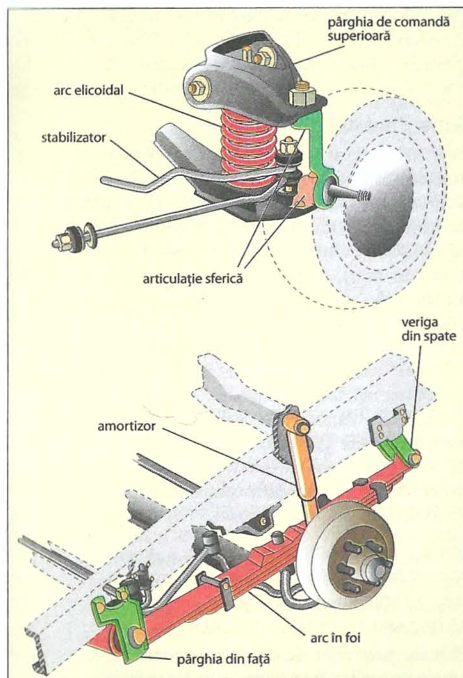
(1020, provincia Fujian, China - 1101, Kaifeng)

Erudit și expert administrativ-financiar al birocrației imperiale chineze. Lucrarea sa *Farmacopeea ilustrată* (1070), înfățișează cunoștințele sale în domeniul medicamentelor, zoologiei, metalurgiei și al tehnologiei. Ceasul cu inele pe care l-a construit în vederea unei reforme calendaristice a fost așezat într-un turn de 11 m; este acționat de o roată de apă și o transmisiune cu lanț. Mecanismul său anticipă tehnicile care aveau să fie folosite în Europa abia după câteva sute de ani.

suspensie auto

Sistem de piese elastice, proiectat să amortizeze impactul denivelărilor drumului asupra unei părți a autovehiculului. Aceste piese fac legătura dintre roți și șasiu și, de obicei, constau în arcuri și amortizoare. Arcurile de suspensie la automobile sunt (în ordinea crescătoare a capacității de a înmagazina forța elastică pe unitate de greutate): arcuri lamelare, arcuri elicoidale, bară de torsiune, articulații cu cauciuc și arcuri pneumatice. Arcurile absorb energia impactului dintre pneuri și suprafața terestră, iar amortizoarele micșorează sau disipează această energie, cu ajutorul pompei hidraulice, astfel încât partea suspendată a vehiculului să nu mai oscileze.

Două tipuri de suspensie auto. Un vehicul e suspendat pe roți prin intermediul unor arcuri, în general fie elicoidale, fie lamelare (sus și, respectiv, jos). Denivelările de pe suprafața drumului sunt transmise mecanic arcurilor. Energia din arcurile comprimate este disipată de amortizorul de șocuri montat în interiorul sau în exteriorul arcurilor elicoidale ori lângă arcurile lamelare.

Susquehanna

Râu care străbate partea centrală a statelor New York, Pennsylvania și Maryland, SUA. Fiind unul dintre cele mai mari râuri din E SUA, are o lungime de cca 715 km. Izvorăște din lacul Otsego, în partea centrală a statului New York, și șerpuiește prin Munții Apalași înainte de a se vărsa în N golfului Chesapeake. Nu a fost niciodată un canal navigabil important, deoarece cursul său are multe obstacole, inclusiv praguri, însă valea sa a constituit o cale importantă de transport terestru spre sistemul râului Ohio, iar apoi o importantă regiune de exploatare a cărbunelui.

Susskind, David (Howard)

(19.12.1920, New York, New York, SUA - 22.02.1987, New York)

Producător și prezentator de televiziune, din SUA. A lucrat la început ca ziarist, după care a fondat agenția Talent Associates, în 1952. A produs numeroase programe de televiziune, ca *Circle Theater* (1955–1963) și *Dupont Show of the Month* (1957–1964), dar este renumit în calitate de prezentator al talk-show-urilor *Open End* (1958–1967) și *David Susskind Show* (1967–1986). *Open End* începea la ora 23.00 și dura până când participanții erau prea obosiți ca să mai continue. Cunoscut pentru discuțiile provocatoare în jurul unor subiecte controversate, ca discriminările rasiale, crima organizată și Războiul din Vietnam, este renumit, de asemenea, pentru interviurile luate unor șefi de stat din toată lumea, și mai ales lui Nikita Hrușciov (1960).

Sutherland, Graham (Vivian)

(24.08.1903, Londra, Anglia - 17.02.1980, Londra)

Pictor britanic. După ce a studiat arta la Londra, a predat și a practicat tehnica

gravurii la Chelsea School of Art (1926–1940). Opera sa timpurie, caracterizată de un reprezentaționalism precis, a evoluat către suprarealism. În 1935, a reînceput să picteze, s-a înrolat ca artist de război oficial (1940–1945); tablourile sale din această perioadă sunt imagini ale dezolării. Perioada „cu spini" a început cu *Crucificarea* (Crucifixion, 1946); în operele sale de mai târziu a încorporat forme antropomorfice și de plante, în special spini, pe care le-a transformat în imagini totemice puternice și înfricoșătoare. Sutherland era cunoscut și pentru portretele sale expresioniste penetrante. A proiectat enorma tapiserie de la noua catedrală din Coventry (cca 1955–1961).

Sutherland, Dame Joan

(n. 07.11.1926, Sydney, Australia)

Soprană australiană. După debutul la Sydney, s-a stabilit la Londra. Din 1952 a jucat în roluri minore la Covent Garden, apoi și-a dobândit statutul de mare cântăreață în 1959, când a jucat în *Lucia di Lamermoor.* A debutat la Opera Metropolitană în 1961, iar vocea sa superbă a făcut-o favorita rolurilor de bel canto în Londra și în lumea întreagă, până când, în 1991, s-a retras din activitatea artistică.

Sutlej

Fluviu în Asia. Cel mai mare dintre Cele Cinci Fluvii din Punjab; are o lungime de 1 450 km. Izvorăște din SV podișului Tibet, traversează Himalaya, apoi regiunile Himachal Pradesh și Punjab, în India, apoi își continuă cursul prin regiunea Punjab din Pakistan. Formează granița dintre India și Pakistan, pe o lungime de 105 km. Se unește cu râul Chenab în Pakistan, formând râul Panjnad, care face legătura dintre Cele Cinci Fluvii și Ind. Cursul său mijlociu este folosit intens pentru irigații.

sutra *în pali* sutta

În hinduism, scurtă compoziție aforistică; în budism, expunere mai largă pe un anumit subiect și într-o formă ce urmează, în linii mari, cartea sfântă (*vezi* cărți sfinte) în tradițiile theravada și mahayana. Deoarece primii filozofi indieni nu au lucrat cu texte scrise, iar urmașii le-au disprețuit adesea, era nevoie de o lucrare explicativă foarte scurtă, care să poată fi învățată pe de rost. Primele sutra au fost expuneri ale proceselor ritualice, dar utilizarea lor s-a răspîndit, urmarea fiind că aproape fiecare sistem filozofic indian își are propriile sutra. *Vezi și* Avatamsaka-Sutra; Sutra Diamantului; Sutra Lotusului; Tripitaka.

Sutra Diamantului *denumire completă* Sutra Perfectei Înțelepciuni a Tăietorului de Diamante

Text al înțelepților în budismul mahayana. A fost compus pe la 300 d.Hr. și tradus în chineză către 400. Este cel mai cunoscut astfel de text din Prajnaparamita, scris sub forma unui dialog între Gautama Buddha și un discipol care îi pune întrebări. Opera subliniază natura tranzitorie a lumii materiale și afirmă că împlinirea spirituală poate fi atinsă doar prin transcenderea fenomenelor efemere și prin abandonarea raționalismului.

Sutra Lotusului

Text central al sectelor japoneze Tendai (în chineză Tiantai) și Nichiren ale budismului mahayana. El îl prezintă pe Buddha ca divin și etern, căpătând iluminarea perfectă cu multe ere în urmă. Toate ființele sunt chemate să devină Buddha iluminați cu ajutorul nenumăraților bodhisattva. Compusă mai ales în versuri, sutra conține multe incantații și mantre. Tradusă în chineză pentru prima dată în sec. III d.Hr., a devenit extrem de populară în China și Japonia, unde simplul act de recitare a ei era considerat aducător de mântuire.

Sutta Pitaka

Parte importantă din *Tripitaka*, text religios autentic al budismului theravada, de obicei atribuită lui Buddha însuși. Este împărțită în cinci colecții, denumite *nikaya*: *Digha nikaya* (Cartea cea mare) cuprinzând 34 de sutra de mari dimensiuni, inclusiv câteva dintre cele mai importante expuneri ale doctrinei; *Majjhima nikaya* (Cartea mijlocie) conținând 152 de sutra împărțite în subiecte variate; *Samyutta nikaya* (Cartea lucrurilor adunate), cu peste 7 000 de sutra grupate în funcție de subiect; *Anguttara nikaya* (Cartea gradată), cuprinzând 9 557 de sutra lapidare, numerotate cu scopuri mnemonice, și *Khuddaka nikaya* (Cartea cea scurtă). *Vezi și* Vinaya Pitaka.

Sutter, John (Augustus) *născut* Johann August Suter

(15.02.1803, Kandern, Baden - 18.06.1880, Washington DC, SUA)

Pionier american de origine germană. Din cauza lipsurilor financiare, și-a lăsat familia

în Elveția; a ajuns în SUA în 1834. A obținut cesionarea unui teren de la guvernatorul mexican și a întemeiat acolo colonia Nueva Helvetia (ulterior Sacramento, California). Pe American River a construit Sutter's Fort, un post de frontieră comercial, în 1841. Când acolo s-a descoperit aur, în 1848, a încercat să țină secret acest lucru. În goana după aur care a urmat, squatterii (persoane stabilite ilegal în zonă) și căutătorii de aur i-au invadat pământul și i-au furat bunurile. Justiția SUA i-a respins revendicările asupra pământului mexican cesionat, iar Sutter a dat faliment în 1852.

Sutton Hoo

Domeniu în Suffolk, Anglia, situl mormântului sau cenotafului unui rege anglo-saxon. Unul dintre cele mai bogate așezăminte funerare germanice descoperite vreodată în Europa (1939), situl Sutton Hoo conținea o navă din lemn de 24 m, echipată pentru viața de dincolo (dar fără a conține vreun corp uman). Mormântul avea atât caracteristici creștine, cât și păgâne, iar printre vestigiile îngropate aici s-au găsit obiecte solide din aur și argint, cum ar fi potire, cupe și arme, incluzând o sabie încrustată cu bijuterii. Se găseau și monede de pe continent și un vas cu pecetea împăratului bizantin Anastasie I, ceea ce dezvăluie existența unor contacte mai ample ale populațiilor din Anglia acelor vremi decât se credea. Este posibil ca mormântul să-i fi aparținut lui Raedwald (m. 624? d.Hr.) sau lui Aethelhere (m. 654 d.Hr.). Comparația cu descoperirile din Suedia sugerează o posibilă origine suedeză a dinastiei regale a Angliei de Est.

Sutton, Walter S(tanborough)

(1877, Utica, New York, SUA - 10.11.1916, Kansas City, Kansas, SUA)

Genetician american. A absolvit Facultatea de Medicină la Universitatea Columbia și a practicat chirurgia pe tot parcursul vieții. În 1902 a demonstrat pentru prima dată faptul că cromozomii somatici (cei din alte tipuri de celule decât cele sexuale) există în perechi distincte de cromozomi identici, emițând ipoteza că cromozomii poartă factori de ereditate, iar comportamentul lor în timpul meiozei constituie baza fizică a legilor eredității formulate de Gregor Mendel. În 1903 a ajuns la concluzia că cromozomii conțin gene, iar comportamentul lor în timpul meiozei este întâmplător. Lucrările lui au stat la baza teoriei cromozomiale a eredității.

Suțu, Alexandru (Alecu)

(1758, Istanbul, Imperiul Otoman - 18/19.01.1821, București, Țara Românească)

Domn al Moldovei (1801–1802) și al Țării Românești (1806, 1818–1821), nepot al lui Mihail Suțu. Fidel turcilor, a luat măsuri împotriva Eteriei, fiind asasinat prin otrăvire de membri ai acestei mișcări. A fost ultimul domn fanariot al Țării Românești.

Prințul Alexandru Suțu, pictură în ulei de Fotiadis, 1891

Suțu, Mihail

(1730, Istanbul, Imperiul Otoman - 1803, Istanbul)

Domn al Țării Românești (1783–1786, 1791–1793, 1801–1802) și al Moldovei (1793–1795), reprezentant al regimului fanariot în Principatele Române. Posesor al unei mari averi, s-a implicat în conflictele pentru hegemonie între Rusia, Austria și Imperiul Otoman, reușind să revină mereu la putere. În plan intern, a încercat măsuri de reorganizare a economiei și de limitare a abuzurilor administrației.

Suțu, Mihail Grigore

(1784, Istanbul, Imperiul Otoman - 12.06.1864, Atena)

Domn al Moldovei (1819–1821), frate al domnului Alexandru Suțu. Ultimul domn fanariot al Moldovei, susținător al Eteriei. Odată cu înăbușirea mișcării, a părăsit Moldova.

Suva

Port, 210 472 loc. în zona metropolitană (2003), capitala republicii Fiji. Unul dintre cele mai importante porturi la Pacificul de Sud. Întemeiat în 1849, a fost declarat metropolă în 1952, iar acum este unul dintre cele mai mari centre urbane din insulele Pacificului de S. Cel mai mare port și centru comercial din Fiji și, totodată, reședință a unor instituții cultural-educaționale.

suveică

Dispozitiv în formă de fus, folosit în țeserea pânzei, pentru a trece firele transversale (țesătura) printre firele longitudinale (urzeala). Nu toate războaiele de țesut

moderne folosesc o suveică; războaiele fără suveică trag țesătura dintr-o rezervă imobilă. Războaiele de țesut cu suveică se împart în două categorii, în funcție de cum sunt mișcate suveicile: manuale și automate. Cea de-a doua categorie este de obicei descrisă ca un război automat, dar, cu excepția mișcărilor suveicii, aceasta nu operează în mod mai automat decât războiul manual sau așa-zis nonautomat. *Vezi și* suveică zburătoare.

suveică zburătoare

Mașină care a reprezentat un pas important spre automatizarea țesutului. A fost inventată de John Kay în 1733. La războaiele de țesut anterioare, suveica era aruncată sau petrecută manual printre fire, iar țesăturile mai late necesitau doi țesători așezați de o parte și de alta, care își treceau suveica de la unul la celălalt. Kay a montat o suveică pe roți, pe o șină, și două pedale treceau suveica dintr-o parte în alta când țesătorul trăgea de o sfoară. Folosind suveica zburătoare, un singur țesător putea țese materiale de orice lățime într-un interval de timp mai scurt decât o făceau doi țesători înainte.

suveranitate

În teoria politică, autoritate supremă în luarea deciziilor unui stat și în menținerea ordinii. În Franța sec. XVI, Jean Bodin folosea conceptul de suveranitate pentru a susține puterea regelui asupra lorzilor feudali, anunțând tranziția de la feudalism la naționalism. Pe la sfârșitul sec. XVIII, conceptul de contract social a condus la ideea unei suveranități populare, sau suveranitate a poporului, care putea fi obținută printr-un guvern organizat. Convențiile de la Haga, Geneva, și Națiunile Unite au limitat puterile țărilor suverane în arena internațională (ca și dreptul internațional).

suveranitate populară

Doctrină politică prin care se permitea ocupanților teritoriilor federale SUA să decidă dacă vor să intre în Uniune ca state libere sau sclavagiste. A fost aplicată de senatorul Stephen A. Douglas, ca mijloc de compromis, prin promulgarea Legii Kansas-Nebraska. Criticii doctrinei au numit-o suveranitate „îngenuncheată". Violențele care au rezultat între fracțiunile care se opuneau și cele care sprijineau sclavagismul (*vezi* Kansasul sângerând) au demonstrat eșecul său ca măsură de compromis viabilă. *Vezi și* Decizia Dred Scott.

Suvorov, Aleksandr (Vasilievici), Conte ~

(24.11.1729, Moscova, Rusia - 18.05.1800, Sankt Petersburg)

Comandant al armatei ruse. S-a înrolat în armată la 15 ani, a devenit ofițer în 1754 și a luptat în Războiul de Șapte Ani. A scris un manual de război ce a contribuit la soluționarea conflictelor Rusiei cu Polonia (1768–1772) și cu Turcia (1773–1774). A condus armata în Războiul ruso-turc și a fost ridicat la rangul de conte. După înăbușirea unei răscoale în Polonia, în 1794, a fost înaintat la gradul de feldmareșal. A comandat un detașament ruso-austriac în Italia, în 1799, și a ocupat Milano, alungând din Italia o mare parte a armatei franceze. Ordonându-i-se să scape dintr-o încercuire un detașament rusesc din Elveția, a traversat Alpii; înconjurat de o unitate franceză mai numeroasă, a reușit să scape și, respingându-i pe urmăritori, a reușit să se elibereze din încercuire, împreună cu cea mai mare parte a soldaților săi, fapt care reprezintă o reușită remarcabilă.

Suwannee

Râu în partea de SE a statului Georgia și în N Floridei, SUA. Izvorăște din mlaștina Okefenokee și se varsă în golful Mexic la Suwannee Sound, după ce străbate 400 km. Cu excepția a 56 km, tot cursul său se află în Florida. Apare în renumitul cântec *Old folks at home* a lui Stephen Foster, sub numele „Swanee River". În anii 1780, golfurile și estuarele sale constituiau puncte de întâlnire pentru pirați.

Suzana

Personaj dintr-o carte apocrifă a Bibliei. Povestea Suzanei, petrecută în Babilon în timpul exilului evreilor, vorbește despre o femeie acuzată de adulter, pe nedrept, de doi bătrâni care încercaseră înainte să o seducă. Este salvată de la moarte prin intervenția lui Daniel. Legenda face parte dintr-un ciclu adăugat la *Cartea lui Daniel* odată cu traducerea în greacă. Scena în care cei doi bătrâni o spionează în timp ce face baie a constituit un subiect predilect în arta renascentistă.

Suzdal

Cnezat medieval, situat între râul Oka și cursul superior al fluviului Volga, în NE Rusiei. Condus de o ramură a dinastiei Rurik în sec. XII–XIV, s-a unit cu Rostov, iar în sec. XII cu Vladimir. În această

formă, a cunoscut o importantă dezvoltare politică și economică, dar s-a divizat în sec. XIII–XIV, în cnezate mai mici, care au fost înglobate de Moscova. *Vezi* și Școala Vladimir-Suzdal.

Suzman, Helen *născută* Helen Gavronsky

(07.11.1917, Germiston, Africa de Sud - 01.01.2009, Johannesburg)

Legislator sud-african. Născută într-o familie de emigranți lituanieni, a absolvit Universitatea din Witwatersrand, unde a predat mai târziu istoria economiei (1945–1952). Aleasă în Parlament în 1953, a format, împreună cu alți unsprezece membri, Partidul Progresist, care s-a opus apartheidului. Din tot grupul, doar ea a fost realeasă în 1961; până în 1974, a fost adeseori singura care a votat împotriva unui număr ridicat de măsuri apartheid. În 1978 i-a fost decernat Premiul ONU pentru Drepturile Omului. Până la retragerea sa din politică, în 1989, a rămas un nume de referință în Parlamentul Africii de Sud.

Svalbard

Arhipelag în Oceanul Arctic, la N de Cercul Polar Arctic. Este alcătuit din nouă insule principale, printre care și grupul insulelor Spitsbergen (înainte Spitsbergen Occidentale). Insulele prezintă un relief predominant muntos, cu ghețari și zăpezi ce acoperă cca 60% din suprafață. În epoca modernă, insulele au fost explorate pentru prima dată de olandezi, în 1596. La începutul sec. XX, multe țări, printre care și SUA, și-au disputat dreptul de proprietate asupra zăcămintelor minerale de aici. Luate oficial în posesie de norvegieni în 1925, insulele au constituit obiectul a numeroase expediții polare (începând din 1773). Populația variază în funcție de anotimp, dar se păstrează un număr constant de cca 3 000 de locuitori; nu există populație indigenă. Centrul administrativ este Longyearbyen.

svastică

Cruce echilaterală, cu brațele îndoite în unghiuri drepte, toate în aceeași direcție de rotație, de obicei în direcția acelor de ceasornic. Apare în toată lumea, ca simbol al prosperității și al norocului. În India, este cel mai răspândit semn norocos al hindușilor, pentru care simbolizează tălpile picioarelor sau al urmelor picioarelor lui Buddha. În China și Japonia, unde s-a răspândit odată cu budismul, indică pluralitatea, prosperitatea și viața lungă. Apare ca motiv în arta timpurie creștină și bizantină, ca și în arta maya și navajo. Svastica cu brațele îndoite în sensul acelor de ceasornic, sugerată ca simbol antisemit în 1910, de poetul naționalist german Guido von List, a fost adoptată ca simbol al Partidului Național-Socialist, la fondarea acestuia, în 1919–1920.

Svealand

Regiune în partea central-sudică a Suediei. Se întinde pe toată lățimea țării și ocupă o suprafață de 80 844 kmp. Populată încă din Epoca Pietrei, este regiunea originară a populației svear, care a dat numele Suediei, și a constituit centrul politic și cultural din care Suedia s-a extins și, apoi, și-a consolidat independența. Printre diversele ramuri ale economiei acestei regiuni se numără agricultura, industria, silvicultura, mineritul.

Svedberg, The(odor)

(30.08.1884, Fleräng, lângă Gävle, Suedia - 25.02.1971, Örebro)

Chimist suedez. I-a fost decernat Premiul Nobel în 1926, pentru studiile în domeniul chimiei coloizilor, și pentru inventarea ultracentrifugii (*vezi* centrifugă), care a devenit indispensabilă în cercetările din biochimie și din alte domenii. Svedberg a folosit-o pentru a stabili cu exactitate masa moleculară a unor proteine foarte complexe (de ex. hemoglobina). Mai târziu, a studiat chimia nucleară, a contribuit la îmbunătățirea ciclotronului și l-a ajutat pe unul dintre studenții săi, Arne Tiselius (1902–1971), să dezvolte electroforeza.

Sverdlov, Iakov (Mihailovici)

(03.06.1885, Nijni Novgorod, Rusia - 16.03.1919, Moscova)

Om politic sovietic. A devenit organizator și propagandist al bolșevicilor în Ural, lucru pentru care a fost adesea arestat și exilat. În Revoluția Rusă din 1917, a condus secretariatul bolșevic și a contribuit la planificarea și punerea în practică a loviturii de stat din octombrie, care i-a adus pe bolșevici la putere. Ca șef al statului, l-a ajutat pe Vladimir Ilici Lenin să-și consolideze puterea în Comitetul Central al Partidului Comunist. Moartea sa prematură, la 33 de ani, cauzată de o boală infecțioasă, a lăsat un loc vacant în ierarhia partidului, loc care a fost ocupat de Iosif Stalin în 1922.

Sverdlovsk
Vezi Ekaterinburg

Svevo, Italo *născut* Ettore Schmitz
(19.12.1861, Trieste, Imperiul Habsburgic – 13.09.1928, Motta di Livenza, Italia)

Scriitor italian. Deși dificultățile financiare ale familiei l-au obligat să părăsească școala și să se angajeze ca funcționar la bancă, a fost un autodidact și a început să scrie. *O viață* (Una vita, 1892), scriere revoluționară din punctul de vedere al analizei și al introspecției aplicate unui personaj plat, a fost ignorată la apariție, ca și *Senilitate* (Senilità, 1898). A renunțat la scris până când, încurajat de James Joyce (care locuia atunci la Trieste), a publicat renumitul roman *Conștiința lui Zeno* (La coscienza di Zeno, 1923). A murit într-un accident de mașină. După moartea sa, au fost publicate două volume care conțineau povestiri, eseuri, opere dramatice, corespondența cu Eugenio Montale și romanul neterminat *Bătrânul* (Il vecchione, 1969). Este considerat unul dintre întemeietorii nuvelei psihologice.

Sviatoslav I
(m. 927 d.Hr.)

Mare cneaz al Kievului (945–972 d.Hr.). Cel mai mare cneaz varangian din istoria veche a Rusiei. I-a învins pe khazari și alte populații din Caucazul de N (963–965 d.Hr.) și a cucerit teritoriul bulgarilor (967 d.Hr.). Vrând să întemeieze un imperiu ruso-bulgar, a refuzat să cedeze Imperiului Bizantin teritoriile cucerite, până când a fost învins de armata bizantină și obligat să cedeze teritoriile din Balcani (971 d.Hr.). A murit într-o ambuscadă, când se întorcea la Kiev.

swahili, limba ~
Limbă bantu vorbită în Tanzania, Kenya, Uganda și Congo (Zair) ca limbă principală de peste două milioane de oameni și ca limbă secundară de cca 60 de milioane. Varianta standard a limbii swahili are la bază dialectul Unguja (kiUnguja) din Zanzibar, care s-a răspândit mult în interiorul continentului în sec. XIX, datorită antreprenorilor din Zanzibar căutători de fildeș și de sclavi. Utilizarea sa a fost continuată de către guvernele europene colonizatoare, care au ocupat E Africii, spre sfârșitul secolului. Limba swahili modernă este de obicei scrisă în alfabetul latin, deși literatura swahili în alfabet arab există de la începutul sec. XVIII. Swahili se remarcă, între limbile bantu, și prin numărul mare de cuvinte împrumutate, mai ales din arabă.

swami
Vezi sadhu și swami

Swammerdam, Jan
(12.02.1637, Amsterdam, Țările de Jos – 15.02.1680, Amsterdam)

Naturalist olandez. Adept al microscopiei, în 1658 a observat și descris pentru prima dată eritrocitele din sânge. În lucrarea *Istoria generală a insectelor* (Allgemeene Verhandeling van de bloedloose derkens), a descris și a ilustrat cu acuratețe viața și anatomia multor specii de insecte și le-a clasificat în patru grupe majore, dintre care trei au fost preluate într-o anumită măsură în clasificările moderne. A studiat anatomia mormolocului și pe cea a broaștei adulte și a descris foliculii ovarieni la mamifere. Tehnicile îmbunătățite de injectare cu parafină și coloranți a cadavrelor au avut urmări importante în studiul anatomiei umane. Experimentele sale ingenioase au arătat că în timpul contracției mușchii își modifică forma, nu volumul.

Swan, Joseph (Wilson) *ulterior* Sir Joseph
(31.10.1828, Sunderland, Durham, Anglia – 27.05.1914, Warlingham, Surrey)

Fizician și chimist englez. În 1871 a inventat placa fotografică uscată, o îmbunătățire considerabilă a tehnicii fotografice. La acea dată, el construise deja un bec electric (1860) și, în 1880, independent de Thomas Alva Edison, a inventat o lampă electrică cu filament din cărbune incandescent. De asemenea, a obținut un brevet pentru un proces tehnologic de presare a nitrocelulozei prin găuri pentru a produce fibre, proces care a cunoscut apoi o largă întrebuințare în industria textilă.

Swan
Râu cu curs temporar, în SV Australiei de Vest. Curge spre V, pe o lungime de 360 km, până la Oceanul Indian. Numit Avon în cursul superior, este cunoscut drept Swan numai pe parcursul ultimilor 60 de km. Lângă gura sa de vărsare se află orașul Perth. Râul este secat aproape toată vara și toamna. În 1829, pe malurile sale a fost fondată prima colonie liberă din Australia de V.

Swan

Râu în E regiunii Saskatchewan și la V de Manitoba, Canada. Cursul său se îndreaptă spre NE și are o lungime de 175 km; se varsă în lacul Swan, care are o suprafață de 306 kmp. Orașul Swan River, 4 032 loc. (2001), se află pe cursul acestui râu. La începutul sec. XIX, zona a fost scena unor rivalități intense în afacerile cu blănuri între Compania Golfului Hudson și North West Co.

Swansea *în galeză* Abertawe

Port, 223 293 loc. (2001), și comitat în S Țării Galilor. Situat de-a lungul canalului Bristol, este al doilea oraș ca mărime din Țara Galilor. A fost întemeiat în sec. XII. Până la începutul sec. XVIII, a fost un mic oraș comercial și port pentru comerțul cu cărbune; apoi s-a dezvoltat ca oraș industrial, iar la mijlocul sec. XIX era centrul mondial al comerțului cu cupru. A fost distrus aproape în întregime de bombardamentul german din 1941, dar a fost reconstruit, acum fiind cel mai important centru de comerț și servicii din SV Țării Galilor. Aici s-a născut poetul Dylan Thomas.

Swanson, Gloria *născută* Gloria May Josephine Svensson

(17.03.1899, Chicago, Illinois, SUA - 04.04.1983, New York)

Actriță americană de film. A jucat în roluri minore în comedii la studioul Mack Sennett, iar apoi a fost angajată de Cecil B. DeMille și și-a câștigat statutul de star printr-o serie de farse, ca *Bărbați și femei* (Male and Female, 1919), *Zaza* (1923) și *Madame Sans-Gêne* (1925). Regină a filmului mut, și-a fondat, cu sprijinul iubitului său, Joseph P. Kennedy, propria casă de producție, unde a realizat filmul *Sadie Thompson* (1928), iar apoi dezastruosul *Queen Kelly* (1928). După *Intrusul* (The Trespasser, 1929), primul film vorbit, și alte pelicule mai ușoare, s-a arătat obosită de scenariile slabe aflate la dispoziție, nu a mai făcut filme și a început mai multe afaceri în afara industriei cinematografice. A revenit spectaculos interpretând o vedetă îmbătrânită a filmului mut în *Bulevardul Amurgului* (Sunset Boulevard, 1950).

SWAPO /South-West Africa People's Organization/

(Organizația Popoarelor din Africa de Sud-Vest)

Partid din Africa de Sud-Vest (în prezent Namibia) care a luptat pentru despărțirea de Africa de Sud și pentru independență. Înființat în 1960, s-a folosit de diplomație pentru a-și atinge scopurile, dar în 1966 a adoptat calea războiului. Condus de Sam Nujoma și sprijinit de partidul de guvernământ al Angolei și de Uniunea Sovietică, a folosit Angola ca bază pentru lansarea atacurilor de gherilă. Din 1978, Africa de Sud a ripostat periodic, prin alte atacuri direcționate spre Angola. În același an, Națiunile Unite au recunoscut partidul SWAPO ca singurul reprezentant al poporului namibian. Africa de Sud a acceptat, în final, o hotărâre a Națiunilor Unite care cerea retragerea trupelor din Namibia. În 1988 s-au organizat alegeri libere.

Swarthmore, Colegiul ~

Colegiu privat de științe umaniste din Swarthmore, Pennsylvania, SUA, lângă Philadelphia. A fost fondat de un grup de quakeri în 1864. Considerat unul dintre cele mai bune colegii din SUA, oferă un program de studii într-o mare varietate de discipline. Participă la un program de schimburi cu colegiile Bryn Mawr și Haverford și cu Universitatea Pennsylvania.

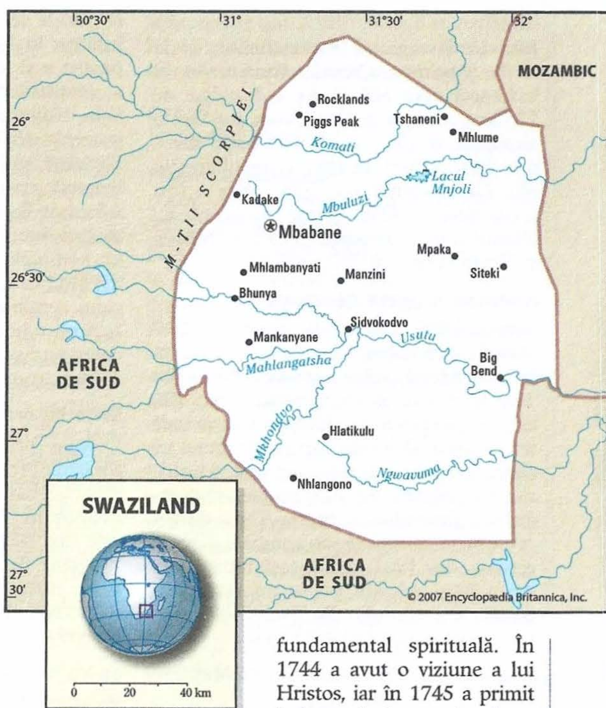
swazi *sau* swati

Populație de limbă bantu (estimată la peste două milioane de membri) care trăiește în savanele din Swaziland și din împrejurimi. Împreună cu populațiile zulu și xhosa, formează grupul etnolingvistic nguni. Ocupații de bază: agricultura și păstoritul. Puterea politică, economică și ritualică este împărțită prin tradiție între un conducător ereditar bărbat și mama sa. Soțiile și copiii regelui locuiesc în sate regale, dispersate diplomatic pe tot teritoriul.

Swaziland
denumire oficială **Regatul Swaziland**

Stat în S Africii. Suprafața: 17 364 kmp; 1 032 000 loc. (2005). Capitala administrativă: Mbabane; capitala legislativă: Lobamba. Aproximativ 90% din populație este swazi și cca 10% zulu, dar există și un număr restrâns de alte minorități. Limbi: swazi (swati), engleza (ambele oficiale). Religii: creștinism (în special religii creștine africane, nonafiliate; protestantism și catolicism), credințe tradiționale. Moneda curentă: lilangeni. Fără ieșire la mare, țara are un relief format din savane înalte, mijlocii și joase, culminând cu relieful abrupt din E în Lubombo. Fauna include hipopotami, antilope, zebre și crocodili. Este traversată

de patru râuri mari, printre care și Komati, care irigă plantațiile de citrice și trestie de zahăr. Printre resursele subsolului se numără azbestul și diamantele. Ca formă de organizare, este o monarhie cu două camere legislative; șeful statului și al guvernului este regele, secondat de prim-ministru. Unelte din piatră și picturi rupestre indică existența oamenilor în această regiune încă din preistorie, dar zona nu a fost locuită propriu-zis. Populația swazi de limbă bantu s-a stabilit aici în sec. XVIII, constituind nucleul națiunii swazi. A fost ocupată de britanici în sec. XIX, după ce regele swazi le-a cerut ajutorul împotriva zulușilor. După Războiul cu burii, a intrat sub administrația guvernului englez din Transvaal; a trecut sub protectorat britanic în 1906. În 1949, Marea Britanie a respins cererea Uniunii Sud-Africane de a prelua controlul asupra acestei țări. Și-a câștigat dreptul de autoguvernare în 1963 și independența în 1968. În anii 1970 au fost elaborate noi constituții, proclamând autoritatea supremă a regelui și revenirea la guvernarea tribală. Cu toate că monarhia a rămas în picioare la începutul sec. XXI, s-au făcut pași spre elaborarea unei noi constituții. Swaziland are una dintre cele mai mari rate de infecții cu HIV din lume: cca două cincimi din populație sunt infectate cu virusul HIV.

Swedenborg, Emanuel

(29.01.1688, Stockholm, Suedia – 29.03.1772, Londra, Anglia)

Om de știință, teolog și mistic suedez. După ce a absolvit Universitatea din Uppsala, a petrecut cinci ani în străinătate, studiind științele naturii. La întoarcerea în țară, a fondat prima publicație științifică suedeză, *Daedelus Hyperboreas*, iar Carol XII l-a numit evaluator în Administrația Regală a Minelor. În scrierile sale s-a îndreptat treptat spre filozofia naturii și spre metafizică, pe măsură ce s-a convins că universul are o structură fundamental spirituală. În 1744 a avut o viziune a lui Hristos, iar în 1745 a primit îndemnul de a abandona studiile laice. Și-a petrecut restul vieții interpretând Biblia și povestind ceea ce văzuse în viziunile sale. A susținut că Dumnezeu este puterea și viața din toate ființele și că Sfânta Treime reprezintă cele trei calități esențiale ale lui Dumnezeu: dragoste, înțelepciune și energie. Susținea că mântuirea înseamnă recrearea lumii în ochii lui Dumnezeu prin glorificarea lui Hristos. A publicat peste 30 de lucrări, printre care *Adevărata religie creștină* (1771). Imediat au apărut societăți care promovau învățăturile sale panteiste, mai ales Biserica Noul Ierusalim, fondată la Londra, în 1787. Adepții lui Swedenborg au ajuns în SUA către anul 1790. *Vezi și* panteism.

swedenborgieni

Vezi Biserica Nouă

Sweelinck, Jan Pieterszoon

(/?/apr. 1562, Amsterdam, Țările de Jos – 16.10.1621, Amsterdam)

Compozitor olandez. Organist la Oudekirke din Amsterdam începând cu cca 1580, a devenit faimos pentru improvizațiile sale. Cu excepția unor călătorii ocazionale în care dădea lecții de orgă, a rămas la Amsterdam,

fiind profesorul lui S. Scheidt și al altor membri ai școlii nord-germane de organiști (printre care și Johann Sebastian Bach). Multe dintre compozițiile sale vocale au fost publicate în *Psalmii lui David* (1604–1614) și *Cantione sacrae* (1619); a publicat și multe fantezii, toccate și piese cu variațiuni.

Sweyn I *sau* Sweyn Forkbeard

(m. 03.02.1014, Gainsborough, Lincolnshire, Anglia)

Rege al Danemarcei (cca 987–1014) și cuceritorul viking al Norvegiei și al Angliei. S-a ridicat împotriva tatălui său, Harald Dinte-Albastru (987 d.Hr.), alungându-l din Danemarca. Împreună cu aliații săi suedezi și norvegieni, l-a învins pe Olaf I Triggvason (cca 1000), devenind conducătorul efectiv al Norvegiei. Sweyn a organizat atacuri asupra Angliei în 1003–1004 și a devenit rege după o campanie militară încununată de succes, în 1013, obligându-l pe Ethelred II să se autoexileze. După moartea lui Sweyn, Norvegia a revenit sub conducere norvegiană, dar imperiul anglo-danez a continuat să existe sub conducerea fiului său, Canut cel Mare.

Swift, Gustavus Franklin

(24.06.1839, West Sandwich (azi Sagamore), Massachussetts, SUA - 29.03.1903, Chicago, Illinois)

Om de afaceri american în domeniul comerțului cu carne. Și-a început cariera ca ajutor de măcelar la 14 ani, iar în 1859 avea deja propria măcelărie. În 1872 a devenit partenerul unui negustor de carne din Boston; trei ani mai târziu, și-a transferat comerțul cu vite la Chicago. Deoarece credea că profitul va crește dacă transportă din Chicago carne proaspătă în loc de animale vii, a comandat o mașină frigorifică și a transportat prima încărcătură în 1877. Împreună cu fratele său, a fondat compania Swift & Co. (1885). De-a lungul celor 18 ani în care a condus compania, capitalul acesteia a crescut de la 300 000 de dolari, la 25 de milioane. Ca și rivalii săi, Philip D. Armour și Nelson Morris, Swift a devenit lider în utilizarea produselor secundare, implicându-se în afaceri cu produse înrudite ca săpunul, cleiul, îngrășămintele și margarina.

Swift, Jonathan

(30.11.1667, Dublin, Irlanda - 19.10.1745, Dublin)

Scriitor irlandez, cel mai important prozator satiric din Anglia. A studiat la Trinity College din Dublin în timpul revoluției anticatolice din Anglia, în 1688. Mișcarea catolică irlandeză l-a îndemnat să caute azil în Anglia, unde a petrecut mai mult timp, până în 1714. A fost hirotonisit preot anglican în 1695. Prima sa scriere importantă, *Povestea unui poloboc* (A Tale of a Tub, 1704), cuprinde trei schițe satirice despre religie și studiu; a devenit faimos, de asemenea, pentru eseurile sale politice și religioase și pentru pamfletele satirice publicate sub pseudonimul Isaac Bickerstaff. Renunțând cu părere de rău la loialitatea față de liberali, a devenit în 1710 cel mai important scriitor al Partidului Conservatorilor, datorită sprijinului pe care aceștia l-au acordat Bisericii de stat. *Jurnal pentru Stella* (Journal to Stella, scris în perioada 1710–1713) cuprinde scrisori în care își expune reacția cu privire la schimbările petrecute în lume. Ca recompensă pentru că a scris și a editat publicații conservatoare, în 1713 i s-a acordat calitatea de vicar al catedralei Sf. Patrick din Dublin. Și-a petrecut aproape tot restul vieții în Irlanda, unde s-a dedicat scrisului; a expus modalitatea greșită de guvernare britanică și tratamentul nedrept la care era supusă Irlanda. Broșura lui satirică *O propunere modestă* (A Modest Proposal, 1729) propunea redresarea financiară a Irlandei prin tăierea în măcelării a copiilor și vânzarea lor ca hrană pentru bogații lorzi englezi. Renumita și usturătoarea lui satiră *Călătoriile lui Gulliver* (Gulliver's Travels, 1726), aparent o povestire a întâlnirii personajului său cu rase și populații variate din regiuni îndepărtate, reflectă viziunea lui Swift despre poziția ambiguă a umanității între primitivism și raționalitate.

Jonathan Swift, pictură în ulei de Charles Jervas; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Swinburne, Algernon Charles

(05.04.1837, Londra, Anglia - 10.04.1909, Putney, Londra)

Poet și critic englez. După ce a absolvit Eton și Oxford, a trăit dintr-o alocație primită de la tatăl său. Și-a demonstrat talentul pentru prima dată cu drama în versuri *Atalanta în Calidon* (Atalanta in Calydon, 1865). Păgânismul și masochismul său

Algernon Charles Swinburne, acuarelă de Dante Gabriel Rossetti, 1862; Muzeul Fitzwilliam, Cambridge

MUZEUL FITZWILLIAM, CAMBRIDGE

se fac simțite în *Poeme și balade* (Poems and Ballads, 1860), o culegere a celor mai bune lucrări ale sale, care a stârnit numeroase controverse; cea de a doua serie (1878) a fost mai puțin febrilă și senzuală. Versurile sale se caracterizează prin ritmuri emfatice, multe aliterații și ritmuri interne și subiecte ample. Sănătatea i s-a șubrezit în 1879, iar el și-a petrecut ultimii ani din viață sub supravegherea unui prieten. Dacă poezia din tinerețe este remarcată pentru inovațiile prozodice, poezia de maturitate este mai puțin importantă. Printre scrierile sale critice remarcabile se numără *Eseuri și studii* (Essays and Studies, 1875) și monografii care îi au ca subiect pe William Shakespeare (1880), Victor Hugo (1886) și Ben Jonson (1889).

swing

Jazz cu măsură regulată, care utilizează structura armonică a cântecelor populare și a bluesului ca bază pentru improvizații și aranjamente. Muzică populară a SUA între 1930 și 1945 (perioadă numită uneori epoca swing), este caracterizată prin momente ritmice sincopate cu accente egale, în funcție de cei patru timpi ai unei măsuri. Formații mai mari de jazz aveau nevoie de partituri, iar Fletcher Henderson, Duke Ellington și Count Basie au fost cei mai importanți inovatori ai swingului cântat de formații mari. În sens restrâns, termenul desemnează solo-urile instrumentale improvizate, urmate de o reluare a melodiei.

swing

Dans de societate apărut în anii 1940. Dansat pe muzică swing, pașii cunosc variații regionale distincte, cu forme cum ar fi swingul de pe Coasta de V, forma rapidă din E, shag în S, iar în Texas formele push (în Dallas) și whip (la Houston). Versiunile pentru spectacole includ mișcări foarte atletice, care le diferențiază de varianta socială. Deși a fost abandonat prin 1960, a cunoscut un reviriment spre sfârșitul anilor 1980, iar de atunci a continuat să se răspândească.

Swiss Bank Corp.

Importantă bancă elvețiană. A fost fondată în 1872 sub numele Basler Bankverein, specializată în investiții. În 1895 a fuzionat cu Zürcher Bankverein, s-a transformat în bancă de investiții și și-a schimbat numele în Basler und Zürcher Bankverein. După ce a înglobat alte două bănci în 1897, a devenit Swiss Bank Corp. În 1998 a fuzionat cu Uniunea Băncilor din Elveția, formând UBS.

Swope, Gerard

(01.12.1872, St. Louis, Missouri, SUA - 20.11.1957, New York)

Om de afaceri american. După ce a absolvit MIT, în 1895 a fost angajat la Western Electric, devenind director în 1913. A ajuns director al filialei internaționale a companiei General Electric în 1919, dezvoltând în mod vizibil afacerile internaționale ale companiei. Ca președinte la General Electric (1922–1939, 1942–1944), a extins linia de producție a bunurilor de consum și a experimentat sistemul de participare la câștig și alte stimulente acordate angajaților. A făcut parte din Consiliul consultativ pentru afaceri al Departamentului de Comerț, iar ideile și sprijinul său au stat la baza unor programe importante ale New Deal, cum ar fi Administrația Națională a Despăgubirilor sau Asigurările Sociale.

Sybaris

Oraș antic grecesc, situat în S Italiei, în golful Taranto. Fondat pe la 720 î.Hr. de ahei și cunoscut pentru bogăția și luxul său (de unde cuvântul „sibarit"), a fost unul dintre cele mai vechi orașe din Grecia Mare. Distrus de două ori de locuitorii orașului rival Crotona (în 510 și 448 î.Hr.), a fost reconstruit și repopulat, dar nu și-a recâștigat niciodată importanța.

Sydenham, Thomas

(1624, Wynford Eagle, Dorset, Anglia - 29.12.1689, Londra)

Medic britanic. Lucrarea sa *Observationes medicae* (1676) a fost considerată o carte de bază timp de două secole, mai ales pentru observațiile detaliate și pentru acuratețea notațiilor. Tratatul despre gută (1683) este considerat capodopera sa. A fost printre primii care au explicat natura isteriei și a coreei majore (coreea Sydenham) și care au utilizat fierul în tratarea anemiei produse de carența de fier. De asemenea, a definit

scarlatina și a diferențiat-o de pojar, a utilizat pentru prima dată laudanum (o soluție de opiu în alcool) ca medicament și a răspândit utilizarea chininei în tratamentul malariei.

Sydney

Oraș, 3 997 321 loc. (2001), centrul administrativ al statului New South Wales, Australia. Situat pe coasta de SE a Australiei, este cel mai vechi și mai mare oraș din Australia și un centru comercial și industrial important. A fost fondat în 1788, ca o colonie penitenciară (*vezi* Botany Bay), și a devenit în scurt timp un important oraș comercial. Este construit pe niște dealuri joase care înconjoară unul dintre cele mai frumoase limanuri din lume, ce oferă numeroase facilități portuare. Este dominat de podul Sydney Harbour, unul dintre cele mai mari poduri cu un singur lonjeron din lume, și de Opera din Sydney. Este foarte cunoscut pentru sporturile acvatice practicate aici, pentru posibilitățile de petrecere a timpului liber și pentru viața sa culturală. Aici se află Universitatea din Sydney (1850) și New South Wales (1949) și Universitatea Macquarie (1964). Sydney a fost gazda Jocurilor Olimpice de Vară din 2000.

Sydney, Opera din ~

Centru de spectacole artistice din portul Sydney, Australia. Designul său dinamic, imaginativ, semnat de arhitectul olandez Jørn Utzon (n. 1918), care a câștigat competiția din 1956, i-a adus un renume internațional. Construcția a ridicat o serie de probleme, multe dintre ele cauzate de designul îndrăzneț, o serie unitară de acoperișuri în formă de scoică, de un alb strălucitor. După câțiva ani de cercetări, arhitectul a dat bolților o formă ceva mai sferică, făcându-le mai economice și mai ușor de construit. Acoperișurile sunt confecționate din bucăți de beton prefabricat legate prin cabluri. Clădirea a fost inaugurată, în cele din urmă, în 1973.

Sydow, Max von *născut* Carl Adolf von Sydow

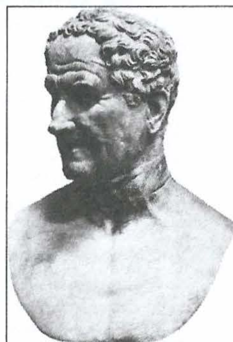
(n. 10.04.1929, Lund, Suedia)

Actor suedez. După ce a studiat la Școala Dramatică Regală din Stockholm, a devenit un cunoscut actor de teatru la Malmö și la Stockholm. Este renumit mai ales pentru că a dat viață unor personaje dure, deprimante, în filmele lui Ingmar Bergman, mai ales în *A șaptea pecete* (Det Sjunde inseglet, 1957), *Izvorul fecioarei* (Jungfrukällan, 1960), *Lumină de iarnă* (Nattverdsgästerna, 1963), *Pudoare* (Skammen, 1968) și *O pasiune* (En Passion, 1969). Printre numeroasele sale filme internaționale sau produse în SUA se numără *Viața lui Iisus* (The Greatest Story Ever Told, 1965), *Exorcistul* (The Exorcist, 1973), *Pelle Cuceritorul* (Pelle the Conqueror, 1988), *Suflete de vânzare* (Needful Things, 1993) și *Minority Report* (2002).

Sylla (Felix), Lucius Cornelius *sau* Sulla

(138, /?/ - 78 î.Hr., Puteoli, în apropiere de Napoli)

Cuceritor în războiul civil roman (88–82 î.Hr.) și dictator (82–79 î.Hr.). A luptat alături de Caius Marius împotriva lui Jugurtha, a cărui capturare prin înșelătoria lui Sylla a dus la despărțirea de Marius. După numirea sa în funcția de consul, i s-a atribuit conducerea armatei în războiul împotriva lui Mitridate VI; când Marius a fost desemnat să-l înlocuiască, a venit la Roma, iar Marius a fugit. Deși a reușit să-l învingă pe Mitridate, partida aflată la guvernare l-a declarat inamic public. Din S Italiei, a înaintat învingător spre Roma (83 î.Hr.). Proclamat dictator pe termen nelimitat (în timpul acela luându-și numele de Felix, Norocosul), a restabilit puterea senatului, a mărit numărul de curți penale și a promulgat noi legi în legătură cu trădarea și protecția cetățeanului. În scurt timp a devenit cunoscut pentru cruzimea sa. A demisionat în 79 î.Hr. și a murit foarte curând.

Sylla, bust din marmură; Muzeul Vaticanului

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Sylvius, Franciscus *născut* Franz de le Boe *în franceză* François du Bois

(15.03.1614, Hanau, Germania - 15.11.1672, Leiden, Țările de Jos)

Medic, fiziolog, anatomist și chimist olandez de origine germană. Și-a fundamentat sistemul medical pe descoperirea lui William Harvey privind circulația sângelui și a considerat că cele mai importante procese ale vieții, normale sau patologice, au loc în sânge. A presupus că dezechilibrele

chimice sunt produse de excesul de acizi sau baze din sânge și a prescris medicamente pentru a le neutraliza. Profesor renumit, și-a instruit studenții chiar în secțiile spitalului. A fost primul care a făcut diferențierea între glandele alcătuite din unități mici cu canale convergente și cele compacte. Câteva structuri anatomice îi poartă numele.

Symington, (William) Stuart

(26.06.1901, Amherst, Massachusetts, SUA - 14.12.1988, New Canaan, Connecticut)

Om politic american. A intrat în politică în 1945, ca președinte al Consiliului Proprietății în Surplus din timpul administrației președintelui Harry S. Truman. A fost secretar al forțelor aeriene între 1946–1950. Ca membru al senatului SUA din Missouri (1953–1977), a militat pentru o apărare națională puternică, dar a criticat fățiș implicarea SUA în Războiul din Vietnam, considerând că este lipsit de importanță pentru securitatea națională și că produce pagube economice.

Symington, William

(/?/oct. 1763, Leadhills, Lanarkshire, Scoția - 22.03.1831, Londra, Anglia)

Inginer britanic. După ce a studiat teologia, a devenit mecanic. A creat și a pus în funcțiune un automobil cu aburi, în 1786, și a utilizat pentru prima dată aburul în navigație, în anul următor. Între 1801 și 1802 a construit o roată cu zbaturi acționată cu aburi și a folosit-o pentru a pune în funcțiune unul dintre primele vase cu aburi, *Charlotte Dundas*. Deși motorul său a fost utilizat cu succes pe canalul Forth și Clyde în 1802, administrația prudentă a făcut ca proiectul să fie abandonat în 1803.

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Symonds, desen în cretă de C. Orsi; Galeria Națională de Portrete, Londra

Symonds, John Addington

(05.10.1840, Bristol, Gloucestershire, Anglia - 19.04.1893, Roma)

Eseist, poet și biograf englez. A călătorit foarte mult, pentru sănătatea sa, și a sfârșit prin a se stabili în Elveția. Opera sa cea mai importantă, *Renaștere în Italia* (Renaisance în Italy, 1875–1886), este o serie de lungi eseuri despre istoria culturii. Printre scrierile sale se numără traduceri, schițe de călătorie și studii ale unor personalități ca Percy B. Shelley, Ben Johnson, Sir Philip Sidney, Michelangelo și Walt Whitman. Poezia sa a constituit mai ales o defulare a vieții sale emoționale complicate. *O problemă a eticii grecești* (A problem în Greek Ethics, 1871) și *O problemă a eticii moderne* (A Problem în Modern Ethics, 1881) au fost printre primele studii serioase asupra homosexualității.

Symons, Arthur (William)

(28.02.1865, Milford Haven, Pembrokeshire, Anglia - 22.01. 1945, Wittersham, Kent)

Poet și critic englez. A colaborat la *The Yellow Book*, o revistă avangardistă, și a editat *The Savoy* (1896). Lucrarea sa *Mișcarea simbolistă în literatură* (Symbolist Movement în Literature, 1899), prima lucrare englezească în apărarea mișcării simboliste franceze în poezie, a încununat un deceniu de interpretări și i-a influențat pe William Butler Yeats și T.S. Eliot. Poezia sa, care exprimă mai ales sentimentul deziluziei, este cuprinsă în volume ca *Siluete* (Silhouettes, 1892) și *Nopți londoneze* (London Nights, 1895). De asemenea, a tradus din poezia lui Paul Verlaine și a scris reportaje de călătorie. După o cădere nervoasă în 1908, a scris puțin, cu excepția *Confesiunilor* (Confessions, 1930), o relatare mișcătoare a evoluției bolii sale.

Synge, John Millington

(16.04.1871, Rathfarnham, lângă Dublin, Irlanda - 24.03.1909, Dublin)

Dramaturg irlandez. După studii filologice și muzicale la Dublin și în Franța, William Butler Yeats i-a inspirat atracția față de limba și poporul irlandez. Între 1899 și 1902, și-a petrecut verile pe insula Aran, observând localnicii și învățându-le limba și și-a conceput primele piese, *În umbra văii* (In the Shadow of the Glen, 1903) și *Cavalcada pe mare* (Riders to the Sea, 1904), bazate pe povestiri irlandeze. Călătoriile pe coasta de V a Irlandei l-au inspirat pentru cea mai renumită piesă, *Campionul lumii vestice* (The Playboy of the Western World, 1907), iar tratarea realistă a caracterului irlandez a cauzat tulburări la premiera acesteia, la Abbey Theatre. Opera sa neterminată, *Deirdre, cea care suferă* (Deirdre of the Sorrows), a fost jucată în 1910. Dramaturg liric de înalt renume, a fost o figură proeminentă a Renașterii literare irlandeze.

Syracuse

Oraș, 121 000 loc. (2001), în partea centrală a statului New York, SUA. Situat în partea de S a lacului Oneida, a fost odinioară teritoriul indienilor onondaga și cartierul general al Confederației Irocheze. Francezii au încercat să-l cucerească în sec. XVII. Ostilitatea indienilor și terenul mlăștinos au făcut imposibilă popularea acestui loc până când aici a fost înființat un punct comercial, în 1786. Curând s-a deschis o salină care exploata izvoarele de apă sărată; aceasta a acoperit cea mai mare parte din necesarul de sare al SUA până în 1870. Port important pe canalul Erie, este centrul de distribuție pentru regiunea agrară din partea centrală a statului New York. Sunt dezvoltate industriile farmaceutică și electronică. Aici se află Universitatea Syracuse (1870) și Muzeul de Artă Everson (fondat în 1896).

Szabo, Gabriela

(n. 14.11.1975, Bistrița, România)

Atletă română. Campioană europeană la Salonic (1991), vicecampioană mondială la Seul (1992), locul I la CE de la San Sebastian (1993), medalia de aur la CM din 1994, locul trei la CE de senioare (1994, Helsinki), locul I la CM de sală (1995), la 3000 m, medalia de argint la Jocurile Olimpice de la Atlanta (1996), campioană mondială în sală la CM din 1997, campioană mondială la 5 000 m la Atena (1997), medalia de aur la 3 000 m la CE de sală la Valencia (1998), medalia de aur la 3 000 m. A obținut trei titluri de campioană mondială în 1999, primul loc la circuitul Golden League și în Grand Prix la 3 000 m; în 2000 devine din nou campioană europeană de sală. Maestră emerită a sportului, cea mai bună atletă din lume (în 1999), Gabriela Szabo este în prezent secretar federal pe probleme de marketing la Federația Română de Atletism.

Szathmáry, Carol Popp de

(1812, Cluj - 1887,/?/)

Pictor și grafician, primul fotograf român. A pictat scene de gen cu subiecte naționale și istorice, portrete, acuarele și desene (*Cărăuși*, *Bărăția din Câmpulung*, *Caiac turcesc*). Portrete și scene pitorești, litografii cu subiecte patriotice (*Unirea Principatelor*).

Szczecin *în germană* Stettin

Port în NV Poloniei, lângă gura de vărsare a râului Oder, 416 500 loc. (2000). După ce a fost timp de câteva secole principalul centru slav din regiune, cu o economie bazată în special pe pescuit și comerț, a fost anexat la Polonia de către Mieszko I, în sec. X. A făcut parte din Liga Hanseatică începând cu 1360. A intrat sub controlul Suediei în 1648 și al Prusiei în 1720, rămânând sub control german până după Al Doilea Război Mondial, când a fost transferat Poloniei. În timpul războiului, portul a fost distrus, iar orașul părăsit. Sub administrația polonă, portul și orașul au fost reconstruite, iar astăzi face parte din cel mai mare complex portuar al Poloniei. Centru cultural în V Poloniei, cu câteva instituții de învățământ superior.

Széchenyi, István, Conte ~

(21.09.1791, Viena, Imperiul Austriac - 08.04.1860, Döbling, lângă Viena)

Reformator și scriitor maghiar. Născut într-o familie aristocratică maghiară, a călătorit mult în Europa. S-a reîntors la Budapesta pentru a fonda Academia Națională de Științe a Ungariei (1825) și a scris câteva lucrări în care a cerut reforme economice și a somat nobilimea să plătească taxe care să fie utilizate la modernizarea Ungariei. A condus proiecte de îmbunătățire a căilor de comunicație, a navigației pe Dunăre până la Marea Neagră și a construit primul pod suspendat la Budapesta. În anii 1840 și-a pierdut adepții în favoarea radicalului Lajos Kossuth; a intrat în guvern în 1848, dar și-a pierdut mințile atunci când a izbucnit conflictul cu Viena; a fost înlăturat și trimis la un azil de lângă Viena, pentru ca ulterior să se sinucidă.

Szell, George

(07.06.1897, Budapesta, Austro-Ungaria - 30.07.1970, Cleveland, Ohio, SUA)

Dirijor american de origine maghiară. A debutat ca pianist la 11 ani, iar înainte de a împlini 20 de ani a apărut pe scena Filarmonicii din Berlin, ca pianist, dirijor și compozitor. A lucrat ca dirijor de operă în câteva orașe din Germania, printre care Berlin (1924–1930), și la Praga (1930–1936). Când a izbucnit războiul, s-a stabilit în SUA, ca dirijor la Opera Metropolitană (1942–1946), și apoi la orchestra din Cleveland (1946–1970). Aici a impus o disciplină severă, dar și-a câștigat devotamentul membrilor orchestrei prin propria sa dedicare. Sub conducerea sa, orchestra a devenit cunoscută pentru precizia

interpretării, fiind astfel una dintre cele mai bune orchestre din lume.

Szent-Györgyi, Albert

(16.09.1893, Budapesta, Austro-Ungaria - 22.10.1986, Woods Hole, Massachusetts, SUA)

Biochimist american de origine maghiară. Datorită descoperirilor sale asupra rolului jucat de anumiți compuși organici, mai ales de vitamina C, în oxidarea nutrienților din celule (*vezi* oxidoreducere) i-a fost decernat Premiul Nobel, în 1937. A descoperit și izolat un agent de reducere organic din extracte din sucuri de plante și din glanda suprarenală și a demonstrat că este identic cu vitamina C. Cercetările sale asupra intermediarilor din celule au constituit primul pas în elucidarea ciclului acidului tricarboxilic de către Hans Adolf Krebs. În ultimii ani ai vieții, s-a ocupat de biochimia acțiunilor musculare (demonstrând rolul acidului adenozin trifosforic) și de diviziunea celulară.

Albert Szent-Györgyi
BOYER - H. ROGER-VIOLLET

Szilard, Leo

(11.02.1898, Budapesta, Austro-Ungaria - 30.05. 1964, La Jolla, California, SUA)

Fizician american de origine maghiară. A predat la Universitatea din Berlin (1922–1933), apoi a emigrat în Anglia (1934–1937) și în SUA, unde a lucrat la Universitatea din Chicago, începând din 1942. În 1929 a stabilit relația dintre entropie și transferul de informații, iar în 1934 a contribuit la elaborarea primei metode de separare a izotopilor unor elemente radioactive artificiale. L-a ajutat pe Enrico Fermi să supravegheze prima reacție nucleară în lanț neîntreruptă și să construiască primul reactor nuclear. În 1939 a jucat un rol important în Proiectul Manhattan, în cadrul căruia a contribuit la construirea bombei atomice. După prima utilizare a bombei, a promovat ideea de utilizare în scopuri pașnice a energiei atomice și de control al armelor nucleare, punând bazele Consiliului pentru o Lume Pașnică. În 1959 i-a fost decernat Premiul Atoms pentru pace.

Szymanowski, Karol (Maciej)

(06.10.1882, Timoşovka, Ucraina, Imperiul Rus - 29.03.1937, Lausanne, Elveția)

Compozitor polonez. Născut într-o familie cultivată, a studiat muzica la Varșovia. Considerând că posibilitățile pe care le oferea Polonia pentru muzica nouă erau limitate, a călătorit în Europa, Africa și în Orientul Mijlociu, lărgindu-și aria cunoștințelor în domeniul muzical. După ce a pierdut tot ce avea în Primul Război Mondial, a devenit un naționalist fervent; a studiat muzica populară poloneză, ale cărei caracteristici se regăsesc în propriile sale compoziții, printre care opera *Regele Roger* (Król Roger, 1924). Director al Conservatorului din Varșovia (1927–1929), a trebuit să demisioneze atunci când starea sănătății sale s-a înrăutățit din cauza tuberculozei. A compus patru simfonii, două concerte pentru vioară, un concert pentru pian, o *Stabat Mater* (1926), baletul *Harnasie* (Harnasiów, 1931) și multe cântece. Muzica sa pentru pian include *Metopes* (1915), *Măști* (1916) și 22 de mazurci.

Szymborska, Wislawa

(n. 02.07.1923, Bnin, Polonia)

Poetă poloneză. Din 1953 până în 1981 a făcut parte din redacția *Zycie Literarckie* (Viața literară), câștigându-și o reputație de poet, recenzent de cărți și traducător de poezie franceză. Primele două volume de poezie au constituit încercări de a se conforma realismului socialist. Poemele de mai târziu, remarcabile pentru limbajul precis și concret și pentru detașarea ironică, exprimă dezacordul față de comunism și ridică probleme filozofice, morale și etice. I-a fost decernat Premiul Nobel pentru literatură în 1996.

şa

Suport pentru călăreț, care se așază pe spatele unui animal, de obicei al calului. Șaua din piele a apărut între sec. III î.Hr. și sec. I d.Hr., probabil la popoarele din stepele Asiei, de unde provin, de asemenea, scara de șa și gâtarul. Șaua sporește considerabil puterea călărețului de a controla mișcările unui cal, în special în luptă. Îmbunătățirile care i-au fost aduse în Europa medievală sunt strâns legate de luptele dintre cavaleri. Șeile din zilele noastre sunt de două feluri: cea ușoară, plată, în stil englezesc sau unguresc, folosită pentru sport și recreere, și cea robustă, în stil western, folosită inițial de călăreț pentru prinderea vitelor cu lasoul, iar astăzi și pentru recreere.

şacal

Denumire comună pentru cele trei specii canine ale genului *Canis*. Sunt răspândiți în savană și trăiesc izolați, în perechi sau în haite. Vânează noaptea și se hrănesc cu animale mici, cu anumite plante și cu cadavre. O haită poate doborî o pradă de talie mare. Șacalul-auriu (cu blana gălbuie) este răspândit în E Europei, în Africa de N, ajungând până în S Asiei. În S și în E Africii trăiesc șacalul-cu-spate-negru (cu dungi ruginii pe spatele negru) și șacalul-vărgat (cenușiu cu vârful cozii alb și câte o dungă laterală, greu de observat). Șacalii pot atinge o lungime de 85–95 cm, inclusiv coada de 30–35 cm, și o greutate de 7–11 kg.

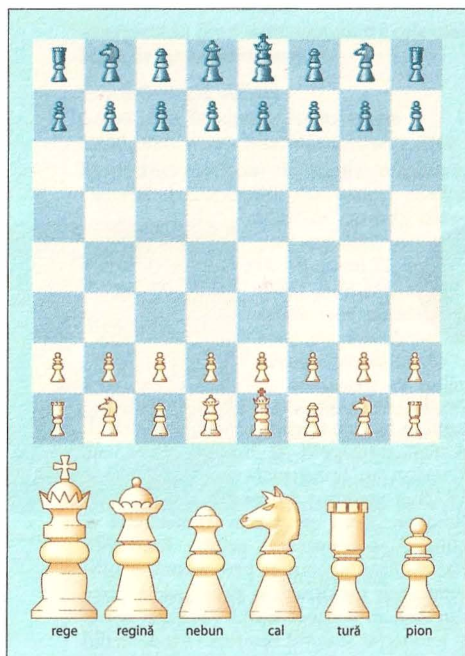
Şaguna, Andrei

(20.01.1809, Miskolc, Ungaria – 28.06.1873, Sibiu)

Cleric ortodox, cărturar și om politic român. Participant la Revoluția de la 1848 din Transilvania, a prezidat Adunarea Națională de la Blaj (3 mai 1848) și a condus delegația care a prezentat împăratului de la Viena petiția românilor ardeleni. A fost mitropolit al Bisericii Ortodoxe Române din Transilvania și Ungaria (1864–1873) și membru de onoare al Academiei Române. Activ pe tărâm confesional și cultural, s-a numărat printre fondatorii Astrei (fiind primul ei președinte), a înființat școli românești în principalele orașe din Ardeal, a editat ziarul *Telegraful român* și a redactat statutul Bisericii Ortodoxe din Transilvania. A coordonat lucrările unei noi versiuni a Bibliei în limba română (1856–1858), a publicat manuale și tratate de teologie. Scrieri: *Memorial pentru restaurarea Mitropoliei* (1860), *Dreptul canonic* (1854), *Teologie pastorală* (1857), *Istoria bisericii ortodoxe* (1860), *Enchiridion sau Carte manuală de canoane* (1871).

şah

Joc între doi participanți care trebuie să mute, conform unor reguli stabilite, 16 piese pe o tablă de joc, încercând să captureze ori să imobilizeze (șah mat) regele adversarului. Se pare că jocul a fost inventat în Asia în sec. VI d.Hr., după care a suferit diverse modificări pe măsură ce se răspândea în Europa în perioada bizantină; regulile standard de astăzi au fost acceptate în Europa în sec. XVI. Fiecare adversar, denumit alb sau negru, are așezate pe primul rând un rege, o regină, doi nebuni, doi cai și două ture, iar pe al doilea rând, pionii. Regele se poate deplasa în orice direcție, cu un pătrat pentru fiecare mișcare, dar nu poate ataca. Nebunii se deplasează în diagonală, iar turele orizontal sau vertical, pe oricâte pătrate sunt libere. Regina se poate deplasa fie ca nebunul, fie ca tura. Calul se deplasează în L și poate sări peste o altă piesă. Orice piesă poate captura o

Piesele de șah așezate în poziție inițială

piesă a adversarului dacă ajunge în pătratul acesteia. Pionii se mută numai înainte, un singur pătrat (cu excepția începutului jocului, când la prima mutare pot înainta două pătrate). Doar o singură dată, un pion are opțiunea, numită „en passant", de a captura, sărind două pătrate, un pion inamic care a făcut prima mișcare, pentru a evita să fie capturat, în cazul în care ar înainta doar un pătrat; mișcarea este înregistrată ca și cum pionul ar fi înaintat doar un pătrat. Atunci când primul rând dintre un rege și o tură este descoperit și înainte ca cele două piese să fi făcut prima mișcare, se poate recurge la o stratagemă numită rocadă, în care regele se deplasează cu două pătrate către tură, iar aceasta se mută în partea cealaltă a regelui. Regele nu poate face rocada atunci când este în șah ori când se află într-o poziție din care ar putea ajunge în șah. Dacă unul dintre parteneri nu este în șah, însă orice mișcare îl va aduce în șah, atunci ajunge într-un impas și se declară remiză. De asemenea, se poate declara remiză și în cazul în care s-a ajuns de trei ori la aceeași poziție (șah continuu). *Vezi* planșa alăturată.

șalău-american

Specie răpitoare de percid (*Stizostedion vitreum*), carnivoră, cu valoare alimentară, apreciată pentru pescuitul de agrement și răspândită în râurile și lacurile reci și limpezi din E Americii de Nord. Are o formă alungită, cu pete întunecate, două înotătoare dorsale și, în general, cântărește mai puțin de 4,5 kg, deși unele exemplare ating 11 kg și lungimea de 90 cm.

Șaliapin, Fiodor (Ivanovici)

(13.02.1873, lângă Kazan, Rusia - 12.04.1938, Paris, Franța)

Cântăreț rus, bas-bariton. Născut într-o familie de țărani, în copilărie a primit o educație muzicală sumară, însă talentul său i-a adus, încă din adolescență, roluri principale într-o trupă de operă cu care a făcut turnee. Pregătit de Dmitri Usatov (1847–1913), a debutat la Sankt Petersburg (1894) și Moscova (1896), unde a interpretat rolul lui Boris Godunov din opera cu același titlu, cu care este cel mai adesea asociat. În 1901 a debutat triumfal la La Scala cu rolul Mefistofel din *Faust*. Prezența sa scenică impunătoare și finețea interpretării i-au adus o mare popularitate în rândul iubitorilor de operă, fiind întrecut doar de Enrico Caruso.

Șalom, Alehem
născut **Șalom Nahumovici Rabinovici**

(18.02.1859, Pereiaslav, Rusia - 13.05.1916, New York, New York, SUA)

Scriitor rus. Atras de scris încă din tinerețe, a devenit preceptor privat la vârsta de 17 ani, iar mai târziu a deținut funcția de rabin guvernamental. Începând cu 1883, a publicat peste 40 de volume de nuvele, povestiri și piese în idiș, lucrări care s-au bucurat de multiple traduceri. Cel mai cunoscut personaj al său, lăptarul Tevie, a fost subiectul unui volum de povestiri scurte care ulterior a devenit baza musicalului *Scripcarul de pe acoperiș* (Fiddler on the Roof, 1964).

șalotă *sau* hasme

Plantă ierbacee cu aromă moderată (*Allium ascalonicum*) din familia *Liliaceae*, folosită pentru condimentarea alimentelor. Rudă apropiată a cepei și usturoiului, șalota este o plantă perenă viguroasă, cu frunze scurte, mici, cilindrice și goale pe dinăuntru; florile au o culoare violet spre roșu și sunt grupate într-o umbelă compactă; planta are un bulb mic, alungit, de formă angulară. Asemănarea cu usturoiul constă în faptul

că bulbii se dezvoltă în mănunchiuri sau pe o bază comună. Frunzele se consumă verzi.

şaman

Persoană care foloseşte magia pentru a vindeca boli, face previziuni asupra unor lucruri necunoscute sau controlează diferite evenimente. Şamanismul este de obicei asociat cu unele populaţii arctice sau central asiatice, dar astăzi termenul se aplică şi unor sisteme religioase ori semireligioase din întreaga lume. În calitate de vraci şi preot, şamanul vindecă boli, conduce sacrificiile efectuate de comunitate şi sufletele celor morţi spre lumea de dincolo. El acţionează prin intermediul unor tehnici de intrare în transă şi prin puterea de a-şi părăsi corpul, după dorinţă, în timpul transei. În culturile unde există fenomenul şamanismului, bolile sunt considerate o pierdere a sufletului; în aceste condiţii, datoria şamanului este să intre în lumea spiritelor pentru a prinde sufletul şi a-l reintegra în trupul celui bolnav. O persoană devine şaman prin moştenire sau prin descoperirea şi cultivarea aptitudinilor. *Vezi şi* animism.

şancru

Rană superficială sau ulceraţie la locul de intrare a unui agent patogen; este o leziune cutanată tipică, specifică infecţiei cu sifilis primar. La femei, este adesea internă, astfel că poate trece neobservată. Pustula (protuberanţa) roşie apare de obicei după trei săptămâni de la pătrunderea infecţiei, iar inflamaţia, neînsoţită de durere, a ganglionilor limfatici regionali este semnul major care indică un sifilis în fază primară. Diagnosticul se pune după identificarea spirochetului *Treponema pallidum* în sânge. Şancrul se vindecă în două-şase săptămâni, dar sifilisul evoluează dacă nu este tratat cu penicilină.

şansonetă

Cântec popular francez, fără acompaniament, pentru o singură voce, compus de trubaduri, iar mai târziu de truveri. A apărut în sec. XII. Cântecele cu acompaniament, pentru unul sau mai multe instrumente, au fost scrise în sec. XIV şi XV de Guillaume de Machaut şi de alţi compozitori în forme fixe stricte. Pe la 1500 au început să apară şi cântece pentru mai multe voci, scrise de Josquin des Prés şi de contemporanii săi. În ultimele secole, termenul a fost folosit adesea pentru orice cântec francez acompaniat de pian.

şantaj

Vezi extorcare

Şaranski, Natan

Vezi Anatol Şciaranski

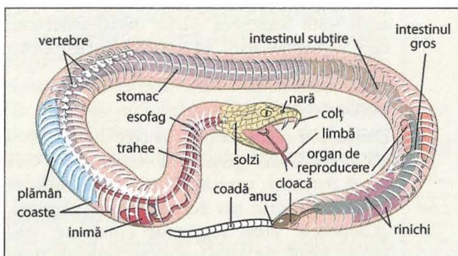
şaretă

Vehicul pe două roţi, tras de un animal, folosit pentru transportul mărfurilor şi al persoanelor. Este cel mai simplu mijloc de transport, cadrul acestuia fiind constituit din bare de lemn încrucişate sau paralele, sau dintr-o cutie cu osii, ca prelungire a cadrului. Şaretele erau cu certitudine deja folosite de greci şi asirieni prin 1800 î.Hr., dar se presupune că au fost utilizate încă din 3500 î.Hr.

şarpe

Denumire generică pentru cele 19 familii de reptile (subordinul *Serpentes*, ordinul *Squamata*) care nu are membre, voce, urechi externe sau pleoape, ci doar un plămân funcţional şi un corp lung şi subţire. Se cunosc aprox. 2 900 de specii de şerpi, majoritatea trăind la tropice. Tegumentul lor este acoperit de solzi. Au văzul bine dezvoltat şi „gustă“ continuu aerul înconjurător cu limba. Deşi sunt incapabili să producă sunete, sâsâie. Cei mai mulţi trăiesc pe pământ, dar unii sunt acvatici sau arboricoli, iar alţii sunt săpători. Se deplasează prin contracţie musculară, ajutaţi şi de solzii alungiţi de pe abdomen. Sunt prădători de temut; îşi petrec cca 70% din existenţa solitară urmărind, capturând şi digerând prada vie. Constituţia fălcilor şi a corpului îi face capabili să înghită prăzi de dimensiuni mari. Pentru că sunt animale ectoterme (cu sânge rece), o singură masă poate să le asigure supravieţuirea timp de câteva săptămâni. Împerecherea şi depunerea ouălor sau naşterea puilor vii sunt activităţi sezoniere, de scurtă durată. Aproximativ o

Structura internă şi externă a unui şarpe

zecime dintre specii sunt veninoase, unii șerpi fiind capabili să ucidă oameni cu veninul eliberat prin mușcătură. Există specii care își ucid prada prin constricție sau, pur și simplu, prin ingestie. Variază în lungime, de la 12 cm până la 9 m. Cresc în permanență și își leapădă pielea în fiecare ciclu al vieții. Se întâlnesc pe toate continentele, dar puține specii trăiesc pe insule sau în regiunile cu ierni lungi.

şarpe-alergător

Denumire comună pentru numeroșii șerpi subțiri, rapizi (subspecii ale speciei *Coluber constrictor*, familia *Colubridae*), din America de Nord și Centrală și din Asia. Alergătorii au coadă lungă, ochi mari și solzi netezi. Culoarea și modelele desenului variază de la o subspecie la alta, unele atingând lungimea maximă de 1,8 m. Fiind printre cei mai rapizi șerpi, alergătorii se pot deplasa cu 5-6 km/h. Își imobilizează prada, de obicei un animal mic homeoterm (cu sânge cald), folosind greutatea propriului corp, apoi o înghit. Dacă sunt atacați, își fac coada să vibreze și lovesc în mod repetat cu o mișcare laterală care rupe pielea victimei. *Vezi* șarpe-negru.

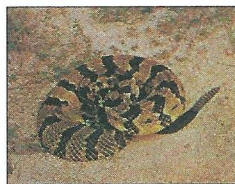
şarpe-alergător (*Coluber constrictor*)

şarpe-cafeniu

Denumire comună pentru speciile de șerpi denumite după culoarea predominantă a pielii. În Noua Guinee și în E Australiei, șarpele-cafeniu (*Demansia textilis*) este un elapid subțire, cu cap mic. Având o lungime de peste 2 m, este irascibil și foarte veninos. Șerpii-cafenii din America, numiți uneori și șerpi-de-iarbă, sunt cele două specii din genul *Storeria* (familia *Colubridae*), care trăiesc din E Canadei până în Honduras. Aceștia sunt de dimensiuni mici (uneori mai mici de 30 cm), fricoși și inofensivi. Șarpele-cafeniu-nordic (*S. dekayi*) este singurul șarpe nord-american care a supraviețuit în zonele foarte populate. *Vezi* șarpe-indigo.

şarpe-cu-clopoţei

Denumire comună pentru cele 30 de specii ale celor două genuri de crotali din cele două Americi, care au la nivelul cozii inele care produc un zornăit când vibrează. „Clopoțeii" sunt segmente cornoase, slab legate unul de altul, care se adaugă unul după altul, după fiecare năpârlire. Speciile genului *Sistrurus* au capul acoperit de solzi mari, în timp ce la speciile genului *Crotalus* solzii sunt mai mici. Pot atinge lungimi între 30–250 cm. Cele mai multe specii se hrănesc cu animale mici, în special rozătoare, păsări, șopârle. În regiunile calde, șerpii-cu-clopoței sunt animale nocturne; în regiunile cu climă rece, hibernează în grup. Pe părțile laterale ale capului au organe termosensibile, care îi ajută să localizeze și să atace prada. Deși este dureroasă, mușcătura șerpilor-cu-clopoței nu este fatală, dacă este tratată la timp.

şarpe-cu-clopoţei (*Crotalus horridus*)

şarpe-cu-rât

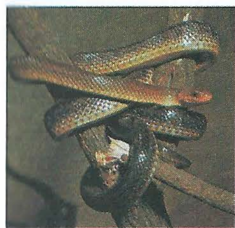
Denumire comună pentru cele trei sau patru specii (ordinul *Heterodon*, familia *Colubridae*) de șerpi neveninoși din America de Nord, a căror denumire vine de la botul cu vârful întors în sus, folosit pentru săpat. Când este amenințat, își aplatizează capul și gâtul, apoi atacă, scoțând un șuierat puternic, dar mușcă rar. Dacă atacul nu dă rezultate, se rostogolește, se zvârcolește, iar apoi se preface mort, rămânând nemișcat, cu gura deschisă și limba atârnând. Se hrănește mai ales cu broaște. Are corp masiv, cu pete, lung de cca 60 cm. Deși nu este veninos, este numit uneori vipe-ră-pufăitoare.

şarpe-de-apă

Denumire generică pentru cele 200 de specii de șerpi din 38 de genuri, mai ales *Natrix* și *Nerodia*, din familia *Colubridae*, răspândită în toată lumea, cu excepția Americii de Sud. Majoritatea speciilor au corp robust, cu pete sau dungi închise la culoare și solzi carenați. Unii au aspect asemănător cu cel al speciilor veninoase. Omoară pești și amfibieni cu o mușcătură neveninoasă. Speciile din cele două Americi trăiesc în sau lângă apă și nasc pui vii. Speciile europene sunt mai puțin dependente de apă și depun ouă. Pentru a se apăra își umflă capul, lovesc și eliberează o secreție urât mirositoare. Ating în medie 1 m lungime; unele specii din Eurasia ajung la 1,8 m lungime.

şarpe-de-casă

Denumire comună pentru cele 40–55 de specii de șerpi din genul *Elaphe* (familia

șarpele-lui-Esculap (*Elaphe longissima*)
ANTON THAU-BAVARIA VERLAG

Colubridae) sau alte forme asemănătoare, care se întâlnesc în păduri și pe lângă așezări omenești în America de Nord, Europa și Asia. Sunt șerpi neveninoși, care se hrănesc cu șoareci și șobolani, pe care îi omoară prin constricție, precum și cu păsări de curte și cu ouă. Pot vâna păsări chiar și în copaci. Se înmulțesc prin depunere de ouă. În mod obișnuit, acești șerpi sunt lenți și neagresivi, dar când se apără, își vibrează coada, elimină un lichid urât mirositor și atacă din poziție verticală. Șarpele-de-casă negru sau șarpele-pilot-negru (*E. obsoleta obsoleta*) din E Statelor Unite poate atinge peste 2,5 m lungime.

șarpe-de-copac

Șarpe veninos (*Dispholidus typus*) care trăiește în savanele din Africa subsahariană, singura specie din familia sa care este periculoasă pentru om. Atunci când vânează, stă ascuns în tufișuri sau copaci și așteaptă nemișcat apariția cameleonilor sau a păsărilor, prelungindu-și partea anterioară a corpului. Culorile ochilor și ale corpului sunt extrem de variate, asigurându-i un camuflaj perfect. Când este atacat, își umflă gâtul, expunându-și pielea neagră dintre solzi, după care atacă. Veninul provoacă hemoragii și este fatal pentru oameni, chiar și în cantități foarte mici.

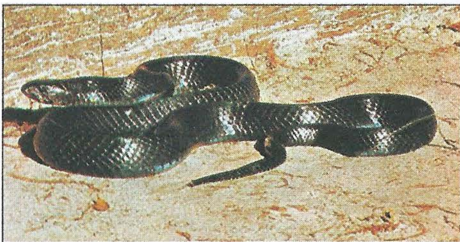

șarpe-de-copac (*Dispholidus typus*)
FOTOGRAFIE DE DADE THORNTON DE LA THE NATIONAL AUDUBON SOCIETY COLLECTION – PHOTO RESEARCHERS/EB INC.

șarpe-de-mare

Denumire generică pentru cele cca 50 de specii (familia *Hydrophiidae*) de șerpi veninoși marini cu coada ca o vâslă și corp aplatizat. Majoritatea se întâlnesc de-a lungul coastelor și în estuarele Australiei și Asiei, uneori înotând la suprafață în grupuri mari, în timp ce șarpele-de-mare cu abdomenul galben (sau oceanic pelagic) se întâlnește în întregul Ocean Pacific. Nările, plasate pe partea superioară a botului, se închid cu ajutorul unor valve. Corpul câtorva specii este mult mai gros decât capul și gâtul. Unele specii au 1–1,2 m lungime. *Laticauda semifasciata*, o delicatesă japoneză, poate să fie de două ori mai lung. Deși nu se reped să atace, veninul lor poate să fie mortal.

șarpe-indigo

Șarpe neveninos (*Drymarchon corais*, familia *Colubridae*) răspândit din SE SUA, până în Brazilia. Este cel mai mare șarpe din SUA, putând atinge o lungime de 2,8 m. În SUA este negru-albăstrui; în regiunile aflate mai la S, poate avea partea anterioară de culoare maronie, iar la tropice este adesea numit șarpe-brun. Se hrănește cu vertebrate mici, inclusiv cu șerpi veninoși, pe care îi zdrobește cu maxilarele și cu greutatea corpului încolăcit. Nu este însă un șarpe constrictor. Pentru a se apăra, șuieră și mișcă din coadă, dar nu atacă decât rareori. Poate sta în aceeași vizuină cu o țestoasă-popândău, fiind numit din această cauză și șarpe-popândău. Din 1970 se află pe lista speciilor amenințate cu dispariția.

șarpe-indigo (*Drymarchon corais*)
LEONARD LEE RUE III

șarpe-jartieră

Denumire comună pentru cele peste o duzină de specii de șerpi (genul *Thamnophis*, familia *Colubridae*), care au un desen dungat asemănător unei jartiere: de obicei una sau trei dungi longitudinale galbene sau roșii, cu carouri între ele. Speciile la care dungile sunt neclare sau lipsesc se numesc șerpi-de-iarbă. Des întâlniți în grădini și în casele părăsite, șerpii-jartieră sunt foarte răspândiți în Canada, ajungând până în America Centrală. Au dimensiuni mici (în general, sub 60 cm lungime) și sunt inofensivi, deși unii pot ataca, dacă sunt provocați. Se hrănesc cu insecte, viermi și amfibieni.

șarpe-negru

Denumire generică pentru numeroasele specii de șerpi complet sau aproape negri.

Şerpii-negri australieni fac parte din genul *Pseudeschis* al familiei *Elapidae*. Şarpele negru din ţinuturile umede australiene (*P. porphyriacus*) atinge o lungime de 1,5 m. Dacă este atacat, îşi întinde gâtul ca o cobră. Veninul său este rareori fatal. Alţi şerpi-negri australieni sunt şarpele-mulga (*P. australis*) şi şarpele-negru-pătat (*P. guttatus*). Şerpii-negri nord-americani includ două specii din familia *Colubridae*: alergătorul-negru şi şarpele-negru-pilot (*Elaphe obsoleta*).

şarpe-regal

Denumire comună pentru cele şapte specii de şerpi (genul *Lampropeltis*, familia *Colubridae*) întâlnite în numeroase habitate, din SE Canadei până în Ecuador. Ucid prin constricţie; numiţi astfel după obiceiul lor de a mânca alţi şerpi, se hrănesc şi cu mamifere mici, amfibieni, păsări şi ouă de păsări. Sunt specii terestre şi se mişcă relativ încet. Coloraţi strident şi cu solzi netezi, au cap mic şi nu sunt, de obicei, mai lungi de 1,2 m, deşi unele exemplare pot atinge aproape 2 m. Şarpele-regal-comun, întâlnit pe tot teritoriul Statelor Unite şi în N Mexicului, este de obicei negru sau maro-închis, cu pete, inele sau puncte de culoare galbenă şi albă.

şarpe-regal (*Lampropeltis getula*)

JACK DERMID

Şăineanu, Lazăr

(23.04.1859, Ploieşti, România - 11.05.1934, Paris, Franţa)

Lingvist şi filolog român. Autor al *Dicţionarului universal al limbii române* (1896). S-a remarcat în domenii multiple: istoria filologiei româneşti, folcloristică, semantică, lexicologie, folclor comparat etc. Scrieri: *Încercare asupra semasiologiei române* (1885), *Istoria filologiei române* (1891), *Basmele române* (1895, lucrare premiată de Academia Română), *Influenţa orientală asupra limbii şi culturii române* (3 vol., 1900). S-a stabilit la Paris (1900), continuându-şi activitatea ştiinţifică în limba franceză (*L'argot ancien* (1907), *Les sources de l'argot ancien* (2 vol., 1912), *La langue de Rabelais* (1922), *Les sources indigènes de l'étymologie française* (3 vol., 1925–1930).

şărpariţă

Denumire comună pentru cele aproape 600 de specii de plante suculente care formează genul *Sedum*, din familia florii-de-piatră ori a ierbii-grase (*Crassulaceae*), originare din zonele temperate şi din munţii tropicali. Unele specii sunt cultivate în sere pentru frunzele lor neobişnuite şi uneori pentru florile spectaculoase albe, galbene, roz sau roşii. Varietăţile pitice sunt frecvent întâlnite în grădinile cu pietriş şi pe zidurile de piatră ale grădinilor. Unele specii formează covoare asemănătoare celor de muşchi pe pietre şi pereţi.

Şchei *sau* Şcheii Braşovului

Vechi cartier românesc în Braşov, România, principal centru al vieţii orăşeneşti a românilor din Transilvania, centru al tradiţiei culturale româneşti din zonă. Se remarcă aici biserica Sf. Nicolae din Şchei, construită în 1403 şi refăcută între 1519 şi 1520 cu sprijin din partea lui Neagoe Basarab. Aici a funcţionat cea mai veche şcoală românească din Transilvania (menţionată în 1493), în jurul căreia s-a constituit o tradiţie de copiere de texte, iar mai târziu de traducere a textelor bisericeşti din limba slavonă. Sunt cunoscute numele unor colaboratori ai diaconului Coresi din a doua jumătate a sec. XVI. În sec. XIX, cartierul cunoaşte o nouă perioadă de înflorire, aici avându-şi sediul *Gazeta de Transilvania* (1838), un liceu românesc (1850) şi mai multe şcoli comerciale.

Şciaranski, Anatoli (Borisovici) *ulterior* Natan Şaranski

(n. 20.01.1948, Stalino, Ucraina, URSS)

Disident sovietic. A lucrat ca specialist în computere pentru Institutul de Petrol şi Gaze din URSS. Bun cunoscător al englezei, a devenit interpret al lui Andrei Saharov. Fiind evreu, a cerut permisiunea de a emigra în Israel în 1973, dar nu i s-a permis acest lucru şi a fost eliberat din funcţie. A devenit un susţinător al disidenţilor, contactând diferiţi jurnalişti occidentali pentru a scrie pe această temă. În 1977 a fost arestat de KGB pentru trădare şi spionaj, fiind condamnat la 13 ani de închisoare şi trimis în gulagul siberian. Soţia sa, Avital, emigrată în Israel în 1974, a luptat pentru cauza lui. Eliberat în 1986, a plecat în Israel, unde a fondat un partid care se concentra asupra problemelor imigranţilor şi a câştigat un loc în guvern în 1996. A fost, după aceea, ministru de interne în guvernul lui Ehud Barak şi ministrul administraţiei şi al construcţiilor în cabinetul lui Ariel Sharon.

Şcoala Analelor

Școală de istorie înființată de Lucien Febvre (1878–1956) și Mark Bloch. Conceptul care stă la baza acestei școli a fost inspirat de cel al revistei *Annales: économies, sociétés, civilisations*, pe care Febvre o editase împreună cu Marc Bloch. Sub conducerea lui Fernand Braudel, școala a abordat istoria într-o manieră nouă; studiul vieții marilor personalități a fost înlocuit de preocuparea pentru viața oamenilor obișnuiți; studiul politicii, al diplomației și al războaielor a fost înlocuit de cel al climei, demografiei, agriculturii, comerțului, tehnologiei, transporturilor și comunicațiilor, al grupurilor sociale și mentalităților. Având ca obiectiv studiul istoriei globale, școala a realizat totodată și microstudii de o acuratețe uimitoare ale unor sate și regiuni. A exercitat o influență uriașă asupra istoriografiei internaționale.

Şcoala metabolistă

Mișcare arhitecturală japoneză a anilor 1960. Tange Kenzō a inițiat mișcarea cu proiectul lui pentru portul Boston (1959): două cadre gigantice în formă de „A" care încadrau „rafturi" pentru locuințe și alte clădiri. Conduși de Tange, Arata Isozaki, Kiyonori Kikutake (n. 1928) și Kisho Kurokawa (n. 1934), metaboliștii s-au concentrat asupra unor structuri care combină imagistica high-tech, brutalismul și un interes pentru megastructuri (complexe multifuncționale ce tind spre autonomie). Manifestul metaboliștilor, lansat la Conferința Mondială de Design din 1960, a deschis drumul pentru proiecte ulterioare, cum este Arcosanti al lui Paolo Soleri. Gândirea arhitecturală a fost revoluționată prin folosirea unor elemente ca platforme de aterizare artificiale deasupra orașelor de la sol, răspunzând astfel necesității de economisire a terenului.

Şcoala preriei

Stil arhitectonic apărut în SUA, în Vestul Mijlociu, și inițiat de Frank Lloyd Wright, George Grant Elmslie (1871–1952), Barry Byrne (1883–1967) și alții în perioada 1900–1917. Casele realizate în acest stil erau în general construite din cărămidă, lemn și mortar, iar pereții erau acoperiți de șiruri de ferestre cu ramă. Arhitecții acestui stil puneau accent pe liniile orizontale, folosind acoperișuri joase, cu streșini largi, proiectate în exterior. S-a renunțat atât la planurile elaborate pentru parter, cât și la decorațiuni, în favoarea fluidizării spațiilor interioare organizate în jurul unui șemineu sau cămin. Structurile joase, răsfirate, se caracterizează prin volume ușoare, care se intersectează și prin spații deschise. De obicei au vedere spre natură, nu spre alte clădiri.

Şcoala studiului practic *sau* Silhak

Școală de gândire apărută în sec. XVIII în Coreea, care merge pe abordarea unui principiu practic în conducerea statului. A atacat neoconfucianismul, în special din cauza formalismului său și a preocupării pentru respectarea unui ritual. Membrii școlii au venit cu multe idei în domeniul reformei sociale și al dezvoltării fermelor. Printre cei care au avut o contribuție incontestabilă s-au numărat Yi Ik (1681–1763), care a scris despre reforma agrară și ștergerea barierelor dintre clasele sociale, și Pak Chi-won (1737–1805), care a pledat pentru dezvoltarea comerțului și a tehnologiei. Școala a contribuit la modernizarea resimțită după introducerea culturii occidentale în Coreea, la sfârșitul sec. XIX.

şcoală independentă

Vezi școală publică

şcoală pregătitoare

Instituție care pregătește cursanții pentru a intra la o școală de un rang superior. În Europa, unde educația secundară a fost selectivă, elevii care doreau să intre în școlile secundare erau selectați prin școlile pregătitoare. În America de Nord, unde accesul la educația secundară a fost mai puțin competitiv, termenul se referă, de obicei, la școli particulare care pregătesc cursanții pentru facultate.

şcoală publică *sau* şcoală independentă

În Anglia, liceu care percepe o taxă de școlarizare, specializat în pregătirea elevilor pentru universitate și pentru serviciul public. Numele de școală publică datează din sec. XVIII, când școlile au început să atragă elevi din zone mai îndepărtate și astfel au devenit „publice", opuse celor locale. Astfel de școli sunt, de fapt, școli particulare independente de sistemul de stat. Cele mai renumite școli de băieți sunt Winchester (1394), Eton, Westminster (1560) și Harrow (1571); printre cele mai cunoscute școli de fete se numără Cheltenham, Roedean și Wycomb Abbey. Școlile publice cultivau un cod elevat de comportament, vorbire și

ţinută care stabileau standardul oficial britanic pentru cerinţele impuse individului de societate, la începutul sec. XIX. *Vezi şi* colegiu; învăţământ universitar.

şcolile de drept

Patru societăţi britanice care reunesc studenţi şi practicanţi ai dreptului şi pot, în mod exclusiv, să admită alţi membri în branşă. Cele patru sunt Lincoln's Inn, Gray's Inn, Inner Temple şi Middle Temple. Toate se află în Londra şi au fost întemeiate încă din Evul Mediu. Până în sec. XVII, când a apărut Baroul Avocaţilor (pentru pregătire în elaborarea hotărârilor judecătoreşti şi a altor documente juridice folosite în tribunale şi în curţile de echitate), şcolile de drept au deţinut monopolul asupra educaţiei în domeniul juridic. În sec. XIX însă, au apărut instituţiile moderne de învăţământ juridic.

şef de intendenţă

Ofiţer care supraveghează aranjamentele pentru încartiruirea şi mişcarea trupelor. Funcţia datează, în Europa, cel puţin din sec. XV. Ministrul francez de război din timpul lui Ludovic XIV a creat un departament al generalului-şef al intendenţei care împânzea ţara cu rezerve localizate strategic (hrană, furaj, muniţie şi echipament). Până în sec. XVIII, sarcinile sale, în unele ţări europene, includeau coordonarea marşurilor şi desfăşurarea ordinelor operaţionale; în SUA a rămas un administrator specializat şi un funcţionar logistic până în 1962, când Corpul Şefului Intendenţei a fost absorbit de alte instituţii.

Şeherezada *sau* Sheherezada

Povestitoarea din cele *O mie şi una de nopţi*, soţie a sultanului. Conform legendei, sultanul Şahriar a descoperit că prima lui soţie îi era necredincioasă şi, după ce a decis că urăşte toate femeile, se căsătorea şi ucidea câte o nouă soţie în fiecare zi. Şeherezada, fiica vizirului său, străduindu-se să evite soarta soţiilor anterioare, i-a povestit în fiecare noapte câte o poveste fascinantă, promiţând s-o termine în noaptea următoare. Sultanului i-au plăcut atât de mult poveştile ei, încât a amânat execuţia pe termen nedeterminat, în cele din urmă renunţând definitiv la această idee.

şeic

La triburile arabe, în special la beduini, conducător bărbătesc al familiei, precum şi al fiecărui grup social mai mare care formează structura tribului. Şeicul este asistat de un consiliu tribal neoficial, format din bătrânii tribului. Cuvântul poate fi folosit ca titlu sau formă de adresare respectuoasă sau pentru a desemna o autoritate religioasă.

Şeicaru, Pamfil

(/?/1894, Buzău, România - 21.10.1980, München, Germania)

Ziarist şi om politic român, întemeietor şi patron al ziarului *Curentul* (1928–1944), în coloanele căruia a purtat o campanie personală de analiză critică a vieţii politice româneşti în perioada interbelică, cu puternice accente pamfletare. După 1944 a trăit în exil, mai întâi în Spania, apoi în Germania. Scrieri: *Pax Americana-pax Sovietica, Istoria partidelor politice în România, Adevăruri care trebuiesc amintite.*

Şelikov *în rusă* Zaliv Şelikova

Golf din E Rusiei. Aflat între partea continentală a Siberiei şi peninsula Kamceatka, este o prelungire a Mării Ohotsk. Se întinde pe o distanţă de 670 km spre N şi are o lăţime maximă de 300 km. Mareea înaltă din golfurile nordice este printre cele mai mari din lume. Golful este blocat de gheaţă din decembrie până în mai.

şemineu

Deschizătură la baza unui horn, unde se face foc deschis. Aceasta este încadrată de o ramă, adesea ornamentată. A apărut în Evul Mediu, înlocuind vatra descoperită, folosită pentru încălzire şi gătit; uneori, şemineul era mare, încât exista în el un loc unde se putea şedea, numit colţul de lângă şemineu. Primele şeminee erau făcute din piatră; mai apoi a fost utilizată cărămida. În 1624, Louis Savot a proiectat un şemineu în care aerul era aspirat printr-un pasaj până sub vatră şi apoi se răspândea în încăpere printr-un grătar, model care a fost îmbunătăţit în sec. XX.

şeping

Maşină-unealtă destinată tăierii metalului, în care piesa în lucru este fixată într-o menghină sau cu un dispozitiv similar, fixat de o masă, care poate fi acţionată manual sau electric, la diferite unghiuri, în raza de acţiune a unui instrument de tăiere asemănător cu o daltă, care are o singură faţetă tăioasă. O masă în mişcare deplasează piesa în lucru cu paşi mici, rând pe rând, la capătul fiecărei curse a instrumentului de tăiat. Montarea ajustabilă a uneltei permite

tăierea de caneluri sau poate să producă suprafețe cu unghiuri diferite. Cele mai mari mașini-unelte au o cursă de tăiere de 0,9 m și pot să lucreze cu piese de până la 0,9 m lungime. *Vezi și* raboteză.

șeptel

Animale de fermă, cu excepția păsărilor. În țările occidentale această categorie cuprinde mai ales vitele, ovinele, porcii, caprele, caii, măgarii și catârii; în alte zone pot predomina alte animale, precum bizonii, boii sau cămilele. *Vezi și* măgar; vacă; fermă.

Șerban, Andrei

(n. 21.06.1943, București, România)

Regizor român, absolvent al Institutului de Teatru și Cinematografie din București. În 1971 a plecat în SUA, unde s-a implicat în realizarea mai multor spectacole. A pus în scenă nenumărate spectacole de teatru și operă în țări de pe toate continentele. Timp de două decenii a fost asociat cu American Repertory Theatre Company a lui Robert Brustein. A mai lucrat cu teatrul La MaMa din New York și cu Los Angeles Opera, cu Opera din Paris, cu Covent Garden, Théâtre de la Ville, Helsinki Lilla Teatern etc. A fost directorul Teatrului Național din București (1990–1993). A fost și este profesor la numeroase universități. În România a montat, printre alte piese, *Trilogia antică* (1990) și *Livada cu vișini* (1992), precum și spectacolul cu opera *Oedip rege*, pe scena Operei Naționale de la București. De altfel, cariera sa de regizor de teatru se completează cu cea de regizor de operă la cele mai importante teatre lirice din lume, unde a montat *Othello* (1993), *Oedip* (1995) sau *Faust* (2005).

șerbie

Stare în Europa medievală în care un țăran era dependent de o parcelă de pământ care aparținea stăpânului său. Șerbii se deosebeau de sclavi prin faptul că cei din urmă puteau fi cumpărați și vânduți, fără să existe vreo legătură cu bucata de pământ, în timp ce șerbii își schimbau stăpânii doar când pământul pe care îl lucrau intra în stăpânirea altcuiva. Începând cu sec. II d.Hr., moșiile private întinse din Imperiul Roman, care fuseseră lucrate de sclavi, au fost împărțite și date țăranilor. În vremuri de restriște, aceștia ajungeau să depindă de protecția marilor stăpâni de terenuri, iar jurământul de credință față de un proprietar a devenit o practică obișnuită. În 332 d.Hr., Constantin I a declarat legală șerbia, cerându-le dijmașilor să plătească stăpânilor servicii în muncă. Șerbii nu puteau să se căsătorească, să-și schimbe ocupația ori să se mute fără permisiunea stăpânului și erau obligați să dea stăpânului o mare parte din recoltă. Dezvoltarea puterii politice centralizate, micșorarea numărului de lucrători din cauza ciumei bubonice, precum și revoltele țărănești endemice din sec. XIV–XV au dus la emanciparea treptată a șerbilor din Europa Occidentală. În Europa de Est, șerbia s-a înrădăcinat și mai mult în acea perioadă; țăranii din Imperiul Austriac nu au fost eliberați decât la sfârșitul sec. XVIII, iar cei din Rusia abia în 1861. *Vezi și* feudalism.

șerif

În SUA, ofițer superior însărcinat cu aplicarea legii într-o unitate administrativă. Șeriful, de obicei ales, poate desemna un ajutor de șerif (delegat). Împreună, cei doi sunt împuterniciți să aplice legea pentru infracțiuni și îi pot soma pe cetățenii obișnuiți (numiți „forța regiunii“) să ajute la menținerea ordinii. Principala sarcină judiciară a șerifului este de a executa deciziile și dispozițiile judecătorești. Ofițeri cu acest titlu există și în Anglia, Țara Galilor și Irlanda de Nord. În Anglia, postul de șerif a existat încă dinaintea cuceririi normande (1066).

șerpași

Populație care locuiește în munții din Nepal și din statul Sikkim, în India. Au o cultură de origine tibetană și sunt vorbitori ai unui dialect tibetan. Își câștigă existența din creșterea vitelor și agricultură, precum și din toarcerea și țeserea lânii. Au devenit cunoscuți ca hamali pentru alpiniștii care urcă în zonele înalte ale Munților Himalaya. Populația atinge 120 000 de locuitori.

Șevardnadze, Eduard (Ambrosievici)

(n. 25.01.1928, Mamati, Georgia, URSS)

Om politic georgian. A avansat în ierarhia comsomolului pentru a ajunge, în final, prim-secretar al Comitetului Central din Georgia (1957–1961). Ulterior a fost membru al Comitetului Central al Uniunii Sovietice (1976) și membru deplin al Biroului Politic (1985). Ca ministru de externe în timpul guvernării lui Mihail Gorbaciov (1985–1990, 1991), a realizat retragerea trupelor sovietice din Afghanistan în 1988, a încheiat noi tratate privind

înarmarea (cu Statele Unite) şi a contribuit tacit la căderea regimurilor comuniste din Europa de E (1989–1990), promovând în acelaşi timp reforma politicilor glasnost şi perestroika. După căderea Uniunii Soviectice, s-a întors în Republica Georgia, devenită independentă, unde a fost preşedinte al statului între 1992 şi 2004.

şiit

Membru al ramurii şiite a islamului, care a apărut în urma primei sitnah, sau divizări din sânul religiei pe motive de conducere. Şiiţii l-au sprijinit pe Ali, ginerele lui Mahomed, ca moştenitor al profetului, când majoritatea musulmanilor (care constituie islamul sunnit) l-au respins. Şia a devenit o mişcare religioasă. Discipolii lui Ali au insistat asupra descendenţei liniare a califului sau imamului, de la Ali şi soţia acestuia, Fatima. Tradiţia juridică a şiiţilor diferă de cele patru şcoli principale de gândire din cadrul islamului sunnit şi este, în general, considerată mai conservatoare decât acestea. Cu toate că şiiţii reprezintă doar cca 10% din lumea musulmană la nivel mondial, ei sunt majoritari în Iran şi Irak, iar în Yemen, Siria, Liban, Africa de Est, Pakistan şi N Indiei există comunităţi mari de şiiţi. Cea mai mare subdiviziune a şiiţilor este Ithna Ashariya, sau Cei Doisprezece, care îi recunoaşte pe cei doisprezece imami (printre care şi Ali). Printre ramurile mai mici se numără ismailiţii şi Zaydiya.

Şincai, Gheorghe

(28.02.1754, Râciu de Câmpie, Mureş, Transilvania, România - 02.11.1816, Sinea [Košice], Slovacia)

Istoric şi filolog român, reprezentant de frunte al Şcolii Ardelene. Şi-a făcut studiile la Viena şi Roma şi a avut două doctorate, în filozofie şi teologie. A studiat originea limbii şi a poporului român şi problema continuităţii acestuia la N de Dunăre, după retragerea aureliană. Director general al învăţământului primar unit din Transilvania, a făcut traduceri şi a elaborat manuale şcolare şi lucrări de popularizare în diverse domenii. A ridicat numărul şcolilor româneşti la aproape 300. A militat pentru înlocuirea literelor chirilice cu cele latine şi pentru învăţământul în limba română. A publicat, împreună cu Samuil Micu, *Elementa linguae Daco-Romanicae sive Valachicae* (1780), prima gramatică tipărită a limbii române. Capodopera sa este masiva sinteză *Hronica românilor şi a mai multor neamuri* (apărută postum, 4 vol., Iaşi, 1853–1854), o panoramă a istoriei românilor între 86 d.Hr. şi 1739. Terminată în 1811, lucrarea a fost respinsă de cenzură şi i-a atras persecuţia autorităţilor. Alte scrieri (rămase în manuscris): *Dicţionar latin-român, Dicţionar român-latin, Istoria naturii sau a firii.*

Gheorghe Şincai

şindrilă

Scândură îngustată spre unul dintre capete, folosită pentru acoperişul unei clădiri. Şindrilele se aşază orizontal, fiecare rând acoperind rândul următor. Şindrilele de stejar despicate au fost introduse în New England în sec. XVII; alte materiale folosite mai târziu au fost pinul, chiparosul şi cedrul.

şinşilă *sau* cincila

Rozător (genul *Chinchilla,* familia *Chinchilliadae*) de talie mică din America de Sud, foarte apreciat pentru blana sa cu o textură extrem de fină. Şinşilele arată ca nişte iepuri cu urechi mici şi coadă lungă, stufoasă. Au o lungime totală de cca 35 cm. Blana moale este de culoare gri, cu nuanţe întunecate. Au pe părţile dorsală şi ventrală ale cozii câte o dungă de culoare închisă. Trăiesc în grupuri, în regiunile aride şi stâncoase ale Anzilor chilieni şi bolivieni, în vizuini şi crevase. Se hrănesc cu fructe, seminţe, ierburi şi muşchi. Vânate cândva până la extincţie, sunt încă destul de rare în sălbăticie. Sunt crescute în scopuri comerciale; aproape toate animalele crescute în captivitate descind din câteva animale aduse în SUA, în 1923.

Şipca, pasul ~

Trecătoare în Munţii Balcani, în centrul Bulgariei. Are o înălţime de 1 334 m. Constituie ruta principală între Bulgaria şi Turcia şi a fost scena unor lupte aprige în timpul Războiului ruso-turc; într-una dintre aceste bătălii (1878), turcii au pierdut atât de mulţi soldaţi, încât conducătorul lor, Suleiman, a căpătat porecla de Casapul de la Şipka.

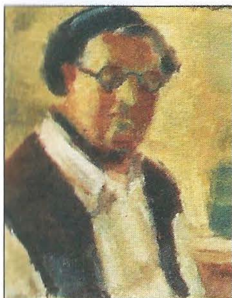
şira spinării

Vezi coloană vertebrală

Şirato, Francisc

(15.08.1877, Craiova, România - 04.08.1953, Bucureşti)

Pictor şi grafician român. Cofondator (împreună cu Nicolae Tonitza, Ştefan Dimitrescu şi Oscar Han) al Grupului celor patru. Artist reprezentativ al generaţiei sale, s-a impus ca un colorist de vocaţie, un rafinat poet al luminii. A pictat portrete (*Rucărence, Saltimbancii*), peisaje (*Geamie, Uliţă la Tuzla, Podul de la Băneasa*), naturi moarte (*Flori galbene*) şi compoziţii. A evoluat de la viziunea monumentală şi construcţia solidă (*Vânzătorul de covoare*) la o estompare a contururilor, prin folosirea unei cromatici luminoase (*Fată citind*).

Francisc Şirato, *Autoportret*

şist

Rocă metamorfică cristalină care se sparge uşor în plăci, după planuri paralele. Majoritatea şisturilor sunt compuse în cea mai mare parte din minerale foioase ca muscovitul, cloritul, biotitul, talcul şi grafitul. Şisturile sunt clasificate pe baza conţinutului mineralogic, căpătând numele mineralului preponderent.

şist argilos *sau* **argilit**

Rocă sedimentară cu granulaţie mică, alcătuită din particule siltice şi argiloase, cu stratificaţie fină, lamelară. Reprezintă cca 60% din rocile sedimentare din scoarţa terestră. Aceste şisturi sunt importante din punct de vedere comercial, în special pentru industria ceramică. Constituie materia primă pentru producerea de ţigle, cărămizi şi vase de ceramică şi este o sursă importantă de oxid de aluminiu pentru cimentul tip Portland. În plus, progresele realizate în tehnica de recuperare ar putea să transforme varietăţile bituminoase într-o sursă de petrol lichid.

şistozitate

Aranjament planar al elementelor texturale sau structurale în orice tip de rocă, în special aceea care rezultă din dispunerea componentelor minerale ale unei roci metamorfice în plane netede sau ondulate. De obicei, şistozitatea este paralelă cu stratificaţia iniţială, dar poate avea orice altă poziţie. Este evidentă mai ales prin orientarea preferenţială planară a mineralelor foioase, cum sunt mica sau cloritul.

Şklovski, Victor (Borisovici)

(24.01.1893, Sankt Petersburg, Rusia - 08.12.1984, Moscova)

Critic şi romancier rus. Din 1914 a fost principala voce a mişcării numite formalism rus, căruia i-a atribuit conceptul de „ostranenie" sau „creaţie ciudată". Considera că literatura este o colecţie de mecanisme care îi obligă pe cititori să-şi reînnoiască perspectiva asupra lumii prin prezentarea unor idei vechi sau a unor experienţe lumeşti într-o manieră nouă, neobişnuită. Lucrările sale de început includ celebrele memorii *Călătorie sentimentală* (Sentimentalnoe puteşestvie, 1923) şi *Tehnica artei scriitorului* (Tehnika pisatelskovo remesla, 1927). Conflictul oficial dintre puterea sovietică şi mişcarea formalistă l-a obligat, mai târziu, să scrie în cadrul constrângerilor impuse de realismul socialist; a publicat romane istorice, cronici de film şi studii literare foarte apreciate.

şmirghel

Rocă granulară alcătuită dintr-un amestec mineral de corindon (oxid de aluminiu Al_2O_3) şi oxizi de fier precum magnetitul (Fe_3O_4) sau hematitul (Fe_2O_3). Este o rocă de culoare închisă, densă, asemănătoare cu minereul de fier. Turcia este cel mai mare producător din lume. A fost folosit multă vreme ca agent abraziv sau de şlefuire, în special pentru fabricarea foilor de şmirghel, înlocuit, apoi, cu produse sintetice de tipul aluminei. În prezent, se întrebuinţează ca material de construcţie antiderapant, pentru podele, scări şi pavaje.

şoarece

Denumire generică pentru numeroasele specii (familia *Muridae*) de mamifere rozătoare mici. Se deosebesc de şobolani prin dimensiunile reduse. Şoarecii sunt de origine asiatică, dar multe specii s-au răspândit în toate regiunile lumii. Termenul de şoarece se mai foloseşte în mod nejustificat şi pentru specii de rozătoare din alte familii (de ex. şoarecele-cerb, şoarecele-cu-buzunar). Şoarecii se hrănesc cu cereale, rădăcini, fructe, iarbă şi insecte. Pot pune în pericol recoltele, dar sunt, în general, animale folositoare în agricultură. Şoarecii sunt, frecvent, prada mamiferelor mai mari care, în lipsa acestora, ar ataca specii mai valoroase. Şoarecele-alb de laborator este

o formă a şoarecelui-de-casă (*vezi* şoarece-de-casă). *Vezi şi* şoarece-de-câmp.

şoarece-cerb *sau* şoarece-cu-labe-albe

Denumire comună pentru cele 60 de specii (genul *Peromyscus*, familia *Cricetidae*) de rozătoare mici, sprintene, active noaptea, răspândite în habitate din Alaska până în America de Sud. Adesea depăşesc ca număr toate celelalte mamifere din zonă. Au între 8 şi 17 cm lungime (fără coada lungă), ochi mari, blană moale şi urechi relativ mari. Culoarea variază de la alb la maro sau negru, cu abdomenul şi labele albe. Se hrănesc cu plante şi resturi de animale şi îşi fac culcuşul în vizuini sau în copaci. Fiind curaţi, uşor de îngrijit şi prolifici, sunt adesea folosiţi ca animale de laborator.

şoarece-cu-buzunar

Denumire comună pentru cele 30 de specii de rozătoare nocturne, nord-americane, care formează genul *Perognathus* (familia *Heteromidae*), având buzunare bucale externe căptuşite cu blană care se deschid lângă gură. Şoarecii-cu-buzunar sunt gălbui-cafenii spre cenuşiu-închis şi au 6–13 cm, în afara cozii care are cam aceeaşi lungime. Sunt, de obicei, solitari şi trăiesc în regiunile deşertice uscate. Transportă hrana (în special seminţele) în buzunarele bucale şi o depozitează în vizuini. Şoarecii-cu-buzunar-spinoşi (majoritatea din genul *Liomys* şi *Heteromys*, familia *Heteromidae*), întâlniţi din Mexic şi până în America Centrală, sunt săpători nocturni cenuşii, maro sau negri, care populează atât regiunile umede, împădurite, cât şi zonele uscate.

şoarece-cu-labe-albe

Vezi şoarece-cerb

şoarece-de-casă

Specie comună de şoarece (*Mus musculus*, familia *Muridae*), cel mai des întâlnit în clădiri. Şoarecele-de-casă a fost răspândit de om din Eurasia în toate zonele locuite ale globului. Caută adăpost şi hrană în locuinţele oamenilor. Cafeniu sau cenuşiu, atinge o lungime de 20 cm, incluzând şi coada subţire, lungă de 10 cm. Se hrăneşte cu aproape tot ce este comestibil, chiar şi cu săpun, lipici şi clei. Ajunge rapid la maturitate şi este capabil să se reproducă la două sau trei luni după naştere. În zonele calde sau în clădirile încălzite, se înmulţeşte pe tot parcursul anului.

INGMAR HOLMASEN

şoarece-de-casă (*Mus musculus*)

şoarece-de-câmp

În general, şoarece care trăieşte la câmpie; în sens restrâns, oricare dintre cele şapte specii de şoareci mici, cu coada lungă, din genul *Apodemus* (familia *Muridae*). Şoarecii-de-câmp din acest gen sunt răspândiţi pe câmpii, în păduri şi pajişti montane, din regiunile calde şi temperate ale Eurasiei. Au culoare gri sau maro-deschis ori roşcat şi lungimea de 6–12 cm, exceptând coada. De obicei trăiesc în vizuini şi îşi construiesc cuiburi din iarbă şi alte plante. Se hrănesc cu seminţe, rădăcini şi alte părţi ale plantelor şi, uneori, aduc pagube recoltelor şi distrug copacii tineri.

specie de şoarece-de-câmp (*Microtus pennsylvanicus*)

JUDITH MYERS

şoarece-de-deşert *sau* gerbil

Denumire comună pentru cele cca o sută de specii (subfamilia *Gerbillinae*) de rozătoare săpătoare, asemănătoare şoarecilor şi care pot fi întâlnite în Africa şi Asia în zone uscate, nisipoase, dar şi pe pajişti, câmpuri cultivate sau în păduri. Au ochii şi urechile mari, iar blana este moale, brună sau cenuşie. Au o lungime maximă de 10–15 cm, exceptând coada lungă şi păroasă. Multe specii au membrele posterioare lungi, folosite pentru deplasarea prin salturi. Se hrănesc mai ales cu seminţe, rădăcini şi alte părţi ale plantelor. Specia *Meriones unguiculatus* este foarte răspândită ca animal de casă. În Rusia, şoarecele-uriaş-de-deşert (*Rhombomys opimus*) provoacă pagube recoltelor, iar exemplarele unui gen african (*Tatera*) pot fi purtătoare ale ciumei bubonice.

şobolan

Denumire generică pentru cele 500 de forme (genul *Rattus*, familia *Muridae*) de rozătoare, care s-au răspândit în întreaga lume. Şobolanul-negru (*Rattus rattus*) şi şobolanul-cenuşiu (*Rattus norvegicus*) sunt animale agresive, omnivore. Preferă să trăiască în apropierea aşezărilor omeneşti, unde pot găsi hrană cu uşurinţă. Sunt înzestraţi cu simţuri foarte fine, sar şi se caţără peste tot, îşi sapă galerii şi rod orice

material, croindu-și astfel drum chiar și în locuri aparent inaccesibile. Se înmulțesc extrem de rapid (până la 150 de pui pe an) și au puțini dușmani naturali. Șobolanii transmit un mare număr de boli infecțioase la om și aduc pagube importante proviziilor de cereale. Șobolanul-negru are o lungime de cca 20 cm, excluzând coada, care este ceva mai lungă. În comparație cu acesta, șobolanul-cenușiu (cunoscut, de asemenea, și sub numele de șobolan-brun, de-hambar, de-canal sau de-chei) are pavilioanele urechilor proporțional mai mici și coada mai scurtă. Șobolanii de laborator sunt varietăți ale șobolanului-cenușiu. Denumirea de șobolan este atribuită fără o bază științifică și altor rozătoare (de ex. șobolanul-cangur, *Dipodomys sp.*, șobolanul-de-pădure, *Neotoma sp.*).

șobolan-cangur

Denumire comună pentru cele 25 de specii (genul *Dypodomys*, familia *Heteromyidae*) de rozătoare care sar cu ajutorul membrelor posterioare. Sunt răspândiți în regiunile uscate din America de Nord. Au cap și ochi mari, membre anterioare scurte, membre posterioare lungi și niște pungi bucale externe căptușite cu blană, care se deschid la nivelul cavității bucale. Pot să atingă 10–16 cm, fără a socoti și coada lungă, care are la capăt un smoc de peri. Coloritul de pe spate variază de la galben-pal la maroniu, iar pe burtă sunt albi, cu câte o dungă neagră pe șolduri. Își caută mâncarea în timpul nopții, hrănindu-se cu semințe, frunze și alte plante pe care le cară în pungile obrajilor și pe care le depozitează apoi în vizuini. Beau apă foarte rar.

șobolan-cangur (*Dipodomys*)

ANTHONY MERCIECA FROM ROOT RESOURCES

șobolan-sălbatic *sau* șobolan-strângător

Denumire comună pentru cele 22 de specii (genul *Neotoma*, familia *Cricetidae*) de rozătoare care sunt vegetarieni nocturni, în deșerturile, pădurile și în munții din N și centrul Americii de Nord. Sunt galbeni-închis, cenușii, maro-roșcați, de regulă cu partea ventrală albă și picioarele albe. Au urechi mari și măsoară 23–47 cm lungime, incluzând și coada stufoasă de cca 8–24 cm. Cuibul, cu un diametru de până la 1 m și construit de regulă din crengi sau din cactuși, este situat în locuri protejate (de ex. în spatele unei pietre). Șobolanii-de-pădure sunt numiți uneori șobolani-strângători pentru că adună și depozitează materiale în vizuini.

șoc

Stare în care sistemul circulator nu mai reușește să furnizeze suficient sânge către țesuturile periferice în vederea îndeplinirii necesităților de bază. Simptomele sunt puls slab și rapid, tensiune scăzută și piele rece și transpirată; aceste simptome nu sunt prezente în toate cazurile. Printre cauzele șocului se numără cantitatea scăzută de sânge din corp, provocată de hemoragii, sau pierderea de lichide datorată unor arsuri sau a deshidratării; incapacitatea inimii de a pompa suficient sânge ca urmare a unui infarct miocardic, a emboliei pulmonare sau a tamponadei cardiace (comprimarea inimii de lichidele din membrana care o înconjoară), respectiv dilatarea vaselor de sânge din cauza septicemiei, a unei alergii (inclusiv anafilaxia) sau a drogurilor. Toate acestea au ca rezultat o irigare insuficientă a vaselor capilare, iar reflexele măresc frecvența bătăilor inimii și obligă vasele de sânge mici să apere necesitatea de sânge a organelor vitale. Fără tratarea cauzei primare, aceste mecanisme cedează; de vreme ce cauza șocului nu este întotdeauna clară, se aplică de regulă tratamente diferite și uneori chiar contradictorii, în funcție de caz (de ex., administrarea intravenoasă de lichide unui pacient care a suferit pierderi masive de sânge îi poate salva viața, dar poate în același timp să suprasolicite inima, și așa slăbită).

șoc electric

Efect fizic al unui curent electric care intră în corp, variind de la o descărcare minoră de energie statică, până la un accident provocat de un cablu electric de înaltă tensiune sau o lovitură de trăsnet; de cele mai multe ori însă este generat de curentul electric de uz casnic. Efectele depind de tipul și valoarea curentului (și nu de tensiune), iar impactul de maximă gravitate se produce de-a lungul scurgerii sale, între punctul de intrare și cel de ieșire. Cauzele morții imediate sunt fibrilația ventriculară, paralizia centrului respirator al creierului sau paralizia inimii. Resuscitarea cardiopulmonară reprezintă cea mai eficientă metodă de prim-ajutor. Deși majoritatea supraviețuitorilor își revin complet, pot apărea efecte secundare, cum ar fi cataracta, angina sau tulburări ale sistemului nervos.

şoc termic

Stare de slăbiciune cauzată de expunerea îndelungată la soare şi umiditate. Temperatura corpului ajunge la 41–43°C sau mai mult. Transpiraţia se blochează aproape complet, fapt ce duce la creşterea rapidă a temperaturii, la leşin şi la comă. Pentru a salva viaţa bolnavului, trebuie scăzută temperatura prin băi de apă cu gheaţă sau prin împachetări cu gheaţă şi masaj de activare a circulaţiei. Chiar şi după ce temperatura corporală scade, afecţiunile circulatorii sau accidentele cerebrale pot produce moartea. *Vezi şi* stres termic.

şofran

Denumire comună pentru cele 75 de specii de plante mici, cu corm, din genul *Crocus* (familia *Iridaceae*), originare din Alpi, din S Europei şi din zona mediteraneeană şi cultivate pe arii largi pentru floarea în formă de cupă care apare primăvara devreme sau toamna. Soiurile care înfloresc primăvara au un tub floral atât de lung, încât ovarul este sub pământ, ferit de variaţiile de climă. Şofranul provine din *C. sativus*, din V Asiei. *C. vernus* alpin este principalul strămoş al şofranului-de-grădină obişnuit. Şofranul-galben-olandez (*C. flavus*) şi *C. biflorus* sunt specii cunoscute, care înfloresc primăvara.

şofran (*Crocus sativus*)

EMIL MUENCH–OSTMAN AGENCY

şofran

Vopsea şi condiment picant, de culoare aurie, obţinute din stigmatele uscate ale florii de şofran (*Crocus sativus*), o plantă perenă cu bulbi din familia *Iridaceae*. Este cel mai scump condiment din lume, având în vedere că din 75 000 de flori se obţin doar 0,45 kg de şofran. Culoarea şi savoarea şofranului sunt esenţiale pentru anumite mâncăruri mediteraneene şi asiatice, precum şi pentru produse de patiserie englezeşti, scandinave şi balcanice. Din timpuri străvechi, şofranul a fost culoarea oficială a hainelor preoţilor budişti şi a veşmintelor regale, în mai multe culturi. Grecii şi romanii împrăştiau şofran pentru a înmiresma încăperile din teatre, saloane, tribunale şi băi.

şofrănel

Plantă anuală cu flori (*Carthamus tinctorius*) din familia *Compositae*. Originară din Asia şi Africa, este cultivată pe scară largă ca plantă oleaginoasă în Statele Unite, Canada, Australia, Israel şi Turcia. Uleiul obţinut din seminţe se foloseşte la fabricarea margarinelor cu conţinut redus de grăsime, pentru gătit şi pentru salate şi este apreciat datorită cantităţii ridicate de grăsimi polinesaturate pe care le conţine. Deoarece nu se îngălbeneşte cu trecerea timpului, uleiul este folosit ca element de bază pentru lacuri şi vopsele. Planta, care atinge o înălţime de 0,3–1,2 m, are flori roşii, portocalii, galbene sau albe, din care se obţineau în trecut vopsele pentru ţesături.

şofrănel (*Carthamus tinctorius*)

J.C. ALLEN AND SON

şoim

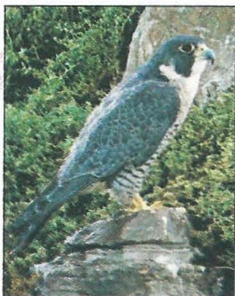
Denumire comună pentru cele 60 de specii de răpitoare de zi, din familia *Falconidae*, cu aripile lungi şi ascuţite, cu zbor rapid, energic. Denumirea este restrânsă la mai mult de 35 de specii de şoimi propriu-zişi, genul *Falco*. Păsările pot atinge o lungime cuprinsă între 15–60 cm. Femelele din genul *Falco* sunt mai mari şi mai îndrăzneţe decât masculii, fiind preferate pentru şoimărit. Şoimii, răspândiţi în toată lumea, îşi fac cuibul în scorburile copacilor sau în zonele abrupte de deal. Unii dintre ei vânează, din zbor, alte păsări; alţii se hrănesc cu iepuri, şoareci, şopârle şi insecte. *Vezi şi* uliu; vânturel; erete; şoim-călător.

şoim-călător *sau* şoim-raţă

Specie de şoim (*Falco peregrinus*) răspândită în întreaga lume, dar rară în prezent din cauza bioacumulării de pesticide. Aceste păsări au o lungime de 33–48 cm, culoare gri în partea dorsală şi albă cu dungi negre pe partea ventrală. Zboară la mare înălţime şi plonjează cu o viteză extraordinară (până la 280 km/h – cea mai mare viteză atinsă de o pasăre), lovind prada cu ghearele încleştate şi ucigând-o, chiar în momentul impactului. De obicei, cuibăresc în crăpături, pe marginea unor stânci înalte din apropierea unei ape,

KENNETH W. FINK–ROOT RESOURCES

şoim-călător (*Falco peregrinus*)

unde se află multe păsări. Programele de înmulțire au reintrodus specia în sălbăticie, dar și în zonele urbane, unde există habitate asemănătoare stâncilor. Astfel, nu de puține ori, șoimul călător își face cuibul în clădirile tip zgârie-nori, probabil din cauza asemănării acestora cu stâncile, din punctul de vedere al altitudinii. În orașe se hrănește în general cu porumbei. În ciuda succeselor programelor de înmulțire, specia este încă vulnerabilă.

șoim-de-iarnă *sau* șoimul-porumbeilor

Șoim albastru-cenușiu de talie mică (*Falco columbarius*, familia *Falconidae*), cu coada brăzdată de dungi albe înguste, care trăiește la latitudini mari, din Canada, V SUA, până la S de Colorado, Insulele Britanice, Scandinavia și Islanda. Cei mai mulți migrează pe distanțe foarte mici, la S de locul de înmulțire, dar unii zboară chiar și până în N Americii de Sud. Trăiește în zonele umede de șes sau în păduri de conifere și mesteceni. De obicei, își depune ouăle direct pe sol, în tufișuri, dar uneori mai ocupă un mesteacăn bătrân sau cuiburi de ciori sau coțofene. Fiind un prădător agresiv, cândva era folosit în șoimărit.

șoim-de-tundră

Pasăre de pradă din ținuturile arctice, cel mai mare șoim (*Falco rusticolus*), care poate atinge 60 cm lungime. Se înmulțește doar în regiunile circumpolare nordice (și în unele regiuni muntoase din Asia Centrală), dar este întâlnit, uneori, la latitudini mai joase, atunci când nu găsește suficientă hrană. Coloritul penajului variază de la alb cu pete negre la gri-închis vărgat. Picioarele sunt acoperite cu pene. Vânează aproape de pământ iepuri, rozătoare și păsări din tundră și de pe coastă. În vânătoarea cu șoimi tradițională, șoimul-de-tundră era pasărea regilor.

șoim-de-tundră (*Falco rusticolus*)

SHELLY GROSSMAN/WOODFIN CAMP & ASSOCIATES

șoim-rață

Vezi șoim-călător

șoimărit

Vânătoare cu șoimi și vulturi. Șoimăritul a fost practicat în Orientul Mijlociu încă din sec. VIII î.Hr. În Evul Mediu, s-a răspândit printre aristocrații europeni. Vânătoarea cu șoimi a fost practicată din ce în ce mai puțin după apariția armelor de foc și după îngrădirea marilor suprafețe de teren din sec. XVII. Astăzi, se mai practică numai în unele cluburi și asociații de pasionați ai șoimăritului. Păsările sunt prinse și crescute de mici în captivitate. Antrenamentul presupune folosirea unei glugi de piele și fâșii legate de picioarele păsării, pentru a o ține sub control până se familiarizează cu noul mediu. În timpul vânătorii, pasărea este învățată să-și doboare prada; apoi se întoarce la stăpân sau așteaptă lângă pradă.

Șoimii Războiului

Membri ai Congresului American care au susținut războiul cu Marea Britanie (1811). Termenul a fost folosit de opoziție pentru a desemna parlamentarii nou-aleși din S și din V SUA care au promovat expansiunea americană spre NV și Canada și care au protestat vehement împotriva ajutorului britanic oferit amerindienilor. Puternica poziție antibritanică a Șoimilor Războiului, printre care Henry Clay și John C. Calhoun, a fost una dintre cauzele principale ale Războiului din 1812.

Șoimul luptător

Vezi F-16

Șoimul Negru /Black Hawk/

(1767-1838)

Șef indian sauk. Opunându-se total dominației albilor, Șoimul Negru a fost mutat împotriva voinței sale din ținutul său natal, Illinois, în Iowa, în 1831. În anul următor, sfidând ordinele guvernului de a elibera toate satele de-a lungul râului Rock din Illinois, a condus o facțiune de indieni sauk și fox în avalul fluviului Mississippi, ceea ce a dus la izbucnirea Războiului Șoimului Negru, care s-a terminat tragic pentru indieni, însă Șoimul Negru a supraviețuit. Duritatea repercusiunilor războiului a afectat atât de mult grupurile vecine de indieni, încât prin 1837 majoritatea acestora s-au salvat prin fugă în Vestul îndepărtat, lăsând coloniștilor albi majoritatea Teritoriilor de NV.

Șolohov, Mihail (Aleksandrovici)

(24.05.1905, Veșenskaia, Rusia - 21.02.1984, Veșenskaia, URSS)

Romancier rus. Originar din regiunea Donului, a activat în Armata Roșie și a intrat în Partidul Comunist în 1932. Este cunoscut în special datorită romanului *Pe Donul liniștit* (Tihii Don, 1934, 1940), în

două volume. Conţinând o caracterizare a luptei dintre cazaci şi bolşevici, romanul a fost catalogat în Uniunea Sovietică drept un exemplu puternic de realism socialist şi a devenit cel mai citit roman din Rusia. Controversele au început să apară atunci când Aleksandr Soljeniţîn şi alţii au susţinut că Şolohov plagiase un scriitor cazac numit Fiodor Kriukov (m. 1920). Printre romanele de mai târziu ale lui Şolohov se numără *Pământ desţelenit* (Podniataia ţelina, 1932–1960). A primit Premiul Nobel în 1965.

şomaj

Condiţie a unei persoane apte de muncă, dar care îşi caută de lucru şi nu găseşte. În cele mai multe ţări, statisticile cu privire la şomaj sunt adunate şi analizate de birourile guvernamentale ale forţei de muncă şi sunt considerate un indicator important al stării economice. Începând cu Al Doilea Război Mondial, lichidarea şomajului constituie un deziderat al multor guverne. Aceasta nu înseamnă rata zero a şomajului, deoarece în orice moment printre şomeri se află unii între două locuri de muncă şi care nu sunt angajaţi pe termen lung. În SUA se citează o rată de bază a şomajului de 2%. *Underemployment* (ocupate parţială) este termenul care descrie situaţia celor care îşi găsesc de lucru numai pentru o perioadă scurtă de timp - de ex. angajaţii în regim de colaborare sau cei sezonieri - sau a celor pe care educaţia sau specializarea îi face supracalificaţi pentru slujba pe care o deţin.

şopârlă

Denumire generică pentru cele cca 4 450 de specii de reptile care formează subordinul *Sauria*. Acestea sunt abundente şi diverse la tropice, dar sunt întâlnite de la Cercul Polar Arctic până în Africa de Sud, America de Sud şi Australia. La fel ca şerpii, şopârlele au solzi, organe copulatoare masculine pereche şi un craniu flexibil. Şopârlele tipice au un corp moderat cilindric, patru picioare bine dezvoltate (deşi unele şopârle sunt apode), coadă ceva mai lungă decât capul şi corpul laolaltă şi pleoape inferioare mobile. Variază în mărime de la 3 cm cât au geckonidele, la 3 m cât au dragonii de Komodo, însă majoritatea măsoară cca 30 cm. Ornamentaţia include creste pe cap, spate sau coadă, ţepi, evantaie intens colorate şi pliuri la gât. Cele mai multe specii se hrănesc cu insecte şi rozătoare, însă unele, cum ar fi iguana, se hrănesc cu plante. *Vezi şi* monstrul gila; şopârlă-cu-coarne.

şopârlă-cu-coarne

Denumire comună pentru cele 14 specii de şopârle din genul *Phrynosoma*, familia *Iguanidae*. Prezintă spini cefalici asemănători cu nişte pumnale şi un corp turtit, oval, protejat pe părţile laterale de solzi cu margini ascuţite. Au o lungime cuprinsă între 8–13 cm. Sunt răspândite din Columbia Britanică până în S Guatemalei şi din Arkansas şi Kansas spre V, de obicei în zone nisipoase deşertice sau semideşertice. Se hrănesc în special cu furnici. Se camuflează prin schimbarea coloritului ori se ascund în nisip, în exterior rămânând doar capul. Se apără umflându-şi rapid corpul sau, mai rar, azvârlind un jet de sânge prin ochi.

şorecar

Denumire dată, în special în Anglia, mai multor păsări de pradă din genul *Buteo* (familia *Falconidae*) şi diverşilor vulturi din America de Nord, mai ales vulturului-curcan. În Australia, un şoim mare din genul *Hamirostra* este numit şorecar-cu-pieptul-negru. Membrii genului *Buteo*, numiţi şi şoimi-şorecari, pot fi recunoscuţi în zbor, datorită aripilor largi şi cozii rotunjite, întinse. La majoritatea speciilor, penajul este de culoare maro-închis în partea superioară şi albă sau maro-pestriţ pe partea inferioară; coada şi partea inferioară a aripilor sunt dungate. Şoimii din genul *Buteo* se hrănesc cu insecte, mamifere mici şi, uneori, păsări. Îşi construiesc cuiburile în copaci sau pe vârfuri de stânci. Speciile sunt răspândite în cea mai mare parte a Americii, a Europei, Asiei şi Africii. Şoimul-cu-coada-roşie, cel mai cunoscut dintre membrii speciei *Buteo* care trăiesc în America de Nord, are o lungime de cca 60 cm.

şosea

Drum pentru oameni, animale sau vehicule pe roţi. Primele drumuri s-au construit pe locul cărărilor şi au apărut odată cu inventarea vehiculelor pe roţi, prin 3000 î.Hr. Arterele de circulaţie au fost create pentru a facilita comerţul în perioada primelor civilizaţii; prima şosea importantă se întindea pe 2 857 km, de la Golful Persic până la Marea Egee şi a fost utilizată între 3500–300 î.Hr. Romanii foloseau şoselele pentru a-şi menţine controlul asupra imperiului, reţelele romane de drumuri totalizând peste 85 000 km; tehnicile de construcţie şi de proiectare romane au rămas cele mai avansate până la sfârşitul anilor 1700. La

începutul sec. XIX, inventarea macadamului a oferit o metodă rapidă și durabilă de construcție a șoselelor; asfaltul și betonul sunt frecvent utilizate. Circulația motorizată din sec. XX a dus la construirea de autostrăzi cu acces limitat, din care prima a fost cea din orașul New York (1925). În anii 1930 au apărut autostrăzi în Italia și Germania. În anii 1950 a fost inaugurat în Statele Unite sistemul de autostrăzi interstatale prin care se face legătura între principalele orașe ale țării.

Șostakovici, Dmitri (Dmitrievici)

(25.09.1906, Sankt Petersburg, Rusia - 09.08.1975, Moscova, URSS)

Compozitor rus. A fost influențat de formația intelectuală a părinților săi și de tumultul politic al vremii; a fost admis la Conservatorul din Sankt Petersburg la vârsta de 13 ani. *Simfonia nr. 1* (1925) a atras atenția publicului internațional datorită unor trăsături caracteristice stilului său, cum ar fi abordarea convingătoare a unei scale largi de tonalități și o paletă expresivă extinzându-se între un lirism lipsit de afectare și satira amară la adresa marilor opere eroice. Următoarele sale simfonii și piesele de teatru, cum ar fi *Nasul* (1928), *Vârsta de aur* (1930) și *Lady Macbeth din Mțensk* (1932), au fost, probabil, cele mai „moderniste" lucrări ale sale. Denunțarea piesei *Lady Macbeth* în *Pravda* (1936), probabil de Iosif Stalin însuși, a dus la adoptarea de compozitor a unui stil foarte diferit. *Simfonia nr. 7*, scrisă în timpul războiului, care trebuia să fie o portretizare a invaziei germane, a devenit un simbol al patriotismului rus. După ce muzica sa a fost denunțată în 1948 de guvernarea aflată la putere, a fost, din nou, puternic afectat și a început să-și transpună cele mai intime trăiri în muzică de cameră, în mod special în cele 15 remarcabile lucrări pentru cvartete de coarde. Odată cu „dezghețul" de la sfârșitul anilor 1950, a compus două simfonii cu puternică tentă personală, inclusiv *Babii Iar* (1962). Este considerat cel mai mare compozitor rus după Igor Stravinski.

șprot

Pești comestibili (*Sprattus sprattus*) din familia heringului. Sunt pești marini argintii care formează bancuri uriașe în apele din Europa Occidentală. Mai mici de 15 cm, sunt folosiți pentru conserve sardine. Se pot consuma în stare proaspătă, conservați în ulei, marinați sau afumați. Termenul se referă și la exemplarele mici de hering sau alt pește asemănător (*vezi* anșoa).

șrapnel

Inițial, tip de proiectil inventat de ofițerul britanic de artilerie Henry Shrapnel (1761–1842), care conținea mici gloanțe sferice, împrăștiate de o încărcătură explozivă dimpreună cu fragmente din carcasa proiectilului. Un dispozitiv cu ceas declanșa explozia obuzului, în momentul apropierii de ținta inamică. Împrăștierea schijelor care se făcea cu o viteză foarte mare era, de obicei, fatală. A fost cauza majorității rănilor provocate de artilerie în Primul Război Mondial. În Al Doilea Război Mondial, din cauza încărcăturii explozive puternice, care fragmenta carcasa de fier a obuzului, s-a renunțat la gloanțele sferice. Termenul șrapnel a ajuns să fie folosit pentru fragmentele (schijele) rezultate din carcasa obuzului.

șteamp mexican

Moară pentru pulverizarea minereurilor și izolarea argintului prin procedeul patio, folosită probabil în America precolumbiană. Minereul de argint era sfărâmat și măcinat în spații speciale, constând în gropi puțin adânci, zidite cu piatră. Blocuri mari de piatră erau legate de jur împrejurul unui pilon central rotativ și erau puse în mișcare de măgari. Minereul era transformat într-un praf fin din care se izola argintul prin cernere.

Ștefan I *sau* Sfântul Ștefan *născut* Vajk

(cca 970/975 d.Hr., Esztergom, Ungaria - 15.08.1038, Esztergom; canonizat în 1083; sărbătorit la 16 august)

Primul rege al Ungariei (1000–1038) și fondatorul statului maghiar. Fiu al unui conducător maghiar, s-a născut păgân, dar a fost creștinat. După ce a spulberat speranțele pentru tron ale vărului său, Ștefan a fost încoronat; coroana sa regală a fost un dar al papei Silvestru II. Domnia sa a fost pașnică, cu excepția unei invazii a lui Conrad II (1030) și a unor dispute minore cu Polonia și Bulgaria; a organizat conducerea Ungariei și administrarea bisericii după model german. Este sfântul patron al Ungariei.

Ștefan II

(/?/, Roma - 26.04.757 d.Hr., Roma)

Papă (752–757 d.Hr.). A eliberat pontificatul de sub dominația bizantină și s-a aliat cu francii împotriva longobarzilor, care

amenințau Roma. În Gallia i-a uns ca regi ai romanilor pe Pepin III, Carol cel Mare, Carloman; în schimb, Pepin și-a condus armata împotriva regelui longobard Aistulf (754 d.Hr., 756 d.Hr.). Francii victorioși au donat papei teritorii în Ravenna, Roma, Veneția și Istria, astfel apărând Statele Papale sub conducerea lui Ștefan II.

Ştefan, Sfântul ~

(m. 36 d.Hr., Ierusalim)

Primul martir creștin. Așa cum se povestește în *Faptele Apostolilor*, era un evreu care se născuse în afara țării, trăise la Ierusalim și intrase de timpuriu în biserică. A fost unul dintre cei șapte diaconi desemnați de apostoli să îngrijească femeile bătrâne, văduve și orfanii. Ca evreu elenizat, se opunea vehement cultului iudaic al Templului, fapt pentru care a fost adus în fața judecății Sinedriului. Apărarea creștinismului i-a deranjat foarte tare pe cei prezenți, așa încât a fost condamnat la moarte prin lapidare. Unul dintre martorii execuției a fost Saul din Tars (mai târziu Sfântul Apostol Paul).

Ştefan Báthory *în maghiară* Istvan Báthory *în poloneză* Stefan Báthory

(27.09.1533, Szilágysomlyó, Transilvania - 12.12.1586, în apropiere de Grodno, marele ducat al Lituaniei)

Principe al Transilvaniei (1571–1576) și rege al Poloniei (1575–1586). În 1571 a fost ales principe al Transilvaniei de unguri, iar în 1575, când a devenit ginerele lui Sigismund I, a fost ales rege al Poloniei de nobilimea poloneză. Monarh puternic și ambițios, a reușit să apere provinciile baltice din E ale Poloniei împotriva incursiunii Rusiei și a forțat alipirea Lituaniei la Polonia în 1582. Plănuia să unească Polonia, Țaratul Moscovei și Transilvania. A murit tocmai când se pregătea să reînceapă războiul împotriva Rusiei.

Ştefan cel Mare

(1435 - 02.07.1504)

Domn al Moldovei între 1457–1504, personalitate de primă mărime a istoriei românilor. Fiu al lui Bogdan II. Dotat cu mare talent militar, diplomatic și organizatoric, a reușit de-a lungul domniei sale, traversând și momente de criză majoră, să ofere Moldovei o perioadă de stabilitate internă și de mari acumulări sociale și economice, care i-a permis să joace un rol important pe scena politico-diplomatică a vremii. Ocupând tronul cu ajutorul lui Vlad Țepeș, s-a preocupat de consolidarea domniei, înconjurându-se de oameni noi, provenind din mica boierime și din răzeșime. Pentru a pregăti țara în vederea confruntării cu turcii, a întărit armata și sistemul de cetăți, reușind o serie de succese militare notabile (victoria asupra lui Matias Corvin la Baia în 1467, victoria împotriva tătarilor la Lipnic, pe Nistru, în 1469). A încercat realizarea unui sistem de alianțe internaționale împotriva turcilor, cu soli la Veneția, Ungaria, Uzun Hasan (hanul turcoman al Persiei), Polonia, Cehia, Rusia. Victoria zdrobitoare de la Vaslui (10 ianuarie 1475) împotriva unei puternice armate otomane conduse de Soliman-pașa i-a sporit enorm prestigiul internațional și autoritatea în interiorul țării. Nu a reușit totuși să reziste unei noi invazii turcești, conduse de însuși sultanul Mahomed II și, după o înfrângere indecisă la Valea Albă-Războieni (1476), a trebuit să accepte în cele din urmă suzeranitatea Porții Otomane, obținând condiții foarte bune pentru Moldova, care urma să plătească un tribut anual, păstrându-și intacte instituțiile și autonomia politică. În ultima parte a domniei, a dat ripostă și unui atac polonez, respingând armata polonă condusă de regele Ioan Albert (Bătălia de la Codrii Cosminului, 1497). A fost un mare sprijinitor al culturii și al Bisericii, ctitorind peste 40 de mănăstiri și biserici de-a lungul Moldovei, dar și în Țara Românească, Transilvania și la Muntele Athos. Tradiția populară și cea cronicărească i-au creat un veritabil cult în posteritate. La 20 iunie 1992 a fost canonizat de Biserica Ortodoxă Română, cu numele Ștefan cel Mare și Sfânt (sărbătorit la 2 iulie).

Ștefan cel Mare, tablou votiv din biserica mănăstirii Dobrovăț

Ştefan Decianski *sau* Ştefan Uroş III

(1280-1330)

Rege al Serbiei (1322–1331). După ce s-a răzvrătit împotriva tatălui său, Ștefan Uroș II (rege 1282–1321), a fost orbit, pentru a nu mai putea prelua frâiele țării, și exilat (1314–1320). A dovedit apoi că nu mai este orb, pretinzând o vindecare miraculoasă, și a devenit rege. În războiul civil dintre Andronic II Paleologul

și Andronic III Paleologul (1327–1328) a luptat de partea primului, care a fost învins. A fost detronat de fiul său, Ștefan Dușan.

Ștefan Dușan *sau* Stefan Uroș IV

(1308 - 20.12.1355)

Țar al Serbiei (1331–1346) și al grecilor (1346–1355). L-a detronat pe tatăl său, Ștefan Decianski, în 1331. Cel mai mare suveran al Serbiei medievale, a început un război pentru cucerirea Bizanțului în 1334, câștigând, prin 1336, controlul asupra Albaniei și Macedoniei, iar pe la 1338, asupra Epirului și Tesaliei. Dușan a reformat administrația sârbă după modelul bizantin și a promulgat un cod de legi. Stăpânirea sa asupra fostelor teritorii bizantine a constituit un pericol pentru Ioan VI Cantacuzinul, iar imperiul s-a dezmembrat la scurt timp după moartea sa.

Ștefan Nemania

(m. 1200)

Fondator al statului sârb. A fost mare *jupan* (conducător) sub stăpânirea bizantină în 1169. S-a aliat cu Veneția și a fost învins de bizantinii răzbunători, iar mai târziu a fost iertat. După ce a lărgit teritoriul sârb, a abdicat în 1196 și s-a retras la o mănăstire.

Ștefan (Stephen) *sau* Stephen de Blois

(1097 - 25.10.1154)

Rege al Angliei (1135–1154). Nepot al lui Henric I, a promis că o va sprijini pe Matilda, dar a revendicat tronul pentru sine. În luptele civile care au urmat, nu a reușit să câștige loialitatea tuturor baronilor. Matilda a invadat Anglia (1139) și Ștefan, afișându-și cavalerismul, a escortat-o până la Bristol. Ea a obținut controlul asupra celei mai mari părți din V Angliei și l-a capturat pe Ștefan în bătălie (1141), dar aroganța ei a provocat o rebeliune și a fost forțată să părăsească Anglia (1148). S-a încheiat un acord prin care Henric de Anjou (mai târziu Henric II), care a invadat Anglia în 1153, era numit succesor al lui Ștefan.

Ștefănescu, Gregoriu

(10.02.1838, București, Țara Românească, România - 20.02.1911, București)

Geolog și paleontolog român. Profesor universitar la București (decan al Facultății de Științe între 1899 și 1905 și rector al Universității între 1897 și 1898), membru al Academiei Române. A realizat prima hartă geologică a României (1898), publicând lucrări asupra mamiferelor pliocene și cuaternare atestate pe teritoriul României. Scrieri: *Existența dinoteriului în România* (1891), *Cămila fosilă în România* (1905), *Observații geologice în România* (1905).

Gregoriu Ștefănescu

Ștefănescu-Goangă, Florian

(1881-1958)

Psiholog român, profesor universitar la Cluj, membru al Academiei Române, fondator al Institutului de Psihologie Experimentală din Cluj. Scrieri: *Instabilitatea emotivă, Adaptarea socială, Selecționarea capacităților și orientarea profesională.*

Ștefănescu-Goangă, Petre

(1902, Brăila, România - 1973)

Bariton român. Profesor universitar la București, frate cu Florian Ștefănescu-Goangă. Unul dintre cei mai cunoscuți artiști lirici ai epocii sale, posesor al unei voci impresionante prin amploare și timbru, a realizat interpretări memorabile în roluri precum Rigoletto (de Giuseppe Verdi), Tonio (din *Cavalleria rusticana* de Leoncavallo) sau Hans Sachs (din *Maeștrii cântăreți din Nürnberg* de Richard Wagner).

ștevie

Plantă erbacee aparținând genului *Rumex*, din familia hrișcăi (*Polygonaceae*); are rădăcină pivotantă, lungă și este folosită, uneori, ca zarzavat. Cele mai multe specii de ștevie sunt originare din Europa, dar au fost naturalizate în toată America de Nord. Printre ele se numără ștevia-răsucită (*R. crispus*) și ștevia-amară (*R. obtusifolius*). Frunzele timpurii de la baza șteviei-de-grădină (*R. patientia*) sunt folosite la salate. Buruiana comună *R. acetosa* este cunoscută drept ștevie, măcriș obișnuit sau măcriș-de-grădină. *Vezi* măcriș.

știft *sau* bolț *sau* bulon *sau* cui

În ingineria mecanică și civilă, dispozitiv proiectat să țină laolaltă sau aliniate echipamente sau componente structurale. Pivoții sunt folosiți pentru a ține componentele de mașini aliniate, uneori fără a face o alăturare rigidă (ca în zăbrele). Cuiele de formă conică sunt folosite pentru a fixa butucul unui echipament sau scripetele de un mâner. Cuiul-inel este prevăzut cu

o creastă la un capăt și este menținut în poziție de un cui spintecat, introdus printr-un orificiu la celălalt capăt. Există multe alte tipuri de cuie care intră în componența unor angrenaje.

Ştiinţa Creştină *denumire oficială* Biserica Ştiinţifică a lui Hristos

Sectă religioasă înființată în SUA, în 1879, de Mary Baker Eddy. Ca și alte secte creștine, Știința Creștină subscrie unui Dumnezeu atotputernic și autorității (dar nu infailibilității) Bibliei, considerând răstignirea pe cruce și învierea lui Iisus esențiale pentru mântuire. Se depărtează de creștinismul tradițional, prin aceea că îl consideră pe Iisus divin, dar nu un Dumnezeu, și consideră creația în întregime ca fiind de natură spirituală. Păcatul neagă supremația lui Dumnezeu, pretinzând că viața derivă din spirit. Vindecarea spirituală a bolii este un element necesar pentru mântuirea de păcatele trupești. Majoritatea adepților refuză ajutorul medical pentru tratarea bolilor, iar membrii angajați permanent ca preoți vindecători sunt numiți practicieni de știință creștină. Dascălii, aleși dintre membri, conduc slujbele de duminică pe baza unor citate din Biblie și din editorialul *Știință și sănătate* al lui Eddy. *Vezi și* Noua gândire.

ştiinţa informaţiei

Disciplină care se ocupă cu studiul procedurilor de depozitare, prelucrare și transfer al informațiilor. Pentru a dezvolta tehnici și unelte de procesare a informațiilor, știința aceasta reunește concepte și metode folosite în varii discipline, cum ar fi biblioteconomia, știința și ingineria computerelor, lingvistica și psihologia. În stadiul său inițial, la începutul anilor 1960, știința informației avea ca obiectiv principal aplicarea noilor (pe atunci) tehnologii computerizate la procesarea și administrarea documentelor. De atunci, tehnologiile computerizate și teoria informațiilor s-au răspândit în multe alte discipline. Cei care lucrează în domeniul științei informației și sunt interesați de teorie și tehnologie tind să-și concentreze atenția asupra informaticii și a ingineriei computerelor, în timp ce specialiștii interesați de sistemele de informații tind să fie atrași de știința managementului.

ştiinţa materialelor

Studiu al proprietăților materialelor solide și al modului în care aceste proprietăți depind de compoziția și de structura materialului, atât din punct de vedere macroscopic, cât și microscopic. Știința materialelor s-a dezvoltat din fizică, metalurgie, ceramică și chimie, deoarece numeroasele proprietăți ale materialelor nu pot fi înțelese în contextul unei singure discipline. Cunoscând originile proprietăților, materialele pot fi selectate sau proiectate pentru o mare varietate de aplicații, de la oțel pentru structuri, la microcipuri pentru computere. Știința materialelor este importantă în multe câmpuri ale ingineriei, precum electronica, industria aerospațială, telecomunicațiile, procesarea informațiilor, industria nucleară și transformarea energiei. *Vezi* mecanică, metalografie, rezistența materialelor, aparat de testare.

Ştiinţa Religioasă

Mișcare inițiată în Statele Unite ale Americii de Ernest Holmes (1887–1960). După publicarea lucrării sale, *Știința minții* (The Science of the Mind, 1926), a fondat Institutul de Știință Religioasă și Filozofie (1927). În 1949, Știința Religioasă era recunoscută oficial drept cult; la scurt timp după aceea, s-a scindat în două grupări. Ideologia acestui cult proclamă ideea conform căreia conștiința individuală și conștiința universală, sau Mintea universală, formează o unitate, și că universul este manifestarea exterioară a conștiinței universale. Ca și Noua Gândire, Știința Religioasă susține că răul își are originea în necunoașterea adevăratei identități superioare a umanității și că prin rugăciune se pot vindeca nu numai suferințele spirituale, ci și cele fizice.

ştiinţă politică

Disciplină ce se ocupă cu studiul politicii și al formelor de guvernământ. Analizează subiecte precum tipul statelor, funcția guvernelor, comportamentul electoral, partidele politice, cultura politică, economia politică și opinia publică. Deși are la bază scrierile lui Platon și Aristotel, știința politică s-a dezvoltat în epoca modernă odată cu apariția științelor sociale. Latura științifică a acestei discipline a fost dezvoltată de Henri de Saint-Simon și de Auguste Comte în sec. XIX. Prima instituție de profil, Școala Liberă de Științe Politice, a fost înființată la Paris, în 1871.

ştiinţă socială

Disciplină sau ramură științifică având ca obiect de studiu aspectele socioculturale ale comportamentului uman. Științele

sociale cuprind în general antropologia culturală, economia, știința politică, sociologia și psihologia socială. Dreptul comparat și religia comparată (studiu comparat al sistemelor legale sau al religiilor diferitelor națiuni și culturi) sunt considerate uneori științe sociale.

știință unificată
sau doctrina unității științei

În filozofia pozitivismului logic, doctrină potrivit căreia toate științele împărtășesc același limbaj, aceleași legi și aceleași metode. Unitatea de limbaj înseamnă fie că toate afirmațiile științifice pot fi reformulate ca afirmații generale privitoare la datele senzoriale, fie că toți termenii științifici pot fi definiți cu ajutorul termenilor din fizică. Unitatea legilor înseamnă că legile diverselor științe trebuie deduse dintr-un set de legi fundamentale (de ex. cele din fizică). Prin unitatea de metode se înțelege faptul că procedurile prin care se ajunge la diversele afirmații din diversele științe sunt în chip fundamental aceleași. Mișcarea pentru unificarea științei, care a luat naștere în Cercul de la Viena, promova aceste trei forme de unitate, iar „fizicalismul" lui Rudolf Carnap sprijinea ideea conform căreia toți termenii și toate afirmațiile științelor empirice s-ar putea reduce la termeni și propoziții din limbajul fizicii.

științe cognitive

Teorie interdisciplinară care încearcă să explice procesele cognitive umane și pe cele ale unor mamifere superioare în termeni de manipulare a simbolurilor, folosind reguli computaționale. Domeniul s-a dovedit atractiv, în special pentru disciplinele care studiază inteligența artificială, pentru psihologie (*vezi* psihologie cognitivă), pentru lingvistică, pentru neuroștiințe și pentru filozofie. Printre sferele de interes primar se numără cu precădere văzul, gândirea și activitatea de raționare, memoria, atenția, învățarea și procesele lingvistice. Primele teorii referitoare la funcțiile cognitive încercau să explice caracterul vădit compus al gândirii umane (gândul este format din unități mai mici, asamblate într-un anume fel), precum și caracterul ei productiv (procesul de formare a unui gând din unități mai mici poate fi repetat la infinit, pentru a produce un număr infinit de gânduri noi), presupunând existența unor reprezentări mentale inaparente care pot fi compuse și descompuse conform unor anumite reguli ce țin de proprietățile sintactice sau structurale ale reprezentării. Această ipoteză a unui „limbaj al gândirii" a fost contestată ulterior de o abordare numită conecționism, sau procesare prin distribuire paralelă, sau modelare a rețelelor neuronale, conform căreia procesele cognitive (precum recunoașterea unor tipare) constau în ajustări produse la nivelul puterii de activare proprii unităților de procesare neuronale, aranjate în rețea.

științe umane

Ramuri ale cunoașterii care investighează ființele umane, cultura lor și modul lor de exprimare. Se disting de științele fizice și biologice și uneori și de științele sociale. Științele umane includ studiul limbilor și al literaturilor, al artelor, istoriei și filozofiei. Concepția modernă a științelor umane își are rădăcinile în conceptul grecesc antic *paideia*, un sistem de învățământ general, datând din sec. V î.Hr., care pregătea tinerii pentru a deveni cetățeni. Au fost descrise de Cicero drept *humanitas*, un program de pregătire pentru oratori, căruia i-a pus bazele în 55 î.Hr. Umaniștii Renașterii au pus în contrast științele umane (*în latină, studia humanitatis*) cu cele divine; în sec. XIX, distincția s-a făcut între științele umane și științele exacte.

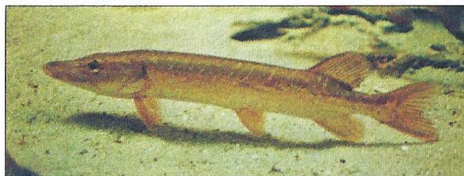
Știrbei, familia ~

Familie boierească din Țara Românească, întemeiată de Cernica Izvoranul, poreclit Știrbei, în sec. XVII. Principalii reprezentanți ai familiei sunt: – **Barbu Dimitrie Știrbei**, domn al Țării Românești în perioadele 1849–1853 și 1854–1856. A fost fratele domnului Gheorghe Bibescu, adoptat de familia boierilor Știrbei. Îndeplinind diferite funcții ministeriale înainte de 1848, a fost secretar al comisiei de redactare a Regulamentului Organic. Ca șef al statului, a promovat o politică conservatoare, acceptând totuși unele măsuri reformiste, cum ar fi legiferarea emancipării robilor țigani (1851). A introdus telegraful, a făcut lucrări de amenajare a parcurilor de la Cotroceni și Cișmigiu și a finalizat lucrările edificiului Teatrului Național din București. – **Barbu Știrbei** (1872–1946), om politic român, președinte al Consiliului de Miniștri, ministru de interne și ministru ad-interim la Finanțe și Externe în 1927.

știucă

Denumire generică pentru numeroasele specii de pești dulcicoli vorace (familia *Esocidae*, ordinul *Salmoniformes*), cu corp

subţire, solzi mici, cap lung, bot ca o lopată, gură largă şi dinţi puternici, cu înotătoarele dorsală şi anală deplasate mult posterior, spre coadă. Ştiuca-nordică (*Esox lucius*), răspândită în America de Nord, Europa şi N Asiei, poate atinge o lungime de 1,4 m şi o greutate de 20 kg. Prădător solitar, ştiuca stă nemişcată sau se ascunde printre ierburi sau alge şi atacă brusc peştii din apropiere sau nevertebratele. Speciile mari se hrănesc şi cu păsări şi mamifere mici. *Vezi şi* ştiuculiţă.

ştiucă-nordică (*Esox lucius*)

RUSS KINNE–PHOTO RESEARCHERS

ştiucă-americană

Specie americană de ştiucă (*Esox masquinongy*) mai puţin răspândită, apreciată ca peşte luptător de agrement şi mai puţin pentru valoarea culinară. Trăieşte printre plantele acvatice din râurile şi lacurile din regiunea Marilor Lacuri ale Americii de Nord. Are o greutate medie de 9 kg, dar poate atinge până la 1,8 m şi 36 kg, fiind cel mai mare peşte din această familie. Partea inferioară a obrajilor şi operculele nu au solzi.

ştiuculiţă

Denumire comună pentru numeroasele specii de esocide din America de Nord (familia *Esocidae*), care se deosebeşte de ştiuca-nordică şi de ştiuca-urâtă (*Esox masquinongy*), prin dimensiunile reduse, obrajii şi operculele acoperite complet de solzi şi desene cu aspect de dungi sau lanţ. Ştiuculiţa-cu-lanţ (*Esox niger*) atinge o lungime de 0,6 m şi o greutate de 1,4 kg. Ştiuculiţa-vărgată (*E. americanus*) şi cea de-iarbă (*E. vermiculatus*) ating o greutate maximă de 0,5 kg.

şubler

Instrument alcătuit din două picioare reglabile sau fălci, folosit pentru a măsura dimensiunile pieselor. Şublerul cu arc are un şurub de reglare şi o piuliţă; şublerul cu îmbinare fixă foloseşte frecarea pentru a ţine cele două picioare nemişcate. Şublerul pentru diametru exterior măsoară grosimea şi diametrul extern al obiectelor; şublerul pentru diametru interior este folosit pentru a măsura diametrul intern şi distanţele dintre suprafeţe. Şublerul mixt, cu un picior îndoit în interior şi altul drept, terminat cu un punct ascuţit, este folosit pentru a trasa linii la o distanţă precisă faţă de o suprafaţă plană sau curbă. *Vezi şi* micrometru.

şuncă *în engleză* bacon

Bucată de carne din pulpa din spate a unui porc, preparată printr-un proces de conservare special, care implică sărarea, afumarea sau uscarea. Pe lângă faptul că se previne alterarea cărnii, prin conservare, carnea capătă şi alte arome. Uneori se adaugă zahăr sau miere pentru a-i îmbunătăţi gustul. A fost produsă peste tot în Antichitate, cu excepţia zonelor în care era interzisă din considerente religioase (musulmane şi evreieşti). A devenit o mâncare preferată la fermele din America de Nord. Calităţile diferite ale şuncii din variate regiuni ale lumii se datorează diverselor tehnologii de creştere a animalelor şi celor de prelucrare a cărnii. Şunca de Virginia, de ex., este făcută din carnea unor porci hrăniţi cu arahide şi piersici, afumată la foc din lemn de măr şi nuc american. Şunca este o sursă de proteine animale de calitate superioară, de vitamine şi fier.

şurub

În construcţia de maşini, piesă de obicei cilindrică, cu o nervură spiralată sau filet, folosită fie ca element de fixare, fie ca transformator al forţei sau al mişcării. Se folosesc diferite tipuri de şuruburi pentru asamblarea părţilor maşinilor. Şuruburile de lemn sunt produse într-o largă varietate de diametre şi lungimi; când se folosesc şuruburi de lemn, adesea se fac mai întâi mici găuri de pornire, numite găuri-pilot, pentru a se evita crăparea lemnului. Şuruburile care transformă forţa şi mişcarea sunt numite şuruburi de putere. Şurubul este considerat una dintre cele cinci maşini simple. *Vezi şi* pană.

T1

Tip de conexiune de telecomunicații de bandă largă (*vezi* tehnologie de bandă largă) utilizată mai ales pentru a-i conecta pe furnizorii de servicii internet la infrastructura internetului. Dezvoltat de către Laboratoarele Bell în anii 1960, sistemul „T-carrier" oferă un schimb de date în întregime digital, duplex complet prin intermediul firelor tradiționale, prin cablu coaxial, fibră optică, relee de microunde sau alte mijloace de comunicare. Liniile T transportă cca 1,5 megabiți de date pe secundă, în timp ce liniile înrudite T3 transportă peste 40. Totuși, astfel de sisteme sunt, în general, prea scumpe pentru utilizatorii individuali de rețea, care preferă, în locul lor, liniile ISDN, modemurile de cablu, legăturile DSL sau forme rapide de acces la internet de tip wireless (*în engleză*, fără cablu) sau prin satelit.

Taaffe, Eduard, Conte von ~

(24.02.1833, Viena, Austria - 29.11.1895, Ellischau, Boemia, Austro-Ungaria)

Om politic și prim-ministru austriac (1868–1870, 1879–1893). Prieten din copilărie cu viitorul împărat Franz Joseph, a intrat în administrația statului în 1852 și a avansat rapid, fiind, pe rând, guvernator al Austriei de Sus, ministru de interne (1867, 1870–1871, 1879), guvernator al Tirolului (1871–1879) și prim-ministru. În al doilea mandat de premier a pus bazele unei coaliții conservatoare care a restabilit, într-o oarecare măsură, ordinea între naționalitățile din Imperiul Austriac aflate în conflict, prin acordarea de concesii polonezilor și cehilor și prin integrarea lor în administrația de stat habsburgică.

Taal *anterior* Bombon

Lac în SV regiunii Luzon, în Filipine. Are o suprafață de 244 kmp și ocupă un crater vulcanic situat la o înălțime de mai puțin de 3 m deasupra nivelului mării. Insula Vulcanului (300 m), aflată în lac, este cunoscută și sub numele de Vulcanul Taal. Aici este amplasat alt crater mic (Lacul Galben). Vulcanul a erupt de 25 de ori din 1572, cel mai recent în 1970. Aflat într-un parc național, acest lac este o atracție turistică majoră.

Tabari, al- *nume complet* Abu Jafar Mohamed ibn Jarir al Tabari

(839 d.Hr., Âmol, Iran - 923, Bagdad, Irak)

Învățat, comentator al Coranului și istoric musulman. A studiat în centrele de învățământ islamic din Irak, Siria și Egipt. A scris *Comentariu asupra Coranului* (Tafsir al-Tabari) (*vezi* tafsir), adnotând Coranul cu toate explicațiile juridice, lexicografice și istorice transmise în tradiția hadith. Cealaltă lucrare importantă a sa este *Istoria profeților și a regilor* (Tarikh al-Tabari), care începe cu *Creația* și se termină cu căderea dinastiei Omeiazilor.

Tabasco

Stat situat în SE Mexicului. Are o suprafață de 25 267 kmp; 1 891 829 loc. (2000). Centrul administrativ: Villahermosa. A fost populat de populații indiene precolumbiene, cum ar fi quiché, olmec, tabasca și nahua. Zona a fost explorată pentru prima dată de europeni în 1518; în 1519, Hernán Cortés a intrat în conflict cu indienii, care au fost supuși parțial între 1530–1540. A devenit stat în 1824. Înainte să înceapă exploatarea petrolului, în anii

1960, cea mai mare parte din veniturile statului erau asigurate de agricultură, industria forestieră, apicultură, pescuit în Golful Mexic și creșterea animalelor. Tabasco este acum unul dintre importanții producători de petrol.

tabelul periodic al elementelor

Tabel al tuturor elementelor chimice, organizat în ordine crescătoare, în funcție de masa atomică a acestora. Elementele se caracterizează printr-o recurență a anumitor proprietăți, repetiție descoperită, pentru prima dată, în 1869 de Dmitri I. Mendeleev. Elementele dispuse pe aceeași coloană a tabelului au proprietăți similare. În sec. XX, când s-a stabilit structura atomilor, s-a văzut că tabelul reflecta precis ordinea crescătoare a numărului atomic. Membrii aceluiași grup din tabel au același număr de electroni pe ultimul strat al atomilor și formează legături de același tip, de obicei cu aceeași valență. În general, gazele rare cu număr complet de atomi nu formează legături. Tabelul periodic a aprofundat astfel foarte mult înțelegerea legăturii chimice și a comportamentului chimic. A dus, de asemenea, la anticiparea altor elemente, unele dintre acestea descoperite sau sintetizate ulterior.

tabernacol

În istoria evreilor, sanctuar transportabil construit de Moise ca loc de rugăciune pentru triburile evreiești în timpul rătăcirii prin deșert care a precedat ajungerea în Pământul Făgăduinței. Descris pe larg în *Exodul*, era alcătuit dintr-o cameră exterioară, Sfânta, și una interioară, Sfânta Sfintelor, care conținea Chivotul Legii. După ridicarea Templului din Ierusalim, tabernacolul nu a mai servit acestui scop. În romano-catolicismul modern și în ortodoxismul răsăritean, tabernacolul este un dulap mic din altarul bisericii în care sunt păstrate elementele sfințite ale euharistiei.

tabes dorsalis
sau ataxie locomotoare progresivă

Formă neurologică rară a sifilisului terțiar cu degenerarea rădăcinii nervului spinal (*vezi* măduva spinării). Netratat, poate duce la slăbirea bolnavului până când acesta nu mai poate merge singur. Pot trece până la 25 de ani înainte ca simptomele să se manifeste; acestea apar mai ales la nivelul picioarelor și se manifestă prin dureri acute trecătoare (dureri fulgerătoare). Deteriorarea neurologică cauzează pierderea reflexelor tendoanelor, ataxia progresivă, pierderea sensibilității la durere

Tabelul periodic al elementelor (sau tabelul lui Mendeleev) poziționează elementele în grupe (pe verticală), având caracteristici fizice și chimice comune, și în perioade (pe orizontală) de creștere secvențială a numărului atomic și a configurației electronice. Elementele 112–116 sunt declarate ca fiind create experimental, dar nu au deocamdată denumiri permanente.

TABELUL PERIODIC AL ELEMENTELOR

Legendă: metale alcaline; metale alcalino-pământoase; metale de tranziție; alte metale; alte nemetale; halogene; gaze rare; lantanide; actinide

IA	IIA	IIIB	IVB	VB	VIB	VIIB	VIII	VIII	VIII	IB	IIB	IIIA	IVA	VA	VIA	VIIA	Zero
1 H																	2 He
3 Li	4 Be											5 B	6 C	7 N	8 O	9 F	10 Ne
11 Na	12 Mg											13 Al	14 Si	15 P	16 S	17 Cl	18 Ar
19 K	20 Ca	21 Sc	22 Ti	23 V	24 Cr	25 Mn	26 Fe	27 Co	28 Ni	29 Cu	30 Zn	31 Ga	32 Ge	33 As	34 Se	35 Br	36 Kr
37 Rb	38 Sr	39 Y	40 Zr	41 Nb	42 Mo	43 Tc	44 Ru	45 Rh	46 Pd	47 Ag	48 Cd	49 In	50 Sn	51 Sb	52 Te	53 I	54 Xe
55 Cs	56 Ba	57 La	72 Hf	73 Ta	74 W	75 Re	76 Os	77 Ir	78 Pt	79 Au	80 Hg	81 Tl	82 Pb	83 Bi	84 Po	85 At	86 Rn
87 Fr	88 Ra	89 Ac	104 Rf	105 Db	106 Sg	107 Bh	108 Hs	109 Mt	110 Ds	111 Rg	112	113	114	115	116		

Lantanide	58 Ce	59 Pr	60 Nd	61 Pm	62 Sm	63 Eu	64 Gd	65 Tb	66 Dy	67 Ho	68 Er	69 Tm	70 Yb	71 Lu
Actinide	90 Th	91 Pa	92 U	93 Np	94 Pu	95 Am	96 Cm	97 Bk	98 Cf	99 Es	100 Fm	101 Md	102 No	103 Lr

și temperatură și a senzațiilor proprioceptive, cu incontinență urinară, ulcere severe la picioare și distrugerea articulațiilor genunchiului și a șoldului. Tabes dorsalis este rareori fatală. Eliminarea bacteriei cu ajutorul penicilinei reduce durerile, dar nu stopează degenerarea nervilor.

tablá

Pereche de tobe mici, principalul instrument de percuție din muzica hindusă în N Indiei. Cea care scoate sunete înalte, *daya*, la care se cântă cu mâna dreaptă, este o tobă aproximativ cilindrică, de obicei din lemn cu o singură membrană, acordată la tonalitatea raga. *Baya*, la care se cântă cu mâna stângă, este un timpan înalt, de obicei din aramă; înălțimea sunetului său variază în funcție de presiunea exercitată de mâna celui care cântă. Un disc negru lipit pe membrana fiecărei tobe conferă sunetului armonice superioare.

tablă cositorită

Foaie de oțel acoperită cu un strat de metal cositorit, un aliaj din plumb și cositor aplicat prin scufundarea oțelului în metal topit. Conținutul de plumb dă un aspect mat, o suprafață necorozivă și adezivitate. Cositorul (12–50% din aliaj) înmoaie oțelul, făcând astfel posibilă adeziunea fierului și a plumbului, care altfel nu ar mai forma aliajul. Mai este încă utilizată pentru acoperișuri, jgheaburi și canale de scurgere, la căptușirea lăzilor, la cisternele de benzină, canistrele de petrol și alte recipiente. A fost înlocuită pe scară largă de un alt produs din oțel, mai durabil și mai ușor de prelucrat. *Vezi și* galvanizare; cositorire.

table

Joc care se desfășoară pe o tablă, cu două zaruri, 15 piese albe și 15 piese negre (numite puluri). Jucătorii încearcă să-și adune primii piesele într-un colț (casă) și apoi să le scoată de pe tablă. Placa de joc are patru secțiuni (numite table), fiecare marcată cu 6 triunghiuri înguste, cu vârful înainte, vopsite în două culori alternante. Piesele sunt deplasate punct cu punct, în direcții opuse, după numărul arătat pe zaruri. Foarte răspândit în zona mediteraneeană estică, este unul dintre cele mai vechi jocuri, datând din 3000 î.Hr.

Table

Golf în Oceanul Atlantic, unde se află portul Cape Town din Africa de Sud. Are o lungime de 19 km și o lățime de 12 km. Deși are o mai mare deschidere decât alte golfuri care se află de-a lungul aceleiași coaste, a devenit port datorită necesității de apă dulce a vaselor care navigau spre India și spre Orient. Țărmul a fost colonizat de olandezi în 1652.

Tabriz

Oraș, 1 191 043 loc. (1996), în NV Iranului. A fost distrus de multe ori, de cutremure și de invazii ale arabilor, turcilor și mongolilor. Conducătorul turc Timur Lenk a cucerit acest oraș în 1392. În următorii 200 de ani s-a aflat sub stăpânirea alternativă a Iranului și a Turciei. În sec. XVIII–XIX a fost ocupat succesiv de Turcia și Rusia, care s-au luptat pentru el în timpul Primului Război Mondial. În anii 1850 aici au fost executați conducătorul unei grupări schismatice șiite, cunoscut sub numele de Bab, și 40 000 dintre discipolii săi. Activ în politica iraniană, Tabriz a fost distrus de bombardamente în timpul războiului dintre Iran și Irak (anii 1980). Printre vestigii se numără Moscheea Albastră, construită în sec. XV, renumită pentru decorațiunile sale din țiglă albastră, și mormântul cu douăsprezece laturi al lui Mahmud Ghazan.

Tabriz, Școala ~

Școală de pictură miniaturală fondată de populația mongolă il-khan la începutul sec. XIV. Reflectând pătrunderea tradițiilor asiatice în pictura islamică, lucrările de la început erau caracterizate prin trăsături ușoare, de pensulă, colorit blând și încercarea de a crea iluzia de spațialitate. A atins apogeul în perioada în care populația il-khan a fost cucerită de către dinastia islamică a Timurizilor (1370–1506). A continuat să activeze în această perioadă, deși importanța sa a fost umbrită de atelierele din Shiraz și Herat.

tabu

Interdicție de a atinge, a spune sau a face ceva de teama unei repercusiuni imediate din partea unei forțe supranaturale. Termenul este de origine polineziană și a fost notat, pentru prima dată, de căpitanul James Cook, în timpul vizitei sale din 1771 în Tonga, dar tabuurile sunt prezente, teoretic, în orice cultură. Interdicția de a pescui sau a vâna în anumite perioade, de a mânca anumite alimente, de a intra în contact cu membri ai altor clase sociale sau de a atinge cadavrele și (pentru femei)

de a face anumite activități în timpul perioadei menstruale sunt câteva exemple de tabuuri. Deși unele tabuuri pot fi puse pe seama riscurilor pe care activitățile interzise le prezintă pentru sănătatea și siguranța omului, pentru cele mai multe nu există o explicație general acceptabilă, deși mulți sunt de părerea că ele se referă la obiecte și acțiuni importante pentru menținerea ordinii sociale.

TAC

Vezi tomografie axială computerizată

Tacit

nume complet **Publius Cornelius Tacitus**

(56 d.Hr. - 120?)

Orator, om politic roman și istoric. După ce a studiat retorica, și-a început cariera într-o magistratură minoră; ulterior a fost avansat la funcția de proconsul al Asiei, cea mai înaltă funcție din conducerea unei provincii (112–113 d.Hr.). În 98 d.Hr. a scris *Viața lui Iulius Agricola* (De vita Iulii Agricolae), o biografie a socrului său, guvernator al Britanniei, și *De origine et situ Germanorum* (cunoscută sub titlul *Germania*), în care descrie populația de la frontiera romană de pe Rin. Lucrările sale în domeniul istoriei romane sunt *Istorii* (Historiae), care reflectă viața din Imperiu între 69 și 96 d.Hr., iar mai târziu *Anale* (Annales), unde studiază perioada dintre 14 și 68 d.Hr., în care prezice declinul libertății politice romane pe care o descrisese în *Historiae*. Aceste lucrări s-au păstrat parțial. Tacitus este considerat ca fiind, probabil, cel mai mare istoric și unul dintre cei mai mari stiliști ai prozei scrise în latină.

Tacoma

Oraș portuar, 193 556 loc. (2000), situat în V districtului Washington, la strâmtoarea Puget, SUA. Întemeiat în 1864, s-a dezvoltat ca oraș portuar și centru al comerțului cu cherestea. Țărmul său este mărginit de docuri și cheiuri. Centru al construcțiilor de nave, are topitorii, turnătorii și uzine electrochimice. Reprezintă o cale de acces spre Parcul Național Mount Raininer și este legat printr-un pod de zonele de recreare din Peninsula Olympic. Aici se află Universitatea Puget Sound (1888) și Universitatea Pacifică Luterană (1890).

Taconic

Parte a sistemului muntos Apalași, în NE SUA. Se întinde pe o lungime de 240 km din S Vermontului până în N statului New York. Cel mai înalt vârf este muntele Equinox (1 163 m) în SV Vermontului. În Massachusetts formează grupa vestică a dealurilor Berkshire. Parcul Taconic din New York este o populară zonă montană de agrement.

taconică, orogeneza ~

Proces orogenetic (de formare a munților) care a afectat geosinclinalul apalașian de-a lungul coastei de E a SUA. Procesul de orogeneză a lăsat urme mai pronunțate în N munților Apalași, dar efectele sale pot fi observate până în Tennessee și Georgia. Alte evenimente atribuite acestui proces ar fi apariția lanțului muntos Taconic din statul New York și a munților Green din Vermont. După ce la început s-a crezut că acest proces a avut loc la trecerea de la Ordovician la Silurian (acum cca 443 m.a.u.), astăzi se consideră că a constat din mai multe etape petrecute de la jumătatea Ordovicianului până la începutul Silurianului.

taconit

Minereu cu conținut redus de fier. Extragerea fierului presupune măcinarea minereului și concentrarea particulelor care conțin fier (*vezi* prelucrarea minereurilor), apoi obținerea unor granule care sunt introduse în furnale. Cum depozitele de minereu de fier de calitate superioară au început să se epuizeze, importanța rezervelor de taconit este din ce în ce mai mare.

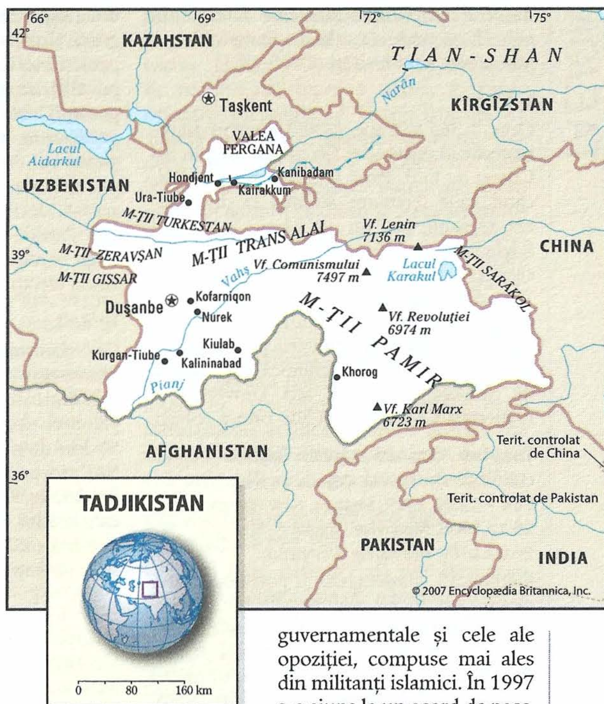
tactică

În război, artă și știință a conducerii bătăliei. Se ocupă cu planificarea luptelor, amplasarea trupelor, utilizarea armelor, a vehiculelor, a navelor și a aparatelor de zbor și cu executarea manevrelor de atac sau de apărare. În general, tactica se ocupă cu problemele întâlnite în luptele aflate în curs de desfășurare. Gândirea tactică urmărește acomodarea trupelor cu tehnologiile de luptă existente și cu terenul și forțele adversarului pentru obținerea unor avantaje. Desfășurarea forțelor înseamnă plasarea fiecărui tip de armă într-un loc în care să creeze cele mai mari pagube inamicului sau să-și protejeze cel mai bine armata proprie. Planificarea timpului și a direcției atacului sunt, de asemenea, importante. În cazul bătăliilor pe apă, direcția era esențială mai ales în epoca vaselor de război cu pânze. În războaiele actuale, timpul este un factor

esențial în planificarea atacurilor aeriene fulgerătoare care au ca avantaj elementul surpriză. *Vezi și* strategie.

Tadema, Lawrence Alma-
Vezi Lawrence Alma-Tadema

Tadjikistan *denumire oficială* **Republica Tadjikistan**
Stat, 6 327 000 loc. (2005), situat în SV Asiei Centrale. Suprafața: 143 100 kmp. Capitala: Dușanbe. Populația majoritară este tadjikă (de origine persană), dar uzbecii formează o minoritate considerabilă. Limba oficială: tadjică. Cult: islam de rit sunnit. Moneda curentă: somonul (rubla tadjică). Țară cu relief muntos și cu risc seismic. Aproape jumătate din Tadjikistan este situat la înălțimi de peste 3 000 m, cu E dominat de munții Pamir și de munții Altai în V. Este traversată de fluviile Amu-Daria și Sîr-Daria, folosite pentru irigații. Se cultivă bumbac, fructe, legume, cereale și se cresc vite. Industria grea include industria de extracție a cărbunelui, petrolului și gazelor naturale, prelucrarea metalelor și producția de îngrășăminte pe bază de azotați. Ca ramuri ale industriei ușoare, sunt dezvoltate prelucrarea bumbacului, industriile alimentară și textilă. Ca formă de organizare, este o republică cu parlament bicameral; șeful statului este președintele, iar al guvernului este prim-ministrul. Colonizat de perși în jurul sec. VI î.Hr., a constituit o parte a imperiilor dinastiei persane a Ahemenizilor, al lui Alexandru cel Mare și a urmașilor acestuia. Între sec. VII–VIII d.Hr. a fost cucerit de către arabi, care au introdus religia islamică. Regiunea a fost controlată de uzbeci între sec. XV–XVIII. În jurul anilor 1860, o mare parte a intrat sub controlul Rusiei. În 1924 a devenit republică autonomă sub administrarea Republicii Sovietice Socialiste Uzbece și a obținut statutul de republică unională în 1929. Și-a câștigat independența odată cu prăbușirea Uniunii Sovietice, în 1991. Anii 1990 au stat sub spectrul războiului civil dintre forțele guvernamentale și cele ale opoziției, compuse mai ales din militanți islamici. În 1997 s-a ajuns la un acord de pace.

tae-kwon-do
Artă marțială coreeană asemănătoare cu karate. Se caracterizează prin lovituri de picior înalte din poziția în picioare și prin săritură, ca și prin lovituri de pumn și este practicat ca exercițiu sportiv, pentru autoapărare și pentru dezvoltarea spirituală. În luptele demonstrative, loviturile sunt oprite cu puțin timp înaintea contactului. Bazat pe forme coreene mai vechi de autoapărare, acest sport a fost reglementat și denumit în 1955. A devenit sport olimpic în 2000.

Taegu
Oraș, 2 473 990 loc. (2000), centru administrativ a provinciei nordice Kyongbang, în SE Coreei de Sud. A fost, timp de secole, centrul administrativ, economic și cultural al Coreei de Sud. În timpul dinastiei Choson (1392–1910), a devenit unul dintre cele trei mari centre comerciale ale țării. Are o industrie textilă dezvoltată, dar este renumit mai ales pentru plantațiile de meri din zona periferică, ale căror fructe sunt exportate în toată Asia de E și SE. Este o zonă turistică datorită celor câteva parcuri, pagode vechi și

datorită templului budist care datează din sec. IX și unde se află Tripitaka. Aici se află multe universități și colegii.

Taejon

Oraș, 1 365 961 loc. (2000), centrul administrativ al provinciei Ch'ungch'ong, în SE Coreei de Sud. Până la începutul sec. XX, când căile feroviare au dus la dezvoltarea regiunii, era un sat sărac. În timpul Războiului din Coreea (1950–1953) a fost capitala temporară a Republicii Coreene și 70% din oraș a fost distrus; după război a început reconstrucția. Industria de prelucrare a bumbacului, industria producătoare de utilaje și industria chimică sunt destul de dezvoltate. Aici se află Universitatea Națională Chungnam și alte câteva colegii.

Taeuber, Conrad *și* Irene Barnes

(15.06.1906, Hosmer, Dakota de Sud, SUA - 11.09.1999, Nashua, New Hampshire; 25.12.1906, Meadville, Missouri, SUA - 24.02.1974, Hyattsville, Maryland)

Demografi, statisticieni și sociologi americani. Au lucrat pentru diverse agenții guvernamentale. Recensămintele meticuloase realizate de ei au pus bazele demografiei și i-au consacrat ca autorități în domeniul migrației populației din SUA. *Schimbările populației Statelor Unite* (The Changing Population of the United States, 1958) și *Populația Japoniei* (The Population of Japan, 1958) sunt considerate lucrări clasice în demografie.

Taewon-gun

(1821-1898)

Tată al ultimului rege coreean, Kojong (1864–1907), și regent (1864–1873). Ca regent, Taewon-gun a introdus reforme care au întărit puterea centrală. A modernizat armata Coreei. S-a opus concesiilor făcute Japoniei și Occidentului, dar a fost răpit și ținut în China trei ani, timp în care și-a pierdut puterea și multe dintre reformele sale au fost eliminate.

Taff Vale, cazul ~

(1900-1901)

Proces în Anglia care a dat câștig de cauză plângerii înregistrate de compania Taff Vale Railway împotriva sindicatului Amalgamated Society of Railway Servants (ASRS - Uniunea Lucrătorilor din Domeniul Căilor Ferate). În august 1900, ASRS a declanșat o grevă cerând mărirea salariilor, dar aceasta a fost înăbușită în două săptămâni, fiind folosiți spărgători de grevă. Compania a dat în judecată Uniunea pentru încălcarea Legii de protecție a proprietății, iar curțile au reținut că un sindicat poate fi dat în judecată pentru pagubele produse în timpul grevei, eliminând astfel greva ca modalitate de luptă împotriva patronatului. Opoziția manifestată față de această decizie a dus la creșterea popularității Partidului Laburist și la promulgarea Legii conflictelor de muncă din 1906 care anula efectul acestei hotărâri judecătorești.

Tafilalt

Cea mai mare oază din Sahara, în SE Marocului. Are o suprafață de 1 380 kmp. Cuprinde 6 sate fortificate și pâlcuri de palmieri care se întind pe o lungime de 50 km de-a lungul Wadi Ziz. Reședința a fost prospera fortăreață berberă Sijilmassa, fondată în 757 d.Hr. pe traseul saharian al caravanelor, dar a fost distrusă în sec. XIX. Această oază este renumită pentru livezile sale de curmali.

tafsir

Știință a explicării și a interpretării Coranului. A apărut după moartea lui Mahomed, pentru a rezolva ambiguitatea, interpretările diferite, textele incomplete și aparentele contradicții ale cărții sfinte. Nefiind, la început, nimic altceva decât speculații pur personale, a devenit, ulterior, exegeză sistematică a Coranului, analizând fiecare vers și uneori chiar fiecare cuvânt. Eforturile mai timpurii bazate pe tradiția hadith, au determinat, mai târziu, apariția unui curent dogmatic în această știință. Versiunea cea mai cuprinzătoare a fost redactată de către al-Tabari. Unii musulmani moderniști se folosesc de tafsir pentru a-și face publice ideile lor reformiste.

Taft, Robert A(lphonso)

(08.09.1889, Cincinnati, Ohio, SUA - 31.07.1953, New York)

Om politic american. Fiu al lui William H. Taft, a făcut parte din legislatura statului Ohio înainte de a fi ales în Senatul SUA (1939–1953). A devenit cunoscut ca un puternic susținător al conservatorismului tradițional și a fost poreclit „domnul republican". S-a opus centralizării puterii în guvernul federal și a fost coautorul Legii Taft-Hartley prin care se limita dreptul de organizare a muncitorilor în sindicate. Ca izolaționist, s-a opus implicării SUA în

organizații internaționale apărute după război. A fost candidatul favorit la convențiile naționale republicane, mai ales în 1948 și 1952, dar internaționaliștii din partid s-au opus vederilor sale conservatoare. După ce Dwight Eisenhower a fost ales președinte, Taft a devenit liderul majorității din Senat și consilier-șef al lui Eisenhower.

Taft, William Howard

(15.09.1857, Cincinnati, Ohio, SUA - 08.03.1930, Washington DC)

Al 27-lea președinte al SUA (1909–1913). A făcut parte din Curtea Superioară a statului Ohio (1887–1890), a fost procuror general al SUA (1890–1892) și judecător în Curtea de Apel a SUA (1892–1900). A fost numit șef al comisiei Filipine cu scopul de a forma un guvern civil în arhipelag și a fost primul guvernator civil din Filipine (1901–1904). A fost ministrul de război al SUA (1904–1908) în timpul președintelui Theodore Roosevelt, care i-a sprijinit candidatura la președinție în 1908. A câștigat alegerile, dar s-a aliat cu aripa conservatoare a republicanilor, ceea ce a dus la o ruptură cu progresiștii din partid. A fost nominalizat din nou în 1912, dar, din cauza rupturii de Roosevelt și de Partidul Bull-Moose, alegerile au fost câștigate de Woodrow Wilson. Mai târziu, Taft a predat dreptul la Universitatea Yale (1913–1921), a făcut parte din Consiliul Național pentru Industria de Război (1918) și a susținut Liga Națiunilor. Ca președinte al Curții Supreme a SUA (1921–1930), a făcut reforme care au eficientizat activitatea acesteia. Opinia sa în cazul Myers vs. SUA (1926) a sporit autoritatea președintelui, dându-i dreptul de a destitui oficialii federali. Din cauza sănătății șubrede a demisionat în 1930.

William Howard Taft, 1909

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

Taft-Hartley, Legea ~ *denumire oficială* Legea privind relațiile sindicat-patronat

(1947)

Act legislativ care a restrâns acțiunile sindicatelor. Concepută de către senatorul Robert A. Taft și deputatul Fred A. Hartley Jr., legea a amendat o mare parte din Legea Wagner (1935) care favoriza sindicatele. Întrucât Congresul era controlat de republicani, legea a trecut, în ciuda opoziției președintelui Harry Truman. Ea acorda angajaților dreptul de a nu face parte dintr-un sindicat (scoțând în afara legii fabricile care angajau numai muncitori dintr-un anumit sindicat) și cerea antenotificarea unei greve, autorizând posibilitatea amânării ei cu 80 de zile, prin hotărâre judecătorească federală, atunci când o asemenea acțiune punea în pericol sănătatea sau siguranța națională. Totodată, restrângea definiția practicilor neloiale de muncă, preciza practicile sindicale neloiale, interzicea contribuțiile sindicatelor către formațiunile politice și cerea liderilor de sindicat să depună un jurământ că nu sunt comuniști. *Vezi și* Legea Landrum-Griffin.

Tag *sau* Tajo *în spaniolă* Rio Tajo *în portugheză* Rio Tejo

Cel mai lung curs de apă din Peninsula Iberică. Izvorăște din E zonei centrale a Spaniei și se îndreaptă spre V traversând Spania și Portugalia pe o lungime de 1 007 km; se varsă în Oceanul Atlantic lângă Lisabona, trece prin centrul a două state și are o importanță economică vitală. Prin construirea unor diguri, apa sa este folosită la irigații și hidrocentrale; au fost create mari lacuri artificiale. Navigabil pe o distanță de 160 km pe cursul său inferior, ceea ce a permis apariția unui port natural la Lisabona.

tagalog

Cel mai mare grup cultural-lingvistic din Filipine. Reprezintă populația majoritară din Manila și din câteva provincii din jurul orașului. Cei mai mulți sunt romano-catolici și sunt fermieri; produsele care le aduc cele mai mari venituri sunt trestia-de-zahăr și nucile-de-cocos. Importanța orașului Manila a făcut ca regiunea urbană locuită de această populație să capete cea mai mare importanță economică din regiune. Limba tagalog se află la baza limbii filipineze, limba națională.

tagalog, limba ~

Limbă austroneziană din Filipine, vorbită ca primă limbă de cca 17 milioane de oameni de pe insula Luzon și de cel puțin o jumătate de milion de imigranți filipinezi. Ca limbă vorbită la Manila, capitala

Filipinelor și metropolă importantă, limba tagalogă a căpătat o importanță care i-a depășit aria de răspândire. Cu vocabularul îmbogățit din alte limbi filipineze, a devenit limbă de bază, considerată limba națională a Filipinelor; cu o largă utilizare în mass-media și în învățământ, limba filipineză este astăzi înțeleasă de peste 60% din populație. Deși în sec. XVI (*vezi* sistemul de scriere indic) se folosea un alfabet de origine sud-asiatică, toată literatura recentă în această limbă utilizează adaptări ale alfabetului latin.

Taglioni, Marie

(23.04.1804, Stockholm, Suedia - 24.04.1884, Marseille, Franța)

Balerină italiană al cărei dans delicat a fost reprezentativ pentru stilul romantic de la începutul sec. XIX. A fost pregătită de tatăl său, coregraful Filippo Taglioni (1777–1871), și a debutat la Viena în 1822. Acesta a ajutat-o să-și dezvolte tehnica sa unică, iar balerina a obținut un mare succes la Opera din Paris, unde a dansat în *Silfida* (La sylphide), compusă de tatăl său (1832). A călătorit în toată Europa și a dansat cu Baletul Imperial din Sankt Petersburg între 1837–1842. S-a retras din activitatea artistică în 1847. A fost printre primele balerine care au dansat pe poante. A inclus în repertoriul tehnic pașii plutitori și arabescul, purtând tricou larg și subțire din care a evoluat mai târziu tutu-ul purtat de cele mai multe balerine din perioada clasică.

Tagore, Debendranath

(15.05.1817, Calcutta, India - 19.01.1905, Calcutta)

Filozof și reformator religios hindus, tatăl lui Rabindranath Tagore. Născut în familia unor bogați proprietari de pământ, a fost educat atât după principiile filozofiei orientale, cât și după ale celei occidentale. În încercarea de a elimina abuzurile din hinduism, a adoptat o poziție vehementă împotriva tradiției sati și a încercat să înlesnească accesul tuturor la educație. A activat în brahmo samaj. În încercarea sa de a eradica idolatria și practicile nedrepte, a respins Vedele ca incapabile de a trasa reguli ale comportamentului uman. Nereușind să găsească o cale de mijloc între raționalismul radical și conservatorismul brahmanic, s-a retras din viața publică. A fost cunoscut ca Marele Înțelept.

Tagore, Rabindranath

(07.05.1861, Calcutta, India - 07.08.1941, Calcutta)

Scriitor, poet, compozitor și pictor bengalez. Fiu al lui Debendranath Tagore, a publicat câteva volume de poezii, printre care *Manasi*, înainte de a împlini treizeci de ani. Poezia sa religioasă de mai târziu a fost cunoscută de occidentali prin volumul *Daruri de cântec* (Gitanjali, 1912). În călătoriile și conferințele sale internaționale, a încercat să introducă elemente ale culturii indiene în cea occidentală și invers. A susținut frecvent independența Indiei; ca protest împotriva masacrului de la Amritsar, a returnat ordinul de cavaler pe care îl primise în 1915. A fondat o școală experimentală în Bengal, unde a încercat să îmbine filozofia orientală cu cea occidentală; mai târziu, aceasta a devenit Universitatea Vishva-Bharati (1921). A primit Premiul Nobel pentru literatură în 1913.

Rabindranath Tagore

Taha Hussein *sau* Taha Husayn

(14.11.1889, Maghâghah, Egipt - 28.10.1973, Cairo)

Scriitor egiptean. Deși orb încă de la vârsta de doi ani, a devenit profesor de literatură arabă la Universitatea laică din Cairo, unde concepțiile sale îndrăznețe au provocat adesea furia conservatorilor religioși islamici. Figură remarcabilă a mișcării moderniste în literatura egipteană, a scris romane, povestiri, lucrări de critică, eseuri sociale și politice. În afara Egiptului este cunoscut pentru autobiografia în două părți *Al-Ayyam,* care a apărut în engleză cu titlurile *Copilărie egipteană* (An Egyptian Childhood, 1932) și *Curgerea zilelor* (The Stream of the Days, 1943), aceasta fiind prima operă din literatura arabă modernă recunoscută în Occident.

tahicardie

Fenomen fiziologic dat de frecvența contracțiilor cardiace de peste 100 pe minut (până la 240). Dacă este o reacție la exerciții fizice sau la stres, nu pune în pericol sănătatea omului, dar când își are originea

în altă parte decât în nodulul sinoatrial, regulatorul natural al ritmului inimii, devine aritmie cardiacă. Printre simptome se numără oboseala, leșinul, respirația sacadată și senzația de bătăi înfundate ale inimii. Poate avea o durată de la câteva minute până la câteva ore fără efecte supărătoare, dar în cazul bolilor de inimă, de plămâni sau circulatorii poate precede fibrilația atrială sau infarctul miocardic și necesită îngrijiri medicale imediate. Tahicardia poate fi tratată prin șocuri electrice aplicate inimii, cu medicamente antiaritmice și prin implantarea de pacemakere antitahicardice.

tahion

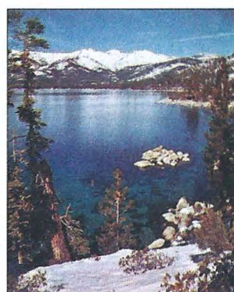
Particulă subatomică ipotetică, a cărei viteză este întotdeauna mai mare decât cea a luminii. Existența sa pare a fi în concordanță cu teoria relativității. Așa cum particulele obișnuite, de ex. electronii, pot exista numai la viteze mai mici decât cea a luminii, tahionii pot exista numai la viteze mai mari. La o asemenea viteză, masa sa este reală și pozitivă. Când pierde energie, tahionul accelerează; cu cât circulă mai repede, cu atât are mai puțină energie. Existența tahionilor nu a fost demonstrată experimental.

Tahiti

Insulă, 150 707 loc. (1996), în arhipelagul Insulele Societății, Polinezia Franceză. Situată în Pacificul de S, este cea mai mare dintre insulele din grupul estic al acestui arhipelag, cu o suprafață de 1 042 kmp. Capitala: Papeete. Relieful din interiorul insulei este muntos, cu înălțimi de până la 2 237 m, Muntele Orohena; orașele sale se află pe câmpia litorală. Locuită multă vreme de către polinezieni, a fost vizitată de către căpitanul britanic Samuel Wallis în 1767, iar în 1768 de către L.-A. De Bougainville care a revendicat-o pentru Franța. Primii coloniști europeni permanenți au fost misionari englezi, ajunși aici în 1797. A devenit colonie franceză în 1880 și este acum parte a teritoriului insular autonom al Polineziei Franceze. Testele nucleare ale francezilor efectuate în această zonă i-au nemulțumit pe locuitori, care, în ultimii ani, au început să-și revendice independența. Cea mai importantă ramură a economiei este turismul.

Tahoe

Lac la granița dintre statele California și Nevada, SUA. S-a format într-un bazin apărut printr-o fisură a faliei în partea de N a Sierra Nevada și are o suprafață de 500 kmp. Are o lungime de 35 km, o lățime de 16 km și este amplasat la o înălțime de 1 899 m. Nivelul apei a variat în timpul perioadelor de secetă din ultimele decenii. Alimentat de numeroase cursuri de apă mai mici, acest lac de un albastru intens și pădurile înconjurătoare au devenit centrul unei cunoscute stațiuni turistice.

Lacul Tahoe din rezervația națională Toiyabe, Nevada

JOHN F. SHRAWDER/SHOSTAL

Tahtawi, Rifaa Rafi al-

(1801, Tahtâ, Egipt - 1873, Egipt)

Profesor și cărturar egiptean. Începând cu 1826 a petrecut cinci ani la Paris, unde a predat religia unui grup de studenți egipteni, iar mai târziu a condus o școală de limbi străine (1836) și un birou de traduceri (1841) din Cairo. A susținut că Dumnezeu a stabilit ordinea socială, iar conducătorul, ca reprezentant al lui Dumnezeu, trebuie să sporească prosperitatea cetățenilor prin educație sau prin alte mijloace. Credea că progresul material poate fi obținut prin armonia dintre guvern și societate cu ajutorul tehnologiei occidentale. Ca unul dintre primii egipteni care au pus problema sincronizării cu Occidentul, a fost exilat la Khartoum în timpul domniei lui Abbas I (1848–1854).

Tai *sau* Tai Hu *sau* T'ai Hu

Lac între provinciile Zhejiang și Jiangsu în E Chinei. Are o formă de semilună și o suprafață de 2 200 kmp. Amplasat în câmpie, este alimentat de o serie de canale naturale sau artificiale, câteva dintre ele datând din sec. VII d.Hr. Unele insule din partea de E a lacului sunt, prin tradiție, renumite centre religioase taoiste și budiste. Frumusețea naturală a regiunii atrage mulți turiști.

t'ai chi ch'uan *în pinyin* taijiquan

Veche formă chineză de exercițiu sau de atac și apărare. Ca exercițiu, a fost conceput pentru relaxare în procesul de îmbunătățire a condiției fizice, ceea ce se întâmplă parțial prin armonizarea principiilor yin-yang. Utilizează mișcări lente și poziții stabilite cu atenție. Ca modalitate de atac și de apărare,

se aseamănă cu kung-fu și este considerat o artă marțială. Apărut în sec. III d.Hr., t'ai chi ch'uan cuprinde două școli principale, Wu și Yang. În funcție de școală, numărul exercițiilor variază de la 24 la peste 100.

T'ai-chung

Oraș, 990 041 loc. (2002), situat în V zonei centrale a Taiwanului. Cea mai mare parte din orașul vechi a fost distrusă sub ocupația japoneză (1895–1945) și înlocuită cu un oraș modern. Centru agricol de la începutul sec. XIX, reprezintă o piață importantă pentru orezul, zahărul și bananele produse în zona înconjurătoare. În anii 1970, la V de oraș a fost construit un port internațional și T'ai-chung a fost desemnat centru de export pentru a încuraja investițiile străine. Centru cultural, cu numeroase instituții de învățământ superior. În 1999, aici s-a produs unul dintre cele mai puternice cutremure de pământ din Taiwan.

Taieri

Râu în SE Insulei de Sud, Noua Zeelandă. Izvorăște din lanțul munților Lammerlaw și are un curs în formă de arc cu o lungime de 288 km spre N și apoi spre SE, traversează câmpii și înconjoară lanțurile muntoase Rock și Pillar, apoi se varsă în Oceanul Pacific, lângă Dunedin. Atât pe cursul superior, cât și pe cursul inferior se găsesc multe defileuri.

taifun

Vezi ciclon tropical

taiga *sau* pădure boreală

Vastă pădure de conifere (*vezi* conifer) care crește pe terenuri mlăștinoase acoperite, de obicei, cu licheni. Este vegetația caracteristică pentru regiunea subpolară din N Eurasiei (în principal Rusia, inclusiv Siberia și Scandinavia) și în America de Nord, fiind mărginită la N de regiunea mai răcoroasă numită tundră, și de o zonă cu climă temperată mai caldă, în S. Molizii și pinii sunt arborii dominanți ai acestei păduri. Organismele care trăiesc în sol sunt protozoare, nematode și rotifere; nevertebratele mai mari, care, în mod obișnuit, descompun resturile de plante, lipsesc, astfel că humusul se acumulează foarte greu. Taigaua este o zonă bogată în animale cu blană scumpă (de ex. samur, vulpe și hermină) și reprezintă mediul de viață al elanilor, urșilor și al lupilor. Numai taigaua siberiană acoperă 19% din suprafața împădurită a planetei și reprezintă probabil 25% din volumul total al lemnului. În ciuda faptului că se află în zone îndepărtate, taigaua este o sursă majoră de lemn de construcție, astfel că întinderi uriașe au fost defrișate.

Taimîr

Peninsulă în N Siberiei centrale, în N Rusiei. Este situată între Marea Kara, Marea Laptev și strâmtoarea Vilkițki. Include Capul Celiuskin, cel mai nordic punct al Asiei. Partea sa centrală este traversată de râul Taimira, lung de 644 km. Are o suprafață de circa 400 000 kmp. Munții Byrranka se situează în centrul peninsulei și ating cca 1 150 m înălțime.

Táin Bó Cúailgne

în engleză **The Cattle Raid of Cooley**

Narațiune irlandeză, cea mai lungă din *Ciclul Ulster.* A fost compusă în proză, cu pasaje versificate în sec. VII–VIII d.Hr., probabil de către un autor familiarizat cu opere epice de tipul *Eneidei*. Personajul principal este Cu Chulainn, cel ce a ținut piept de unul singur armatei din Connaught care a invadat Ulsterul pentru a captura un renumit și prețios taur brun. După trei zile de lupte, Cu Chulainn a obținut victoria, totuși cei din Connaught au reușit să prindă taurul. Madb, regina războinică din Connaught, și-a asigurat superioritatea asupra soțului său, Ailill, atunci când taurul cel brun a învins taurul cu coarne albe al lui Ailill.

T'ai-nan *anterior* Dainan

Oraș, 742 574 loc. (2002), situat în SV Taiwanului. Este una dintre cele mai vechi așezări urbane de pe insulă. Dinastia chineză Han s-a stabilit aici încă din 1590. În 1623, orașul a fost preluat de olandezi care au rămas aici până în 1662, când au fost alungați de Zheng Chenggong, care și-a stabilit aici capitala. Și-a păstrat acest statut până când dinastia Qing a restabilit controlul chinez asupra Taiwanului (1683). Sub conducere chineză în sec. XIX a devenit un oraș prosper și a fost centrul comercial și educațional al Taiwanului. După ce capitala a fost transferată la Taipei, în 1891, și-a păstrat în primul rând funcția comercială. S-a dezvoltat în timpul ocupației japoneze (1895–1945), iar astăzi este un important centru comercial și turistic.

Taine, Hippolyte (-Adolphe)

(21.04.1828, Vouziers, Ardennes, Franța - 05.03.1893, Paris)

Gânditor, critic și istoric francez. Încă de tânăr, Taine a ajuns la concluzia potrivit căreia cunoașterea trebuie să se bazeze pe experiența senzorială, pe observație și pe experimentul controlat, convingere care l-a călăuzit toată viața. Ca profesor la Școala de Arte Frumoase din Paris (1864–1883), și-a câștigat reputația de a fi unul dintre cei mai stimați exponenți ai pozitivismului francez din sec. XIX datorită încercărilor sale de a aplica metodele științifice în studiile umaniste. Printre lucrările sale se numără *Istoria literaturii engleze* (Histoire de la littérature anglaise, 1863-1864), în care își explică modul în care abordează istoria culturală și literară și atitudinea sa științifică față de critică; *Despre inteligență* (De l'intelligence, 1871), studiu de psihologie; și monumentala sa analiză istorică *Originile Franței contemporane* (Les Origines de la France contemporaine, 3 vol., 1876–1899).

taino

Populație dispărută de indieni arawak din insula Hispaniola, în Marea Caraibilor. Au locuit și în Puerto Rico, și în extremitatea de E a Cubei. Se ocupau cu cultivarea maniocului și a porumbului, vânau păsări și animale mici și pescuiau. Erau foarte pricepuți în prelucrarea lemnului și a pietrei. Societatea lor era alcătuită din trei clase – nobilii, oamenii de rând și sclavii – și erau conduși de căpetenii și subcăpetenii stabilite în mod ereditar. Credințele lor religioase erau organizate în jurul unei ierarhii a spiritelor naturii și a strămoșilor. Au dispărut la mai puțin de o sută de ani după ce au fost cuceriți de spanioli.

Taipei

Oraș, 2 622 472 loc. (2005), capitala Taiwanului. Fondat în 1708, a devenit un centru important al comerțului cu ceai la mijlocul sec. XIX. În 1886, când Taiwanul a fost proclamat provincie a Chinei, Taipei a devenit capitala acesteia, statut păstrat și în timpul guvernării japoneze (1895–1945). În 1949 a devenit capitala guvernului naționalist chinez. A fost desemnat municipalitate specială în 1967. Este centrul comercial, financiar, industrial și de transporturi al Taiwanului. Printre numeroasele instituții educaționale se numără Universitatea Națională a Taiwanului (1928). Muzeul Palatului Național de aici adăpostește una dintre cele mai mari colecții de obiecte chinezești de manufactură din lume. Taipei 101 a devenit, în 2003, după ce s-a terminat construirea structurii de rezistență, cea mai înaltă clădire din lume.

Taiping, Răscoala ~

(1850-1864)

Revoltă de proporții împotriva dinastiei Qing din China și a prezenței străinilor în China, în timpul căreia au fost devastate 17 provincii, au murit cca 20 de milioane de oameni și în urma căreia guvernarea Qing nu a mai putut să-și recâștige controlul total asupra țării. Țăranii, care suferiseră din cauza inundațiilor și a foametei la sfârșitul anilor 1840, erau gata de revoltă, care a izbucnit sub conducerea lui Hong Xiuquan. Viziunile lui Hong l-au convins că era fratele mai mic al lui Iisus și a considerat de datoria lui să elibereze China de sub dinastia Manchu. Propovăduia fraternitatea tuturor în fața lui Dumnezeu; considera că proprietatea trebuie să fie comună. Credința militantă a adepților săi a făcut posibilă strângerea unei armate extrem de disciplinate care număra peste un milion de bărbați și femei (femeile erau tratate ca egale bărbaților de către rebelii taiping). Au capturat orașul Nanjing în 1853 și i-au schimbat denumirea în Tianjing (Capitala Celestă). Încercările lor de a captura Beijingul au eșuat, dar o expediție pe valea cursului superior al râului Chang (Yangtze) a adus numeroase victorii. Intolerantele concepții creștine ale lui Hong i-au îndepărtat atât pe misionarii occidentali, cât și pe cărturarii din nobilimea chineză. Fără sprijinul micii nobilimi, forțele taiping nu mai puteau guverna regiunea rurală și nu-și mai puteau aproviziona orașele. Conducerea s-a abătut de la austeritatea de la început și a degenerat în lupte pentru putere care l-au lăsat pe Hong lipsit de ajutor competent. În 1860, o încercare de cucerire a orașului Shanghai a fost respinsă de către forțe conduse de ofițeri americani și britanici, iar până în 1862, forțele chineze conduse de Zeng Guofan au înconjurat orașul Nanjing. Orașul a fost cucerit în 1864, însă aproape 100 000 de adepți taiping au preferat să moară decât să fie capturați. Rezistența a continuat sporadic în alte locuri până în 1868.

Taira Kiyomori

(1118, Japonia - 21.03.1181, Kyôto)

Conducător al puternicei familii Taira și primul membru al clasei războinicilor (samurai) care a devenit împărat al Japoniei. Familia Taira a slujit curții imperiale, gonind pirații din Marea Japoniei. În 1156, când împăratul detronat Sutoku (*vezi* insei) a cerut ajutorul familiei războinice Minamoto în revolta împotriva împăratului Go-Shirakawa, Kiyomori l-a ajutat pe Go-Shirakawa și a luptat împotriva familiei Minamoto. Aceștia au încercat o revenire în 1159–1160, dar Kiyomori i-a învins din nou și i-a executat pe toți bărbații din această familie cu excepția copiilor Minamoto Yoritomo și Minamoto Yoshitsune, care mai târziu l-au îndepărtat de la tron. Victorios pentru o perioadă, Kiyomori a primit cel mai mare rang la curte și a manipulat accesul la tron prin căsătoriile fiicelor sale cu membrii familiei imperiale. Trupele lui au adoptat modul de viață decadent al aristocraților și nu au mai făcut față trupelor familiei Minamoto, călite în luptă la granițe, care le-au înfrânt în 1185. *Vezi și* perioada Kamakura.

Taisho, perioada ~

(1912-1926)

Perioadă în istoria Japoniei care corespunde domniei împăratului Taisho, Yoshihito (1879–1926). A urmat perioadei Meiji și a însemnat o creștere a importanței Japoniei pe scena internațională și dezvoltarea liberalismului în politica internă. Din punct de vedere politic, țara a evoluat către o guvernare cu o mai largă reprezentare, iar nivelul de taxe care le permitea contribuabililor să voteze a scăzut. Japonia a continuat să ceară Chinei concesii economice și politice, a încheiat tratate cu statele occidentale care i-au recunoscut interesele în Coreea, în Manciuria și în restul Chinei. Partea rurală a Japoniei nu s-a dezvoltat la fel cu cea urbană, iar o depresiune economică de la sfârșitul acestei perioade a produs multă suferință. *Vezi și* perioada Showa.

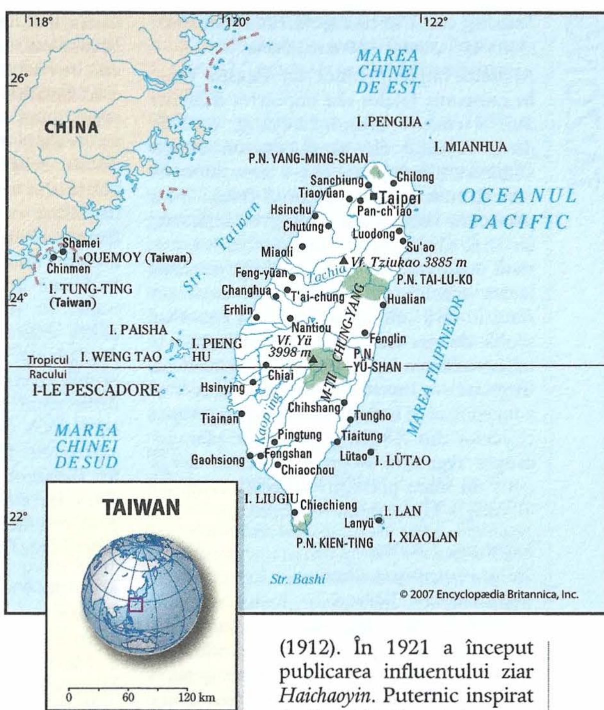
Tait, Archibald C(ampbell)

(21.12.1811, Edinburgh, Scoția - 03.12.1882, Addington, Surrey, Anglia)

Cleric englez. Fiu de presbiterieni, s-a convertit la anglicanism în timpul studiilor la Universitatea din Oxford. În 1836 a devenit diacon și, timp de cinci ani, a fost paroh pentru două sate de lângă Oxford. În 1842 l-a succedat pe Thomas Arnold ca director la Școala de Rugby, iar în 1849 a devenit vicar al catedralei Carlisle. Ca episcop al Londrei din 1856, a accentuat reconcilierea dintre reprezentanții Bisericii Evanghelice și cei care au susținut Mișcarea de la Oxford. Ca arhiepiscop de Canterbury (din 1868) a supravegheat separarea de stat a Bisericii Anglicane din Irlanda și adoptarea Legii funeraliilor (1880), care permitea slujbele de înmormântare nonanglicane în cimitirele anglicane.

Taiwan *anterior* Formosa

Insulă în V Oceanului Pacific, în largul coastei de SE a Chinei. Atât Republica Chineză (Taiwan), cât și Republica Populară Chineză (China continentală) își revendică jurisdicția asupra ei. Suprafața: 36 188 kmp, inclusiv insulele periferice; 22 725 947 loc. (2005). Capitala: Taipei. Teoretic, populația cuprinde numai chinezi han. Limbi: chineza mandarină (limba oficială), taiwaneza, fukien; se vorbesc și dialectele hakka. Religii: budism, taoism, confucianism și creștinism. Moneda: noul dolar taiwanez. Aflându-se la o distanță de 160 km în larg de China continentală, are un relief alcătuit mai ales din munți și dealuri, cu câmpii litorale cu populație foarte densă în V. Are una dintre cele mai mari densități demografice din lume. Importantă putere industrială din zona Pacificului, cu o dezvoltare economică, bazată pe industrie, comerț internațional și servicii. Produsele cele mai importante pentru export sunt echipamentele electronice, articolele de îmbrăcăminte, textilele, articolele din plastic și echipamentele pentru transport. Printre produsele agricole exportate se numără carnea de porc congelată, zahărul, conservele de ciuperci, bananele și ceaiul. Este un important producător de filme în limba chineză. Ca formă de organizare, este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Cunoscută de chinezi încă din sec. VII, insula a fost populată de aceștia la începutul sec. XVII. În 1646, olandezii au obținut controlul asupra insulei, dar au fost îndepărtați în 1661 de către un mare val de refugiați chinezi, susținători ai dinastiei Ming. A fost cucerită de către dinastia manciuriană în 1683, iar contactele cu europenii nu au fost restabilite până

în 1858. În 1895 a fost cedată Japoniei în urma Războiului sino-japonez. Centru militar japonez în Al Doilea Război Mondial, Taiwanul a fost bombardat frecvent de către avioanele americane. După înfrângerea Japoniei a fost retrocedat Chinei, care era guvernată de naționaliști. Când comuniștii au preluat China continentală, în 1949, guvernul naționalist s-a refugiat în Taiwan, care a devenit reședința guvernamentală, cu generalul Jiang Jieshi ca președinte. În 1954, acesta a semnat un tratat de apărare reciprocă cu SUA, iar Taiwanul a primit ajutorul SUA pe o perioadă de aproape trei decenii, în care a cunoscut o dezvoltare economică spectaculoasă. A fost recunoscut de multe țări necomuniste ca reprezentant al Chinei până în 1971, când a fost înlocuit în ONU de către Republica Populară Chineză. În 1987, legea marțială, în vigoare din 1949, a fost abrogată în Taiwan, și toate restricțiile de călătorie în China continentală au fost anulate. În 1989 au fost legalizate partidele de opoziție. Relațiile cu continentul au devenit din ce în ce mai strânse în anii 1990, deși acestea au fost tensionate din nou în 2000, când Chen Shui-bian, care a susținut independența Taiwanului, a fost ales președinte.

Taiwan, strâmtoarea ~ *sau* strâmtoarea Formosa

Braț al Pacificului de NV. Este situată între coasta provinciei chineze Fujian și insula Taiwan și are o lățime de cca 160 km. Face legătura dintre Marea Chinei de Sud și Marea Chinei de Est.

Tai Xu *sau* T'ai Hsü *născut* Lü Peilin

(08.01.1890, Haining, provincia Zhejiang, China - 17.03.1947, Shanghai)

Călugăr și filozof budist. După o perioadă în care s-a pregătit să devină călugăr lângă Ningbo, a contribuit la organizarea Asociației pentru Promovarea Budismului (1912). În 1921 a început publicarea influentului ziar *Haichaoyin*. Puternic inspirat de Sun Yat-Sen și de revoluția de la 1911, a încercat să reformeze educația călugărilor și a promovat acțiunile de asistență socială. Între 1925 și 1941 a călătorit mult în Japonia, Europa, SUA, Asia de S și de SE pentru a promova constituirea unor organizații budiste naționale și internaționale.

Taiyuan *sau* T'ai-yüan

Oraș, 1 768 530 loc. (1999), centrul administrativ al provinciei Shanxi, China, situat pe cursul râului Fen. Cunoscut încă din timpul dinastiei Zhou, a fost centru strategic și capitală administrativă în timpul mongolilor (sec. XII–XIV). În 1900 a fost scena unui masacru al misionarilor străini în timpul Răscoalei Boxerilor și una dintre primele zone care s-au opus împăratului, în 1911. Invadat de japonezi în 1937, a fost asediat de forțele comuniste între 1948–1949. Unul dintre cele mai mari orașe industriale din China, se remarcă prin producția de ciment, fier, oțel și cărbune. Este, de asemenea, un centru educațional și de cercetare. În această zonă se află remarcabile temple în peșteri, datând din perioadele Tang și Yuan.

Taizong *sau* T'ai-tsung *născut* Li Shimin

(598 d.Hr., China - 649 d.Hr., China)

Al doilea împărat chinez din dinastia Tang. În campania tatălui său împotriva dinastiei Sui, a cucerit orașul Luoyang, capitala de E. A făcut din acest oraș un centru administrativ regional și s-a înconjurat de oficiali înzestrați. Se spune că frații săi au plănuit să-l omoare; de fapt, el i-a înlăturat, iar tatăl său a abdicat în favoarea lui, curând după aceasta. A readus la guvernarea locală administrația civilă și a creat un serviciu civil unitar. Mai târziu a dezvoltat școlile de stat create de către tatăl său și a inițiat editarea operelor lui Confucius. La frontiere s-a luptat cu turcii la E și la V și a început să-și întindă suveranitatea asupra regatelor din Xinjiang. O invazie plănuită asupra regatului Koguryo a eșuat, dar a adus un mare prestigiu dinastiei Tang, iar Taizong a fost venerat de populație.

Taizu *sau* T'ai-tsu

(927 d.Hr., Luoyang, China - 14.11.976 d.Hr., Kaifeng)

Primul împărat din dinastia Song, cel care a început unificarea Chinei, dusă la capăt de fratele său. La început, general în serviciul fondatorului dinastiei Zhou (951–960 d.Hr.), a fost convins de trupele sale să preia puterea atunci când dinastia a fost lăsată în mâinile unui succesor aflat la vârsta copilăriei. Om integru, Taizu ierta greșelile mărunte, dar îi făcea pe oamenii săi să respecte lucrurile importante. I-a obligat pe miniștri să-i dea să verifice proiectele lor de legi și adesea călătorea incognito pentru a observa condițiile de viață ale supușilor săi. A reformat sistemul de examinare chinez pentru a preveni favoritismul și a început să acorde un număr mai mare de distincții. Cu timpul, a adus civili în locul militarilor la conducerea prefecturilor. La moartea sa, se puseseră bazele dezvoltării viitoare a dinastiei.

Taj Mahal

Complex arhitectonic funerar pe malul sudic al râului Yamuna, extremitatea provinciei Agra, în India. A fost construit de împăratul mogul Jahan-Șah în memoria soției sale, Mumtaz Mahal, care a murit în 1631. A fost nevoie de 22 de ani pentru a termina construcția complexului Taj, începută în 1632. În centru se află o grădină pătrată, mărginită de două secțiuni mai mici, dreptunghiulare, într-una aflându-se mausoleul, iar în cealaltă poarta de acces. Mausoleul, construit din marmură albă cu incrustații de pietre semiprețioase, este încadrat de două clădiri din gresie roșie. Una dintre ele este o moschee, iar cealaltă este o clădire asemănătoare, pentru echilibru estetic. Are la temelie o plintă din marmură cu câte un minaret în fiecare colț. Are patru fațade identice, fiecare cu un arc central masiv de 33 m înălțime și este acoperit de un dom dublu în formă de bulb și patru pavilioane cu bolte. În interiorul cu decorațiuni din piatră delicate și sobre se află o cameră octogonală cu morminte din marmură, acoperite cu plăci perforate din marmură dedesubtul cărora se află sarcofage. Este considerat una dintre cele mai frumoase clădiri din lume și a fost inclus în 1983 în Patrimoniul Mondial UNESCO. La sfârșitul anilor 1990 s-au luat măsuri pentru limitarea poluării care a produs deteriorarea fațadei clădirii.

Tajumulco

Munte vulcanic, în V Guatemalei. Parte a unui lanț muntos care se întinde din S Mexicului până în Guatemala, are o înălțime de 4 220 m, fiind cel mai înalt vârf din America Centrală. Se crede că s-a format pe resturile unui vulcan mai vechi.

Takemitsu, Toru

(08.10.1930, Tokyo, Japonia - 20.02.1996, Tokyo)

Compozitor japonez. În 1951 a fondat Laboratorul Experimental din Tokyo pentru a promova sincronizarea muzicii japoneze cu dezvoltarea muzicii europene contemporane. În curând a devenit cel mai cunoscut compozitor japonez. A explorat tehnici componistice de avangardă, cum ar fi serialismul, notația grafică, aleatorismul și muzica electronică, combinate cu motive și instrumente tradiționale japoneze în compoziții pentru biwa, shakuhachi și orchestră, creând o lume de sunete individuale în care și liniștea are un rol important.

Takfir wa al-Hijra

(*în arabă*, anatemă și exil)

Nume dat de autoritățile egiptene unui grup de radicali islamiști care se autointitulează Societatea Musulmanilor. A fost fondat în 1971 de către un tânăr agronom, Shruki Mustafa, care fusese arestat în 1965 pentru distribuirea de manifeste ale

Frăției Musulmane și eliberat în 1971. Adresându-se celor care vedeau societatea ca fiind slăbită și coruptă, grupul s-a angajat în acte de terorism, iar asasinarea lui Anwar al-Sadat a fost pusă, la început, pe seama sa. Gruparea s-a dizolvat, nu după mult timp, în parte din cauza rigidității doctrinei, dar și, demn de remarcat, din cauza faptului că acțiunile sale au declanșat reprimarea grupărilor fundamentaliste de către autorități, la sfârșitul anilor 1970.

Takla Makan

Deșert care formează cea mai mare parte a bazinului fluviului Tarim, din V Chinei centrale. Unul dintre cele mai mari deșerturi de nisip din lume, are o lungime de cca 965 km și o suprafață de 272 000 kmp. Este mărginit de lanțuri muntoase cu înălțimi mari, printre care munții Kunlun, ale căror cursuri de apă pătrund în deșert cam 100–200 km înainte de a seca în nisipuri. Stratul de nisip adus de vânt are o grosime de cca 300 m și formează dune piramidale care ating înălțimi de până la 300 m.

Taksin *sau* Phraya Taksin

(17.04.1734, Ayutthaya - 06.04.1782, Thon Buri)

General și apoi rege thailandez (1767–1782) care a reunit Siamul (Thailanda) după ce a fost înfrânt de Birmania (Myanmar). Pe când Taksin era guvernator al unei provincii, trupele sale au fost printre cele asediate de către armata din Birmania între 1766–1767, dar a scăpat și a adunat forțe noi. I-a alungat pe invadatori și i-a învins pe alți pretendenți la tron, apoi și-a extins puterea în țările învecinate. Mai bun ca general decât ca rege, a fost detronat și probabil executat în 1782.

tal

Organ vegetativ cu structură simplă, întâlnit la alge, ciuperci și la unele organisme vegetale. Cu aspect de filamente sau discuri alcătuite din înșiruirea celulelor, acesta variază în mărime de la o structură simplă, cu o singură celulă, până la o structură complexă de dimensiunea unui copac. Celulele sale, unele pentru fotosinteză, altele de susținere, tind să fie organizate liniar, dar lipsesc structurile diferențiate, specializate, ca rădăcinile, frunzele și țesutul conjunctiv. Cele mai multe organisme care prezintă componente vegetative de tip tal sunt considerate protozoare complexe, fiind clasificate ca atare.

Talbot, William Henry Fox

(11.02.1800, Melbury Abbas, Dorset, Anglia - 17.09.1877, Lacock Abbey, lângă Chippenham, Wiltshire)

Chimist și fotograf englez. În 1840 a inventat calotipul; proces fotografic rudimentar care a îmbunătățit dagherotipul (*vezi* dagherotipie), implica utilizarea negativului fotografic, cu ajutorul căruia se puteau face mai multe fotografii. În 1835 a publicat primul articol care explica o descoperire în fotografie, aceea a negativului. Lucrarea sa *Schiță după natură* (The Pencil of Nature, 1844–1846) a fost prima carte cu ilustrații fotografice. A publicat, de asemenea, multe articole de matematică, astronomie și fizică.

talc

Silicat de magneziu hidratat, care se deosebește de aproape toate celelalte minerale prin duritatea sa extrem de mică. Senzația de alunecos sau de gras pe care o lasă este specifică rocii talcoase, compactă și microgranulară, denumită steatit. Încă din cele mai vechi timpuri, steatitul a fost utilizat pentru sculpturi, ornamente și ustensile. Rezistent la majoritatea reactivilor și la căldură moderată, talcul este potrivit pentru confecționarea unor produse rezistente în astfel de condiții. Talcul este utilizat, de asemenea, în lubrifianți, în industria pielăriei, la fabricarea pudrei de toaletă, a prafului antiseptic și a unor creioane colorate; ca filer în ceramică, vopsele, hârtie, materiale pentru acoperișuri, plastic și cauciuc; ca excipient în insecticide; ca abraziv ușor în procesul de decorticare a cerealelor.

Talcahuano

Oraș, 245 000 loc. (2002), situat în S zonei centrale a statului Chile. Aflat pe o mică peninsulă care formează țărmul de SV al golfului Concepción, este un port important, cel mai mare din Chile. Important centru comercial, industrial și piscicol. Cuirasatul peruvian *Huáscar*, capturat de Chile în timpul Războiului din Pacific (1879), este acostat în port.

taliban

Facțiune și miliție politică și religioasă ajunsă la putere în Afghanistan la mijlocul anilor 1990. După retragerea Uniunii Sovietice din Afghanistan, în 1989 (*vezi* războaiele afghane), talibanii (*în persană,*

studenți), al căror nume se referă la cei care studiază religia islamică și care reprezintă marea majoritate a membrilor acestei grupări, s-au ridicat ca o reacție populară împotriva anarhiei care cuprinsese țara. În anii 1994 și 1995, sub conducerea molahului Mohamed Omar, talibanii și-au extins controlul de la un singur oraș la peste jumătate de țară; în 1996 au capturat capitala Kabul, instituind un regim islamic strict. Până în 1999, mișcarea talibană a ajuns să controleze cea mai mare parte din Afghanistan, dar nu a reușit să obțină recunoașterea internațională a regimului din cauza politicii sociale aspre, incluzând îndepărtarea aproape completă a femeilor din viața publică, și pentru că acordase adăpost extremiștilor islamici, printre care și un expatriat din Arabia Saudită, Osama bin Laden, liderul rețelei de militanți islamici Al-Qaeda, implicată în numeroase acte de terorism. Refuzul talibanilor de a-l extrăda pe bin Laden SUA după atacurile de la 11 septembrie 2001 a determinat SUA și puterile aliate să atace forțele talibane și pe cele Al-Qaeda din Afghanistan, îndepărtându-i pe talibani de la putere și obligându-i pe șefii ambelor grupări să treacă în ilegalitate. *Vezi și* fundamentalism islamic.

Taliesin

Școală de arhitectură și reședință a lui Frank Lloyd Wright. Situată lângă Spring Green, Wisconsin, a fost începută în 1911 și reconstruită după incendiile din 1914 și 1925. Taliesin West, lângă Scottsdale, Arizona, a fost începută în 1938 ca reședință de iarnă pentru Wright și studenții săi. Ambele complexe au fost continuu renovate și extinse până la moartea lui Wright, în 1959, după care au fost ocupate în continuare de membri ai Fundației Wright. Wright fiind de origine galeză, le-a denumit după renumitul poet galez Taliesin (sec. VI d.Hr.).

talk-show

Program de radio sau de televiziune în care o personalitate cunoscută intervievează celebrități sau alți invitați. Programele nocturne găzduite în SUA de Johnny Carson, Jay Lenno, David Letterman și Conan O'Brien au pus accentul pe divertisment, introducând momente de muzică sau comedie. Alte programe de acest fel se concentrează asupra politicii (*vezi* David Susskind), probleme sociale controversate sau subiecte senzaționale (Phill Donahue), și terapie psihologică (Oprah Winfrey). *Vezi și* Merv Griffin, Larry King, Jack Paar.

Tallahassee

Oraș, 150 624 loc. (2000), centrul administrativ al statului Florida, SUA. La origine sat al indienilor apalași, a fost colonizat de către spanioli după vizita din 1539 a lui Hernando de Soto. A devenit capitala Teritoriului Florida în 1824 și a statului în 1845. În timpul Războiului Civil American, aici a fost adoptată hotărârea de secesiune în 1861. A fost singura capitală a unui stat confederat de la E de Mississippi necapturată de către forțele unioniste. Astăzi este o piață de desfacere pentru cherestea, bumbac și vite din toată regiunea. Printre instituțiile de învățământ se numără Universitatea de Stat din Florida (fondată în 1851).

Tallahatchie

Râu la N de Mississippi, SUA. Izvorăște din ținutul Tippah și curge spre SV pe o lungime de 370 km până la confluența cu râul Yalobusha pentru a forma râul Yazoo. Navigabil pe o lungime de 160 km. Cursul său superior este numit uneori Little Tallahatchie.

Tallapoosa

Râu în Georgia și Alabama, SUA. Izvorăște în NV statului Georgia, curge către SV cca 431 km și se varsă în râul Coosa la N de Montgomery, Alabama, formând râul Alabama. Trei hidrocentrale particulare au creat lacuri de acumulare, printre care lacul Martin, pentru controlul nivelului apei, energie electrică și recreere.

MARTHA SWOPE

Maria Tallchief în *Lacul lebedelor*

Tallchief, Maria

(n. 24.01.1925, Fairfax, Oklahoma, SUA)

Balerină americană de origine amerindiană. A studiat cu Bronislava Nijinska după care s-a alăturat trupei Ballet Russe de Monte Carlo (1942–1947). A lucrat la New York City Ballet din 1948 și a devenit prim-balerină, interpretând roluri principale în spectacole

puse în scenă pentru ea de către George Balanchine (soțul ei între 1946–1952), printre care *Symphonie Concertante* (1947), *Caracole* (1952) și *Pas de Dix* (1955). A părăsit compania în 1965, devenind director artistic la Teatrul liric din Chicago și a fondat în 1980 Compania de Balet din Chicago.

Talleyrand (-Périgord), Charles-Maurice de

(02.02.1754, Paris, Franța - 17.05.1838, Paris)

Om politic francez. Hirotonisit, a devenit episcop de Autun în 1788. Ales ca reprezentant al clerului la Stările Generale (1789), a devenit „episcopul revoluției" prin îndemnul la confiscarea proprietăților bisericești pentru a finanța noul guvern și prin susținerea Constituției civile a clerului. Excomunicat de către papă în 1790, a fost trimis în Anglia ca agent diplomatic în 1792. Expulzat din Franța în timpul Terorii, a locuit în SUA între 1794–1796, apoi s-a reîntors ca ministru de externe în timpul Directoratului (1797–1799). A fost obligat să demisioneze în scurt timp din cauza implicării în scandaluri de luare de mită, printre care Afacerea XYZ. Adept al ideii de supraviețuire politică, l-a susținut pe Napoleon, devenind ministru de externe (1799–1807) și apoi mare șambelan (1804–1807). A demisionat din cauza opoziției față de politica lui Napoleon în privința Rusiei, dar a rămas consilierul acestuia, aranjându-i căsătoria cu Maria-Luiza de Austria. Când Napoleon a fost învins, Talleyrand a lucrat în secret pentru restaurarea monarhiei: în 1814 a fost numit ministru de externe de către Ludovic XVIII și a reprezentat Franța la Congresul de la Viena. Forțat de ultraregaliști să demisioneze (1815), s-a implicat mai târziu în Revoluția din Iulie din 1830 și a fost ambasador în Anglia între 1830–1834.

Tallinn *anterior (până în 1918)* Revel

Port, 399 850 loc. (2001), capitala Estoniei. Se află pe malul Golfului Finic. În mileniul I î.Hr. aici exista o așezare fortificată, iar orașul este atestat din sec. XII d.Hr. În 1219 a fost ocupat de danezi, care au construit o nouă fortăreață. Comerțul a înflorit după ce s-a alăturat Ligii Hanseatice în 1285. În 1346 a fost vândut ordinului cavalerilor teutoni, iar în 1561 a intrat în stăpânirea Suediei. Capturat de Rusia în 1710, a rămas în stăpânirea acesteia până în 1918, când a devenit capitala Estoniei independente până în 1940, când Estonia a fost anexată Uniunii Sovietice (1940–1991). În Al Doilea Război Mondial a fost ocupat de forțele germane (1941–1944) și a fost distrus în mare parte. Reconstruit, a devenit capitala Estoniei independente în 1991. Este important port comercial și de pescuit, centru industrial și cultural al Estoniei, cu numeroase instituții de învățământ. Printre relicvele istorice se numără zidul orașului medieval și o biserică din sec. XIII.

Tallis, Thomas

(1505 - 23.11.1585, Greenwich, Londra, Anglia)

Compozitor britanic. Organist la diverse mănăstiri și biserici din 1532, din 1543 a fost membru al Capelei Regale, atât în calitate de organist, cât și de compozitor. Deși catolic, a fost printre primii care au scris imnuri în limba engleză pentru Biserica Anglicană. În timpul domniei catolice a reginei Maria I, a scris mise în latină, dar a rămas favoritul curții și după venirea la tron a reginei Elizabeta I. Opera sa *Lamentations of Jeremiah* este considerată drept cea mai importantă piesă dintre lucrările lui; motetul în 40 de părți *Spem in alium* este cea mai renumită piesă. A mai compus trei mise și cca 40 de alte motete. În 1575, Tallis și elevul său William Byrd au primit prima licență exclusivă de a tipări partituri în Anglia.

Talma, François-Joseph

(16.01.1763, Paris, Franța - 19.10.1826, Paris)

Actor și director de teatru francez. A debutat la Comedia Franceză în 1787. Influențat de Jacques-Louis David, a devenit promotor al costumației istorice și a produs senzație apărând pe scenă într-o togă romană. După ce compania s-a destrămat din cauza disensiunilor politice în 1789, republicanul Talma a pus bazele unei trupe rivale. A promovat o punere în scenă realistă și o interpretare naturală în loc de una declamatorie. În 1799, trupa lui s-a unit cu Comedia Franceză; ca director al noii companii a fost recunoscut drept cel mai mare tragedian din epocă, câștigând admirația lui Napoleon.

Talmud

În iudaism, amplificare și analiză sistematică a pasajelor din *Mishna*, *Gemara* și a altor

texte din tradiția orală, inclusiv din *Tosefta*. Există două variante ale Talmudului, produse de două grupuri diferite de cărturari evrei: Talmudul babilonian (cca 600 d.Hr.) și cel palestinian (cca 400 d.Hr.). Talmudul babilonian este mai extins și astfel mult mai apreciat. Fiecare variantă își formulează propria hermeneutică, promovându-și sistemul teologic prin explicarea Torei și prin demonstrarea perfecțiunii și a caracterului său comprehensiv. Talmudul rămâne un text de o importanță majoră, mai ales în iudaismul ortodox. Este introdus ca obiect de studiu intens în școlile moderne din Israel și SUA.

Talmudul Torei

Studiul religios al Torei în căutarea divinității care se face cunoscută în această lucrare. Se concentrează asupra aflării mesajului lui Dumnezeu pentru perioada contemporană prin cercetarea textelor sfinte iudaice sau a celor care cuprind învățăturile transmise pe Muntele Sinai – *Mishna*, *Midrash* și *Talmud*. Talmudul Torei este, de asemenea, numele dat unei școli elementare sub auspicii evreiești în care se pune un accent special pe educația religioasă.

tamarin

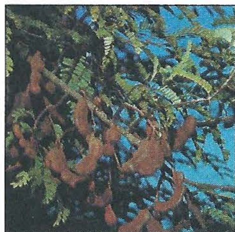
Denumire comună pentru cele 25 de specii de marmoseți cu colți lungi din genul *Leontopithecus* (sau *Leontideus*, după unii specialiști) și *Saguinus*. Au o lungime de 20–30 cm, fără coada de 30–40 cm. Tamarinul-imperial (*Saguinus imperator*) are o blană lungă, gri, coadă roșcată și mustăți albe lungi. Cele trei specii de *Leontopithecus* sunt amenințate.

tamarind

Arbore veșnic verde (*Tamarindus indica*) din familia mazării (*vezi* legumă), originar din Africa tropicală, cultivat și în alte părți ale lumii ca arbore ornamental și pentru fructul său comestibil. Atinge înălțimi de cca 24 m și are frunze penate. Florile galbene sunt adunate în mici inflorescențe, iar fructele sunt păstăi care nu se desfac. Pulpa moale și maronie a fructului este comestibilă. Păstaia conține 1–12 semințe mari și plate, utilizate în mâncărurile orientale, băuturile răcoritoare și medicamente.

WALTER DAWN

tamarind (*Tamarindus indica*)

Tamaulipas

Stat în NE Mexicului. Situat pe coasta golfului Mexic, are o suprafață de 79 384 kmp; 2 753 222 loc. (2000). Centrul administrativ: Ciudad Victoria. Deși cea mai mare parte a teritoriului are un relief muntos, cuprinde câmpii fertile întinse în N și o zonă de coastă nisipoasă, franjurată de lagune. Suprafețe întinse sunt irigate. Ocupația de bază este agricultura; se cultivă sorg, soia, trestie-de-zahăr, bumbac, cafea și fructe. Alte ocupații importante sunt pescuitul și extracția minereului de cupru. Produce o treime din gazele naturale ale Mexicului și cantități mari de petrol.

Tamayo, Rufino

(26.08.1899/1900, Oaxaca, Mexic – 24.06.1991, Ciudad de México)

Pictor și grafician mexican. A studiat la Școala de Arte Frumoase din Ciudad de México și apoi a predat la Muzeul Național de Arheologie (1921–1926). A preferat pictura pe șevalet în locul proporțiilor monumentale și al retoricii politice ale lui José Clemente Orozco, Diego Rivera și David A. Siqueiros. Stilul său particular reprezenta o îmbinare între cubism și suprarealism cu motive de artă populară mexicană, printre care figuri semiabstracte, naturi moarte și animale în culori vii. Din 1936 a trăit mai ales la New York. În 1950 o expoziție la Bienala de la Veneția i-a adus recunoaștere internațională. A proiectat picturile murale pentru Palatul Artelor Frumoase din Ciudad de México (1952–1953) și pentru sediul UNESCO din Paris (1958). În 1974 și-a donat colecția de artă prehispanică orașului său natal, Oaxaca.

Tambo, Oliver

(27.10.1917, Bizana, lângă Johannesburg, Africa de Sud – 04.04.1993)

Președinte al Congresului Național African (CNA) al Africii de Sud (1969–1991). În 1944, împreună cu Nelson Mandela și alții, a fondat Liga Tineretului CNA. A ajuns vicepreședinte al CNA în 1958 și a fost exilat în Zambia atunci când CNA a fost interzis, în 1960. A fost ales președinte al CNA în 1969, după moartea lui Albert Lutuli. S-a întors în Africa de Sud cu o stare a sănătății proastă în 1990, când i-a cedat lui Mandela președinția partidului.

tamburină

Tobă mică cu o membrană fixată în cuie sau lipită pe un schelet circulat îngust, pe care sunt fixați clopoței sau mici talgere. Este ținută cu o mână și lovită cu cealaltă sau doar scuturată. În Mesopotamia, Grecia și Roma antică, tamburinele erau folosite mai ales în contexte religioase; a fost folosită intens în ritualurile religioase sau în muzica populară din Orientul Mijlociu. A fost adusă în Europa de către cruciați în sec. XIII.

Tamil Nadu *anterior* Madras

Stat în India de SE. Centrul administrativ: Chennai (Madras). Amplasat pe malul golfului Bengal, are o suprafață de 130 058 kmp; 62 110 839 loc. (2001), relieful include delta fertilă a râului Kaveri. Până în sec. II d.Hr., regiunea a fost ocupată de regate tamile. Acestea au fost urmate de regatul hindus Vijayanagar, care au domnit în regiunea de S între 1336–1565. Portughezii au ajuns aici în 1498, dar au fost alungați de olandezi în sec. XVI–XVII. Britanicii au construit o colonie în 1611, care s-a extins până când a ajuns un prezidențiat separat, cunoscut sub numele de Madras, între 1653–1946. Ajuns stat în 1956, este unul dintre cele mai industrializate state ale Indiei; sunt bine reprezentate industria producătoare de mașini, echipamente electronice și industria chimică.

tamil, limba ~

Limbă dravidiană vorbită de peste 63 de milioane de oameni. Este limba oficială a statului Tamil Nadu din India și una dintre limbile oficiale din Sri Lanka. Comunități mari de vorbitori de limbă tamil se mai găsesc în Singapore, Africa de Sud, Malaysia și insulele Réunion și Mauritius din Oceanul Indian. Cele mai vechi inscripții în tamil datează din cca 200 î.Hr.; are o tradiție literară de 2000 de ani. Alfabetul tamil este descendent din alfabetul pallava, din S Indiei. Are câteva dialecte regionale, dialecte de castă (Brahman și non-Brahman) și o diferență accentuată între limba literară și cea vorbită (*vezi* diglosie).

tamili

Populație originară din S Indiei, vorbitoare de limbă tamil. De-a lungul istoriei, această populație a cunoscut multe realizări; se pare că aici s-au dezvoltat foarte de timpuriu navigația, urbanismul și comerțul. Au făcut comerț cu Grecia și Roma antică. Vorbesc cea mai veche limbă dravidiană și au o bogată tradiție literară. Cei mai mulți sunt hinduși (în India, zona locuită de această populație este centrul hinduismului tradițional). În Sri Lanka există două tipuri de populație tamil: tamili ceylonezi și tamili indieni. Tensiunile dintre tamilii ceylonezi și majoritatea budistă singhaleză au dus la răscoala trupelor de gherilă tamile în anii 1980, continuând și în sec. XXI. Această populație are cca 57 de milioane de membri, dintre care 3,2 milioane locuiesc în Sri Lanka.

Tamiris, Helen *născută* Helen Becker

(24.04.1905, New York, New York, SUA - 04.08.1966, New York)

Coregrafă, dansatoare și profesoară americană de dans modern. În 1930 și-a întemeiat propria companie și Școala de Dans American, pe care a condus-o până în 1945. Multe dintre creațiile sale, de exemplu *Suita Walt Whitman* (Walt Whitman Suite), sunt construite în jurul unor teme specific americane. Din 1945 până în 1957 a pus în scenă pe Broadway musicaluri cum ar fi *Annie Get Your Gun* (1946), *Touch and Go* (1949, Premiul Tony pentru coregrafie) și *Fanny* (1954). În 1960, împreună cu soțul său, dansatorul Daniel Nagrin, a fondat Compania de Dans Tamiris–Nagrin.

Helen Tamiris

Tamisa *anterior* Tamesis

Principalul curs de apă al Angliei. Izvorăște din Cotswolds în Gloucestershire și are un curs plin de meandre pe o lungime de 330 km spre E de-a lungul S Angliei, formând un mare estuar prin care se varsă în Marea Nordului. Este influențat de maree pe o lungime de cca 104 km. Cunoscut de romani și de primii cronicari englezi, a fost cântat de poeți de-a lungul istoriei. Unul dintre cele mai importante canale comerciale din lume, poate fi navigat de vase mari până la Londra.

Tamisa, Bătălia de pe ~

(5 octombrie 1813)

Victorie decisivă a SUA asupra britanicilor în Războiul din 1812. După înfrângerea britanicilor în lupta de pe lacul Erie, trupele americane conduse de generalul William H. Harrison i-au urmărit pe soldații britanici care se retrăgeau de-a lungul peninsulei Ontario. Forțele britanice alcătuite din 600 de soldați profesioniști și 1 000 de indieni conduși de Tecumseh au întâlnit trupele americane formate din 3 500 de oameni pe râul Tamisa, lângă Moraviantown, Ontario. Din cauza numărului mic de soldați, britanicii au fost învinși imediat, iar Tecumseh a fost ucis. Victoria SUA a pus capăt alianței dintre indieni și britanici și a făcut din Harrison erou național.

Tammany Hall

Comitetul executiv al Partidului Democrat din New York. Această grupare a fost organizată în 1789 ca opoziție față de „aristocrații" Partidului Federalist, aflați la conducere. Societatea Tammany a fost integrată în 1805 în Partidul Democrat ca o organizație de binefacere; numele său vine de la o asociație prerevoluționară numită după generosul șef de trib indian Tammanend. Acest grup s-a identificat, curând, cu Partidul Democrat din New York. Structura organizației s-a modificat substanțial în 1817, când imigranții irlandezi, protestând împotriva bigotismului din Tammany, și-au impus dreptul de a adera la această grupare și la beneficiile care decurg de aici. Promovând extinderea drepturilor electorale și în cazul bărbaților albi săraci, a devenit populară în rândul clasei muncitoare. Cu toate acestea, recursul la anumite minorități etnice și religioase, darurile făcute celor săraci și mituirea liderilor facțiunilor politice rivale, cum ar fi notoriul William Marcy Tweed, au făcut ca numele grupării să fie sinonim cu corupția politică. A ajuns la apogeu la sfârșitul sec. XIX și începutul sec. XX; puterea sa a scăzut în anii 1930 în timpul reformelor președintelui Franklin Roosevelt și ale primarului Fiorello la Guardia.

Tammuz

Zeul mesopotamian al fertilității. A fost fiul lui Enki, zeul apei, și al lui Duttur, o personificare a oii. Tammuz era venerat în timpul celor două festivaluri anuale, unul primăvara devreme, când nunta sa cu zeița Inanna simboliza fertilizarea naturii pentru anul în curs, și celălalt vara, când era plânsă omorârea sa de către demoni. Este considerat precursorul unor zeități de mai târziu, asociate cu agricultura și fertilitatea, printre care Ninsun, Damu și Dumuzi-Abzu.

Tammuz, basorelief în alabastru, Ashur, cca 1500 î.Hr.; Muzeul Național din Berlin, Germania

FOTO MARBURG-ART RESOURCE/EB INC.

tamoxifen

Hormon sintetic, comercializat sub numele de Nolvadex, care previne contactul dintre estrogen și celulele canceroase sensibile la estrogen care produc cancerul mamar. Utilizat la început pentru a preveni recidivarea cancerului la sân după un tratament reușit, s-a descoperit mai târziu că previne apariția cancerului la femeile care prezintă un risc ridicat. Cel mai serios efect secundar este riscul ridicat de tromboză, din care cauză pacienților trebuie să li se administreze în același timp un anticoagulant. Studiile asupra eficienței sale în combaterea cancerului la sân sau a altor tipuri de cancer continuă.

Tampa

Oraș, 303 447 loc. (2000), situat în V părții centrale a statului Florida, SUA, în extremitatea de NE a golfului Tampa. Armata SUA a construit aici în 1824 fortul Brooke pentru a supraveghea îndepărtarea indienilor seminole. Orașul a fost construit în 1855. S-a dezvoltat ca un centru al industriei de țigări după ce a fost construită aici prima fabrică de țigări de foi în 1886. Astăzi are o industrie diversificată și reprezintă un centru de desfacere important. Stațiune de iarnă și de pescuit și important centru turistic, printre atracțiile sale se numără Grădinile Busch.

Tampa

Golf inclus în golful Mexic, la V de Florida, SUA. Are o lungime de 40 km, o lățime de 11–19 km și e zona comercială și de agrement a orașelor St. Petersburg pe țărmul de V și Tampa pe cel de NE. În 1539 de aici și-a început Hernando de Soto incursiunile de-a lungul regiunii de SE a SUA. Este traversată de podul Sunshine Skyway cu o lungime de 24 km.

Tampico

Port, 295 442 loc. (2000), în SE statului Tamaulipas din NE Mexicului. Este situat pe râul Panuco, aproape înconjurat de terenuri mlăștinoase și lagune. S-a dezvoltat în jurul unei mănăstiri franciscane fondată în cca 1532. Distrus de pirați în 1683, nu a mai fost locuit până în 1823. A fost ocupat pentru scurt timp de trupele SUA (1846) în timpul Războiului Mexican și apoi de francezi în 1862. Până în 1901 a fost un port secundar cu o proastă reputație din cauza condițiilor insalubre. S-a dezvoltat odată cu exploatarea rapidă a resurselor de petrol din regiune și astăzi este cel mai modern port al Mexicului și unul dintre principalele porturi la mare ale țării. Este, de asemenea, stațiune turistică.

Tampion, Thomas

(botezat la 25.07.1639, Northill, Bedfordshire, Anglia - 20.11.1713, Londra)

Ceasornicar britanic. A lucrat cu Robert Hooke și Edward Barlow, a confecționat unul dintre primele ceasuri englezești cu arc cu balanță și a patentat eșapamentul cilindric. Este cel mai renumit ceasornicar al timpului său, fiind considerat părintele ceasornicarilor englezi.

Tana

Lac în Ethiopia. Cel mai întins din țară, are o suprafață de cca 3 620 kmp. De aici izvorăște Nilul Albastru (*vezi* Nil) care, revărsându-se peste o barieră de lavă și căzând de la o înălțime de 42 m, formează cascada Tisisat. Pe două dintre insulele sale au fost construite, în Evul Mediu, mănăstiri copte.

Tana

Râu în Kenya. Cel mai lung râu al țării, izvorăște din lanțul muntos Aberdare și curge în linie curbă spre NE, E și apoi spre S pe o lungime de 708 km până la Oceanul Indian. Navigabil cu mici ambarcațiuni pe o lungime de cca 240 km în amonte.

Tana

Râu în NE Norvegiei. Curge 360 km spre N și NE și se varsă în fiordul Tana, un golf al Oceanului Arctic, pe coasta de NE a Norvegiei. Formează o parte a graniței dintre Norvegia și Finlanda.

tanager

Denumire generică pentru cele cca 200–220 de specii de păsări cântătoare, familia *Emberizidae* din Lumea Nouă, care trăiesc în păduri și grădini. Cele mai multe specii au lungime de 10–20 cm și gât scurt. Forma ciocului variază, dar toate speciile au cioc dințat și încovoiat. Penajul este strălucitor, colorat în roșu, galben, verde, albastru și negru, uneori cu modele surprinzătoare. Trăiesc în special în copaci, se hrănesc cu fructe, iar unele mănâncă insecte. Speciile *Piranga olivacea, Piranga rubra, Piranga ludoviciana* trăiesc în regiunile cu climat temperat din America de Nord. *Piranga flava* trăiește într-o zonă cuprinsă între Arizona, SUA, și centrul Argentinei. Multe alte specii sunt, în principal, tropicale.

Tanagra

Vechi oraș din Beoția, în partea de E a Greciei centrale. Ocupat, la început, de un trib atenian, a devenit cel mai important oraș din E Beoției, iar pământurile sale se întindeau până la golful Euboea. Aici atenienii au fost învinși de spartani în 457 î.Hr. în timpul primului Război peloponesiac. Între 340–150 î.Hr. aici se produceau statuete din teracotă delicat modelate, cunoscute sub numele de statuete de Tanagra, care erau exportate în toate țările mediteraneene.

Tanagra, statuete de ~

Statuete din teracotă, cu o vechime începând din sec. III î.Hr. și denumite după orașul din Beoția, Grecia, în care au fost descoperite. Statuetele, cele mai multe reprezentând femei tinere, frumos îmbrăcate, așezate sau în picioare, au fost modelate cu ajutorul șabloanelor și erau acoperite cu un strat alb și apoi pictate. După descoperirea lor, în sec. XIX, au devenit foarte cunoscute și sunt falsificate pe scară largă.

Tanaka, Kakuei

(04.05.1918, Kariwa, Niigata, Japonia - 16.12.1993, Tokyo)

Prim-ministru al Japoniei (1972–1974). În această funcție a adoptat multe proiecte guvernamentale, a determinat restabilirea economică a Japoniei vestice și a stabilit relații diplomatice cu Republica Populară Chineză. În 1976 a fost acuzat că a acceptat, în timpul guvernării sale, două milioane de dolari de la corporația Lockheed Aircraft pentru a influența Compania Aeriană Japoneză să cumpere avioane cu reacție de la Lockheed; a fost condamnat în 1983. Cu toate acestea, și-a păstrat influența în

Partidul Liberal Democratic până când s-a retras din politică în 1990.

Tanaka, Tomoyuki

(16.04.1910, Ôsaka, Japonia - 02.04.1997, Tokyo)

Producător de film japonez. A fost asociat timp de aproape 60 de ani cu studiourile japoneze Toho, pentru care a produs peste 200 de filme. Dintre acestea este renumit pentru cele 22 de filme din seria *Godzilla*, începând cu *Godzilla, regele monștrilor* din 1954 și terminând cu *Godzilla vs Distrugătorul* din 1995. A mai produs filme ale renumitului regizor Akira Kurosawa.

Tanana

Râu în E statului Alaska, SUA. Își are originea în două cursuri de apă alimentate de ghețarii din Munții Vrangel, curge spre NV pe o lungime de 885 km și se unește cu fluviul Yukon; este cel mai mare afluent sudic al acestuia. A fost explorat pentru prima dată de negustorii ruși la mijlocul sec. XIX. În timpul goanei după aur, valea sa a fost intens exploatată; este, de asemenea, o zonă importantă de prelucrare a lemnului și una dintre cele mai mari regiuni agricole din Alaska. Râul Tanana este urmat pe aproape toată lungimea sa de autostrada Alaska.

Tananarive

Vezi Antananarivo

tanatologie

Descriere sau studiu al morții și al procesului morții, ca și al mecanismului psihologic prin care oamenii tratează acest aspect. Un model influent propus în 1969 de psihiatrul Elisabeth Kübler-Ross (08.07.1926, Zürich, Elveția - 24.08.2004, Arizona, SUA) descrie cinci stadii de bază: negarea, furia, negocierea, depresia și acceptarea; totuși, nu toate persoanele care mor urmează aceeași serie de reacții clare, ușor de identificat. Tanatologia mai examinează atitudinea față de moarte, semnificația și comportamentul în situația pierderii cuiva și a durerii produse de aceasta și alte aspecte.

tanc

Vehicul de luptă blindat înzestrat cu armament, care se deplasează pe două lanțuri continue de metal, numite șenile. Este echipat, de obicei, cu un tun plasat pe o turelă pivotantă, dar și cu arme automate mai ușoare. Tancurile au fost dezvoltate de către britanici în timpul Primului Război Mondial, pentru a acoperi nevoia unui vehicul de asalt care să poată traversa terenurile noroioase și accidentate din zona de tranșee. Au fost introduse în luptă pentru prima dată în Bătălia de pe Somme (1916). În Al Doilea Război Mondial, artileria mecanizată germană a fost la început cea mai eficientă din Europa deoarece era organizată în formațiuni compacte rapide, cu o mare putere de penetrare. După Al Doilea Război Mondial, tancurile au devenit mai masive și echipate cu armament mai greu. Cele mai multe tancuri moderne cântăresc peste 50 de tone, fiind, totuși, capabile să atingă viteze de 50–70 km/h. Armamentul de bază standard este un tun de 120 mm, care aruncă proiectile antiblindaj; telemetrele cu laser și dispozitivele de vedere în infraroșu ajută la ochirea țintei.

Tan Cheng Lock

(05.04.1883, Malacca, Straits Settlements - 08.12.1960, Malacca)

Om politic și lider al comunității chineze din Malaysia. Născut într-o bogată familie chineză din Melaka (astăzi, Malaysia) a luptat împotriva politicilor promalaysiene și în favoarea drepturilor egale pentru toate grupurile etnice, fie ele de imigranți sau de autohtoni. După Al Doilea Război Mondial a susținut propunerea englezilor de realizare a unui stat unitar cu cetățenie comună, propunere respinsă de malaysieni. În timpul Stării de Urgență malaeziene, a colaborat cu englezii, promovând unitatea națională. În 1949 a fost ales președinte al Asociației Chinezilor din Malaysia, primul partid de centru cu drepturi depline al chinezilor malaysieni, funcție pe care și-a păstrat-o și după ce Malaysia și-a câștigat independența în 1957.

Tancred

(m. 20.02.1194, Palermo)

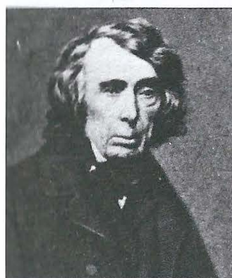
Rege al Siciliei (1190–1194), ultimul dintre conducătorii normanzi. S-a răsculat de două ori (1155, 1161) împotriva unchiului său, Wilhelm I al Siciliei, și a ajuns pe tron după moartea lui Wilhelm II. I-a cedat lui Richard I Inimă de Leu (1191) moștenirea lăsată de Wilhelm II atât lui, cât și surorii sale Johana, văduva lui Wilhelm II, atunci când Richard I a ocupat Messina. Împăratul Henric VI a vrut să-i ia tronul Siciliei, a asediat fără succes orașul Napoli în 1191 și a organizat o nouă campanie împotriva

Siciliei în 1194. Tancred a murit înainte de sosirea lui, iar Henric a fost încoronat rege.

Taney, Roger B(rooke)

(17.03.1777, Calvert, Maryland, SUA –12.10.1864, Washington DC)

Jurist american. A practicat dreptul din 1801 și a făcut parte din legislativul statului Maryland, înainte de a fi numit procuror general al acestui stat (1827–1831). A fost numit ministru de justiție al SUA în 1831 de către președintele Andrew Jackson și a câștigat recunoaștere națională prin procesul împotriva Băncii SUA. Jackson l-a numit în funcția de ministru al finanțelor SUA în 1833, dar Senatul a respins această numire. În 1835 a fost numit asociat al judecătorului-șef la Curtea Supremă de Justiție a SUA, John Marshall, iar președintele Jackson a cerut confirmarea sa ca șef al Curții Supreme, după moartea lui John Marshall. Taney a fost confirmat în ciuda opoziției puternice. Perioada în care a activat ca judecător-șef (1836–1864) rămâne a doua ca lungime din istoria Curții Supreme. Numele său este reținut mai ales pentru decizia în cazul Dred Scott prin care susținea că un sclav nu e cetățean și nu ar putea da în judecată un tribunal federal; de asemenea, mai susținea că Congresul nu are puterea să înlăture sclavia de pe teritoriul american și că negrii nu pot deveni cetățeni. S-a remarcat de asemenea pentru opiniile sale în cazul Ableman vs Booth (1858), când a negat dreptul statului de a obstrucționa procesele curților federale, și în cazul Charles River Bridge vs Warren Bridge. Deși considera că sclavia este ceva rău, era de părere că eliminarea ei trebuie să se petreacă gradat și să fie inițiată de statele în care aceasta există.

Roger B. Taney, fotografie de Mathew Brady; Biblioteca Congresului, Washington DC

GRANT HEILMAN–EB INC.

Tang, dinastia ~ *sau* dinastia T'ang

(618–907)

Dinastie chineză care a urmat scurtei dinastii Sui, epocă de aur pentru poezie, sculptură și budism. Capitala Changan a devenit o metropolă internațională în care s-au perindat comercianți și ambasadori din Asia Centrală, Arabia, Persia, Coreea și Japonia. A existat aici o comunitate creștină nestoriană, în timp ce la Guangzhou s-au ridicat moschei. În sec. VIII–IX d.Hr. a cunoscut o importantă creștere economică, dezvoltându-se o rețea de piețe rurale care s-au alăturat piețelor metropolitane din Changan și Luoyang. Budismul s-a bucurat de mari favoruri; s-au tradus din nou scrierile sacre budiste și s-au dezvoltat secte indigene, printre care Chan (*vezi* zen). Splendoarea acestei epoci e dată de poezie; s-au păstrat aproape 50 000 de opere a două mii de poeți. Muzica și dansul din străinătate au devenit populare și au fost reintroduse vechile orchestre. Guvernarea Tang nu a reușit să controleze în întregime granița de N a Chinei, unde triburi migratoare făceau permanent incursiuni; de asemenea, revolte periodice începând de la jumătatea sec. VIII i-au diminuat autoritatea (*vezi* Rebeliunea lui An Lushan). În ultimii ani, atenția acestei dinastii s-a îndreptat mai degrabă către China de E și de SE decât către Asia Centrală.

Tanganyika

Lac în Africa Centrală. Situat la granița dintre Tanzania și Congo (Zair), este cel mai lung lac cu apă dulce din lume, cu o lungime de 660 km, și al doilea ca adâncime (1 436 m). Alimentat de câteva râuri, apa sa are un gust sălciu. De-a lungul malurilor sale abrupte sunt plantații de orez și palmieri; tot aici se găsesc, din abundență, hipopotami și crocodili. Europenii au ajuns aici pentru prima dată în 1858, căutând izvorul Nilului.

Tange, Kenzô

(04.09.1913, Osaka, Japonia - 22.03.2005, Tokyo)

Arhitect japonez. A lucrat la biroul lui Kunio Maekawa înainte de a se lansa pe cont propriu. Cea mai cunoscută operă din tinerețe este Centrul Păcii de la Hiroshima (1946–1956). Birourile prefecturii Kagawa din Takamatsu (1955–1958) sunt un amestec deosebit de rafinat al modernului cu tradiționalul. În 1959, împreună cu studenții săi a publicat proiectul portului Boston lansând astfel mișcarea metabolistă. În anii 1960, lucrările sale au prins forme mai îndrăznețe, dramatice, iar el a devenit un maestru în manipularea formelor geometrice complexe; este reprezentativă Sala Sporturilor construită cu ocazia Jocurilor Olimpice de la Tokyo din 1964.

Între 1966–1970 a proiectat planul general al Expoziției Internaționale (Expo 70) care a avut loc la Osaka, Japonia. Printre lucrările mai recente se numără clădirea primăriei din Tokyo (1991). Influent atât ca scriitor, cât și ca profesor și proiectant, a primit Premiul Pritzker pentru arhitectură în 1987.

tangentă

În geometrie, linie care intersectează un cerc într-un singur punct; în calcule, linie care intersectează o linie curbă într-un singur punct și a cărei pantă este egală cu cea a curbei în acel punct. Utilă în special pentru aproximarea curbei în imediata vecinătate a punctului de tangență, tangenta este baza multor estimări tehnice, inclusiv a aproximațiilor liniare. Valoarea numerică a pantei tangentei la graficul unei funcții în orice punct este egală cu cea a derivatei în acel punct. Acesta este unul dintre principiile fundamentale ale calculului diferențial. *Vezi* și geometrie diferențială.

Tanger *în engleză* Tangier *în arabă* Tanjah *anterior* Tingis

Oraș, 681 444 loc. (2003), și port la mare în N Marocului. Situat în extremitatea de V a strâmtorii Gibraltar, a fost întâi un punct comercial fenician, apoi colonie cartagineză și romană. După cinci secole de ocupație romană a fost capturat succesiv de către vandali, bizantini și arabi. A fost cucerit de portughezi în 1471; apoi a intrat sub ocupație britanică și a fost cedat Marocului în 1684. Când restul Marocului a intrat sub protectorat francez, în 1912, acestui oraș i s-a acordat statut special; în 1923 a fost numit oficial oraș internațional, guvernat de o comisie internațională. A rămas astfel până în 1956 când a fost integrat regatului independent al Marocului. A devenit porto-franco și reședință regală de vară în anii 1960. Orașul vechi este dominat de o *casbah* (cetate) și de Marea Moschee. Este un port foarte activ și centru comercial; sunt dezvoltate turismul, pescuitul și industria textilă (în special țesutul covoarelor).

tango

Varietate energică a dansului spaniol flamenco; de asemenea, dans de societate sud-american. S-a dezvoltat ca dans de societate în sălile de dans și, probabil, în bordelurile din zonele sărace ale Buenos Airesului, probabil influențat de habanera cubaneză. A fost făcut cunoscut în SUA de către Vernon și Irene Castle și, până în 1915, era dansat în toată Europa. Versiunile de la început erau rapide și exuberante; mai târziu, acestea au fost modificate până s-a ajuns la varianta cu pași lenți, caracterizată prin pauze lungi, poziții stilizate ale corpului și dansată pe muzică cu măsura 4/4. Printre cei care și-au legat numele de tango sunt Juan D'Arienzo, Anibal Troilo, Astor Piazzolla și Carlos Gardel.

Tango dansat de Rudolph Valentino și partenera sa în filmul *Cei patru cavaleri ai Apocalipsului*, 1921

Tangun

În mitologie, primul rege al coreenilor, a cărui domnie a început în 2333 î.Hr. Conform legendei, tatăl lui Tangun a coborât din cer ca să conducă omenirea de pe vârful unui munte. Atunci când un urs și un tigru și-au exprimat dorința de a deveni oameni, i-a trimis într-o peșteră timp de 100 de zile; după ce tigrul, nerăbdător, a plecat, ursul a fost transformat într-o femeie frumoasă care a devenit mama lui Tangun. În budism și taoism, Tangun este considerat fondatorul religiei naționale și autorul dictonului coreean „hongik-ingan" (iubește-i pe oameni). Ziua lui de naștere este sărbătorită ca vacanță școlară.

tanguți

Populație care locuiește în S Mongoliei centrale, la capătul Drumului Mătăsii. Ocupațiile de bază ale tanguților erau agricultura și păstoritul și intermediau în comerțul dintre Asia Centrală și China. Au adoptat budismul ca religie națională, creându-și propriul sistem de scriere, iar în 1038 au întemeiat regatul Xi Xia, care a supraviețuit timp de aproape 200 de ani.

Tanguy, Yves

(05.01.1900, Paris, Franța – 15.01.1955 Waterbury, Connecticut, SUA)

Pictor francez stabilit în SUA. În 1923, după ce a servit în marina comercială, a început să picteze inspirat de lucrările lui Giorgio de Chirico, deși nu avea studii artistice. S-a alăturat grupului suprarealist în 1925 și a participat la

toate expozițiile importante ale acestuia. Și-a creat un stil unic, reminiscență a stilului lui Salvador Dalí, cu reprezentări stranii, creaturi amorfe și obiecte imposibil de identificat plasate în peisaje pustii, scăldate în lumini strălucitoare, cu orizonturi infinite. În ciuda detaliilor calmante, minuțioase, tablourile sale dau o senzație de abolire a timpului, de oniric, ca în *Invizibilii* (The Invisibles, 1951). A emigrat în SUA în 1939.

Tanimbar

Grup de cca 30 de insule, la SE de insulele Moluce, Indonezia. Printre ele se numără insula Jamdena, cu o lungime de 113 km și o lățime de 45 km, și insulele vecine Larat și Selaru. Deși duce lipsă de apă dulce, solul este favorabil culturilor de porumb, orez, cocos și pomi fructiferi. Olandezii și-au revendicat arhipelagul în 1639, dar nu au reușit să-l obțină până în 1900. După Al Doilea Război Mondial, insulele au fost integrate Indoneziei.

tanin *sau* acid tanic

Grup de substanțe amorfe a căror culoare variază de la galben stins până la maro deschis, conținute de numeroase plante și utilizate la tăbăcirea pieilor de animale, la vopsirea țesăturilor și la fabricarea cernelurilor. Soluțiile acestor substanțe sunt acide și au gust astringent. Sunt obținute din coajă de stejar, oțetar, mirobalan (un arbore asiatic) și din gogoașă de ristic. Taninul conferă ceaiului astringență, culoare și aromă. Este utilizat în industrie la limpezirea vinului și a berii, pentru a reduce vâscozitatea solului petrolifer, pentru a preveni depunerile de calcar în timpul fierberii apei și în scopuri medicale.

Tanis *nume biblic* Zoan

Oraș antic situat în delta Nilului, în Egipt. Capitală a Egiptului de Jos și, pe vremea dinastiilor XXI și XXII, capitala întregii țări. A fost important pentru că era unul dintre porturile cele mai apropiate de țărmul asiatic. În 1939, în interiorul celui mai important templu antic au fost descoperite câteva morminte regale intacte, conținând sicrie din argint, măști de aur și bijuterii din aur și argint.

Tanit

Cea mai importantă zeiță a Cartaginei, echivalentul zeiței Astarte. Este cunoscută încă din sec. V î.Hr. Deși se pare că are legătură cu cerul, era și zeiță-mamă și simbolul fertilității. Era soția lui Baal Hammon, zeul principal al Cartaginei, al cărui cult l-a eclipsat. Dovezile arheologice arată că acestor zei le erau sacrificați copii, probabil primii născuți. În afara Cartaginei, Tanit a fost venerată în Malta, Sardinia și Spania.

Tanizaki Jun'ichiro

(24.07.1886, Tokyo, Japonia - 30.07.1965, Yugawara)

Romancier japonez. Deși primele sale povestiri sunt inspirate de Edgar Allan Poe și decadentismul francez, mai târziu s-a îndreptat spre explorarea idealurilor de frumusețe tradiționale japoneze. Scrierile sale sunt caracterizate de erotism și ironie. Printre romanele semnate de el se numără *După plac* (Tade kuu mushi, 1928–1929), în care vorbește despre nefericirea în căsătorie cauzată de conflictul dintre vechi și nou, sugerând că vechiul este cel care câștigă, și capodopera sa, *Zăpadă măruntă* (Sasameyuki, 1943–1948), în care descrie, în stilul lejer al literaturii clasice japoneze, intruziunea nemiloasei lumi moderne în societatea tradițională.

Tan Malaka, Ibrahim Datuk

(1894,/?/ - 16.04.1949, Blitar, Java, Indonezia)

Lider comunist indonezian. Profesor, a devenit comunist după ce s-a întors din Europa, în 1919. Exilat de olandezi pentru incitare la o grevă generală în 1922, s-a întors în Java în 1944 și, concurând cu Sukarno pentru controlul Mișcării Naționaliste Indoneziene, a creat o coaliție care a ajuns rapid la putere în 1946. A fost închis în același an, acuzat de încercarea de a organiza o lovitură de stat. În 1948, în timp ce olandezii și indonezienii erau în război, s-a autoproclamat șef de stat al Indoneziei. Obligat să părăsească țara în fața invaziei olandeze, a fost capturat în câteva luni și executat de către adepții lui Sukarno.

Tannenberg, Bătălia de la ~

(15 iulie 1410)

Importantă victorie a armatei polono-lituaniene asupra cavalerilor teutoni. A avut loc lângă satele Grünfelde și Tannenberg în NE Poloniei (fostă Prusia Orientală) și a marcat sfârșitul expansiunii acestui ordin de-a lungul coastei de SE a Mării Baltice și începutul declinului puterii sale.

Tannenberg, Bătălia de la ~

(26-30 august, 1914)

Bătălie în Primul Război Mondial între Germania și Rusia în NE Poloniei moderne. Două armate rusești au invadat Prusia Orientală germană, dar au fost despărțite. Forțele germane sub conducerea lui Paul von Hindenburg au atacat una dintre cele două armate izolate și au forțat-o să se retragă, cauzând rușilor peste 30 000 de victime și luând prizonieri peste 90 000 de oameni. Germanii au avut cca 13 000 de morți. Bătălia a fost dezastruoasă pentru armata rusă, dar a forțat Germania să retragă o parte din efectivele destinate atacului împotriva Franței.

Tanner, Henry Ossawa

(21.06.1859, Pittsburgh, Pennsylvania, SUA - 25.05.1937, Paris, Franța)

Pictor american stabilit în Franța. A fost elevul lui Thomas Eakins la Academia de Arte Frumoase din Pennsylvania, unde era singurul student de culoare. S-a mutat la Paris în 1891, iar din 1894 operele sale au început să fie expuse la Salonul anual, unde a primit o mențiune de onoare, în 1896, pentru *Daniel în groapa leilor* (Daniel in the Lion's Den) și o medalie în 1894 pentru *Învierea lui Lazăr* (Raising of Lazarus). A câștigat un renume mondial și multe premii pentru peisajele și lucrările pe teme biblice. Cavaler al Legiunii de Onoare în 1923, este primul afro-american care a devenit membru cu drepturi depline al Academiei Naționale de Desen (1927).

Tannhäuser

(1200-1270)

Poet liric și erou legendar german. Ca minnesänger, a fost în serviciul câtorva nobili; puține dintre lucrările sale s-au păstrat. Conform legendei, păstrată în balada populară *Danhauser*, ducea o viață de plăceri dar, din cauza remușcărilor, a plecat la Roma ca să obțină iertarea păcatelor sale. Papa i-a spus că, așa cum toiagul său de pelerin nu mai poate înfrunzi, nici păcatele sale nu pot fi iertate. Însă nu mult după aceea, toiagul abandonat de Tannhäuser a înfrunzit. Papa a trimis să-l caute, dar nimeni nu l-a mai văzut vreodată. Legenda, cunoscută de scriitorii romantici din sec. XIX, a fost redată în opera *Tannhäuser* de Richard Wagner (1845).

tantal

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, cu simbol Ta și număr atomic 73. Este un metal cu densitate mare, cu masă mare, nereactiv, de culoare gri-argintie, cu punct de topire foarte ridicat (2 996°C). Relativ rar, apare în stare naturală în foarte puține locuri. Este dificil de separat de niobiu, elementul situat deasupra lui în tabelul periodic, cu care are multe proprietăți comune. Este utilizat mai ales la capacitori electrolitici, la fabricarea echipamentului chimic rezistent la coroziune, a instrumentelor chirurgicale sau stomatologice, a uneltelor, catalizatorilor, componentelor tuburilor electronice, a purificatorilor și a protezelor. Compușii săi nu sunt importanți din punct de vedere comercial; carbura de tantal este utilizată la mașini-unelte și la matrițe.

Tantal

În mitologia greacă, rege din Sipylus (sau Frigia). Prieten apropiat al zeilor, i s-a permis să mănânce la masa lor până când i-a supărat, divulgându-le secretele pe Pământ. O altă versiune a mitului spune că și-a ucis fiul, Pelops, și l-a servit zeilor ca mâncare. În Infern a fost așezat până la gât în apă, care se retrăgea când încerca să bea, așa cum și ramurile de deasupra sa se retrăgeau când voia să culeagă fructele de pe ele.

tantra

În unele culte indiene, text care se ocupă de aspectele ezoterice ale învățăturii religioase. Există o literatură și practică tantrică foarte dezvoltată în hinduism, budism și, într-o mai mică măsură, în jainism. Deoarece practicile tantrice reprezintă, de obicei, învățături recente și încorporează elemente din tradiții diferite, sunt adesea respinse de către drept-credincioși. În hinduism, practicile tantra se ocupă de aspectele populare ale religiei, cum ar fi vrăjile, ritualurile și simbolurile. Literatura tantrică budistă, care se spune că datează din sec. VII sau mai devreme, se referă la practici numeroase, unele dintre ele implicând activitatea sexuală, neavând însă un fundament în literatura canonică.

Tanzania *denumire oficială* Republica Unită Tanzania

Stat situat în E Africii. Cuprinde insulele Zanzibar, Pemba și Mafia din Oceanul Indian. Suprafață: 935 037 kmp; 40 213 000 loc. (2008). Capitala: Dar es Salaam; Dodoma, desemnată oficial. Există cca 120 de grupuri etnice identificate; cel mai mare, sukuma, cuprinde aproape o zecime din

populație. Limbi: swahili, engleză (ambele oficiale). Culte: islam, animism, creștinism (protestantism, romano-catolicism). Moneda: șilingul tanzanian. Deși cea mai mare parte a reliefului constă din câmpie și podiș, Tanzania are și forme de relief spectaculoase, printre care muntele Kilimanjaro și vârful Ol Doinyo Lengai, un vulcan activ. În Tanzania se află, în întregime sau parțial, lacurile Malawi, Tanganyika, Victoria și Rukwa, ca și cursurile superioare ale fluviilor Nil, Congo și Zambezi. Parcul Național Serengeti este renumit pentru rezervele sale de vânat. Printre zăcămintele minerale importante se numără aurul, diamantele și alte pietre prețioase, minereul de fier, cărbunele și gazele naturale. Economia centralizată și planificată se bazează, mai ales, pe agricultură; se recoltează porumb, orez, cafea, cuișoare, bumbac, sisal, nuci de anacard și tutun. Ramurile industriale mai importante sunt industria alimentară, textilă, industria producătoare de ciment și industria berii. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele. Locuită din mileniul I î.Hr., a fost ocupată de negustorii arabi și indieni și de populații vorbitoare de limbi bantu dinaintea sec. X d.Hr. Portughezii au obținut controlul asupra coastei la sfârșitul sec. XV, dar au fost alungați de arabii din Oman și din Zanzibar la sfârșitul sec. XVIII. Coloniștii germani au pătruns în zonă în anii 1880, iar în 1881 germanii au declarat regiunea protectorat sub numele de Africa de Est Germană. În Primul Război Mondial, Anglia a cucerit posesiunile germane, care au devenit mandat englez (1920) cu numele Tanganyika. Britanicii au păstrat controlul asupra regiunii și după Al Doilea Război Mondial, când a devenit teritoriu sub tutela ONU (1946). Tanganyika și-a câștigat independența în 1961 și a devenit republică în 1962. În 1964 s-a unit cu Zanzibar sub numele de Tanzania. În ultima perioadă au avut loc lupte politice și economice, iar în 1995 au fost organizate primele alegeri multipartite.

tanzimat

(*în turcă*, reorganizare)
(1839-1876)

Reforme inițiate în Imperiul Otoman pentru modernizarea societății și reducerea influenței clerului musulman. Primul set de reforme (1839) urmărea să secularizeze modul în care guvernul trata populația și proprietatea și să reformeze impozitele și recrutările în armată. Reformele de mai târziu (1856) au pus bazele unui sistem școlar laic și ale unui nou cod legislativ. Eforturile de centralizare a administrației guvernamentale au sfârșit prin a concentra toată autoritatea în mâinile sultanului care, nu de puține ori, abuza de putere. Constituția din 1876, care promitea reforme democratice, a urmărit, de fapt, împiedicarea intervenției europene în Imperiul Otoman. *Vezi și* Abdulhamid II; Junii Turci.

tao *în pinyin* dao

În filozofia chineză, concept fundamental care înseamnă calea corectă sau divină. În confucianism, tao semnifică o cale în comportament, corectă din punct de

vedere moral. În taoism, conceptul este mai cuprinzător și include procesul vizibil al naturii prin care toate lucrurile se schimbă, ca și principiul care stă la baza acestui proces. Acest principiu, cunoscut sub numele de tao absolut, nu poate fi înțeles decât parțial de către practicanți, dar este principiul călăuzitor în viață. Taoiștii consideră că viața și moartea sunt stadii ale lui tao absolut și promovează un mod de viață care aduce omul mai aproape de armonia cu natura esențială.

Tao Hongjing *sau* T'ao Hung-ching

(451 d.Hr., Mo-ling, China – 536 d.Hr., Hua-yang)

Poet, caligraf, medic și naturalist chinez. A devenit profesor la curtea imperială încă din tinerețe. În 492 d.Hr. s-a retras pe un munte, la Mao shan, pentru a se dedica studiului taoismului. Cercetările sale asupra alimentației corecte și a modului de viață adecvat au stat la baza scrierii unora dintre cele mai importante lucrări în domeniul farmacologiei din China. A mai editat și adnotat scrierile religioase ale celor mai importanți predecesori taoiști ai săi, în lucrări ca *Declarațiile celui Desăvârșit* (Chen kao) și *Instrucțiuni secrete pentru ascensiunea spre perfecțiune* (Teng-chen yin-chüeh).

taoism *în pinyin* daoism

Tradiție chineză majoră filozofică și religioasă. Deși conceptul tao a fost folosit de toate școlile filozofice chineze, taoismul a apărut în jurul doctrinei care considera tao ca ideal social. Fondatorul taoismului este, în mod tradițional, Lao Zi, considerat și autorul textului de bază al acestei doctrine, *Tao-te ching*. Printre alți clasici ai taoismului se numără Zhuangzi (sec. IV–III î.Hr.) și Liezi. În taoism, tao este forța sau principiul despre care nimic nu poate fi afirmat, dar care conține latent formele, entitățile și forțele tuturor fenomenelor. Nimeni nu trebuie să intervină în această înțelepciune naturală; virtutea superioară, de, se dobândește prin acțiune în asemenea acord cu ordinea naturală încât autorul ei nu mai lasă nici o urmă a sinelui în creația sa. Această tradiție susține că toate ființele și lucrurile sunt, în mod fundamental, unul. Concentrarea taoismului asupra ordinii naturale completează caracterul social al confucianismului, iar sinteza cu budismul stă la baza religiei zen. *Vezi și* yin-yang.

Taos

Oraș, 4 700 loc. (2000), și stațiune de odihnă la N de New Mexico, SUA. Situat pe un braț al lui Rio Grande în Munții Sangre de Cristo, este compus din trei sate: Don Fernando de Taos (cunoscut sub numele de Taos), Pueblo of San Geronimo (Taos Pueblo) și Ranchos de Taos. Veche colonie spaniolă, a fost scena unei revolte (1680) a indienilor taos și a altor triburi de indieni pueblo împotriva spaniolilor, iar mai târziu un important centru comercial de pe drumul Santa Fe. În sec. XX, aici s-au stabilit artiști și scriitori, printre care D. H. Lawrence; locuința sa și cea a lui Kit Carson sunt case memoriale; mormântul lui Carson se află într-un cimitir al eroilor.

Tao-te ching *în pinyin* Daode jing

Text filozofic clasic chinez. Scris între sec. VI–III î.Hr., s-a numit la început *Lao Zi*, după numele autorului său tradițional, Lao Zi, deși paternitatea acestui text nu este încă stabilită cu precizie. *Tao-te ching* prezintă un mod de viață care-și propune să restaureze armonia și liniștea într-un regat măcinat de anarhie. Promovează nonacțiunea, înțeleasă mai degrabă ca abținere de la orice acțiune nenaturală decât ca pasivitate completă, permițând prin aceasta căii tao să rezolve lucrurile în mod natural. A fost destinat conducătorilor, ca o carte de căpătâi; aceștia ar trebui să conducă conform principiului nonacțiunii, fără să le impună supușilor nici un fel de restrângeri sau interdicții. Textul a avut o influență considerabilă asupra tuturor școlilor filozofice și religioase chineze de mai târziu și a constituit subiectul a sute de comentarii.

Tapajos

Râu în N Braziliei. Format la confluența dintre râurile Teles Pires și Juruena, urmează un curs spre NE și se varsă în fluviul Amazon, mai sus de Santarem; are o lungime de 650 km. Deși pe cursul său se află multe praguri, este în întregime navigabil. De-a lungul malurilor sale se află câteva importante plantații de arbori de cauciuc.

tapas

Practică ascetică pentru dobândirea puterii spirituale sau a purificării. În hinduism este asociat cu yoga ca o cale de purificare

a corpului, pregătindu-l pentru exerciții mai severe care duc la eliberare. În jainism, această practică este principala modalitate de întrerupere a ciclului renașterilor prin împiedicarea formării unei noi karma și eliminarea celei vechi. Tapas se poate realiza pe mai multe căi, printre care postul, controlul respirației, poziții ale corpului dificile sau dureroase. Formele extreme sunt practicate de sadhu, dintre care mulți primesc pomană pentru capacitățile lor neobișnuite sau pentru privațiunile la care se expun.

Tapet de Jean-Baptiste Réveillon, cca 1780–1790; Muzeul Victoria și Albert

MUZEUL VICTORIA ȘI ALBERT; FOTO BIBLIOTECA COOPER-BRIDGEMAN

tapet

Aplicație ornamentală și utilitară pentru pereți, confecționată din fâșii lungi de hârtie colorată, pictată sau imprimată cu modele abstracte sau episoade epice. Producția de tapet s-a dezvoltat imediat după apariția industriei hârtiei în Europa, la sfârșitul sec. XV, acesta fiind folosit inițial în loc de tapiserie, pânză pictată sau panouri de lemn. Primele tapete au avut succes datorită imitării aproape perfecte a aplicațiilor ornamentale mai scumpe. În sec. XVIII, modele cum ar fi dungile și imitațiile de creton au început să reprezinte posibilitățile decorative ale claselor sociale de mijloc. La mijlocul sec. XIX, tapetele lui William Morris, înfățișând modele stilizate și naturaliste, au creat o revoluție în domeniul designului tapetelor. Învelișul plasticat din zilele noastre mărește durabilitatea tapetului și îi ușurează întreținerea.

Tapi *sau* Tapti

Râu în V Indiei centrale. Curge spre V din munții Madhya Pradesh până la golful Khambhat și Marea Arabiei. Are o lungime de cca 700 km și este, în mare măsură, navigabil.

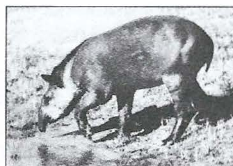
Tápies, Antoni

(n. 13.12.1923, Barcelona, Spania)

Pictor spaniol (catalan). În 1946 a abandonat studiile de drept pentru a se dedica picturii, în care s-a perfecționat singur. Lucrările sale timpurii au fost influențate de suprarealism, Paul Klee și Joan Miró. În 1953, după ce a văzut lucrările lui Jean Dubuffet, a evoluat către un stil unic, o combinație de nonfigurativ, obiecte asamblate și impasto (strat gros de vopsea aplicat pe suprafața operei), stil care i-a adus recunoașterea internațională. A realizat litografii și cărți ilustrate; credința sa în valoarea artistică a materialelor banale a avut o influență mare asupra întregii lumi artistice. În 1990 s-a deschis la Barcelona Fundația Tápies, găzduind cam 2 000 dintre lucrările sale.

tapir

Denumire comună pentru cele patru specii (genul *Tapirus*) ale familiei *Tapiridae*, imparicopitate cu corp greoi, cu lungime de 1,8–2,5 m și înălțime de până la 1 m. Au urechi și picioare scurte și trompă cărnoasă, care atârnă deasupra buzei superioare. Picioarele au trei degete funcționale. Părul de pe corp este, de obicei, rar și scurt, dar două specii au o coamă scurtă și țepoasă. Tapirul-malaysian (*T. indicus*) are capul, umerii și picioarele negre. Partea ventrală și posterioară sunt albe. Specia din America Centrală și cele două specii care trăiesc în America de Sud sunt în întregime de culoare brună sau cenușie. Tapirii trăiesc în păduri sau în mlaștini.

tapir-de-câmpie (*Tapirus terrestris*)

WARREN GARST–TOM STACK & ASSOCIATES

tapiserie

Material textil greu, cu două fețe, cu model sau figuri, țesut de mână, de obicei pentru agățat de perete sau ca tapițerie. Tapiseriile sunt, de obicei, proiectate ca un singur tablou sau ca un set de tablouri cu subiecte relaționate, destinate să fie expuse împreună. Cele mai vechi tapiserii cunoscute erau făcute din lână în Egiptul antic. Arta tapiseriei a fost foarte dezvoltată în Peru în sec. VI d.Hr., iar în China, începând cu dinastia Tang (618–907 d.Hr.), au fost

țesute foarte apreciate tapiserii din mătase. În Europa de V, această artă a început să se dezvolte din sec. XIII. Printre cele mai cunoscute tapiserii europene sunt seturile *Doamna cu licornul* din sec. XV și *Faptele Apostolilor* din sec. XVI, bazate pe desene de Rafael. Arta tapiseriei a fost revigorată la sfârșitul sec. XIX de mișcarea britanică Arts and Crafts. În sec. XX, tapiserii abstracte au fost produse de Școala Bauhaus și mulți pictori, printre care Pablo Picasso și Henri Matisse, au permis ca tablourile lor să fie folosite ca punct de plecare pentru tapiserii.

tapiserie millefleurs

(*în franceză*, o mie de flori)

Tapiserie cu multe flori mici desenate ca fundal. Cele mai multe tapiserii reprezintă scene laice sau alegorii. Primele tapiserii millefleurs au fost făcute în manufacturile din regiunea Loirei (Franța), la sfârșitul sec. XV, dar apoi s-au fabricat în toată Franța și în Țările de Jos, până la sfârșitul sec. XVI.

Tappan, Arthur

(22.05.1786, Northampton, Massachusetts, SUA - 23.07.1865, New Haven, Connecticut)

Negustor și filantrop american, a avut multe afaceri comerciale, inclusiv o firmă importatoare de mătase la New York (1826–1837), împreună cu fratele său Lewis Tappan (1788–1873); tot ei au fondat primul serviciu comercial de credit bazat pe un sistem de rate (1841). Și-a folosit averea pentru a ajuta societățile misionare și cruciada aboliționistă, contribuind la fondarea Societății Americane Antisclavie, al cărei președinte a fost (1833–1840). După ce s-a separat de William Lloyd Garrison a creat Societatea Antisclavie Americană și Străină (1840). Cei doi frați au sprijinit mai târziu înființarea rutelor secrete de salvare a sclavilor.

Tapsus, Bătălia de la ~

(46 î.Hr.)

Bătălie decisivă în Africa de Nord în timpul războiului civil roman între Iulius Caesar și Pompei (49–46 î.Hr.). Caesar a asediat portul Tapsus, astăzi Teboulba, în Tunisia. Pompei era susținut de către legiunile socrului său, Quintus Metellus Scipio. Când Caesar nu a mai putut să-și țină în frâu trupele, acestea au lansat atacul, au nimicit inamicul, masacrând cca 10 000 de oameni. A constituit lovitura finală dată de Caesar trupelor lui Pompei.

taqiya

În islam, practică de a-și ascunde credința sau de a renunța la îndatoririle religioase obișnuite, dacă persoana în cauză ori tovarășii săi musulmani sunt amenințați cu moartea sau rănirea. La baza acesteia stă Coranul și se consideră că Mahomed a dat primul exemplu atunci când a ales să facă hegira. Diferitele reguli care coordonează aplicarea ei sunt menite să dea certitudinea că taqiya nu va fi folosită pentru a scuza lașitatea sau neputința de a lua decizia potrivită. Se pune accentul mai mult pe părerea comunității și mai puțin pe bunăstarea personală.

taqlid

În religia islamică, acceptare necondiționată a precedentului legal. Interpretarea taqlidului variază în funcție de școlile importante de drept islamic. Pentru șiiți este obligatoriu; dintre cele patru școli sunnite, shafi, maliki și hanafi adoptă taqlidul, în timp ce școala hanbali îl respinge. La baza acestui obicei se află credința că primii învățați musulmani, fiind mai apropiați, în timp, de Mahomed, au fost cei mai în măsură să adopte decizii legislative autoritare.

Tara

În budism, zeiță salvatoare care ia numeroase forme. Cultul său este foarte răspândit în Nepal, Tibet și Mongolia. Este echivalentul feminin al lui Avalokitesvara. S-a născut atunci când lacrima acestuia a căzut pe pământ, formând un lac; din ape a apărut un lotus care, deschizându-se, a lăsat să se vadă zeița. Este protectoarea navigației și a călătoriilor pe uscat, dar și a celor care urmează calea spre iluminare. Este reprezentată, de obicei, ținând în mână un lotus și având trei ochi; e înfățișată în diverse culori, simbolizând diferite aspecte ale puterii sale.

MUZEUL DE ARTĂ ASIATICĂ DIN SAN FRANCISCO, COLECȚIA BRUNDAGE; FOTO MARTIN GRAYSON

Tara cea Albă, cupru aurit, Nepal, sec. XVIII; Muzeul de Artă Asiatică din San Francisco, Colecția Avery Brundage

Tarantino, Quentin

(n. 27.03.1963, Knoxville, Tennessee, SUA)

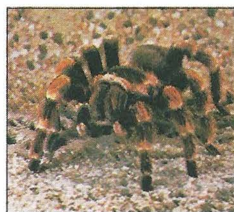
Regizor și scenarist american. S-a pregătit pentru actorie înainte de a regiza primul său film, *Profesioniștii crimei* (Reservoir Dogs, 1993). Controversatul său film *Pulp Fiction* (1994), în care descrie violența similară cu lipsa perspectivei morale, a câștigat Palme d'Or la Cannes. Filmul lui Oliver Stone *Născuți asasini* (Natural Born Killers, 1994), alt film despre violența care izbucnește rapid, are la bază o povestire de Tarantino, care a mai scris scenariile pentru *Iubire adevărată* (True Romance, 1993) și *Jackie Brown* (1997). Filmele sale sunt cunoscute pentru violența lor stilizată, pentru dialogul tăios și fascinația pentru filmul și cultura pop. Deși puține ca număr, filmele sale au fost modele pentru mulți regizori.

Taranto *în Antichitate* Tarentum

Port maritim, 201 349 loc. (2001), în regiunea Puglia, în SE Italiei. Situat lângă golful Taranto, orașul vechi se află pe o mică insulă, cu cartiere mai noi pe continent. Fondat de grecii din Sparta în sec. VIII î.Hr., a fost numit Taras și a devenit unul dintre cele mai importante orașe din Magna Graecia. A atins apogeul în sec. IV î.Hr., sub Archytas. Cucerit de romani în 272 î.Hr. Între sec. V–XI d.Hr. a fost ocupat de goți, bizantini, longobarzi, arabi și normanzi. Din sec. XV a devenit parte a Regatului Napolelui. Parte a Regatului celor două Sicilii din 1815, s-a alipit Regatului Italiei în 1861. Importantă bază a marinei italiene în ambele războaie mondiale, a fost intens bombardat în 1940 și a fost ocupat de forțele britanice în 1943. Este încă o importantă bază navală; aici se află un mare șantier naval și uzine de prelucrare a fierului și a oțelului.

tarantulă

Denumire care se referea la început la păianjenul-lup, dar acum desemnează orice păianjen din familia *Theraphosidae*. Este întâlnită din SV SUA până în America de Sud. Multe specii locuiesc în vizuini și au corp păros și picioare lungi și păroase. Se hrănesc cu insecte pe care le vânează noaptea și, ocazional, cu amfibieni și șoareci. Unele tarantule din America de Sud se hrănesc cu păsări mici. În SV SUA, tarantulele din genul *Aphonopelma* pot avea o lungime a corpului de până la 5 cm și o lungime a picioarelor de aproape 12 cm. Dacă sunt provocate, pot riposta printr-o mușcătură dureroasă. Specia cea mai comună, *Eurypelma californicum*, poate trăi până la 30 de ani.

tarantulă-mexicană (*Brachypelma smithii*)

LYNAM/TOM STACK & ASOCIAȚII

tarascan *sau* tarasco

Populație amerindiană din statul Michoacán din centrul Mexicului, o zonă rece cu podișuri înalte de origine vulcanică și cu lacuri. Fermieri prin tradiție, se ocupă și cu pescuitul, vânătoarea, comerțul sau sunt salariați. Fiecare sat tinde să fie specializat într-un domeniu (de ex. prelucrarea lemnului, împletitul, olăritul, împletitul plaselor, broderia sau cusutul). Credința lor romano-catolică este doar într-o mică măsură influențată de religia precolumbiană. Au fost treptat asimilați de cultura metis, deși limba lor de bază rămâne tarascan.

Tarawa

Atol de corali, 32 354 loc. (1995), situat în Insulele Gilbert, Kiribati. Așezarea Bairiki, capitala statului Kiribati, este alcătuită din 15 insulițe situate de-a lungul unui recif pe o lungime de 35 km. Ocupată de japonezi în Al Doilea Război Mondial, a fost cucerită de Marina SUA în 1943, după o luptă cu multe pierderi. Acum este centru comercial și educațional; exportă copra și sidef; aici se află o sucursală a Universității din Pacificul de Sud. A fost capitala Insulelor Gilbert și Ellice până în 1975.

Tarbell, Ida M(inerva)

(05.11.1857, Erie, Pennsylvania, SUA – 06.01.1944, Bridgeport, Connecticut)

Jurnalist de investigație, conferențiar și cronicar al industriei americane. În 1891 a plecat la Paris, unde s-a întreținut scriind articole pentru reviste americane. A ajuns cunoscută pentru *Istoria companiei Standard Oil* (The History of the Standard Oil Company, 1904), o dare de seamă asupra ascensiunii unei afaceri de monopol. Cartea a apărut mai întâi în *McClure's Magazine* și a dus la istoricul proces antitrust declanșat de guvern împotriva companiei. Pentru munca sa, Tarbell s-a numărat printre ziariștii împuterniciți de Theodore Roosevelt să se ocupe cu demascarea în presă a cazurilor de corupție. A mai scris

pentru *American Magazine* (1906–1915), la care a fost coproprietar și coeditor timp de câțiva ani. Printre alte scrieri ale sale se numără biografii foarte cunoscute și o autobiografie, *Totul într-o zi de muncă* (All in the Day's Work, 1939).

Tardieu, André (-Pierre-Gabriel-Amédée)

(22.09.1876, Paris, Franța - 15.09.1945, Menton)

Om politic francez. După ce a lucrat în serviciul diplomatic, a devenit editor al rubricii de știri externe a ziarului *Le temps* și a fost ales în Camera Deputaților, în 1914. Delegat la Conferința de Pace de la Paris, a fost unul dintre cei care au redactat Tratatul de la Versailles. Susținător al lui Georges Clemenceau la începutul carierei sale, a ocupat diverse posturi guvernamentale și, ca lider al grupărilor de centru-dreapta din Camera Deputaților, a fost învestit, de două ori, prim-ministru (1929–1930, 1932). Deziluzionat din cauza greșelilor sistemului parlamentar, s-a retras în 1936.

Targum

Traduceri integrale sau parțiale ale scripturilor ebraice în aramaică. Cea mai veche datează de după exilul babilonian și a fost destinată să servească evreilor fără școală care nu cunoșteau ebraica. După distrugerea celui de-al doilea Templu din Ierusalim (70 d.Hr.) a fost introdusă în sinagogi, unde scripturile erau citite cu voce tare și cu traducerea în aramaică, lecturi care puteau fi însoțite și de parafraze sau comentarii. Aceste traduceri erau considerate ca expresie a autorității în perioada talmudică (*vezi* Talmud) și au început să fie înregistrate în scris în sec. V d.Hr.

tarhon

Plantă erbacee aromată (*Artemisia dracunculus*) din familia *Compositae*, ale cărei frunze uscate și inflorescențe sunt utilizate pentru aromă în multe feluri de mâncare. Tarhonul este un ingredient obișnuit în amestecurile de plante aromatice. Frunzele proaspete sunt folosite la salate, iar oțetul în care a fost lăsat la macerat tarhon proaspăt este un condiment deosebit. Planta este probabil originară din Siberia; o varietate franceză este cultivată în Europa și America de Nord.

Tarhun *sau* Taru

Vechi zeu anatolian al vremii al cărui nume este menționat încă de la 1400 î.Hr. A fost una dintre zeitățile supreme din panteonul hitit și era considerat întruparea statului în acțiune. Era soțul lui Arinnitti, zeița soarelui și principala zeitate hitită. Animalul său sacru este taurul, iar în reprezentările artistice este înfățișat stând în picioare pe acesta. Este considerat predecesorul lui Iupiter Dolichenus.

Tarim *sau* T'a-li-mu Ho

Cel mai mare fluviu din Xinjiang, China. Format la confluența a două râuri din V îndepărtat, are o albie nedefinită pe majoritatea cursului său, de-a lungul graniței de E a deșertului Takla Makan înainte de a se îndrepta spre SE. Din cauza schimbărilor frecvente de curs, lungimea sa variază în jurul a 2 030 km. Bazinul său se învecinează cu munții Tian-Shan, Pamir și Kunlun. Este cea mai uscată regiune din Eurasia.

tariqa

În sufism, drum spiritual care duce spre cunoașterea înțelepciunii lui Dumnezeu. Pentru misticii sufi de la început, termenul se referea la calea individuală; mai târziu a ajuns să însemne calea propovăduită de o anumită școală și apoi acea școală însăși. Fiecare ordin spiritual invocă descendența din Mahomed. Numărul tradițiilor tariqa de astăzi este de ordinul sutelor.

Tarkington, (Newton) Booth

(29.07.1869, Indianapolis, Indiana, SUA - 19.05.1946, Indianapolis)

Romancier și dramaturg american. S-a făcut cunoscut pentru ilustrarea satirică și, uneori, romanțată a locuitorilor din V mijlociu în portrete umoristice ale copilăriei și adolescenței printre care se numără operele clasice pentru tineret *Penrod* (1914), *Șaptesprezece* (Seventeen, 1916) și *Blânda Julia* (Gentle Julia, 1922). Trilogia *Progres* (Growth, 1927) include *Splendoarea Familiei Ambersons* (The Magnificent Ambersons, 1918, Premiul Pulitzer, ecranizat în 1942), în care descrie declinul unei familii puternice și influente odinioară. *Alice Adams* (1921, ecranizat în 1923, 1935) este probabil cel mai desăvârșit roman al său.

Tarkovski, Andrei (Arsenevici)

(04.04.1932, Moscova, URSS - 29.12.1986, Paris, Franța)

Regizor rus de film. Fiu al unui poet, a studiat la Școala Sovietică de Film, iar primul său film de lung metraj, *Copilăria lui Ivan* (Ivanovo detstvo, 1962) a fost

foarte apreciat. Preocupările sale religioase și estetice s-au făcut simțite în *Andrei Rubliov* (1966), un pictor de icoane medievale confruntat cu brutalitatea războiului. Printre filmele de mai târziu, notabile pentru imaginile vizuale șocante, tonul vizionar și lipsa intrigii tradiționale, se numără *Solaris* (1972), *Oglinda* (Zerkalo, 1975) și *Călăuza* (Stalker, 1978). Autoritățile sovietice au interzis difuzarea filmelor lui în țară și, în 1984, după ce a turnat *Nostalgia* (Nostalghia, 1983), a cerut azil politic în Occident, unde a turnat ultimul său film, cunoscutul *Sacrificiul* (Offret, 1986).

Tarn

Râu în SV Franței. Izvorăște în Munții Lozère, curge spre V și SV pe o lungime de 375 km și se varsă în fluviul Garonne. Defileurile sale magnifice, care se întind pe mai mult de 48 km de-a lungul unor podișuri de calcar, sunt adevărate atracții turistice.

taro

Plantă erbacee (*Colocasia esculenta*) din familia *Araceae*, originară probabil din Asia de SE, răspândită în insulele din Oceanul Pacific. Este o importantă plantă de cultură datorită tuberculilor subpământeni bogați în amidon, mari și sferici care, deși otrăvitori când sunt cruzi, devin comestibili prin preparare. Sunt consumați copți sau ca ingredient pentru budincă, pâine sau poi polinezian (o pastă subțire, cleioasă, digestivă și gustoasă, obținută din amidon de taro fermentat). Poi reprezintă mâncarea de bază în Hawaii. Frunzele mari (de asemenea otrăvitoare dacă nu sunt preparate) se consumă, de obicei, fierte.

tarot

Cărți folosite pentru ghicit și jocuri de cărți. Originea lor este obscură: cărți asemănătoare cu cele de astăzi au apărut, pentru prima dată, în Italia și Franța la sfârșitul sec. XIV. Pachetele de astăzi conțin 78 de cărți, dintre care 22 sunt figuri care reprezintă forțe, personaje, virtuți și vicii. Celelalte sunt împărțite în patru culori: (1) baghete, bastoane sau nuiele; (2) cupe, (3) spade, (4) monede, stele în cinci colțuri sau discuri. Fiecare culoare are 14 cărți și cuprinde 10 cărți numerotate și 4 figuri (rege, regină, cavaler, paj). Cărțile de joc moderne au apărut pornind de la acestea din urmă. La început utilizate drept cărți de joc, cărților de tarot li s-au acordat semnificații ezoterice în sec. XVIII, iar astăzi sunt utilizate pe scară largă pentru ghicit. Semnificația de bază a fiecărei cărți este schimbată în funcție de poziția acesteia între cărțile împărțite de cel care ghicește, de orientarea cărții și de cărțile învecinate.

Luna, a 18-a carte din arcana majoră

BIBLIOTECA ILUSTRATĂ MARY EVANS

tarpon

Denumire generică pentru anumite specii de pești marini (familia *Megalopidae*) care au ultima înotătoare dorsală alungită și o placă gulară osoasă între părțile laterale ale mandibulei proeminente. Solzii sunt mari, groși și argintii. Tarponul-de-Atlantic (*Tarpon atlanticus* sau *Megalops atlanticus*) este întâlnit aproape de țărm, în zonele calde ale Atlanticului, pe coasta pacifică a Americii Centrale și, uneori, în râuri. De obicei, iese din apă și înghite aer. Atinge lungimi de 1,8 m și o greutate de 45 kg sau chiar mai mult; este preferat de pescari. Tarponul din Pacific (*M. cyprinoides*) este asemănător.

tarpon-de-Atlantic

Specie de pești primar marini (*Elops saurus*, familia *Elopidae*) din zonele coastelor tropicale. Este subțire și acoperit cu solzi argintii fini; înotătoarele dorsală și anală pot fi coborâte în mici depresiuni. Pește de pradă, are dinți mici, ascuțiți și o placă gulară osoasă între mandibule. Crește până la 90 cm în lungime și cântărește maxim 14 kg. Puii sunt transparenți, semănând cu țiparii.

tarpon-de-Atlantic (*Tarpon atlanticus*)

ACVARIUL MARIN DIN MIAMI

Tarquinia *anterior (până în 1922)* Corneto

Oraș, 15 910 loc. (2001), în N regiunii Lazio, Italia centrală. S-a dezvoltat din vechiul Tárchuna, unul dintre cele mai mari orașe din confederația etruscă. A fost învins de Roma în sec. IV î.Hr., devenind colonie romană (sub numele de Tarquinii) în sec. I î.Hr. A fost mutat în locul pe care îl

ocupă în prezent după invaziile longobarzilor și ale sarazinilor din sec. VI–VIII d.Hr. În Evul Mediu a fost cunoscut sub numele de Corneto. Printre vestigiile vechiului oraș se numără fundația unui mare templu etrusc cu un grup de cai înaripați din teracotă, care este considerat o capodoperă a artei etrusce. Renumitul cimitir de aici cuprinde cele mai importante morminte pictate din Italia etruscă.

tarsioid

Denumire generică pentru cele trei specii de primate prosimiene nocturne (genul *Tarsius*, familia *Tarsiidae*), întâlnite în câteva insule din S Asiei. Tarsioidele au ochi mari, larg deschiși și cap rotund care poate fi rotit la 180°. Urechile sunt mari, membranoase și aproape tot timpul în mișcare. Au o lungime între 9–16 cm; coada subțire, cu smocuri și cu o lungime dublă față de cea a corpului, servește pentru echilibru și susținere. Au blana gri spre maro-închis, deasă și mătăsoasă. Se cațără vertical în copaci și sar dintr-unul într-altul. Membrele posterioare sunt puternic alungite, iar extremitățile degetelor au pernuțe adezive în formă de disc. Se hrănesc mai ales cu insecte. Puiul se naște acoperit cu blană deasă și cu ochii deschiși.

Tarsus

Oraș, 190 184 loc. (1997), în S Turciei, lângă coasta Mării Mediterane. Locuit încă din perioada neolitică, a fost distrus și reconstruit în cca 700 î.Hr. de către regele asirian Sennacherib. Mai târziu, perioadele de guvernare achemenidă și seleucidă au alternat cu perioade de autonomie. În 67 î.Hr. a fost încorporat în noua provincie romană Cilicia, devenind capitala acesteia. Aici s-au întâlnit pentru prima dată Marcus Antonius și Cleopatra, în 41 î.Hr. Este locul natal al Sfântului Pavel. A rămas centru industrial și cultural în toată perioada bizantină timpurie. A cunoscut stăpâniri diverse în sec. X–XV și a fost cucerit de Imperiul Otoman la începutul sec. XVI. Orașul de astăzi este un prosper centru agricol și al prelucrării bumbacului.

tartan *sau* ecosez

Model în carouri în care se repetă seturi de benzi, dungi sau linii de culori diferite, cu lățimi și în succesiuni bine stabilite, țesute în materiale din lână la care uneori este adăugată mătase. Asemenea modele există de secole în multe culturi, dar au ajuns să fie considerate ca fundamental scoțiene și ca un simbol al familiilor sau al clanurilor scoțiene. Deși s-a spus că au o mare vechime, puține par să preceadă sec. XVII sau chiar XVIII ca embleme ale clanurilor. Scottish Tartans Society (societate fondată în 1963) ține un registru al tuturor acestor tipuri de țesături, care se ridică la un număr de cca 1 300.

Stofă tartan aparținând casei regale Stuart

SOCIETATEA SCOTTISH TARTANS / MUZEU

Tartar

În mitologia greacă, cel mai adânc loc din lumea subpământeană. Era o zonă de întuneric etern în care cei răi erau pedepsiți în viața de apoi pentru că îi ofensaseră pe zei. Aici i-a trimis Zeus pe Titani, care erau păziți de uriași cu o sută de brațe ca să nu scape. Autorii clasici de mai târziu utilizează uneori numele Tartar alternativ cu Hades, pentru a desemna întreaga lume subpământeană.

tartari

Vezi tătari

Tartikov, Brandon

(13.01.1949, New York, New York, SUA - 27.08.1997, Los Angeles, California)

Director de televiziune american. A dezvoltat stațiile locale ale postului de televiziune ABC, după care a fost angajat de Fred Silverman ca director de dezvoltare artistică la ABC. Începând cu 1978, cei doi au lucrat împreună la NBC, iar în 1980 Tartikov a ajuns președinte al secției de divertisment a NBC, fiind cel mai tânăr director de departament din istoria rețelelor TV americane. A coordonat seriale ca *St. Elsewhere* și *Hill Street Blues*, sau sitcomuri cunoscute, cum ar fi *Legături de familie* (Family Ties), *Fetele de aur* (The Golden Girls), *Cosby Show*, *Cheers* și *Seinfeld*, care au sporit ratingul NBC. A devenit, apoi, director la Paramount Pictures și la New World Entertainment. A murit din cauza maladiei Hodgkins.

tasare

În construcții, compactare și coborâre pe verticală treptată a unei structuri, în timp

ce pământul de sub fundație se consolidează sub greutate. Poate continua vreme de câțiva ani după terminarea structurii. Prima consolidare are loc atunci când apa este scoasă din golurile din pământ. A doua consolidare rezultă din ajustările din structura internă a masei de pământ sub o greutate susținută. Atunci când apare posibilitatea sedimentării, trebuie să se aleagă cu atenție un sistem structural și o fundație capabilă de schimbări. Grinzile cu capăt fix sunt problematice, deoarece nu pot roti greutățile inegale și nu se pot înclina atunci când se apasă; grinzile simple, ale căror capete funcționează ca balamale, se rotesc ușor și rămân drepte. Atunci se pot folosi pilaștri speciali prevăzuți cu cric pentru a nivela grinzile. Fundațiile flotante și pilonii sunt adesea folosiți pentru a depăși problemele care apar în cazul construcțiilor pe un sol moale. *Vezi și* mecanica solurilor.

tashbih

În islam, comparare a lui Dumnezeu cu creația sa. Practica atribuirii unor însușiri umane lui Dumnezeu este considerată păcat în credința islamică, la fel ca și opusul acesteia, tatil (negarea oricăror însușiri ale lui). Dificultatea cunoașterii naturii divine provine din părerile aparent contradictorii prezente în Coran, care îl descriu pe Dumnezeu ca fiind unic, și totuși se referă la El ca având ochi, urechi, mâini și față. Tashbih este o practică interzisă din cauza temerii ca nu cumva aceasta să ducă la păgânism sau idolatrie, iar tatil la ateism.

Tasman, Abel Janzsoon

(1603?, Lutjegast, Olanda - 22.10.1659?)

Explorator olandez. Angajat al Companiei Indiilor de Est Olandeze, a făcut călătorii de explorare și comerciale în Asia de Est și de Sud-Est între 1634–1639. În 1642 a fost trimis de către Anthony van Diemen să găsească presupusul continent din Pacificul de Sud și un posibil drum către Chile. Navigând din Batavia (Jakarta de astăzi), a atins 49°S și 94°E, s-a întors către N și a descoperit pământul pe care l-a numit Țara lui Van Diemen (în prezent Tasmania), apoi a navigat de-a lungul coastei Noii Zeelande, crezând că este continentul sudic. A mai descoperit insulele Tonga și Fiji. În călătoria următoare (1644) a navigat spre golful Carpentaria și de-a lungul coastelor de N și de V ale Australiei.

Tasman

Peninsulă în SE Tasmaniei, Australia. Cu o lungime de cca 42 km și o lățime de 32 km, are stânci marine și formațiuni stâncoase neobișnuite. Explorată pentru prima dată în 1642, nu a fost locuită până când o colonie penitenciară a fost stabilită la Port Arthur în 1830. Ruinele acesteia, parțial restaurate, constituie o atracție turistică, iar peninsula este o parte din Proprietatea Națională a Australiei.

Tasman, Marea ~

Parte a Oceanului Pacific de Sud, între Australia de SE și V Noii Zeelande. Cu o lățime de cca 2 250 km, are adâncimi maxime de peste 5 200 m în Bazinul Tasman. Explorată de Abel Janzsoon Tasman în 1642 și de căpitanul James Cook în anii 1770, este cunoscută pentru furtunile sale. Printre resursele economice se numără peștele și depozitele de petrol.

Tasmania *anterior* Țara lui Van Diemen

Insulă, 485 199 loc. (2005), stat al Australiei. Situat lângă coasta de SE a continentului și separată de acesta prin strâmtoarea Bass, acest stat mai include numeroase insule mici. Orașul de reședință este Hobart. Locuită la început de aborigeni australieni, a fost explorată și denumită Țara lui Van Diemen de către Abel Janzsoon Tasman în 1642. Ocupată de britanici la începutul anilor 1800 și colonizată în 1825, a fost folosită drept colonie penitenciară auxiliară până în anii 1850. I-a fost acordată autonomia și a fost redenumită Tasmania în 1856; a intrat în componența Comunității Australiene în 1901. Cele mai importante activități economice sunt extragerea minereului de cupru, zinc, cositor și tungsten și creșterea animalelor, mai ales pentru lână. Mai multe zone naturale, denumite generic Zona Sălbatică Tasmaniană, au fost desemnate sit de Patrimoniu Mondial UNESCO, în 1982.

tasmanieni

Populație din Tasmania, astăzi dispărută. Populație izolată de aborigeni australieni, stabilită în Tasmania cu 25 000–40 000 de ani în urmă, le-a fost tăiată legătura cu continentul atunci când creșterea nivelului apei a inundat strâmtoarea Bass, cu cca 10 000 de ani în urmă. Își asigurau existența vânând mamifere terestre și marine și adunând crustacee și alimente vegetale.

Prima colonizare permanentă a albilor în Tasmania s-a făcut în 1803, iar coloniștii au provocat un război în 1804. Din cca 4 000 de tasmanieni existenți la venirea europenilor, au supraviețuit până în 1830 doar 200; mutați în insula Flinders pentru propria lor protecție, nu au supraviețuit mult timp în noul loc, iar ultimul tasmanian pur a murit în 1876.

TASS /Telegrafnoe Aghentstvo Sovetskogo Soiuza/

(Agenția Telegrafică a Uniunii Sovietice)

Agenția oficială de știri a Uniunii Sovietice din 1925 până în 1991. Principalul furnizor de știri pentru toate ziarele și posturile de radio și televiziune sovietice, a fost și un important furnizor de servicii de comunicare internațională prin cablu. Telegramele TASS în materie de politici publice și afaceri internaționale reflectau poziția oficială a statului comunist. După căderea Uniunii Sovietice în 1991, agenția a fost reorganizată în ITAR-TASS Agenția de Informație Telegrafică din Rusia (ITAR), care se ocupă de știrile din interiorul țării, și Agenția Telegrafică a Țărilor din CSI (TASS), care se ocupă de știrile din celelalte țări din Comunitatea Statelor Independente.

Tasso, Torquato

(11.03.1544, Sorrento, Regatul Napolelui - 25.04.1595, Roma)

Poet italian. Fiu al unui poet de la curte, a devenit la rândul său membru al curții ducelui Alphonso II d'Este la Ferrara. Într-o perioadă de intensă activitate poetică, a scris drama pastorală *Aminta* (L'Aminta, 1581; prezentată în 1573), o idealizare lirică a vieții de la curte. În 1575 și-a terminat renumita capodoperă despre prima cruciadă, *Ierusalimul eliberat* (Gerusalemme Liberata, 1581), un poem epic în octave rimate (*vezi* ottava) care îmbină evenimente istorice cu episoade idilice romantice imaginare. A suferit de mania persecuției și din 1579 până în 1586 a fost internat din ordinul ducelui. *Ierusalimul eliberat* a fost tradus și reprodus în numeroase limbi europene, iar Tasso a fost subiect de legendă pentru literatura secolelor ce au urmat. A fost considerat drept cel mai mare poet italian al Renașterii târzii.

tașism

Stil în pictură practicat la Paris după Al Doilea Război Mondial și în anii 1950. Ca și echivalentul său american, action painting, se caracterizează prin trăsături de pensulă care urmăresc gesturile intuitive, spontane ale artistului (*în franceză, tâche,* pată). Tașiștii, printre care Hans Hartung (1904–1989) și Georges Mathieu (n. 1921), au produs lucrări de mari dimensiuni din trăsături rapide de pensulă, stropi și pete de culoare. Tașismul a făcut parte din mișcarea postbelică cunoscută sub denumirea de Art Informel, inspirată de impresionismul abstract din SUA.

Tașkent

Oraș, 2 124 000 loc. (1998), capitala Uzbekistanului. Construit pe la începutul sec. I î.Hr., a fost un important centru comercial situat pe ruta caravanelor care mergeau spre Europa și spre E Asiei. A fost cucerit de arabi la începutul sec. VIII d.Hr., apoi de mongoli în sec. XIII; a fost sub control turc între sec. XIV–XV. Cucerit de ruși în 1865, a devenit centrul administrativ al Turkistanului în 1867, iar lângă vechiul oraș s-a dezvoltat un nou oraș de tip european. A fost distrus de un cutremur în 1966. Astăzi este principalul centru economic și cultural din Asia Centrală. Printre numeroasele instituții de învățământ superior de aici se numără Academia de Științe a Uzbekistanului (1943).

Tatar, Strâmtoarea ~

Larg coridor de trecere în NV Oceanului Pacific, între Marea Japoniei și Marea Ohotsk. Situată între insula Sahalin și partea continentală a Rusiei, este, în general, puțin adâncă, mai puțin de 210 m. Înghețurile împiedică intrarea în porturi mai bine de jumătate din an.

Tate, (John Orley) Allen

(19.11.1899, Winchester, Kentucky, SUA - 09.02.1979, Nashville, Tennessee)

Poet și romancier american. A studiat la Universitatea Vanderbilt, timp în care a fost fondator al revistei *The Fugitive* (1922–1925), revistă de poezie concentrată asupra vieții literare a S, care a contribuit la *I'll Take My Stand* (1930), un manifest care apăra societatea agrară conservatoare a regiunii. Începând cu 1934 a predat în diverse școli, printre care Universitatea Princeton și Universitatea din Minnesota, devenind un exponent de seamă al noului criticism. A accentuat nevoia de tradiție a scriitorului, pe care a întâlnit-o în cultura sudică și mai târziu în religia romano-catolică, la care s-a

convertit în 1950. Cel mai cunoscut poem al său este *Odă morților Confederației* (Ode to the Confederate Dead, 1926).

Tate, Nahum

(1652, Dublin, Irlanda – 30.07.1715, Londra, Anglia)

Poet și dramaturg englez de origine irlandeză. După ce a absolvit Trinity College din Dublin s-a stabilit la Londra. Deși a scris și piese originale, este cunoscut pentru adaptările după opere din perioada elisabetană, mai ales după *Regele Lear* (King Lear) de William Shakespeare, cu final fericit, care a fost pusă în scenă abia în sec. XIX. A scris libretul la opera lui H. Purcell *Dido și Enea* (Dido and Aeneas, 1689?) și a colaborat cu Nicholas Brady la *O nouă versiune a psalmilor lui David* (A New Version of the Psalms of David, 1696). Cel mai bun poem al său este *Panaceu: un poem despre ceai* (Panacea: A Poem upon Tea, 1700). A devenit poet laureat al Angliei în 1692.

Tate Gallery

Muzeu de artă în Londra care adăpostește colecția națională de pictură și sculptură britanică și de artă modernă britanică și europeană cam din anul 1870. A fost denumită după sir Henry Tate (1819–1899), proprietarul unei rafinării de zahăr și inventatorul zahărului cubic, care și-a donat colecția de artă victoriană statului în 1890. Clădirea în stil neoclasic, proiectată de Sidney R. J. Smith, a fost inaugurată în 1897. La început administrat de către Galeria Națională, muzeul a devenit de sine stătător abia în 1954. În 1987 a fost construită Galeria Clore pentru a adăposti principala colecție a lucrărilor lui J.W.M. Turner. În 1988 a fost deschisă la Liverpool o sucursală a acestui muzeu. Tate Modern, o fostă centrală electrică amenajată pentru a expune colecții de artă modernă, s-a deschis în 2000.

Tathagata

Epitet pe care Buddha l-a folosit, mai ales referindu-se la sine însuși. De asemenea, l-a utilizat pentru a se referi la alți zei care l-au precedat și la cei care îl vor urma. Termenul se referă la cel care urmează calea spre iluminarea totală, cale care îl ajută să ajungă la sfârșitul suferințelor și să scape de samsara. Sensul este că drumul spre iluminare este deschis tuturor celor care vor să-l urmeze. În budismul mahayana, tathagata a ajuns să însemne natura esențială divină care se găsește în fiecare.

Tati, Jacques *născut* Jacques Tatischeff

(09.10.1908, Le Pecq, Franța – 05.11.1982, Paris)

Actor de film și regizor francez. Fost jucător de rugby profesionist, a ajuns un cunoscut artist de estradă în anii 1930, cu un număr de pantomimă în care caricaturiza atleți și arbitri. După ce a apărut în filme comice de scurtmetraj, a scris, regizat și jucat într-o serie de comedii de lungmetraj: *Zi de sărbătoare* (Jour de fête, 1949), *Vacanța domnului Hulot* (Les vacances de M. Hulot, 1953), *Unchiul meu* (Mon oncle, 1958), *Play Time* (1967), *Traffic* (1971) și *Paradă* (Parade, 1974). S-a făcut cunoscut pentru mimica sa comică inspirată și pentru alter-ego-ul său predispus la accidente, Monsieur Hulot. În filmele sale, Tati a abandonat narațiunea tradițională în favoarea vinietelor care folosesc mimica, sincronizarea, manierismele și acțiunea pentru a pune în evidență umorul și structura existenței moderne.

Tatlin, Vladimir (Efgrafovici)

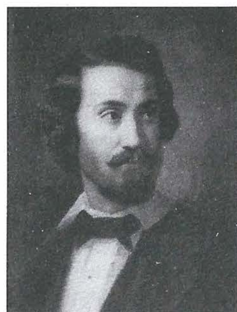
(16.12.1885, Harkov, Imperiul Rus – 31.05.1953, Moscova, URSS)

Sculptor, pictor și arhitect ucrainean. După o călătorie la Paris (1914) a devenit liderul artiștilor moscoviți care urmăreau să aplice tehnicile de inginerie în sculptură, mișcare care a dat naștere constructivismului. A introdus utilizarea fierului, sticlei, lemnului și a sârmei în construcțiile nonfigurative. *Monumentul Internaționalei III*, comandat de guvernul sovietic, a fost una dintre primele clădiri concepute în întregime în termeni abstracți și ar fi trebuit să fie, cu o înălțime de peste 400 m, cea mai înaltă clădire din lume. Un model al acesteia a fost expus în 1920 la Congresul Sovietelor, dar guvernul nu a aprobat arta nonfigurativă și monumentul nu a fost niciodată construit. După 1933, Tatlin a lucrat ca scenograf.

Tattarescu, Gheorghe

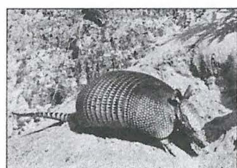
(10.1820, Focșani, Moldova, România – 24.10.1894, București)

Pictor român. Studiile la Roma i-au determinat orientarea academistă, unul dintre întemeietorii învățământului românesc modern. A pictat frescele murale de la mitropolia din Iași și de la biserica Sf.

Gheorghe Tattarescu, *Autoportret*

Spiridon din București. Este cunoscut mai ales ca autor de compoziții cu caracter alegoric (*Deșteptarea României*, *Unirea Principatelor*) sau religios (*Agar în deșert*), de tablouri istorice (*Țăranul de la Dunăre*), de portrete (*N. Bălcescu*, *Gh. Magheru*, *Țărancă din Vlașca*) și peisaje (*Peștera Dâmbovicioara*).

tatu

tatu-cu-nouă-brâie (*Dasypus novemcinctus*)
APPEL COLOR PHOTOGRAPHY

Denumire comună pentru cele 20 de specii de mamifere protejate de armură (familia *Dasypodidae*), înrudite cu leneșii și cu furnicarii. Sunt robuste, cu picioare scurte, cu gheare curbate și puternice, având corpul acoperit cu o armură protectoare de culoare roz până la brună, formată din plăci osoase acoperite de solzi duri. Plăcile sunt separate de benzi flexibile de țesut. O specie trăiește în SUA, celelalte în zonele tropicale și subtropicale, în special în America de Sud. Majoritatea speciilor trăiesc în ținuturi deschise, dar unele sunt întâlnite și în păduri. Aceste specii măsoară între 16 cm și 1,5 m lungime. Trăiesc solitar, în perechi sau în grupuri mici și se hrănesc cu termite și alte insecte, cu vegetale, animale mici sau cadavre.

tatuaj

Semn sau desen permanent făcut pe corp cu un pigment introdus prin străpungerea pielii. Termenul mai este folosit cu sensul de stimulare a cicatricelor (cicatrizare). Tatuajul a fost practicat în cea mai mare parte a lumii, iar exemple au fost găsite pe mumiile egiptene și nubiene datând din 2000 î.Hr. Caracterul decorativ e, poate, cel mai comun sens al tatuajului, deși desenele mai pot servi și la identificarea rangului, a statutului sau a apartenenței și se spune că oferă protecție magică împotriva ghinionului sau a bolilor. Cuvântul provine din Tahiti, unde a fost înregistrat în expediția lui James Cook din 1769. Prima aplicare pe cale electrică a unui tatuaj a fost înregistrată în 1891.

Tatum, Art(hur)

(13.10.1909, Toledo, Ohio, SUA - 05.11.1956, Los Angeles, California)

Pianist american, unul dintre cei mai mari virtuozi în jazz. A fost orb din naștere. Influențată de Fats Waller și Earl Hines, tehnica sa reprezintă o sinteză a muzicii de tip stride și swing. Și-a format o tehnică originală și un control armonic al instrumentului, capabil de o virtuozitate uimitoare și de improvizații complexe. Prin 1937 a fost recunoscut drept cel mai mare pianist de jazz. A format un trio cu chitară și bas în 1943, dar dădea frecvent spectacole solo care demonstrau măiestria sa unică.

Tatum, Edward L(awrie)

(14.12.1909, Boulder, Colorado, SUA - 05.11.1975, New York)

Biochimist american. A lucrat cu George Wells Beadle la Universitatea Stanford, unde au confirmat că toate procesele biochimice din organism sunt controlate de gene, că aceste procese pot fi divizate într-o serie de reacții chimice secvențiale individuale, fiecare reacție fiind controlată de o singură genă, și că mutația unei singure gene îi modifică celulei capacitatea de a realiza o anumită reacție chimică. S-a descoperit că fiecare genă determină structura unei enzime specifice (ipoteza „o genă, o enzimă"). Împreună cu Joshua Lederberg, Tatum a descoperit incidența recombinării genetice sau a sexului între anumite bacterii. În special datorită eforturilor depuse de ei, bacteriile au devenit principala sursă de informație despre controlul genetic al proceselor biochimice din celulă. Tatum, Beadle și Lederberg au primit Premiul Nobel în 1958.

taulă

Denumire comună pentru cele cca o sută de specii de arbuști cu flori din genul *Spiraea* (familia trandafirului), originare din zonele temperate de N și cultivate frecvent ca plante ornamentale, pentru mănunchiurile atractive de flori. Una dintre speciile cele mai cultivate este *Vanhouttei spirea*, numită și cununiță (un hibrid de *S. cantoniensis* și *S. trilobata*), care crește până la 2 m înălțime și are ramurile grațios arcuite, primăvara cu numeroase flori albe. Unele plante din specia *Sorbaria* (familia trandafirului), de asemenea arbuști, ca și planta perenă din specia astilbe (familia *Saxifragaceae*), sunt asemănătoare cu taula.

Taunton

Oraș, 60 800 loc. (2005), reședința districtului Somerset, Anglia. A fost fondat de un rege anglo-saxon în cca 710 d.Hr. Castelul său a fost asediat în timpul Războiului Civil Englez, iar ulterior demolat. Mai târziu, aici a avut loc revolta ducelui de Monmouth (1685). Este o regiune agricolă și turistică.

Taupo

Lac în North Island, Noua Zeelandă. Cel mai mare lac din țară, are o suprafață de 606 kmp și acoperă resturile câtorva cratere vulcanice. Se află pe cursul râului Waikato. Numeroasele izvoare geotermale de pe malurile sale sunt utilizate în stațiunile de tratament și la producerea de energie electrică.

Taur

În astronomie, constelație situată între Berbec și Gemeni; în astrologie, cel de-al doilea semn al zodiacului, care guvernează perioada dintre 20 aprilie–20 mai. Simbolul lui este un taur, o referire la mitul grecesc în care Zeus s-a transformat în taur alb ca să o răpească pe Europa.

Taurus

Lanț muntos în SE Turciei, paralel cu coasta Mării Mediterane. Sistemul muntos formează o curbă de la Lacul Egridir în V până la izvoarele fluviului Eufrat în E. Are multe vârfuri cu înălțimi de 3 000–3 700 m. Pasul Poarta Ciliciană, cu o lungime de 61 km și folosit de caravane și armate încă din Antichitate, traversează acești munți la N de Tarsus.

Taussig, Helen Brooke

(24.05.1898, Cambridge, Massachusetts SUA - 20.05.1986, Kennett Square, Pennsylvania)

Medic american. A absolvit medicina la Johns Hopkins în 1927. Ca șef al unei clinici de cardiologie din Baltimore (1930–1963) a studiat „copiii albaștri" (copii ale căror malformații cardiace cauzează oxigenarea incompletă a sângelui) și a introdus utilizarea fluoroscopiei și a razelor X pentru a stabili cu precizie defectul responsabil pentru fiecare grup de simptome. Tratamentul chirurgical pe care l-a pus la punct împreună cu Alfred Blalock a salvat mii de copii cu astfel de probleme, iar cercetările sale au dus la dezvoltarea altor tratamente chirurgicale pentru afecțiuni cardiace. Lucrarea *Malformațiile congenitale ale inimii* (Congenital Malformation of the Heart, 2 vol., 1947) descrie pe larg problemele cardiace și mijloacele, tehnicile și descoperirile în diagnostic. A jucat un rol important și în prevenirea medicilor americani asupra pericolelor thalidomidei.

tautologie

În logică, afirmație care nu poate fi negată fără a greși. Astfel, „Toți candidații sunt fie admiși, fie respinși" afirmă, cu referire la orice candidat, că este fie admis, fie respins. În calculul propozițional, chiar și expresii complexe de tipul $[(A \supset B) \supset (C \supset B)] \supset (C \supset A)$ se poate demonstra că sunt tautologii prin dispunerea pe o tabelă de adevăr a tuturor combinațiilor posibile de valori T (adevărat) și F (fals) pentru argumentele A, B, C. O tautologie poate fi pur formală (mai degrabă o formă afirmativă decât o afirmație), iar în unele contexte numai adevărurile formale constituie tautologii.

tautomerie

Existență a doi sau mai mulți compuși chimici (izomeri) cu aceeași compoziție chimică, dar cu structuri diferite, care se convertesc cu ușurință unul în celălalt. O clasă importantă de reacții tautomerice implică schimbarea poziției unui atom de hidrogen între alți doi atomi, formând, în ambele cazuri, o legătură covalentă. De exemplu, în tautomeria cetonică, atomul de hidrogen legat de atomul de carbon într-un grup carbonil (cetonic) (—CH—C=O; *vezi* grup funcțional) se deplasează la un atom de oxigen, constituind un grup enolic (—C=COH). Cetona predomină în aldehide și cetone, iar forma enolică în fenoli. Zaharurile (de ex., glucoza) indică tautomerie între formele deschise (lanț) și cele închise (inel). *Vezi și* izomerie.

tavan

Suprafață interioară a planșeului superior al unei încăperi. Tavanele false, prinse de grinzile superioare, sunt folosite pentru mascarea echipamentelor mecanice, a cablurilor și a instalațiilor de iluminat ale clădirii. În timpul Renașterii, tavanele erau adesea casetate, boltite sau transformate în imense picturi.

Tawney, Richard Henry

(30.11.1880, Calcutta, India - 16.01.1962, Londra, Anglia)

Istoric englez al economiei. A fost educat la Rugby School și apoi la Oxford, unde

a scris prima lucrare importantă, *Problema agrară în secolul XVI* (The Agrarian Problem in the Sixteenth Century, 1912). Începând cu 1913 a predat la Școala de Științe Economice din Londra. Socialist fervent, a contribuit la formularea punctelor de vedere economice și morale ale Partidului Laburist în anii 1920 și 1930. În cea mai influentă carte a sa, *Societatea de consum* (The Acquisitive Society, 1920), a argumentat faptul că lăcomia societății capitaliste este un principiu care îi motivează greșit din punct de vedere moral pe oameni. *Religia și afirmarea capitalismului* (Religion and the Rise of the Capitalism, 1926) se bazează pe lucrările lui Max Weber și este considerată o carte clasică.

taxă de avere

Impozit pe valoarea proprietății ce trece în posesia altcuiva la moartea deținătorului, fixată în special prin raportare la valoarea ei totală. În general, taxa de avere se percepe numai în cazul bunurilor deținute evaluate la o sumă ce depășește o limită fixată, și se aplică gradat. Prima taxă de avere a fost impusă în SUA în 1898, pentru a sprijini finanțarea Războiului hispano-american. Deși a fost desființată în 1902, din 1916 a căpătat statut permanent, inițial pentru finanțarea mobilizărilor în timpul Primului Război Mondial. În 1916, metodele de evitare a taxei de avere (de ex. donații și fonduri depuse în garanție) erau desființate prin actul de reformare a taxelor din SUA.

taxă de circulație

Sumă de bani aplicată celor care utilizează anumite drumuri, poduri, canale, tuneluri și alte asemenea elemente de infrastructură pentru transport și călătorii, mai ales pentru a susține cheltuielile de construire și menținere. Asemenea taxe erau cunoscute încă din Antichitate și foarte utilizate în Europa medievală pentru a suporta cheltuielile de construcție a podurilor. Construirea canalelor, dezvoltată în Europa în sec. XVIII–XIX, a fost finanțată, în special, din această taxă și multe șosele au fost construite de companii cărora li s-a acordat dreptul de a încasa taxa de circulație. Astfel, începând cu 1806, în SUA a fost construită Șoseaua Națională, finanțată inițial prin vânzarea terenurilor publice, însă problemele de întreținere au determinat Congresul să decidă autorizarea taxelor. Acestea au scăzut în importanță la sfârșitul sec. XIX, dar au fost repuse în operare odată cu realizarea autostrăzii Pennsylvania–Turnpike în anii 1930. După Al Doilea Război Mondial, multe state au construit autostrăzi finanțate din taxa de circulație. În SUA, din aceste taxe sunt finanțate și podurile de mare anvergură și tunelurile mari. În unele părți ale lumii încă se mai încasează taxe pentru canalele navigabile, mai ales pe Canalul Panama și pe Canalul de Suez.

taxă de contingentare

În comerțul internațional, limită impusă de guvern pe cantitatea de bunuri și de servicii care poate fi exportată sau importată într-o perioadă anumită de timp. Taxele de contingentare sunt mai eficiente decât taxele vamale în restricționarea comerțului, nu au ca rezultat doar creșterea prețului, ci și limitarea disponibilității mărfurilor. Prin limitarea mărfurilor străine, taxa de contingentare are ca scop permiterea produselor interne să concureze cu mai mult succes, deși prețul poate crește. Taxele de contingentare care restricționează comerțul au fost impuse mai întâi pe scară largă în timpul Primului Război Mondial. În anii 1920, taxele de contingentare au fost progresiv abolite și înlocuite cu taxe vamale, dar au reintrat în uz în timpul protecționismului impus de Marea Depresiune. După Al Doilea Război Mondial, țările din Europa de Vest au început să renunțe treptat la restricțiile cantitative la importuri, dar Statele Unite le-a desființat într-un ritm mult mai lent. *Vezi și* comerț liber.

taxă de lux

În SUA, taxă impusă bunurilor sau serviciilor considerate a fi de lux și nu de imediată necesitate (de exemplu bijuterii și parfumuri). Taxele de lux pot fi impuse cu intenția de a taxa intenționat persoanele bogate sau cu intenția de a modifica stilul de consum, din motive morale sau în cazurile de urgență națională. În prezent, dorința de a colecta cât mai mulți bani pune în umbră, în general, argumentele morale.

taxă de moștenire

Obligație fiscală proporțională cu bunurile obținute de beneficiarul unor proprietăți imobile, deținute anterior de o persoană

care a decedat. Taxa de moștenire este mai greu de administrat decât taxa pe avere, deoarece valoarea care trece în posesia fiecărui beneficiar trebuie să fie fixă, iar acest fapt necesită calcule statistice complexe. Taxele de moștenire datează din timpul Imperiului Roman. În SUA, taxele de moștenire au fost impuse de fiecare stat în parte, în timp ce guvernul federal se ocupă numai de colectarea taxelor imobiliare. În 1826, Pennsylvania a fost primul stat american care a impus taxa de moștenire.

taxă de nave

Taxă în Anglia, percepută de coroana britanică de la orașele de coastă pentru apărare la vreme de război. Percepută prima dată în perioada medievală, taxa presupunea plata sub forma unui anumit număr de vase de război sau a echivalentului lor în bani. A fost readoptată în 1634 de Carol I pentru a spori veniturile coroanei. El a emis șase dispoziții judecătorești (1634–1639) care extindeau zona de impozitare și la orașele din interiorul insulei, încercând să o instituie ca taxă permanentă. Aplicarea acesteia s-a lovit de o largă opoziție și de creșterea nemulțumirii populare care a dus la izbucnirea Războiului Civil Englez. În 1641 taxa a fost declarată ilegală de Parlament.

taxă de vânzare

Impozit perceput la vânzarea de bunuri și servicii. Taxa percepută la vânzarea produselor de manufactură, la achiziționarea, vânzarea sau utilizarea unui anumit produs este cunoscută sub denumirea de acciză. Deși acciza este folosită încă din Antichitate, taxa generală de vânzare este o inovație relativ recentă. Taxele de vânzări reprezintă taxe *ad valorem*, impuse „în funcție de valoare" (valoarea monetară a produsului taxabil). Ele sunt clasificate în funcție de nivelul activității comerciale pentru care sunt impuse – producție, vânzare angro sau cu amănuntul. Aceste taxe reprezintă segmente importante din veniturile Statelor Unite și provinciilor Canadei. În Europa Occidentală este folosită la scară largă o variație a taxei de vânzări, TVA sau taxa pe valoare adăugată. Cea mai mare parte a taxelor pe vânzări este suportată de consumatori; chiar și atunci când sunt percepute pentru producție sau vânzări en-gros, costurile sunt transferate parțial sau în întregime asupra consumatorului, sub forma prețurilor ridicate. Având în vedere că taxele pe vânzări la nivelul comerțului cu amănuntul sunt taxe regresive, bunurile de bază precum alimentele, îmbrăcămintea sau medicamentele sunt uneori scutite de taxe ori li se aplică taxe mai mici. *Vezi și* impozit progresiv, impozit pe venit.

taxă vamală

Taxă aplicată mărfurilor la trecerea frontierelor naționale, de obicei de către guvernul țării importatoare. De obicei aplicată la importuri, taxa vamală se poate referi la orice fel de bunuri din străinătate sau numai la bunurile produse în afara granițelor unei uniuni vamale. Taxa poate fi percepută direct, la graniță, sau indirect, prin obligarea importatorului de a cumpăra în prealabil o licență (permis) pentru a importa cantități specificate de bunuri. Există și taxe de tranzit sau taxe de import ori de export, ce pot fi aplicate bunurilor care trec printr-o zonă vamală spre o destinație oarecare. Dincolo de faptul că sunt o sursă de venit, taxele vamale protejează industria locală prin mărirea prețurilor pentru bunurile importate, concurente cu cele locale. Astfel, li se permite producătorilor locali fie să crească prețurile, fie, datorită taxelor mai mici pe care le plătesc, să practice prețuri mai mici și să atragă astfel mai mulți clienți. Taxele vamale sunt folosite deseori pentru a proteja industriile în curs de dezvoltare sau pentru a salva industriile în declin. Uneori sunt criticate pentru că impun costuri ascunse consumatorilor autohtoni și încurajează ineficiența în industriile locale. Taxele vamale constituie obiectul negocierilor și al tratatelor între țări. (*vezi* Acordul General pentru Tarife și Comerț; acord comercial, Organizația Mondială a Comerțului).

Taxco (de Alarcón)

Oraș, 50 488 loc. (2000), în statul Guerrero, în S Mexicului central. Zonă de extragere a minereului de argint în epoca precolumbiană, a ajuns unul dintre primele centre miniere care au fost locuite de spanioli. A prosperat în perioada colonială și este încă renumit pentru depozitele de argint. Datorită specificului său colonial, cu străzi pavate și biserica barocă Santa Prisca, a fost declarat monument național.

taxidermie

Practică de a crea reprezentări ale animalelor, imitându-le forma prin folosirea pieilor tratate și a unor structuri de susținere. A început cu vechea tradiție de a păstra trofee de vânătoare. Începând din sec. XVIII, interesul crescând pentru istoria naturală a dat naștere colecțiilor și expozițiilor de păsări, animale și curiozități. Pieile, penele și părul tratate chimic au făcut posibilă recrearea aparenței de animal viu prin umplerea cu paie sau fân a pieilor cusute. Construirea sau sculptarea unor manechine corecte din punct de vedere anatomic constituie baza împăierii moderne.

Taxila

Oraș antic în NV Pakistanului. Ruinele sale, printre care temple și o fortăreață, se află la V de Rawalpindi, în Pakistan. A fost capitala regatului budist Gandhara și un centru de învățătură. Fondat de către Bharata, fratele mai mic al lui Rama, a fost cucerit de persani, iar în 326 î.Hr. s-a predat lui Alexandru cel Mare. Stăpânit de o succesiune de cuceritori, printre care bactrieni și sciți, a devenit un important centru budist sub regele Ashoka pe la 261 î.Hr. Se spune că apostolul Toma l-a vizitat în sec. I d.Hr. Prosperitatea sa din Antichitate se datora situării sale la răspântia a trei drumuri comerciale importante. Când acestea au decăzut, orașul s-a cufundat în uitare; a fost distrus în cele din urmă de huni în sec. V d.Hr.

taxol

Compus organic cu moleculă complexă multiinelară care apare în coaja arborilor de tisă din zona Pacificului (*Taxus brevifolia*). Se pare că este activ împotriva anumitor tipuri de cancer: pulmonar, ovarian, mamar, la cap și la gât, întrerupând diviziunea celulară și separarea cromozomilor. Distrugerea totală a pădurilor de tisă a fost împiedicată mulțumită procesului semisintetic de obținere a acestei substanțe din ace și ramuri de tisă; mai târziu au fost create metode în întregime sintetice.

taxonomie

În biologie, clasificare de la general la particular a organismelor într-o ierarhie ce reflectă relațiile de evoluție și cele morfologice. Categoriile taxonomice sunt următoarele: regn, încrengătură (*filum*), clasă, ordin, familie, gen, specie. De exemplu, pițigoiul-de-munte cu capișon negru este un animal (regnul *Animalia*), cu coloană vertebrală (încrengătura *Chordata*) și pene (clasa *Aves*), care stă pe crengi (ordinul *Passeriformes*) și este de mărime mică, cu un cioc scurt (familia *Paridae*), care emite un anume tril (genul *Parus*) și are un capișon negru (specia *Atricapillus*). Cei mai mulți cercetători recunosc existența a cinci regnuri: monere (procariote), protiste, ciuperci (fungi), plante și animale. Schema de clasificare ce utilizează denumiri latinești ale genului și speciei a fost stabilită la mijlocul sec. XVIII de către Carolus Linnaeus. Clasificarea sa a fost revizuită pe larg de biologii moderni.

Tay

Cel mai lung râu din Scoția. Izvorăște din versanții de N ai lui Ben Lui și curge prin Loch Tay până la vărsarea în Marea Nordului lângă Dundee, după un curs de 193 km. Este drenat pe o suprafață de 6 200 kmp, cea mai mare suprafață drenată din Scoția.

Taylor, Dame Elizabeth

(n. 27.02.1932, Londra, Anglia)

Actriță de film americană. A plecat din Londra cu părinții săi de origine americană la începutul celui de Al Doilea Război Mondial. Remarcată, încă din copilărie, datorită frumuseții sale, a fost descoperită de un impresar din Beverly Hills. A debutat pe ecran în 1942 cu *There's One Born Every Minute,* urmat la un an de *Lassie se întoarce acasă* (Lassie Come Home); în 1944 joacă în *Stâncile albe din Dover* (The White Cliffs of Dover) și are un rol principal în *Vis de glorie* (National Velvet) în același an. Ajunsă la maturitate, a devenit o strălucită stea în rolurile din *Tatăl miresei* (Father of the Bride, 1950), *Un loc sub soare* (A Place in the Sun, 1951), *Gigantul* (Giant, 1956), *Pisica pe acoperișul fierbinte* (Cat on a Hot Tin Roof, 1958), *Ultima vară* (Suddenly Last Summer, 1959), *Butterfield 8* (1960, Premiul Oscar) și *Cleopatra* (1963). În *Cine se teme de Virginia Wolf* (Who's Afraid of Virginia Woolf, 1966, Premiul Oscar) și în alte filme a jucat alături de Richard Burton, soțul său. De la jumătatea anilor 1970 nu a mai jucat decât sporadic, în filme, spectacole pe Broadway și în filme de televiziune. Viața sa personală (a fost căsătorită de opt ori) a fost vânată cu înfrigurare de presă și uneori a tins să eclipseze cariera artistică.

Taylor, Frederick W(inslow)

(20.03.1856, Philadelphia, Pennsylvania, SUA - 21.03.1915, Philadelphia)

Inventator și inginer american. A lucrat la Midvale Steel Co. (1878–1890), unde a introdus studiul timp-și-mișcare pentru a sistematiza managementul companiei și a reduce costurile de fabricație. Deși sistemul său a provocat resentimentele și opoziția muncitorilor atunci când a ajuns la extrem, a avut un impact imens asupra dezvoltării producției în masă a tehnicii și a influențat dezvoltarea tuturor țărilor industriale moderne. Taylor este considerat părintele managementului științific. *Vezi și* managementul producției; taylorism.

Taylor, Geoffrey Ingram
ulterior **Sir Geoffrey**

(07.03.1886, Londra, Anglia - 27.06.1975, Cambridge)

Fizician britanic. A predat la Universitatea Cambridge între 1911–1952. A făcut descoperiri importante în mecanica fluidelor și a avut contribuții semnificative la teoria presiunii elastostatice și a câmpurilor de deplasare create prin dislocarea solidelor, la teoria cuantică a radiației și la interferența și difracția fotonilor.

Taylor, John
cunoscut și ca **John Taylor din Carolina**

(19?.12.1753, Caroline County, colonia Virginia - 21.08.1824, Caroline County, Virginia)

Om politic american. A slujit în Armata Continentală (1775–1779) și în miliția din Virginia (1781) în timpul Revoluției Americane. A făcut parte din Senatul SUA între 1792–1794, 1803 și 1822–1824. Avocat al drepturilor de stat, s-a opus ratificării Constituției. A introdus Rezoluțiile din Virginia și Kentucky în legislatura din Virginia (1798). Susținător al lui Thomas Jefferson, a scris eseuri despre importanța democrației agrare ca modalitate de apărare împotriva guvernării centrale prea puternice.

Taylor, Joseph H(ooton), Jr.

(n. 24.03.1941, Philadelphia, Pennsylvania, SUA)

Fizician american. Și-a luat doctoratul în filozofie la Universitatea Harvard. În timp ce preda la Universitatea din Massachusetts (1968–1981) a descoperit împreună cu Russell Alan Hulse primul pulsar dublu (1974). Descoperirea lor a venit în sprijinul teoriei lui Albert Einstein după care obiectele accelerate într-un câmp gravitațional puternic emit unde gravitaționale. Cu enormele sale câmpuri gravitaționale care interacționează, un pulsar dublu ar trebui să emită asemenea unde, epuizând energia și reducând distanța dintre două stele, așa cum se poate măsura printr-o creștere progresivă a sincronizării emisiilor radio. În 1978 au demonstrat că cele două stele gravitează tot mai repede și mai aproape una în jurul celeilalte într-un ritm care se potrivea precis cu predicția lui Einstein. Pentru descoperirile lor, cei doi fizicieni au primit Premiul Nobel în 1993.

Taylor, Maxwell (Davenport)

(26.08.1901, Keytesville, Missouri, SUA - 19.04.1987, Washington DC)

Ofițer în armata americană. A absolvit West Point și a contribuit la organizarea primei divizii aeropurtate a armatei americane la începutul celui de Al Doilea Război Mondial. A comandat un asalt de parașutiști în campania din Normandia și în ofensiva din Ardeni (1944). A fost comandant general al forțelor ONU în Coreea (1953), șef al Statului-Major american (1962–1964) și președinte al Statelor-Majore Reunite (1962–1964). A fost numit ambasador în Vietnamul de Sud (1964–1965) și consultant special al președintelui Lyndon B. Johnson (1965–1969). A fost în favoarea menținerii infanteriei convenționale ca o alternativă prudentă la folosirea armelor nucleare într-un război.

Taylor, Paul (Belville)

(n. 29.07.1930, Wilkinsburg, Pennsylvania, SUA)

Dansator, coregraf și regizor american. În 1953 s-a alăturat companiei Martha Graham, unde a fost prim-solist până în 1960. În 1957 a fondat Compania Paul Taylor Dance, cu care a făcut numeroase turnee în SUA și în străinătate. A pus în scenă peste 100 de spectacole într-o mare varietate de stiluri, printre care *Duet* (1957), *Aureole* (1962), *Orbs* (1966), *The Book of Beasts* (1971) și *Nightshade* (1979). S-a retras din activitatea artistică în anii 1970, dar își conduce compania în continuare. În 1993 a fondat Taylor 2,

JACK MITCHELL

Paul Taylor și Bettie de Jong în *Scudorama*, 1967

un mic grup de dansatori care participă la evenimente în săli de spectacol mai mici și îi inițiază pe amatori în stilul Taylor.

Taylor, Peter (Hillsman)

(08.01.1917, Trenton, Tennessee, SUA – 02.11.1994, Charlottesville, Virginia)

Nuvelist, romancier și dramaturg american. A studiat în anii 1930 cu câțiva poeți asociați cu mișcarea de renaștere literară a Sudului. A predat la numeroase școli, printre care Universitatea din Virginia (din 1967). Este foarte cunoscut pentru nuvelele sale, care se referă de obicei la societatea contemporană din Tennessee și dezvăluie conflicte între vechea societate rurală și Noul Sud industrializat. Nuvela *O femeie bogată* (A Woman of Means, 1950) este probabil cea mai reușită; printre lucrările de mai târziu se numără *Pădurea bătrână și alte povestiri* (The Old Forest and Other Stories, 1985) și *Un Summons la Memphis* (A Summons to Memphis, 1986, Premiul Pulitzer).

Taylor, Zachary

(24.11.1784, Montebello, Virginia, SUA – 09.07.1850, Washington, DC)

Al 12-lea președinte al SUA (1849–1850). A luptat în Războiul din 1812, în Războiul Vulturilor Negri (1832) și în războaiele seminole din Florida, câștigându-și renumele de „bătrânul dur", pentru indiferența manifestată față de greutăți. Trimis în Texas în ajunul războiului cu Mexicul, i-a învins pe invadatorii mexicani în bătăliile de la Palo Alto și Resaca de la Palma (1846). După ce Războiul Mexican a început în mod oficial, a ocupat Monterrey și a acordat armatei mexicane un armistițiu de opt zile. Nemulțumit, președintele James K. Polk a trimis cele mai bune trupe ale lui Taylor să lupte sub comanda lui Winfield Scott pentru a invada Veracruz. Taylor a ignorat ordinul de a rămâne la Monterrey și a mers spre S, învingând o mare armată mexicană în Bătălia de la Buena Vista (1847). A ajuns erou național și a fost nominalizat candidat la președinție al Partidului Conservator (1848). L-a învins pe Lewis Cass în alegeri. Scurta sa perioadă la conducerea statului a fost marcată de controverse asupra teritoriilor noi care au dat naștere Compromisului din 1850 și de un scandal care a implicat membri ai cabinetului său. A murit, probabil de holeră, după numai 16 luni în funcție și a fost urmat de Millard Fillmore.

taylorism

Sistem de management științific propus de Fred W. Taylor. În viziunea lui Taylor, scopul managementului întreprinderilor este de a determina cea mai bună metodă prin care muncitorul își îndeplinește sarcinile, de a asigura uneltele adecvate și instruirea profesională și de a stimula material performanța. A analizat fiecare meserie în mișcări individuale, pentru a determina care erau esențiale și a cronometrat lucrătorii. Eliminând mișcările fără importanță, muncitorul, urmând rutina ca o mașinărie, devine mai productiv. *Vezi și* managementul producției.

Tay-Sachs, boala ~

Dereglare metabolică ereditară recesivă, mai ales la evreii așkenazi, care determină deteriorarea mentală și neurologică progresivă și apoi moartea, până la vârsta de 5 ani. O lipidă, gangliozida GM_2, este acumulată în creier din cauza activității inadecvate a enzimei care o dizolvă, cu efecte neurologice devastatoare. Copiii par normali la naștere, dar devin curând neatenți și apatici, își pierd abilitățile motorii și au crize. Orbirea și paralizia generală preced, de obicei, moartea. Testele pot detecta această boală la făt, precum și gena Tay-Sachs la mamă. Nu se cunoaște nici un tratament.

tăbăcire

Tratament chimic la care sunt supuse pieile de animale proaspete pentru a obține pielea argăsită. Tăbăcirea realizată cu ajutorul substanțelor de origine vegetală (din coajă de copac, lemn, rădăcini sau semințe) se practică încă din epoca preistorică. După ce pielea este curățată de păr, carne și grăsime, agentul de tăbăcire îndepărtează apa dintre fibrele proteinelor (în special colagen) din piele și sudează aceste fibre. Agenții de tăbăcire cei mai folosiți sunt taninul, de origine vegetală, sărurile ca sulfatul de crom, sau grăsimi din pește sau animale. Tăbăcirea pielii de culoare deschisă cu ajutorul luminii solare este un proces diferit: razele ultraviolet cauzează producerea și distribuirea melaninei în celulele epidermei.

tăciune

Boală a cerealelor, a porumbului, a ierburilor, a cepei și a sorgului, provocată de mai multe specii de ciuperci (*vezi* fungi).

Sporii se adună în mase de tip calamină sau funingine, care provoacă inflamații în interiorul semințelor, frunzelor și tulpinilor, al componentelor florii și al bulbilor. Pustulele produc un praf negru, răspândit cu repeziciune de vânt. Multe ciuperci de tăciune intră în embrioni sau puieți, cresc împreună cu planta-gazdă și apar la exteriorul acesteia numai când planta ajunge aproape de maturitate. Se semnalează și alte tipuri de tăciune care infectează țesuturile în creștere. Boala poate fi controlată prin plantarea unor varietăți rezistente în soluri neinfestate, tratarea semințelor cu fungicide, folosirea transplanturilor sănătoase și distrugerea plantelor sau a componentelor infectate, înainte ca sporii să fie eliberați.

tăierea diamantelor

Etapă a artei prelucrării pietrelor prețioase, implicând cele cinci trepte de bază în finisarea diamantelor: marcarea, despicarea, tăierea, rotunjirea și fațetarea. Stilul cel mai popular este tăietura briliant, o piatră rotundă cu 58 de fațete; un diamant rotund cu doar 18 fațete este cunoscut drept tăietură unică. Orice alt stil este numit tăietură fantezistă.

tămâie

Boabe de rășină (amestecate uneori cu mirodenii) care, odată arse, emană un miros puternic. Este folosită adesea în ritualurile religioase. Din perspectivă istorică, principalele substanțe folosite în aceste scopuri au fost rășini precum olibanum și smirna, dar și lemnul parfumat, scoarța de copac, semințele, rădăcinile și florile.

Tănase, Constantin

(05.07.1880, Vaslui, România - 29.08.1945, București)

Constantin Tănase

Actor român, elev al lui Constantin Nottara. A devenit foarte popular prin spectacolele de revistă organizate la Teatrul Cărăbuș din București (înființat de el în 1919), în care a interpretat cuplete satirice de mare succes în epocă. A jucat în primele filme românești (*Peripețiile călătoriei lui Rigardini de la Paris la București*, 1924; *Visul lui Tănase*, 1932). Tradiția teatrului de cabaret este astăzi continuată de teatrul de revistă care îi poartă numele și care funcționează încă la adresa fostului teatru Cărăbuș.

Tănase, Maria

(25.09.1913, București, România - 22.06.1963, București)

Cântăreață română de muzică populară. Posesoare a unei voci inconfundabile, a unui stil de interpretare extrem de expresiv și a unui repertoriu bogat, s-a impus prin autenticitatea conținutului melodic și literar al pieselor interpretate, echilibrul și discreția actului artistic. A fost laureată a Premiului de Stat (1955) și a primit titlul de artist emerit (1957). Este distribuită, în 1957, în filmul *Ciulinii Bărăganului*. A murit din cauza unui cancer mamar.

Maria Tănase

tărâțe

Coji comestibile de semințe măcinate sau stratul exterior protectiv al grâului, secarei sau al altor cereale, separat de bob. În prelucrarea făinii, tărâțele sunt, de obicei, separate de boabele măcinate, fiind cernute printr-o sită rotativă; făina integrală include și tărâțele. Tărâțele de grâu, prelucrate pe scara largă, conțin 16% proteine, 11% fibre naturale și 50% glucide. Tărâțele în formă brută sunt folosite ca hrană pentru animale. Într-o formă mai rafinată, sunt folosite pentru fabricarea fulgilor pentru micul dejun, a pâinii graham și a brioșelor, apreciate pentru conținutul bogat în fibre, indispensabile fiziologiei normale a sistemului digestiv uman.

tătară, limba ~
anterior limba tătarilor de pe Volga

Limbă turcică vorbită de cca 8 milioane de oameni. Printre vorbitorii acestei limbi se numără mai puțin de jumătate din populația din Tatarstan din Federația Rusă, cei din enclavele din Rusia est-europeană, din Siberia și republicile din Asia Centrală. Tătara, ca și limba bașkiră, cu care este strâns înrudită, este caracterizată de o serie remarcabilă de modulații vocalice care o diferențiază (cel puțin în ceea ce are mai

caracteristic) de toate celelalte limbi turcice. Are numeroase dialecte; de obicei se face diferența între un grup central care include tătarii din cea mai mare parte a Tatarstanului și limba literară bazată pe vorbirea locuitorilor din orașul Kazan, un grup vestic și unul estic. Tătara din Crimeea, care aparține grupului de SV al limbilor turcice, și tătara chulim, din grupul de NE, nu sunt înrudite îndeaproape cu limba tătară.

tătari

Populații vorbitoare de limbă turcică, locuind astăzi mai ales în V Rusiei centrale până la E de munții Ural, în Kazahstan și în V Siberiei. Au apărut ca triburi nomade în NE Mongoliei în sec. V d.Hr. Unii dintre ei au intrat în armatele lui Genghis-Han. Identificați mai ales cu Hoarda de Aur, au fost convertiți la islam în sec. XIV. Hoarda de Aur a devenit curând hanat tătar independent (*vezi* han). Economia se baza pe agricultură și creșterea vitelor, care au rămas ocupațiile lor de bază. Au dezvoltat meșteșuguri ca prelucrarea lemnului, a ceramicii, a pielii, a textilelor și a metalului și au fost negustori vestiți. Astăzi există cam șase milioane de tătari în total; formează aproape jumătate din populația Republicii Autonome Tatarstan din Federația Rusă. *Vezi și* limba tătară.

tătăneasă

Plantă erbacee medicinală din genul *Symphytum* (familia *Boraginaceae*). Cea mai cunoscută plantă este tătăneasa-comună (*S. officinale*), folosită în medicină la tratarea rănilor și ca sursă de gumă pentru tratarea lânii. Utilizarea tradițională includea și administrarea în cazul diverselor afecțiuni interne. Fermierii ecologiști o folosesc pentru alungarea limacșilor și ca îngrășământ natural. Florile de tătăneasă în formă de clopoței care atârnă, sunt de obicei polenizate de albine. Tătăneasa-comună are cca 90 cm, o tulpină impunătoare, acoperită cu peri. Florile ei sunt albastre, purpurii sau galbene.

Tătărescu, Gheorghe

(21.12.1886, Craiova, România – 28.03.1957, București)

Om politic român, membru de onoare al Academiei Române (1937). Lider al facțiunii „tinerii liberali" din Partidul Național Liberal, a fost de mai multe ori ministru și prim-ministru (1934–1937, 1939–1940). La începutul perioadei comuniste a ocupat postul de vicepreședinte al Consiliului de Miniștri și ministru de externe în guvernul condus de Petru Groza (1945–1947). A fost, între 1946–1947, președintele delegației României la Conferința de pace de la Paris. A fost arestat în 1950 și eliberat în 1955. A murit doi ani mai târziu din cauza tuberculozei.

Gheorghe Tătărescu

tăun

Denumire generică pentru specii aparținând mai multor familii de diptere cu adulți asemănători albinelor și larve care parazitează mamiferele. Unele specii sunt periculoase pentru cai, vite, căprioare, oi, iepuri și veverițe, iar o specie atacă și oamenii. Adulții mai multor specii depun multe ouă pe corpul gazdei și larvele care se formează penetrează tegumentul acesteia. Larva iese apoi prin piele și se transformă în adult pregătit să depună ouă. În zonele tropicale din cele două Americi infestarea vitelor a dus la pierderi însemnate în producția de carne de vită și de piei.

Tânăra Italie *în italiană* Giovine Italia

Mișcare fondată de Giuseppe Mazzini în 1831 spre a milita pentru unitatea națională, pentru o națiune italiană republicană. În contrast cu mișcările timpurii pentru independență ale carbonarilor, Tânăra Italie s-a bazat pe sprijinul poporului italian, care trebuia să fie educat în ceea ce privește rolul său politic. Pentru a-și răspândi ideile, Mazzini a înființat un ziar intitulat *Giovine Italia* (1832–1834). Mișcarea s-a răspândit în N Italiei și, până în 1833, avea cca 50 000 de membri. A pus la cale mai multe revolte în anii 1830 și 1840, dar nu a primit sprijinul popular pentru insurecție. În 1848, Mazzini a înlocuit Tânăra Italie cu Comitetul Național Italian. După 1850 și-a pierdut din influență, iar conducerea luptei pentru unificarea Italiei a fost preluată de Camillo Cavour. *Vezi și* Risorgimento.

târg

Piață temporară în care se adunau vânzătorii și cumpărătorii pentru a vinde

sau a cumpăra marfă. Târgurile se ţineau la intervale de timp regulate, de obicei în acelaşi loc şi în aceeaşi perioadă a anului. Ele reprezentau forme importante de comerţ înainte de revoluţia industrială, atât pentru circulaţia mărfurilor şi anumite demonstraţii ale priceperii meşteşugarilor, cât şi pentru vânzarea bunurilor sau pentru barter de produse. Se organizau permanent în Imperiul Roman şi în Europa medievală şi se ţineau la răspântia drumurilor comerciale şi în preajma unor sărbători religioase. Regulile de tranzacţie din târguri au stat la baza legislaţiei economice europene. Pe măsură ce oraşele şi reţelele de transport s-au dezvoltat, târgurile au început să se ţină din ce în ce mai rar, deşi unele dintre ele se mai organizează încă, odată cu prilejul unor sărbători religioase sau evenimente recreative. Târguri regionale, agricole sau de animale se mai organizează încă în SUA şi Europa. Târgurile comerciale, la care firmele participante îşi expun produsele, au devenit foarte populare în sec. XX.

târg comercial *sau* expoziţie comercială

Piaţă organizată temporar pentru a promova comerţul, unde se adună cumpărători şi vânzători pentru a încheia afaceri. Târgurile comerciale sunt organizate la intervale regulate de timp, în general în acelaşi loc şi în aceeaşi perioadă a anului. Sunt obişnuite mai ales în Europa şi Asia, unde aproape fiecare ţară are cel puţin o expoziţie importantă pe an. Variază în funcţie de scopul pentru care sunt organizate, de la cele ce cuprind o singură industrie ori ramură până la expoziţii generale de bunuri şi mărfuri. Târgurile limitate la o singură industrie sau chiar la segmente specializate ale unei industrii au devenit foarte obişnuite.

târg mondial

Spaţiu de agrement construit în mod special pentru prezentarea ştiinţei, tehnologiei şi culturii ţărilor şi întreprinderilor participante. Târgurile mondiale au prezentat deseori planuri arhitecturale deosebite şi au expus invenţii semnificative. Primul târg s-a desfăşurat în Anglia în 1756; de atunci au avut loc mai mult de trei sute de târguri. Printre cele mai semnificative se numără Expoziţia Crystal Palace (Londra, 1851), Expoziţia internaţională centenară americană (Philadelphia, 1876), Expoziţia columbiană mondială (Chicago, 1893), Expoziţia panamericană (Buffalo, New York, 1901), Târgul de la St. Louis (1904), Târgul de la Bruxelles (1910), Secolul progresului (Chicago, 1933–1934), Expoziţia Golden Gate (San Francisco, 1939–1940), Târgul de la New York (1939–1940 şi 1964–1965), Expoziţia de la Montréal (1967) şi Expoziţia mondială (Lisabona, 1998).

Tbilisi *anterior* Tiflis

Oraş, 1 081 679 loc. (2002), capitala Republicii Georgia (Gruzia), situată pe râul Kura. Întemeiat pe la 458 d.Hr. drept capitală a regatului Georgiei, poziţia sa strategică pe rutele comerciale dintre Europa şi Asia a dus la încercări frecvente de cucerire. Aflat succesiv sub stăpânire persană, bizantină, arabă, mongolă şi turcă, a fost cucerit de ruşi către 1801. A fost proclamat capitala Federaţiei Transcaucaziene în 1921, a RSS Georgia în 1936 şi a republicii independente Georgia în 1991. Armata sovietică a masacrat civili în timpul unei demonstraţii pentru independenţă desfăşurată aici în 1989. În oraş mai există încă unele clădiri vechi de câteva secole; oraşul este astăzi un important centru cultural, educaţional, de cercetare şi industrial şi sediul unei universităţi (1918).

TCP/IP /Transmission Control Protocol/Internet Protocol

(Protocol de control al transmisiei / Protocol internet)

Protocoale standard de comunicaţii prin internet care permit computerelor digitale să comunice de la distanţe mari. Internetul este o reţea în care informaţia este divizată în pachete mici, trimise individual pe rute diferite în acelaşi timp şi reasamblate la destinaţie. TCP este componenta care colectează şi reasamblează pachetele de date, în timp ce IP este responsabilă cu asigurarea trimiterii la destinaţia corectă a acestora. TCP/IP a fost fondat în anii 1970 pentru scopuri militare şi adoptat ca protocol standard pentru ARPANET (predecesorul internetului) în 1983.

Teagarden, Jack *născut* Weldon Leo

(20.08.1905, Vernon, Texas, SUA - 15.01.1964, New Orleans, Louisiana)

Trombonist şi cântăreţ, cel mai mare trombonist de jazz din epoca sa. A lucrat cu două dintre cele mai cunoscute formaţii de la începutul perioadei swing, cea a lui

Ben Pollack (1928–1933) și cea a lui Paul Whiteman (1933–1938). După ce și-a format propriul grup (1938–1947) s-a alăturat formației All Stars a lui Louis Armstrong, cu care a făcut înregistrări și turnee internaționale până în 1951. Maniera lui Teagarden, relaxată, cu influențe blues, s-a făcut remarcată atât în interpretarea la trombon, cât și în partea vocală, pe care accentul său texan părea să le coloreze.

Te Anau

Lac în SV Insulei de Sud, Noua Zeelandă. Cel mai mare dintre Lacurile Sudice, are o lungime de 61 km și o lățime de 10 km, reprezentând unul dintre izvoarele râului Waiau. Situat într-o zonă alpină superbă, mărginit de munți împăduriți, este cunoscut ca zonă de pescuit și zonă turistică.

Teapot Dome, scandalul ~

Concesionare secretă a unor terenuri aparținând guvernului SUA unor firme private. În 1922, rezervele de țiței de la Teapot Dome, Wyoming, și Elk Hills, California, au fost concesionate ilegal unor companii petroliere private de către secretarul de interne Albert Fall, care a acceptat sume de bani și împrumuturi nerambursabile de la aceste companii. Când aceste afaceri au fost făcute publice, Congresul l-a însărcinat pe președintele Warren G. Harding să le anuleze. O investigație ulterioară a scos la suprafață acțiuni ilegale ale unor oficiali guvernamentali, dintre care unii au primit ulterior amenzi și au fost închiși pentru scurte perioade. Astfel, acest scandal a devenit un simbol al corupției guvernamentale.

Teasdale, Sara *născută* Sara Trevor

(08.08.1884, St. Louis, Missouri, SUA – 29.01.1933, New York)

Poetă americană. A făcut călătorii frecvente la Chicago, unde s-a alăturat cercului poetic al revistei *Poetry* condusă de Harriet Monroe. *Râuri spre mare* (Rivers to the Sea, 1915) a făcut-o cunoscută ca poetă, iar volumul *Cântece de dragoste* (Love Songs, 1917) i-a adus Premiul Pulitzer pentru poezie. Cu timpul, versurile sale au devenit mai simple și mai austere. După mariajul său încheiat cu un divorț în 1929, s-a stabilit la New York, unde a trăit retrasă. Multe dintre poemele din ultimul său volum, *Victorie ciudată* (Strange Victory, 1933), prevestesc sinuciderea sa la 48 de ani.

teatralism

Mișcare în teatru din sec. XX în care se punea accentul pe artificiu, ca reacție la naturalismul sec. XIX. A fost caracterizată printr-un joc actoricesc stilizat, o scenă care se prelungește în mijlocul spectatorilor și prin artificii și convenții scenice evidente; nu a încercat să creeze iluzia realității, ci mai degrabă să amintească spectatorilor că rolul lor este acela de spectatori și critici ai operei de artă care se desfășoară sub ochii lor. Influențe ale teatralismului se întâlnesc în teatrul expresionist, dadaist și suprarealist de la începutul sec. XX; a continuat ca un curent al teatrului modern.

teatru

Clădire sau spațiu în care se susțin spectacole în fața unui public. Este format dintr-un auditoriu și o scenă. În Grecia antică, unde se consideră că s-au pus bazele teatrului occidental (sec. V î.Hr.), teatrele erau așezate în văi, între coline. Publicul stătea într-un semicerc în trepte în fața orchestrei, un spațiu circular în care avea loc acțiunea. În spatele orchestrei se afla *skene*. Teatrele din Anglia perioadei elisabetane erau în aer liber, iar publicul urmărea spectacolul din galerii în trepte sau dintr-o curte. Principala inovație a fost scena extensibilă dreptunghiulară înconjurată din trei părți de spectatori. Primul teatru permanent acoperit a fost Teatrul Olimpic al lui Andrea Palladio din Vicenza, Italia (1585). Teatrul Farnese din Parma (1618) a fost proiectat cu un stal în formă de potcoavă și cu prima avanscenă. Teatrul baroc european de curte a urmărit același aranjament, cu un interior elaborat, cu loji etajate pentru curtea regală. Festspielthaus al lui Richard Wagner de la Bayreuth, Germania (1876), cu locurile aranjate în formă de evantai, cu o fosă adâncă pentru orchestră și un stal întunecat, s-a îndepărtat de modelul etajat din epoca barocă și a reintrodus principiile clasice care sunt încă utilizate. În sec. XVII–XX a fost preferat teatrul cu avanscenă; deși încă popular în sec. XX, a fost înlocuit de alte tipuri, cum ar fi scena extensibilă și teatrul circular. În Asia, aranjamentul scenic a rămas unul simplu, cu publicul adunat de obicei neprotocolar în jurul unui spațiu deschis; printre excepțiile cunoscute se numără teatrul no și kabuki din Japonia. *Vezi și* amfiteatru; odeon.

teatru

Interpretare a unor acțiuni dramatice pentru a spune o poveste sau a crea un spectacol (*în greacă, theatron*, loc de privit). Teatrul este una dintre cele mai vechi și mai importante forme artistice din culturile de pretutindeni. Deși elementul principal al spectacolului de teatru este scenariul, acesta se bazează în grade diferite și pe jocul actorilor, cântec, dans, ca și pe aspectele tehnice ale producției, cum ar fi scenografia și luminile. Se pare că teatrul își are originile cele mai timpurii în ritualul religios; adesea pune în scenă mituri sau legende fundamentale ale structurii credințelor unei culturi sau creează comedii prin modificarea acestor subiecte. În civilizația occidentală, teatrul s-a născut în Grecia antică și a fost adaptat în epoca romană; a reapărut în drama liturgică medievală și a înflorit în Renaștere prin commedia dell'arte în Italia, iar în sec. XVII–XVIII, prin fondarea unor companii cum ar fi Comedia Franceză. S-au dezvoltat forme variate de teatru pentru a răspunde gusturilor diferitelor categorii de spectatori (de ex., în Japonia, teatrul kabuki se adresează orășenilor, iar teatrul no, curții imperiale). În Europa și SUA, în sec. XIX și la începutul sec. XX, teatrul a constituit o importantă sursă de divertisment pentru toate clasele sociale, cu forme variind de la spectacolul burlesc și vodevil până la drame serioase jucate în stilul Teatrului de Artă din Moscova. Deși musicalurile de pe Broadway și farsele din cartierul londonez West End își păstrează popularitatea, dezvoltarea televiziunii și a cinematografiei a făcut să scadă interesul pentru teatrul văzut din sală și există tendința ca publicul acestuia să se limiteze la o elită educată.

teatru circular *sau* scenă rotundă

Teatru în care scena este situată în centrul sălii, iar publicul este plasat în jurul scenei. Această formă s-a dezvoltat din teatrul grecesc și a fost utilizată în Evul Mediu. Începând cu sec. XVII, avanscena a limitat locul ocupat de public la zona din fața scenei. În anii 1930, la Teatrul Realist din Moscova au fost montate piese pe scene circulare, iar scena rotundă a început să câștige teren în Europa și SUA. Avantajele acesteia sunt caracterul neprotocolar și relația care se stabilește între public și actori, dar cere actorilor să se întoarcă în permanență spre zone diferite ale publicului.

teatru cu mascați /mumming play/

Spectacol dramatic tradițional, în care un campion este ucis într-o luptă și apoi înviat de un doctor. Este încă practicat în sate din Anglia și din Irlanda de Nord. Inițial, interpreții (*în engleză, mummers*) erau grupuri de persoane mascate care, în timpul sărbătorilor de iarnă din Europa, defilau pe străzi și intrau prin case pentru a executa dansuri sau a mima. Numele a fost astfel pus în legătură cu cuvinte care înseamnă „mut" sau „murmur" (*în engleză, mute* sau *mumble*), dar și „mască". Teatrul cu mascați are probabil legătură cu ritualurile primitive ce marchează evenimente importante din anul agricol.

teatru de idei *sau* teatru tezist

Curent în creația dramatică a sec. XIX care și-a propus să prezinte sursele răului social, să stimuleze gândirea și dezbaterea publică și să abordeze probleme sociale controversate într-o manieră realistă. Reprezentative sunt operele lui Henrik Ibsen care a denunțat într-o serie de capodopere teatrale ipocrizia, lăcomia și corupția ascunsă a societății. Opera sa a influențat alți dramaturgi cum ar fi George Bernard Shaw, care a dat valențe intelectuale teatrului de idei atât prin piesele sale, cât și prin lungile și inteligentele lor prologuri. Piesele scrise de Sean O'Casey, Athol Fugard, Arthur Miller și August Wilson sunt și ele exemple mai recente de teatru de idei.

teatru de păpuși

Artă a creării și manipulării păpușilor într-un spectacol teatral. Păpușile sunt figuri mișcate mai degrabă de oameni decât cu ajutor mecanic. Pot fi controlate de unul sau mai mulți păpușari care nu sunt văzuți de spectatori. Sunt păpuși cu mănușă (sau de mână), păpuși pe băț, păpuși pentru teatrul de umbre și marionete (sau păpuși cu sfoară). Teatrul de păpuși își are originile în societatea tribală și se regăsește în toate civilizațiile. În sec. XVIII, păpușile erau populare în Europa. S-au construit teatre speciale pentru trupele de păpușari, care de obicei erau ambulante. Companiile prezentau pe scenă diferite povești cu eroul francez Guignol, italianul Arlecchino, germanul Kasperle și cu englezii Punch și Judy. Pe la mijlocul sec. XX, teatrul de păpuși a ajuns și la televiziune, cu spectacolul lui Jim Henson *The Muppets*. *Vezi* bunraku; Serghei Obrazțov.

teatru de repertoriu

Teatru care are o trupă permanentă și pune în scenă mai multe spectacole noi pe stagiune. Selecția de piese din repertoriu poate include opere clasice ale marilor dramaturgi din literatura universală sau piese noi scrise de artiști necunoscuți; trupa de teatru care le interpretează funcționează și ca spațiu de instrucție pentru tinerii actori. În Marea Britanie, această practică a fost inițiată la începutul sec. XX pentru ca publicul din toată țara să aibă acces la teatrul de calitate. La început, aceste companii de repertoriu sau ansambluri permanente prezentau câte o producție diferită în fiecare seară a săptămânii, între timp pregătind și repetând alte piese noi. Sistemul a evoluat la practica răspândită în zilele noastre, care prezintă o succesiune scurtă de spectacole cu aceeași piesă.

teatru de variété

Vezi musical și teatru de varietăți

teatru documentar

Tendință de a aduce pe scenă probleme de ordin social, punând accent mai mult pe informațiile reale decât pe considerațiile estetice. Apărută ca rezultat al tehnicii ziarului viu, folosită de proiectul de teatru federal WPA, în anii 1930, această formă de teatru a devenit populară în anii 1960. În Germania, piesele *Reprezentantul* (Der Stellvertreter, 1963), de Rolf Hochhuth, *Investigația* (Die Ermittlung, 1965), de Peter Weiss și *În ceea ce-l privește pe J. Robert Oppenheimer* (In der Sache J. Robert Oppenheimer, 1964), de Heinar Kipphardt, examinau evenimente recente, bazându-se pe surse documentare autentice, precum transcrieri ale proceselor și statistici. Mișcarea a influențat drama politică de mai târziu din Europa și SUA.

teatru epic

Operă a genului dramatic, apărută în Germania după Primul Război Mondial, dezvoltată prin scrierile lui Bertold Brecht și alți autori. Își propunea să stimuleze mai degrabă gândirea, decât să creeze iluzie teatrală. Este compus din scene aparent independente, întrerupte de adresări directe către spectatori, care au rolul de a analiza anumite elemente, de a motiva anumite decizii sau de a oferi alte exemple. Scopul lui Brecht a fost acela de a folosi efectul de distanțare față de spectacol, pentru a bloca reacțiile emoționale ale spectatorilor și pentru a-i determina să analizeze piesa în termeni obiectivi. Actorii au fost învățați să se poarte rece și să pună accent pe faptele personajelor pe care le interpretau, nu pe trăirile emoționale ale acestora.

teatru negru

Mișcare teatrală din SUA, cuprinzând piese de teatru scrise de, pentru și despre negri. Prima piesă scrisă de un afro-american aparține lui James Brown și se numește *Regele Shotaway* (King Shotaway, 1823). După Războiul Civil American, negrii au început să joace în spectacole cu menestreli, iar musicalurile scrise, produse și interpretate în întregime de negri au apărut către anii 1900. Primul succes real al unui dramaturg de culoare se numește *Rachel* (1916) și aparține Angelinei W. Grimke. Teatrul negru a înflorit în perioada renașterii din Harlem în anii 1920 și 1930. Până în 1940 erau bine puse bazele Teatrului Negru American și al Companiei Dramaturgilor Americani de Culoare. După Al Doilea Război Mondial, teatrul negru a luat o amploare din ce în ce mai mare și a devenit tot mai progresist și militant, căutând să-și stabilească propria mitologie, să abolească stereotipurile rasiale și să-i integreze pe scenariștii de culoare în rândurile confraților lor. Cel mai acerb susținător, Amiri Baraka, a pus bazele Repertoriului Teatrului de Artă Neagră în 1965. În anii 1980 și 1990, Charles Fuller și August Wilson au câștigat fiecare câte un Premiu Pulitzer.

teatrul absurdului

Opere dramatice din anii 1950 și 1960 care au exprimat filozofia existențialistă a lipsei de sens și a absurdității vieții. Dramaturgi precum Arthur Adamov, Edward Albee, Samuel Beckett, Jean Genet, Eugène Ionesco și Harold Pinter au creat piese absurde, fără intrigi tradiționale și cu personaje care poartă conversații circulare, fără sens. Piesa lui Beckett *Așteptându-l pe Godot* (En attendant Godot, 1953), în care doi vagabonzi așteaptă un bărbat misterios care nu mai vine, este o lucrare clasică a genului.

teatrul mic

Mișcare artistică în teatrul din SUA, declanșată de dorința de a elibera expresia dramatică și metodele de producție dramatice de constrângerile presupuse de marile teatre comerciale, prin intermedierea de

mici centre dramatice experimentale. Tineri actori, scenografi și dramaturgi influențați de teatrul vital european de la sfârșitul sec. XIX, mai ales prin teoriile lui Max Reinhardt, au înființat astfel de centre, precum Little Theatre (New York, 1912), Little Theatre (Chicago, 1912) și Toy Theatre (Boston, 1912). Unele au devenit importante teatre comerciale: Washington Square Players (1915), a devenit ulterior Theatre Guild (1918). Dramaturgi precum Eugene O'Neill, George S. Kaufman și Maxwell Anderson au beneficiat de oportunitățile acestor centre teatrale.

Teba *în Biblie* No

Renumit oraș antic situat în N Egiptului, pe malurile fluviului Nil. La început cuprindea Karnak și Luxor, iar în apropiere se afla Valea Regilor. Cel mai vechi monument din oraș datează din Dinastia XI, cca sec. XXI î.Hr., când conducătorii acestui oraș au unit Egiptul și au făcut din Teba capitala Egiptului de Sus. A rămas capitală până la sfârșitul Regatului de Mijloc (sec. XVIII î.Hr.). Și-a pierdut din importanță timp de două secole, sub conducerea diverșilor invadatori străini; în sec. XVI î.Hr. regii din Teba au restaurat conducerea egipteană, iar orașul a devenit din nou capitală. A prosperat fiind cunoscut drept centrul religios și politic al Egiptului în timpul Regatului Nou, dar și pentru realizările în sculptură și arhitectură. Declinul său a început în sec. XII î.Hr., sub conducerea lui Ramses III. A fost jefuit de asirieni la jumătatea sec. VII î.Hr., de perși în sec. VI–IV î.Hr. și de romani în jurul anului 30 î.Hr. Printre vestigiile de aici se află mari temple și morminte, printre care Templul lui Amon din Karnak (sec. XX î.Hr.), mormântul lui Tutankhamon din Valea Regilor și marile temple mortuare ale lui Ramses II și Hatshepsut.

Teba *în greacă* Thivai

Oraș antic în Beoția, în E Greciei centrale, unul dintre cele mai importante orașe-stat grecești. Prin tradiție se spune că a fost fondat de Cadmos; a fost reședința legendarului Oedip și locul în care a fost plasată acțiunea multor tragedii clasice grecești. Construirea celebrului zid cu șapte porți este, prin tradiție, atribuită lui Amfion. A fost centrul puterii miceniene în Epoca Bronzului (cca 1500–1200 î.Hr.). Ostilitatea față de Atena a dus la alianța cu perșii în războaiele medice și la alianța cu Sparta în Războiul peloponesiac. Teba și Sparta au intrat, în cele din urmă, în conflict, iar Sparta, victorioasă, a ocupat Teba. S-a revoltat în 380 î.Hr. și a învins Sparta în bătăliile de la Tegyra (375 î.Hr.) și Leuctra (371 î.Hr.). În următorii 10 ani a fost cea mai mare putere militară din Grecia. S-a alăturat Atenei împotriva lui Filip II al Macedoniei, cele două fiind învinse în Bătălia de la Cheroneea în 338 î.Hr. Orașul a fost jefuit de Alexandru cel Mare în 336 î.Hr. și a fost cucerit de romani în sec. I î.Hr. Printre vestigiile sale se numără ruinele zidurilor orașului, palatul micenian (cca 1450–1350 î.Hr.) și un templu al lui Apollo.

Tebaldi, Renata

(01.02.1922, Pesaro, Italia – 19.12.2004, San Marino)

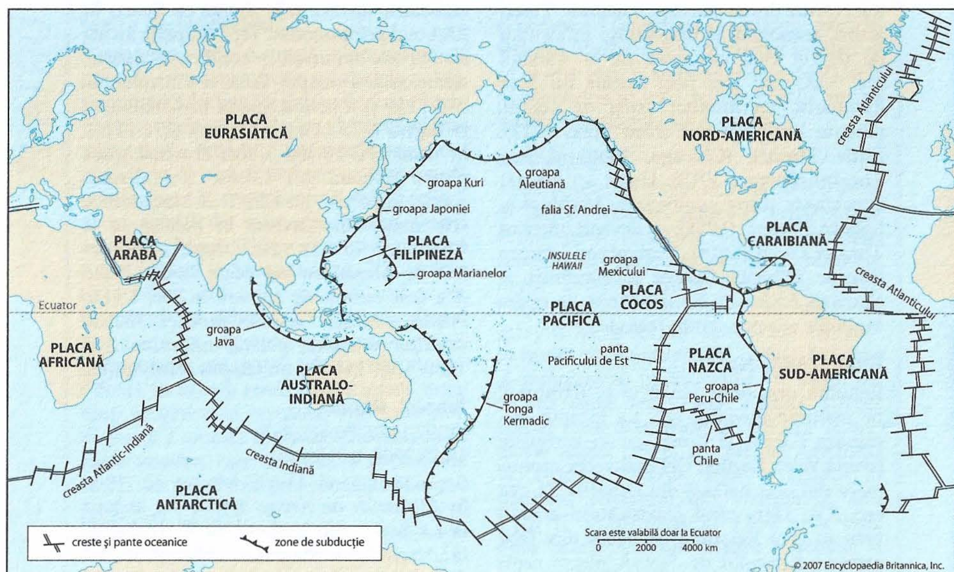
Soprană italiană. După debutul din 1944 în *Mefistofele* de Arrigo Boito, s-a angajat la La Scala, sub bagheta lui A. Toscanini la deschiderea stagiunii 1946 și în tot deceniul următor. A debutat la Covent Garden (1950) și la Metropolitan Opera (1955) în rolul Desdemonei și a cântat la Metropolitan timp de 17 ani în roluri ca Tosca, Manon Lescaut, Mimi și Violetta. Vocea sa a fost cunoscută pentru frumusețea și căldura ei. S-a retras în 1976.

tectit

Obiect natural de dimensiuni mici, de regulă sferic, asemănător cu sticla, găsit la suprafața pământului și asociat cu impactul meteoriților. Temperaturile și presiunea enorme generate atunci când un meteorit mare, o cometă sau un asteroid lovește Pământul, topesc rocile din zonă, producând picături care sunt aruncate în atmosferă. Aceste picături se răcesc rapid, sub formă de sticlă și cad înapoi pe Pământ.

tectonica plăcilor

Teorie conform căreia litosfera Pământului (scoarța și mantaua superioară) este divizată în cca 12 plăci mari și câteva mai mici care plutesc și se deplasează independent pe astenosferă. Teoria a revoluționat geologia anilor 1960, prin combinarea conceptului anterior enunțat de derivă a continentelor cu noul concept de expansiune a fundului oceanic. Acolo unde plăcile se mișcă divergent, ele sunt constituite din roci rezultate din magmele ajunse la suprafață în lungul rifturilor oceanice. La convergența a două plăci se formează o zonă de subducție,

Tectonica plăcilor. Principalele plăci tectonice

în care o placă este împinsă sub alta și apoi în mantaua Pământului. Majoritatea cutremurelor de pământ și vulcanilor de la suprafața Pământului apar la marginile plăcilor tectonice. Interiorul unei plăci se mișcă asemeni unui corp rigid, fără flexiuni foarte mari, producându-se foarte puține cutremure și înregistrându-se o activitate vulcanică relativ redusă.

tectonică

Studiu științific al deformării rocilor care alcătuiesc scoarța terestră și al forțelor care produc asemenea deformări. Se ocupă de procesele de cutare și faliere asociate formării munților, de mișcările pe scară largă, progresive, de ridicare și coborâre a scoarței și de deplasările bruște orizontale de-a lungul faliilor. Printre alte fenomene studiate se numără procesele magmatice și metamorfismul. Cel mai important principiu cu care se operează în tectonică este conceptul tectonicii plăcilor. *Vezi și* deriva continentelor; expansiunea fundului oceanic.

Tecumseh

(1768, Old Piqua, Ținutul Clark, Ohio, SUA – 05.10.1813, lângă râul Thames, Upper, Canada)

Șef al indienilor shawnee. Copil în timpul Revoluției Americane, a participat la atacuri aliate ale indienilor și englezilor împotriva americanilor. În 1794 a luptat fără succes împotriva generalului Anthony Wayne. În cele din urmă, a creat o confederație formată din membri ai indienilor creek și ai altor populații. În 1811, atacul fratelui său asupra trupelor lui William T. Harrison la Tippecanoe s-a soldat cu o înfrângere. Înainte de Războiul din 1812, Tecumseh și-a adunat soldații sub steagul britanic și a ocupat orașul Detroit. Au urmat alte câteva victorii mai mici, după care Tecumseh a murit la râul Thames în Ontario, ceea ce a însemnat sfârșitul rezistenței indiene în „Bătrânul Nord-Vest", cum erau numite uneori statele americane din E, N și centrul continentului.

Tedder, Arthur William *ulterior* Baron Tedder (de Glenguin)

(11.07.1890, Glenguin, Stirling, Scoția – 03.06.1967, Banstead, Surrey, Anglia)

Mareșal al forțelor aeriene britanice. S-a înrolat în armata britanică în 1913, a fost transferat la Corpul Aerian Regal în 1916, iar după Primul Război Mondial a comandat o unitate a Forțelor Aeriene Regale (RAF). În calitate de șef al Comandamentului RAF în Orientul Mijlociu în Al Doilea Război Mondial a comandat operațiunile aeriene aliate în Africa de Nord și Italia, iar în 1944

a fost numit șef al operațiunilor aliate aeriene în Europa de V. Tactica sa de bombardare a sistemelor de comunicații germane și de a asigura sprijin aerian operațiunilor de la sol a contribuit în mare măsură la succesul campaniei aliate din Normandia și la avansarea Aliaților în Germania. Mai târziu a devenit comandant pe timp de pace al Statului-Major Aerian (1946–1950).

Tees

Râu în N Angliei. Izvorăște din N Munților Penini și urmează un curs de 110 km până la Marea Nordului. De-a lungul cursului său există cascade și lacuri de acumulare. Tesside, zona urbană de la gura sa de vărsare, și-a dezvoltat industria odată cu apariția căii ferate în 1825.

teflon

Denumire înregistrată pentru polimerii de fluorcarbon de tetrafluoretilenă (politetrafluoretilenă, sau PTFE) sau etilen-propilenă fluorinată (FEP). Teflonul este un compus organic aspru, ceros, neinflamabil, cu suprafață alunecoasă, care poate fi atacat de foarte puține substanțe chimice și rezistent la o scară foarte largă de temperaturi. Calitățile sale îl fac util la fabricarea garniturilor, rulmenților, recipientelor și conductelor de petrol, la izolațiile electrice, la părți din valve și pompe pentru fluide corosive și ca strat protector pe ustensilele de gătit, pânze de ferăstrău și alte obiecte.

Tegea

Oraș antic, în E provinciei Arcadia, în S Greciei. A fost stăpânit de spartani de la jumătatea sec. VI î.Hr. până la victoria Tebei asupra Spartei în Bătălia de la Leuctra în 371 î.Hr. După aceasta s-a alăturat unei serii de ligi, iar la începutul sec. I d.Hr. era singurul oraș important din Arcadia. A supraviețuit invaziei goților din 395–396 d.Hr. și a înflorit în timpul stăpânirii bizantine și france. Aici se află templul Atenei Alea, construit de cel care este considerat fondatorul orașului, Aleus, și reconstruit în sec. IV d.Hr. de sculptorul Scopas.

Tegernsee

Lac în S Bavariei, Germania. Situat în dealurile de la poalele munților Alpi, are o suprafață de 9 kmp. Înconjurat de munți împăduriți, este o cunoscută stațiune turistică și un spațiu de recreare. Pe malul estic se află castelul lui Maximilian I.

Tegucigalpa

Oraș, 769 061 loc. (2001), capitala statului Honduras. Situat pe un teren deluros înconjurat de munți, a fost fondat în 1578 ca un centru de extragere a aurului și argintului. În 1880 a fost proclamat capitala permanentă a Hondurasului. Sunt dezvoltate industriile producătoare de textile și de zahăr. Printre clădirile importante se numără palatul prezidențial și cel legislativ, Universitatea Națională din Honduras (1847) și o catedrală din sec. XVIII.

tegument

Strat exterior al corpului, care îl protejează de mediul înconjurător, prevenind deshidratarea. La oameni și la alte mamifere, tegumentul este reprezentat de piele (din care fac parte epiderma, derma și hipoderma) și de componente auxiliare cum ar fi părul, unghiile, glandele sebacee și glandele sudoripare.

Teheran *sau* Tehran

Oraș, 6 758 845 loc. (1996), capitala Iranului. Este situat pe versanții de S ai munților Elburz. La început a fost o suburbie a orașului antic Rhagae (Rey), distrus de mongoli în 1220 și, apoi, reședința unor conducători persani din dinastia Savafizilor (sec. XVI–XVIII). A căpătat importanță după ce a fost capturat de aga Muhammad-Han, întemeietorul dinastiei Qajar, care l-a făcut capitală în 1785. A cunoscut o modernizare rapidă după 1925 și, mai ales, după Al Doilea Război Mondial. În 1943 aici a avut loc Conferința de la Teheran. În 1979, după Revoluția Islamică din Iran, ambasada SUA a fost ocupată, iar cei care lucrau acolo au fost luați ostatici de militanți iranieni (*vezi* criza ostaticilor din Iran). Centru industrial și de transporturi, Teheranul produce peste jumătate din bunurile industriale ale Iranului. Aici se află câteva universități, printre care Universitatea din Teheran (1934).

Teheran, Conferința de la ~

(28 noiembrie - 1 decembrie 1943)

Întâlnire dintre Franklin Roosevelt, Winston Churchill și Iosif Stalin la Teheran, în Al Doilea Război Mondial, pentru a discuta strategia militară și probleme politice. Stalin a fost de acord să lanseze din E o ofensivă militară care să coincidă cu invazia care urma să fie declanșată din V asupra Franței ocupate de germani. S-au mai discutat,

fără a se ajunge la o concluzie, granițele Europei de E după război, inclusiv statutul postbelic al Poloniei, și înființarea unei organizații internaționale postbelice.

tehnețiu

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, cu simbol Tc și număr atomic 43. Toți izotopii săi sunt radioactivi (*vezi* radioactivitate); urme ale acestora au fost descoperite în natură, în urma fisiunii nucleare a uraniului. Izotopul său tehnețiu-97 a fost primul element produs artificial (1937; *vezi* ciclotron). Tehnețiu-99, un produs al fisiunii în reactoarele nucleare, este izotopul cel mai folosit în medicina nucleară. Tehnețiul se aseamănă cu platina la caracteristicile exterioare și cu manganul și reniul la comportamentul chimic. Este utilizat ca marker în metalurgie și în criochimie și la produsele rezistente la coroziune.

tehno

Muzică electronică de dans apărută inițial în SUA, în anii 1980, și devenită populară la nivel mondial în anii 1990. Începuturile stilului se leagă de producătorii DJ care, inspirați de stilul pop-electronic, dublau melodiile onirice din sintetizatoare cu ritmuri electronice. Exportat în Europa, stilul tehno a fost adoptat de curentul, abia născut, al petrecerilor de dans rave (care adeseori includeau consumul de ecstasy) și este celebrat în fiecare an la Love Parade (*în engleză*, parada dragostei) din Berlin.

tehnologie

Aplicare a cunoștințelor tehnice în domeniul practic al vieții umane pentru a modifica și manipula mediul înconjurător. Tehnologia include utilizarea materialelor, uneltelor, tehnicilor și surselor de energie pentru a face viața mai ușoară sau mai plăcută și munca mai productivă. În timp ce știința se ocupă cu studiul modului și al cauzei pentru care se întâmplă lucrurile, preocuparea tehnologiei este de a face lucrurile să se întâmple. Tehnologia a influențat eforturile umane atunci când oamenii au început să utilizeze unelte și s-a accelerat odată cu revoluția industrială și cu înlocuirea de către mașini a muncii animalelor sau a omului. Pentru dezvoltarea tehnologică accelerată omenirea are și un preț de plătit, și anume poluarea apei și a aerului și alte efecte nedorite asupra mediului înconjurător.

tehnologie chimică

Disciplină academică și activitate industrială care se ocupă cu dezvoltarea de procese și cu proiectarea și funcționarea de uzine în care se modifică starea fizică sau chimică a unor materiale. Inițial dezvoltat în cadrul industriilor chimice prelucrătoare de cărbune din Europa Occidentală, domeniul a fost propulsat de nevoia asigurării de substanțe chimice și produse în perioada celor două războaie mondiale. Domeniul include activități de cercetare, proiectare, construcție, funcționare, vânzare și de management. Inginerii chimiști trebuie să aibă cunoștințe temeinice de chimie (inclusiv despre natura reacțiilor chimice, efectele temperaturii și ale presiunii asupra echilibrului și despre efectele catalizatorilor asupra vitezei de reacție), de fizică și de matematică. Aspectele tehnice legate de curgerea fluidelor (*vezi* deformare și curgere) și de transferul de căldură și de masă sunt detaliate în „funcționarea pe unități" și includ vaporizarea, distilarea, absorbția, filtrarea, extragerea, cristalizarea, agitarea și amestecul, uscarea și reducerea dimensiunilor; fiecare dintre acestea este descrisă matematic, principiile fiecăreia fiind aplicabile oricărui material. Inginerii chimiști nu lucrează doar în industriile chimică și petrolieră, ci și în industrii de procesare cum sunt cea alimentară, industria celulozei, industria textilă sau a maselor plastice, în industria nucleară și în biotehnologie.

tehnologie de bandă largă

Dispozitive de telecomunicații, linii sau tehnologii care permit comunicarea pe o bandă largă de frecvențe, în special într-un domeniu de frecvențe împărțit în multe canale independente, pentru transmiterea simultană a unor semnale diferite. Sistemele cu bandă largă de frecvențe permit transmiterea concomitentă a vocii, a datelor și a imaginilor, prin același mediu de transmisie. Ele pot permite și transmiterea simultană a unor canale multiple de date.

Tehuantepec

Golf la Oceanul Pacific, în SE Mexicului. Se întinde pe 500 km între Oaxaca și Chiapas, și are o lățime de 160 km la bază. Pe malurile sale se află numeroase lagune și în el se varsă râul Tehuantepec și multe alte cursuri de apă mai mici. Țărmul de S formează istmul Tehuantepec.

tei

Denumire comună pentru cele 30 de specii de arbori care alcătuiesc genul *Tilia* (familia *Tiliaceae*), originar din emisfera nordică. Unii tei sunt specii ornamentale de arbori cu frunze căzătoare, în formă de inimă și cu marginile dințate, flori mirositoare galbene-crem și fructe mici, uscate, globulare. Teiul-american (*T. americana*), crește până la înălțimea de 40 m. Lemnul este folosit pentru stupi de albine, cutii, mobilă și ambalaje; ca și alte specii de tei, este un arbore melifer, din polenul căruia albinele produc o miere parfumată, deschisă la culoare.

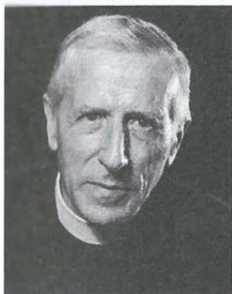
Teide, Pico de ~ *sau* Pico de Tenerife

Vârf vulcanic situat în insula Tenerife, Insulele Canare. Este cel mai înalt punct de pe pământ spaniol: 3 718 m. Fisurile din interiorul craterului sau de pe pantele sale lasă să iasă la suprafață gaze fierbinți. Vârful Tenerife este un con vulcanic situat pe înălțimile lui El Teide, un conglomerat de câțiva vulcani; ultima sa erupție a avut loc în 1789. Se află în interiorul unui parc național. Lângă el este situat un observator solar internațional.

Teilhard de Chardin, (Marie-Joseph-) Pierre

(01.05.1881, Sarcenat, Franța - 10.04.1955, New York, New York, SUA)

Filozof și paleontolog francez. Hirotonisit preot în 1911, a predat geologia din 1918 la Institutul Catolic din Paris, iar în 1929 a coordonat săpăturile sitului unde au fost descoperite fosilele așa-numitului Om de Peking, la Zhoukoudian. Aceasta, ca și alte lucrări în domeniul geologiei, i-au adus prestigiu, deși a fost dezaprobat de ordinul iezuit. Filozofia lui s-a bazat mult pe lucrările științifice, despre care credea că-l vor ajuta să demonstreze existența lui Dumnezeu. Este cunoscut pentru teoria după care omenirea evoluează, mental și social, spre o unitate spirituală finală pe care o numește punctul Omega. Deși operele sale filozofice majore *Mediul divin* (Le Milieu divin, 1957) și *Fenomenul uman* (Le Phénoméne humain, 1955) au fost scrise în anii 1920–1930, publicarea lor a fost interzisă de iezuiți în timpul vieții sale.

Pierre Teilhard de Chardin
© PHILIPPE HALSMAN

teism

Concepție potrivit căreia toate fenomenele observabile sunt dependente de o ființă supremă, dar sunt distincte de aceasta. Concepția implică, de obicei, ideea că Dumnezeu este dincolo de înțelegerea umană, perfect și autonom, dar, în același timp, implicat într-un mod aparte în existența lumii și în evenimentele ei. Teiștii caută sprijin pentru opiniile lor în argumente raționale și nu evită să facă apel la experiență. Argumentele privind existența lui Dumnezeu sunt de patru tipuri: cosmologice, ontologice, teleologice și morale. O problemă centrală pentru teism o reprezintă concilierea ideii de Dumnezeu, de obicei înțeles ca omnipotent și perfect, cu existența răului. *Vezi* și agnosticism; ateism; deism; monoteism; politeism; teodicee.

tek

Arbore foios de mari dimensiuni (*Tectona grandis*) din familia *Verbena* (*vezi* verbină) și lemnul acestuia, unul dintre cele mai valoroase și mai rezistente materiale de construcție. Este intens utilizat în India de mai bine de 2 000 de ani; unele temple au grinzi de tek vechi de peste 1 000 de ani. Arborele are tulpină dreaptă, adesea îngroșată la bază, coroană amplă și rămurele cu patru muchii. Frunzele aspre cresc de-o parte și de alta a ramurilor și uneori sunt așezate circular, iar la capătul crengilor se află multe flori mici și albe. Lemnul verde are o aromă plăcută și puternică și o culoare frumoasă galbenă-aurie, care se schimbă în maro cu dungi mai închise atunci când se usucă. Rezistent la apă, lemnul de tek este utilizat la construcția vapoarelor, a mobilei fine, a tocurilor de la uși și ferestre, la debarcadere, podele și lambriuri. Faptul că este foarte căutat a dus la tăieri masive în pădurile tropicale.

Tekakwitha, Katlari

(1656, probabil la Ossernenon, Noua Olandă - 17.04.1680, Caughnawaga, Québec)

Prima indiancă din America de Nord propusă pentru canonizare. Fiică a unei mame creștine din tribul algonkin și a unui tată mohawk păgân, a fost parțial oarbă din copilărie din cauza variolei. A fost foarte

impresionată de viețile și cuvintele celor trei misionari iezuiți pe care i-a întâlnit la vârsta de 11 ani, iar la 20 de ani s-a botezat. Gonită și amenințată cu tortura în satul natal, a mers 320 km până la o misiune creștină indiană de lângă Montréal, unde a fost cunoscută sub numele de „crinul mohawk" pentru bunătatea, credința ei și suferința îndurată eroic înainte de moartea prematură. A fost beatificată în 1980.

Te Kanawa, Dame Kiri (Janette)

(n. 06.03.1944, Gisborne, North Island, Noua Zeelandă)

Soprană neozeelandeză pe jumătate maori. După ce a câștigat premii în țara natală, a plecat la Londra ca să-și desăvârșească studiile, în 1966, și a debutat la Covent Garden în 1970. Fiind distribuită în roluri principale, a fost admirată mai ales în rolul contesei din *Nunta lui Figaro*. În 1974 a debutat triumfal la Metropolitan Opera, ca înlocuitoare de ultim moment a titularei, în *Othello* de Giuseppe Verdi. Prezență strălucitoare, imperturbabilă, cu o ținută regală și cu o voce puternică, a fost aleasă în 1981 să cânte la nunta prințului Charles și a făcut multe înregistrări.

Tel Aviv-Jaffa sau Tel Aviv-Yafo

Oraș, 348 100 loc. (1999), la Marea Mediterană. Cel mai mare centru urban al Israelului, s-a format în 1950 prin unirea vechiului port Jaffa cu Tel-Aviv, fosta sa suburbie. Tel-Aviv a fost întemeiat în 1909 și a fost capitala Israelului între 1948–1950. S-a mărit datorită imigrației evreiești la începutul sec. XX, iar în 1936 era cel mai mare și mai important oraș din Palestina. Jaffa a fost o veche cetate canaanită. Ocupat de egipteni în sec. XV î.Hr. și apoi de regii israeliți David și Solomon. De-a lungul secolelor a fost condus de dinastia Ptolemeilor, de sirieni și romani, capturat de cruciați și distrus de mameluci. Britanicii l-au ocupat în 1917; s-a predat armatei evreiești în timpul primului război arabo-israelian (1948). Este centrul de afaceri, comunicații și cultural al Israelului. Aici se află peste jumătate din întreprinderile industriale din Israel și este sediul Bursei din Israel. Este, de asemenea, reședința Universității din Tel-Aviv (1953) și a universității Bar-Ilan (1953).

telecomunicații

Comunicare între parteneri aflați la distanță unul de celălalt. Sistemele moderne de telecomunicație – capabile să transmită date, semnale de telefonie, fax, radio, televiziune – pot să transmită un volum mare de informație pe distanțe mari. Se utilizează transmisia digitală pentru a asigura o înaltă fidelitate fără zgomote sau interferențe și deoarece costul sistemelor digitale de comutație este mult mai mic decât cel al sistemelor analogice. Pentru a utiliza transmisia digitală, semnalele analogice trebuie supuse unui proces de conversie analog-digitală. În transmisiunile de date, semnalele sunt deja în forma digitală; cele mai multe comunicații prin televiziune, radio sau voce sunt analoge și trebuie să fie digitalizate înaintea transmisiei. Aceasta se poate face prin cablu, sisteme de radiorelee wireless (fără cablu) sau prin intermediul legăturilor prin satelit.

teleevanghelism

Evanghelism prin intermediul programelor religioase de televiziune. Asemenea programe sunt, de obicei, găzduite de un pastor fundamentalist protestant, care conduce serviciul divin și cere deseori donații. Billy Graham a ajuns cunoscut în toată lumea datorită programelor sale de televiziune speciale începând cu anii 1950. Printre alți teleevangheliști cunoscuți se numără Oral Roverts, Robert Schuller (n. 1926), Jerry Falwell, Jimmy Swaggart (n. 1935) și Pat Robertson.

telefon

Instrument conceput pentru emisia și recepția simultană a vocii umane. Funcționează prin conversia undelor acustice ale vocii umane în pulsuri de curent electric, transmiterea acestui curent și apoi retransformarea lui în sunete. Patentul acordat în 1876 lui Alexander Graham Bell pentru a construi un sistem care să transmită sunetele vorbirii prin fire electrice este considerat adesea cel mai valoros patent din toate timpurile. În 20 de ani, telefonul a căpătat forma rămasă neschimbată în punctele fundamentale timp de peste un secol. Apariția tranzistorului (1947) a dus la aparate ușoare și compacte (*vezi* telefon celular). Progresele în electronică au permis introducerea unui număr de caracteristici „inteligente", cum ar fi reapelarea automată, identificarea apelantului, apel în așteptare și înaintarea (transferul) apelului. Sistemele de telefonie reprezintă și o cale principală de acces la internet.

telefon celular

Telefon fără fir care permite comunicarea la distanță, pe o suprafață de acoperire ce poate avea sute de kilometri pătrați, și care utilizează undele radio din banda de 800–900 MHz. Pentru implementarea unui sistem de telefonie celulară, zona geografică este divizată în secțiuni mai mici sau celule, reprezentate de obicei sub forma unor hexagrame uniforme, dar care, de fapt, sunt neregulate și suprapuse parțial. Fiecare celulă este echipată cu un emițător și un receptor radio de mică putere, ce permit propagarea semnalelor între utilizatorii de telefoane celulare.

telegraf

Dispozitiv de comunicație electromagnetic. În 1832, Samuel F. B. Morse a făcut schițe pentru un sistem electric de telegraf, iar în 1835 a inventat un cod care să reprezinte cifre și litere (alfabetul Morse). În 1837 i s-a acordat patentul pentru un telegraf electromagnetic care transmitea semnale prin intermediul unui cablu. În același an, inventatorii britanici au patentat un sistem telegrafic care activa cinci ace indicatoare ce puteau indica diferite litere și numere pe un cadran fixat. Utilizarea publică a sistemului telegrafic al lui Morse a început în 1844 și a durat peste 100 de ani. Către sfârșitul sec. XX, telegraful fusese înlocuit, în majoritatea țărilor dezvoltate, prin sisteme digitale de transmisiuni de date bazate pe tehnologia computerizată. *Vezi și* Western Union Corp.

Telegraful român

Publicație periodică, socială, culturală și bisericească, înființată de mitropolitul Ardealului Andrei Șaguna, la Sibiu (3 ianuarie 1853). A reprezentat o importantă tribună de promovare a intereselor naționale românești. Revista a apărut fără întrerupere, devenind din 1919 organul de presă al Arhiepiscopiei Ortodoxe Române din Sibiu.

teleimprimator

Instrument telegrafic care transmite și recepționează mesaje și date imprimate prin cablurile telefonice sau prin sistemele de radiorelee. Teleimprimatoarele au fost puse în vânzare în anii 1920. În 1924, Teletype Corp. a introdus o serie de teleimprimatoare care au devenit atât de populare, încât denumirea de „teletype" a ajuns sinonimă cu cea de teleimprimator (teleprinter) în SUA. Printre schemele de codare utilizate pentru teleimprimatoare se numără o variantă a codului Baudot (anii 1920) și ASCII (anii 1960). Odată cu dezvoltarea sistemelor de transmitere de date de mare viteză, în anii 1980, teleimprimatorul a fost înlocuit de e-mail și fax.

Teleki, Pál, Conte ~

(01.11.1879, Budapesta, Austro-Ungaria – 03.04.1941, Budapesta)

Om politic maghiar. A fost delegat la Conferința de pace de la Paris, dar s-a retras din politică în 1921. Geograf eminent, a predat la Universitatea din Budapesta, apoi a fost numit ministru al educației (1938–1939) și prim-ministru (1939–1941). Sperând să se folosească de puterea Germaniei pentru a recâștiga teritoriile pierdute prin Tratatul de la Trianon (1920), a cooperat inițial cu Adolf Hitler. În 1941, prins între cererile de sprijin ale Germaniei, după invadarea Iugoslaviei (cu care Ungaria semnase un tratat de prietenie în 1940) și amenințările britanice pentru cazul în care ar fi ajutat Germania, s-a sinucis.

Telemann, Georg Philipp

(14.03.1681, Magdeburg, Brandenburg – 25.06.1767, Hamburg)

Compozitor german. Până la vârsta de zece ani învățase deja să cânte la câteva instrumente, iar la 12 ani a compus o operă, după care familia lui s-a opus carierei sale muzicale. În timp ce studia dreptul la Universitatea din Leipzig a organizat un grup studențesc de muzică și a ajuns regizor muzical la operă (1702), organist la Biserica Nouă (1704) și capelmaistru pentru un conte (1705). Se mută la Eisenach (cca 1708), unde îl întâlnește pe J.S. Bach; compune muzică instrumentală de influență franceză și muzică religioasă în stil german. Se mută la Gotha (1717), apoi la Hamburg (1721), unde ocupă funcția de director la operă (1722–1738), pentru care a scris câteva zeci de piese de influență italiană. A compus cca 600 de cantate și două mii de piese, multe dintre ele de înaltă calitate.

telemetrie

Proces de comunicații înalt automatizat prin care se colectează date de la instrumente aflate în puncte îndepărtate sau inaccesibile și se transmit echipamentului de recepție pentru măsurare, monitorizare,

afișare și înregistrare. Transmiterea informațiilor se poate face prin cablu sau, mai obișnuit, prin radio. Tehnica este larg utilizată în sistemele de monitorizare și control al conductelor de petrol, în oceanografie și meteorologie. Telemetria pentru rachete și sateliți a înflorit în anii 1950 și continuă să-și sporească complexitatea și aria de aplicație. Pot fi transmise date din interiorul motoarelor cu combustie internă în timpul testelor, din turbine cu aburi aflate în funcțiune și din navele spațiale cu sau fără oameni la bord. Printre aplicațiile științifice importante se numără cercetarea biomedicală și observarea de la distanță a operațiilor cu materiale puternic radioactive.

telemetru

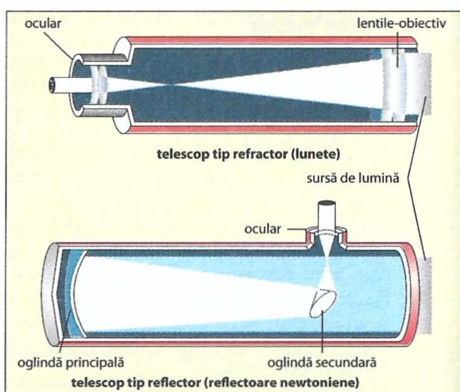
Instrument folosit pentru a măsura distanța de la instrument până la un punct sau la un obiect selectat. Aparatul optic pentru distanță, folosit mai ales la aparate de fotografiat, constă dintr-o structură de lentile și prisme montate la fiecare capăt al unui tub. Distanța obiectului este determinată prin măsurarea unghiurilor formate de o linie de perspectivă de la capătul fiecărui tub; cu cât unghiurile sunt mai mici, cu atât distanțele sunt mai mari și invers. Începând din anii 1940, radarul a înlocuit telemetrele optice în majoritatea sistemelor militare, iar telemetrul cu laser, apărut în 1965, a înlocuit în mare parte aparatele optice pentru topografie și radarul, în anumite aplicații militare.

teleologie

Formă de cauzalitate în cadrul căreia efectul este explicat prin intermediul unei finalități (*în greacă, telos*) ce trebuie atinsă. Teleologia diferă, astfel, în chip esențial de cauzalitatea eficientă, în care efectul este explicat în funcție de evenimente anterioare. Aristotel considera că o explicație completă a unui lucru trebuie să aibă în vedere și cauza sa finală, adică scopul pentru care acel lucru există sau a fost produs. Urmându-l pe Aristotel, mulți filozofi au considerat că procesele biologice implică acțiunea unui țel călăuzitor. Știința modernă tinde să ia în considerare numai cauzele eficiente în investigațiile ei. *Vezi și* mecanicism.

telescop

Dispozitiv care colectează lumina și mărește imaginile obiectelor îndepărtate, fără îndoială cel mai important mijloc de investigație din astronomie. Primele telescoape focalizau lumina vizibilă prin refracția în lentile; instrumentele de mai târziu au utilizat reflexia în oglinzi sferice (*vezi* optică). Inventarea acestora este pusă în mod tradițional pe seama lui Hans Lippershey (1570?–1619?) care a adaptat utilizarea lentilelor folosite de A. van Leeuwenhoek la microscop. Printre cele mai vechi se numără telescoapele galileene, construite după instrumentul simplu inventat de Galilei, primul care a utilizat telescopul pentru a studia corpurile cerești. În 1611, Johannes Kepler a propus o versiune îmbunătățită, care a devenit baza instrumentelor de refracție moderne. Telescopul cu reflexie și-a intrat în drepturi după ce William Herschel l-a folosit pentru descoperirea planetei Uranus, în 1781. Din 1930, radiotelescoapele au fost folosite pentru a detecta imagini de la undele radio emise de corpurile cerești. Mai recent, telescoapele au fost proiectate să detecteze alte regiuni ale spectrului electromagnetic (*vezi* astronomie în raze gamma; astronomie în infraroșu; astronomie în ultraviolet; astronomie în raze X). Zborurile spațiale au permis ca telescoapele să fie lansate pe orbita Pământului pentru a evita efectele de difuzie sau absorbție a luminii din atmosferă (de ex. telescopul spațial Hubble).

Două tipuri de telescoape. Un telescop refractor formează imaginea prin focalizarea luminii de la un obiect aflat la distanță, utilizând lentile-obiectiv. Un telescop reflector utilizează oglinzi pentru a focaliza lumina. Ambele tipuri folosesc o lentilă în ocular pentru a mări imaginea formată.

televiziune (TV)

Sistem electronic care se utilizează la transmiterea imaginilor statice sau dinamice și a sunetului la receptoare care

proiectează imaginile pe un tub catodic sau pe un ecran și recreează sunetul. Versiunile timpurii (1900–1920) ale tubului catodic, metodele de amplificare a semnalelor electrice și formularea principiilor teoretice de scanare electronică au devenit mai târziu baza televiziunii moderne. RCA a pus în funcțiune primul televizor în întregime electronic în 1932. Au urmat televizorul color (în anii 1950), sistemele de televiziune prin cablu (introduse în anii 1960) și aparatele video de înregistrare sau de redare (în anii 1980; *vezi* VCR). Sistemele digitale de înaltă definiție (*vezi* HDTV), apărute în anii 1990, asigură imagini mai exacte, mai clare și sunet cu mai puține interferențe sau alte imperfecțiuni și pot să îmbine funcțiile de televizor cu cele de computer.

televiziune de înaltă definiție (HDTV)

Sistem ce produce o rezoluție a imaginii de televiziune, mai mare decât cea standard, de 625 de linii din Europa sau 525 linii din America. Televiziunea convențională transmite semnalele în formă analogică. În sistemul digital HDTV sunetul și imaginea sunt transmise sub formă de date digitale. Aceste date sunt emise folosind aceleași frecvențe radio înalte ca și în cazul sistemului analogic, iar la recepție, procesoarele din receptorul TV decodează aceste date. Sistemul digital HDTV asigură o imagine mai clară și mai curată, precum și un sunet cu foarte mici interferențe sau imperfecțiuni. De mult mai mare importanță este faptul că televizoarele digitale pot fi capabile să trimită, să stocheze și să proceseze imagini pe măsură ce acestea sunt recepționate, lucru ce face să dispară diferențele dintre funcțiile receptorului TV și ale unui calculator.

televiziune prin cablu

Sistem care distribuie semnalele de televiziune prin intermediul cablurilor coaxiale sau prin fibră optică. Sistemele de televiziune prin cablu au apărut în SUA, la începutul anilor 1950, cu scopul de a îmbunătăți calitatea recepției în regiunile îndepărtate sau deluroase, unde semnalele de transmisie erau slabe. În anii 1960 au fost introduse în zonele metropolitane, unde recepția este adesea afectată de reflectarea semnalelor de către clădirile înalte. La mijlocul anilor 1970, sistemele de televiziune prin cablu s-au înmulțit, oferind și servicii speciale, ceea ce a atras după sine introducerea unei taxe lunare. Pe lângă semnalul de calitate superioară, mai există și avantajul că unele sisteme de acest tip pot transmite sute de canale. Alte posibilități remarcabile oferite de televiziunea prin cablu sunt comunicarea interactivă prin care spectatorii pot, de pildă, să participe la sondaje ale opiniei publice și să se conecteze la internet. Operatorii de cablu sunt preocupați de dezvoltarea compresiei video, a transmisiei digitale și a televiziunii de înaltă definiție.

telex

Serviciu internațional de transfer telegrafic de mesaje care constă dintr-o rețea de teleimprimatoare. Abonații serviciului pot face schimb de comunicări de tip text și de date direct de la unul la celălalt. Sistemele telex au apărut în Europa la începutul anilor 1930 și au fost utilizate intens timp de câteva zeci de ani. Posibilitatea de a conduce comunicații digitale de mare viteză prin liniile telefonice obișnuite a dus la un declin al utilizării telexului, dar este încă utilizat ca sistem de transmitere a datelor pentru aplicații în care nu sunt necesare viteze mari de transmitere sau în zone în care echipamentul modern de transmitere a datelor nu a fost introdus.

Telford, Thomas

(09.08.1757, lângă Westerkirk, Dumfries, Scoția - 02.09.1834, Londra, Anglia)

Inginer civil scoțian. A construit canalele Ellesmere, Caledonian și Götta și docurile Sf. Katherine din Londra. Cea mai mare realizare a sa a fost proiectarea și construirea marelui pod Menai (1819–1826), un pod suspendat din Țara Galilor. În total a construit cca 1 200 de poduri, peste 1 000 de mile de șosea și multe clădiri. A fost primul președinte al Institutului Britanic al Inginerilor Civili (fondat în 1818).

Tell, Christian

(12.01.1808, Brașov, Transilvania, România - 12.02.1884, București)

General și om politic român. Întemeietor, alături de Ion Ghica și Nicolae Bălcescu, al societății secrete Frăția (1843), care a militat pentru transformarea revoluționară a societății în Țara Românească. Fruntaș al Revoluției române din 1848, a fost membru al guvernului provizoriu și al locotenenței domnești. După Unire a fost ministru în cabinetele lui Alexandru Ioan Cuza.

Tell el-Amarna

Oraș antic situat pe fluviul Nil, în Egipt. Aflat la jumătatea distanței dintre Teba și Memfis, a fost construit în sec. XIV î.Hr. de faraonul Akhenaton, care și-a adus supușii aici cu scopul de a întemeia o nouă religie monoteistă. Printre vestigiile descoperite aici în sec. XIX se numără sute de table cu scriere cuneiformă. Cercetările arheologice de la sfârșitul sec. XX au scos la lumină picturi și sculpturi.

Teller, Edward *născut* Ede

(15.01.1908, Budapesta, Ungaria, Austro-Ungaria - 09.09.2003, Stanford, California, SUA)

Fizician american de origine maghiară. Născut într-o prosperă familie de evrei, și-a luat doctoratul în filozofie la Universitatea din Leipzig (1930), apoi a părăsit Germania nazistă (1933) și s-a stabilit în SUA, în 1935. În 1941 s-a alăturat echipei lui Enrico Fermi în efortul de a produce prima reacție nucleară de sine stătătoare, iar în 1943 J. Robert Oppenheimer l-a recrutat pentru Proiectul Manhattan. La sfârșitul războiului, Teller a susținut crearea unei bombe termonucleare, ceea ce i s-a permis, după împotrivirea inițială a guvernului. Împreună cu Stanislaw Ulam a realizat o bombă cu hidrogen funcțională în 1952. În același an a contribuit la fondarea Laboratorului Lawrence Livermore (Livermore, California), care a devenit cea mai importantă fabrică de arme nucleare din SUA. În 1954 s-a alăturat celor care-l considerau pe Oppenheimer un risc la adresa securității naționale. Anticomunist convins, a depus multă energie în încercarea de a menține SUA în fața Rusiei în privința armelor nucleare; s-a opus tratatelor împotriva armelor nucleare și a fost cel care l-a convins pe președintele R. Reagan de necesitatea Inițiativei de Apărare Strategică.

Edward Teller

UNIVERSITATEA DIN CALIFORNIA, LABORATORUL LAWRENCE BERKELEY, BERKELEY, CALIFORNIA

telugu, limba ~

Limbă dravidiană vorbită de peste 66 de milioane de oameni din S Indiei și din comunități de imigranți din alte părți ale lumii. Este limba oficială a statului Andhra Pradesh. Cea mai veche inscripție în întregime în limba telugu datează din sec. VI d.Hr.; textele literare au apărut în sec. XI. Alfabetul telugu, derivat din scrierea din timpul dinastiei Calukya, este strâns înrudit cu alfabetul kannada (*vezi* sisteme de scriere indiene). Ca și alte limbi dravidiene importante, telugu are distincții foarte bine definite între limba oficială sau standard și registrul literar, ca și între dialectele sociale.

temă și variațiuni

Formă muzicală în care o trăsătură a melodiei, a temei sau a unui model armonic este urmată de o serie de versiuni alterate ale temei. Această practică, implicând de obicei folosirea unei linii repetate de bas (*basso ostinato* sau bas de fond) își are originea în muzica de dans din Spania și Italia de la începutul sec. XVI. Compozitorii pentru instrumente cu clape din Anglia au început imediat să compună variațiuni melodice la scară largă, de ex. Jan Pieterszoon Sweelinck și cei care l-au urmat. Printre formele de *basso ostinato* se numără ciacona și pasacalia, amândouă utilizând o scurtă linie de bas repetată de mai multe ori. În sec. XVII, variațiunile pentru orgă și clavecin au devenit forme muzicale obișnuite în Germania. Variațiunile pentru instrumentele cu clape din sec. XIX includeau adesea tonuri populare sau melodii de opere; variațiunile erau, de asemenea, utilizate în simfonii, în muzica instrumentală sau în cea de cameră. Importanța lor a scăzut după perioada clasică, dar compozitorii mari nu au renunțat niciodată la ele.

Temistocle

(524 î.Hr.,/?/ - cca 460 î.Hr.)

Om politic și strateg naval atenian. În calitate de arhonte (493 î.Hr.) a construit porturi defensive la Pireu. În 483 î.Hr. a convins adunarea să crească numărul navelor, crezând că aceasta era cea mai bună șansă a Atenei de a-i respinge pe invadatorii perși. Când s-a declanșat invazia persană sub conducerea lui Xerxes I, forța navală grecească a cedat, la început, în fața Persiei la Artemisium, dar Temistocle a ademenit ce mai rămăsese din vasele lui Xerxes și le-a învins în Bătălia de la Salamina. În ciuda acestei victorii, Atena l-a ostracizat mai târziu pe democratul Temistocle (472 î.Hr.), când politica atenienilor a

devenit reacționară. Deoarece Sparta l-a acuzat de complicitate cu Persia, a plecat din peninsula Pelopones și a fost tot restul vieții guvernator al unor orașe grecești din Asia aflate sub stăpânirea Persiei.

Tempe

Oraș, 158 625 loc. (2000), situat în SV Arizonei centrale, SUA. Este amplasat pe Salt River, lângă Phoenix. Primii locuitori s-au stabilit aici în 1872. A fost redenumit în 1882 după Valea Tempe din Grecia. După Al Doilea Război Mondial a cunoscut o rapidă creștere demografică și economică, precum și o dezvoltare a industriei ușoare. La Universitatea de Stat din Arizona, care se găsește aici, există o aulă proiectată de Frank Lloyd Wright.

Tempe, Valea ~ *în greacă* Témbi

Vale îngustă între Olimp și Muntele Ossa, în NE Tesaliei, în Grecia. Este străbătută pe o lungime de 10 km de râul Pinios, înainte de a se vărsa în Marea Egee. Grecii antici au dedicat această vale cultului lui Apollo. Legenda spune că s-a format datorită unei lovituri de trident a lui Poseidon; geologii cred că a fost săpată prin acțiunea unui curent. Deoarece asigură accesul de pe coasta Greciei până la câmpia tesaliană, a constituit o cale tradițională de acces al invadatorilor. Valea este marcată de castele și fortificații în ruină, care datează din diferite epoci, de la cea romană și până în Evul Mediu.

temperament

În studiul psihologic al personalității, caracteristică, tendință obișnuită sau modalitate de reacție emoțională a unui individ. Noțiunea de temperament a fost introdusă cu acest sens de Galenus, care a dezvoltat-o dintr-o teorie mai veche privind cele patru „umori": sânge, flegmă, fiere galbenă și neagră. Subiectul a fost reluat în sec. XX de către Ernst Kretschmer și de cercetători de mai târziu, printre care Margaret Mead. Cercetările de astăzi pun accent pe procesele fiziologice (printre care acțiunea sistemului endocrin sau a sistemelor nervoase autonome), pe cultură și pe educație.

temperatură

Măsură a căldurii exprimată în termenii uneia dintre cele câteva scări convenționale, ca Fahrenheit, Celsius sau Kelvin. Căldura este transmisă de la un corp mai cald la unul mai rece până când ambele ajung la aceeași temperatură. Temperatura este o măsură a mediei energiei moleculelor dintr-un corp, în timp ce căldura este măsura cantității totale de energie termică dintr-un corp. De exemplu, în timp ce temperatura unei cești cu apă care fierbe este aceeași cu cea a unui vas mai mare de apă care fierbe (212° Fahrenheit sau 100° Celsius), vasul mai larg are mai multă căldură (sau energie termică) și este nevoie de mai multă energie pentru a fierbe apa dintr-o oală decât pe cea dintr-o ceașcă. Cele mai comune scări de temperatură se bazează pe puncte fixe stabilite convențional. Scara Fahrenheit consideră punctul de îngheț la 32° și pe cel de fierbere la 212° (la presiune atmosferică normală). Scara Celsius stabilește punctul triplu al apei (în care toate cele trei faze ale sale, solidă, lichidă și gazoasă, coexistă în echilibru) la 0,01° și punctul de fierbere la 100°. Scara Kelvin, utilizată mai ales în domeniul științific și în inginerie, stabilește punctul zero la zero absolut și utilizează o gradare de aceeași mărime ca și cea de pe scara Celsius.

Tempest, Dame Marie
născut Marie Susan Etherington

(15.07.1864, Londra, Anglia - 15.10.1942, Londra)

Actriță britanică. Și-a început cariera ca solistă de operetă, câștigând elogii pentru interpretarea spirituală și plină de farmec din *Dorothy* (1887) și *Husarul roșu* (The Red Hussar, 1889) și făcând turnee în SUA și Canada la începutul anilor 1890 cu piese ca *Țiganca* (The Bohemian Girl) și *Pirații din Penzance* (The Pirates of Penzance). S-a îndreptat spre comedia pură în 1899, apărând mai ales în *English Nell* (1900), *Becky Sharp* (1901), *Doamna Dot* (Mrs. Dot, 1908) și *Febra fânului* (Hay fever, 1925).

Tempietto

Mic monument construit în 1502 pentru a marca locul în care Sf. Petru a fost crucificat la Roma. Proiectat de Donato Bramante, are o formă circulară, cu cupolă, fără podoabe, reprezentând una dintre capodoperele perioadei de apogeu a Renașterii. Fațada este alcătuită dintr-o colonadă în stil doric toscan simplu, reprezentând prima utilizare modernă a acestui stil. Datorită proporțiilor sale, micul templu are maiestatea unui mare monument.

Temple, Shirley
ulterior **Shirley Temple Black**

(n. 23.04.1928, Santa Monica, California, SUA)

Actriță americană, a fost selectată pentru un test televizat din clasa ei de dans și a debutat la patru ani. Apreciată în *Revista veseliei* (Stand Up and Cheer, 1934), a mai fost distribuită în *Mica domnișoară gaj* (Little Miss Marker, 1934) și *Ochi strălucitori* (Bright Eyes, 1934), în care a interpretat melodia *On the Good Ship Lollipop*. Actriță precoce, cunoscută pentru gropițele din obraji și pentru buclele blonde, a ajuns cea mai populară actriță din țară în timpul Marii Depresiuni. A primit un Premiu special Oscar în 1934. Printre ultimele sale filme se numără *Micul colonel* (The Little Colonel, 1935), *India în flăcări* (Wee Willie Winkie, 1937) și *Visul unei prințese* (The Little Princess, 1939). Ca adult a fost delegat al SUA în Adunarea Generală ONU (1969–1970), ambasador al SUA în Ghana (1974–1976) și în Cehoslovacia (1989–1992).

Shirley Temple

FRAȚII BROWN

Temple, Sir William

(25.04.1628, Londra, Anglia – 27.01.1699, Moor Park, Surrey)

Om de stat britanic. Ca ambasador la Haga (1668–1670, 1674–1679) a formulat politica externă proolandeză a Angliei și a aranjat căsătoria dintre Wilhelm de Orania și prințesa Maria a Angliei (mai târziu William III și Maria II). După retragerea din politică în 1681, a scris numeroase eseuri care au fost adunate spre publicare de secretarul său, Jonathan Swift. A mai scris apreciata lucrare *Observații asupra Provinciilor Unite* (Observations upon the United Provinces, 1673).

templier *sau* cavaler templier

Membru al unui ordin militar religios de cavalerie fondat în timpul cruciadelor. La început (cca 1119), grupul era alcătuit din opt sau nouă cavaleri francezi care își închinau viețile încercării de a-i proteja de războinicii musulmani pe cei care făceau pelerinaje la Ierusalim. Li s-au dat locuințe lângă fostul Templu din Ierusalim, de la care și-au luat numele. Au făcut jurăminte de castitate și sărăcie și au dat dovadă de mult curaj; numărul lor a crescut rapid, parțial datorită scrierilor propagandistice ale Sfântului Bernard de Clairvaux, care a compus și regulile ordinului. Acesta a înflorit timp de două secole, extinzându-se și în alte țări; numărul membrilor a crescut la 20 000 și au adunat multă avere și proprietăți. Prin 1304, din cauza zvonurilor, probabil false, de practici păgâne și blasfemii, au devenit ținta persecuțiilor. În 1307, Filip IV al Franței și papa Clement V au inițiat ofensiva care a culminat cu suprimarea finală a templierilor, în 1312, inclusiv confiscarea tuturor proprietăților și condamnarea la închisoare sau executarea multor membri; ultimul lor conducător, Jacques de Molay (1243–1314), a fost ars pe rug.

templu

Edificiu construit pentru venerarea unei zeități. Este de obicei alcătuit dintr-un sanctuar și un altar. În Egiptul antic existau două tipuri de temple: temple mortuare pentru cultul regilor morți, cu o capelă în care erau aduse jertfe, și temple de cult în care erau păstrate imaginile zeităților. Templele de cult aveau, de obicei, un pilon masiv la intrare cu o curte care ducea la o sală hipostil și, în centrul templului, un altar pentru statuia sau reprezentarea zeității căreia îi era dedicat templul. Cele mai multe temple clasice grecești erau dreptunghiulare și construite din marmură sau altă piatră pe un stilobat scund (o platformă în trepte). Acoperișul cu fronton era susținut de coloane cu un portic la fiecare capăt (templu amfiprostil), o colonadă în jurul templului (templu peripter) sau un șir dublu de coloane de jur împrejur (templu dipter). O cameră interioară găzduia imaginea unei zeități, iar în afara templului era un altar. Templele romane au fost influențate mult de stilul grecesc, dar altarul se afla în interiorul templului, iar colonada era redusă la un șir de coloane angajate. Templele hinduse variază în funcție de regiune, dar, de obicei, sunt alcătuite dintr-un altar în formă de turn și o sală cu coloane înconjurată de un zid lucrat cu atenție. Templele budiste variază de la sanctuare pe jumătate îngropate în pământ cu intrări bogat sculptate până la un singur turn sculptat sau o singură statuie. Templele

budiste chineze și japoneze sunt alcătuite, de obicei, dintr-o clădire cu un singur etaj bogat sculptată, pictată sau din lemn acoperit cu olane, construită în jurul unui atriu folosit pentru rugăciune, deși pagodele cu turnuri au fost uneori construite ca temple în jurul unui altar. În cele două Americi, templele incașe și mayașe erau construite din piatră, adesea cu sculpturi bogate; erau, în general, piramide în trepte, cu altarul în vârf. *Vezi și* sinagogă.

Templul Cerului

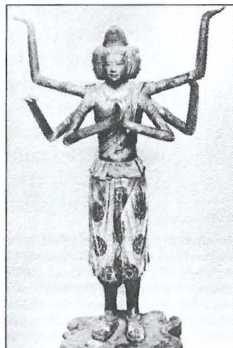
Mare complex religios în partea veche a orașului Beijing, considerat cea mai mare realizare a arhitecturii chineze tradiționale. Planul templului ilustra credința că Pământul este pătrat și înconjurat de un cer rotund. Cele trei clădiri sunt construite în linie dreaptă. Palatul de Rugăciune pentru Recolte Bune (1420, distrus de un incendiu în 1889 și reconstruit imediat după aceea) are trei cercuri concentrice de coloane din lemn masiv care simbolizează cele patru anotimpuri, 12 luni și 12 ore ale zilei; exemplu de remarcabilă stăpânire a artei arhitecturii, ele susțin cele trei nivele ale acoperișului și, în succesiune, un pilon mare pătrat (Pământul), o arhitravă circulară (cerul) și o vastă cupolă interioară. Bolta Imperială a Cerurilor (1530; reconstruită în 1572) este o clădire circulară mai mică, construită fără grinzi, cupola sa fiind susținută de o lucrătură complicată. Altarul Circular de pe Colină (1530; reconstruit în 1749) este o terasă în trei trepte, fiecare nivel fiind înconjurat de două ziduri în semicerc.

Templul de Aur
în punjabi **Darbar Sahib Harimandir**

Principal lăcaș de cult al sikhilor din India (*vezi* sikhism) și cel mai important loc de pelerinaj al acestora, situat în orașul Amritsar, din statul Punjab. Fondat de guru Ramdas (1574–1581) și finalizat de guru Arjan în 1604, templul are intrări pe toate cele patru laturi, semnificând faptul că toate credințele și castele sunt bine primite în interiorul său. Deși a fost distrus în anii 1760 de către invadatorii afghani, a fost reconstruit, iar la începutul sec. XIX s-au ridicat zidurile de marmură și cupolele de aramă poleite cu aur. În clădirile din jur există o sală de consiliu, o bibliotecă și un muzeu, precum și sanctuarul cunoscut sub numele de Akal Takhat. Într-o confruntare din 1984 cu separatiștii sikh, trupele guvernului au atacat complexul și au provocat distrugeri serioase. Templul a fost restaurat.

tempyo

Stil în sculptura japoneză, din perioada Nara (710–784 d.Hr.), foarte influențat de stilul imperial chinez din timpul dinastiei Tang (618–907 d.Hr.). În această epocă au fost create multe dintre realizările artei budiste japoneze, folosindu-se în special argilă neprelucrată, lemn tare și țesături lăcuite modelate pe un miez care se îndepărta ulterior (tehnică numită *kanshitsu* sau lăcuire uscată). Stilul tempyo se caracterizează printr-o fuziune mai strânsă a părților într-un întreg, fapt întâlnit în sculpturile din perioada de la începutul epocii Nara, care dau senzația de acțiune și de observație realistă; noul realism se poate observa mai ales în portrete.

Ashura, sculptură realizată prin tehnica de lăcuire uscată *(kanshitsu)*, stil tempyo, sfârșitul perioadei Nara (724-794); Kofuku-ji, Nara, Japonia

ASUKA-EN, JAPONIA

tendinită *sau* tendonită

Inflamare a tecii unui tendon din cauza iritării acestui țesut subțire, transparent, a suprasolicitării, a alunecării unui tendon pe lângă altul sau din cauza unei infecții bacteriene. Este, adesea, o boală profesională care afectează tendoanele utilizate în mișcările repetate în timpul lucrului. Tendonul se umflă și se înroșește, iar durerea crește la mișcare. Umflătura împiedică alunecarea tendonului, cauzând rigiditatea. Tratamentul implică imobilizarea cu ajutorul atelelor, a ghipsului sau a bandajelor și mișcările din ce în ce mai complexe după ce inflamația cedează, proces care poate fi accelerat prin injecții cu steroizi. Accidentele repetate pot duce la îngroșarea membranei, cauzând limitarea mișcării.

tendon

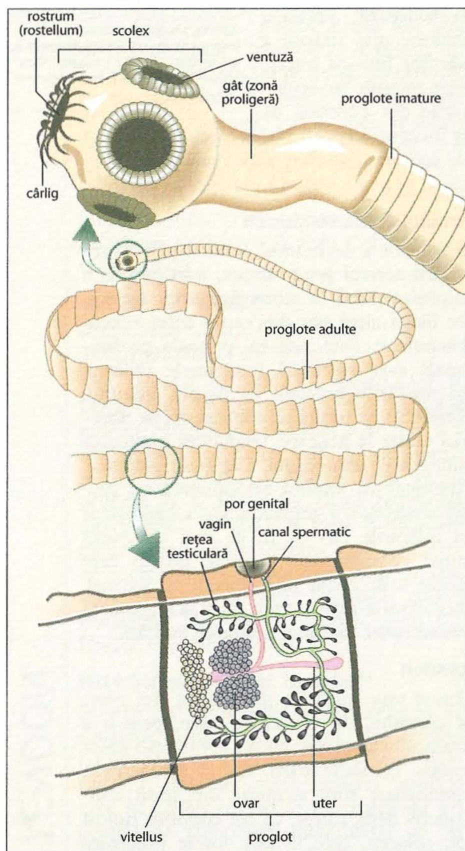
Țesut care leagă un mușchi de altă parte a corpului, de obicei de oase, pentru a transmite forța mecanică a contracției musculare celeilalte părți. Ca și ligamentele, tendoanele sunt alcătuite din țesut conjunctiv dens, fibros, cu un conținut ridicat de colagen, care le face foarte puternice

și le conferă o mare rezistență pentru a se opune forțelor cauzate de contracțiile musculare.

tenie

Denumire comună pentru cele 3 000 de specii de viermi plați paraziți, cu simetrie bilaterală, din clasa *Cestoda*, încrengătura *Platyhelminthes*, întâlniți în întreaga lume. Au o lungime între 1 mm și peste 15 m. Capul este prevăzut cu ventuze și cârlige cu care se atașează de ficatul sau de traiectul digestiv al gazdei. Odată atașați, absorb substanțele nutritive direct prin peretele corpului. Corpul cuprinde, de obicei, un scolex prevăzut cu ventuze și cârlige, un gât nesegmentat și o serie de proglote (unități care conțin atât organe reproductive bărbătești cât și femeiești) care se formează în mod continuu, în regiunea de creștere de la baza gâtului. După fecundare, fiecare proglotă, conținând mii de embrioni, se rupe și este eliminată în fecalele gazdei. Dacă aceștia sunt ingerați de un animal (gazda intermediară), care consumă mâncare contaminată cu fecale, se transformă în larve, care intră în sistemul circulator, după ce străpung peretele intestinal și ajung, pe această cale, în țesutul muscular unde se adăpostesc sub forma unui chist latent. Când carnea este inadecvat pregătită, omul se poate infesta cu larve care se atașează de peretele intestinal. Multe specii care infestează omul aparțin genului *Taenia*; gazda intermediară dă numele viermelui (de ex. cel care infestează vitele, *T. saginata*). Infestarea umană este des întâlnită; viermii pătrund, de obicei, în organismul uman prin contaminarea cu fecale a solului sau a apei sau prin prepararea incorectă a peștelui sau a cărnii.

Principalele părți ale unei tenii (*Taenia saginata*) a cărei gazdă intermediară e o specie de bovine. Capul (sau scolexul) conține ventuze și cârlige pentru a se prinde de gazdă. O serie de organe de reproducere (proglote) se formează în permanență la baza gâtului (zona proligeră), în urma fecundației acestea maturizându-se și rupându-se. Fiecare proglotă eliminată în materiile fecale ale gazdei conține mii de ouă de dimensiuni microscopice, continuând ciclul de viață.

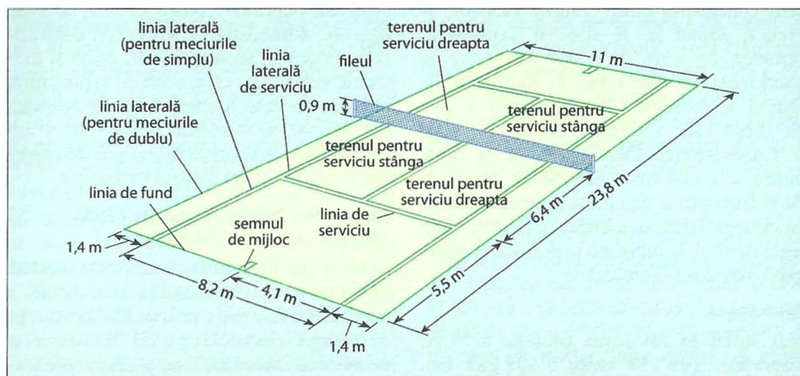
Teniers, David

(botezat 15.12.1610, Antwerpen, Belgia - 25.04.1690, Bruxelles)

Pictor flamand. Tatăl său, numit tot David Teniers (1582–1649), a abordat mai ales subiecte religioase. Fiul său, mai renumit și mai prolific, este cunoscut pentru picturile de gen cu subiecte din viața țărănească, dintre care multe au fost folosite ca modele de tapiserie în sec. XVIII. A fost un maestru în redarea scenelor de mulțime în peisaje deschise și expert în redarea expresiilor calde, umane, adesea cu un accent ironic al personajelor sale. Ca pictor la curtea arhiducelui Leopold William, a lucrat și cópii la scară redusă a picturilor din colecția arhiducelui; tipărite și publicate sub denumirea *Theatrum pictorium* (1660), constituie o sursă valoroasă ca inventar al picturilor dintr-o mare colecție din sec. XVII.

tenis de câmp

Joc cu rachete și cu o minge mică și elastică, jucat de doi jucători sau de două perechi pe un teren dreptunghiular care are la jumătate un fileu la joasă înălțime. Se poate juca în sală sau afară, pe zgură, pământ sau iarbă. Obiectivul este acela de a trimite mingea pe deasupra fileului în terenul advers astfel încât celălalt jucător să

Teren de tenis profesionist. Jucătorul la serviciu stă înapoia liniei de fund, alternativ, la dreapta sau la stânga semnului care marchează jumătatea terenului, trebuind să trimită mingea succesiv în terenul advers, în spațiul rezervat serviciului, la stânga sau la dreapta. O porțiune mai îngustă de teren este utilizată pentru meciurile de simplu (un jucător de fiecare parte a fileului) față de cele de dublu (doi jucători de fiecare parte a fileului), deși dimensiunea spațiului de serviciu nu se schimbă. La dublu, cei doi coechipieri alternează la serviciu, în rest putându-se deplasa liber pe tot terenul.

nu o poată ajunge și trimite înapoi. Fiecare jucător servește un ghem întreg. Scorul se marchează prin 15, 30, 40 și ghem (pentru zero se folosește termenul *love*). Un scor egal în ghem (*deuce*) cere continuarea jocului până când se atinge o diferență de două puncte. Primul jucător care câștigă 6 ghemuri cu diferență de două, câștigă setul. Un meci constă din două seturi din trei (sau trei din cinci). De la începutul anilor 1970 a fost introdus sistemul tie-breaker care asigură o durată rezonabilă a seturilor. Tenisul a apărut în anii 1870 în Anglia, evoluând dintr-un joc mai vechi cu rachete și minge. Primul campionat de tenis pe iarbă din lume s-a ținut în 1877 la Wimbledon; competițiile pe pământ și pe zgură au apărut mai târziu. Printre turneele pe echipe de astăzi se numără Cupa Davis la masculin și Cupa Federației (din 1963) la feminin. Cele mai mari turnee pentru jucătorii individuali constituie Grand Slam la tenis: campionatele naționale ale Angliei (Wimbledon), SUA, Australiei și Franței.

tenis de masă *sau* ping-pong

Sport care are la bază tenisul, jucat pe o masă, cu palete din lemn și o minge mică din plastic, goală pe dinăuntru. Scopul este acela de a lovi mingea făcând-o să treacă peste fileu și să ricoșeze în jumătatea adversă, astfel încât celălalt jucător să nu o mai poată prelua. Sportul se joacă de doi jucători sau de două perechi. Un meci constă de cele mai multe ori din trei sau cinci seturi, fiecare set fiind câștigat de jucătorul sau de echipa care acumulează prima 11 puncte. Inventat în Anglia la începutul sec. XX, s-a răspândit curând în toată lumea. De la mijlocul anilor 1950, acest sport a fost dominat de țările din E Asiei. A devenit sport olimpic atât la masculin, cât și la feminin din 1988.

tenis de perete

Joc pentru doi sau patru jucători, cu minge și rachetă, pe un teren cu patru pereți. Tenisul de perete se joacă cu o minge tare pe un teren relativ mare (cca 9×18 m), spre deosebire de jocurile asemănătoare squash și tenis de câmp. Ca și în alte jocuri, scopul tenisului de perete este de a lovi sau de a devia mingea de pe fața unui perete, astfel încât să nu permită oponentului să o ajungă și să o întoarcă. Se pare că a apărut în Anglia, la începutul sec. XIX.

tenis de teren

Variantă a tenisului, practicat pe o platformă mărginită de un gard de sârmă. A apărut în 1928 în Scarsdale, New York. Paletele care se folosesc sunt confecționate din placaj perforat, sunt ovale și au un mâner scurt. Mingile sunt din cauciuc moale. Regulile sunt aceleași ca la tenis, cu excepția faptului că mingile pot fi preluate de lângă pereții din spate sau lateral după ce a avut loc prima lovitură.

Tennessee

Râu navigabil, în Tennessee, în Alabama de N și V statului Kentucky, SUA. Format

prin confluența dintre râurile Holston și French Broad în E statului Tennessee, urmează un curs de 1 049 km până la confluența cu râul Ohio în Kentucky. În timpul Războiului Civil American a servit drept cale strategică de invazie spre V Confederației. Dezvoltarea sa ca unul dintre cele mai mari sisteme de irigații și de hidrocentrale din lume a început odată cu crearea Tennessee Valley Authority. Este legat de râul Tombigbee prin canalul navigabil Tennesee–Tombigbee.

Tennessee

Stat situat în SE zonei centrale a SUA. Suprafața: 109 153 kmp; 5 689 283 loc. (2000). Centrul administrativ: Nashville. Este mărginit în partea de E de munții Great Smoky, iar la V de fluviul Mississippi. Cea mai mare parte a statului este dominată de valea râului Tennessee. Are un climat moderat; peste jumătate din suprafață este împădurită. Regiunea a fost locuită de indieni americani, printre care chickasaw, cherokee și shawnee până la venirea exploratorilor spanioli, francezi și englezi în sec. XVI–XVII. A fost inclus în concesiunea britanică a Carolinei, revendicat de Louisiana franceză și cedat Marii Britanii după Războiul francez și indian. Prima colonie permanentă a fost fondată în 1770. A fost integrat în Carolina de Nord până în 1785, când coloniștii din zonă s-au separat și au format statul autonom Franklin. Carolina de Nord a renunțat la pretențiile asupra acestei zone în 1789, iar Tennessee a devenit al 16-lea stat american în 1796. În 1861 s-a separat de Uniune. Bătăliile grele de la Shiloh, Chattanooga, Stones River și Nashville din timpul Războiului Civil American au avut loc pe teritoriul acestui stat. În 1866 a fost primul stat readmis în Uniune. În timpul perioadei de Reconstrucție, populația de culoare a pierdut puținele drepturi pe care le câștigase. După Al Doilea Război Mondial a devenit loc de testare pentru cei implicați în Mișcarea pentru Drepturi Civile. Economia statului se bazează mai ales pe industrie. Tennessee Valley Authority este cel mai mare producător de energie electrică din țară.

Tennessee, Universitatea ~

Universitate de stat cu sediul în Knoxville și alte campusuri la Memphis, Chattanooga și Martin. A fost fondată în 1794 și a intrat în posesia terenurilor în 1869. Campusul principal cuprinde colegii de arte liberale, agricole, administrarea afacerilor, comunicație, educație, școli medicale, drept și medicină veterinară, ca și școli de arhitectură, biblioteconomie și științe sociale. Numără cca 26 000 de studenți. În campusul din Memphis se află un mare centru de cercetări medicale și un institut pedagogic.

Tennessee Valley Authority (TVA) /Autoritatea Văii Tennessee/

Agenție guvernamentală a SUA fondată în 1933 pentru a controla inundațiile, a îmbunătăți navigația și a facilita producția de energie electrică pe râul Tennessee și pe afluenții acestuia. Este o corporație publică, condusă de un consiliu director. Are jurisdicție asupra întregului bazin al râului, care acoperă părți din șapte state: Alabama, Georgia, Kentucky, Mississippi, Carolina de Nord, Tennessee și Virginia. Conceput de guvern ca unul dintre cele mai mari proiecte de lucrări publice din New Deal, TVA a construit un sistem de diguri pentru a controla inundațiile frecvente în regiune, a adâncit canalele pentru a îmbunătăți navigația și a dus la dezvoltarea porturilor de-a lungul râului. Aceste proiecte au contribuit la creșterea traficului pe râu și la furnizarea energiei electrice mai ieftine, încurajând dezvoltarea unei regiuni care s-a aflat într-o continuă criză economică. *Vezi și* Administrația Lucrărilor Publice.

Tenniel, John *ulterior* Sir John

(28.02.1820, Londra, Anglia - 25.02.1914, Londra)

Desenator și artist satiric britanic. După ce a atras atenția prin decorațiile sale murale, a fost invitat să contribuie cu ilustrații la revista *Punch*, în 1850, și, cu timpul, a ajuns cel mai reprezentativ caricaturist al revistei. Lucrările sale au dat o nouă dimensiune desenului politic. Printre cele mai cunoscute cărți pe care le-a ilustrat se numără *Alice în Țara Minunilor* (Alice's Adventures în Wonderland, 1865) și *Prin oglindă* (Through the Looking Glass, 1872) de Lewis Carroll, desene remarcabile pentru subtilitate și inteligență.

Tennyson, Alfred *ulterior* Baron Tennyson (de Aldworth și Freshwater) *cunoscut ca* Alfred, Lord Tennyson

(06.08.1809, Somersby, Lincolnshire, Anglia - 06.10.1892, Aldworth, Surrey)

Poet englez, cel mai important din epoca victoriană. În timpul studiilor la

Universitatea Cambridge a legat o prietenie strânsă cu Arthur Hallam; a publicat *Poeme, mai ales lirice* (Poems, Chiefly Lyrical, 1830). Alt volum, conţinând şi *Lotofagii* (The Lotos-Eaters) şi *Doamna din Shalott* (The Lady of Shalott), a fost publicat în 1832 (datat în 1833). În 1833, când Hallam a murit subit, şocul l-a făcut pe Tennyson să scrie poemele care ulterior au devenit o parte din vastul *In memoriam* (1850) şi versuri apărute mai târziu în tragicul *Maud* (1855), poemul său favorit. Au urmat *Poeme* (Poems, 1842), printre care *Ulise* (Ulysses), *Moartea lui Arthur* (Morte d'Arthur) şi *Locksley Hall*, apoi *Prinţesa* (The Princess, 1847), vastă fantezie antifeministă care include poezii ca *Dulci şi uşuratice* (Sweet and low) şi *Lacrimi, lacrimi inutile* (Tears, Idle Tears). În 1850 s-a căsătorit şi în acelaşi an a fost numit poet laureat al Angliei. Printre operele sale ulterioare se numără *Atacul cavaleriei uşoare* (The Charge of the Light Brigade, 1855), *Idilele regelui* (Idylls of the King, 1859) şi *Enoch Arden* (1864). Poet desăvârşit, înclinat spre melancolie, Tennyson a fost considerat purtătorul de cuvânt al clasei de mijloc educate din Anglia. Operele sale vorbesc adesea despre dificultatea unei epoci în care valorile tradiţionale sunt puse sub semnul întrebării de ştiinţă şi de progresele moderne.

Tenochtitlán

Vechea capitală a Imperiului Aztec. Situată pe locul oraşului actual Ciudad de México, a fost fondat în cca 1325 în mlaştinile lacului Texcoco. A format o confederaţie împreună cu Texcoco şi Tlacopán şi a fost capitala Imperiului Aztec până la sfârşitul sec. XV. Situat la început pe două mici insule de pe lacul Texcoco, s-a mărit gradat prin construirea unor insule artificiale care acoperă peste 13 kmp. Era legat de continent prin câteva diguri pe care se putea circula. Populaţia număra în 1519 în jur de 400 000 locuitori, constituind cea mai mare concentrare din istoria mezoamericană. Aici se afla palatul lui Montezuma II, despre care se spunea că avea 300 de camere, ca şi sute de temple. A fost distrus de conchistadorii spanioli conduşi de Hernán Cortés în 1521.

tenor

Registru vocal masculin, care merge de la si din octava mare la sol din octava întâi. În polifonia din sec. XIII–XVI, tenorul era cel care executa *cantus firmus* (*în latină, tenere*, a ţine). Vocile tenorilor sunt clasificate adesea în dramatice, lirice sau eroice (tenorul wagnerian). În cazul instrumentelor, termenul se referă la instrumentul al cărui registru central este asemănător cu cel al vocii tenorului (de ex. saxofonul tenor).

Tenrikyo

Cel mai mare şi mai răspândit dintre cultele şintoiste moderne din Japonia. Fondatoarea sa, Nakayama Miki (1798–1887), era o ţărancă charismatică. La vârsta de 40 de ani a pretins că este posedată de un zeu cu înţelepciune divină. A iniţiat o formă de cult caracterizată prin dans extatic şi practici şamanice şi o doctrină care pune accentul pe caritate şi pe vindecarea bolilor prin acte mentale de credinţă. Scrierile şi faptele sale au fost considerate modele divine. Tenrikyo a fost una dintre cele mai puternice mişcări religioase din Japonia de după Al Doilea Război Mondial, iar la sfârşitul sec. XX numărul membrilor era de cca 2,5 milioane.

tensiune

În domeniul fizicii şi al ingineriei, forţă pe unitate de suprafaţă, produsă prin aplicarea unor forţe externe, încălzire inegală sau a deformării permanente. Tensiunea normală se obţine prin aplicarea unor forţe perpendiculare pe suprafaţa secţiunii transversale. Tensiunea de forfecare este rezultatul forţelor paralele cu secţiunea transversală. Tensiunea este raportul dintre forţă şi suprafaţă.

tensiune superficială

Proprietate a unei suprafeţe lichide care o face să se comporte ca o membrană elastică tensionată (*vezi* elasticitate). Rezistenţa acesteia depinde de forţele de atracţie dintre particulele lichidului sau de forţele de atracţie dintre acestea şi particulele corpurilor gazoase, solide sau lichide cu care intră în contact. Datorită tensiunii superficiale este posibil ca anumite insecte să stea pe suprafaţa apei sau ca o lamă de ras să plutească la suprafaţa unui lichid, chiar dacă lama are o densitate mai mare decât lichidul şi nu poate pluti. Tensiunea superficială cauzează apariţia picăturilor sferice de lichid, întrucât lichidul tinde să-şi micşoreze aria.

Tenskwatawa

Vezi Profetul

Tenzing Norgay

(15.05.1914, Solo Khumbu, Nepal - 09.05.1986, Darjeeling, India)

Călăuză șerpaș din Nepal. A participat la numeroase expediții înainte de a i se alătura lui Edmund Hillary ca sirdar sau șef al hamalilor. În 1953, el și Hillary au fost primii oameni care au ajuns pe vârful muntelui Everest. Budist fervent, a pus în vârf hrană drept ofrandă.

teocrație

Guvernare a celor considerați ca fiind călăuziți de divinitate. În multe teocrații, conducătorii guvernului pot fi membrii clerului, iar sistemul legal al statului poate fi bazat pe legea religioasă. Conducerea teocratică a fost caracteristică pentru epocile de la începutul civilizației. Iluminismul a marcat sfârșitul teocrației în cele mai multe țări occidentale. Printre țările de astăzi în care se mai păstrează această formă de guvernământ se numără Arabia Saudită, Iran, Afghanistan și Vatican. *Vezi și* biserica și statul; regalitate de drept divin.

Teocrit

(cca 300 î.Hr. - 260 î.Hr.)

Poet grec. Se știu puține lucruri despre viața lui. Printre poemele care s-au păstrat se numără bucolice și pantomime, a căror acțiune se desfășoară la țară, și poeme epice, lirice și epigrame, a căror acțiune se desfășoară la oraș. Bucolicele, cele mai caracteristice și mai influente lucrări ale sale, au introdus convenția pastorală în poezie și au constituit o sursă de inspirație pentru *Eglogele* lui Vergiliu și pentru multe dintre poeziile și dramele din Renaștere. Printre cele mai cunoscute idile ale lui Teocrit se numără *Thyrsis*, o elegie pentru Daphnis, poetul-cioban din mitologie, și *Festivalul recoltei* (Thalysia), care îi prezintă pe prietenii și rivalii poetului sub înfățișarea oamenilor de la țară.

teodicee

Argument pentru justificarea lui Dumnezeu. Are ca obiect concilierea dintre ideea că Dumnezeu este bun și drept și faptele evidente ale răului și suferința din lume. Cele mai multe argumente de acest tip reprezintă o componentă necesară a teismului. În politeism, problema este rezolvată prin punerea răului pe seama unui conflict de voințe dintre zeități. Soluția este mai puțin simplă în monoteism și capătă mai multe forme. După unele opinii, lumea perfectă creată de Dumnezeu a fost stricată de lipsa de smerenie și de păcatele oamenilor. După altele, Dumnezeu s-a retras după ce a creat lumea, care astfel a decăzut. În general, se consideră că Dumnezeu este autorul a tot ceea ce este bun în lume, iar oamenii sunt sursa răului.

Teodor I Lascaris

(1174? - 1221, Niceea)

Primul împărat al Niceei, reședința guvernului bizantin în exil în timpul ocupării Constantinopolului de către cruciați. S-a distins în timpul asediilor asupra Constantinopolului din a patra cruciadă (1203–1204). După căderea capitalei bizantine a adunat un grup de refugiați, mai întâi la Brusa, apoi la Niceea, și a format un nou stat bizantin. A primit titlul de împărat în 1208 și a apărat Niceea împotriva cruciaților, a turcilor și a împăratului rival, David Comnen. A semnat un tratat (cca 1214) cu împăratul latin al Constantinopolului, definind granițele Niceei; și-a logodit fiica cu moștenitorul tronului Imperiului Roman.

Teodor de Mopsuestia

(cca 350 d.Hr., Antiohia, Siria - 428/429 d.Hr., Mopsuestia, Cilicia)

Teolog sirian și șef spiritual al Școlii din Antiohia. A intrat într-o mănăstire lângă Antiohia, unde a trăit și a studiat până în 378 d.Hr. A fost hirotonisit în 381 d. Hr. și a devenit episcop de Mopsuestia în 392 d.Hr. Scrierile sale exegetice constituie exemple de metode științifice, critice, filologice și istorice care anticipează studiul modern. Din punct de vedere teologic era de părere că Hristos are două naturi, una divină și una umană, aflate într-un fel de uniune. A accentuat sensul literal al Scripturii și s-a opus interpretărilor alegorice. Cel de-al doilea Sinod de la Constantinopol (553 d.Hr.) i-a condamnat opiniile, dar a fost venerat de biserica nestoriană ca „interpretul". Se crede că el a introdus în biserica nestoriană doctrina mântuirii universale.

Teodora

(497 d.Hr.,/?/ - 28.06.548 d.Hr., Constantinopol)

Împărăteasă bizantină, soția lui Iustinian I. A fost fiica unui îngrijitor de urși la circul din Constantinopol; a devenit actriță și

Teodora, mozaic bizantin, biserica San Vitale, Ravenna, Italia
ANDRE HELD/J.P. ZIOLO

amanta lui Iustinian. S-a căsătorit cu acesta în 525 d.Hr., iar când Iustinian a ajuns împărat, în 527 d.Hr., Teodora a fost proclamată împărăteasă. A fost probabil cea mai puternică femeie din istoria bizantină și cel mai de încredere consilier al soțului său, a organizat reforme legislative și a avut o mare influență în diplomație, în promovarea militarilor și în politica internă. Argumentele sale l-au convins pe Iustinian să ordone reprimarea răscoalei Nika (532 d.Hr.). A recunoscut drepturile femeilor și a pus capăt persecuțiilor asupra creștinilor monofiziți, pe care i-a simpatizat și ocrotit.

Teodoreanu, Alexandru O. *numit și* Păstorel Teodoreanu

(30.07.1894, Dorohoi, România - 17.03.1964, București)

Scriitor și publicist român. Activ în viața culturală ieșeană, afiliat mișcării de la revista *Viața românească*, a cultivat cu mare succes epigrama și pastișa. A mai publicat poezii în stil simbolist, cu unele elemente suprarealiste. Scrieri: proză în stil cronicăresc (*Hronicul măscăriciului Vălătuc, Neobositul Kostakelu*), epigrame (*Strofe cu pelin de mai, Vin și apă*), poezii cu accente simboliste (*Cântecele de ospiciu, Caiet*), sfaturi domestice (*Gastronomice*).

Teodoreanu, Ionel

(06.01.1898, Iași, România - 03.02.1954, București)

Scriitor și avocat român. Frate cu Păstorel Teodoreanu, membru important al grupării de la revista *Viața românească*, s-a bucurat de mare succes la public, în special cu trilogia *La Medeleni* (1925–1927) și cu *Ulița copilăriei* (1923), lucrări de atmosferă, cu personaje trăind destine dramatice proiectate pe fundalul vieții patriarhale. A mai scris proză de factură liric-evocativă în romane sentimentale (*Fata din Zlataust*, 1931), *Lorelei* (1935), romane fantastice (*Turnul Milenei*, 1929) și scrieri memorialistice (*Masa umbrelor*, 1947).

Teodoroiu, Ecaterina

(14.01.1894, Vădeni, Târgu-Jiu, România - 22.08.1917, Muncelu)

Eroină națională a românilor. Voluntar în armata română în timpul Primului Război Mondial, a luptat eroic în Bătălia de pe Jiu (1916), a murit în timpul bătăliei de la Muncelu, în fruntea plutonului pe care îl conducea în calitate de sublocotenent.

Teodoros II *sau* Teodor II

(1818 - 13.04.1868, Magela, Ethiopia)

Împărat al Ethiopiei (1855–1868), considerat adesea primul conducător modern al Ethiopiei. A ajuns pe tron prin cucerirea celorlalte regate. A unit regatele etiopiene într-un imperiu, a încercat să polarizeze loialitatea în jurul guvernului, nu în jurul Bisericii Etiopiene și să abolească sistemul feudal. Deși nu și-a atins scopurile, exemplul său a fost urmat de succesori. Domnia sa a luat sfârșit atunci când o forță britanică aflată sub conducerea lui Robert Napier a atacat țara, motivul fiind întemnițarea unor cetățeni britanici.

Teodosiu I Boradiotes

(m. după 1183)

Patriarh ortodox grec al Constantinopolului (1179–1183). În această calitate a impus condiții riguroase celor care voiau să se convertească de la islam la creștinism, împotriva dorințelor împăratului Manuel I Comnen. De asemenea, s-a opus propunerii pe care a făcut-o Manuel papei Alexandru III și Bisericii Catolice, refuzând să coopereze cu privire la propunerea de reunire a celor două ramuri ale creștinismului. Împăratul care a urmat la tron l-a obligat să abdice.

Teodosiu I *sau* Teodosiu cel Mare *nume complet* Flavius Teodosius

(11.01.347 d.Hr., Ganca, Gallaecia/Spania - 17.01.395 d.Hr., Mediolanum)

Împărat al Imperiului Roman de Răsărit (379–392 d.Hr.) și al ambelor imperii romane (392–395 d.Hr.). S-a născut din părinți creștini și a făcut serviciul militar sub conducerea tatălui său care era general. S-a distins în lupta împotriva sarmaților și a fost proclamat de Grațian conducător al Imperiului Roman de Răsărit (379 d.Hr.). Pentru a potoli dezbaterile aprinse asupra adevăratului creștinism, a adoptat Crezul niceo-constantinopolitan ca normă a creștinismului (380 d.Hr.). A încheiat un tratat

cu vizigoții (382 d.Hr.). Când generalul spaniol Maximus l-a îndepărtat pe împăratul din Imperiul Roman de Apus (387 d.Hr.), Teodosiu l-a înfrânt pe uzurpator (388 d.Hr.), declarându-și autoritatea supremă asupra întregului imperiu (392 d.Hr.). A avut dispute cu Sf. Ambrozie asupra rolului bisericii în treburile imperiului, dar nu a acordat putere bisericii. În 392 d.Hr., puterea la Roma a fost preluată de către armate care susțineau păgânismul, conduse de Arbogast și Eugenius. În 394 d.Hr., Teodosius i-a învins, proclamând victoria creștinismului asupra zeilor păgâni.

Teodosiu II

(10.04.401 d.Hr., Constantinopol - 28.07.450 d.Hr.)

Împărat al Imperiului Roman de Răsărit (408–450 d.Hr.). În 402 d.Hr. a fost proclamat coimperator, împreună cu tatăl său, Arcadius (fiu al lui Teodosiu I), apoi a ajuns conducător unic al Imperiului de Răsărit când avea șapte ani, la început sub regență. A fost un om învățat și blând care le-a permis rudelor și miniștrilor să se amestece la guvernare. Generalii săi i-au respins de două ori pe perși (422, 447 d.Hr.), dar nu au reușit să-i alunge pe vandali din Africa romană (429 d.Hr.) și să oprească invaziile lui Attila (441–443 d.Hr., 447 d.Hr.). Erezia nestoriană a cauzat mișcări sociale interne. Se spune că Teodosiu a construit zidul din jurul Constantinopolului (413 d.Hr.), a înființat Universitatea din Constantinopol (425 d.Hr.) și a promulgat Codul teodosian (438 d.Hr.).

Teodosiu de Alexandria

(535-566 d.Hr.)

Patriarh al Constantinopolului (535–566 d.Hr.). Fiind monofizit moderat, s-a opus monofiziților mai radicali și nu a acceptat poziția ortodoxă exprimată în Sinodul de la Calcedon (451 d.Hr.). A fost îndepărtat de la administrarea patriarhatului și arestat în Constantinopol, dar a influențat bisericile independente din Antiohia, Siria și Egipt.

teologia eliberării

Mișcare romano-catolică originară din America Latină a sec. XX, care caută să exprime credința religioasă prin acte de caritate și sprijinirea schimbărilor politice și sociale. A început în anul 1968, când episcopi din cadrul Conferinței Episcopilor din America Latină ținută în Medellín, Columbia, au formulat drepturile săracilor și au afirmat că națiunile industrializate se îmbogățesc pe spatele lumii a treia. Principala lucrare a mișcării, *Teologia eliberării* (Teologia de la liberación - Perspectivas, 1971), a fost scrisă de preotul peruan Gustavo Gutiérrez (n. 1928). Teologii eliberării au fost, câteodată, acuzați că ar furniza argumente marxismului, iar Vaticanul a încercat să diminueze influența lor prin numirea unor prelați mai conservatori.

teologie

Studiu al naturii lui Dumnezeu și al relației dintre uman și divin. Termenul a fost folosit pentru prima dată în lucrările lui Platon și ale altor filozofi greci și se referea la studiul mitului, dar această disciplină s-a extins în creștinism și a fost aplicată în toate religiile teiste (*vezi* teism). Examinează doctrine referitoare la subiecte precum păcatul, credința și harul și ia în discuție termenii legământului dintre Dumnezeu și omenire în privința mântuirii și a escatologiei. Teologia consideră indiscutabilă autoritatea unui învățător religios sau validitatea unei experiențe religioase. Se distinge de filozofie prin faptul că se ocupă mai mult cu justificarea și explicarea unei credințe decât cu punerea sub semnul întrebării a unor aspecte fundamentale ale unei asemenea credințe, dar adesea folosește metode cvasifilozofice.

teoremă

În matematică sau logică, propoziție a cărei validitate a fost stabilită sau demonstrată. Constă dintr-o ipoteză și o concluzie, începând cu anumite presupuneri care sunt necesare și suficiente pentru a stabili un rezultat. Un sistem de teoreme care se construiesc și se argumentează una pe cealaltă constituie o teorie. Totuși, într-o teorie numai propozițiile care sunt esențiale, importante sau de un interes special sunt numite teoreme. Propozițiile mai puțin importante, care sunt de obicei trepte în demonstrarea unor rezultate mai importante, se numesc leme. O propoziție dovedită ca o consecință directă a unei teoreme este corolarul acelei teoreme. Unele teoreme (și chiar leme sau corolare) sunt izolate și li se dau denumiri (de ex. teorema lui Gödel, teorema fundamentală a algebrei, teorema fundamentală a analizei matematice, teorema lui Pitagora).

teorema binomului

În algebră, formulă de dezvoltare a binomului $(x + y)$ ridicat la orice putere întreagă pozitivă. Un caz simplu este dezvoltarea lui $(x + y)^2$, adică $x^2 + 2\,xy + y^2$. În general, expresia $(x + y)^n$ se dezvoltă ca sumă de $(n+1)$ termeni, în care puterea lui x descrește de la n la 0, în timp ce puterea lui y crește de la 0 la n, în termeni succesivi. Termenii pot fi exprimați cu ajutorul noțiunii de factorial în expresia $[n\,!/((n - r)\,!r!)]\,x^{n-r}\,y^r$, unde r ia valori întregi de la 0 la n.

teorema fundamentală a algebrei

Teoremă demonstrată de Carl Friedrich Gauss, în 1799. Stabilește că fiecare ecuație polinomială de grad n cu coeficienți numere complexe are n rădăcini sau soluții în domeniul numerelor complexe.

teorema fundamentală a analizei matematice

Pune în relație derivata și integrala, fiind metoda fundamentală de evaluare a integralelor definite (*vezi* calculul diferențial și calculul integral). Pe scurt, afirmă că orice funcție continuă pe un interval (*vezi* continuitate) are ca inversă (integrală) o altă funcție a cărei variație (derivată) este egală cu acea funcție pe intervalul considerat. Integrala definită a unei asemenea funcții pe un interval $a<x<b$ este diferența F(b) - F(a), unde F este primitiva funcției. Această teoremă deosebit de frumoasă prin simplitatea ei ilustrează relația de funcție inversă dintre derivată și integrală și servește ca punct de referință pentru științele exacte. A fost formulată independent de către Isaac Newton și G. W. Leibniz.

teorema hărții în patru culori

În topologie, veche ipoteză conform căreia nu sunt necesare mai mult de patru culori pe orice fel de hartă, astfel încât oricare două zone adiacente să fie colorate diferit. A fost formulată prima oară în 1852 de Francis Guthrie, un student britanic al unei facultăți de matematică, și a fost demonstrată în 1976 de Kenneth Appel și Wolfgang Haken, cu ajutorul unui program realizat pe calculator.

teorema limitei centrale

În statistică, una dintre teoremele fundamentale ale probabilităților. Inițial cunoscută ca lege a erorilor, stabilește că suma unui set de variabile aleatorii se apropie de distribuția normală, indiferent de distribuția variabilelor individuale, în anumite condiții generale date. Mai mult, media distribuției normale (*vezi* medie, mediană și mod) va coincide cu media (aritmetică) a mediilor (statistice) a fiecărei variabile aleatorii.

teoremele valorii medii

Două teoreme în matematică, una asociată cu calculul diferențial, cealaltă cu calculul integral. Prima presupune că orice funcție diferențiabilă, definită pe un interval, are o valoare medie, la care tangenta este paralelă cu linia care leagă punctele terminale ale graficului funcției pe acel interval. De exemplu, dacă o mașină, pornind din loc, străbate un kilometru într-un minut, acea mașină trebuie să fi avut o viteză de un kilometru pe minut cândva, pe parcursul distanței. În calculul integral, valoarea medie a unei funcții pe un interval este, în esență, media aritmetică (*vezi* medie, mediană și mod) a valorilor ei din interval. Deoarece numărul valorilor este infinit, o medie aritmetică reală nu este posibilă. Teorema arată cum se stabilește valoarea medie folosind o integrală definită. *Vezi* teorema lui Rolle.

teoria acid-bază

Teorii care dau naștere la definiții alternative pentru acizi și baze. Teoria originală se baza pe teoria electrolitică a soluțiilor elaborată de Svante Arrhenius, care se referea la disocierea apei în hidrogen H^+ și ioni de hidroxid OH^-. Pentru a explica comportamentul unei substanțe chimice, mai ales dacă apa nu este prezentă, au fost elaborate alte două teorii. Cea mai larg acceptată și mai folositoare este definiția Brönsted-Lowry (1923): un acid este o substanță chimică ce tinde să piardă un proton (H^+), iar o bază este o substanță chimică ce tinde să câștige un proton. O alta este definiția Lewis (1923): un acid (*vezi* electrofil) este o substanță chimică ce poate accepta o pereche de electroni de la o bază (*vezi* nucleofil), pe care o împarte cu aceasta, pentru a forma o legătură covalentă. Cele trei teorii au anumite asemănări, dar și diferențe subtile și importante pentru anumite aplicații.

teoria actelor de vorbire

Teorie semantică, potrivit căreia sensul expresiilor lingvistice poate fi explicat cu ajutorul regulilor care guvernează folosirea lor în cadrul a diferite acte de vorbire (ex.:

admonestare, ordin, exclamație, promisiune, întrebare, solicitare, atenționare). Spre deosebire de teoriile care susțin că expresiile lingvistice au un înțeles în virtutea contribuției lor la condițiile de adevăr ale propozițiilor în care apar, această teorie explică sensul lingvistic plecând de la modul în care sunt folosite cuvintele și propozițiile în efectuarea unor acte de vorbire. Unii exponenți ai teoriei pretind că sensul unui cuvânt nu este altceva decât contribuția acelui cuvânt la natura actului de vorbire, care poate fi înfăptuit prin folosirea lui. Ludwig Wittgenstein și J.L. Austin au jucat un rol important în dezvoltarea teoriei.

teoria acțiunii

Subdomeniu al filozofiei minții, deosebit de important pentru etică; se ocupă cu distincția dintre lucrurile care i se întâmplă unei persoane și lucrurile pe care persoana le face sau le cauzează. Teoreticienii acțiunii iau în considerare noțiuni precum motiv, dorință, scop, deliberare, decizie, intenție și liber-arbitru (*vezi* problema liberului-arbitru). O problemă centrală o reprezintă aceea a actului de voință, ce leagă intenția de mișcările corpului; în cuvintele lui Ludwig Wittgenstein, „Ce rămâne din faptul că eu ridic brațul, dacă scad mișcarea de ridicare pe care o parcurge brațul meu?"

teoria aspectului dual

Tip de monism minte-trup. Conform teoriei dublului aspect, aspectul mental și cel material sunt atribute ale aceleiași realități unitare care nu este, la rândul ei, nici de natură mentală, nici materială. Acest punct de vedere își are originea în metafizica lui Benedict de Spinoza, care consideră că intelectul și materia reprezintă doar două dintre nenumăratele atribute ale unicei substanțe existente, pe care el a identificat-o cu Dumnezeu. *Vezi și* problema spirit-corp.

teoria automatelor /automata theory/

Principii fizice și logice referitoare la operația făcută de orice dispozitiv electromecanic (sistem automat) de convertire a inputului informațional dintr-o formă în alta, sau într-o anumită acțiune, după un algoritm. Norbert Wiener și Alan M. Turing sunt considerați pionierii acestui domeniu. În informatică, teoria automatelor se referă la construirea roboților (*vezi* robotică) din blocuri de bază folosite la construirea automatelor. Cel mai relevant exemplu de sistem automat general este computerul digital electronic, având o capacitate de stocare în memorie foarte mare, dar fixă. Rețelele de automate pot fi create pentru a imita comportamentul uman. *Vezi și* inteligență artificială; sistem Turing.

teoria autorului

Teorie care afirmă că regizorul unui film este autorul lui. A apărut în Franța în anii 1950 și a fost promovată de François Truffaut, Jean-Luc Godard și de revista *Cahiers du cinéma*. Regizorul supervizează și scrie scenariul audio și vizual al filmului și de aceea are o responsabilitate mai mare pentru conținutul acestuia decât scenaristul. Adepții teoriei susțin ideea că toate filmele de succes poartă amprenta caracteristică a regizorului lor.

teoria BCS

Teorie vastă care explică comportamentul materialelor supraconductoare. A fost dezvoltată în 1957 de către John Bardeen, Leon Cooper și J. Robert Schrieffer (n. 1931), din inițialele numelor acestora alcătuindu-se numele teoriei. Cooper a descoperit că electronii dintr-un supraconductor sunt grupați în perechi (perechile Cooper) și că mișcările tuturor perechilor într-un singur supraconductor constituie un sistem care funcționează ca o entitate unică. O tensiune electrică aplicată supraconductorului face ca perechile Cooper să se miște, formându-se curentul electric. Când tensiunea este înlăturată, curentul continuă să circule, deoarece perechile nu întâmpină nici o rezistență. *Vezi* supraconductivitate.

teoria benzilor

În chimie și fizică, model teoretic care descrie stările electronilor în materialele solide, putând avea valori de energie numai în anumite intervale specifice, numite benzi energetice. Intervalele de energie dintre două benzi se numesc benzi interzise. După cum electronii se mișcă într-un atom de la un nivel de energie la altul, tot astfel aceștia se pot mișca într-un material solid de la un nivel de energie dintr-o bandă la un altul din aceeași bandă sau dintr-o altă bandă. Teoria benzilor explică multe proprietăți electrice și termice ale solidelor și formează baza tehnologiei unor dispozitive cum ar fi cele semiconductoare, elementele de încălzire și condensatoarele (*vezi* capacitate).

teoria cantitativă a banilor

În economie, teorie care face legătura dintre variațiile de prețuri și variațiile de cantitate monetară. Cu ajutorul ei se analizează factorii ce determină inflația și deflația. Teoria cantitativă a fost formulată în sec. XVII–XVIII de filozofi ca John Locke și David Hume pentru a lupta împotriva mercantilismului. Ei fac deosebirea între bani și avere și afirmă că, dacă acumularea de bani duce doar la creșterea prețurilor într-o țară, politica mercantilistă care pledează pentru balanța comercială ar crește doar suma de bani și nu averea. Teoria a contribuit la preponderența comerțului liber asupra protecționismului. În sec. XIX–XX ea a jucat un rol important în analiza ciclurilor de afaceri și în teoria ratelor de schimb valutar.

teoria catastrofei

Ramură a matematicii (considerată ramură a geometriei) care cercetează felul în care schimbările treptate ale unui sistem au rezultate severe, bruște (deși, de obicei, lucrurile nu stau chiar atât de rău cum o sugerează numele). Un exemplu simplu este modul în care un mixer de cafea din plastic, supus presiunii graduale exercitate la ambele capete, se va învârti energic într-o direcție sau alta. Alte „catastrofe" sunt fenomenele optice precum reflexia sau refracția luminii într-o suprafață de apă mișcătoare. În mod speculativ, idei împrumutate din teoria catastrofei au fost aplicate de sociologi în cazul unor situații precum erupția subită a violențelor populare.

teoria câmpului cuantic

Teorie care unifică mecanica cuantică și teoria specială a relativității pentru a studia fenomenele subatomice. În particular, interacțiunile particulelor subatomice sunt descrise în funcție de interacțiunile lor cu câmpurile, precum câmpul electromagnetic. Oricum, câmpurile sunt cuantificate și reprezentate prin particule, cum ar fi fotonul, în cazul câmpurilor electromagnetice. Electrodinamica cuantică descrie interacțiunea particulelor încărcate electric prin câmpurile electromagnetice. Cromodinamica cuantică descrie acțiunea forței tari. Teoria forței electrice slabe, o teorie unificată a forțelor electromagnetice și a forțelor slabe, are un suport experimental considerabil și poate fi ușor extinsă pentru forța tare. Teoriile care includ forța gravitațională (*vezi* gravitație) sunt mai speculative. *Vezi* marea teorie unificată; teoria câmpului unificat.

teoria câmpului unificat

Încercare de a descrie toate interacțiunile fundamentale dintre particulele elementare în termenii unui singur cadru teoretic (o teorie universală), bazat pe teoria câmpului cuantic. Până acum, forța slabă și forța electromagnetică au fost unite cu succes în cadrul teoriei forței electrice slabe, iar forța tare este descrisă printr-o teorie a câmpului cuantic similară, numită cromodinamica cuantică. Totuși, încercările de a unifica teoria forței tari și cea a forței electrice slabe într-o mare teorie unificată au dat greș, ca și încercările de a formula o teorie cuantică de sine stătătoare a gravitației.

teoria câmpurilor

În matematică, ramură a algebrei superioare care se ocupă cu un tip special de sistem constând dintr-o mulțime de obiecte (de ex. numere) și două operații de combinare (de ex. adunare și înmulțire). Împreună, acestea satisfac axioma care afirmă că mulțimea de obiecte formează un grup comutativ sub adunare (vezi teoria grupurilor), că atunci când 0 nu există, mulțimea este, de asemenea, un grup comutativ și sub operația de înmulțire, și că acele două operații satisfac legea distributivității $a(b + c) = ab + ac$. Cel mai des întâlnite câmpuri sunt numerele raționale, numerele reale și numerele complexe, asociate, de obicei, cu adunarea și înmulțirea. Studierea ecuațiilor polinomiale și a soluțiilor lor a condus la dezvoltarea teoriei câmpurilor.

teoria cinetică a gazelor

Teorie bazată pe descrierea elementară a unui gaz, în urma căreia se pot determina multe caracteristici ale gazelor. Concepută în mare parte de către James Clerk Maxwell și Ludwig Boltzmann, aceasta este una dintre cele mai importante teorii din știința modernă. Cel mai simplu model cinetic se bazează pe presupunerile că (1) un gaz este compus dintr-un mare număr de molecule identice care se mișcă haotic, separate de distanțe mari în comparație cu dimensiunea lor; (2) moleculele sunt antrenate în coliziuni perfect elastice (fără pierderea de energie cinetică) cu alte molecule și cu pereții recipientului; (3) transferul de energie

cinetică între molecule ia forma căldurii. Deși acest model descrie un gaz perfect, el reprezintă și o caracterizare aproximativă a unui gaz real. Folosind teoria cinetică, oamenii de știință pot relaționa mișcarea independentă a moleculelor de gaz cu presiunea, volumul, temperatura, vâscozitatea și conductivitatea termică a acestora.

teoria comunicației
sau teoria informației

Ramură a matematicii care se ocupă cu studiul transmiterii, receptării și procesării semnalelor. Își are originile în metodele matematice ale lui Claude E. Shannon pentru măsurarea gradului de ordine (nonaleatoriu) dintr-un semnal, care se baza pe teoria probabilității și pe procesul stocastic. A dus la descoperirea unor tehnici pentru determinarea ratei cu care o sursă produce informație, a capacității unui canal de a manevra informația și a mediei cantității de informație dintr-un anumit tip de mesaj dat. Fiind extrem de importante pentru crearea de sisteme de comunicație, aceste tehnici au aplicații importante în lingvistică, psihologie și chiar în teoria literaturii.

teoria comutării

Teorie a circuitelor destinate unor dispozitive digitale ideale, inclusiv a structurii, comportamentului și formei lor. Cuprinde logica booleană (*vezi* algebra booleană), componentă de bază a sistemelor electronice digitale moderne. Această teorie este esențială în domeniile telefoniei, telegrafiei, procesării datelor și altor tehnologii care implică decizii rapide în legătură cu informațiile utilizate. *Vezi* și teoria cozilor.

teoria controlului

Domeniu al matematicii aplicate, important pentru controlul anumitor procese și sisteme fizice. A devenit un domeniu de sine stătător la sfârșitul anilor 1950 și începutul anilor 1960. După Al Doilea Război Mondial, problemele care apăreau în inginerie și economie au fost recunoscute ca fiind variante ale problemelor din ecuațiile diferențiale și ale calculului variațional, deși nu erau tratate de teoriile existente. Au fost aduse modificări speciale tehnicilor și teoriilor clasice, pentru a rezolva fiecare problemă în parte, până când s-a recunoscut că aceste probleme, aparent diferite, aveau toate aceeași structură matematică. Astfel a apărut teoria controlului. *Vezi și* sistem de control.

teoria corzilor
sau teoria supercorzilor/string theory/

Teorii ale fizicii cuantice care tratează particulele elementare (*vezi* particulă subatomică) ca obiecte infinitezimale unidimensionale cu caracter de „coardă" și nu ca puncte fără dimensiune în spațiu-timp. Vibrațiile diferite ale corzilor corespund unor particule diferite. Introduse la începutul anilor 1970 în încercarea de a descrie forța tare, teoriile supercorzilor au devenit cunoscute în anii 1980, când s-a demonstrat că ar putea ajuta la fundamentarea unei teorii de sine stătătoare a câmpului cuantic care ar putea descrie atât gravitația, cât și forțele slabe, tari și electromagnetice. Dezvoltarea unei teorii unificate a câmpului cuantic reprezintă un obiectiv important în fizica cuantică teoretică, dar luarea în considerare a gravitației ridică, de obicei, probleme dificile, legate de valori infinite în calcule. Cea mai promițătoare dintre teoriile supercorzilor propune 11 dimensiuni: patru corespund celor trei dimensiuni spațiale obișnuite și timpul, în vreme ce restul sunt curbate și neperceptibile.

teoria cozilor
sau teoria șirurilor de așteptare

Studiu al comportamentului cozilor (șiruri de așteptare) și a elementelor acestora. Teoria șirurilor de așteptare este un instrument pentru studierea mai multor parametri de performanță a sistemelor informatice și este utilă în special în localizarea motivelor strangulărilor, reprezentând o activitate informatică întreruptă din cauza numărului mare de date care așteaptă să fie procesate într-o anumită fază. Dimensiunea șirurilor de așteptare și timpul de așteptare pot fi luate în considerație, iar elemente ale șirurilor de așteptare pot fi studiate și manipulate, în funcție de factori cum ar fi prioritatea, dimensiunea sau timpul de sosire.

teoria critică

Mișcare de inspirație marxistă în filozofia socială și politică, asociată cu activitatea Școlii de la Frankfurt. Se trage în special din gândirea lui Karl Marx și a lui Sigmund Freud, susținând că unul din scopurile principale ale filozofiei este promovarea emancipării cu ajutorul eliminării relațiilor opresive și dominatoare din societate. Susținând că știința, alături de

alte forme de cunoaştere, a devenit doar un instrument în slujba oprimării, teoreticienii critici avertizau împotriva credinţei oarbe în progresul ştiinţific care însoţea modernizarea. Cunoaşterea ştiinţifică, susţineau ei, nu trebuie considerată un scop în sine, dacă nu ajută la emanciparea umanităţii. Începând cu anii 1970, teoria critică a devenit foarte influentă în întreaga lume, în special în studiul dreptului, al ştiinţelor sociale, al istoriei şi al literaturii.

teoria deciziei

În statistică şi în diferite subdomenii filozofice înrudite cu ea, teorie şi metodă de formulare şi rezolvare a problemelor generale de ordin decizional. O astfel de problemă este caracterizată de un anumit număr de stări posibile ale mediului analizat sau de posibilele sale condiţii iniţiale; un anumit număr de experimente la îndemână şi un anumit număr de rezultate posibile pentru fiecare experiment, de natură să ofere informaţii cu privire la starea de lucruri ce necesită o decizie; un anumit număr de acţiuni disponibile, ce pot fi întreprinse în funcţie de experimentele făcute şi de consecinţele lor; şi un anumit număr de consecinţe posibile ale respectivelor acte, de aşa natură încât fiecare dintre acţiunile amintite îi atribuie uneia dintre stări iniţiale o posibilă consecinţă. Problema este abordată prin cercetarea probabilităţii consecinţelor condiţionate de diferitele experimente şi acte şi prin atribuirea unei funcţii utilitare fiecărui grup de consecinţe, potrivit unei anumite scheme valorice sau unei ierarhii de preferinţe a celui care ia decizia. O soluţie optimă constă într-o funcţie decizională optimă, care atribuie fiecărui experiment posibil o acţiune optimă prin care să mărească la maximum utilitatea (sau valoarea), precum şi alegerea unui experiment optim. *Vezi* analiza cost-beneficiu; teoria jocului.

teoria filmului

Teorie dezvoltată pentru a explica natura filmelor şi felul în care se declanşează reacţiile afective şi mentale ale spectatorilor. Consideră cinematografia o artă distinctă. *Vezi* documentar; Sergei Eisenstein; film noir; noul val.

teoria forţei electrice slabe

Teorie care descrie atât forţa electromagnetică, cât şi forţa slabă. Deşi cele două forţe par a fi opuse, ele reprezintă, de fapt, aspecte diferite ale unei forţe fundamentale. Această teorie, formulată în anii 1960 de către Sheldon Glashow (n. 1932), Steven Weinberg (n. 1933) şi Abdus Salam (1926–1996), reprezintă un moment de referinţă în ştiinţa sec. XX, aducându-le autorilor Premiul Nobel în 1979. A prefigurat descoperirea particulei W şi a particulei Z şi a fost validată în anii 1980. *Vezi şi* interacţiune fundamentală, teoria câmpului unificat.

teoria fundamentală a aritmeticii

Principiu fundamental al teoriei numerelor, demonstrat de Carl Friedrich Gauss, în 1801. Conform acestuia, orice număr întreg mai mare de 1 poate fi exprimat ca un produs de numere prime într-un singur mod.

teoria germenilor

Teorie conform căreia anumite boli sunt provocate de invadarea organismului de către microorganisme. Louis Pasteur, Joseph Lister şi Robert Koch sunt principalii savanţi care au contribuit la dezvoltarea şi impunerea ei către sfârşitul sec. XIX. Pasteur a demonstrat că organismele din aer cauzează fermentaţia şi alterarea alimentelor; Lister a utilizat pentru prima dată un antiseptic pentru a elimina germenii din aer şi pentru a preveni infecţia, iar Koch a fost primul care a stabilit legătura cauzală între un anume microorganism şi o boală (antrax). În practica medicală, implicaţiile efective ale teoriei germenilor (denumită şi teoria celulară) nu au apărut imediat după demonstrarea acesteia, chirurgii continuând să opereze fără măşti sau bonete până în anii 1890.

teoria grafurilor

Teorie matematică a reţelelor. Un graf este alcătuit din noduri (numite şi puncte sau vârfuri) şi margini (drepte) care leagă anumite perechi de noduri. O margine care leagă un nod de el însuşi se numeşte arc. În 1735, Leonhard Euler a publicat o analiză a unei vechi probleme legate de posibilitatea de a traversa fiecare dintre cele şapte poduri (nici un pod nu trebuie traversat de două ori) care trec peste un râu ce se bifurcă, având în centru o insulă. Euler a arătat că nu există o asemenea posibilitate, demonstraţia sa stând astăzi la baza teoriei grafurilor şi a topologiei.

teoria grupurilor

În algebra modernă, sistem care constă într-un set de elemente și o operație pentru combinarea lor și care împreună satisfac anumite axiome. Ea afirmă că grupul trebuie să fie închis în raport cu operația respectivă (combinarea oricăror două elemente produce un alt element din grup), pentru ca acesta să respecte legea asociativității, să conțină un element de identitate (care, în combinație cu oricare alt element, îl lasă pe acesta neschimbat) și ca fiecare element să aibă un invers (care, în combinație cu elementul respectiv, să dea elementul de identitate). Dacă grupul satisface și legea comutativității, este numit grup comutativ sau abelian. Mulțimea numerelor întregi în adunare, unde elementul de identitate este 0, iar inversul este numărul cu semn schimbat, formează un grup abelian.

teoria haosului

În matematică, teorie care descrie comportamentul haotic într-un sistem complex. Aplicațiile acestei teorii includ studiul curgerii turbulente a fluidelor, neregularități ale sistemelor biologice, dinamica populațiilor, reacțiile chimice, fizica plasmei, meteorologie, mișcarea grupurilor și a roiurilor de stele, dinamica transporturilor și multe alte domenii.

teoria identității

În filozofia minții, doctrină conform căreia evenimentele mentale sunt identice cu procesele fizico-chimice din creier. Așa-numita teorie-tip a identității susține că fiecare eveniment de ordin mental, de exemplu durerea, este identic cu unele incidente cerebrale, de ex. arderea fibrei nervoase. Ca reacție la obiecțiile care priveau multiplele evenimente reale ce pot sta la baza aceleiași stări mentale, teoria „semn" a identității susține că fiecare „semn" al stărilor mentale, cum ar fi o durere particulară, este identic cu un „semn" al unui eveniment din creier. *Vezi și* problema spirit-corp.

teoria jocului

Ramură a matematicii aplicate care se ocupă cu analiza anumitor situații în care există o interacțiune între diverse părți ce pot avea interese similare, opuse sau mixte. Teoria jocului a fost elaborată inițial de către John von Neumann și Oscar Morgenstern (1902–1977) și dezvoltată în cartea *Teoria jocurilor și comportamentul economic* (The Theory of Games and Economic Behavior, 1944). Într-un joc tipic, jucătorii care iau deciziile, având fiecare scopul său, încearcă să-și dovedească superioritatea unul în fața celuilalt, anticipându-și reciproc deciziile; finalul jocului reflectă consecințele acestor decizii. Soluția jocului constă în anticiparea deciziilor pe care ar trebui să le ia jucătorii și în descrierea rezultatului acestuia. *Vezi și* teoria deciziei; dilema prizonierului.

teoria mănunchiurilor

Teorie dezvoltată de David Hume, conform căreia mintea nu este formată decât dintr-un simplu mănunchi de percepții lipsite de orice unitate sau coeziune profundă și legate numai prin relații de asemănare, succesiune sau cauzalitate. Refuzul bine argumentat al lui Hume de a accepta o formă de existență substanțială sau unitară a eului a dat naștere unei crize filozofice, din care Immanuel Kant a încercat să salveze filozofia occidentală.

teoria măsurării

În matematică, generalizare a conceptelor de lungime și suprafață (*vezi* lungime, arie și volum), la mulțimi arbitrare de puncte care nu sunt compuse din segmente de linie sau dreptunghiuri. O măsură este orice regulă pentru asocierea unui număr cu o mulțime. Rezultatul trebuie să fie nonnegativ și, în același timp, adițional, în sensul că măsura a două mulțimi care nu se suprapun este egală cu suma măsurilor lor individuale. Conceptul este destul de simplu pentru mulțimile constituite din segmente de linie sau dreptunghiuri, însă măsura mulțimilor precum regiunile curbate sau intervale cu puncte lipsă necesită metode mai abstracte, precum limite și submulțimi superioare și inferioare.

teoria mulțimilor

Ramură a matematicii care se ocupă cu proprietățile mulțimilor. Este mai folositoare când este aplicată altor zone ale matematicii, care îi împrumută și adaptează terminologia și conceptele. Printre acestea se numără operațiile de reuniune ($\cup$) și de intersectare ($\cap$). Reuniunea a două mulțimi este o altă mulțime ce conține toate elementele celor două mulțimi, fiecare element luat o singură dată. Intersecția a două mulțimi este tot o mulțime a tuturor elementelor comune celor două mulțimi inițiale. Teoria mulțimilor este folositoare

la analiza conceptelor mai dificile din matematică și logică. A fost creată pe o bază teoretică fermă de Georg Cantor, care a descoperit valoarea mulțimilor studiate în analiza problemelor din logica simbolică și din teoria numerelor.

teoria numerelor

Ramură a matematicii care se ocupă cu proprietățile și relațiile dintre numerele întregi. Datorită varietății de probleme aparent simple pe care le oferă este un domeniu preferat în special de matematicienii amatori și de studenți. Răspunsurile sunt, însă, mai greu de obținut. Se spune că orice problemă de matematică nerezolvată de peste un secol aparține domeniului teoriei numerelor. Un exemplu relevant ar fi ultima teoremă a lui Fermat, care a fost recent rezolvată.

teoria plasmei germinative

Concept legat de suportul fizic al eredității, impus de biologul August Weismann (1834–1914). Conform acestei teorii, germoplasma, pe care Weismann o considera independentă de toate celelalte celule ale organismului, este elementul esențial al celulelor germinative (ovule și spermatozoizi), fiind transmisă din generație în generație. Formulată pentru prima dată în 1883, teoria sa o contrazicea pe cea a trăsăturilor dobândite, a lui J.-B. Lamarck, predominantă în acel moment. Deși conceptele sale au suferit modificări, ideea stabilității materialului genetic reprezintă fundamentul înțelegerii moderne a eredității.

teoria probabilității

Ramură a matematicii care se ocupă cu analiza evenimentelor întâmplătoare. Probabilitatea înseamnă definirea numerică a posibilității pe o scară de la 0 (imposibilitate) la 1 (siguranță absolută). Probabilitatea este, de obicei, exprimată ca relație între numărul de cazuri în care un eveniment se poate întâmpla și numărul total de lucruri care se pot întâmpla (de ex., există 13 posibilități de a trage un carou dintr-un pachet de 52 de cărți, deci probabilitatea de a nimeri un carou este de 13/52 sau ¼). Teoria probabilității a apărut datorită încercărilor de a înțelege jocurile de cărți și jocurile de noroc. Pe măsură ce știința a devenit mai riguroasă, analogiile dintre anumite fenomene biologice, fizice și sociale și jocuri au devenit tot mai clare (de ex., procesul de definire a sexului la nou-născuți are secvențe similare cu cele ale aruncării banului). Ca rezultat, probabilitatea a devenit un instrument fundamental al geneticii moderne și al multor altor discipline. Teoria probabilității stă, de asemenea, la baza industriei asigurărilor, în forma statisticilor actuariale.

teoria productivității marginale

Teorie economică conform căreia firmele plătesc un agent productiv doar dacă acesta contribuie la succesul financiar al firmei. Creată de economiști precum John Bates Clark și Philip Henry Wicksteed la sfârșitul sec. XIX, teoria productivității marginale susține că nu este profitabil să cumperi, de ex., o oră de muncă, dacă ea adaugă venitului mai puțin decât costă. Cantitatea în exces a costurilor generate de un aport productiv reprezintă valoarea respectivului produs marginal; teoria postulează că fiecare tip de aport trebuie să primească valoarea propriului produs marginal.

teoria războiului just

Sumă de condiții în care recurgerea la război este legitimă din punct de vedere moral (*ius ad bellum*), dar și regulile de comportament moral în cadrul acțiunilor armate (*ius in bello*). Printre condițiile propuse ca justificând recurgerea la război se numără: războiul să fie just (cu alte cuvinte, să constituie o legitimă apărare față de un atac sau de amenințarea unui atac armat iminent), autoritatea care își asumă inițierea războiului să aibă competența de rigoare, toate alternativele pașnice să fi fost epuizate și să existe o speranță rezonabilă de succes. Una din cele două condiții importante pentru un comportament just de război este ca forța armată lansată în conflict să fie „proporțională" cu cauza justă pe care războiul se presupune că o servește (în sensul că răul generat de război să nu fie mai mare decât binele pe care îl reprezintă cauza justă). A doua cere să se facă o discriminare între personalul militar și cei nevinovați (civilii noncombatanți) care nu trebuie uciși. Conceptul de război just s-a dezvoltat în sânul Bisericii creștine timpurii; el a fost discutat de Sf. Augustin, în sec. IV d.Hr. și era încă acceptat de Hugo Grotius, în sec. XVII. Importanța sa a scăzut ulterior, dar în sec. XX s-a constatat o revigorare a acestuia legată de dezvoltarea armelor nucleare (a căror utilizare, după unii, încalcă condițiile de

proporționalitate și discriminare) și de apariția „intervențiilor umanitare" împotriva acțiunilor de genocid și a altor crime comise între granițele unui singur stat.

teoria stării staționare

Concept al unui univers în expansiune a cărui densitate medie rămâne constantă, materia fiind continuu și pretutindeni creată pentru a forma noi stele și galaxii cu aceeași viteză cu care cele vechi se retrag. Un univers în expansiune nu are început sau sfârșit, iar densitatea sa medie și dispunerea galaxiilor sunt aceleași, indiferent din ce punct ar fi privite. Conform acestei teorii, cosmosul ar fi alcătuit din galaxii de toate vârstele. Teoria a fost enunțată în anii 1920 de William Macmillan (1861–1948) și modificată de Fred Hoyle pentru a nu intra în contradicție cu modelul cosmologic al Big Bangului. Multe dintre datele obținute începând cu anii 1950 contrazic teoria expansiunii universului și sprijină modelul Big Bang.

teoria tipurilor

În logică, teorie introdusă de Bertrand Russell și Alfred North Whitehead în lucrarea *Principia Mathematica* (1910–1913) care se ocupă cu paradoxurile logice rezultate din utilizarea liberă a funcțiilor propoziționale ca variabile. Tipul unei funcții propoziționale este determinat de numărul și de tipul argumentelor sale (variabilele distincte pe care le conține). Contradicțiile din cadrul sistemului sunt evitate prin faptul că nu se permite ca funcțiile propoziționale să fie aplicate argumentelor de tip egal sau superior.

teosinte

Iarbă anuală, viguroasă, înaltă (*Zea mexicana* sau *Euchlaena mexicana*) din familia *Poaceae* (sau *Gramineae*), originară din Mexic. Înrudită cu porumbul, crește sub formă de tufe mari, fiecare ramificație producând snopi de spice fructifere, fiecare fruct fiind închis într-un înveliș dur, la capătul superior atârnând mătase, ca la știuletele de porumb. Specii de porumb au fost încrucișate recent cu teosinte, producând o specie perenă de porumb.

Teotihuacán

Cel mai mare oraș din perioada precolumbiană (deși nu și cel mai populat), situat în partea centrală a Mexicului, la o distanță de cca 50 km NE de actualul Ciudad de México. Și-a exercitat influența în primii 900 de ani d.Hr., după care a fost jefuit de tolteci. În perioada de apogeu avea o populație de cca 150 000 de locuitori și o suprafață de 21 kmp. Piețele, templele și palatele sale sunt dominate de Piramida Lunii și de uriașa Piramidă a Soarelui. A fost capitala uneia dintre primele civilizații mezoamericane și unii îl consideră și centrul civilizației toltece. *Vezi și* Tula.

teozofie

Filozofie religioasă cu legături mistice, ale cărei rădăcini se regăsesc în lumea veche. Susține că Dumnezeu, a cărui esență umple universul ca o realitate absolută, poate fi cunoscut doar prin experiențe mistice (*vezi* misticism). Este caracterizată prin doctrina ezoterică și prin interesul acordat fenomenelor oculte. Pot fi întâlnite opinii teozofice în neoplatonism, gnosticism și printre cei care studiază Kabbala, dar de obicei părintele teozofiei moderne este considerat Jakob Böhme, care a dezvoltat un sistem teozofic complet. Astăzi, acest termen este asociat cu Societatea Teozofică, fondată de Helena Blavatsky în 1875. *Vezi și* Annie Besant.

Tepe Gawra

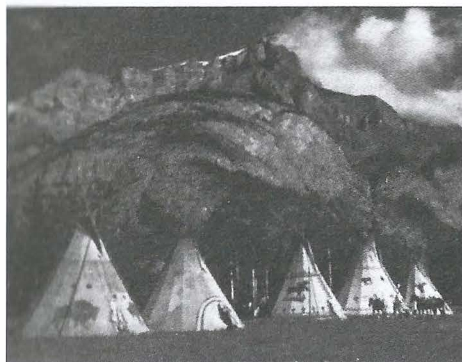
Oraș antic în Mesopotamia, lângă actualul Mosul, în NV Irakului. A fost ocupat continuu de la jumătatea mileniului VI până la jumătatea mileniului II î.Hr. și a dat numele perioadei Gawra (cca 3500–2900 î.Hr.). Printre vestigiile sale se numără cel mai vechi templu cunoscut decorat cu pilaștri și nișe, un stil care a rămas dominant în Mesopotamia timp de secole. Este un exemplu arheologic pentru trecerea de la satele de fermieri de la începutul Epocii Pietrei la așezări complexe.

Tepe Yahya

Oraș comercial antic, în SE Iranului. Populat aproape tot timpul, din mileniul V până în mileniul III î.Hr., s-a dezvoltat drept centru de producție și comercializare a saponitului, înainte de a fi abandonat, în mileniul II î.Hr. A fost locuit, din nou, din cca 1000 î.Hr. până în 400 d.Hr.

tepee *sau* tipi

Cort înalt de locuit utilizat de indienii de câmpie. A fost proiectat pentru necesitățile unei vieți nomade, cum era cea a vânătorilor de bizoni. Putea fi ușor strâns și cărat de cai. Era făcut din piei de bizon

Corturi tepee ale amerindienilor de câmpie, Banff, Alberta, Canada
ALPHA

întinse și fixate pe un schelet din 20–30 stâlpi de lemn, înclinați spre interior în jurul unui punct central și legați aproape de vârf. O bucată rabatabilă de material în vârf permitea evacuarea fumului, iar una lângă sol servea de intrare. Acest tip de cort a devenit un simbol cunoscut al indienilor, deși alte tipuri de locuințe, mai ales wigwam, wickiup, hogan, iglu și case lungi, erau cel puțin la fel de importante.

Tepic

Oraș, 265 817 loc. (2000), centrul administrativ al statului Nayarit, în V zonei centrale a Mexicului. Este situat pe râul Tepic, la poalele unui vulcan stins. Fondat în 1542, mare parte a orașului păstrează atmosfera colonială spaniolă. Nu a fost foarte dezvoltat din cauza izolării sale până în 1912, când a fost introdusă calea ferată; de atunci a devenit centru industrial, comercial și agricol. În apropierea sa se află ruine toltece.

tequila

Băutură alcoolică distilată, specific mexicană, de obicei limpede la culoare și nelăsată să se învechească, produsă prin fermentația sucului unei specii de agava. Are un conținut de alcool de 40–50%. A apărut imediat după ce spaniolii au adus metoda distilării în Mexic și a fost denumită după orașul Tequila. Amestecat cu suc de lămâie și suc de portocale, dă naștere cocteilului Margarita, servit într-un pahar cu marginea presărată cu sare. Mescalul, băutură cu aromă mai puternică, este făcut dintr-o specie sălbatică de agave din Oaxaca.

teracotă

Argilă puțin aspră, poroasă care, atunci când este arsă (*în italiană, terra-cota*, pământ ars), capătă o culoare de la ocru întunecat până la roșu. Obiectele din teracotă sunt, de obicei, nesmălțuite și utilitare, datorită faptului că sunt ieftine, ușor de mânuit și rezistente. Mici statuete din teracotă datând din 3000 î.Hr. au fost găsite în Grecia și în regiuni de pe tot teritoriul Imperiului Roman. Utilizarea teracotei a dispărut odată cu căderea Imperiului Roman, dar a fost reintrodusă în Italia și Germania, în sec. XV.

Fecioara cu Pruncul, basorelief în teracotă policromă și aurită de Andrea del Verrocchio, cca 1470; Muzeul Metropolitan de Artă, New York
MUZEUL METROPOLITAN DE ARTĂ, NEW YORK, FONDUL ROGERS, 1909

Terai *sau* Tarai

Regiune în N Indiei și S Nepalului. Este situată paralel cu partea mai joasă a munților Himalaya și se întinde de la râul Yamuna până la râul Brahmaputra. Numeroasele izvoare în extremitatea sa de N formează cursuri de apă, printre care râul Ghaghara, care traversează regiunea și îi conferă un aspect mlăștinos. O mare parte din zona mlăștinoasă, altădată focar de malarie, a fost asanată și cultivată.

Teramene

(m. 404/403 î.Hr., Atena)

Conducător atenian în ultimii ani ai Războiului peloponesiac. În 411 î.Hr. a contribuit la fondarea Consiliului celor Patru Sute. Trimis să reprime o insurecție la Pireu, el i-a convins, în schimb, pe răsculați să răstoarne consiliul. În 410 î.Hr. l-a ajutat pe Alcibiade să învingă armata peloponesiacă la Cyzicus. Sub conducerea lui Alcibiade a introdus taxe pentru navigația pe Marea Neagră, contribuind la refacerea economiei ateniene și la restaurarea guvernării constituționale. În timpul asediului asupra Atenei (405/404 î.Hr.) a fost trimis să negocieze cu Lisandru termenii capitulării Atenei, care trecuse prin trei luni de înfometare. A fost numit de Lisandru conducător al celor Treizeci de Tirani; s-a certat cu Critias și a fost obligat să bea cucută.

terapeutică

Tratament și îngrijire pentru combaterea bolilor sau alinarea durerilor sau a rănilor. Se folosește de medicamente, chirurgie, terapie prin radiații, aparatură medicală, regim și consultații psihiatrice. Tratamentul poate fi: activ, pentru a vindeca o boală (care nu mai necesită alt tratament după restabilirea pacientului), pentru a o trata pe termen lung sau pentru a vindeca o rană; simptomatic, pentru ușurarea simptomelor, până când sistemul imunitar vindecă organismul; de susținere, pentru a menține funcționarea organismului până la vindecarea bolii; paliativ, pentru a micșora suferința pacienților care nu mai au nici o șansă de vindecare. Include aproape întotdeauna prevenția, care este, de obicei, terțiară (*vezi* medicină preventivă). Măsurile terapeutice pot fi alese, combinate și ajustate pe baza unui diagnostic exact pentru a se potrivi fiecărui pacient. *Vezi și* medicină alternativă; chimioterapie; medicină holistică; hidroterapie; terapie ocupațională; medicină și reabilitare fizică; psihoterapie; terapie respiratorie.

terapie behavioristă *sau* modificare a comportamentului

Aplicare a principiilor experimentale derivate din învățare în domeniul tratamentului dezechilibrului psihologic și în cel al controlului comportamental. Conceptul, având rădăcini în opera lui Edward L. Thorndike, a fost popularizat în SUA de teoreticienii behaviorismului, printre care și B.F. Skinner. Tehnicile terapiei comportamentale se bazează pe principiul condiționării operante, în care comportamentele dorite sunt răsplătite. Nu se acordă prea mare atenție experienței conștiente sau proceselor inconștiente. Asemenea tehnici au fost puse în practică, cu oarecare succes, în cazul unor tulburări precum enurezis, ticurile, fobiile, bâlbâiala, tulburarea obsesiv-compulsivă și variate nevroze. Modificarea comportamentului se referă, mai ales, la aplicarea tehnicilor de revigorare pentru modelarea comportamentului individual până la obținerea unor rezultate dorite sau pentru controlarea comportamentului la școală sau în situații de instituționalizare. *Vezi și* psihoterapie.

terapie de grup

Formă de psihoterapie în care mai mulți indivizi discută despre problemele lor personale, de obicei în prezența unui terapeut sau consilier. Potrivit unei abordări a terapiei de grup, scopul ei principal este de a spori capacitatea de conștientizare și moralul membrilor și de a combate sentimentele de izolare prin cultivarea sentimentului de apartenență la grup. Un exemplu reprezentativ este asociația Alcoolicii Anonimi. Cealaltă abordare importantă încearcă să stimuleze discuțiile libere și confesiunile lipsite de inhibiții; membrii sunt ajutați să se înțeleagă pe ei înșiși și să aibă mai mult succes prin intermediul autoanalizei reacțiilor față de oamenii din viața lor, inclusiv față de ceilalți membri ai grupului.

terapie de şoc

Metodă de tratare a tulburărilor psihiatrice care presupune inducerea de șocuri prin medicamente sau curent electric. Mai de mult șocurile erau induse prin administrarea de doze crescânde de insulină, până când pacientul cădea într-o scurtă stare de comă; terapia cu șocuri de insulină a fost folosită pentru tratarea schizofreniei. Terapia electroconvulsivă, sau cu șocuri electrice, presupune aplicarea de curent electric prin doi electrozi plasați pe capul pacientului, deasupra tâmplelor; prin aceasta se provoacă un atac convulsiv; această metodă a fost utilizată în cazul tulburărilor bipolare și a unor tipuri de depresie. Ambele forme de terapie de șoc au fost dezvoltate în anii 1930; utilizarea lor s-a diminuat odată cu introducerea medicamentelor tranchilizante și a antidepresivelor.

terapie intensivă

Departament din cadrul spitalelor pentru îngrijirea pacienților aflați în stare critică, necesitând o atenție mult mai mare decât ceilalți bolnavi. Format din personal specializat, departamentul de terapie intensivă include un ansamblu complex de echipamente de monitorizare și de menținere a vieții care pot asigura supraviețuirea în situații critice, cum ar fi sindromul de detresă respiratorie, insuficiența renală acută, insuficiența altor organe și șocul septic (*vezi* septicemie).

terapie ocupațională

Angrenare în activități de tot felul în scopul stimulării stării de sănătate și a independenței, mai ales în faza postacută a unei maladii. Acest tip de terapie este adesea

esențială în reorientarea pacienților aflați în incapacitate de muncă pentru perioade lungi de timp. Terapeuții evaluează abilitățile pacienților, adaptează programele de recuperare fizică și, pentru cei cu capacități fizice permanent limitate, creează modalități de realizare a funcțiunilor lor cotidiene. *Vezi și* medicină fizică și de recuperare.

terapie prin gene *sau* terapie prin transfer de gene

Introducere a unei gene în organismul unui individ la care acea genă nu mai funcționează, fie în celulele țesutului asupra căruia se manifestă, în mod normal, acțiunea acelei gene (ceea ce duce la vindecarea individului), fie într-una din primele celule embrionare (ceea ce duce la vindecarea individului și a tuturor urmașilor săi). Condițiile necesare fiecărei proceduri includ găsirea celui mai bun sistem de introducere a genei (se apelează adesea la un virus), demonstrarea faptului că gena transferată poate deveni activă în celula-gazdă și stabilirea că aplicarea procedurii nu dăunează pacientului. Cercetările privind terapia prin gene sunt avansate în domeniul unor boli precum fibroza chistică, coreea Huntington, hipercolesterolemia familială. De asemenea, sunt în curs de desfășurare cercetări privind aplicarea acestui tip de terapie în maladia Alzheimer, în neoplasmul de sân, precum și în alte tipuri de neoplazii, în diabet. Unele aspecte ale terapiei prin gene - cum ar fi manipularea și selectarea materialului genetic, cercetările asupra țesuturilor embrionare și experimentele pe subiecții umani - au dat naștere la controverse de natură etică.

terapie respiratorie

Procedură medicală care se ocupă cu asistarea funcției respiratorii în cazul pacienților cu grave probleme pulmonare. Operațiunile întreprinse de specialiști sunt sucțiunea, care duce la curățarea căilor respiratorii, folosirea aerosolilor și a gazelor care fluidizează respirația, masarea corpului și percuția pieptului pentru a ușura drenarea plămânilor. Un specialist în terapia respiratorie poate administra și ventilația mecanică a pacienților, un proces în care un aparat generează și introduce un flux controlat de amestec de gaze în căile respiratorii ale pacientului care nu poate respira corespunzător.

Terborch, Gerard *sau* Gerard ter Borch

(1617, Zwolle, Olanda - 08.12.1681, Deventer)

Pictor olandez. După călătorii în Anglia, Italia, Westfalia și Spania, s-a întors în țară, în 1648, și s-a stabilit la Deventer în 1654. Lucrările sale sunt, mai ales, portrete și compoziții. Prin subtilitatea gradațiilor tonurilor și măiestria cu care redă diversele texturi, a obținut efecte extraordinare în portretele sale. Se consideră că extraordinarul său simț al culorii îl avantajează în compozițiile de interior, în care descrie cu grație și fidelitate atmosfera clasei de mijloc înstărite din Olanda sec. XVII.

Terbrugghen, Hendrik *sau* Hendrik ter Brugghen

(1588?, Deventer, Olanda - 09.11.1629, Utrecht)

Pictor olandez. Se spune că a petrecut zece ani în Italia și, la întoarcerea la Utrecht, lucrările sale vădeau influența lui Caravaggio. Cele două versiuni ale *Chemării Sf. Matei* (cca 1617, 1621) reflectă cunoașterea modului prin care Caravaggio abordează același subiect. Influența lui Caravaggio este evidentă în tehnica clarobscurului, deși luminile sale sunt mai blânde și argintii, ca în *Cântărețul din fluier* (1621). Capodopera sa este *Sf. Sebastian însoțit de Irina și servitoarea sa* (1625). Ca și Gerrit van Honthorst, a fost unul dintre conducătorii Școlii de la Utrecht.

Cântărețul din fluier, pictură în ulei de Terbrugghen, 1621; Staatliche Kunstsammlungen, Kassel, Germania

STAATLICHE KUNSTSAMMLUNGEN, KASSEL, GERMANIA

terebentină

Secreție sau extract rășinos din conifere, mai ales din pin. Amestecuri semifluide de compuși organici care constau din rășina dizolvată în uleiuri volatile, terebentinele pot fi distilate (*vezi* distilare) în ulei volatil de terebentină (esență de terebentină) și rășină nevolatilă. Mixtură de monoterpene (*vezi* izoprenoid), mai ales de pinen, terebentina este un lichid incolor, mirositor, inflamabil și nu se amestecă cu apa, dar este un solvent bun pentru multe substanțe. Terebentina este preferată solvenților din petrol pentru lacuri și substanțe folosite la picturi și la curățarea pensulei întrebuințate

la picturile în ulei. Principalele sale întrebuințări sunt ca material de bază pentru sacâz, insecticide, aditivi pentru ulei, ulei sintetic de pin, camfor și ca solvent.

Terențiu
nume complet **Publius Terentius Afer**

(195 î.Hr., Cartagina, Africa de Nord - 159? î.Hr., în Grecia sau pe mare)

Autor latin de comedii. Născut sclav, a fost dus la Roma, unde a fost educat și apoi eliberat. Cele șase piese în versuri rămase de la el sunt *Fata din Andros* (Andria), *Soacra* (Hecyra), *Cel care se pedepsește singur* (Heauton timoroumenos), *Eunucul* (Eunuchus), *Phormio* și *Frații* (Adelphoi). Scrise între 166–160 î.Hr., ele pornesc de la piese originale grecești (printre care și patru de Menandru); Terențiu a eliminat prologurile originale, a folosit latina colocvială contemporană și a introdus o notă de realism. Dramaturgi de mai târziu, ca Molière și William Shakespeare, au fost influențați de Terențiu.

Teresa de Ávila, Sfânta ~
născută **Teresa de Cepeda y Ahumada**

(28.03.1515, Ávila, Spania - 04.10.1582, Alba de Tormes; canonizată în 1622; celebrată pe 15 octombrie)

Călugăriță carmelită, mistică și sfântă spaniolă. După ce a intrat într-o mănăstire la vârsta de 20 de ani, s-a îmbolnăvit grav. A avut un moment de iluminare religioasă în 1555 și, în ciuda stării de sănătate precare, a inițiat reforma carmelitelor, promovând întoarcerea ordinului la practicile austere inițiale, printre care sărăcia și recluziunea de lume. În ciuda unor opoziții, a fondat noi mănăstiri (prima în 1562) ale ordinului reformat în toată Spania. Sf. Ioan al Crucii i s-a alăturat în aceste eforturi, fondând mănăstiri carmelite reformate. Doctrina Sf. Teresa de Ávila a fost considerată o expunere clasică a vieții contemplative, iar scrierile sale religioase sunt încă foarte citite astăzi, printre ele *Castelul interior* (Castillo Interior o las moradas, 1588). În 1970 a devenit prima femeie ridicată la rangul de Doctor al Bisericii.

Tereșkova, Valentina (Vladimirovna)

(n. 06.03.1937, Maslennikovo, URSS)

Cosmonaut rus. Parașutistă desăvârșită, a fost acceptată în programul pentru cosmonauți din 1961. În 1963 a devenit prima femeie în spațiu, făcând 48 de orbitări în 71 de ore la bordul navei *Vostok 6*. A părăsit programul după acest zbor și a ocupat numeroase funcții guvernamentale până la începutul anilor 1990. A primit titlul de Erou al Uniunii Sovietice și i s-a decernat de două ori Premiul Lenin.

Tereza, Maica ~ (din Calcutta)
născută **Agnes Gonxha Bojaxhiu**

(27.08.1910, Skopje, Macedonia, Imperiul Otoman - 05.09.1997, Calcutta, India, beatificată pe 19.10.2003)

Călugăriță romano-catolică de origine albaneză, fondatoare a ordinului Misionarii Carității. Fiică a unui băcan, s-a călugărit și a plecat în India încă din tinerețe. După ce a făcut o școală de surori medicale, s-a mutat într-un cartier sărac; în 1948 a fondat un nou ordin, care îi ajută pe orbi, pe cei în vârstă, pe leproși, pe cei suferinzi și pe cei aflați pe patul de moarte. În 1963 guvernul indian i-a acordat Premiul Padmashri (Stăpânul lotusului) pentru serviciile aduse poporului indian, iar în 1971 papa Paul VI i-a acordat primul Premiu pentru pace Papa Ioan XXIII. În 1979 a primit Premiul Nobel pentru pace. Deși în ultimii ani suferea de inimă, a continuat să-i ajute pe cei săraci și pe cei bolnavi și s-a exprimat împotriva divorțului, a anticoncepționalelor și a avortului. Ordinul său cuprinde sute de centre în peste 90 de țări cu cca 4 000 de călugărițe și sute de mii de lucrători mireni. Locul său a fost luat de o călugăriță de origine indiană, sora Nirmala. Procedura de sanctificare a început la doi ani după moartea sa, iar papa Ioan Paul II a dat o dispensă specială pentru a putea accelera acest proces. A fost beatificată pe 19 octombrie 2003, ajungând în ierarhia sfinților în cel mai scurt timp din istoria bisericii.

Teritoriile de Nord-Vest

Teritoriu, 40 900 loc. (2001), în N Canadei. Mărginit de Yukon, golful Hudson și Nunavut, se întinde de-a lungul părții de N a Americii de Nord, atingând Cercul Polar Arctic. Centrul administrativ este Yellowknife. Cuprinde multe insule, printre care insula Victoria, râul Mackenzie, Lacul Ursului și Marele Lac al Sclavului. Mai mult de jumătate din populație este alcătuită din inuiți (eschimoși) și amerindieni. În sec. XVIII, insula principală a fost explorată de către Samuel Hearne, pentru Hudson's Bay Co., și de către Alexander Mackenzie. Coloniștii americani erau vânători de

balene, negustori de blănuri și misionari până în anii 1920, când s-a descoperit petrol și au fost formate centre de administrare teritorială. Mineritul este principala ramură a industriei și este concentrat pe câmpurile cu petrol și gaze naturale din V regiunilor de coastă de la Oceanul Arctic.

Teritoriul de Nord

Teritoriu, 200 019 loc. (2001), în N Australiei. Acoperă o suprafață de 1 349 130 kmp. Centrul administrativ este Darwin; în afară de acesta, singurul oraș de mărime considerabilă este Alice Springs. Majoritatea populației este de origine europeană; aproape o cincime sunt aborigeni australieni. Teritoriul constă în cea mai mare parte din zone de podiș, cu deșertul Simpson în SE și podișul Arnhem Land, în N. A fost locuit de aborigeni timp de mii de ani; aceștia considerau Ayers Rock ca având o importanță centrală în cadrul culturii lor. Coasta a fost explorată de olandezi în sec. XVII și cartografiată, la începutul sec. XIX, de Matthew Flinders. Inițial a fost integrat în New South Wales, dar, în 1863 a fost anexat Australiei de S. S-a întors sub controlul direct al Commonwealth, în 1911. Porțiunile nordice au fost bombardate de către japonezi în Al Doilea Război Mondial și ocupate de trupele aliate. I s-a acordat autonomie în interiorul Commonwealth în 1978. Este parțial locuit; economia se bazează pe creșterea vitelor, minerit și servicii guvernamentale; turismul era în creștere, la sfârșitul sec. XX.

Terkel, Studs *născut* Louis Turkel

(n. 16.05.1912, New York, New York, SUA)

Crainic de radio și autor american. S-a stabilit cu familia la Chicago când avea opt ani. A renunțat la o carieră în drept pentru a deveni DJ și moderator de radio, ceea ce a dus la obținerea propriului show de televiziune în 1950. În 1953, pus pe lista neagră la televiziune din cauza vederilor sale de stânga, s-a întors la radio, lucrând la același post timp de 45 de ani. Printre cărțile sale se numără *Division Street* (1967), despre Chicago; *Vremuri grele* (Hard Times, 1970), despre Marea Depresiune; *La lucru* (Working, 1974), despre americani la locul de muncă; *Războiul cel bun* (The Good War, 1984, Premiul Pulitzer), despre Al Doilea Război Mondial; și *Rasa* (Race, 1992), despre părerile americanilor cu privire la rasă.

Terman, Lewis M(adison)

(15.01.1877, Johnson, Indiana, SUA - 21.12.1956, Palo Alto, California)

Psiholog american. După ce s-a înscris la Universitatea Stanford în 1910, a revizuit scara de inteligență Binet-Simon și a publicat testul de inteligență Stanford-Binet (1916), care a fost adoptat pe scară largă în SUA. În Primul Război Mondial, a pus la punct un test de inteligență de grup pentru armata SUA, iar în 1921 a lansat un program pe termen lung de studiu pentru copiii supradotați. A scris *Măsurarea inteligenței* (The Measurement of Intelligence, 1916) și a fost coautor la *Studii genetice asupra geniului* (Genetic Studies of Genius, 5 vol., 1926–1959).

terme

Complex de băi publice din Roma antică, destinat relaxării și activității sociale, dar și îmbăiatului. Romanii și-au îmbunătățit mereu băile publice, până la un înalt grad de sofisticare și standardizare. Băile constau dintr-o grădină mare în aer liber, înconjurată de camere auxiliare, și o clădire principală care cuprindea trei camere de baie mari – camera fierbinte, camera caldă și camera cu aburi –, băi mai mici, camera pentru răcorire și terenuri pentru exerciții. Termele imperiale, cum ar fi cele ale lui Caracalla (216 d.Hr.), erau imense și opulent mobilate. Serviciul era asigurat de sclavi care se deplasau prin pasaje subterane. Încălzirea era asigurată prin circulația aerului provenit de la un foc de sub podea. Iluminarea enormelor camere se făcea printr-un ingenios sistem de lucarne.

termită

Denumire comună pentru cele 2 750 de specii de insecte sociale (ordinul *Isoptera*), de obicei aptere și cu corp moale, care se hrănesc cu celuloză. Microorganismele intestinale le permit să digere celuloza. Coloniile de termite sunt alcătuite dintr-o regină și un rege fertili (reproducătorii), lucrătoare (cei mai numeroși) și soldații (*vezi* castă). Regii au mai puțin de 1–2 cm lungime, dar o regină poate avea peste 11 cm. Lucrătoarele și soldații sunt orbi și sterili. Trăiesc între doi și cinci ani; reproducătorii pot atinge 60–70 de ani. Termitele locuiesc în cuiburi etanșe, umede, situate în păduri sau sub pământ. Cuiburile de sub pământ pot fi construite în movile. Periodic, exemplarele cu aripi și vedere se

dezvoltă și părăsesc cuibul pentru a fonda o nouă colonie. Termitele se hrănesc mai ales cu lemn. Termitele care locuiesc în pământ atacă lemnul aflat în contact cu pământul, iar cele care trăiesc în pădure au nevoie de mai puțină umiditate decât celelalte și atacă arborii, stâlpii și clădirile din lemn.

termodinamică

Studiu al relațiilor dintre temperatură, lucru mecanic, căldură și energie. Orice sistem fizic va atinge, în mod spontan, un echilibru care poate fi descris prin specificarea proprietăților sale, cum ar fi presiunea, temperatura sau compoziția chimică. Dacă se schimbă condițiile externe, aceste proprietăți se modifică. Cele trei principii ale termodinamicii descriu aceste schimbări și prescriu starea de echilibru a sistemului. Primul principiu afirmă că, dacă energia este convertită dintr-o formă într-alta, cantitatea totală de energie rămâne aceeași. Al doilea principiu afirmă că, într-un sistem închis, entropia sistemului nu descrește. Al treilea principiu afirmă că, cu cât un sistem se apropie mai mult de zero absolut, cu atât extragerea de energie devine mai dificilă, în cele din urmă fiind teoretic imposibilă.

termoluminescență

Emisie de lumină de la anumite substanțe încălzite, ca rezultat al expunerii anterioare la radiații cu un grad mare de energie. Radiația cauzează deplasarea electronilor în interiorul rețelei cristaline a substanței. După încălzire, electronii se întorc la pozițiile lor normale, cu un nivel scăzut de energie, eliberând energia în timpul procesului. Cu cât timpul de expunere a substanței la radiații este mai mare, cu atât mai mare este cantitatea de energie eliberată. Măsurând cantitatea de lumină eliberată se poate determina durata expunerii la radiații; astfel, termoluminiscența a fost utilizată pentru a determina vârsta diferitelor minerale și a obiectelor descoperite de arheologi.

termometrie

Știință a măsurării temperaturii unui sistem sau a capacității unui sistem de a transfera căldura unui alt sistem. Măsurarea temperaturii este importantă pentru o serie largă de activități, ca de exemplu în industrie, în cercetarea științifică sau în medicină.

termocuplu
sau termometru termoelectric

Instrument de măsurare a temperaturii constând din două sârme din metale diferite, unite la fiecare capăt. O joncțiune este plasată acolo unde trebuie măsurată temperatura, iar cealaltă este ținută la un nivel de temperatură constant (nivel de referință). Un instrument de măsură este conectat la circuitul electric. Diferența de temperatură cauzează apariția unei forțe electromotoare aproximativ proporționale cu diferența de temperatură dintre cele două joncțiuni. Temperatura poate fi citită de pe tabele standard, sau instrumentul poate fi calibrat astfel încât să arate temperatura în mod direct.

Termopile, Bătălia de la ~

Bătălie în N Greciei (480 î.Hr.), în timpul războaielor medice. Armatele grecești, formate, în mare măsură, din spartani, erau conduse de Leonidas. După trei zile în care au rezistat singure împotriva regelui persan Xerxes I și a armatei sale care avansa dinspre S, grecii au fost trădați, iar persanii i-au încercuit. Deoarece a trimis cea mai mare parte a armatei în retragere, Leonidas și un contingent mic (cca 300 de oameni) au rămas în spate pentru a opri înaintarea inamicului și au fost uciși până la ultimul.

termorecepție

Capacitate senzorială (*vezi* simț) de a determina temperatura mediului înconjurător. Aceasta ajută la menținerea constantă a temperaturii corpului, reglând reacțiile autonome ale organismului la schimbările de temperatură externă (*vezi* homeostazie). Senzațiile termice sunt generate de receptorii de cald și de rece (terminații nervoase), localizați în piele. Insectele care se hrănesc cu sânge și unii șerpi (de ex. vipera) își localizează prada datorită radiațiilor termice ale acesteia.

termostat

Aparat care detectează schimbările de temperatură pentru a menține constantă temperatura unei incinte închise. Termostatul generează semnale, de obicei electrice, pentru a activa comutatoare, valve, butoane și alte elemente atunci când temperatura crește sau scade peste valoarea dorită. Termostatele se utilizează pentru a controla debitul de combustibil dintr-o duză, al curentului electric într-un aparat

de încălzire sau de răcire sau al unui gaz sau lichid încălzit sau răcit, în zona unde funcţionează. Este folosit, de asemenea, în sistemele de detectare a incendiilor.

Teroarea *în franceză* La Terreur

(1793-1794)

Perioadă a Revoluţiei Franceze. A fost instituită de guvern pe 5 septembrie 1793, cu scopul de a introduce măsuri severe împotriva celor suspectaţi de a fi duşmani ai revoluţiei (nobili, preoţi şi bogătaşi). Controlată de Comitetul pentru Siguranţa Publică şi de Maximilien Robespierre, Teroarea şi-a eliminat atât adversarii de stânga (Jacques R. Hébert şi adepţii săi), cât şi pe cei de dreapta (Georges J. Danton şi Indulgenţii). O lege adoptată în iunie 1794, prin care se suspenda dreptul unui suspect la un proces public sau dreptul la apărare, a condus la Reacţiunea thermidoriană, iar Teroarea a luat sfârşit pe 27 iulie 1794, odată cu înlăturarea lui Robespierre de la putere. În această perioadă au fost arestaţi cca 300 000 de suspecţi, dintre care cca 17 000 au fost executaţi, iar o mare parte au murit în închisoare.

teropod

Denumire generică pentru speciile de saurischieni bipezi, carnivori din subordinul *Theropoda*. *Compsognathus*, de mărimea unui pui de găină, cel mai mic dinozaur adult cunoscut, cântărea probabil 1–2 kg; tiranozaurul cântărea câteva tone. Din grupul teropodelor au făcut parte *Allosaurus*, *Deinonychus*, *Megalosaurus*, *Oviraptor* şi *Velociraptor*. Au fost descoperite rămăşiţe de teropode datând de la sfârşitul Triasicului până la sfârşitul Cretacicului (227–65 m.a.u.) pe toate continentele, cu excepţia Antarcticii. Membrele posterioare bine dezvoltate au permis susţinerea corpului şi locomoţia; membrele anterioare, scurte, aveau gheare mobile, adaptate pentru apucarea şi sfâşierea prăzii. În ciuda denumirii grupului, care înseamnă picior de animal (de ex. de mamifer), picioarele teropodelor erau asemănătoare cu cele ale păsărilor. S-a considerat că toate păsările moderne descind dintr-o linie de teropode mici.

terorism

Utilizare sistematică a violenţei pentru a crea un climat general de frică în rândul unei populaţii şi, prin aceasta, pentru a îndeplini un anumit obiectiv politic. A fost utilizat de-a lungul întregii istorii şi în toată lumea de către organizaţii politice de dreapta şi de stânga, de naţionalişti sau grupuri etnice şi de revoluţionari. Deşi considerată, de obicei, un instrument de destabilizare şi de înlăturare a instituţiilor politice existente, teroarea a fost folosită şi ca politică internă de către guverne împotriva propriului popor pentru a forţa adeziunea la ideologia naţională; printre asemenea exemple se află domniile anumitor împăraţi romani, Revoluţia Franceză, Germania nazistă, Uniunea Sovietică în epoca stalinistă şi Argentina, în timpul „războiului murdar“ din anii 1970. Impactul terorismului a fost amplificat de progresul şi capacitatea letală a armelor din zilele noastre, ca şi de posibilitatea ca mass-media să răspândească ştiri despre asemenea atacuri instantaneu, în toată lumea. Cel mai puternic atac terorist care a avut loc vreodată s-a petrecut pe 11 septembrie 2001, când terorişti kamikaze au capturat patru avioane comerciale şi au lovit cu două dintre ele turnurile gemene din complexul World Trade Center şi cu unul clădirea Pentagonului de la Washington, DC; cel de-al patrulea avion s-a prăbuşit lângă Pittsburg, Pennsylvania. Ciocnirile au dus la prăbuşirea celei mai mari părţi din World Trade Center, la distrugerea unei părţi din latura de SV a Pentagonului şi la moartea celor 266 de oameni de la bordul avioanelor şi încă a câtorva mii în ruinele turnurilor sau în apropiere.

terranova *sau* newfoundland

Rasă de câini care s-a obţinut în Newfoundland, probabil prin încrucişarea dintre câinii băştinaşi cu rasa great-pyrenees pe care pescarii basci i-au adus în America de Nord în sec. XVII. Cunoscut pentru salvări de la înec, blând şi calm, câinele terranova are o înălţime de 66–71 cm şi cântăreşte 50–68 kg. Picioarele posterioare puternice, capacitatea mare a plămânilor, labele mari membranate şi o blană grea, uleioasă îi permit să înoate în apele reci. A fost, de asemenea, folosit drept câine de pază şi animal de tracţiune. Câinele newfoundland obişnuit este de culoare neagră uniformă; newfoundland landseer este negru cu alb.

terrier

Denumire dată mai multor rase de câini obţinute mai ales în Anglia, pentru stârpirea dăunătorilor, vânătoarea de vulpi sau

lupte de câini. Selecționați pentru a lupta și a ucide, erau adesea agresivi. În prezent, se încearcă obținerea unui temperament mai prietenos. Deoarece trebuie să încapă în vizuinile rozătoarelor, câinii acestor rase sunt mici, slabi și au o blană tare și țepoasă care nu necesită multă îngrijire. Au cap lung, fălci pătrate și ochi adânciți în orbite. Toți sunt gălăgioși și înclinați să vâneze și să se lupte. Cele mai multe rase au fost denumite în funcție de locul unde au crescut. *Vezi și* terrier-irlandez, pit bull terrier.

terrier-de-Bedlington

Rasă de câine creată în sec. XIX în Northumberland, Anglia, și numită după Bedlingtonshire, un district minerifer din zonă. Creat inițial ca un câine de luptă și de vânătoare, a devenit mai târziu un animal de companie îndrăgit. Semănând cu un miel, are spinare arcuită, un moț în vârful capului și blană deasă, creață, care poate fi cenușie cu tente albăstrui, roșcată-închis sau albicioasă, adesea cu pete cafenii. Are 38–40 cm înălțime și cântărește 10–11 kg.

terrier-de-Bedlington

SALLY ANNE THOMPSON – EB INC.

terrier-dandie-dinmont

Specie de terrier obținută în zona de graniță dintre Anglia și Scoția. A fost considerată pentru prima dată specie distinctă în jurul lui 1700, iar mai târziu a luat numele unui personaj din romanul lui Walter Scott, *Guy Mannering* (1815). Are corp lung, ușor curbat, picioare scurte și cap mare, rotund, cu blană mătăsoasă pe creștet. Blana este o combinație de păr aspru și poate avea culoarea piperului sau a muștarului. Are o înălțime de 20–28 cm și cântărește 8-11 kg.

terrier-irlandez

Una dintre cele mai vechi rase de terrier, apărută în Irlanda. Un specimen poate atinge înălțimea de 41–46 cm, cântărește 10–12 kg și are o blană țepoasă a cărei nuanță variază de la auriu-roșcat la roșcat-maroniu. Supranumit „temerarul", acest câine se adaptează ușor, este loial, jucăuș și foarte curajos. În timpul Primului Război Mondial a fost folosit pe post de santinelă și de mesager. Poate fi folosit și ca animal de vânătoare care aduce prada.

SALLY ANNE THOMPSON/EB INC.

terrier-irlandez

terrier-scoțian *sau* scottie

Rasă de terrier cu picioare scurte, poate cea mai veche din regiunea Highlands. Puternic și curajos, este îndesat, fără mustăți, cu ochi ageri, cu un mers caracteristic. Are circa 25,5 cm înălțime și cântărește 8–10 kg. Blana țepoasă poate avea diferite culori.

Terry, (Alice) Ellen

(27.02.1847, Coventry, Warwickshire, Anglia - 21.07.1928, Small Hythe, Kent)

Actriță engleză. Născută într-o familie de actori, și-a făcut debutul pe scenă la nouă ani. A făcut parte din câteva companii înainte de a se alătura lui Henric Irving ca primadonă (1878–1902), jucând în multe piese shakespeariene cu parteneri notabili. Căldura, blândețea și frumusețea sa au făcut-o cea mai populară actriță din Anglia și SUA și a continuat să joace până în 1925. A avut o faimoasă corespondență cu George Bernard Shaw. Actorul, scenograful și teoreticianul dramatic Gordon Craig a fost fiul ei.

Terry, Eli

(13.04.1772, East Windsor, Connecticut, SUA - 26.02.1852, Plymouth, Connecticut)

Ceasornicar american. În 1793 a fondat o fabrică în Plymouth, Connecticut. Specialitatea sa erau ceasurile de masă, de 30 de ore, din lemn, mai ales „ceasul îmbunătățit din lemn" cunoscut drept „ceasul Terry" (1814). Utilizând elemente substituibile între ele, obținute prin tehnici mecanizate, producția sa a crescut la 10 000–20 000 de ceasuri Terry pe an.

Tertulian *nume complet* Quintus Septimius Florens Tertullianus

(cca 155 d.Hr. Cartagina - după 220 d.Hr., Cartagina)

Unul dintre primii teologi și moraliști creștini. A fost impresionat de curajul, moralitatea și credința monoteistă fără compromisuri a primilor martiri creștini și s-a convertit la creștinism. A devenit un membru de seamă al bisericii africane și unul dintre primii apologeți. S-a dedicat timp de 20 de ani scrisului, redactând lucrări pe teme ca apărarea credinței, rugăciunea și

devoțiunea, moralitatea, ca și prima carte creștină despre botez, *De baptismo*. Mai târziu, dezamăgit din cauza caracterului ușuratic pe care l-a observat chiar și printre contemporanii săi ortodocși, s-a alăturat mișcării profetice cunoscute sub numele de montanism, pe care a părăsit-o apoi pentru a-și forma propria sectă, care a supraviețuit în Africa până în sec. V.

Terțiar

Interval geologic de timp (65–1,8 m.a.u.). Reprezintă prima din cele două perioade ale Cenozoicului, cea de a doua fiind Cuaternarul. Perioada terțiară are cinci subdiviziuni: (de la cea mai veche la cea mai recentă) Paleocen, Eocen, Oligocen, Miocen și Pliocen. În cea mai mare parte a Terțiarului repartiția spațială a continentelor importante a fost, în general, similară celei de astăzi. Apariția și submersiunea punților de pământ care legau continentele au afectat drastic distribuția faunei și florei marine, dar și terestre. Aproape toate lanțurile muntoase existente în prezent s-au format integral sau parțial în timpul acestei perioade.

terțină

Formă de versificare constând din terțete sau strofe de trei versuri, cel de-al doilea vers al fiecărei strofe rimând cu primul și al treilea vers al strofei următoare. Seria se termină cu un vers separat care rimează cu al doilea vers al ultimei strofe, astfel încât schema rimei este aba, bcb, cdc... yzy, z. Primul care a utilizat terțina într-un poem de mare întindere a fost Dante, în *Divina Comedie* (La Divina Commedia, cca 1310–1314). Formă pretențioasă, nu a fost adoptată la scară largă în limbi mai puțin bogate în rime decât italiana. A fost introdusă în literatura engleză de Thomas Wyatt în sec. XVI. Printre alți poeți care au experimentat-o se numără Percy B. Shelley, Robert Browning, Elizabeth Barrett Browning și W.H. Auden; cartea lui Derek Walcott, *Omeros*, este scrisă în terține modificate.

Tesalia *sau* Thessalia

Regiune istorică și actuală regiune administrativă, în E Greciei centrale. Granițele regiunii vechi corespund aproximativ cu cele ale regiunii moderne. A constituit reședința multor culturi în mileniile III-II î.Hr.; prin 1000 î.Hr., aici s-au stabilit grecii. Încorporată în provincia romană a Macedoniei în sec. II î.Hr., a fost declarată provincie romană separată în sec. IV d.Hr. În sec. VII–XIII a fost controlată de slavi, sarazini, bulgari și normanzi. La sfârșitul sec. XIV a fost cedată Turciei; a fost înapoiată Greciei în 1881. În 1941 aici au avut loc lupte grele între Aliați și armatele Axei. Aici se află muntele Olimp, iar regiunea este irigată de râul Pinios.

Teschen

Fost ducat est-european. La început a fost un principat sub suzeranitatea ducatului polonez Silezia și, în 1526, a trecut sub stăpânirea dinastiei Habsburgilor. Deși cea mai mare parte din Silezia a fost ocupată de Prusia în 1742, Teschen a rămas sub stăpânire habsburgică până la sfârșitul Primului Război Mondial. În 1920, Polonia și Cehoslovacia și-au disputat această regiune și au divizat-o: Polonia a primit partea de E, inclusiv orașul Teschen (astăzi Cieszyn), iar Cehoslovacia a luat restul. Cehii au fost obligați să cedeze partea lor Poloniei în 1938. Întreaga regiune a fost ocupată de Germania până după Al Doilea Război Mondial, când au fost restabilite granițele din 1920.

Tesla, Nikola

(09/10.07.1856, Smiljan, Lika, Austro-Ungaria – 07.01.1943, New York, New York, SUA)

Inventator și cercetător american de origine croat. A studiat în Austria și Boemia înainte de a emigra în SUA în 1884. A lucrat pentru Thomas Alva Edison și George Westinghouse, dar a preferat cercetarea pe cont propriu. Invențiile sale au făcut posibilă producerea și distribuirea curentului electric alternativ. A inventat bobina cu inducție utilizată și astăzi la scară largă în tehnologia radio, numită bobina Tesla (cca 1890); sistemul său a fost utilizat de Westinghouse pentru a ilumina Expoziția Universală Columbiană din 1893. A pus bazele unei centrale electrice la cascada Niagara în 1893. A mai făcut cercetări asupra lămpii pe bază de cărbune și a energiei rezonanței

CULVER PICTURES

Nikola Tesla

electrice. A descoperit undele terestre staționare (1899–1900), dovedind că Pământul este conducător de curent electric. Din cauza lipsei fondurilor, multe dintre ideile sale au rămas nerealizate și sunt încă cercetate de ingineri pentru posibile noi cercetări și invenții.

teslă

Unealtă manuală pentru cioplirea lemnului. O piatră de manevrat manual, cioplită sub formă de lamă, este una dintre uneltele cele mai timpurii și a fost folosită foarte mult în Paleolitic și Neolitic. În vechiul Egipt avea deja o coadă (mâner) de lemn și o lamă de cupru sau bronz așezată de-a latul la capătul cozii, formând un T. În această formă, dar cu o lamă de oțel, a continuat să fie principala unealtă manuală pentru cioplirea și ajustarea lemnului; tâmplarul stă în picioare sau așezat, cu picioarele de o parte și de alta a bușteanului sau a altei bucăți de lemn, balansând tesla ca pe o sapă, în jos.

test de anduranță

Testare a rezistenței unui material la anumiți factori, folosită de ingineri pentru a preciza comportamentul materialului în condiții normale. Multe materiale nu rezistă la impact, la rupere, îndoire sau la canelare. Cele mai multe teste de anduranță folosesc, de obicei, un pendul oscilant care lovește o bară crestată; înălțimea de dinainte și de după impact se folosește la calcularea energiei necesare pentru a rupe bara (*vezi* rezistența materialelor). În testul Charpy, bucata testată este ținută în plan orizontal între două bare verticale, așa cum este pragul ușii. În testul Izod, aceasta este ținută în plan vertical, așa cum stă un stâlp. *Vezi și* aparate de testare.

testament

În drept, declarație oficială, de regulă sub forma unui document executoriu al dorințelor unei persoane referitoare la modul în care se va dispune de proprietate după moartea acelei persoane. Este valabil dacă îndeplinește formalitățile legii care cere, de regulă, ca acesta să fie încheiat în prezența martorilor. Poate fi considerat nevalabil dacă, printre alte aspecte, testatorul este incapabil mental să dispună de proprietatea lui, dacă acesta impune condiții neîntemeiate sau dure pentru moștenitori sau dacă testatorul nu are un act de proprietate valabil pentru bunurile lăsate moștenire. Orice parte care contestă un testament trebuie să reclame înaintea termenului specificat prin statut și trebuie să demonstreze în fața judecătorilor că testamentul este incorect.

testament biologic

Document în care se specifică ce măsuri medicale se vor lua în caz când testatorul este imobilizat. Perfecționările aduse tehnologiei medicale permit ca un individ să fie menținut în viață în circumstanțe care în mod normal ar conduce la moarte (de ex. incapacitatea de a mânca, de a respira sau de a menține ritmul cardiac), însă mulți oameni nu doresc să fie păstrați în viață, dacă nu există șanse de recuperare. Pentru că este imposibil ca dorințele cuiva să fie exprimate când persoana este într-o stare vegetativă, un astfel de document permite ca măsurile să fie stabilite în avans. Un asemenea document precizează, de obicei, condițiile sub care procedura de resuscitare să fie întreruptă și autorizează o persoană să ia decizii în numele pacientului.

testare

În analiza chimică, proces de determinare a proporțiilor de metal, mai ales de metal prețios din minereuri și din produsele metalurgice. Tehnica de testare își are originile în experimentele făcute de vechii aurari și alchimiști. Metalele prețioase apar adesea ca particule fine, distribuite aleatoriu astfel încât este necesară o mostră importantă de minereu. Asemenea mostre conținând în mod curent aur, argint și plumb sunt analizate prin metoda veche care include câteva etape de încălzire și de răcire. Metodele moderne mai sofisticate, cum ar fi analiza spectrochimică, nu sunt adaptate testării minereului de metale prețioase, deoarece mostrele de minereu neomogen, care trebuie utilizate, depășesc capacitatea instrumentelor.

testare psihologică

Folosire de teste pentru a evalua îndemânarea, cunoștințele, inteligența, capacitățile sau aptitudinile unei persoane cu scopul de a face estimări privind performanțele acesteia. Cea mai cunoscută evaluare este testul IQ; alte tipuri de evaluări includ teste de performanță, destinate aprecierii nivelului de cunoștințe sau de performanță ale unui student, și testele de personalitate. Acestea din urmă includ atât testele de tip inventar (întrebare și răspuns), cât și pe

cele proiective, cum este testul Rorschach (testul petelor de cerneală) și testele apercepției tematice (imagine-temă), care sunt folosite de psihologi și psihiatri în clinici pentru a ajuta la diagnosticarea tulburărilor mintale, și de psihoterapeuți și psihologi consilieri pentru evaluarea pacienților lor. Specialiștii în psihologie experimentală elaborează în mod curent teste pentru a obține date privind percepția, învățarea și motivația. Neuropsihologii din clinici folosesc adesea teste pentru evaluarea activităților cognitive ale persoanelor cu afecțiuni cerebrale. *Vezi și* psihologie experimentală; psihometrie.

testarea ipotezei

Metodă statistică prin care se verifică cu câtă exactitate reușește un model matematic bazat pe un anumit set de date să prezică natura unui alt set de date generate de același model. Testarea ipotezei s-a dezvoltat din controlul tehnic de calitate, în care seturi întregi de produse de serie erau acceptate sau respinse, numai după testarea unor mostre. O ipoteză inițială (ipoteza nulă) poate prezice, de exemplu, dacă lățimea unui produs de serie se conformează distribuției normale de o anumită valoare (*vezi* medie, mediană și mod). Mostre din noile serii de produse confirmă sau infirmă ipoteza, care este corectată în funcție de noile rezultate.

testicule

Organe de reproducere masculine (*vezi* aparat de reproducere uman). Bărbații au două testicule de formă ovală cu o lungime de 4–5 cm care produc sperma și hormonii masculini (mai ales testosteron), conținuți într-un sac (scrot) în spatele penisului. Fiecare testicul este format din 200–400 de lobi care conțin între trei și zece tuburi răsucite (tuburi seminifere). Fiecare dintre acestea produce sperma și se contractă pentru a o împinge printr-o rețea complexă de canale într-o altă structură din scrot, epididimul, unde este stocată temporar. Celulele din testicule sunt subdezvoltate în copilărie; la pubertate ele sunt stimulate de hormoni să se dezvolte în celule producătoare de spermă.

testosteron

Hormon sexual masculin produs de testicule. Este responsabil pentru dezvoltarea organelor sexuale masculine și a caracteristicilor sexuale secundare (de ex., apariția părului pe față, a musculaturii masculine, îngroșarea vocii și căderea părului). Testosteronul poate fi fabricat prin modificarea altor steroizi, mai puțin scumpi. Este utilizat în medicină în tratamentul insuficienței testiculare, al anumitor tipuri de cancer mamar și al frigidității, ca și pentru stoparea lactației.

testul impactului

Vezi test de anduranță

tetanos

Boală bacteriană acută cauzată de *Clostridium tetani* (*vezi* clostridium). Sporii acestui organism sunt des întâlniți, mai ales în sol; se dezvoltă departe de oxigen, mai ales în rănile produse prin străpungere. Toxina pe care o conține stimulează nervii, cauzând rigiditatea musculară cu spasme frecvente. Aceasta se poate produce în jurul locului rănii sau, dacă toxina ajunge la ganglionul spinal motor prin intermediul sângelui, în tot corpul. De cele mai multe ori sunt implicați și mușchii maxilarului. Cel mai bun tratament este vaccinul la fiecare patru ani; antitoxina previne sau amână simptomele în cazul rănilor suspecte, dar nu mai are un efect important după apariția acestora. Tratamentul include, de obicei, antibiotice, sedative și calmante. Pacienții restabiliți nu capătă imunitate.

Tetley (Jr.), Glen(ford Andrew)

(03.02.1926, Cleveland, Ohio, SUA - 26.01.2007)

Dansator, coregraf și regizor de balet american. S-a perfecționat în dansul modern, împreună cu Hanya Holm și Martha Graham. Între 1946 și 1962 a dansat în producții muzicale pe Broadway, precum și cu companii de dans ca American Ballet Theatre. A devenit coregraf în 1962, înființându-și propria companie și creând coregrafia baletului *Pierrot Lunaire*. Ulterior a colaborat cu majoritatea marilor companii de dans din lume. Tetley a contribuit la realizarea unei sinteze între dansul modern și baletul clasic. Regia și cutezanța lui creativă, uneori cu tentă sexuală, au stârnit adesea controverse, dar Tetley a fost prețuit pentru pasiunea și forța degajate de operele sale.

Teton

Lanț muntos în N Munților Stâncoși, la NV de Wyoming. Se întinde pe o lungime de 64 km de la granița de S a Parcului

Național Yellowstone până la trecătoarea Teton. Unele dealuri submontane ajung până în SE statului Idaho, SUA. Multe vârfuri au înălțimi de peste 3 700 m; cel mai înalt este Grand Teton (4 196 m) care a fost escaladat pentru prima dată în 1872. O mare parte a acestui lanț muntos se află în interiorul Parcului Național Grand Teton.

tetra

Denumire generică pentru numeroasele specii de pești dulcicoli din America de Sud și Africa (familia *Characidae*), frumos colorați și frecvent crescuți în acvarii. Peștii tetra sunt mici, vioi, rezistenți și neagresivi. Tetra-neon (*Paracheirodon* sau *Hyphessobrycon innesi*) are partea posterioară de un roșu strălucitor și o dungă verde-albastră asemănătoare cu neonul pe părțile laterale. Peștele neon-roz (*Hemigrammus erythrozonus*) are o dungă de un roșu strălucitor pe fiecare parte. Peștele tetra-argintiu (*Ctenobrycon spilurus*) are ambele părți aplatizate.

neon-roz
(*Hemigrammus erythrozonus*)
JANE BURTON–BRUCE COLEMAN LTD.

tetraciclină

Denumire generică referitoare la o clasă largă de antibiotice cu o structură de bază comună, printre care clortetraciclina (Aureomicina), tetraciclina și doxiciclina. Pot fi izolate direct din unele specii de actinomicete din genul *Streptomicina* (*vezi* streptomicină) sau obținute din componente izolate. Sunt eficiente împotriva richettsia, a chlamydiei și a micoplasmei. Abuzul de tetraciclină și de alte antibiotice a dus la rezistența microorganismelor la medicamente.

tetragramă

(*în greacă,* cuvânt din patru litere)

Cele patru consoane ebraice yod, he, vav, he – transliterate în moduri variate ca JHVH, JHWH, YHWH sau YHVH – care reprezintă, împreună, numele lui Dumnezeu. În mod tradițional, tetragrama nu este pronunțată; Iehova și Iahve sunt două vocalizări ale sale.

tetrarh

(*în greacă,* conducătorul unei pătrimi)

În Antichitatea greco-romană, conducătorul unui principat, inițial conducătorul unui sfert dintr-o regiune sau provincie. Primii tetrarhi au condus cele patru tetrarhii din Tesalia sub Filip II al Macedoniei. Tetrarhii au condus în Galatia (în Asia Mică) înainte de cucerirea romană (169 î.Hr.), iar mai târziu în Siria elenizată și Palestina, unde acest termen desemna conducătorul independent al unui regat divizat sau al unui district minor. Regatul lui Irod cel Mare a fost condus după moartea sa (4 î.Hr.) de cei trei fii ai săi, dintre care doi au fost numiți tetrarhi.

Teutates *sau* Toutates

Zeu celtic, unul dintre cei trei menționați de poetul roman Lucan în sec. I d.Hr., ceilalți doi fiind Esus și Taranis. Se spune că victimele sacrificate lui Teutates ar fi fost omorâte prin aruncarea cu capul înainte într-o cadă plină cu un lichid nespecificat, posibil bere. A fost identificat atât cu Mercur, cât și cu Marte. Zeul irlandez Tuathal Techtmal, unul dintre cuceritorii legendari ai Irlandei, este considerat o altă manifestare a sa.

Teutoburg, Pădurea ~
în germană **Teutoburger Wald**

Șir de dealuri împădurite în N Germaniei. A fost scena unei bătălii în anul 9 d.Hr., în care triburile germanice au învins legiunile romane, stabilind astfel granița germano-romană pe Rhin. Hermannsdenkmal, o statuie colosală care comemorează această bătălie, se află în afara orașului Detmold. În micile orașe de pe aceste dealuri au fost înființate numeroase stațiuni turistice.

teutoni *sau* cavaleri teutoni
denumire oficială **Casa Cavalerilor Ospitalieri ai Sf. Maria a Teutonilor**

Ordin religios important în E Europei la sfârșitul Evului Mediu. Fondat în 1189–1190 pentru a-i îngriji pe cei bolnavi în Palestina în timpul celei de-a treia cruciade, a fost militarizat în 1198 și i s-au dat pământuri în Ierusalim și Germania. Și-a mutat baza de operațiuni în E Europei, în sec. XIII, câștigând controlul asupra Prusiei în 1283 și făcând din Marienburg centrul unui principat militar (1309–1525). Ordinul și-a extins influența până când a fost învins în Bătălia de la Tannenberg (1410). O altă victorie poloneză în 1466 i-a obligat pe cavaleri să-și cedeze pământurile Poloniei și să devină vasali ai regelui polonez. În 1525, Marele Maestru din Prusia s-a convertit la protestantism, a

dizolvat ordinul în Prusia și a devenit duce sub suzeranitatea Poloniei. În alte părți, în special Austria, ordinul a supraviețuit Reformei protestante. Napoleon a dizolvat acest ordin în 1809 și a distribuit cea mai mare parte dintre pământurile care rămăseseră. În 1834, împăratul Austriei l-a reconstituit ca ordin caritabil religios, iar acum își are sediul la Viena.

Texas

Stat situat în SV SUA. Suprafața: 691 030 kmp; 20 851 820 loc. (2000); al doilea stat ca mărime și ca număr de locuitori din SUA. Centrul administrativ: Austin. Relieful este alcătuit din câmpii și dealuri, de la preria fertilă a câmpiilor litorale de pe coasta golfului Mexic prin Marile Câmpii cu pășuni din centru, până la câmpiile înalte și aride din Panhandle. Strămoșii indienilor din V Texasului au populat această zonă cu 37 000 de ani în urmă. Unele dintre aceste triburi au format mai târziu Confederația Caddo. La venirea spaniolilor în 1528, această regiune era locuită de indieni, printre care și apași. Prima colonie a fost fondată în 1685 de către francezi, care au revendicat regiunea ca parte din Louisiana. În 1803, SUA au câștigat posesiunea franceză în Achiziția Louisianei, dar au cedat-o Spaniei prin tratatul din 1819. A devenit parte a Mexicului atunci când acesta și-a câștigat independența în 1821. În 1836, texanii și-au declarat independența față de Mexic ca Republica Texas (*vezi* Stephen Austin; Sam Houston). După o luptă pentru păstrarea independenței care a durat zece ani, Texas a devenit, în 1845, al 28-lea stat al SUA. Granița cu Mexicul a fost fixată după Războiul Mexican din 1848. În Războiul Civil American s-a rupt de Uniune (1861) și a fost readmis în 1869. După război, construirea căii ferate și navigația din ce în ce mai dezvoltată au contribuit la creșterea economică, iar descoperirea rezervelor de petrol în 1901 a dat un nou avânt dezvoltării statului. Texas este pe primul loc în SUA la producția de petrol și gaze naturale și la rafinării de petrol, iar industria electronică, de componente aerospațiale și de alte produse de înaltă tehnologie sunt și ele tot mai importante. De asemenea, este primul dintre statele SUA în ceea ce privește producția de bumbac, creșterea vitelor și a oilor.

Texas, Universitatea ~

Universitate de stat cu 13 campusuri răspândite în tot Texasul. A fost fondată în 1883. Campusul principal din Austin este al doilea ca număr de studenți din SUA (48 000 de studenți). Este o instituție de cercetare și învățământ, oferind cca 100 de programe pentru studenți și 190 de programe de studii postuniversitare. În campus există peste 85 de centre de cercetare, printre care centre pentru cercetări biomedicale, geologie economică și științe cognitive. Tot aici se află Biblioteca Lyndon B. Johnson și muzeul cu același nume. Numărul total de studenți este de cca 142 000.

Texas Instruments, Inc.

Producător de computere, microprocesoare și procesoare de semnale digitale din SUA. Precursorul direct al acestei companii, cu sediul la Dallas, Texas, a fost fondat de către John Karcher și Eugene McDermott în 1930 pentru a furniza date seismografice pentru industria petrolieră. În 1951 compania și-a schimbat numele în Texas Instruments Inc. (TI), iar în anul următor a obținut o licență de la Western Electric pentru fabricarea de tranzistori. Din 1954 până în 1958 a fost singura firmă care avea capacitatea să producă tranzistori din siliciu în cantități mari. În 1958, Jack Kilby, cercetător la TI, a contribuit la inventarea circuitului integrat (CI), iar TI a primit subvenții ca să dezvolte CI pentru a fi folosite la sistemele de ghidare a rachetelor balistice. În 1967, Kilby a inventat schema de bază pentru computerele portabile. În anii 1970, TI a continuat să-și dezvolte producția de semiconductoare, mai ales după 1973, când compania a început să fabrice cipuri de memorie dinamică cu acces aleator (*vezi* RAM) utilizate la computere. În 1982 a introdus procesorul de semnal digital uni-cip (DSP), a cărui piață este dominată de această companie până astăzi. Texas Instruments utilizează DSP în telefoane celulare, în receptoare pentru Sistemul de Poziționare Globală (GPS) și în plăci de rețea pentru computere.

Texas Rangers

Forță de poliție din Texas, fără organizare strictă. Primii membri au fost oameni pregătiți de luptă în orice moment, angajați

de coloniștii americani pentru a-i proteja de atacurile indienilor în anii 1830. Nu purtau uniforme și nu-și salutau ofițerii, dar erau foarte disciplinați și cunoscuți pentru iscusința cu care ocheau, făcând din revolverul cu șase focuri (revolverul Colt) arma Vestului. În perioada de apogeu din anii 1870, aceste trupe de poliție au menținut respectarea legii și ordinii pe sute de kilometri de graniță texană. În 1935 s-au unit cu forțele de patrulă rutieră ale statului.

Texcoco

Lac în centrul Mexicului. La început, unul dintre cele cinci lacuri din valea Mexicului, Texcoco a fost drenat prin canale și printr-un tunel spre râul Pánuco, la începutul sec. XVII. Astăzi mai ocupă doar o mică suprafață înconjurată de mlaștini cu apă sărată la E de Mexico. Pe insulele din vechiul lac Texcoco se afla capitala Imperiului Aztec, Tenochtitlán, care era legată de malul lacului prin diguri pe care se putea circula.

textile

Ață, fibră sau fir din care se pot confecționa țesături, ca și materialul rezultat. Cuvântul se referea, la început, numai la țesăturile din lână, dar acum se referă și la tricotaje, împletituri, pânzeturi și ciucuri. Materialele de bază utilizate în producția de textile sunt fibrele, obținute din surse naturale (de ex. lână) sau produse din substanțe chimice (de ex. nailon, poliester). Textilele sunt utilizate la fabricarea îmbrăcămintei, a lenjeriei și așternuturilor, la tapiserii, draperii și perdele, tapet, carpete și covoare și la legarea cărților. De asemenea, sunt intens întrebuințate în industrie.

Tezcatlipoca

Zeu omnipotent din panteonul aztec și zeu al constelației Ursa Mare. Protector al sclavilor, îi pedepsea sever pe stăpânii care îi maltratau, dar și protector al războinicilor. Se spune că a pus capăt epocii de aur a toltecilor. În fiecare an, cei care îl venerau alegeau un prizonier de război, frumos ca înfățișare, căruia i se permitea să trăiască în lux regal pe o perioadă de un an înainte de a fi sacrificat. Tezcatlipoca este reprezentat cu o oglindă din obsidian, în care vede tot, aflată pe pieptul său sau în locul unui picior.

Tezele din aprilie

Program conceput de Vladimir Ilici Lenin, în timpul Revoluției Ruse din 1917, în care cerea ca puterea de stat să fie preluată de soviete. În aceste teze publicate în aprilie 1917, Lenin a îndemnat la preluarea puterii din mâinile guvernului provizoriu, retragerea Rusiei din Primul Război Mondial și împărțirea pământului la țărani. Aceste teze au contribuit la revoltele din iulie și la lovitura de stat bolșevică, din octombrie.

Tezeu

Erou al legendelor antice grecești. A fost fiu al lui Egeu, regele Atenei. În timpul călătoriei sale la Atena a omorât mulți răufăcători, printre care Sinis, Sciron și Procust. În Atena l-a găsit pe Egeu căsătorit cu Medeea; ea l-a recunoscut înaintea soțului său și a încercat să-l otrăvească, dar nu a reușit, Egeu declarându-l moștenitorul tronului. În Creta, Tezeu a întâlnit-o pe Ariadna și a ucis Minotaurul; la întoarcerea în Atena a uitat să înlocuiască steagul negru al corabiei cu unul alb care să-i anunțe victoria, din care cauză Egeu s-a aruncat de pe Acropole de supărare. Teseu a continuat procesul de unificare și de extindere a granițelor Aticii. A capturat-o pe prințesa amazoană Antiope (Hippolyte), dar amazoanele au atacat Atena, iar Antiope a fost ucisă în timp ce o apăra. A răpit-o pe Elena pe când aceasta era copil și a încercat să o fure pe Persefona de la Hades, dar a fost închis în infern până când a fost eliberat de către Herakles. A murit fiind aruncat de pe o stâncă de către regele din Scyros.

Thackeray, William Makepeace

(18.07.1811, Calcutta, India – 24.12.1863, Londra, Anglia)

Romancier englez. A studiat dreptul și arta, dar curând a ajuns un prolific scriitor pentru periodice, utilizând o mare varietate de pseudonime. Scrierile sale timpurii apar în volume cum ar fi *Cartea snobilor* (The Book of Snobs, 1848), o colecție de articole din *Punch,* și *Miscellanies* (1855–1857) incluzând romanul istoric *Barry Lyndon* (1844). Însă romanele care i-au adus celebritatea sunt în primul rând *Bâlciul deșertăciunilor* (Vanity Fair, 1847–1848), o privire panoramică asupra manierelor englezești și slăbiciunilor umane din epoca napoleoniană, și *Henry Esmond*

William Makepeace Thackeray, pictură de Samuel Laurence; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

(1852), cu o acțiune situată la începutul sec. XVIII. *Povestea lui Pendennis* (Pendennis, 1848–1850) este o autobiografie parțial ficționalizată. În timpul vieții a fost considerat ca singurul rival posibil al lui Charles Dickens, pentru talentul de a reda viața contemporană, dar popularitatea sa a scăzut în sec. XX.

thai

Populație din partea continentală a Asiei de SE, incluzând grupurile thai sau siamezi (în Thailanda), lao (în Laos și Thailanda), shan (în Myanmar), lü (mai ales în provincia Yunnan, China), Yunnan thai (în Yunnan) și populația tribală thai (în Vietnam). Toate acestea vorbesc limbi thai și cei mai mulți sunt budiști din tradiția theravada. Nici o populație thai nu este organizată într-un sistem de caste, iar femeile au un statut foarte important. Astăzi numărul membrilor acestei populații este de cca 76 de milioane.

thai, limbi ~

Familie de limbi strâns înrudite, vorbite în Asia de Sud-Est și în S Chinei de peste 80 de milioane de oameni. După o clasificare frecvent întâlnită, acest grup cuprinde trei ramuri. Grupul de SV include thai, limba națională a Thailandei; thai de NE și lao, vorbite în E Thailandei și în Laos; pak tay (thai de S), vorbită în S Thailandei; shan, în E și N Myanmarului; tai dam (thai negru) și thai don (thai khaw sau thai alb), vorbite mai ales în Vietnamul de Nord. Grupul central include nung și zhuang de S, în N Vietnamului și din provincia chineză Guangxi, și thay (thô), vorbită în aceeași regiune. Grupul de N cuprinde buyi (bouyei) și zhuang de N, un dialect vorbit în Guangxi, Guizhou și Yunnan, China. Toate limbile aparținând acestui grup sunt tonale. Cei mai mulți cercetători consideră că grupul limbilor thai este înrudit cu alte limbi vorbite de populații minoritare din S Chinei și N Vietnamului. Împreună cu tai, întregul grup a fost denumit familia kadai sau familia thai-kadai.

Thailanda *denumire oficială* Regatul Thailandei *anterior* Siam

Stat în Asia de SE. Suprafața: 513 119 kmp; 64 186 000 loc. (2005). Capitala: Bangkok. Populația predominantă este de origine thailandeză, dar există și minorități importante: chineză, khmeră și malaysiană. Limba oficială: thai. Religia oficială: budismul și islamul. Moneda: baht thailandez. Relieful este alcătuit din dealuri și munți împăduriți, o câmpie centrală unde se află delta râului Chao Phraya și un podiș în NE. Economia de piață a acestei țări se bazează pe servicii, industrie ușoară și agricultură. Este un mare producător de tungsten și cositor. Printre principalele produse agricole se numără orezul, porumbul, cauciucul natural, soia și ananasul; produsele industriale mai importante sunt textilele, conservele alimentare, circuitele electrice și cimentul. O altă ramură importantă a economiei este turismul. Este o monarhie constituțională cu două camere legislative; șeful statului este regele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Zona Thailandei a fost ocupată continuu timp de peste 20 000 de ani. A făcut parte din regatele Mon și Khmer încă din sec. IX d. Hr. Populațiile de limbă thai au emigrat din China în jurul sec. X. În sec. XIII au apărut două state thailandeze: regatul Sukhotai, fondat către anul 1220 după o revoltă împotriva khmerilor, și Chiang Mai, fondat în 1296 după înfrângerea regatului Mon. În 1351, regatul thailandez Ayutthaya a urmat regatului Sukhothai. Principalii rivali au fost birmanezii, care l-au ocupat pentru scurt timp în sec. XVI și au distrus regatul în 1767. Dinastia Chakri a ajuns la putere în 1782, mutând capitala la Bangkok și extinzând teritoriul în toată peninsula Malacca, în Laos și Cambodgia. A fost numit Siam în 1856. Deși influența occidentală a crescut în sec. XIX, conducătorii Siamului au evitat colonizarea prin acordarea de concesii europenilor; a fost singurul stat din SE Asiei care a făcut acest lucru. În 1917 a intrat în Primul Război Mondial de partea Aliaților. A devenit monarhie constituțională după o lovitură de stat în 1932 și a fost numit oficial Thailanda în 1939. A fost ocupată de Japonia în Al Doilea Război Mondial. A participat la Războiul din Coreea ca forță membră a ONU. A fost aliată cu Vietnamul de Sud în Războiul din

Vietnam. Împreună cu alte state din SE Asiei a suferit o criză financiară regională în anii 1990.

Thailanda, Golful ~ *anterior* Golful Siam

Golf în Marea Chinei. Cea mai mare parte a sa se află în Thailanda, iar țărmul de SE este format de Cambodgia și Vietnam. Are lățimea de 500–560 km și lungimea de 725 km. De-a lungul țărmului său se află cele mai importante porturi din Thailanda, plajele sunt zone turistice de atracție, iar apele sale constituie importante zone de pescuit.

Thalberg, Irving G(rant)

(30.05.1899, Brooklyn, New York, SUA – 14.09.1936, Santa Monica, California)

Producător american de film. A renunțat la colegiu (doctorii i-au prezis că va muri înainte de 30 de ani din cauza unui reumatism la inimă), s-a angajat la studiourile Universal Pictures și, în curând, a devenit directorul studiourilor Universal din Hollywood. Angajat de MGM ca șef de producție în 1925, a devenit cunoscut ca „băiatul minune al Hollywoodului". A controlat îndeaproape producțiile MGM prin supravegherea selecției scenariilor și a montării finale a filmelor, lui datorându-i-se calitatea deosebită a unor filme ca *Familia Barrett de pe strada Wimpole* (The Barretts of Wimpole Street, 1934), *Revolta de pe Bounty* (Mutiny on the Bounty, 1935) și *Romeo și Julieta* (Romeo and Juliet, 1936), ca și apariția unor staruri ca Nelson Eddy și Jeanette MacDonald în *Naughty Marietta* (1935). A fost unul dintre fondatorii Academiei de Film și Științe. A murit de pneumonie la 37 de ani.

Thales din Milet

(sec. VI î.Hr.)

Filozof grec. Nici una dintre scrierile sale nu s-a păstrat și nu există mărturii ale nici unui contemporan cu privire la el. Ideea că Thales este fondatorul filozofiei occidentale se bazează mai ales pe scrierile lui Aristotel, care spunea că Thales a fost primul care a vorbit despre un substrat unic al universului, și anume apa. Importanța lui Thales rezultă, în special, din încercarea sa de a explica natura prin simplificarea fenomenelor și prin căutarea cauzelor în natura însăși și nu în capriciile unor zei antropomorfi.

thalidomidă

Medicament utilizat în trecut ca sedativ și împotriva grețurilor de dimineață în timpul sarcinii. Obținut pe cale sintetică în 1954, a fost introdus în aproape 50 de țări, printre care și Germania de Vest și Marea Britanie, unde a devenit popular pentru că era eficient, iar dozele mari nu erau fatale. În 1961 s-a descoperit că era cauza unor deficiențe congenitale: dacă este luat la începutul sarcinii, aproape 20% dintre copii vor dezvolta focomelie (adică insuficienta dezvoltare a membrelor, *vezi* sterilitate) ori alte malformații. S-au născut 5 000–10 000 de copii cu astfel de malformații. Nu a fost niciodată utilizat în spitalele din SUA (*vezi* Helen Brooke Taussig). Este eficient împotriva leprei și a anumitor simptome din ultimul stadiu al SIDA și este utilizat pentru asemenea tratamente în unele țări.

Thanatos

În mitologia antică grecească, zeu al morții. Era fiul lui Nyx, zeița nopții, și fratele lui Hypnos, zeul somnului. Apărea în fața oamenilor pentru a-i duce în infern atunci când timpul acordat acestora de către cele trei ursitoare (Parcele) expira. Thanatos a fost odată înfrânt de Herakles, care s-a luptat cu el pentru a-i salva viața Alcestei, și a fost păcălit de Sisif care voia a doua viață.

Thani, dinastia ~

Familie conducătoare din emiratul Qatar. Fac parte din tribul Tamim din Arabia, care a migrat spre E din oaza Jibrin până în peninsula Qatar la jumătatea sec. XIX. Au fost opt conducători din această familie din 1868 până în prezent. Cel de-al doilea șeic, Qassim bin Mohamed (1878–1913), este considerat fondatorul emiratului. Cel de-al șaptelea șeic, Khalifa bin Hamad (d. 1972–1995), a declarat independența Qatarului față de Anglia și a devenit primul emir. Clanul cuprinde cca 40% din populația nativă a Qatarului.

Thant, U

(22.01.1909, Pantanaw, Myanmar - 25.11.1974, New York, SUA)

Al treilea secretar general al Organizației Națiunilor Unite (1961–1971), primul asiatic care a deținut această funcție. A studiat la Universitatea din Yangoon, dar moartea tatălui l-a determinat să-și întrerupă studiile înainte de a absolvi. A predat la liceu înainte de a intra în serviciul guvernului. Încredințându-i-se o funcție la ONU în 1952, a devenit ambasadorul Birmaniei la ONU în 1957. În 1961 a ajuns secretar general interimar după moartea lui Dag Hammarskjold și secretar general permanent în 1962. În cele două mandate ale sale (1962–1971) a jucat un important rol diplomatic în criza rachetelor din Cuba, a elaborat un plan pentru a pune capăt războiului civil din Congo (1962) și a trimis forțe de menținere a păcii în Cipru (1964).

Thar, Deșertul ~ *sau* Marele Deșert Indian

Regiune de deșert caldă și uscată, în NV Indiei și SE Pakistanului. Suprafața sa ondulată este formată din dune de nisip separate prin câmpii nisipoase și dealuri joase, sterile. Aici se găsesc câteva lacuri cu apă sărată. Cu o suprafață de 200 000 kmp, este înconjurat de câmpia fluviului Ind, de lanțul munților Aravalli, de Marea Arabiei și câmpia Punjab.

Thargelia

În religia greacă, important festival atenian închinat lui Apollo, sărbătorit în zilele a șasea și a șaptea ale lunii Thargelion (aprilie-mai). A fost denumit după primele fructe (trufandale) sau după prima pâine din noul grâu. În prima zi, unul sau doi bărbați jucând rolul de țap ispășitor erau duși prin Atena, loviți cu biciul peste organele genitale și goniți dincolo de granițele cetății. A doua zi avea loc o înregistrare oficială a celor adoptați.

Tharp, Twyla

(n. 01.07.1941, Portland, Indiana, SUA)

Dansatoare, regizoare și coregrafă americană. A dansat cu compania lui Paul Taylor între 1963–1965, când și-a înființat propria sa trupă de dans și a început să pună în scenă spectacole pentru diverse companii, creând opere ca *Deuce Coupe* (1973), *Push comes to Shove* (1976), *Baker's Dozen* (1979), *Nine Sinatra Songs* (1982) și *Fait Accompli* (1984). Compania de dans Twyla Tharp s-a destrămat în 1988. A fost coregraf permanent pentru American Ballet Theatre între 1988–1991 și a făcut coregrafia unor spectacole de pe Broadway (printre care *The Catherine Wheel,* 1981) și pentru câteva filme (printre care *Hair,* 1979, *Amadeus,* 1984). Este cunoscută pentru umorul său și, mai ales, pentru că a fost unul dintre primii coregrafi americani care au utilizat muzica populară.

Twyla Tharp

© JACK MITCHELL

Thásos

Insulă în N Mării Egee, în NE Macedoniei, Grecia. Suprafața: 379 kmp. A fost colonizată pe la 700 î.Hr. de către grecii din Paros, care au exploatat minele de aur și au fondat aici o școală de sculptură. Perșii au cucerit această insulă la începutul sec. V î.Hr.; apoi a intrat sub controlul Atenei ca membru al Ligii de la Delos. Colonie macedoneană în 202 î.Hr., a fost cedată Romei în 196 î.Hr. A fost condusă de turci de la jumătatea sec. XV d.Hr. până în 1913,

când a fost cedată Greciei. Ca ramuri ale economiei sunt dezvoltate construcția de vapoare, pescuitul și turismul, iar, începând cu anii 1970, a constituit o bază pentru explorarea rezervelor maritime de petrol. Au fost descoperite aici multe monumente datând din sec. VII–II î.Hr.

Thatcher, Margaret *ulterior* Baroneasă Thatcher (de Kesteven) *născută* Margaret Hilda Roberts

(n. 13.10.1925, Grantham, Lincolnshire, Anglia)

Om politic și prim-ministru britanic (1979–1990). A absolvit Universitatea Oxford, după care a lucrat în calitate de cercetător chimist. După ce s-a căsătorit cu Denis Thatcher (1951), s-a pregătit pentru intrarea în barou și s-a specializat în legislație comercială. Aleasă în Parlament în 1959, a fost ministru al educației și științei între 1970–1974. Ca membru al aripii de dreapta a Partidului Conservator, i-a urmat lui Edward Heath la conducerea partidului în 1975. În 1979 a ajuns prima femeie care a ocupat funcția de prim-ministru al Marii Britanii. A promovat inițiativa individuală, s-a confruntat cu sindicatele, a privatizat industriile și serviciile de stat și a încercat să privatizeze anumite domenii ale educației și sănătății, a urmat o politică monetară puternică și a susținut angajamentele față de NATO. Victoria cu majoritate de voturi în 1983 s-a datorat parțial felului în care a gestionat situația în Războiul din Insulele Falkland. Neînțelegerile din rândul partidului în ce privește moneda europeană și integrarea politică au dus la demisia sa, în noiembrie 1990.

Margaret Thatcher, 1983

AP

Theatre Guild

Societate teatrală din SUA. Fondat la New York în 1918 de către Lawrence Langner (1890–1962) și alții, grupul propunea producerea unor piese de mare calitate, noncomerciale. Consiliul director răspundea de alegerea pieselor, de management și producție. După premiera piesei lui George Bernard Shaw *Casa inimilor sfărâmate* (Heartbreak House) în 1920, societatea a devenit agentul american al acestuia și a pus în scenă 15 dintre piesele lui. A mai pus în scenă piese de succes de Eugene O'Neill, Maxwell Anderson și Robert Sherwood și a făcut cunoscuți actori ca familia Lunt și Helen Hayes. A contribuit la dezvoltarea musicalului american prin spectacole ca *Porgy și Bess* (Porgy and Bess, 1935), *Oklahoma!* (1943) și *Carusel* (Carousel, 1945), a produs seriile de piese radiofonice *Societatea teatrală în emisie* (Theatre Guild on the Air, 1945–1953) și a prezentat piese la televiziune. În 1950 a devenit parte a American National Theatre and Academy.

Théâtre National Populaire (TNP)

Teatrul național francez creat în 1920 pentru a aduce teatrul mai aproape de marele public. Sub conducerea fondatorului său, Firmin Gémier (1869–1933), TNP a oferit inițial producții de la alte companii naționale. În 1951 a fost fondată o companie permanentă sub conducerea lui Jean Vilar (1951–1963), care punea în scenă 150 de spectacole anual în Paris sau la periferia acestuia, iar prețurile biletelor erau competitive cu cele ale biletelor la filme. Până în 1959, a fost la fel de popular ca și Comedia Franceză. În 1972, într-un efort de descentralizare a teatrului, guvernul a transferat acest titlu unei companii de teatru subvenționate din Lyon.

Theclinae

Subfamilie de fluturi care aparțin familiei *Lycaenidae*, formată din specii cunoscute sub denumirea de fluturi cu aripi de funigel. Adulții au o constituție firavă și anvergura aripilor cuprinsă între 18–38 mm. Zboară rapid și au, de obicei, irizații pe aripi, sunt bruni sau gri, cu dungi fine la baza aripilor. Larvele sunt scurte, groase, ca niște limacși. Unele specii se hrănesc cu plante, multe sunt canibale, iar altele secretă picături dulci, un produs secundar al digestiei, care atrage furnicile. Se găsesc în spații deschise pe toate continentele, dar sunt mai răspândiți în zonele tropicale din Lumea Nouă.

Theodorakis, Mikis

(n. 29.07.1925, insula Ghios, Grecia)

Compozitor grec. A studiat la Conservatorul din Atena și din Paris. A fost membru al rezistenței în timpul războiului și a participat activ în politică, făcând parte de mai multe ori din Parlamentul grec.

Ca membru al Partidului Comunist, a fost arestat în timpul loviturii militare din 1967 și eliberat abia în 1970, în urma presiunilor internaționale. Este cunoscut în afara Greciei mai ales pentru că a realizat coloana sonoră pentru o serie de filme, printre care *Zorba Grecul* (Zorba the Greek, 1964), *Z* (1969) și *Stare de asediu* (Etat de Siége, 1972), dar a compus și multă muzică de concert, printre care șapte simfonii, patru opere, balete (ca *Antigona*, 1959) și peste 1 000 de cântece. În țara sa este considerat erou național.

Theodore de Canterbury, Sfântul ~

(602 d.Hr.?, Tarsus, Asia Mică - 19.09.690 d.Hr., Canterbury, Kent, Anglia)

Al șaptelea arhiepiscop de Canterbury (668–690 d.Hr.). A fost trimis de Roma la Canterbury, unde a contribuit la fondarea unei faimoase școli la mănăstirea cunoscută mai târziu drept mănăstirea Sf. Augustin. A organizat și a centralizat biserica engleză, cerând primului Sinod general (672 d.Hr.) să renunțe la practicile celtice, să răspândească doctrina bisericii și să dividă diocezele. L-a înlăturat pe Wilfrid din funcția de episcop de York în 677 d.Hr., dar l-a repus în funcție în 686 d.Hr.; a instaurat pacea între regele Aethelred de Mercia și regele Ecgfrith de Northumbria.

Theodoret de Cirus

(393 d.Hr.?, Antiohia, Siria - 458/466? d.Hr.)

Teolog și episcop sirian. Călugăr, a fost episcop de Cirus (lângă Antiohia) până în 423 d.Hr. Fiind influențat de către Sf. Ioan Chrisostomos și de către Teodor de Mopsuestia, s-a opus interpretării alegorice a Scripturii și i-a atribuit lui Hristos o natură umană. Deoarece a fost acuzat că este eretic nestorian, a făcut afirmații de compromis, acceptând termenul „purtătoare de Dumnezeu" pentru Maria (și prin aceasta accentuând divinitatea lui Iisus). A fost declarat totuși eretic (449 d.Hr.) și trimis în exil. A fost reabilitat parțial de Sinodul de la Calcedon (451 d.Hr.), care a fost de acord să-l declare ortodox cu condiția să-l condamne pe prietenul său Nestoie, ceea ce a făcut, împotriva voinței sale.

Theodoric *sau* Teodoric *cunoscut ca* Theodoric cel Mare

(454 d.Hr.? - 30.08.526 d.Hr.)

Rege al ostrogoților și fondator al regatului ostrogot în Italia. Trimis de împăratul bizantin Zenon să invadeze Italia în 488 d.Hr., s-a declarat conducător unic în 493 d.Hr. și l-a ucis pe Odoacru prin trădare. Și-a stabilit capitala la Ravenna și i-a ținut la distanță pe franci și bulgari, fiind stăpân peste un regat care includea Sicilia, Dalmația și unele pământuri germane. A fost adept al arianismului; i-a tolerat pe catolici și a promovat pacea între goți și romani.

Theophilus *născut* Roger de Helmarshausen

(sec. XII)

Călugăr și scriitor german. Este cunoscut pentru scrierea sa *De diversis artibus* (cca 1110–1140), un studiu minuțios al tehnicilor utilizate pentru aproape toate meșteșugurile de la începutul sec. XII. Din scrierile sale se poate deduce că a fost meșteșugar practicant al ordinului benedictin.

therapeutae

(*în greacă*, cei care venerează)

Sectă de asceți evrei despre care se spune că s-au stabilit pe malurile lacului Mareotis lângă Alexandria în sec. I d.Hr. Originea și soarta lor sunt necunoscute, dar îi sunt atribuite lui Filon Iudeul. Ca și esenienii, aveau o viziune dualistă asupra trupului și sufletului (*vezi* dualism), dar se deosebeau de aceștia prin faptul că obiectivul lor era înțelepciunea. Credeau că scriptura trebuie citită ca alegorie. Dedicându-se în întregime rugăciunii și exercițiului spiritual, trăiau în izolare șase zile pe săptămână, iar de sabat se întâlneau pentru discuții și pentru o masă comună.

theravada

Importantă formă de budism, întâlnită mai ales în Myanmar, Sri Lanka, Thailanda, Cambodgia și Laos. Este singura care s-a păstrat dintre școlile budiste hinayana și, în general, considerată cea mai veche, mai ortodoxă și mai conservatoare formă de budism. Se crede că nu s-a schimbat deloc față de credința celor Cinci Sute de Bătrâni, care, prin tradiție, sunt urmașii călugărilor ordinului monastic budist sangha. Nu are o structură ierarhică, deși vârsta este respectată în sangha. Acceptă canonul pali (*vezi* tripitaka) ca scriere sacră autoritară. Membrii acestei secte îl venerează pe Buddha cel cu existență istorică, dar nu-i recunosc pe diverșii buddha cerești și zeii subordonați asociați cu budismul mahayana.

Theresa de Lisieux, Sfânta ~ *născută* Marie-Françoise-Thérèse Martin

(02.01.1873, Alençon, Franța - 30.09.1897, Lisieux)

Călugăriță carmelită franceză, doctor al Bisericii Romano-Catolice. S-a născut într-o familie religioasă și a intrat în mănăstire la vârsta de 15 ani, unde a fost chinuită de depresie și de sentimente de vinovăție, dar a fost cunoscută pentru blândețea caracterului său. La insistența stareței a scris o dare de seamă asupra dezvoltării sale spirituale, în care a propovăduit o abandonare absolută în seama lui Dumnezeu, asemănătoare celei a copiilor, ceea ce ea a numit Calea cea Mică. După moartea sa cauzată de tuberculoză, la 24 de ani, cartea a fost publicată cu titlul *Povestea unui suflet* (L'Histoire d'une âme, 1898) și a devenit populară, iar mormântul ei de la Lisieux a ajuns loc de pelerinaj. A fost canonizată pe 17 mai 1925, e sărbătorită pe 1 octombrie.

Theresienstadt

Lagăr de concentrare nazist în Al Doilea Război Mondial. Fiind la origine oraș în N Boemiei (Cehia de astăzi), în 1941 a fost transformat într-un ghetou înconjurat de ziduri, pentru evrei. După evacuarea în 1942 a puținilor locuitori care nu erau de origine evreiască, au fost aduși aici prizonieri evrei din Germania, Austria, Cehoslovacia, Danemarca și Olanda. Din numărul total de deținuți (cca 144 000), în jur de 35 000 au murit din cauza aglomerației din ghetou, iar 88 000 au fost duși în lagăre de exterminare, mai ales la Auschwitz. După război, orașul s-a dezvoltat din nou, sub numele ceh Terezin.

Theseum

Templu în Atena dedicat lui Hefaistos și Atenei ca patroni ai artelor și meșteșugurilor. Construit în cca 450 î.Hr., este ceva mai vechi decât Partenonul. Unele dintre sculpturile sale reprezintă faptele vitejești ale lui Tezeu (de unde și numele templului), deși fragmente reconstruite ale ornamentelor sale au dezvăluit că tema era, de fapt, apoteoza lui Herakles. Este înconjurat de un singur rând de coloane dorice, cu 13 coloane pe fiecare parte și câte șase pe laturi. Este cel mai bine conservat templu antic grecesc din lume, mai ales datorită transformării lui în biserică creștină în Evul Mediu.

Thesmophoria

În religia greacă, festival în cinstea Demetrei Thesmophoria. Participanții erau femei libere căsătorite care păstraseră castitatea timp de câteva zile și se abținuseră de la unele alimente. Se aruncau porci într-o cameră de sub pământ, unde erau mâncați de șerpi. Resturile descompuse erau aduse sus și puse pe un altar; erau amestecate cu semințe, deoarece se credea că asigură o recoltă bună.

Thespiae

Oraș antic în Beoția, în E Greciei centrale. Acolo se aflau temple, ca și faimoasa statuie a lui Eros sculptată de Praxiteles. Tot aici se organizau festivalurile muzelor. Este cunoscut în istoria Greciei mai ales ca inamic al orașului învecinat Teba. Cu ajutorul armatelor spartane conduse de Leonidas, cetățenii săi i-au învins pe perși în Bătălia de la Termopile (480 î.Hr.) și în Bătălia de la Plateea (479). A servit ca bază a Spartei împotriva Tebei între 379–372 î.Hr. Tebanii l-au distrus în 371 î.Hr., dar a fost reconstruit la puțin timp după aceasta. A fost un important oraș beoțian în timpul stăpânirii romane.

Thespis

(sec. VI î.Hr.)

Poet grec, considerat adesea inventatorul tragediei. Este înregistrat ca primul câștigător al unui premiu pentru tragedie la Marile Dionysii, un festival dramatic, în cca 534 î.Hr. Conform retorului Themistios, Aristotel a spus că tragedia în prima sa fază a fost în întregime corală, până când Themistios a introdus pentru prima dată prologul și discursurile. Astfel, după Themistios, Thespis a fost primul actor, iar dialogul în tragedie a început atunci când a schimbat câteva cuvinte cu conducătorul corului.

Thessaloniki *anterior* Salonic

Port, 363 987 loc. (2001), în Macedonia, Grecia. Fondat în 316 î.Hr., a devenit capitala provinciei romane a Macedoniei în 146 î.Hr., dobândind o importanță din ce în ce mai mare. Apostolul Pavel (*vezi* Sf. Pavel) l-a vizitat pe la 49–50 d.Hr., și a adresat epistole credincioșilor de aici. În timpul Imperiului Bizantin a prosperat în ciuda atacurilor repetate ale avarilor și slavilor. A făcut parte din Imperiul Otoman între 1430–1912. A fost cartier general

al mișcării Junii Turci, în 1908, și a fost înapoiat Greciei în 1913. A constituit o importantă bază a Aliaților în Primul Război Mondial. A fost ocupat de germani în Al Doilea Război Mondial. Este al doilea oraș al Greciei ca mărime.

Thetis

În mitologia greacă, nereidă iubită în același timp de Zeus și de Poseidon. Când s-a descoperit că Thetis era destinată să poarte un fiu care va fi mai puternic decât tatăl său, cei doi au cedat-o lui Peleu, regele mirmidonilor. Nevrând să se căsătorească cu un muritor, Thetis a rezistat avansurilor lui Peleu, luând numeroase forme, dar Peleu a prins-o în cele din urmă și s-a căsătorit cu ea. Copilul lor a fost Ahile. Unele legende povestesc că a avut șapte copii, toți murind fie când a încercat să-i facă nemuritori, fie când i-a aruncat de pe o stâncă, fiind fructe ale unei căsătorii forțate.

Thiers, (Louis-) Adolphe

(18.04.1797, Marsilia, Franța - 03.09.1877, Saint-Germain-en-Laye, lângă Paris)

Om politic și istoric francez. A ajuns la Paris în 1821 ca ziarist și a contribuit la fondarea cotidianului de opoziție *National* în 1830. În timpul Revoluției din Iulie l-a sprijinit pe Ludovic-Filip și a fost ministru de interne (1832, 1834–1836), prim-ministru și ministru de externe (1836, 1840). În calitate de lider al conservatorilor moderați, a înăbușit toate insurecțiile. După Revoluția din Februarie a sprijinit alegerea lui Ludovic-Napoleon (viitorul Napoleon III) ca președinte al celei de-A Doua Republici. Ca lider al opoziției (1863–1870), a atacat politicile imperiale ale lui Napoleon III. Ca președinte al celei de-A Treia Republici (1871–1873), a negociat sfârșitul Războiului franco-prusian și a restaurat ordinea internă prin înăbușirea Comunei din Paris. A scris opere istorice importante, printre care imensa *Istorie a Revoluției Franceze* (Histoire de la revolution française, 10 vol., 1823–1827) și *Istoria Consulatului și a Imperiului* (Histoire de Consulat et de l'Empire, 20 vol., 1845–1862).

Thimann, Kenneth V(ivian)

(05.08.1904, Ashford, Kent, Anglia - 15.01.1997, Haverford, Pennsylvania, SUA)

Specialist britanic în fiziologia plantelor, stabilit în SUA. Și-a luat doctoratul la Colegiul Imperial din Londra. În 1934 a obținut și izolat auxina pură, un important hormon de creștere la plante și, împreună cu câțiva colegi, a dovedit că auxina este responsabilă de alungirea celulelor, de formarea rădăcinilor și de creșterea mugurilor, descoperiri care au dus la dezvoltarea auxinei sintetice 2,4-D. Utilizarea acesteia și a altor substanțe chimice similare poate preveni căderea prematură a fructului și poate stimula dezvoltarea unor rădăcini mari din tulpinile tăiate. Deoarece concentrația mare de auxine este toxică pentru cele mai multe plante, auxinele sintetice sunt utilizate de asemenea ca substanțe pentru stârpirea buruienilor.

Thimphu

Oraș, 28 000 loc. (1998), capitală a Bhutanului. Este situat pe râul Raidak din Himalaya. A fost desemnat ca reședință oficială a guvernului în 1962. Birourile guvernului regal se află în castelul Tashi Chho, o mănăstire tradițională fortificată și unul dintre cele mai tipice exemple de arhitectură tradițională bhutaneză. Economia se bazează pe agricultură și prelucrarea lemnului.

Thira *în Antichitate* Thera *actualmente* Santorini

Insulă în partea de S a Cicladelor, în Grecia. Jumătatea unui vulcan explodat, înconjoară o lagună cu stânci vulcanice care se ridică până la aproape 300 m. A fost locuită din Epoca Bronzului; vestigiile minoice datează dinainte de anul 2000 î.Hr. Una dintre cele mai mari erupții vulcanice cunoscute s-a petrecut pe această insulă în cca 1500 î.Hr., cenușa și rocile fiind aruncate până în Egipt și Israel. Această erupție a fost legată de alte fenomene, cum ar fi miracolele din *Exod* și scufundarea Atlantidei. Săpăturile au scos la lumină un bogat oraș minoic îngropat sub dărâmăturile vulcanului. A fost reocupată de invadatorii dorieni în cca 1000 î.Hr.

Thiruvananthapuram *anterior* Trivandrum

Port maritim, 744 739 loc. (2001), centrul administrativ al statului Kerala, în SV Indiei. Comunitatea a devenit cunoscută când a devenit capitala regatului Travancore, în 1745. Este un fort mare și conține câteva palate și un templu Vaishnava, care este un important centru de pelerinaj. Are, de asemenea, instituții culturale, aici aflându-se sediul Universității din Kerala (1937).

Thjórsá

Râu în Islanda. Adună apa provenită de la topirea câtorva ghețari; curge spre SV pe o lungime de 230 km și se varsă în Oceanul Atlantic. Este cel mai lung râu din țară; o treime din acesta, în partea inferioară, străbate o regiune cu agricultură extensivă. Este principala sursă de hidroenergie a Islandei.

tholos

Vezi mormânt în formă de cupolă

Thomas, Clarence

(n. 23.06.1948, Pin Point, Georgia, SUA)

Jurist american. A absolvit Școala de Drept de la Yale și a lucrat ca asistent al procurorului general la Missouri (1974–1977), ca avocat pentru Monsano Corp. (1977–1979), ca asistent legislativ al senatorului John Danford (1979–1981), ca secretar asistent în Departamentul pentru Educație al SUA (1981–1982) și ca președinte al Comisiei pentru drepturi de muncă egale (1982–1990). Președintele George Bush l-a numit la Curtea de Apel a SUA în 1990 și apoi la Curtea Supremă, pentru a-l înlocui pe Thurgood Marshall, devenind cel de-al doilea judecător de culoare de la Curtea Supremă. Audierile pentru confirmarea sa din 1991 au fost complicate de acuzațiile de hărțuire sexuală aduse de Anita Hill, profesor de drept (n. 1956), care au atras foarte mult interesul publicului și au stârnit multe controverse. A negat acuzațiile, iar Senatul i-a votat confirmarea cu destulă greutate. Deși a fost o prezență tăcută a Curții, nu s-a abătut niciodată de la un conservatorism puternic.

Thomas, Dylan (Marlais)

(27.10.1914, Swanseam, Țara Galilor - 09.11.1953, New York, SUA)

Poet și prozator scoțian. A părăsit școala la 16 ani pentru a lucra ca reporter. A devenit renumit după primele sale versuri, *Harta dragostei* (The Map of Love, 1939), cu un bogat limbaj metaforic și de mare intensitate emoțională. În mai accesibila *Transe și moarte* (Deaths and Entrances, 1946), care conține și *Dealul ferigilor* (Fern Hill), adoptă adesea un ton bardic, oracular. Au urmat *Somn la țară* (In Country Sleep, 1952), care cuprinde și poemul *Do Not Go Gentle into That Good Night,* și *Poeme alese* (Collected Poems, 1952). Printre lucrările sale în proză se numără scrierea comică *Portretul artistului în postură de cățelandru* (Portrait of the Artist as a Young Dog, 1940), o piesă, *Sub Milk Wood* (Under Milk Wood, 1954), și un volum de amintiri, *Crăciunul unui copil în Țara Galilor* (A Child's Christmas în Wales, 1955). Răsunătoarele turnee în care-și recita versurile au contribuit la faima sa. La sfârșitul anilor 1930, datoriile și băutura au început să-și facă simțite efectele, iar poetul a murit în timp ce era în turneu, din cauza unei cantități prea mari de alcool.

Dylan Thomas, 1952

ROLLIE MCKENNA

Thomas, George H(enry)

(1816, Southampton County, Virginia, SUA - 28.03.1870, San Francisco, California)

General american. A absolvit Academia West Point. A rămas loial cauzei unioniste atunci când a început Războiul Civil American și a comandat un corp de armată în Kentucky, unde a obținut prima victorie importantă în V, în 1862. În Bătălia de la Chickamauga a organizat o apărare fermă, fiind înaintat la gradul de brigadier general și primind porecla „stânca din Chickamauga". În 1864 a învins forțele confederate ale generalului John B. Hood (1831–1879) în Bătălia de la Nashville, fiind din nou înaintat în grad și primind mulțumirile Congresului.

Thomas, Helen

(n. 04.08.1920)

Jurnalistă americană. Născută într-o familie de imigranți libanezi, a crescut în Detroit și, în 1943, s-a angajat la agenția de știri UPI din Washington DC. Este considerată pionier în depășirea limitelor impuse femeilor în mass-media; a ajuns cunoscută pentru felul îndrăzneț și neobosit în care își culegea informațiile. A fost desemnată reporter la Casa Albă în 1961, iar în 1974 a devenit șefa biroului UPI. Este cunoscută mai ales ca reporter acreditat la conferințele de presă prezidențiale.

Thomas, Isiah (Lord) III

(n. 30.04.1961, Chicago, SUA)

Baschetbalist, antrenor și director executiv american. A jucat în colegiu pentru

Indiana University (1979–1981). Ca apărător pentru Detroit Pistons (1981–1994), a realizat 9 061 de recuperări și și-a ajutat echipa să câștige două campionate NBA (1989, 1990); este considerat unul dintre cei mai mari apărători din toate timpurile. Ulterior a devenit manager general și coproprietar al Toronto Raptors, iar mai târziu a fost comentator la televiziune.

Thomas, Lewis

(25.11.1913, Fleeshing, New York, SUA - 03.12.1993, New York)

Medic și autor american. A absolvit școala medicală de la Harvard și apoi a predat la diferite universități. Între 1973–1983 a fost președinte al Centrului Memorial împotriva Cancerului Sloan-Kettering din New York. Interesul său plin de pasiune în ceea ce privește misterul intrinsec al biologiei a fost redat în meditații lucide și în reflecții asupra biologiei scrise sub formă de eseuri care au primit premii. Cea mai cunoscută dintre cărțile sale foarte citite este *Viețile unei celule* (The Lives of a Cell, 1974, Premiul Național pentru Carte).

Thomas, Lowell (Jackson)

(06.04.1892, Woodington, Ohio, SUA - 29.08.1981, Pawling, New York)

Comentator de radio, jurnalist și autor american. A fost corespondent de război în Europa și Orientul Mijlociu; a sporit faima lui T.E. Lawrence prin reportaje exclusive și, mai târziu, prin cartea *Cu Lawrence în Arabia* (With Lawrence in Arabia, 1924). Începând cu 1930 a fost crainic reprezentativ la CBS; ediția sa de știri nocturne a constituit o instituție națională timp de aproape două generații, iar el a apărut la televiziune încă din primele zile de emisie. Din călătoriile întreprinse de-a lungul întregii vieți a realizat conferințe, filme de călătorie și peste 50 de cărți de aventuri și comentarii, printre care *Kabluk of the Eskimo* (1932) și *Cele șapte minuni ale lumii* (The Seven Wonders of the World, 1956).

Lowell Thomas

Thomas, Norman (Mattoon)

(20.11.1884, Marion, Ohio, SUA - 19.12.1968, Hungtington, New York)

Reformator social și om politic american. A fost hirotonisit preot presbiterian și a fost numit paroh al bisericii East Harlem din New York. S-a alăturat Partidului Socialist în 1918 și și-a părăsit parohia pentru a lucra ca secretar la organizația pacifistă Frăția Reconcilierii. A contribuit la fondarea Uniunii Americane pentru Libertăți Civile și a fost codirector al Ligii pentru Democrația Industrială (1922–1937). A fost candidat al Partidului Socialist pentru postul de guvernator (1924), de primar al orașului New York (1925, 1929), de președinte al SUA (1928–1949) și a fost președintele partidului din 1926. După Al Doilea Război Mondial a făcut presiuni pentru dezarmarea nucleară, în calitate de președinte al Consiliului Internațional Postbelic.

Thomas à Becket

Vezi Sfântul Thomas Becket

Thomas à Kempis
născut **Thomas Hemerken**

(1379/1380, Kempen, Rhineland - 08.08.1471, Agnietenberg, lângă Zwolle)

Călugăr și teolog german. În cca 1392 a mers la Deventer, în Olanda, și a intrat în Frăția Vieții Comune, o comunitate dedicată îngrijirii și educării săracilor. În 1399 a intrat în mănăstirea augustiniană de la Agnietenberg. A fost hirotonisit în 1413 și și-a dedicat viața copierii manuscriselor și îndrumării novicilor. Se spune că a fost cel care a scris *Urmarea lui Hristos* (De imitatione Christi), cea mai influentă lucrare religioasă din literatura creștină după Biblie. Remarcat pentru limbajul și stilul său simplu, pune accent pe supremația vieții spirituale asupra celei materiale și afirmă răsplata unei vieți dedicate lui Hristos. *Urmarea lui Hristos* și celelalte tratate și predici scrise de el sunt cea mai bună reprezentare a *devotio moderna*, o nouă formă de cucernicie care a început să se manifeste la sfârșitul sec. XIV.

Thompson, Dorothy

(09.07.1894, Lancaster, New York, SUA - 30.01.1961, Lisabona, Portugalia)

Jurnalistă americană. A devenit corespondent voluntar în Europa după Primul Război Mondial. Reportajele sale despre naziști l-au înfuriat atât de tare pe Adolf

Dorothy Thompson, 1934
AP

Hitler încât, în 1934, a fost primul corespondent al SUA expulzat din Germania. Rubrica sa *Consemnări* a ajuns foarte cunoscută și din 1941 până în 1958 a fost vândută unui număr de 170 de cotidiene. Printre numeroasele sale cărți se numără *Noua Rusie* (New Russia, 1928), *L-am văzut pe Hitler!* (I Saw Hitler, 1932), *Refugiații* (Refugees, 1938), *Să lăsăm înregistrările să vorbească* (Let the Record Speak, 1939) și *Curajul de a fi fericit* (The Courage to Be Happy, 1957). Între 1928 și 1942 a fost căsătorită cu romancierul Sinclair Lewis.

Thompson, E(dward) P(almer)

(03.02.1924 - 28.08.1993, Upper Wick, Worcester, Anglia)

Istoric britanic. A luptat în Italia în Al Doilea Război Mondial și a predat la universitățile din Leeds (1948–1965) și Warwick (1965–1971). S-a retras din Partidul Comunist în 1956, atunci când trupele sovietice au înăbușit revolta ungară, dar a rămas toată viața adept al marxismului și al socialismului. Cea mai cunoscută lucrare a sa este *Crearea clasei muncitoare engleze* (The Making of the English Working Class, 1963), studiu valoros al perioadei 1780–1832. O altă carte importantă este *Liberali și vânători* (Whigs and Hunters, 1975). De la sfârșitul anilor 1970 și-a dedicat cea mai mare parte a timpului mișcării antinucleare.

Thompson, Emma

(n. 15.04.1959, Londra, Anglia)

Actriță și scenaristă britanică. După ce a absolvit Universitatea Cambridge, a jucat în teatru și la televiziune, fiind apreciată pentru miniseriile *Bogății de război* (Fortunes of War, 1987). A fost căsătorită cu Kenneth Branagh între 1989-1994 și a jucat în câteva dintre filmele sale, printre care *Henric V* (Henry V, 1989), *Mort din nou* (Dead Again, 1991), și *Mult zgomot pentru nimic* (Much Ado About Nothing, 1993). Ulterior a jucat în *Howards End* (1992, Premiul Oscar), *Rațiune și simțire* (Sense and Sensibility, 1995), pentru care a primit un Oscar pentru cel mai bun scenariu, și *Culori primare* (Primary Colors, 1998).

Thompson, Hunter S(tockon)

(18.07.1937, Louisville, Kentucky, SUA - 20.02.2005, Woody Creek, Colorado)

Jurnalist american. A avut necazuri cu legea din tinerețe și s-a înrolat în Forțele Aeriene ale SUA. În 1965 s-a infiltrat în banda de motocicliști Îngerii Iadului și în 1966 a publicat o relatare despre aceasta, *Îngerii Iadului* (Hell's Angels). Printre celelalte cărți ale sale se numără *Frică și dezgust în Las Vegas* (Fear and Loathing în Las Vegas, 1972, ecranizată în 1998), *Frică și dezgust la Campaign Trail* (Fear and Loathing in the Campaign Trail, 1973) și *Marea vânătoare de rechini* (The Great Shark Hunt, 1979). A creat genul cunoscut sub denumirea de jurnalism „gonzo“, iar scrierile sale – manieriste și subiective până la extrem, uneori foarte amuzante – au fost apreciate de mulți cititori. Thompson s-a sinucis, împușcându-se.

Thomson, J(ohn) Edgar

(10.02.1808, Springfield Township, Pennsylvania, SUA - 27.05.1874, Philadelphia, Pennsylvania)

Inginer constructor și director al căilor ferate americane. A intrat în corpul de ingineri din Pennsylvania la 19 ani. În 1847 a fost angajat ca inginer-șef la nou-înființata Pennsylvania Railroad Co., care încerca să concureze cu liniile comerciale din V pornind din New York sau din alte state estice. A devenit președintele acestei companii în 1852 și a supravegheat construcția unei căi ferate care traversa munții Allegheny fără a se folosi de planul înclinat. În următorii 22 de ani, Thomson a consolidat o rețea de căi ferate din Philadelphia până la Chicago, extinzând traseele companiei de la 400 km la 10 000 km.

Thomson, Sir J(oseph) J(ohn)

(18.12.1856, Cheetham Hill, Anglia - 30.08.1940, Cambridge, Cambridgeshire)

Fizician englez. După ce a studiat la Universitatea Cambridge, a predat la Laboratorul Cavendish de la Cambridge între 1884–1918, pe care l-a transformat într-o instituție cu renume mondial, și a fost profesor la Trinity College, Cambridge, între 1918–1940. În 1897 a arătat că razele catodice sunt particule cu viteze foarte mari, iar măsurând deplasarea acestor particule prin câmpurile electrice și magnetice, a observat că aceste particule sunt de cca 2 000 de ori mai ușoare decât cele mai

mici particule atomice cunoscute. Numite la început corpusculi de către Thomson, aceste particule sunt cunoscute astăzi sub numele de electroni. Descoperirea sa a contribuit la revoluționarea cunoștințelor despre structura atomică. În 1903 a sugerat o teorie discontinuă a luminii, anticipând teoria fotonilor a lui Albert Einstein. Mai târziu, a descoperit izotopii și a inventat spectrometria de masă. În 1906 a primit Premiul Nobel pentru cercetările asupra conductivității electrice a gazelor. De-a lungul vieții a fost considerat un profesor de excepție, iar șapte dintre asistenții săi au primit, de asemenea, Premiul Nobel.

Thomson (de Fleet), Roy Herbert, Primul baron ~

(05.06.1894, Ontario, Canada - 04.08.1976, Londra, Anglia)

Publicist canadian stabilit în Marea Britanie. Thomson a început să cumpere posturi de radio și ziare în anii 1930; mai târziu și-a extins achizițiile în Marea Britanie și SUA, acestora adăugându-li-se posturi de televiziune. În 1952 a cumpărat ziarul *The Scotsman* și s-a stabilit la Edinburgh pentru a-l conduce. În 1959 a cumpărat grupul de ziare Kemsley, cel mai mare din Marea Britanie, care cuprindea și *Sunday Times*. În 1967 a făcut cea mai importantă achiziție a sa, ziarul *Times* de la Londra, în care a investit foarte mult, oferindu-i stabilitate financiară. International Thomson este astăzi una dintre cele mai mari corporații publicistice din lume.

Thomson, Virgil

(25.09.1896, Kansas City, SUA - 30.09.1989, New York, New York)

Compozitor și critic american. A absolvit Universitatea Harvard, intenționând să devină pianist și organist. În timp ce studia la Paris cu Nadia Boulanger (1921) a întâlnit grupul Les Six, intrând în anturajul acestora, și a început să compună. A cunoscut-o pe Gertrude Stein, împreună cu care a scris operele *Four Saints in Three Acts* (1928) și *The Mother of Us All* (1946), caracterizate de un stil naiv șarmant. Întors la New York a fost critic muzical la *Herald Tribune* (1940–1954); articolele sale scrise într-un stil elegant au fost respectate pentru că se preocupau mai mult de muzică decât de muzicieni. Printre altele, a semnat coloanele sonore pentru filmele *Plugul care taie câmpia* (The Plow That Broke the Plains, 1936) și *Poveste din Louisiana* (The Louisiana Story, 1949, Premiul Pulitzer).

Thonet, Michael

(02.07.1796, Boppare, Trier - 03.03.1871, Viena, Austria)

Pionier în domeniul industrializării producției de mobilier, de origine germană, stabilit în Austria. A pus bazele unui sistem de îndoire la aburi a furnirurilor în cca 1830 și a creat scaune ușoare, curbate. Până în 1856 perfectase deja sistemul de îndoire la cald a fagului masiv și a început producția de serie a mobilierului curbat. A întemeiat fabrici în Ungaria și Moravia și a deschis o linie largă de săli de expoziție, de la Moscova până la Chicago. Pe la 1870 producea cantități însemnate de mobilier, a cărui producție continuă și în prezent.

Thor

Zeu germanic înfățișat ca un războinic măreț, cu barbă roșie, cu o putere uluitoare. Fiu al lui Odin (după unele legende) și al lui Jord, zeița pământului, a fost dușmanul de moarte al rasei distrugătoare a giganților, dar era binevoitor cu oamenii. Numele său este termenul germanic pentru tunet. Cea mai importantă armă a sa era ciocanul Mjollnir. Cel mai mare dușman al său era șarpele lumii, Jörmungand, pe care trebuia să-l omoare și de care trebuia să fie ucis, în Ragnarok, adică finalul lumilor oamenilor și zeilor. Termenul englezesc pentru a patra zi a săptămânii (Thursday) are la bază numele acestui zeu.

Thor cu ciocanul său magic, Mjollnir (măcinătorul), pe genunchi, statuetă în bronz din N Islandei, cca 1000 d.Hr.; Muzeul Național al Islandei, Reykjavík

MUZEUL NAȚIONAL AL ISLANDEI, REYKJAVÍK

Thor, rachetă ~

Proiectil dezvoltat inițial de către Forțele Aeriene ale SUA ca proiectil balistic de grad intermediar și modificat mai târziu pentru a servi ca prima treaptă a vehiculului de lansare al câtorva navete spațiale. În 1963 s-a renunțat la folosirea rachetei Thor de atac. Pentru lansările în spațiu, trei mici motoare auxiliare au fost adăugate unei rachete Thor, rezultând o putere aproape de două ori mai mare decât cea obținută în mod obișnuit.

Thoreau, Henry David

(12.07.1817, Concord, Massachusetts, SUA - 06.05.1862, Concord)

Gânditor, eseist și naturalist american. A absolvit Universitatea Harvard și a lucrat ca profesor timp de câțiva ani înainte de a se decide să devină poet al naturii. Întors la Concord, a intrat sub influența lui Ralph Waldo Emerson și a început să publice articole în revista transcendentalistă *The Dial*. În anii 1845–1847, pentru a demonstra cât de plină de satisfacții poate fi o viață simplă, a locuit într-o cabană lângă Walden Pond din Concord; eseurile care înregistrează viața sa de zi cu zi au fost adunate în capodopera *Walden* (1854). *O săptămână pe râurile Concord și Merrimack* (A Week on the Concord and Merrimack Rivers, 1849) a fost cealaltă carte publicată antum. Reflecțiile asupra unei nopți petrecute în închisoare din cauza protestelor împotriva războiului dintre Mexic și SUA au fost adunate în eseul *Nesupunerea civică* (Civil Disobedience, 1849), care i-a influențat mai târziu pe Mohandas K. Gandhi și Martin Luther King. În ultimii ani ai vieții, interesul pentru transcendentalism a scăzut și a devenit un aboliționist convins. Scrierile sale despre natură și relatările călătoriilor în Canada, Maine și la Cape Cod demonstrează gândirea unui naturalist pasionat. După moarte, scrierile sale au fost adunate și publicate în 20 de volume, și chiar și acum continuă să fie publicate unele lucrări necunoscute.

Henry David Thoreau, portret de Samuel Worcester Rowse, 1854; Biblioteca Publică Concord, Massachusetts

BIBLIOTECA PUBLICĂ CONCORD

Thorez, Maurice

(28.04.1900, Noyelles-Godault, Franța - 11.07.1964, în largul mării, spre Ialta)

Om politic comunist francez. A început să lucreze într-o mină de cărbuni la 12 ani. A intrat în Partidul Comunist Francez pe la 1920 și a fost arestat de câteva ori ca agitator. După ce a ajuns secretar al filialei locale a partidului (1923) a fost numit secretar general al partidului (1930). A făcut parte din Camera Deputaților (1932–1939 și 1945–1960) și a contribuit la formarea guvernului Frontului Popular în 1936. A locuit în Uniunea Sovietică între 1943–1944, apoi s-a reîntors în Franța, fiind numit ministru de stat (1945) și vicepremier (1946, 1947). A rămas stalinist convins, chiar și după ce Nikita Hrușciov a denunțat regimul lui Iosif Stalin, în 1956.

Thorndike, Dame (Agnes) Sybil

(24.10.1882, Gainsborough, Lincolnshire, Anglia - 09.06.1976, Londra)

Actriță britanică. Cea mai importantă tragediană la compania Old Vic din Londra (1914–1918). Remarcată pentru capacitatea sa de a interpreta roluri clasice și moderne, a creat personajul titular din *Sfânta Ioana* (Saint Joan, 1924) al lui George Bernard Shaw. A condus câteva teatre londoneze și, adesea, a jucat împreună cu soțul său, actorul-regizor Lewis Casson, în cele peste cinci decenii din viață dedicate teatrului.

Thorndike, Edward L(ee)

(31.08.1874, Williamsburg, Massachusetts, SUA - 09.08.1949, Montrose, New York)

Psiholog american. A fost elevul lui William James și al lui James McKeen Cattell, după care a predat la Universitatea Columbia (1904–1940). A fost deschizător de drumuri în domeniul modului în care învață animalele și al psihologiei educaționale; a pus bazele unei forme de behaviorism cunoscută sub numele de conecționism, care susține că învățarea are loc cu ajutorul legăturilor asociative. A contribuit în mod esențial la dezvoltarea metodelor cantitative experimentale și la îmbunătățirea eficienței educației. Printre scrierile sale se numără *Introducere în teoria evaluării mentale și sociale* (Introduction to the Theory of Mental and Social Measurements, 1904), *Principii de predare bazată pe psihologie* (Principles of Teaching Based on Psychology, 1906), *Inteligența animalelor* (Animal Intelligence, 1911) și *Psihologia dorințelor, intereselor și atitudinilor* (The Psychology of Wants, Interests, and Attitudes, 1935).

Thorp, John

(1784, Rehoboth, Massachusetts, SUA - 15.11.1848, Providence, Rhode Island)

Inventator american. A inventat mașina de filat cu inele în 1828. Până în anii 1860, aceasta înlocuise mașina de filat a lui Samuel Crompton în filaturile din întreaga lume, datorită productivității și simplității sale.

Thorpe, Jim
născut **James Francis Thorpe**
(28.05.1888, lângă Prague, Teritoriul Indian - 28.03.1953, Lomita, California, SUA)

Atlet american. Descendent din amerindieni sauk și fox. S-a antrenat ca fotbalist mijlocaș cu Pop Warner în timp ce frecventa Școala Industrială indiană din Carlisle, Pennsylvania (1908–1912), unde a excelat de asemenea la baseball, la baschet, box, cros, înot și hochei. În 1912 a câștigat decatlonul și pentatlonul olimpic la mare distanță de ceilalți concurenți, dar i s-au luat medaliile în 1913, după ce s-a descoperit că jucase baseball profesionist. După ce a jucat ca extremă pentru câteva echipe de baseball din Liga Națională (1913–1919), a ajuns star al fotbalului profesionist (1919–1926). Între 1920–1921 a fost primul președinte al ceea ce se va numi mai târziu Liga Națională de Fotbal. S-a adaptat greu după retragerea din activitatea sportivă, a trăit în condiții modeste și a avut crize de alcoolism. Medaliile câștigate la competițiile olimpice i s-au înapoiat postum, în 1983. Este considerat drept cel mai mare atlet american din sec. XX.

Jim Thorpe executând o lovitură de repunere a mingii în joc

CORBIS BETTMANN

Thorvaldsen, Bertel
(19.11.1770/ 13.11.1768, Copenhaga, Danemarca - 24.03.1844,/?/)

Sculptor danez. Fiu al unui sculptor în lemn islandez, a studiat la Copenhaga și a câștigat o bursă de călătorie la Roma, unde a rămas peste 40 de ani, realizând una dintre cele mai de succes cariere în sculptură din sec. XIX. Reîntoarcerea sa la Copenhaga în 1838 a fost sărbătorită ca un eveniment de importanță națională. Cele mai multe dintre sculpturile sale sunt reinterpretări ale unor figuri și teme clasice; de asemenea, a creat statui pe teme religioase și busturi.

Thoth *sau* Thot *în egipteană* Djhuty *sau* Djhowtey

Zeul egiptean al Lunii și al calculului, al învățăturii și al scrisului. Este considerat inventatorul scrierii, creatorul limbilor, reprezentantul lui Ra, și scribul, interpretul și consilierul zeilor. În mitul lui Osiris, Thoth o protejează pe Isis însărcinată și vindecă ochiul fiului acesteia, Horus. El îi judeca pe cei morți și transmitea rezultatele lui Osiris. Animalele sale sacre erau ibisul și babuinul, dintre care milioane de exemplare au fost mumificate în cinstea sa. Era adesea reprezentat cu corp uman și cap de ibis. Grecii l-au identificat cu Hermes; ca Hermes Trismegistos a fost considerat autorul scrierilor ermetice.

Three Mile Island

Centrală nucleară lângă Harrisburg, Pennsylvania, SUA, locul în care a avut loc cel mai grav accident din istoria energiei nucleare în SUA (28 martie 1979). Din cauza cedării unor echipamente și a erorilor umane, centrul reactorului nuclear s-a topit parțial, iar gaze radioactive au fost eliminate în atmosferă. În ciuda asigurărilor că nu prezintă riscuri pentru sănătatea umană, acest accident a sporit teama populației privind siguranța centralelor nucleare și a mobilizat opinia publică împotriva acestora, stopând construcția reactoarelor și centralelor nucleare pe teritoriul SUA.

Three Stooges

Grup de comedianți. În 1923, frații Moe și Shemp Howard (1897–1975; 1900–1955) înființează un grup de vodevil, jucând împreună în spectacolul *Ted Healy și caraghioșii lui* (Ted Healy and His Stooges). În 1928, li se alătură Larry Fine (1911–1974) care apare în spectacolele de revistă de pe Broadway. După ce Shemp părăsește teatrul (1930) este înlocuit de fratele său, Curly (1906–1952). După apariția lor în câteva filme, în 1934 încep o serie de comedii, ajungând la peste 200, cuprinzând bufonerii violente (de ex. se loveau unul pe altul în cap sau își scoteau ochii unul altuia). Totul s-a sfârșit în 1958.

Thugga *astăzi* Dougga

Oraș antic în N Africii. A fost o cetate punică importantă, asimilată de romani în cca 200 d.Hr. Este cel mai bine păstrat oraș roman din Tunisia; printre ruinele sale se numără un arc de triumf în onoarea lui

Septimius Severus, un for, băi publice, vile, un apeduct, un teatru și un templu al lui Iupiter, al Iunonei și al Minervei. Aici se află, de asemenea, ruina unui mausoleu preroman din sec. II î.Hr.

Thunder Bay

Oraș, 109 016 loc. (2001), în V statului Ontario, Canada. Este situat pe țărmul de NV al Lacului Superior și a fost atestat pentru prima dată, ca fort francez pentru comerțul cu blănuri, în cca 1678. În 1870–1880, datorită descoperirii zăcămintelor de argint și a extinderii liniei ferate Canadian Pacific Railway, cele două orașe gemene care se dezvoltaseră aici, Port Arthur și Fort William, au devenit prospere. Rivalitatea dintre ele a fost rezolvată prin unirea porturilor în 1906; orașele s-au unit în 1970, creând orașul Thunder Bay. Este unul dintre cele mai aglomerate porturi ale Canadei. Se remarcă prin silozurile sale de cereale și prin industria construcțiilor navale.

Thünen, Johann Heinrich von

(24.06.1783, Jever, Oldenburg - 22.09.1850, Tellow, Mecklenburg)

Economist și specialist în agricultură german. După ce a făcut cercetări pe cont propriu referitor la relația dintre costurile transportului de produse și terenul unde au fost cultivate, și-a schițat teoriile în *Statul izolat* (Der isolierts Staat, 1826). A folosit un oraș imaginar, izolat în mijlocul unei câmpii fertile, pentru a crea un model de zone de producție agricolă concentrice. În opinia sa, produsele grele și cele perisabile ar trebui cultivate aproape de oraș, iar cele ușoare și cele durabile, la periferie; profitul obținut de pe acel teren s-ar diminua odată cu creșterea costului de transport în oraș. Modelul lui Thünen a influențat ulterior mulți cercetători ai acestui subiect.

Thurber, James (Grover)

(08.12.1894, Columbus, Ohio, SUA - 02.11.1961, New York, New York)

Scriitor și desenator american. A absolvit Universitatea de Stat din Ohio înainte de a se muta la New York, în 1926. A făcut parte din colectivul revistei *New Yorker* între 1927–1933 și, după aceea, a rămas un colaborator de seamă al acesteia. Și-a ilustrat singur prima carte, *Sexul este necesar?* (Is Sex Necessary?, 1929, împreună cu E. B. White), iar desenele sale au devenit printre cele mai populare și mai ușor de recunoscut din America. Slăbirea vederii l-a obligat să reducă numărul desenelor. Printre scrierile sale se numără *Viața mea și vremurile grele* (My Life and Hard Times, 1933), *Fabule ale vremii noastre* (Fables for Our Time, 1940), *Albumul Thurber* (Thurber Album, 1952), memoriile de la *New Yorker*, *Anii cu Ross* (The Years With Ross, 1959), și cartea pentru copii *Cele 13 ceasuri* (The 13 Clocks, 1950). Se remarcă prin viziunea sa asupra locuitorului de la oraș amețit, care, la fel ca și eroul din *Viața secretă a lui Walter Mitty* (The Secret Life of Walter Mitty, 1939; ecranizată în 1946), se refugiază în fantezie.

Thuringia *în germană* Thüringen

Regiune istorică și land, 2 411 000 loc. (2002), în Germania. Include regiunea din jurul Pădurii Turingiene, ceea ce a fost SV Germaniei de Est. Centrul administrativ: Erfurt. Turingienii germanici au apărut în cca 350 d.Hr. și au fost cuceriți de huni la mijlocul sec. V. În 1485 a devenit parte a Saxoniei și a fost divizată în câteva state; acestea s-au alăturat Imperiului German în 1871 și s-au unit după Primul Război Mondial. După separarea Germaniei, în 1945, statul a fost inclus în Germania de Est; a fost reconstituit ca land al Germaniei reunite, în 1990. Economia se bazează mai ales pe industrie.

Thurmond, (James) Strom

(05.12.1902, Edgefield, Carolina de Sud, SUA - 26.06.2003, Edgefield)

Om politic american și senator din 1955. A fost senator al statului Carolina de Sud (1933–1938) și judecător la circumscripția teritorială a Tribunalului de Apel (1938–1941). În calitate de guvernator (1947–1951) a extins sistemul educațional de stat. La Convenția Democratică din 1948 a condus o facțiune a delegaților din Sud care se opuneau politicii partidului în ceea ce privește drepturile civile; așa-numiții dixiecrați l-au numit pe Thurmond candidatul lor la alegerile prezidențiale, la care a câștigat 39 de voturi. În 1954 a fost ales în Senatul SUA, unde a devenit membrul cu cele mai multe mandate. În 1964 și-a schimbat afilierea politică și a trecut la Partidul Republican. A fost foarte conservator, a promovat drepturile statului, s-a opus legislației care promova drepturile civile și a sprijinit creșterea fondurilor destinate armatei.

Thurstone, L(ouis) L(eon)

(29.05.1887, Chicago, Illinois, SUA – 29.09.1955, Chapel Hill, Carolina de Nord)

Psiholog american. A predat la Universitatea din Chicago (1927–1952). Fiind preocupat de înregistrarea atitudinilor și de măsurarea inteligenței umane, a avut o contribuție foarte importantă la dezvoltarea psihometriei. Principala sa lucrare, *Vectorii minții* (The Vectors of the Mind, 1935), revizuită sub titlul de *Analiza factorială* (Multiple-Factor Analysis, 1947), prezintă tehnica analizei multifactoriale utilizate la explicarea corelațiilor dintre rezultatele testelor psihologice.

Thyssen, Fritz

(09.11.1873, Mülheim, Germania – 08.02.1951, Buenos Aires, Argentina)

Industriaș german, finanțator al lui Adolf Hitler. Intrat în afacerile familiei cu fier, oțel și cărbune, în 1926 a moștenit averea și imperiul industrial al tatălui său (*vezi* ThyssenKrupp Stahl). A creat un trust al afacerilor familiei care a ajuns să controleze peste 75% din rezervele de minereu ale Germaniei și să aibă un număr de 200 000 de muncitori. Speriat de ascensiunea socialismului în Germania, l-a sprijinit pe Hitler și a contribuit financiar la ascensiunea lui în funcția de cancelar. Cu toate acestea, Thyssen s-a opus, ulterior, politicii lui Hitler și, în 1939, s-a refugiat în Elveția, ceea ce i-a permis lui Hitler să-i confiște averea (cca 88 de milioane de dolari). A fost arestat în Franța (1941) și trimis la închisoare de către naziști. După război a fost condamnat ca nazist de rang inferior și obligat să plătească 15% din proprietățile sale ca despăgubire.

ThyssenKrupp Stahl

Companie germană de oțel. Firma Krupp a fost fondată în 1811, când Friedrich Krupp (1787–1826) a pus bazele unei fabrici de oțel în Essen, care a rămas în mâinile familiei timp de un secol și jumătate. Cunoscut pentru oțelul de bună calitate, precum și pentru fabricarea tunurilor și a altor armamente, grupul Krupp a prosperat odată cu dezvoltarea marinei germane. Cea mai puternică armă produsă aici era Dicke Bertha. După război, Germaniei i s-a interzis să mai fabrice arme, iar o parte din fabricile Krupp au fost demolate; în ciuda acestui fapt, a rămas un vast imperiu industrial. Fabricile lui Krupp s-au aflat în centrul acțiunii ilegale de reînarmare a Germaniei sub conducerea lui Adolf Hitler, în anii 1930. După Al Doilea Război Mondial, Alfred Krupp (1907–1967) a fost condamnat pentru crime de război pentru că a folosit munca sclavilor și i s-au confiscat toate proprietățile, dar, odată cu izbucnirea Războiului din Coreea, a fost amnistiat, iar proprietățile i-au fost returnate. În 1968, după ce fiul său a renunțat la numele și averea Krupp, compania a devenit publică. În 1992 s-a unit cu Hoesch AG, formând Fried Krupp AG Hoesch-Krupp. Thyssen AG a fost la început un laminor fondat de August Thyssen (1842–1926). S-a unit cu șapte alte oțelării pentru a forma Vereinigte Stahlwerke AG, dar și-a recăpătat identitatea în 1953. În 1999, companiile rivale s-au unit, formând ThyssenKrupp Stahl AG.

Tiamat

În mitologia mesopotamiană, zeiță fundamentală, personificare a apei sărate și mamă a zeilor. În urma conflictului dintre soțul său Apsu și alți zei, încheiat cu moartea lui Apsu, Tiamat a purtat război cu alte divinități, sprijinită de o armată de demoni creați de ea. Bătălia cu Marduk și înfrângerea de către acesta formează substanța creației epice babiloniene *Enuma eliș*. Din corpul zeiței, Marduk a modelat cerurile și pământul.

Tian *sau* T'ien

(*în chineză*, cer)

În religia populației indigene chineze, putere supremă care stăpânește oamenii și zeii mai mici. Termenul se referă la o zeitate, la o natură impersonală sau la ambele. Ca zeu, Tian este o putere impersonală, spre deosebire de conducătorul suprem, Shangdi, dar cei doi sunt identificați unul cu celălalt, iar numele lor sunt utilizate uneori ca sinonime. În referințele de mai târziu, termenul este legat de natură sau de soartă. Învățații au căzut de acord că Tian era sursa legilor morale, dar au dezbătut îndelung problema dacă răspundea la mulțumiri răsplătind sau pedepsind acțiunile umane, sau dacă evenimentele îi urmau pur și simplu ordinele și principiile.

Tian Shan *sau* Tien Shan

(*în chineză*, munții cerești)

Lanț muntos (*shan*) în Kîrgîzstan și Xinjiang Uygur, în NV Chinei. Piscurile și văile sale se întind pe o lungime de cca 2 500 km pe axa EV. Cel mai înalt vârf

este Pobeda (*în rusă,* victoria), cu 7 439 m, în Kîrgîzstan; a fost descoperit în 1943 de către o expediție sovietică. Cea mai mare parte din populația zonei trăiește în valea Fergana, în Uzbekistan.

Tiananmen, Piața ~

Una dintre cele mai largi piețe publice din lume, proiectată și construită la Beijing în 1651 și extinsă în 1958. Numele său vine de la Poarta Păcii Cerești (Tiananmen), construcție din piatră masivă, situată la extremitatea nordică a pieței. Cuprinde și este înconjurată de săli, monumente și muzee, printre care sala memorială Mao Zedong, unde pe un catafalc se află corpul lui Mao. Piața Tiananmen a constituit punctul de adunare a demonstrațiilor studențești încă din 1919. În 1989, demonstrațiile masive prodemocratice de aici au atras peste un milion de protestatari. Au fost aduse tancuri pentru a dispersa mulțimea; sute de oameni au fost uciși (cifra nu este stabilită definitiv) și mii de protestatari arestați, iar mișcarea a fost în cele din urmă înăbușită. *Vezi și* Fang Lizhi.

Tianjin *sau* T'ien-chin *sau* Tientsin

Port, 10 070 000 loc. în zona metropolitană (2003), și municipiu cu statut de provincie, situat pe râul Hai, în NE Chinei. Este legat de fluviul Yangtze (Chang Jiang) prin Marele Canal; este cel de-al treilea oraș ca mărime al Chinei. A fost un important centru pentru transport și comerț încă din timpul dinastiei mongole din sec. XIII. A fost oraș de garnizoană în timpul dinastiei Ming (1368–1644). Ocupat de forțele britanice și franceze în timpul celui de-al doilea dintre Războaiele Opiului (1856-1860); printr-un tratat semnat aici în 1858, au fost deschise 11 porturi chineze destinate comerțului. Ca port liber, a cunoscut o dezvoltare rapidă. A fost scena unor lupte grele în timpul Răscoalei Boxerilor (1900), după care a fost preluat de o comisie internațională, iar zidurile sale au fost demolate. Este cel mai important port din China de Nord și cel de-al doilea centru industrial ca mărime din țară. Printre instituțiile de învățământ de aici se numără Universitatea Tianjin (1895) și Universitatea Nankai (1919).

Tiantai *în japoneză* Tendai

Sectă budistă fondată de către Zhiyi în sec. VI d.Hr. Principala sa scriere religioasă este *Sutra Lotusului;* din acest motiv este cunoscută sub denumirea de Școala Lotusului. Doctrina sa filozofică de bază este rezumată ca „triplul adevăr": dharmelor le lipsește realitatea ontologică; totuși, au o existență temporară și sunt, în același timp, ireale și existente temporar – un adevăr absolut care le întrece pe celelalte. În Tiantai, toată învățătura budistă este organizată într-o schemă ierarhică. În Japonia, Saicho a încercat să încorporeze meditația zen, disciplina monastică și cultele ezoterice. Este încurajat de asemenea amestecul de shintoism și budism.

Tibbett, Lawrence (Mervil)
născut Lawrence Mervil Tibbet

(16.11.1896, Bakersfield, California, SUA - 15.07.1960, New York, New York)

Bariton american. A jucat ca actor-cântăreț înainte de a intra la operă. După debutul la Opera Metropolitană din 1923 a înregistrat primul succes major interpretând rolul lui Ford din opera verdiană Falstaff și a rămas un membru fidel al companiei până la retragerea sa în 1950, interpretând roluri principale în premiere, printre care *The Emperor Jones, Merry Mount,* de Howard Hanson (1934), *Simon Boccanegra* de Giuseppe Verdi (1857), *Peter Grimes* de Benjamin Britten (1945) și *Kovanșcina* de Modest Mussorgski (1886). A jucat în câteva musicaluri și a apărut la radio în cunoscuta emisiune *Your Hit Parade.*

Tiberiada *sau* Marea Galileei

Lac de apă dulce în N Israelului. Are o lungime de 21 km și o lățime de 11 km; este situat la cca 212 m sub nivelul mării și este alimentat în special de fluviul Iordan. Regiunea a fost locuită de milenii întregi: descoperirile arheologice care datează de acum cca 500 000 de ani sunt printre cele mai vechi din Orientul Mijlociu. În sec. I d.Hr., regiunea era prosperă și populată; aici s-au desfășurat multe momente din viața lui Iisus. În prezent, apele lacului irigă regiunile agricole înconjurătoare. Au fost construite stațiuni de tratament moderne, iar băile din stațiunea Tiberias se numără printre atracțiile turistice din Israel din timpul iernii.

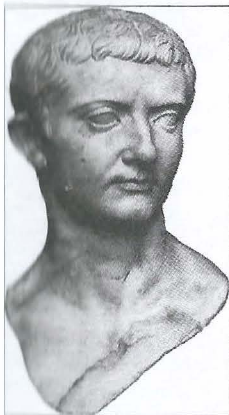
Tiberias *în ebraică* Teverya

Oraș, 40 100 loc. (2004), și stațiune turistică la lacul Tiberiada, în NV Israelului. Este situat cu 210 m sub nivelul mării, fiind unul dintre orașele cele mai joase din lume. A fost fondat în cca 20 d.Hr. de către Irod Antipa și denumit în cinstea

împăratului roman Tiberius. După distrugerea Ierusalimului de către romani în 70 d.Hr. a devenit centru de studiu pentru evrei și apoi reședința Sinedriului și a școlilor rabinice. Aici a fost editat Talmudul, în sec. III-VI d.Hr. În 1187 a fost preluat de la cruciați de către Saladin. Orașul modern a fost refăcut sub mandat britanic în 1922 și a devenit parte a Israelului independent în 1948. Printre vestigiile istorice se numără mormântul lui Moise Maimonide. Este unul dintre cele patru orașe sfinte ale iudaismului (*vezi* și Hebron; Ierusalim; Zefat).

Tiberius
nume complet **Tiberius (Iulius) Caesar Augustus** *născut* **Tiberius Claudius Nero**
(16.11.42 î.Hr. -
16.03.37 d.Hr., Capreae, lângă Napoli)

Al doilea împărat roman (14–37 d.Hr.). A fost crescut de Augustus, care se căsătorise cu mama lui, Livia Drusilla. În timpul primei funcții de comandant militar, la 22 de ani, a recuperat steagurile legiunilor romane pierdute de câteva decenii în Parția și a fost întâmpinat cu aclamații la întoarcere. A fost obligat să renunțe la soția sa iubită pentru a se căsători cu fiica lui Augustus, Iulia (12 î.Hr.). În ciuda faptului că a devenit tribun, a plecat într-un exil autoimpus în Rodos (5 î.Hr.), devenind un singuratic revoltat. În 4 î.Hr., Iulia a fost exilată pentru promiscuitate de către Augustus, care l-a rechemat pe Tiberius și l-a numit moștenitorul tronului. Ca împărat a condus la început eficient și a instituit unele reforme, cu o severitate ocazională, cum ar fi exilarea evreilor din Roma pe baza unui pretext. Când fiul său, Drusus, a murit în mod misterios, i-a acordat încredere lui Seianus și a fost sfătuit să se mute la Capri (27 d.Hr.). A devenit din ce în ce mai violent, omorând și torturând după bunul său plac. După ce Seianus a devenit consul în 31 d.Hr., Tiberius l-a bănuit de un complot și l-a executat, apoi l-a numit moștenitor la tron pe Caligula. În 37 d.Hr., garda pretoriană și-a declarat sprijinul pentru Caligula și l-a ucis pe Tiberius, care era bolnav la pat.

Tiberius tânăr, marmură descoperită în Egipt în 1896; Ny Carlsberg Glyptotek, Copenhaga

NY CARLSBERG GLYPTOTEK, COPENHAGA

Tibet *în tibetană* Bod
în chineză **Xizang** *sau* **Hsi-tsang**

Fost stat, astăzi regiune autonomă în V Chinei. Suprafața: 1 221 600 kmp; 2 670 000 loc. (2002). Centrul administrativ: Lhasa. Înainte de anii 1950 era o entitate, având cultură și religie budistă proprie, dorind să stea izolată de restul lumii. Situată pe un platou care ajunge la înălțimi de 4 900 m deasupra nivelului mării, este cea mai înaltă regiune din lume. Este înconjurată de munții Kunlun și Himalaya; Muntele Everest se află la granița cu Nepalul. Tibetul s-a dezvoltat ca un regat budist puternic în sec. VII–VIII d.Hr. A fost condus de mongoli în sec. XIII și de dinastia Manchu în sec. XVIII. După Revoluția Chineză din 1911–1912 a devenit regiune independentă aflată sub influență britanică. Comuniștii chinezi au invadat și ocupat regiunea în 1950 și în 1959 au suprimat aspru o revoltă antichineză din regiune. În 1965 a fost declarat oficial regiune autonomă în cadrul Chinei comuniste. Cultura sa budistă a fost distrusă aproape în întregime în timpul Revoluției Culturale chineze. Unele reforme economice și religioase au fost inițiate la sfârșitul anilor 1970, dar mișcările pentru independență s-au intensificat pe la sfârșitul anilor 1980. În 1959 liderul spiritual al Tibetului, dalai lama, a constituit un guvern din exil în India și continuă încercările de a atrage opinia publică mondială în favoarea independenței Tibetului.

tibetană, limba ~

Limbă sino-tibetană vorbită de peste 5 milioane de oameni în Tibet (Xizang), Qinghai, Sichuan și Gansu din China; în Bhutan; N Nepalului și provinciile Jammu și Kashmir din India și Pakistan. De la ocuparea Tibetului de către China în 1959, enclavele de vorbitori de limbă tibetană s-au dispersat în India și în alte părți ale lumii. Tibetana vorbită cuprinde un număr de dialecte foarte diverse, în mod convențional împărțite în câteva grupe: de V, incluzând dialectele balti și ladakhi din Jammu și Kashmir; centrală, din care fac parte dialectul vorbit în Lhasa și cele mai multe dialecte nepaleze (și sherpa); de S, cuprinzând dialectele din platoul interior, S

provinciei Qinghai, E Tibetului și părți din V Sichuanului; Amdo sau de NE, cuprinzând dialectele din N provinciei Qinghai, S provinciei Gansu și N Sichuanului. Cei mai mulți tibetani au un limbaj literar comun, scris într-un alfabet special, de origini încă disputate, atestat pentru prima dată în sec. VIII d.Hr.

Tibru *în italiană* Tevere

Fluviu în Italia. Cel de-al doilea fluviu ca lungime din țară, izvorăște din Apeninii toscani și urmează un curs spre S pe o lungime de 405 km, trecând prin Roma înainte de a se vărsa în Mediterană la Ostia. A fost o importantă rută de navigație comercială în epoca romană. În ciuda dragării sporadice de-a lungul secolelor, faptul că se transformă frecvent în mlaștină a limitat utilizarea sa în epoca modernă.

tic

Contracție musculară bruscă, rapidă, repetată – de obicei, clipire a ochilor, smiorcăit, spasm sau ridicare a umerilor – întotdeauna scurtă, imposibil de controlat și localizată. Frecvența ticurilor descrește de la cap la picioare. Spre deosebire de spasm, crampă sau mișcări de coree sau epilepsie, ticurile nu sunt însoțite de alte mișcări și pot fi controlate pentru un timp. Poate deveni un obicei de care persoana în cauză (cel mai adesea copii nervoși cu vârste între 5 și 12 ani) nu este conștientă. Cele mai multe ticuri au, probabil, origine psihică, dar mișcări similare au loc în cazul unor tulburări fizice (de ex. encefalita în ultimul stadiu). Persoanele cu ticuri au un oarecare control asupra mișcărilor, dar se simt îndemnate să se obișnuiască cu ele pentru a se simți mai bine. Tensiunea crește probabilitatea contracțiilor, iar relaxarea le reduce. Succese în tratarea ticurilor au fost obținute prin psihoterapie, terapie, prin relaxare și biofeedback.

Ticino

Râu în Elveția și Italia. Izvorăște din pereții trecătoarei Sf. Gotthard, are un traseu cu multe meandre, ducând spre S, prin cantonul Ticino, traversează lacul Maggiore și merge spre S către fluviul Pad, având un curs total de 248 km. Este navigabil în aval de lacul Maggiore, și reprezintă o sursă importantă de energie electrică pentru Elveția. În 218 î.Hr. armatele romane au fost învinse de Hannibal pe malurile acestui râu.

Ticonderoga

Oraș, 5 167 loc. (2000), situat pe lacul George, în NE New Yorkului, SUA. În 1755, francezii au construit fortul Carillon în apropierea lacului Champlain. În 1759 a fost ocupat de britanici, și redenumit Ticonderoga. În timpul Revoluției Americane în 1775, Ethan Allen și Băieții Munților Verzi au ocupat fortul. Britanicii l-au recâștigat în 1777, dar a fost abandonat după Bătălia de la Saratoga. Fortul restaurat și zona înconjurătoare sunt astăzi atracții turistice.

Ticonderoga, Bătălia de la ~

Conflict în timpul Revoluției Americane (1775). Stăpânit de britanici din 1759, fortul Ticonderoga a fost invadat în dimineața zilei de 10 mai 1775, în urma unui atac surpriză, de către Băieții Munților Verzi conduși de Ethan Allen, secondat de Benedict Arnold. Artileria britanică de aici a fost mutată la Boston de către Henry Knox și a constituit baza artileriei americane în revoluție.

Tieck, (Johann) Ludwig

(31.05.1773, Berlin, Prusia - 28.04.1853, Berlin)

Scriitor și critic german. A fost educat la universitățile din Halle, Göttingen și Erlangen. Primele sale lucrări sunt asociate cu romantismul timpuriu, adresându-se mai degrabă emoției decât intelectului. Volumul *Basme populare* (Volksmärchen, 1797) include unul dintre cele mai bune romane scurte ale sale, *Blond Eckbert*. Perioada aceasta a culminat cu piesele grotești lirice *Viața și moartea Sf. Genoveva* (Leben und Tod der heiligon Genoveva, 1800) și *Împăratul Octavian* (Kaiser Oktavianus, 1804). Mai târziu, scrierile sale s-au îndreptat spre realism. În perioada în care a fost consilier și critic la teatrul din Dresda (1825–1842) a devenit o autoritate în materie de literatură.

Tiepolo, Giovanni Battista *sau* Giambattista Tiepolo

(05.03.1696, Veneția, Italia - 27.03.1770, Madrid, Spania)

Pictor și gravor italian. Prin 1730, faima sa depășise granițele Veneției, orașul său natal, și a acceptat comanda de a decora două palate în Milano (1731), Capella Colleoni din Bergamo (1731–1732) și Villa Loschi la Biron (1734). În anii 1730 până prin 1740 clerul și nobilii venețieni se luau

la întrecere pentru lucrările sale. În 1750 a plecat la Würtzburg împreună cu fiii și colaboratorii săi Giovanni Domenico Tiepolo și Lorenzo Tiepolo (1736–1776), pentru a decora palatul prințului arhiepiscop. Frescele și lucrările de șevalet făcute acolo sunt cele mai luminoase și îndrăznețe lucrări ale sale. În 1762 a scăpat de instabilitatea politică provocată de Războiul de Șapte Ani, acceptând invitația de a picta tavanul palatului regal din Madrid împreună cu fiii săi; aceasta a reprezentat ultima sa mare lucrare; a rămas în Spania până la moarte. Deși la început a fost atras de un stil melancolic clarobscur, lucrările de mai târziu au culori strălucitoare și trăsături de penel îndrăznețe; frescele sale luminoase și pline de poezie, pe de o parte urmăresc tradiția barocă a decorării tavanelor și pe de alta condensează luminozitatea și eleganța stilului rococo. Este considerat unul dintre cei mai mari pictori din toate timpurile.

Tiepolo, Giovanni Domenico *sau* Giandomenico Tiepolo

(30.08.1727, Veneția, Italia - 03.03.1804, Veneția)

Pictor și gravor italian. A fost ucenicul tatălui său, Giovanni Battista Tiepolo, la Veneția în cca 1745 și a lucrat împreună cu acesta la Madrid din 1762 până la moartea acestuia, în 1770. Cele mai cunoscute lucrări de tinerețe ale sale sunt decorațiile în stil chinezesc de la Villa Valmarana din Vicenza (1757). Întors la Veneția, a executat fresce și picturi după scene din commedia dell'arte. A fost un pictor de gen și caricaturist talentat, cunoscut pentru gravurile făcute după picturile sale sau ale tatălui său.

Tierra del Fuego *sau* Țara de Foc

Arhipelag în largul extremității sudice a Americii de Sud. Este separat de Arhipelagul Antarctic prin Coridorul Drake. Părțile de S și V reprezintă o prelungire a munților Anzi, cu vârfuri care depășesc 2 100 m. Cam două treimi dintre insule aparțin statului Chile și o treime Argentinei. Insula cea mai mare, Tierra del Fuego, este împărțită între Chile (jumătatea de V) și Argentina (jumătatea de E); orașul argentinian Ushuaia este cel mai sudic oraș din lume. Populația indigenă a locuit aceste insule până în 1880, când descoperirea depozitelor de aur a declanșat colonizările chiliene și argentiniene. Aici se află singurul zăcământ de petrol din Chile. Numele regiunii se referă la numeroșii vulcani de aici.

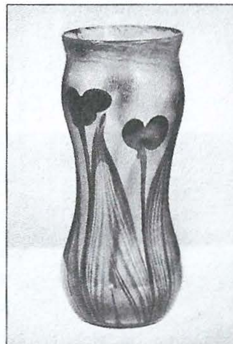
Tietê

Râu în SE Braziliei. Izvorăște din munții de lângă coasta Atlanticului, urmează un curs spre NV de cca 1 130 km prin centrul statului São Paulo și se unește cu râul Paraná. Pe cursul său ori în apropiere se află unele dintre cele mai mari orașe ale țării, printre care și São Paulo, dar navigația este împiedicată de frecventele vârtejuri și cascade.

Tiffany, Louis Comfort

(18.02.1848, New York, SUA - 17.01.1933, New York)

Pictor, meșteșugar, filantrop, decorator și designer american. Fiu al faimosului bijutier Charles Louis Tiffany (1812–1902); a studiat pictura la New York cu Georges Innes și la Paris, și a fost cunoscut ca pictor înainte de a începe experimentele cu sticlă colorată în 1875. În 1878 a fondat o fabrică de sticlă în Queens, New York. Acolo a inventat o sticlă irizată pe care a numit-o Favrile, care a ajuns foarte populară în Europa. După 1900, firma lui Tiffany s-a profilat pe lămpi, bijuterii, vase și bibelouri. Este cunoscut în toată lumea ca unul dintre reprezentanții cei mai de seamă ai stilului Art Nouveau.

Vază din sticlă Favrile, de Louis Comfort Tiffany, New York, 1896; Muzeul Victoria și Albert, Londra

MUZEUL VICTORIA ȘI ALBERT, LONDRA

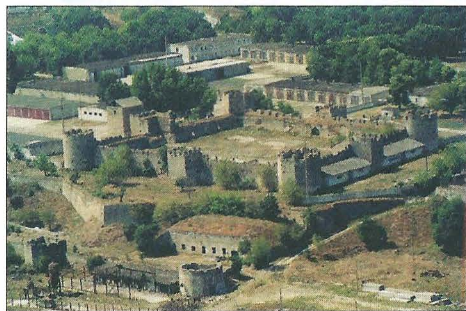
tifos

Termen desemnând un grup de boli înrudite, cauzate de diferite specii de richettsia care eliberează toxine în sânge. Se manifestă întâi cu dureri de cap, convulsii, febră și dureri în tot corpul, apoi printr-o erupție cutanată. Diversele tipuri de bacterii care provoacă aceste boli sunt transmise de păduchi, purici și căpușe. Cea mai severă formă este tifosul epidemic, răspândit de păduchele de corp. Este una dintre marile plăgi ale istoriei universale, asociată cu viața în locuri aglomerate și insalubre. Îmbunătățirea condițiilor de igienă a făcut

ca această boală să fie aproape eliminată din lumea occidentală, dar tifosul persistă în multe țări, în ciuda vaccinurilor și a pesticidelor moderne. Tifosul endemic, răspândit de purici și șobolani (sau alte rozătoare), este o formă mai ușoară (mortalitate sub 5%). Tifosul scrub, răspândit de căpușe, este considerat, de obicei, o boală diferită. *Vezi și* febra purpurie din Munții Stâncoși; Hans Zinsser.

Tighina, cetatea ~

Veche cetate românească pe malul drept al Nistrului, Republica Moldova. A fost ridicată în 1538–1541 pe locul unei construcții întărite din lemn și pământ, care servea ca punct vamal de trecere peste Nistru. A fost cucerită de sultanul Soliman Magnificul în expediția împotriva lui Petru Rareș (1538) și transformată în raia turcească, împreună cu satele din jur. În perioada stăpânirii otomane cetatea a fost extinsă, forma fortului vechi datând din 1541, iar între 1705 și 1707 cetatea a fost modernizată de domnul Antioh Cantemir (d. 1695–1700 și 1705–1707). De formă pătrată, cetatea are trei turnuri rotunde și unul pentagonal, amplasate în colțuri. Zidurile, din piatră de calcar și cărămidă (cu o lățime între 2,5–3 m), erau întărite cu zece bastioane pentru artilerie și cu unsprezece turnuri. La mijlocul fiecărui zid exterior erau situate porți de intrare, cu turnuri de strajă, iar partea de jos a citadelei este fortificată cu trei ziduri și două turnuri. După înfrângerea suferită de Carol XII al Suediei în Bătălia de la Poltava (1709), cetatea i-a servit regelui ca reședință temporară. După încheierea războaielor ruso-turce (1768–1772, 1806–1812) cetatea a devenit posesiunea autorităților militare rusești care funcționează acolo și în prezent.

cetatea Tighina

FOTO DE MIHAI POTÂRNICHE

Tiglath-pileser III

(d. 745–727 î.Hr.)

Rege asirian care a condus ultima și cea mai mare etapă a expansiunii asiriene. Imediat după preluarea tronului a inițiat măsuri de întărire a puterii Asiriei. A divizat provinciile mari pentru a înăbuși mai ușor mișcările de independență, a ordonat conducătorilor să-i raporteze direct și a strămutat zeci de mii de oameni pentru a-și asigura loialitatea lor. Și-a învins vecinul nordic, Urartu (743 î.Hr.), apoi a supus Siria și Palestina (734) și a preluat tronul Babilonului. *Vezi și* Assurbanipal; Sargon II.

Tiglath-pileser III, basorelief din Calah (Nimrud), sec. VIII î.Hr.; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

tigon

Descendent rezultat din încrucișarea dintre un tigru și o leoaică într-o grădină zoologică. Încrucișarea opusă, a unui leu cu o tigroaică, dă naștere unui ligru. Diferențele de comportament și habitat fac încrucișarea acestor două specii imposibilă în sălbăticie. Tigonul și ligrul prezintă trăsături ale ambilor părinți, în proporții variabile, dar sunt, în general, mai mari și mai închiși la culoare decât părinții. Se crede că cei mai mulți tigoni și ligri masculi, dacă nu toți, sunt sterili; femelele pot face pui.

Tigray

Regiune istorică în N Ethiopiei. Peisajul său impresionant include regiuni de podiș înalte de peste 3 000 m și câmpii sub nivelul mării. Deși vegetația este săracă, populația se ocupă cu agricultura și creșterea animalelor. Aici se află centrul vechiului regat Aksum, ca și cel mai vechi oraș etiopian, Yeha, de 3 000 de ani. În perioada veche a controlat drumurile comerciale de la Marea Roșie până la imperiu, către S. Statutul său a decăzut când a pierdut controlul asupra coastei în sec. XVI; ulterior a fost dominată de imperiul sudic și amenințată de armatele egiptene, sudaneze, britanice și italiene. O revoltă declanșată împotriva guvernului etiopian a agravat efectele dezastruoase ale secetei și a foametei din 1984–1985.

Victoria rebelilor din 1991 a avut ca efect instalarea președintelui Frontului Eliberării Populare ca prim-ministru. În 1999, războiul de graniță dintre Ethiopia și Eritreea a dus la emigrarea a 300 000 de oameni în Tigray, iar foametea și-a făcut din nou simțită prezența.

Tigrii Eliberării din ~ *sau* Tigrii Tamili

Organizație de gherilă având scopul de a forma un stat tamil independent în N și E statului Sri Lanka. Înființat în 1972, este considerat unul dintre cele mai sofisticate și strict organizate grupuri de rebeli. În 1985 gherilele controlau portul Jaffna și marea parte a peninsulei Jaffna din N țării. În urma pierderii orașului Jaffna (1987), organizația a declanșat o serie de atacuri, printre care se numără asasinarea președintelui statului Sri Lanka și a fostului prim-ministru indian; la acestea se adaugă și un atentat sinucigaș cu bombă care a omorât 100 de oameni în capitala Colombo. Negocierile între Tigri și guvern au eșuat la mijlocul anilor 1990. Spre sfârșitul anilor 1990 luptele s-au intensificat. În februarie 2002 s-a semnat un acord de încetare a ostilităților. Totuși, violențele au continuat și în 2006. Uniunea Europeană a inclus Tigru pe lista organizațiilor teroriste. În ianuarie 2008 guvernul a renunțat oficial la armistițiu și a început o ofensivă susținută împotriva Tigrilor. Până în mai 2009 capturase ultimul rebel și își declarase victoria.

Tigrii Zburători *sau* Grupul Voluntarilor Americani

Organizație de piloți voluntari recrutați dintre civili de colonelul Claire Chennault, pentru a lupta împotriva japonezilor în Birmania și în China, în perioada 1941–1942. Elementul surpriză, mobilitatea, precizia zborurilor și strategiile neconvenționale le-au permis Tigrilor să-i domine pe japonezi și să provoace pierderi masive în rândul forțelor aeriene și terestre.

tigru

Felină mare, cafenie-roșcată cu dungi, care trăiește în păduri, în pășuni și în regiuni mlăștinoase din E Rusiei, Asia de Sud, Sumatra și în câteva mici zone ale Chinei. Sunt vânători solitari, nocturni, care atacă mamifere de mărime medie. Mărimea, culoarea și felul dungilor sunt determinate de localizare și de subspecie. Tigrii din S, cum ar fi tigrul-bengalez

tigru-bengalez (*Panthera tigris tigris*)

(*Panthera tigris tigris*), sunt mai mici și mai viu colorați decât cei din N, cum este tigrul-siberian (*P. t. altaica*), care este destul de rar. Masculii ating până la 1 m înălțime și 2,2 m lungime, fără coada de 1 m, și pot cântări până la 160–290 kg. Trăiesc cca 11 ani. Obiceiul folosirii unor părți ale corpului ca tonice sau medicamente a apărut ca urmare a venerației pe care această felină a inspirat-o timp de milenii. Deși sunt protejați de legi internaționale, sunt pe cale de dispariție; numărul lor a scăzut cu peste 90% în ultimul secol, iar trei subspecii au dispărut.

Tigru *în arabă* Dijlah *în Biblie* Hiddekel

Fluviu în SE Turciei și în Irak. Are o lungime de 1900 km. Izvorăște din munții Taurus, la lacul Hazar din Kurdistan, curge spre SE prin Turcia și pe lângă Bagdad și se unește cu fluviul Eufrat la Al Qurnah în SE Irakului; aici formează fluviul Shatt al Arab. Împreună cu Eufratul delimita regiunea antică Mesopotamia. Fiind important pentru capacitatea sa de irigare, a dat naștere unei civilizații neîntrerupte. Pe malurile sale se află ruinele multor orașe antice, printre care Ninive, Calah, Assur, Ctesifon, Seleucia.

tigru-cu-dinți-sabie

Denumire dată speciilor dispărute de feline care formau subfamilia *Machairodontinae*. Un element caracteristic era existența a doi canini lungi și ascuțiți ca două lame în maxilarul superior. Au apărut cu 36,6 m.a.u. în America de Nord și Europa și au dispărut acum cca 10 000 ani, răspândindu-se în tot acest timp în Asia, Africa și America de Sud. Specia cea mai cunoscută, *Smilodon*, a trăit pe continentul american. Acesta avea membre scurte, era însă mai

mare decât leul de astăzi. „Săbiile" sale, care puteau atinge o lungime de 20 cm, serveau la străpungerea și sfâșierea prăzii, printre care se număra și mastodontul, specie dispărută în aceleași condiții ca și tigrul-cu-dinți-sabie.

tigvă

Arbore (*Crescentia cujete*) din familia lianelor (*Bignoniaceae*) care crește în America Centrală și de America de Sud, în Indiile de Vest și în extremitatea de S a Floridei. Este cultivat, adeseori, ca plantă ornamentală. Produce fructe mari, sferice, cu coajă dură, care după golire pot fi utilizate ca boluri, cupe și alte recipiente pentru apă. Coaja fructului adăpostește un miez albicios și cu semințe mici, de culoare maro-închis. Arborele are flori în formă de pâlnie, de culoare verde-deschis, cu dungi purpurii și frunze care nu se ofilesc. Tot tigve se numesc și fructele unei specii de dovlecei lunguieți (*Lagenaria siceraria*).

Tihomirov, Vasili (Dimitrievici)

(30.03.1876, Moscova, Rusia - 20.06.1956, Moscova)

Balerin rus, considerat unul dintre cei mai mari profesori ai baletului rus. După ce a studiat la școala de balet de la Bolșoi Teatr s-a alăturat trupei de balet de acolo în 1893. Curând a ajuns prim-balerin și a creat roluri într-un stil viguros, atletic, stil pe care l-a predat apoi studenților la școala de balet a teatrului. A avut o mare influență aici ca profesor (din 1896) și ca director (1924–1937). Împreună cu soția sa, Ekaterina Geltzer, a contribuit la păstrarea baletului clasic după Revoluția din 1917.

Tijuana

Oraș, 1 148 681 loc. (2000), în NV regiunii Baja California, în Mexic. Este situat pe râul Tecate, lângă Oceanul Pacific, la 19 km S de San Diego, California. La început a fost o simplă fermă pe un teren concesionat în 1862 și s-a dezvoltat ca oraș de graniță cu multe cazinouri și jocuri de noroc. În sec. XX a devenit principalul punct de intrare în Mexic pentru turiștii americani. Aici se află multe fabrici americane de asamblare, precum și fabrici de prelucrare a alimentelor și de bere.

Tikal

Oraș mayaș antic în N Guatemalei. La început a fost un mic sat situat în pădurea tropicală pe la 900–300 î.Hr., apoi s-a dezvoltat ca un important centru de ceremonie. A înflorit între 300–900 d.Hr., odată cu construirea unor piețe mari, piramide și palate și cu dezvoltarea stilului artistic mayaș în sculptura monumentală. În perioada sa de apogeu a fost cel mai mare centru urban din zona depresionară a Imperiului Maya de S; centrul urban avea o populație de 10 000 de locuitori, iar populația din regiunea periferică se ridica la un număr de 50 000 de locuitori. Principalele sale clădiri acopereau o suprafață de cca 2,5 kmp. A fost abandonat în sec. X. Săpăturile arheologice importante au început în 1956; astăzi face parte din Parcul Național Tikal, care în 1979 a fost desemnat sit de Patrimoniu Mondial UNESCO.

Til Buhoglindă
în germană Till Eulenspiegel

Personaj din folclorul și poveștile culte germane, țăran farsor. Se crede că adevăratul Til ar fi murit în 1350; anecdotele asociate cu numele lui au fost tipărite prin 1500 în Germania Inferioară, iar în 1515 și în Germania Superioară. În povești, țăranul nătâng, dar șiret, își demonstrează superioritatea față de orășenii înguști la minte, necinstiți și încrezuți, precum și față de cler și nobilime. Poveștile au fost traduse în olandeză, engleză (cca 1520), franceză (1532) și latină (1558).

Tilak, Bal Gangadhar

(23.07.1856, Ratnagiri, India - 01.08.1920, Bombay)

Învățat și naționalist indian. Născut într-o familie brahmană din clasa de mijloc, a predat matematică și, în 1884, a fondat Societatea pentru Educație Deccan pentru a contribui la educarea maselor. Prin intermediul a două publicații săptămânale, a criticat conducerea britanică a Indiei, sperând să crească popularitatea mișcării naționaliste în rândul clasei superioare. Ca reacție împotriva divizării Bengalului (1905), a inițiat boicotarea bunurilor englezilor și rezistența pasivă, două forme de protest adoptate, mai târziu, de Mohandas K. Gandhi. A părăsit Congresul Național Indian în 1907, când a fost deportat pentru revoltă, dar a revenit în 1916, la timp pentru a semna un acord hindus-musulman împreună cu Mohamed Ali Jinnah. Deși a militat împotriva conducerii străine, mai târziu a promovat măsuri de cooperare cu englezii pentru a iniția unele reforme.

tilapia

Denumire generică pentru numeroasele specii de pești, mai ales de apă dulce (genul *Tilapia*, familia *Cichlidae*), originari din Africa. Sunt asemănători cu bibanul-soare din America de Nord; o specie atinge greutatea de 9 kg. Speciile genului *Tilapia* sunt ușor de întreținut și sunt crescuți pentru alimentație; cresc repede, sunt rezistenți la boli și mănâncă, în special, alge și zooplancton. Au fost introduși în sistemele de acvacultură de către primele civilizații egiptene și au fost adaptați la multe habitate de apă dulce. *Vezi și* ciclid.

Tilden, Bill *născut* William Tatem

(20.02.1893, Philadelphia, Pennsylvania, SUA - 05.06.1953, Hollywood, California)

Jucător american de tenis care a dominat scena acestui sport în anii 1920. A câștigat șapte campionate de individual masculin din SUA (1920–1925, 1929), trei campionate Wimbledon la individual (1920–1921, 1930) și două titluri la profesioniști. De asemenea, a câștigat multe titluri la dublu sau dublu mixt și 21 meciuri de cupă Davis din cele 28 la care a participat. Jocul său foarte puternic și personalitatea plină de temperament l-au făcut una dintre cele mai pitorești figuri ale sportului din epoca sa.

Bill Tilden
SILVER PICTURES

Tilden, Samuel J(ones)

(09.02.1814, New Lebanon, New York, SUA - 04.08.1886, Greystone, New York)

Om politic american. A devenit lider al Partidului Democrat la New York; în calitate de președinte al filialei partidului (1865–1875), a reușit să-l îndepărteze pe William Marcy Tweed, liderul Tammany Hall. În calitate de guvernator (1875–1876), și-a continuat reformele, dându-i în vileag pe membrii Canal Ring, politicieni și afaceriști care fraudaseră statul. În 1876 a fost candidatul democraților la președinție. Campania dură s-a soldat cu victoria lui Tilden, dar republicanii au contestat rezultatul în patru state. Pentru a opri controversa, Congresul a constituit Comisia Electorală, care a decis în favoarea republicanului Rutherford B. Hayes. Nedorind să cauzeze alte conflicte, Tilden a acceptat decizia și s-a întors la practica avocaturii. La moartea sa și-a lăsat imensa avere pentru înființarea unei biblioteci publice în New York.

Tillich, Paul (Johannes)

(20.08.1886, Starzeddel, Brandenburg, Germania - 22.10.1965, Chicago, Illinois, SUA)

Teolog protestant german stabilit în SUA. A studiat la Berlin, Tübingen și Halle și a fost capelan în armata germană în timpul Primului Război Mondial. A predat succesiv la Marburg, Dresda și Frankfurt am Main. În 1933 a emigrat în SUA din cauza ascensiunii naziștilor. Cu ajutorul lui Reinhold Niebuhr, a intrat la Seminarul Teologic Unionist din New York. A devenit respectat pentru predicile sale lucide și pentru *Teologia sistematică* (Systematic Theology, 3 vol., 1951–1963). A trecut la Universitatea Harvard în 1955 și a colaborat cu Universitatea din Chicago, din 1962. Sistemul său teologic este o combinație atipică de elemente biblice, existențialiste și metafizice, iar el a încercat să promoveze o modalitate de înțelegere a lui Dumnezeu care să nu depindă nici de revelație, nici de știință. Celelalte lucrări ale sale sunt *Curajul de a fi* (The Courage to Be, 1952) și *Dinamica credinței* (Dynamics of Faith, 1957).

Tillman, Benjamin R(yan)

(11.08.1847, Edgefield County, Carolina de Sud, SUA - 03.07.1918, Washington DC)

Om politic american. A lucrat ca fermier, iar în anii 1880 a devenit purtătorul de cuvânt al populației sărace albe de la sate. În calitate de guvernator (1890–1894) a inițiat reforme care au extins sistemul educațional public, a trecut taxele împovărătoare pe seama celor bogați și a organizat căile ferate. De asemenea, a sprijinit adoptarea Legii Jim Crow și a considerat linșajul ca pe o măsură de forță majoră, acceptabilă. Ca membru al Senatului SUA (1895–1918) a făcut presiuni pentru inițierea reformelor agrare. Atacurile împotriva opozanților i-au adus porecla de „furca Ben".

Tilly, Graf (Conte) von ~ *născut* Johann Tserclaes

(febr. 1559, Tilly, Brabant, Țările de Jos Spaniole - 30.04.1632, Ingolstadt, Bavaria)

General bavarez în Războiul de Treizeci de Ani. A făcut parte din armata sub conducerea lui Alessandro Farnese (1585),

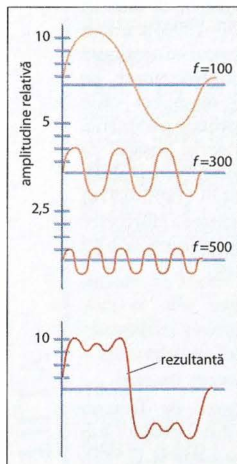
iar în 1594 s-a alăturat armatei împăratului Rudolf II împotriva turcilor. Numit de Maximilian I de Bavaria pentru a reorganiza armata bavareză (1610), Tilly a creat o forță eficientă care a devenit avangarda Ligii Catolice în Războiul de Treizeci de Ani. Forțele Ligii, conduse de Tilly, au câștigat Bătălia de la Muntele Alb (lângă Praga, 1620) și de la Lutter (1626). În 1630, forțele imperiale au fost, de asemenea, sub comanda sa. În 1631 a atacat orașul protestant Magdeburg, dar distrugerea acestuia s-a dovedit dezastruoasă pentru Tilly. Nereușind să oprească înaintarea suedeză în Germania, a fost învins la Breitenfeld (1631) și a fost rănit mortal ulterior, într-o altă bătălie.

Tilsit, Tratatele de la ~

(1807)

Înțelegeri pe care Franța le-a semnat separat cu Rusia și Prusia la Tilsit, în N Prusiei (astăzi Sovetsk, în Rusia). Tratatele au urmat după victoriile lui Napoleon în războaiele napoleoniene și au stabilit supremația acestuia în Europa Centrală și Occidentală. Franța și Rusia s-au aliat și au împărțit între ele Europa, Prusia și Austria devenind neputincioase. După pregătiri secrete, Rusia s-a alăturat blocadei continentale împotriva comerțului britanic. Prin 1810, comerțul Rusiei era deja restrâns, iar țarul a deschis porturile rusești pentru vasele neutre, cauzând ruperea alianței și pregătind calea pentru invazia napoleoniană a Rusiei din 1812.

O combinație de trei tonuri pure (sus) generează un sunet complex (jos), așa cum ar putea fi produs de un instrument real, a cărui calitate sau „culoare" percepută reprezintă timbrul său. Tonul fundamental puternic (sus) - care poate fi perceput de auditor ca fiind unicul sunet cântat - are frecvența 100. Celelalte tonuri prezentate, cu frecvențe cuprinse între 300 și 500, sunt sunete mai slabe subordonate celui fundamental; intensitatea lor relativă (amplitudinea), reflectată în forma undei sonore complexe rezultante, constituie un aspect esențial al timbrului unic pe care îl reprezintă forma undei sonore.

timbru

Calitate a sunetului prin care un instrument, o voce sau o altă sursă de sunet se distinge de alta. Sunetul rezultă dintr-o combinație caracteristică de sunete secundare (sunete armonice) produse de diferite instrumente. Această combinație distinctă (care variază de obicei de la o treaptă muzicală la alta) este ceea ce permite în special unui ascultător să distingă un clarinet de un flaut, un alto de un tenor sau chiar un Stradivarius de un Guarnieri atunci când acestea sunt acordate la fel. Un element al timbrului rezultă din metodele diferite de producere a sunetului (lovire, frecare a arcușului, ciupire etc.), audibil mai ales la începutul emisiei notei.

Timbuktu

Vezi Tombouctou

Time

Importantă revistă săptămânală americană, publicată la New York. A fost fondată în 1923 de către Henry R. Luce (ca director) și Briton Hadden (ca editor). A devenit cea mai influentă publicație din Statele Unite, cu un format din articole scurte, aranjate pe rubrici în funcție de subiect, care a devenit standardul pentru toate revistele de știri de mai târziu. După moartea lui Hadden, în 1929, Luce a devenit îndrumătorul revistei, care i-a reflectat opiniile politice conservatoare moderate. Până în anii 1970 și-a asumat o poziție neutră, centristă în reportajele sale. Astăzi apare și în câteva ediții în Canada, Europa, Asia și zona Pacificului.

Time Warner Inc.

Cea mai mare companie de mass-media și divertisment, cu filiale în toată lumea, creată în 2001, prin fuziunea dintre gigantul media Time Warner Inc. și compania America Online, Inc. Time Inc. a fost fondată în 1922 pentru a publica revista *Time*, și s-a mărit prin apariția revistelor *Fortune* (1930), *Life* (1936), *Sports Illustrated* (1954), *Money* (1972) și *People* (1974). Compania a fondat de asemenea colecția Time Life Books (1960) și a cumpărat editurile Little, Brown & Co și clubul Cartea Lunii. De asemenea, a cumpărat acțiunile companiei American Television and Comunications în 1971 (al cărei proprietar cu drepturi depline a devenit în 1978) și a fondat Home Box Office (HBO) în 1972. În 1989 a fuzionat cu studioul de film Warner Brothers, o companie de înregistrări și un operator de televiziune prin cablu. În 1995, Time Warner a mai cumpărat doua companii de televiziune prin cablu și a fondat rețeaua

radio WB. În 1996 a cumpărat rețeaua radio Turner Broadcasting System a lui Ted Turner. Fuziunea propusă cu America Online a fost cea mai mare până la acea dată, formând AOL Time Warner.

Times, Suplimentul literar ~ (TLS)

Revistă literară săptămânală renumită multă vreme pentru modul în care trata aspectele literaturii. Fondată în 1902 ca supliment al *The Sunday Times* din Londra, *TLS* dă tonul și standardele de excelență în domeniul criticii literare. Prezintă recenzii ale cărților importante de ficțiune și de nonficțiune publicate în câteva limbi străine, iar eseurile sunt scrise sofisticat, cu autoritate științifică și într-un stil vioi. Este, de asemenea, apreciat pentru minuțiozitatea bibliografiei, pentru eseurile de actualitate scrise de savanți de seamă ai lumii și pentru erudiția scrisorilor către editori pe care le publică. *Vezi și* The Times.

Times, The ~

Cotidian publicat la Londra, unul dintre cele mai vechi și mai influente din Anglia, și unul dintre cele mai importante ziare din lume. Fondat de John I. Walter în 1785 sub numele de *The Daily Universal Register*, a devenit *The Times* în 1788, publicând știri comerciale și anunțuri precum și unele povești de scandal. Pe la mijlocul anilor 1800 devenise un cotidian istoric și un jurnal național foarte respectat. La sfârșitul sec. XIX reputația și răspândirea sa au cunoscut o perioadă de declin, dar și-a recăpătat stabilitatea financiară după ce a fost cumpărat de către vicontele Northcliffe (1908), iar supremația sa în domeniul editorial și al știrilor a fost restabilită sub conducerea lui William Haley (1952–1967). În 1981 a fost cumpărat de Rupert Murdoch.

timină

Component organic din familia pirimidinei, considerat bază azotată, care constă dintr-un lanț de atomi de azot și carbon și un grup metil. Apare în combinații în multe molecule biologice importante, mai ales în ADN (unde baza azotată complementară este adenina). Acest component și unități ale sale nucleozide sau nucleotide pot fi preparate din ADN prin tehnici selective de hidroliză.

Timiș *în sârbă* Tamiš

Râu în V României și NE Iugoslaviei. Izvorăște în SV munților Carpați și urmează un curs în formă de arc până la vărsarea în fluviul Dunărea mai jos de Belgrad, în Iugoslavia; lungimea totală a cursului este de 340 km.

Timișoara

Oraș, 317 651 loc. (2002), în V României, reședință a județului Timiș. Situat pe râul Bega, a fost locuit pentru prima dată în epoca neolitică și în cea romană când era cunoscut sub numele de Tibisis sau Tibiscus. Prima atestare documentară este din 1212 (sau 1266, după unii istorici). A fost jefuit de tătari în sec. XIII. Citadela sa a fost reconstruită în sec. XIV și, pentru câțiva ani, a fost reședința regelui Carol I al Ungariei (din 1307). A fost ocupat de turci în 1552 până când a fost preluat de austrieci, în 1716. Ocupat de Serbia în 1919, a fost acordat României prin Tratatul de la Trianon din 1920. A fost primul oraș european iluminat cu lămpi de gaz (1884), tot aici a fost construită prima fabrică de bere de pe teritoriul României (1718) și a fost inaugurat primul tramvai electric din România de azi (1899). Demonstrațiile antiguvernamentale începute în decembrie 1989, ca protest împotriva mutării forțate a pastorului reformat László Tökes, au dus la căderea comunismului în România. Este centru industrial, comercial și cultural.

timoftică

Plantă erbacee perenă *(Phleum pratense)* din familia *Gramineae*, originară din Europa și cultivată pe arii largi, ca fân și iarbă de pășunat în America de Nord. Tulpinile cresc în mănunchiuri mari, au înălțimi de 0,5–1 m și au bază umflată, în formă de bulb. Inflorescențele sunt lungi, dese și de formă cilindrică. Timoftica-alpină sau montană (*P. alpinum*) este mai scundă și crește în zonele umede, din Groenlanda până în Alaska, precum și la altitudini mari în alte părți din America de Nord și Europa.

Timoleon din Corint

(m. după 335 î.Hr.)

Om de stat și general grec. Când Siracusa a cerut ajutorul orașului-mamă Corint pentru înlăturarea tiranului Dionysius cel Tânăr, Timoleon a fost ales să conducă armata de eliberare. Prin folosirea unor tactici viclene, a învins armatele reunite ale opresorului și ale aliatului acestuia, Cartagina, pe care le-a respins spre extremitatea vestică a insulei. A introdus protec-

ția constituțională și a încurajat imigrația grecilor. S-a retras în 337 î.Hr.

Timor

Insulă în S Arhipelagului Malaysian, cea mai estică dintre insulele Sondele Mici. Populația indonezian-malaysiană trăiește în regiunile de coastă, iar aborigenii melanezieni în munți. Portughezii au început comerțul cu Timorul în cca 1520. În 1613, olandezii au fondat o colonie la extremitatea de SV a insulei, iar portughezii s-au deplasat spre N și E. Tratatele din 1860 și 1914 au împărțit țara între aceste două state. Timorul Olandez (Timorul de Vest) a fost ocupat de japonezi în Al Doilea Război Mondial; în 1950, olandezii l-au cedat Indoneziei. Timorul de Est a fost sub stăpânire portugheză până în 1975, când trupele indoneziene au anexat zona; și-a câștigat suveranitatea în 2002 (*vezi* Timorul de Est).

Timorul de Est
denumire oficială Republica Democratică a Timorului de Est

Stat care ocupă jumătatea de E a insulei Timor, din Asia de Sud-Est. Include și enclava Ambeno, din zona orașului Pante Makasar, pe coasta de NV a Timorului, și insulele Atauro (Kambing) și Jaco. Suprafața: 14 604 kmp; 975 000 loc. (2005). Capitala: Dili. Religia: creștinism (predominant). Limbile oficiale sunt tetum și portugheza. Portughezii au fost cei dintâi care s-au stabilit în Timor, în 1520, și au devenit stăpânitori pe jumătatea estică a acestui teritoriu în 1860. Partidul politic Fretilin din Timor a declarat independența Timorului de Est în 1975, după ce Portugalia și-a retras trupele. A fost invadat de forțe indoneziene și a fost anexat ca provincie a Indoneziei în 1976. Ocupația a făcut mii de victime în rândul populației Timorului de Est în următoarele două decenii. Problema Timorului a fost discutată de Națiunile Unite. În 1999 s-a organizat un referendum privind independența acestuia. Votul a fost, în proporții covârșitoare, în favoarea independenței. Deși oficialii indonezieni au acceptat oficial rezultatele referendumului, soldați indonezieni din forțele „miliției" au răscolit atunci regiunea, ucigând între 1 000 și 2 000 de oameni. Mii de oameni s-au refugiat în V insulei. O autoritate administrată de ONU a impus ordinea și a supravegheat alegerile, promulgarea unei constituții și întoarcerea refugiaților. Timorul de Est a devenit națiune suverană în 2002.

Timoșenko, Stepan (Prokofievici)

(22.12.1878, Sankt Petersburg, Rusia – 29.05.1972, Palo Alto, California, SUA)

Inginer civil și profesor rus stabilit în America. A emigrat în SUA în 1922. A predat ingineria construcțiilor la Universitatea Stanford (1936–1954); contribuțiile sale în domeniul mecanicilor teoretice și aplicate includ lucrări despre rezistența materialelor, despre elasticitatea aplicată și despre vibrații în industrie.

timp

În gramatică, formă flexionară a verbului care indică momentul unui eveniment narat în relație cu timpul în care vorbește naratorul. Timpul este adesea perceput ca un continuu cu trei mari diviziuni: trecut, prezent și viitor, definite în raport cu timpul în care este descris evenimentul. Alte categorii, printre care modul și aspectul, pot să specifice caracterul definit sau nedefinit al acțiunii, complet sau incomplet, durativ sau nondurativ, iterativ sau noniterativ.

timp

Perioadă măsurată sau măsurabilă. Într-un sens mai larg, este un continuum care nu are dimensiuni spațiale. Filozofii au încercat să înțeleagă timpul, concentrându-se pe întrebări generale în privința relației dintre timp și lumea fizică și dintre timp și conștiință. Cei care adoptă o teorie absolutistă a timpului îl privesc ca pe un fel de receptacul în care se află universul și în care au loc schimbările și consideră că existența și proprietățile sale sunt independente de universul fizic. Potrivit teoriei relativiste, aflată la polul opus, timpul coincide cu schimbarea din universul fizic. În special datorită lui Albert Einstein, astăzi se crede că timpul nu poate fi conceput separat de spațiu (*vezi* spațiu-timp). Unii susțin că teoria relativității a lui Einstein justifică teoria relativistă, iar alții consideră că ea justifică teoria absolutistă. Principala problemă a relației dintre timp și conștiință privește măsura în care timpul sau diferite aspecte ale sale depind de existența unor ființe dotate cu conștiință. Evenimentele care se desfășoară în timp sunt gândite în mod normal în termeni de trecut, prezent și viitor, termeni despre care anumiți filozofi consideră că sunt dependenți de intelectul

Timp geologic

Eon	Eră	Perioade și sisteme	Epoci și serii	Începutul intervalului*	Forme biologice
Fanerozoic	Cenozoic	Cuaternar	Holocen	0,01	
			Pleistocen	1,8	Primii oameni
		Terțiar	Pliocen	5	
			Miocen	24	Primii hominizi
			Oligocen	34	
			Eocen	55	Primele ierburi
			Paleocen	65	Primele mamifere mari
	Limita Cretacic-Terțiar (65 m.a.u.): dispariția dinozaurilor				
	Mezozoic	Cretacic	târziu	99	
			timpuriu	144	Primele plante cu flori; înmulțirea dinozaurilor
		Jurasic		206	Primele păsări și mamifere
		Triasic		248	Începe epoca dinozaurilor
	Paleozoic	Permian		290	
		Carbonifer			
		superior		323	Primele reptile
		inferior		354	Primele insecte zburătoare
		Devonian		417	Primele plante vasculare (inclusiv ferigile și mușchii); primii amfibieni
		Silurian		443	Primele plante terestre și primele insecte
		Ordovician		490	Primii corali
		Cambrian		543	Primii pești
Proterozoic	Precambrian			2 500	Primele colonii de alge și primele nevertebrate cu corpul moale
Arheozoic				4 000	Apariția vieții; primele alge și bacterii primitive

* Milioane de ani în urmă

nostru; alții cred că timpul este independent de percepție și susțin că trecutul, prezentul și viitorul sunt caracteristici obiective ale lumii. *Vezi și* timp geologic; Greenwich Mean Time; oră universală.

timp *sau* vreme

Stare a atmosferei într-un anumit loc și într-o perioadă de timp, determinată de valorile temperaturii, ale umidității aerului, ale precipitațiilor (tip și cantitate), ale presiunii atmosferice, ale vântului și norilor. Apare în troposferă, dar este influențat de fenomenele din straturile superioare ale atmosferei, precum curenții de propulsie și formele geografice, în special munții și întinderile mari de apă. *Vezi și* climă.

timp de înjumătățire

Interval de timp necesar unei jumătăți de nucleu atomic dintr-o probă radioactivă pentru a se dezintegra (transformare spontană într-un alt tip de nucleu, însoțită de emisie de particule și energie) sau timpul necesar pentru un anumit număr de descompuneri pe secundă, astfel încât materialul radioactiv să scadă la jumătate. Timpii de înjumătățire reprezintă o proprietate caracteristică a diverse nuclee atomice instabile și modul specific în care acestea se descompun. În general, dezintegrarea alfa și dezintegrarea beta sunt procese mai lente decât dezintegrarea gamma.

timp de viață

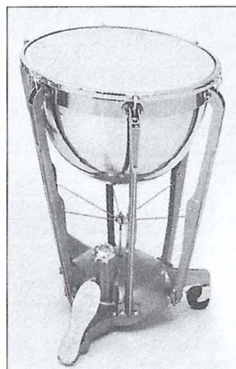
În radioactivitate, durată de viață medie a tuturor nucleelor dintr-un anumit izotop instabil. Acest interval de timp este suma duratei de viață împărțită la numărul total de nuclee existente. Este inversul constantei de dezintegrare. Pentru un anumit izotop, durata de viață medie este dată de timpul de înjumătățire înmulțit cu 1 443. De exemplu, plumbul-209 se dezintegrează în bismut-209 cu un timp de înjumătățire de 3,25 ore și o viață medie de 4,69 ore.

timp geologic

Interval de timp care cuprinde istoria geologică a Pământului, de acum cca 3,9 miliarde de ani (echivalentul vârstei celei mai vechi roci cunoscute) și până în prezent. În esență, reprezintă segmentul din istoria Pământului înregistrat de straturile de rocă. Scara timpului geologic se împarte în grupuri de intervale, care se diferențiază prin trăsături geologice și biologice specifice. În ordine descrescătoare, aceste intervale sunt eon, eră, perioadă și epocă.

timpane

Tobe mari în formă de semisferă, prevăzute cu un mecanism cu pedală pentru a le modifica înălțimea sunetului prin modificarea tensiunii membranei. Fiecare tobă are o scară de 5 tonalități; de obicei, sunt folosite în perechi. Până în cca 1800,

timpan modern cu pedală de acordaj

LUDWIG INDUSTRIES, CHICAGO

fiecare tobă era acordată pentru un singur sunet (de obicei tonic sau dominant) care nu putea fi schimbat în timpul spectacolului. Timpanele primitive erau purtate pe spatele cailor în cavaleria din Orientul Mijlociu. În Europa au fost la început asociate, în tandem cu trompetele, cu ceremonia de curte și cu cea militară. Au început să fie utilizate în orchestre la jumătatea sec. XVII.

Timpanogos Cave, Monumentul Național ~

Rezervație din statul Utah, SUA. Este situată pe panta nord-vestică a Muntelui Timpanogos (3 581 m), cel mai înalt dintre munții Wasatch, și a fost creată în 1922; are o suprafață de 101 hectare. În centru se află o peșteră din calcar cu trei încăperi, celebre pentru pereții filigranați cu cristale roz și albe și pentru formațiunile colorate.

timpanon *sau* timpanon cu ciocănel

Țiteră ale cărei coarde sunt lovite cu două ciocănele. Cutia sa de rezonanță este plată și de obicei de formă trapezoidală; fiecare pereche de coarde produce o singură notă, iar perechile sunt înclinate alternativ în sus, în dreapta și în stânga, pentru a facilita o interpretare rapidă. Țambalul este un timpanon mare, cu picioare și pedală, des folosit în tarafurile țigănești. Timpanonul din Apalași este o țiteră îngustă a cărei cutie este ornamentată și are de la trei până la cinci coarde care sunt presate cu o mână și ciupite cu un plectru ținut în cealaltă.

Timpul

Ziar al Partidului Conservator, apărut la București, România, între 1876–1884, 1889–1900 și 1919–1922. Între 1876 și 1884, redactorul principal al ziarului a fost Mihai Eminescu. Inițial organ al facțiunii junimiste a Partidului Conservator, a fost condus în 1877 de Titu Maiorescu. Din colegiul redacțional au făcut parte și Ioan Slavici sau I.L. Caragiale.

Timur

Vezi Timur Lenk

Timur Lenk *sau* Tamerlan *sau* Tamburlaine

(1336, Kesh, lângă Samarkand, Transoxania - 19.02.1405, Otrar, lângă Cimkent)

Cuceritor turc de credință islamică ale cărui cuceriri s-au întins din India și Rusia până la Marea Mediterană. S-a mutat în Transoxania (Uzbekistanul de astăzi) după ce a participat la campanii împotriva urmașului lui Genghis-Han, Chatagai. (Timur Lenk sau Tamerlan înseamnă Timur cel Șchiop, poreclă referitoare la rănile primite în lupte.) Prin comploturi și trădare a preluat Transoxania și s-a autoproclamat restauratorul Imperiului Mongol. În anii 1380 a început campania de cucerire a Persiei, ocupând Khorasan și Persia de E în 1383–1385, precum și Persia de V, Mesopotamia și Georgia în 1386–1394. A ocupat Moscova timp de un an. Atunci când au izbucnit revolte în Persia, le-a suprimat cu cruzime, masacrând populațiile unor orașe întregi. În 1398 a invadat India, provocând adevărate carnagii. Apoi a mers spre Damasc și Bagdad, deportând meșteșugarii din primul oraș la Samarkand și distrugând toate monumentele din cel de-al doilea. În 1404 a pregătit o campanie în China, dar a murit în luna martie. Deși s-a străduit să facă din Samarkand cel mai splendid oraș din Asia, a preferat să fie mereu în mișcare. Cele mai de durată monumente comemorative ale sale sunt monumentele arhitectonice de la Samarkand și dinastia pe care a întemeiat-o, sub care Samarkandul a devenit centru al învățământului și științei.

timus

Organ limfoid în formă de piramidă (*vezi* țesut limfoid) situat între stern și inimă. Se atrofiază încet la pubertate. Nu este străbătut de vase limfatice și nu filtrează limfa; în schimb, celulele de suport din cortexul său exterior se dezvoltă în diferite tipuri de celule T (de la timus) (*vezi* formarea celulelor sangvine; limfocită). Unele migrează în măduva interioară și trec în sânge; cele care nu migrează pot fi distruse pentru a preveni reacții autoimune. Acest proces este cel mai activ în timpul copilăriei. Dacă este înlăturat timusul unui nou-născut, nu mai sunt produse destule celule T, splina și nodulii limfatici au puțin țesut, iar sistemul imunitar cedează, cauzând apariția gradată a unei slăbiri a sistemului imunitar care este fatală. Înlăturarea timusului la adulți are efecte minore.

Tinbergen, Jan

(12.04.1903, Haga, Olanda - 09.06.1994, Olanda)

Economist olandez, renumit pentru elaborarea modelelor econometrice (*vezi* econometrie). Timp de 40 de ani (1933–1973) a predat la Școala de Științe Economice a Olandei. A fost consultant economic pentru Liga Națiunilor (1936–1938), funcție care i-a prilejuit studierea evoluțiilor economice ale SUA din perioada 1919–1932. Aceste studii au constituit baza elaborării teoriei ciclurilor de afaceri și a metodelor de stabilizare economică. În 1969, împreună cu Ragnar Frisch, a primit primul Premiu Nobel pentru economie. Nikolaas Tinbergen a fost fratele său.

Tinbergen, Nikolaas

(15.04.1907, Haga, Olanda - 21.12.1988, Oxford, Anglia)

Zoolog britanic de origine olandeză, fondatorul etologiei (împreună cu Konrad Lorenz) și frate al lui Jan Timbergen. Și-a susținut doctoratul la Universitatea din Leiden, unde a și predat până în 1949, când s-a mutat la Universitatea Oxford. Studiile sale au subliniat importanța atât a comportamentului instinctiv cât și a celui dobândit în supraviețuire și a folosit observațiile asupra comportamentului animal ca bază pentru unele speculații asupra violenței și agresivității umane. Observațiile pe pescăruși au dus la generalizări semnificative privind comportamentul de curtare și împerechere. Din 1970, împreună cu soția lui, a studiat tulburările umane de comportament, mai ales autismul. A primit un Premiu Nobel, împreună cu Konrad Lorenz și Karl von Frisch, în 1973.

tin pan alley

Gen american de muzică pop apărută la New York la sfârșitul sec. XIX. Aceasta denumire a fost dată de compozitorul Monroe Rosenfeld ca poreclă a străzii care a constituit centrul acestei industrii – Strada 28, între Fifth Avenue și Broadway, la începutul sec. XX, în jurul Broadway și al Străzii 32 în anii 1920 și, în cele din urmă, pe Broadway, între străzile 42 și 50. Sintagma „tin pan" se referea la sunetele scoase de pian atunci când era lovit cu furie de „ucigașii de cântece" care cântau melodii pentru producători. Acest gen includea muzica comercială a compozitorilor de balade, muzica de dans și vodevilurile, iar numele său a ajuns sinonim cu cel de muzică pop. Declinul a fost provocat de ascensiunea filmului, a înregistrărilor radio și TV, care au creat o cerere pentru stiluri de muzică cât mai variate, și de dezvoltarea centrelor muzicale în orașe ca Hollywood sau Nashville.

tincal

Vezi borax

Tinerii Algerieni

Naționaliști algerieni din anii anteriori Primului Război Mondial. Reprezintă un grup mare și organizat de tineri care studiaseră în Franța și care lucrau în sectorul modernizat al Franței. Tinerii Algerieni erau „asimilaționiști" până la unirea permanentă cu Franța, cu condiția ca algerienii nativi să beneficieze de aceleași drepturi ca și cetățenii francezi. În anii de după Primul Război Mondial, câțiva reformatori moderați au organizat o opoziție împotriva naționaliștilor radicali care cereau independența totală. *Vezi și* Ferhat Abbas; Asociația Algeriană Reformistă Ulama; Frontul de Eliberare Națională.

Tinerii Furioși /Angry Young Men/

Grup de scriitori britanici de la mijlocul sec. XX, ale căror opere exprimă resentimentele claselor sociale inferioare față de sistemul sociopolitic și față de mediocritatea și ipocrizia clasei de mijloc și a celei superioare. Eticheta provine de la caracterizarea făcută de un ziarist lui John Osborne, a cărui piesă *Privește înapoi cu mânie* (Look Back in Anger, 1956) este opera reprezentativă a grupului. Se presupune că din grup au făcut parte și John Wain (1925–1994), Kingsley Amis, Alan Sillitoe și Bernard Kops (n. 1926). A reprezentat o mișcare literară de prim rang în anii 1950, însă și-a pierdut din forță și prestigiu la începutul anilor 1960.

Tinerii Tunisieni

Partid politic format în 1907 de către intelectualii tunisieni care studiaseră în Franța și care se opuneau conducerii franceze. Cereau controlul complet asupra guvernului și administrației și acordarea de drepturi egale atât tunisienilor, cât și francezilor. Au protestat împotriva invadării italiene a Libiei (1911) și s-au opus acțiunilor franceze în țara lor. Franța i-a exilat pe liderii partidului, plasând partidul în ilegalitate până în 1920, când a fost

reînființat și reorganizat sub numele de Partidul Destour, rămânând activ până în 1957. *Vezi și* Habib Bourguiba.

Tinerii Turci *mai cunoscuți ca* **Junii Turci** *în turcă* **Jöntürkler**

Coaliție a tinerilor disidenți care au pus capăt sultanatului otoman. Era formată din studenți și soldați disidenți; în 1908 l-au forțat pe Abdulhamid II să reinstituie constituția din 1876 și să convoace din nou Parlamentul. Aceștia l-au detronat anul următor, au reorganizat guvernul și au început modernizarea și industrializarea societății turcești. S-au alăturat Puterilor Centrale pe parcursul Primului Război Mondial. Recunoscând înfrângerea din 1918, s-au retras cu o lună înainte de terminarea războiului. *Vezi* Mustafa Kemal Atatürk; Enver Pașa; Midhat Pașa; Imperiul Otoman.

Tinerilor Americani, mișcarea ~

Concept politic american, popular în anii 1840. Inspirat de mișcările tinerilor europeni din anii 1840, grupul american a devenit organizație politică din 1845 sub conducerea lui Edwin de Leon și George H. Evans. Aceștia susțineau comerțul liber, expansiunea teritorială în S și mișcările republicane de peste graniță. A devenit o facțiune în Partidul Democrat în anii 1850. Senatorul Stephan A. Douglas și-a promovat programul naționalist într-un efort nereușit de a compromite diferențele regionale.

Tinguely, Jean

(22.05.1925, Fribourg, Elveția - 30.08.1991, Berna)

Pictor și artist experimentalist elvețian stabilit în Franța. A studiat pictura și sculptura la Basel, unde s-a interesat de mișcare ca mediu artistic, iar în 1953 s-a stabilit la Paris și a început să construiască sofisticate sculpturi cinetice. A făcut senzație cu lucrarea autodistructivă *Omagiu New Yorkului* (Hommage à New York, 1960), a cărei autodistrugere a eșuat, la Muzeul de Artă Modernă, dar *Studiu pentru sfârșitul lumii* (Étude pour une fin du monde, 1961) s-a autodetonat cu succes. Arta lui Tinguely a satirizat supraproducția irațională de bunuri materiale și a exprimat convingerea că esența vieții și a artei constă în continua schimbare, mișcare și instabilitate.

Tintoretto *născut* **Jacopo Robusti**

(1518, Veneția, Republica Veneția - 31.05.1594, Veneția)

Pictor italian care a lucrat la Veneția. Tatăl său a fost vopsitor de mătase (*în italiană, tintore*); de aici, porecla Tintoretto (*în italiană,* micul vopsitor). A fost influențat în tinerețe de Michelangelo și Tițian. În lucrarea *Hristos și femeia adulteră* (Cristo e l'adultera, cca 1545), personajele sunt situate în spații vaste, cu perspective stranii, într-un stil manierist distinct. În 1548 a devenit centrul atenției artiștilor și literaților din Veneția cu lucrarea *Sf. Marcus eliberându-l pe sclav* (Miracolo dello schiavo), atât de bogată în elemente structurale de artă romană postmichelangeliană, încât este surprinzător faptul că Tintoretto nu a vizitat niciodată Roma. Prin 1555 era un pictor faimos și foarte căutat, cu un stil marcat de rapiditatea execuției, marea vivacitate a culorii, o predilecție pentru perspectiva multicoloră și o concepție dinamică a spațiului. În cea mai importantă comandă pe care a primit-o, decorarea clădirii Scuola Grande di San Rocco, din Veneția (1564–1588), a dat dovadă de un stil pasionat și de un profund sentiment religios. Tehnica și viziunea sa au fost foarte personale și au evoluat în mod continuu. Este recunoscut de istoricii artei moderne drept cel mai mare reprezentant al manierismului, integrat în marea tradiție venețiană.

tipar adânc

Proces de tipărire utilizat pentru cataloage, reviste, suplimente ale ziarelor, cartoane, tapete pentru pereți și podele, textile și mase plastice. Karel Klič (1841–1926) din Boemia a transformat fotogravura într-un proces comercial practic în 1878. O imagine este gravată pe suprafața de cupru a cilindrului de tipărit, sub formă de incizii de diferite adâncimi. În tiparul cu rotativă se folosesc role de hârtie, iar cilindrul se rotește trecând printr-o tavă cu cerneală cu uscare rapidă. Un dispozitiv special înlătură vopseaua de la nivelul suprafeței de cupru, dar nu și din orificii. Cilindrul intră în contact cu hârtia, care extrage cerneala din incizii. Datorită dimensiunilor diferite ale acestora, pot fi tipărite o gamă largă de nuanțe. Pentru tipărirea color se pregătește câte un cilindru separat pentru fiecare culoare. *Vezi și* tipar înalt; tipărire offset.

tipar în relief
Vezi tipar înalt

tipar înalt *sau* tipar în relief
Proces în tipărirea comercială prin care sunt produse mai multe cópii prin presarea directă a unei suprafețe elevate și acoperite cu cerneală, pe coli sau role continue de hârtie. Presa de tipar este cea mai veche metodă tradițională de imprimare, singura semnificativă începând din epoca lui Johannes Gutenberg (cca 1450) până la apariția litografiei (spre sfârșitul sec. XVIII) și mai ales a tipăririi offset (începutul sec. XX). Suprafața în cerneală care corespundea unei pagini de text era, de obicei, culeasă literă cu literă și rând cu rând. Monotipul și linotipul au fost primele mașini de culegere tipografică acționate de tastaturi. Presa de tipar înalt poate produce lucrări de înaltă calitate cu o mare viteză, dar este nevoie de mult timp pentru a o pregăti și ajusta. Pentru avantajul vitezei, ziarele sunt tipărite în prezent prin procedeul tipografic offset.

tipărire
Proces de reproducere a unui text și a ilustrațiilor, realizat inițial prin aplicarea sub presiune a cernelei pe hârtie, dar care astăzi se realizează prin diverse alte metode. În tipărirea comercială modernă se folosesc trei metode de bază. În tiparul înalt se utilizează presiunea mecanică pentru a transfera o imagine în cerneală pe suprafața care urmează a fi imprimată. În gravură, cerneala este transferată din șanțuri incizate având diferite adâncimi. În tipărirea offset, secțiunile de tipărit și cele goale ale plăcii nu diferă prin înălțime, ci prin gradul de umiditate.

tipărire color
Metodă specială de tipărire care folosește cerneluri colorate și prese speciale. Juxtapunerea culorilor este realizată prin supunerea fiecărei foi de hârtie la imprimarea succesivă cu prese diferite, fiecare dintre ele fiind acoperită cu o singură culoare și imprimând doar zonele destinate să aibă acea culoare. Prin combinarea corectă a doar trei cerneluri colorate se pot reconstitui efectele vizuale ale întregului spectru de culori; dacă pe o aceeași zonă se aplică toate trei culorile, rezultatul este aproape culoarea neagră. Tipărirea color standard, în patru culori, folosește cerneluri de culoare roșu (magenta), galben, albastru (cyan) și negru (CMYK).

tipărire offset *sau* litografie offset
Metodă frecvent folosită în tipărirea comercială, în care imaginea colorată de pe o placă de tipărire este imprimată pe un cilindru de cauciuc și apoi transferată pe un alt material. Cilindrul de cauciuc oferă o mare flexibilitate, permițând tipărirea pe lemn, stofă, metal, piele și hârtie rugoasă. În tipărirea offset, materialul pe care se face imprimarea nu este nici ridicat deasupra plăcii de tipărire (ca în tiparul înalt) și nici plasat sub aceasta (ca în tipărirea intaglio sau a gravurilor). Tipărirea offset, dezvoltată din litografie, se bazează pe principiul conform căruia apa și grăsimea nu se amestecă, astfel încât o cerneală unsuroasă poate fi depozitată pe o suprafață de pe placă tratată cu grăsime, în timp ce suprafețele care nu trebuie imprimate și care rețin apa resping cerneala. Placa offset este confecționată de obicei din zinc sau aluminiu sau o combinație de metale, având suprafața tratată astfel încât să capete un aspect poros, fiind apoi acoperită cu o peliculă fotosensibilă. Expunerea la o imagine întărește pelicula pe suprafețele de imprimare; pelicula de pe restul plăcii este îndepărtată, lăsând metalul umed, pe care cerneala nu mai are aderență. *Vezi și* xerografie.

tipografiere
Proiectare sau alegere a formelor literelor ce trebuie organizate în cuvinte și propoziții și tipărite sau expuse electronic. Tipografia a apărut după inventarea tiparului cu litere mobile, la mijlocul sec. XV. Cele mai importante trei tipuri de caractere din istoria tipografiei occidentale sunt roman, italic și gotic. Toate își au originea în scrierile caligrafilor, a căror muncă a fost, în cele din urmă, înlocuită de tipar. În secolele următoare, tipografii au creat cca 10 000 de caractere (un set complet de litere cu o formă specifică). În funcție de stilul literelor, caracterele sunt categorisite în stil vechi, de tranziție și modern. Printre cele mai utilizate caractere de literă se numără Caslon, Baskerville, Bodoni, Garamond și Times New Roman. *Vezi și* John Baskerville; Giambattista Bodoni; Stanley Morison.

Tippecanoe, Bătălia de la ~
(7 noiembrie 1811)

Victorie a trupelor americane împotriva indienilor shawnee. Armatele americane

conduse de generalul William H. Harrison i-au urmărit pe indieni pentru a distruge o alianță intertribală stabilită de Tecumseh și fratele său, Profetul. Indienii au atacat trupele americane în capitala indiană Prophetstown, pe râul Tippecanoe, dar au fost respinși. Cele două părți au avut aceleași pierderi, dar lupta a fost considerată câștigată de Harrison și a făcut din acesta erou național.

Tippett, Michael (Kemp) *ulterior* Sir Michael

(02.01.1905, Londra, Anglia - 08.01.1998, Londra)

Compozitor britanic. În ciuda solidelor sale studii muzicale, a dat impresia că a fost autodidact deoarece muzica sa era foarte originală. A compus, în general, piese pe versuri (majoritatea versuri proprii), printre care cantatele *A Child of Our Time* (1941) și *The Mask of Time* (1961) și operele *The Midsummer Marriage* (1952), *King Priam* (1961), *The Knot Garden* (1969) și *The Ice Break* (1976). A mai compus patru simfonii și cinci cvartete pentru coarde.

tipulid

Dipter (familia *Tipulidae*) inofensiv, cu zbor lent, de obicei întâlnit în vecinătatea apelor sau a vegetației abundente. Lungimea sa variază de la foarte mică la până la 2,5 cm. Larvele de *Tipula simplex* au piele maronie, dură. Pe zăpadă, în zonele nordice, trăiește o specie fără aripi.

tir cu arcul

Sport care presupune lansarea săgeților asupra unei ținte, cu ajutorul arcului. Deoarece arcul, principala armă de vânătoare și de război, a fost înlocuit la începutul sec. XVI de pistol, acum este folosit doar în competițiile sportive. Pe la mijlocul sec. XIX, în Anglia și Statele Unite s-au înființat numeroase cluburi sportive unde se practica această disciplină. Probe care includeau și tragerea la țintă au fost incluse și în edițiile Jocurilor Olimpice de la începutul sec. XX. Printre varietățile acestei discipline se numără probe desfășurate în aer liber sau simulări ale vânătorii și probe de distanță.

tiran

Conducător absolut, crud și opresiv sau, în Grecia antică, un conducător care ajungea la putere într-un mod neconstituțional sau care moștenea puterea obținută în acest mod. Deși tiranii înlocuiau de obicei regimuri aristocratice nepopulare, grecii erau nemulțumiți de autocrația ilegală și cei care îi ucideau pe tirani erau încărcați de onoruri.

Tiranë *sau* Tirana

Oraș, 343 078 loc. (2001), capitala Albaniei. Fondată la începutul sec. XVII de către un general turc, a devenit treptat centru comercial la intersecția drumurilor și a rutelor caravanelor. În 1920 a fost desemnat capitala Albaniei. În Al Doilea Război Mondial a fost ocupată de armatele Axei (1939–1944). Este cel mai mare oraș din țară și principalul centru industrial și cultural, locul în care se află Biblioteca Națională, Teatrul Național și Universitatea din Tirana (1957).

Tiraspol

Oraș, cca 183 000 loc., în Republica Moldova, situat pe malul stâng al râului Nistru. Este centru economic și cultural. A fost întemeiat în 1792 de generalul rus Aleksandr Suvorov. Pe 2 septembrie 1990, orașul a fost declarat capitala autoproclamatei Republici Transnistrene. A urmat un război, iar în 1992 s-a semnat un acord între Chișinău și Tiraspol pentru încetarea focului.

Tireniană, Marea ~ *în italiană* Mare Tirreno

Porțiune a Mării Mediterane. Se află între coasta de V a Italiei și insulele Corsica, Sardinia și Sicilia. Este legată de Marea Ligurică la NV prin Arhipelagul Toscan și de Marea Ionică la SE prin strâmtoarea Messina. Printre cele mai cunoscute golfuri de aici se numără golful Napoli.

Tiresias

În mitologia greacă, profet orb din Teba. În *Odiseea* lui Homer și-a păstrat darurile chiar și în lumea de dincolo, unde Odiseu a fost trimis pentru a-l consulta. Profețiile sale au dus la tragedia lui Oedip. S-a spus că a trăit timp de șapte generații și că, odată, a fost transformat în femeie pentru că a ucis femela unei perechi de șerpi care se împerecheau; pentru că, ulterior, a ucis și masculul, a redevenit bărbat. După o legendă, a fost orbit de către Hera pentru că a susținut, bazându-se pe unica sa experiență feminină, că femeile obțin mai multă satisfacție în actul sexual decât bărbații; darul profeției a fost un gest compensator din partea lui Zeus.

Tirint

Oraș antic în E provinciei Pelopones, în S Greciei. Locuit încă din Neolitic, s-a dezvoltat ca important centru micenian în Epoca Bronzului, atingând apogeul către 1400 î.Hr. Importanța sa a scăzut odată cu ascensiunea orașului Argos după 1100 î.Hr. A fost distrus de argieni în cca 468 î.Hr. Ruinele palatelor și ale zidurilor sale masive datează din sec. XV–XII î.Hr. Sintagma „construcție ciclopică" derivă, spune legenda, de la uriașele blocuri de piatră utilizate la construirea sa de către ciclopi pentru Proteu. Orașul este, de asemenea, asociat cu Perseu și Herakles.

Tirol *sau* Tyrol

Land, 673 504 loc. (2001), în V Austriei. Este format din Tirolul de Est și Tirolul de Nord, separate de landul Salzburg și de regiunea italiană Trentino-Alto Adige. Este o regiune montană mărginită de Alpii Bavarezi și de Alpii Ötztal; centrul administrativ: Innsbruck. A intrat sub control roman în sec. I î.Hr. și a fost cucerită de Habsburgi în 1363. În 1525 aici au avut loc revolte în timpul Reformei, iar în 1809 împotriva conducerii franceze și bavareze. Tirolul de Sud a fost luat în stăpânire de Italia în 1919. Este o renumită regiune pentru schi, constituind o atracție pentru mulți turiști.

tiroxină *sau* l-tetraiodotironină *sau* T_4

Unul dintre cei doi hormoni importanți (alături de hormonul strâns înrudit, l-triiodotironină sau T_3) secretați de glanda tiroidă. Funcția sa principală este de a stimula consumul de oxigen și astfel metabolismul din toate celulele și țesuturile corpului. Tiroxina se formează prin iodarea aminoacidului tirozină. Excesul secreției de tiroxină poate cauza hipertiroidie, iar carența acesteia, hipotiroidie.

tirozină

Aminoacid din categoria aminoacizilor neesențiali pentru om, exceptând cazurile care suferă de fenilcetonurie ereditară. Este precursorul biochimic al multor catecolamine importante. În cantități mici este prezent în structura majorității proteinelor, mai ales în insulină și în papaină (din papaya). Este folosită în cercetarea biochimică și ca supliment nutritiv.

Tirpitz, Alfred von

(19.03.1849, Küstrin, Prusia - 06.03.1930, Ebenhausen, lângă München, Germania)

Comandant de nave german. Ca șef al unei flotile de torpiloare, a dezvoltat noi principii tactice. A fost promovat la gradul de contraamiral și a comandat o escadră de crucișătoare în Asia de Est (1896–1897). În 1897 a devenit secretar de stat al departamentului flotei imperiale și a reorganizat flota germană, transformând-o într-o flotă puternică. Fiind promovat la gradul de mare amiral (1911), a susținut utilizarea nelimitată a tacticilor submarine în Primul Război Mondial, dar criticile referitoare la inițiativele sale au dus la demisia lui, în 1916. În 1917 a devenit membru fondator al mișcării patriotice Partidul Strămoșesc.

Tirso de Molina *născut* Gabriel Téllez

(09?.03.1584, Madrid, Spania - 12.03.1648, Soria)

Dramaturg spaniol. Fiind călugăr al Ordinului Mercedarian din 1601, a scris istoria oficială a acestuia (1637). A fost inspirat de către Lope de Vega și a scris un mare număr de piese, dintre care s-au păstrat cca 80. Cea mai cunoscută piesă a sa, tragedia *Seducătorul din Sevilla și musafirul de piatră* (El burlador de Sevilla y convidado de piedra, 1630), a introdus în literatură legendarul personaj Don Juan. Remarcat pentru creionarea conflictelor psihologice de caractere, a mai scris tragediile *Condamnați pentru neîncredere* (El condenado por desconfiado, 1635) și *Antona Garcia* (1635), în care analizează sentimentele colective. A excelat în comedie, dar a fost considerat, în același timp, cel mai mare creator spaniol de tragedii al timpului său.

tirtha

În hinduism, râu, munte sau alt loc sfințit prin asocierea cu o zeitate sau cu un sfânt. Astfel de locuri constituie adesea destinații pentru pelerinaje și locuri de desfășurare a festivalurilor religioase. Hindușii fac astfel de pelerinaje ca un act de credință, pentru a depune un jurământ, pentru a îmblânzi o zeitate sau pentru a cere belșug. Ajuns într-un asemenea loc, un pelerin face baie, înconjoară templul sau altarul, aduce o jertfă, preoții tirtha îi înregistrează numele, iar el ascultă muzică de seară și discursuri religioase.

tirthankara *sau* jina

În jainism, sfânt mântuitor care a reușit să depășească ciclul renașterilor și să deschidă calea altora. În fiecare eră cosmică există 24 de tirthankara; la început sunt giganți, dar pe măsură ce înaintează în vârstă, descresc ca statură și apar la intervaluri de timp mai scurte. Dintre cei 24 de tirthankara care au fost înregistrați, fiecare e reprezentat printr-o culoare și o emblemă simbolică, numai Parsvanatha și Mahavira sunt considerați figuri istorice. Tirthankara nu sunt venerați ca zei, ci onorați ca modele. *Vezi și* arhat; bodhisattva; samsara.

Tisa

Râu în V Ucrainei, E Ungariei și N Iugoslaviei. Izvorăște din munții Carpați, în V Ucrainei, curge spre V, formând o porțiune din granița dintre România și Ucraina, apoi își continuă cursul spre SV prin Ungaria și Iugoslavia până se varsă în Dunăre, mai jos de Belgrad. Are o lungime de 996 km. Barajul Tiszalok (1954) formează cel mai mare rezervor din Ungaria. Este navigabil, pentru ambarcațiuni ușoare, pe o lungime de 727 km.

tisă

Denumire comună pentru cele opt specii de plante ornamentale veșnic verzi, din genul *Taxus*, familia *Taxaceae*, răspândite în emisfera nordică. Două specii sunt întotdeauna sub formă de tufiș, dar celelalte pot ajunge la înălțimi de 25 m. Plantele au multe ramuri acoperite cu frunze în formă de ace. Lemnul de tisă este tare, fin granulat și greoi, cu alburnul alb sau galben, până la maroniu în zona inimii trunchiului. În trecut era folosit frecvent pentru mobila de birou, pentru unelte și arcade; în zilele noastre este folosit mai mult pentru obiecte sculptate manual sau modelate la strung. Alte specii numite tisă, dar care nu fac parte din această familie, sunt tisa-prun (familia *Cephalotaxaceae*) și tisa-prințului-Albert (familia *Podocarpaceae*).

Tishtrya

Zeu antic iranian identificat cu steaua Sirius. În mitul său principal este vorba despre o bătălie cu o stea demonică Apausha pentru ploaie și apă. Ca una dintre stelele care aduc ploaia, Tishtrya era în strânsă legătură cu agricultura.

Tismana, mănăstirea ~

Lăcaș monahal în România, situat în comuna cu același nume din județul Gorj, vechi centru de cultură ecleziastică medievală. Biserica inițială, datând din 1375–1378, a fost construită din lemn de tisă. Ansamblul arhitectural a fost definitivat în timpul lui Neagoe Basarab (1512–1521) și a fost radical reconstruit, adăugându-i-se elemente de arhitectură gotică, între 1844 și 1849. Pictura murală datează din sec. XVI (pronaos) și din sec. XVIII (naos).

Tisza, István, Conte ~

(22.04.1861, Budapesta, Ungaria, Imperiul Austriac - 31.10.1918, Budapesta)

Om politic maghiar. A intrat în Parlamentul Ungariei în 1886 și s-a alăturat tatălui său, Kalman Tisza, la conducerea Partidului Liberal. Prim-ministru între 1903–1905 și 1913–1917, a fost un apărător al sistemului dualist de guvernământ austro-ungar și al intereselor teritoriale ale Ungariei. S-a opus reformei electorale care acorda libertatea votului și a demisionat din cauza decretului regal din 1917 prin care era instituită această reformă. Fiind susținător al alianței cu Germania în Primul Război Mondial, a fost considerat responsabil pentru pierderile țării sale și a fost asasinat de către reprezentanții stângii maghiare.

Tisza, Kálmán

(16.12.1830, Geszt, Ungaria, Imperiul Austriac - 23.03.1902, Budapesta)

Om politic și prim-ministru maghiar (1875–1890). A fost membru al unei vechi familii de proprietari de pământ și a luat parte la lupta pentru autonomia Ungariei în cadrul sistemului de guvernare dualistă austro-ungară. După Compromisul din 1867 a format o coaliție a nobililor, a oamenilor de afaceri și a micilor proprietari de pământ din cadrul Partidului Liberal (1875) și a devenit prim-ministru. Reformele sale juridice, sociale, politice și economice au contribuit la dezvoltarea Ungariei. A demisionat, dar a rămas lider al Partidului Liberal, împreună cu fiul său, Istvan Tisza.

Titan

Cel mai mare satelit natural al lui Saturn. Este singurul satelit din sistemul solar despre care se știe că are nori și atmosferă densă. Se spune că face o mișcare de rotație la fiecare mișcare de revoluție,

fiind întotdeauna cu aceeași emisferă spre Saturn. Având un diametru de 5 150 km, Titan este, după satelitul lui Jupiter, Ganymede, cel mai mare satelit din sistemul solar. După densitate (de cca 1,9 ori mai mare ca a apei) s-a ajuns la concluzia că interiorul său este un amestec de roci și, probabil, amoniac solid, metan solid și apă solidificată. Atmosfera sa este alcătuită mai ales din nitrogen. Cea mai mare parte din suprafața sa este acoperită de un ocean de metan și etan lichid.

Titan, racheta ~

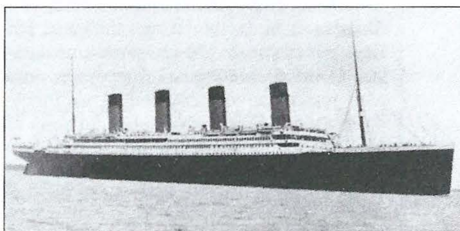
Serie de rachete americane concepute inițial ca rachete balistice intercontinentale (ICBM), dar folosite și la lansarea rachetelor în spațiu. Proiectilele *Titan I* (folosite între 1962–1965), concepute să lanseze un proiectil nuclear de patru megatone la distanță de peste 8 000 km, asupra unor ținte din Uniunea Sovietică, erau păstrate în buncăre subterane, dar trebuiau să fie ridicate la nivelul solului, iar alimentarea dura cel puțin 15 minute. În jurul lui 1965 au fost înlocuite cu *Titan II*, care erau mai mari și puteau fi lansate direct din buncăre. Având un proiectil de nouă megatone (cel mai puternic material exploziv urcat vreodată pe un vehicul de lansare american), *Titan II* a constituit arma principală în arsenalul nuclear american de la sol până în anii 1980, când a fost înlocuit de rachete cu combustibil solid (de ex. minuteman). NASA a utilizat *Titan II* pentru a lansa programul spațial Gemini, în anii 1960. *Titan IV*, dezvoltat la sfârșitul anilor 1980, are motoare mai mari pentru a transporta încărcături grele, cum ar fi naveta spațială. Are aproape 60 m, fiind cel mai mare vehicul de lansare de unică folosință utilizat de SUA până în 2005, când s-a renunțat la el.

Titani

În mitologia greacă, fii ai lui Uranus și ai Geei și descendenți ai acestora. La început erau 12 titani: frații Coeus, Crius, Cronos, Hyperion, Iapetus și Oceanos și surorile Mnemosyne, Phoebe, Rhea, Thetys, Thea și Themis. Încurajați de Geea, titanii s-au răsculat împotriva tatălui lor. Cronos l-a răsturnat pe Uranus de pe tron castrându-l și s-a încoronat el însuși. Fiul lui Cronos, Zeus, s-a răsculat împotriva tatălui său, stârnind o luptă în care majoritatea titanilor erau de partea lui Cronos. Zeus și frații săi au câștigat, după o luptă de 10 ani, iar Zeus i-a închis pe Titani într-o peșteră lângă Tartar.

Titanic

Vas de lux britanic de pasageri, care s-a scufundat pe 15 aprilie 1912, pe când parcurgea traseul de la Southampton, Anglia, la New York, în primul său voiaj. Au murit peste 1 500 dintre cei 2 200 de pasageri ai săi. A fost cel mai mare și mai luxos vas lansat vreodată la apă până atunci; nava avea un corp cu fund dublu, împărțit în 16 compartimente etanșe. Deoarece patru dintre acestea puteau să se inunde fără ca securitatea vasului să fie amenințată, a fost considerat imposibil de scufundat. Puțin după miezul nopții de 14 aprilie, s-a ciocnit cu un aisberg la SE de Capul Race, Newfoundland: cinci compartimente s-au spart, iar vasul s-a scufundat. Ca urmare, au fost stabilite noi reguli care cereau ca numărul locurilor din bărci să fie egal cu numărul pasagerilor (*Titanic* avea numai 1 178 de locuri în bărci și 2 224 de pasageri) și ca toate vasele să aibă o legătură radio 24 de ore din 24 pentru a recepta semnalele de avarie (un vas aflat la mai puțin de 32 km depărtare nu a auzit semnalul de avarie al *Titanicului* pentru că nu era nimeni de planton). International Ice Patrol a fost creată pentru a monitoriza aisbergurile de pe traseele vaselor. În 1985, nava a fost găsită în poziție verticală, ruptă în două bucăți, la o adâncime de 4 000 m și a fost explorată de oameni de știință francezi și americani, cu ajutorul unui submarin fără oameni la bord (*vezi* Robert Ballard).

Vasul *Titanic*

ARHIVA BETTMANN

titaniu

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, având simbol chimic Ti, număr atomic 22. Este un metal de culoare gri-argintie, cu greutate mică,

foarte rezistent și necoroziv; este întâlnit în combinații în aproape toate tipurile de roci, de soluri, în plante și animale, în apa naturală și în dragările la mare adâncime. Minereurile cele mai căutate sunt ilmenit și rutil. Aliajele sale sunt utilizate pentru vehicule spațiale de mare viteză, pentru vehicule de zbor în spațiu, la proiectile și vase, în electrozi, în echipamentele chimice, de desalinizare și de conservare a alimentelor și la proteze. Compușii săi care au valențe 2, 3 sau 4 sunt triclorura de titan (utilizată drept catalizator în fabricarea polipropilenei), dioxidul de titan (utilizat extensiv ca pigment - cu cea mai mare putere de acoperire dintre toți pigmenții albi - la vopsele, emailuri și lacuri) și tetraclorura de titan (utilizată la reclamele aeriene, la perdelele de ceață și drept catalizator).

Titchener, Edward Bradford

(11.01.1867, Chichester, Sussex, Anglia - 03.08.1927, Ithaca, New York, SUA)

Psiholog britanic stabilit în America. După ce a studiat la Leipzig cu Wilhelm Wundt, a predat la Universitatea Cornell (1892–1927). A contribuit la fondarea psihologiei experimentale în SUA și a devenit cel mai important exponent al psihologiei structurale, un domeniu care se ocupă cu componentele și clasificarea stărilor și proceselor mentale. Cea mai importantă lucrare a sa este *Psihologia experimentală* (Experimental Psychology, 1901–1905).

Titicaca

Lac la granița dintre Perú și Bolivia. Lac navigabil aflat la cea mai mare înălțime din lume, situat la o altitudine de 3 810 m în Anzi. Este cel de-al doilea lac ca mărime din America de Sud, având o suprafață de 8 300 kmp, o lungime de 190 km și o lățime de 80 km. O strâmtoare îngustă îl separă în două părți mai mici, care cuprind 41 de insule, unele dintre ele foarte populate. În zonă au fost descoperite rămășițele uneia dintre cele mai vechi civilizații americane cunoscute. Templele de la Titicaca marchează locul în care Soarele a trimis pe Pământ pe fondatorii legendari ai Imperiului Inca.

titlu academic

Titlu conferit de o facultate sau de o universitate pentru a indica încheierea unui curs de studii sau nivelul academic atins. În Europa medievală existau doar două titluri: magistru (în studiul artelor și al gramaticii) și doctor (în filozofie, teologie, medicină sau drept). Licența era, inițial, un simplu stadiu înaintea celui de magistru. În momentul actual, bacalaureatul este examenul care trebuie trecut la sfârșitul liceului, licența la sfârșitul facultății (de trei sau de patru ani), masteratul la sfârșitul studiilor aprofundate, și doctoratul la sfârșitul mai multor ani de studii academice. În țările anglo-saxone, licența în științe umaniste (BA sau AB) sau licența în științe exacte (BS) se acordă astăzi după patru ani de studiu la facultate, master în științe umaniste (MA) sau în științe exacte (MS) după încă doi ani, iar titlul de doctor în filozofie (PhD), după câțiva ani de studiu și de cercetare după absolvirea studiilor superioare. Pe la jumătatea sec. XX, colegiile comunitare americane au început să acorde gradul de asociat în arte (Associate of Art, AA). Titlurile profesionale obișnuite sunt: doctor în jurisprudență (Doctor of Jurisprudence, JD) și doctor în medicină (Doctor of Medicine, MD). Titlurile onorifice sunt acordate indiferent de performanța academică.

Tito *născut* Josip Broz

(07.05.1892, Kumrovec, lângă Zagreb, Croația, Austro-Ungaria - 04.05.1980, Ljubljana, Iugoslavia)

Om politic, prim-ministru (1945–1953) și președinte (1953–1980) iugoslav. Născut într-o familie de țărani, a făcut parte din armata austro-ungară care a luptat în Primul Război Mondial și a fost capturat de ruși în 1915. În timp ce se afla în Rusia a luat parte la demonstrațiile din iulie (1917) (*vezi* zilele din iulie) și s-a alăturat bolșevicilor. În 1920 s-a întors în Croația, unde a devenit lider local al Partidului Comunist din Iugoslavia. Urmează o perioadă în care urcă, treaptă cu treaptă, în ierarhia partidului, ascensiune întreruptă de o perioadă de detenție (1928–1940); a ajuns secretar general în 1939. În Al Doilea Război Mondial, Tito (pseudonim adoptat pe la 1935) s-a dovedit un conducător eficient al partizanilor iugoslavi. Devenit mareșal din 1943, a întărit controlul comuniștilor asupra Iugoslaviei. În calitate de prim-ministru și președinte, a adoptat o formă independentă de guvernare socialistă în ciuda Uniunii Sovietice, a urmărit o politică de neutralitate, a stabilit legături cu alte state care aveau o poziție similară și a îmbunătățit relațiile cu puterile occidentale. În interiorul Iugoslaviei a fondat un sistem de „federalism simetric" (1974) care a stabilit egalitatea între cele

șase republici autonome și provinciile autonome ale Serbiei (printre care și Kosovo), în timp ce a menținut controlul, pentru a preveni mișcările separatiste. După moartea sa, resentimentele față de dominarea Serbiei au dus treptat la o dizolvare a sistemului federal.

Titograd

Vezi Podgorica

Titulescu, Nicolae

(04.03.1882, Craiova, România - 17.03.1941, Cannes, Franța)

Om politic și diplomat român. A fost profesor universitar la Iași și București, membru al Academiei Române, președinte al Academiei Diplomatice Internaționale de la Paris. Ministru de externe al României între 1927–1928, 1932–1936 și delegat permanent al României la Liga Națiunilor (1920–1936), remarcabil orator, a fost o personalitate de prim rang a diplomației europene a vremii sale, soluțiile sale diplomatice fiind adesea acceptate de comunitatea internațională. Singurul ales de două ori succesiv ca președinte al sesiunii ordinare a Adunării Ligii Națiunilor (în 1930 și 1931), a militat consecvent pentru crearea unui sistem de securitate europeană în epoca interbelică, în care să fie inclusă și România. Din 1936 a emigrat mai întâi în Elveția, apoi în Franța, la Paris.

Titus *nume complet* Titus Vespasianus Augustus *născut* Titus Flavius Vespasianus

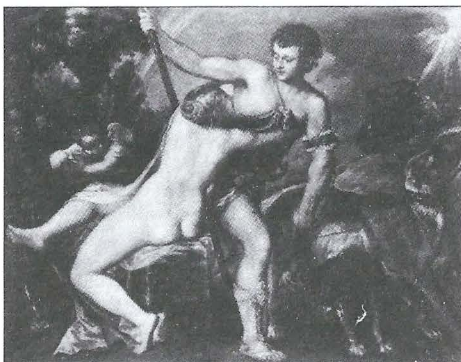
(30.12.39 - 13.09.81 d.Hr.)

Împărat roman (79–81 d.Hr.). A comandat o legiune romană în Iudeea sub conducerea tatălui său, Vespasianus. După ce Vespasianus a ajuns împărat (69), i-a dat lui Titus comanda deplină în Iudeea, după care Titus a capturat și distrus Ierusalimul (70 d.Hr.). Mai târziu s-a ocupat de operațiunile militare generale ale Imperiului. Ca împărat a încurajat la Roma gustul pentru cheltuieli extravagante; proiectele sale includeau terminarea Colosseumului. A murit brusc, probabil din cauze naturale, deși există surse care susțin că ar fi fost otrăvit de Domițian.

Tițian *născut* Tiziano Vecellio *sau* Vecelli

(cca 1488-1490, Pieve di Cadore, Republica Veneția, azi Italia - 27.08.1576, Veneția)

Cel mai mare pictor renascentist italian din Școala Venețiană. A fost considerat

Venus și Adonis, ulei pe pânză de Tițian, cca 1560; Galeria Națională de Artă, 107×136 cm

GALERIA NAȚIONALĂ DE ARTĂ, WASHINGTON DC, WIDENER COLLECTION

de timpuriu un pictor excepțional, iar reputația sa nu a scăzut deloc de-a lungul secolelor. În 1590, teoreticianul de artă Giovanni Lomazzo l-a declarat „soare între stele mici, nu doar dintre italieni, ci dintre toți pictorii din lume". Universalitatea geniului lui Tițian nu este pusă la îndoială în prezent, deoarece măreția sa a fost de nedepășit în toate aspectele artei picturii. În portretele sale a studiat în profunzime caracterul uman, pe care l-a redat în picturi strălucite. Compozițiile religioase acoperă întreaga gamă de emoții, de la farmecul tinerelor Madone la tragismul *Răstignirii* și *Punerii în mormânt a lui Iisus.* În tablourile mitologice a surprins veselia și abandonul lumii păgâne din Antichitate, iar în tablourile cu Venus goală (*Venus și Adonis*) și Danae (*Danae și ploaia de aur*) a impus un standard de frumusețe fizică și adesea un erotism somptuos care nu a fost niciodată depășit. Alți mari maeștri, de exemplu Rubens și Nicolas Poussin, i-au adus omagiu imitându-i lucările.

Viața și opera

În mod tradițional, anul nașterii lui Tițian a fost considerat mult timp a fi 1477, dar în prezent, majoritatea criticilor înclină în favoarea datei mai târzii 1488–1490. Tițian era fiul unui funcționar modest, Gregorio di Conte dei Vecelli, și al soției sale, Lucia. S-a născut în sătucul Pieve di Cadore, situat pe crestele Alpilor, chiar la nord de Veneția și nu departe de regiunea Tirol din Austria. La vârsta de nouă ani a pornit spre Veneția împreună cu fratele său, Francesco, unde a trăit la un unchi și a devenit ucenicul lui Sebastiano Zuccato,

maestru al mozaicului. Băiatul a trecut curând în atelierul lui Bellini, unde adevăratul său profesor a devenit Giovanni Bellini, cel mai mare pictor venețian al vremii. Primele opere ale lui Tițian sunt indicii evidente ale școlii în care s-a format, precum și ale asocierii sale cu un alt adept al mai vârstnicului Giovanni Bellini, și anume Giorgione de Castelfranco (1477–1510). Colaborarea lor din 1508 la frescele din Fondaco dei Tedeschi este punctul de plecare al carierei lui Tițian și explică de ce este dificil să se facă distincția între cei doi artiști în primii ani ai sec. XVI. Doar contururi deteriorate ale frescelor au supraviețuit, *Alegoria Dreptății* fiind scena principală atribuită lui Tițian. Gravurile (1760) după fresce realizate de Antonio Maria Zanetti, deja în stare avansată de alterare, oferă o mai bună idee despre idealismul și frumusețea fizică specifice muncii celor doi artiști. Problema distingerii între tablourile lui Giorgione și ale tânărului Tițian este insurmontabilă, deoarece există puține dovezi solide și chiar mai puțin acord între critici referitor la autorul mai multor opere. Tendința curentă în rândul scriitorilor italieni este aceea de a-i atribui prea multe lucrări tânărului Tițian.

Este cert că prima comandă independentă a lui Tițian a fost pentru frescele celor trei miracole de la Scuola di San Antonio di Padova. Cea mai bună compoziție este *Miracolul fiului irascibil*, cu un peisaj minunat în fundal care demonstrează cât de similare în topografie și atmosferă erau lucrările lui Tițian și ale lui Giorgione la acea vreme. De fapt, după moartea lui Giorgione în 1510, Tițian și-a asumat sarcina de a adăuga peisajul pe fundalul tabloului neterminat al lui Giorgione, *Venus dormind* (aflată la Gemäldegalerie, Dresda), fapt atestat de un scriitor contemporan, Marcantonio Michiel. Tot tributar lui Giorgione este și decorul întrucâtva mai luxos din tabloul lui Tițian *Botezul lui Hristos* (1515, Muzeul Capitolin, Roma) în care donatorul, Giovanni Ram, apare în colțul din dreapta jos.

Înălțarea la ceruri, tablou în ulei de Tițian, 1516–1518; Santa Maria dei Frari, Veneția, Italia

Cel mai dificil este să se stabilească autorul portretelor individuale, dar *Portret de bărbat* (numit și *Ariosto*) este cu siguranță al lui Tițian, deoarece este semnat cu inițialele T.V. (Tiziano Vecellio). Volumul și interesul pentru textură din mâneca matlasată par să fie proprii stilului lui Tițian. Pe de altă parte, *Concertul campestru* a fost unul dintre cele mai dezbătute portrete, deoarece încă din sec. XVII se credea că este caracteristic lui Giorgione. Conținutul psihologic pronunțat, precum și claritatea notabilă a modelării personajului central i-au făcut pe criticii secolului XX să încline în favoarea lui Tițian. Tehnica și inteligența clară a aristocratului venețian din *Tânăr cu capă și mănuși* i-au făcut pe criticii moderni să îi atribuie acest portret și altele similare lui Tițian.

Compozițiile timpurii pe teme mitologice și alegorice îl dezvăluie pe tânărul artist încă sub vraja lui Giorgione în crearea unei lumi arcadiene poetice, în care nu există nimic banal sau sordid. Inspirația se găsește în lumea idilică a versurilor de dragoste ale poeților italieni din sec. XVI, Jacopo Sannazzaro și Pietro Bembo. *Cele trei vârste ale omului*, în care relația erotică a tânărului cuplu este estompată și predomină o atmosferă de tandrețe și tristețe, este unul dintre cele mai strălucite tablouri. *Amorul sacru și amorul profan* este, de asemenea, plasat într-un peisaj de o frumusețe extraordinară, dar aici alegoria nu este la fel de ușor de înțeles. Interpretarea general acceptată spune că cele două femei sunt gemenele Venus, potrivit teoriei și simbolismului neoplatonic. Venus cea terestră, din stânga, reprezintă forțele generatoare ale naturii, atât fizice, cât și intelectuale, în timp ce Venus goală, din partea dreaptă, reprezintă iubirea eternă și divină. Fermecătoarea Salomea, din tabloul omonim, este în esență o tânără de o frumusețe ideală, nu antieroina biblică plină de cruzime.

Pe la începutul anilor 1520, Tițian a adus în casa lui din Veneția o tânără din Cadore, al cărui nume era Cecilia. I-a născut doi fii în 1524 și 1525; primul, Pomponio, a devenit preot, iar al doilea, Orazio, a devenit ulterior pictor și asistentul-șef al lui Tițian. În timpul bolii grave a Ceciliei din

1525, Tițian a luat-o în căsătorie. Aceasta s-a însănătoșit și a născut mai târziu două fiice, Lavinia (n. 1529–1530) și alta care a murit la scurt timp. La moartea Ceciliei, în 1530, artistul a rămas neconsolat și nu s-a mai recăsătorit.

Tablouri mitologice Faima lui Tițian se răspândise în străinătate, iar Alfonso I d'Este l-a căutat, considerându-l unul dintre maeștrii importanți ai timpului, pentru un ciclu de compoziții mitologice pentru noile camere, numite Camerele de Alabastru, din castelul de la Ferrara. Două dintre pânze se află acum la muzeul Prado din Madrid: *Venerarea lui Venus* și *Bacanala andrienilor*; una dintre cele mai spectaculoase, *Bacchus și Ariadna*, se află la National Gallery din Londra. Atmosfera veselă, spiritul desfrâului păgân și simțul umorului excepțional din această interpretare a unei lumi idilice din Antichitate fac din ea unul dintre miracolele artei renascentiste. Căldura și bogăția de culoare contribuie la echilibrarea grupării voit asimetrice a figurilor, plasate într-un peisaj foarte verde, ce face și el parte din decor. La acea vreme, Tițian a repictat parțial fundalul pentru *Ospățul zeilor* al lui Giovanni Bellini (Galeria Națională de Artă, Washington DC), pentru ca tabloul să se potrivească mai bine în seria celor din aceeași cameră a castelului de la Ferrara.

Standardul pentru nudul feminin culcat, plasat oblic în spațiul tabloului, a fost stabilit de Giorgione în *Venus dormind*. În tabloul *Venus din Urbino* al lui Tițian, redarea ideală a corpului și poziția rămân practic neschimbate, cu excepția faptului că zeița este trează și stă întinsă pe un divan dintr-o cameră spațioasă a unui palat. Datorită frumuseții formei acestor două lucrări, ele nu au putut fi niciodată egalate. În ciuda erotismului inerent subiectului, Tițian l-a abordat cu decență și bun-gust. Variațiuni pe această temă urmau să reapară pe întreg parcursul carierei sale.

Tablouri religioase Printre tablourile religioase realizate de Tițian între 1516 și 1538 se numără una dintre cele mai revoluționare capodopere, *Înălțarea* (1516–1518). Această compoziție mare și în același timp monumentală ocupă altarul bisericii Santa Maria dei Frari din Veneția, o poziție care justifică întru totul natura spectaculoasă a triumfului Fecioarei care se înalță la cer, însoțită de un șir semicircular de îngeri, în timp ce apostolii surprinși gesticulează la vederea miracolului. Când tabloul a fost prezent, a fost recunoscut imediat drept opera unui mare geniu.

Postura Fecioarei din *Înălțare* și compoziția din *Fecioara cu Pruncul* dezvăluie influența contemporanului lui Tițian, Rafael; iar postura Sfântului Sebastian din pictura pentru altar *Învierea* dezvăluie influența lui Michelangelo. Aceste influențe sunt de importanță secundară, întrucât peisajele, tipologiile și culoarea sunt ale lui Tițian.

În *Madonna Pesaro* (1519–1526), Tițian a creat un nou tip de compoziție, în care Fecioara Maria și sfinții împreună cu membrii de sex masculin ai familiei Pesaro sunt plasați sub porticul monumental al unei biserici. Tabloul este inundat în lumină solară și umbre. Această lucrare a stabilit formula care a fost urmată la scară largă de pictorii venețieni renascentiști ulteriori și a servit drept inspirație pentru unii maeștri ai barocului, printre care Rubens și Van Dyck.

A urmat o asemenea mulțime de capodopere ale lui Tițian, încât numai câteva pot fi numite. Farmecul poetic al tablourilor cu peisaje continuă în *Fecioara și Pruncul, Sfânta Ecaterina și iepurele* și în *Fecioara și Pruncul cu Sfântul Ioan Botezătorul și Ecaterina de Alexandria* (cca 1530). *Punerea în mormânt* este prima sa capodoperă tragică, unde într-un decor de amurg sunt evocate irevocabilitatea morții și disperarea discipolilor lui Hristos. Impresionanta lucrare *Prezentarea Fecioarei la Templu*, o pânză de dimensiuni foarte mari, reflectă splendoarea societății venețiene renascentiste într-un decor arhitectural impresionant, parțial în cel mai recent stil al arhitecților contemporani Serlio și Jacopo Sansovino. Pompa scenei aparține și ea tradiției din arta venețiană, dar organizarea, cu accent pe verticală și orizontală, constituie interpretarea lui Tițian a stilului renascentist.

Portrete Unul dintre marile triumfuri ale lui Tițian a venit când a fost chemat la Bologna în 1530, la încoronarea lui Carol V ca împărat al Sfântului Imperiu Roman. În 1531, pentru a-și menține situația și starea socială, s-a mutat într-un palat venețian cunoscut sub numele de Casa Grande. Tițian s-a întors la Bologna pentru a face din nou portretul lui Carol V, cu ocazia celei de-a doua întâlniri dintre acesta și papa Clement VII, în iarna lui 1532–1533.

Portretul lui *Carol V în armură* (1530) și un altul, pictat în ianuarie 1533, s-au pierdut, supraviețuind doar lucrări mai puțin importante, precum *Carol V cu un câine* (1532–1533, Prado, Madrid), o copie a portretului de Jakob Seisenegger. Carol a fost atât de încântat de opera lui Tițian, încât în mai 1533 i-a făcut artistului imensa onoare de a-l numi cavaler. Din acel moment, Habsburgii austrieci și spanioli au devenit cei mai importanți patroni ai lui Tițian. Carol a încercat să îl determine pe Tițian să meargă în Spania în 1534 pentru a pregăti un portret al împărătesei, dar artistul s-a abținut, în mod chibzuit, de la a întreprinde această călătorie anevoioasă.

Celelalte portrete ale lui Tițian din anii 1520 și 1530 reprezintă o galerie a elitei aristocraților din Italia. Un exemplu splendid este Alfonso d'Avalos, marchiz del Vasto (1533), reprezentat cu măiestrie într-o armură strălucitoare, ornată cu aur. Este însoțit de un paj mărunt, al cărui cap îi ajunge la nivelul taliei. Introducerea celei de-a doua figuri pentru a reprezenta proporția este un artificiu adoptat frecvent de Tițian. Un alt portret splendid în armură, dar fără un al doilea personaj, este cel al lui Francesco Maria della Rovere, duce de Urbino (1536–1538). Aici accentul se pune pe cariera militară a ducelui, nu doar prin armură, ci și prin bastonul din mână și prin cele trei altele în fundal. Aceste lucrări sunt în esență portrete idealizate, cu toate că fețele sunt redate foarte convingător. Dogele Andrea Gritti este în și mai mare măsură simbol al statului – căci este conducătorul Veneției. Corpul gigantic de pe o pânză de mari dimensiuni este uimitor ca desen și impunător prin prezență. Și în operele de mai târziu Tițian a reușit să dea proporții unei figuri pentru a părea masivă, umplând spațiul de pe pânză – în portretul lui Pietro Aretino, de exemplu, unde îi dă subiectului un aer leonin. Lăsând mai mult spațiu în jurul figurii din *Tânărul englez*, a proiectat o personalitate de o eleganță cultivată și căldură umană remarcabilă.

Operele de bătrânețe

Portrete Numărul mare de capodopere portretistice pe care Tițian le-a realizat este uimitor. Papa Paul III și nepotul său, cardinalul Alessandro Farnese, au început să se ia la întrecere cu împăratul Carol V pentru serviciile lui Tițian. La cererea papei, pictorul a călătorit la Bologna în mai 1543 și acolo a pregătit mult lăudatul portret oficial *Papa Paul III fără capă*. Deși este un simbol minunat al pontifului, caracterizarea omului de stat abil, împovărat de vârstă, iese la suprafață.

Următoarea asociere importantă a lui Tițian cu Farnese a venit în 1545–1546, când a făcut singura vizită la Roma, fiind cazat la palatul Belvedere al Vaticanului. Pentru prima dată, Tițian a văzut rămășițele arheologice ale Romei antice, precum și capodoperele renascentiste ale lui Michelangelo, Rafael, Sebastiano del Piombo și alții. Efectul lor asupra stilului maestrului a fost relativ redus, lucru lesne de înțeles, întrucât era deja un artist matur și faimos.

Dintre portretele familiei Farnese realizate de-a lungul timpului, doar câteva s-au păstrat. Cel mai cunoscut este *Paul III și nepoții săi Ottavio și cardinalul Alessandro Farnese* (1546; Muzeul și Galeria Nazională Capodimonte, Napoli). Un tablou al grupului de familie este mult mai pătrunzător ca revelație psihologică. Papa, slăbit, având pe atunci 78 de ani, pare să se întoarcă brusc în scaunul său către Ottavio Farnese, nepotul său, în vârstă de 22 de ani. Aplecarea mult prea slugarnică a lui Ottavio și profilul său viclean, machiavelic, demonstrează geniul pur al lui Tițian în înțelegerea și reprezentarea personajelor. Cardinalul Alessandro Farnese stă tăcut lângă ei. Nu este de mirare că portretul nu a fost terminat, deoarece Paul III l-a găsit probabil prea revelator pentru dușmănia din sânul familiei.

Dacă ar trebui să aleagă cineva cele mai mari două portrete ale lui Tițian, s-ar opri probabil asupra grupului Farnese și a *Familiei Vendramin*. Aici, situația este diferită, întrucât cei doi capi ai clanului îngenunchează în semn de adorație în fața Sfintei Cruci, însoțiți de șapte fii cu vârste între opt și douăzeci de ani. Acest portret de grup este un tur de forță în măiestrie tehnică, bogat în culori, parcurgând gama emoțională de la seriozitate la inocență copilărească.

La plecarea din Roma, în iunie 1546, asocierea lui Tițian cu familia Farnese a luat sfârșit. Nu a fost plătit pentru tablourile realizate, iar speranțele sale de recompensă sub formă de beneficii pentru fiul său, Pomponio, nu s-au materializat. Tițian a decis atunci să își încerce norocul

cu Habsburgii, consimțind să întreprindă călătoria anevoioasă până la Augsburg, să treacă Alpii pentru a ajunge la curtea împăratului. Acolo a realizat una dintre cele mai memorabile lucrări ale sale, *Împăratul Carol V la Mühlberg*, făcut în amintirea victoriei împăratului asupra protestanților cu un an înainte. Este portretul de stat prin excelență, menit să prezinte împăratul ca pe un cavaler creștin, așa cum își dorea să fie ținut minte de posteritate. Tițian a minimalizat falca proeminentă și i-a dat o postură de mare demnitate subiectului. În măiestria pură a artei pictorului, tabloul acesta este de nedepășit. Armura frumoasă, cu accentele strălucitoare și culorile care se reflectă, panglica roz de pe piept (simbol al partidului catolic și al Sfântului Imperiu Roman), precum și superbul peisaj la apus contribuie la statutul de capodoperă a tuturor timpurilor.

În decembrie 1548, Carol i-a cerut lui Tițian să meargă la Milano pentru a pregăti portrete ale prințului Filip în prima sa călătorie în afara Spaniei. Apoi, în toamna lui 1550, Carol i-a impus lui Tițian să meargă la Augsburg pentru a rămâne acolo până în mai 1551, când a realizat unul dintre cele mai mari portrete de stat, Filip II în mărime naturală. În acest portret al lui Filip, pe când era încă prinț, la vârsta de 23 de ani, Tițian a reușit un nou tur de forță în frumusețea pură a picturii și a tratat cu blândețe fața ursuză a tânărului arogant.

Picturi religioase Asemenea unora dintre tablourile religioase timpurii ale lui Tițian, *Hristos în fața lui Pilat* este o lucrare în care a reușit să reprezinte o mare mulțime în manieră procesională, ducând spre un punct central, figura lui Hristos din partea stângă. Aici, oamenii sunt într-o stare de agitație, cerând crucificarea lui Hristos. Compoziția însă marchează o nouă fază în evoluția lui Tițian, îndepărtată de seninătatea renascentistă a *Prezentării la Templu*, care nu se explică doar prin subiect. Adunarea compactă a figurilor, poziția oblică a scărilor și peretele din stânga, precum și efectul general de fericire sunt reprezentative pentru stilul de la mijlocul sec. XVI, cunoscut sub numele de manierism. Tițian a asimilat totul și a re-creat, pentru a produce o capodoperă care să depășească de departe tot ceea ce puteau realiza artiștii manieriști.

Compozițiile religioase după vizita la Roma din 1545–1546 dezvăluie într-o oarecare măsură contactul său cu arta antică și lucrările lui Michelangelo. În *Hristos cu coroana de spini*, personajele corpolente și musculoase se pot explica în acest mod, ca și, probabil, violența întregii interpretări.

Ultimii ani în Veneția

După întoarcerea la Veneția în 1551, Tițian a rămas acolo tot restul vieții, cu excepția vizitelor de vară în orașul natal, Pieve di Cadore. În ultimii 25 de ani de viață productivitatea lui nu s-a diminuat deloc, în cantitate sau idei creative.

Portrete Printre portretele sale se numără figura în mărime naturală, impetuos redată, a ducelui de Atri, îmbrăcat în catifea roșie. Unul dintre ultimele și cele mai dramatice a fost al lui Jacopo Strada, în care acest anticar strălucit, scriitor și colecționar de artă este arătat prezentând spectatorilor o statuetă, o copie romană a Afroditei lui Praxitele. Din nou, sfera și varietatea invenției lui Tițian sunt uimitoare în această nouă compoziție, atât de notabilă pentru activitatea însuflețită, percepția psihologică și frumusețea picturală. Nu trebuie să uităm *Autoportretul* lui Tițian, în care se prezintă cu mare demnitate, purtând lanțul de aur al cavalerilor. Fața inteligentă și obosită este redată complet, în timp ce costumul este schițat ușor, în tușe libere. Una dintre cele mai remarcabile opere târzii este *Triplul portret mască*, sau *Alegoria prudenței*, în care Tițian, cu barbă căruntă și purtând o capă trandafirie, reprezintă bătrânețea, fiul său Orazio, maturitatea, și, probabil, Marco Vecellio reprezintă tinerețea.

Filip II, detaliu dintr-un tablou în ulei de Tițian; Galeria Corsini, Roma
ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Picturi religioase *Sfânta Treime* (sau *La Gloria*), pictată pentru Carol V, reflectă arta italiană centrală într-o mai mică măsură decât *Hristos cu coroana de spini*. Bogăția strălucitoare de culori predomină în această adorație a Treimii în care Carol și familia sa apar printre cei aleși. *Martiriul Sfântului Laurențiu* marchează încă un pas în noi direcții compoziționale, care vor culmina în forma barocă din secolul următor. Sfântul Laurențiu pe grătar este plasat oblic în

spațiu, iar treptele schimbă direcția spre dreapta. Deși forța dramatică investește acțiunea principală din prim-plan, scena de noapte cu flăcările înalte și lumina misterioasă sugerează supranaturalul. În picturile sale religioase târzii, Tițian ascunde formele umane într-o lumină plină de umbre și induce astfel atmosfera de spiritualitate. Acest efect se vede în *Punerea în mormânt*, în care culorile pale predomină, și în tragedia *Răstignirii*. *Hristos cu coroana de spini*, folosind în principiu aceeași compoziție ca și în versiunea anterioară, se vede acum printr-un văl de întuneric, iar culoarea este dispersată în puncte și zone mici. Totul este miraculos în *Buna-Vestire*, în care arhanghelul Gabriel se năpustește înăuntru și un grup de îngeri în glorie plutesc împrejurul Fecioarei. Ultimul cuvânt și testamentul artistic al lui Tițian este *Pietà*, menit pentru propria capelă de înmormântare, dar rămas neterminat; a fost terminat de Palma il Giovane. Maestrul și fiul său, Orazio, apar ca donatori pe minuscula placă din partea dreaptă. Monumentalitatea compoziției este dată de marea nișă arhitecturală flancată de Moise și sibila în Hellespont, în timp ce personajele sunt grupate într-o diagonală lungă. Culoarea blândă se potrivește cu tristețea predominantă și imuabilitatea morții, în una dintre cele mai profunde realizări ale artistului.

Picturi mitologice *Venus și Cupidon cu un organist*, precum și *Venus și lăutarul* sunt variațiuni pe tema anterioarei *Venus din Urbino*. Pe lângă accentul pus pe frumusețea idealizată a zeiței goale, se crede că simbolismul este implicit în aceste tablouri, cu toate că semnificațiile precise au fost interpretate în moduri diferite. Frumusețea sunetului (muzica) și frumusețea viziunii sunt comune ambelor. În primul exemplu, o grădină renascentistă cu fântână și copaci în perspectivă completează fundalul, separat de personaje printr-o draperie de catifea roșie. Un simbolism de natură erotică este prezent în cuplul care se îmbrățișează, într-un cerb și în satirul de pe fântână. În cel de-al doilea tablou, decorul este reprezentat de o vale largă a unui râu și de crestele îndepărtate ale Alpilor, atât de dragi lui Tițian. Acest peisaj târziu, pictat în stilul liber iluzionistic al artistului, este extraordinar de frumos.

Venus la oglindă (Galeria Națională de Artă, Washington DC), originalul dintre mai multe versiuni, este o temă frecventă pentru zeița iubirii și a frumuseții. Însă Tițian este primul artist care o prezintă cu o oglindă ținută de Cupidon. Forma sa este oarecum mai demnă decât până atunci, iar capul ei într-o anumită măsură este inspirat de sculpturile antice. Calitatea superbă a tonurilor cărnii este amplificată de mantia de catifea roșie-închis, tivită cu blană.

O serie de câteva tablouri importante pe teme mitologice a fost creată de maestru în 1554–1562 pentru succesorul lui Carol, Filip II al Spaniei, care nu s-a simțit dator să îl plătească pe Tițian pentru vreunul dintre ele. Din scrisorile artistului către rege, este clar că a planificat tablourile în perechi, dar altfel ele nu constituie un program iconografic comprehensiv. Prima pereche (încă în Madrid), este formată din *Danae și ploaia de aur* și *Venus și Adonis*. Nudul magnific al lui Danae stă întins pe canapea, cu genunchii ușor ridicați, în timp ce Iupiter coboară la ea sub forma unei ploi de aur, iar doica ei încearcă să prindă aurul în șorțul de la brâu. Această lucrare (după care există numeroase replici și copii) este fără îndoială cea mai voluptoasă în întregul repertoriu al lui Tițian. Atât în culoare și tehnică, Danae este una dintre marile realizări ale pictorului; am fi tentați să spunem că nici un alt artist nu l-a egalat în imaginație și în reprezentarea frumuseții pure din lucrările sale. În *Venus și Adonis*, zeița, prezentată din spate, încearcă să își rețină iubitul tânăr când acesta e pe punctul de a pleca la vânătoare, cu câinii în lesă. Rozul costumului său și perna de catifea roșie de sub Venus fac parte din compoziția de culoare, adăugându-se tonurilor carnale și peisajului însorit.

Perseu și Andromeda trebuia să fie pereche pentru *Medeea și Iason*, potrivit scrisorii lui Tițian, dar, nu se știe din ce motiv, al doilea tablou nu a mai fost realizat. Andromeda, legată de stâncă la stânga, așteaptă să fie eliberată, în timp ce Perseu coboară din cer pentru a ucide monstrul. Fizicul său puternic reflectă familiaritatea lui Tițian cu lucrările lui Michelangelo, însă corpul Andromedei este mai feminin și mai grațios decât al femeilor florentine, cu aluri mai apropiate de cele masculine. Sensibilitatea lui Tițian pentru frumusețea feminină nu dă greș.

Răpirea Europei este una dintre cele mai vesele „poezii" ale lui Tițian, așa cum le-a

numit el. Luată prin surprindere, Europa este purtată, cu brațele și picioarele atârnând, pe spatele lui Iupiter sub forma unui taur alb care poartă o ghirlandă. Un *putto* (băiețel gol, plinuț) pe spatele unui delfin pare să o imite, iar cupidonii din cer urmăresc scena veselă. Apropierea lui Tițian de compoziția oblică este aplicată aici cu succes deplin, deoarece contribuie la simțul mișcării și face loc peisajului marin întins și munților de la mal. Vrăjitoria tehnicii lui Tițian nu este demonstrată niciunde mai bine decât în distanțele încețoșate înspicate cu albastru și roz de apus și pe întinderea mării cu lumini irizate.

În *Răpirea Europei*, Tițian a atins punctul culminant al puterilor sale și, printr-o soartă fericită, tabloul a supraviețuit în condiții aproape perfecte. În schimb, două alte mari „poezii" realizate pentru Filip II sunt afectate de timp și de restauratori, în special *Diana și Callisto* și mai puțin *Diana și Acteon*. Ansamblul de nuduri feminine într-o varietate de posturi, potrivite cu acțiunea, ilustrează două episoade ale legendei Dianei, așa cum sunt relatate de Ovidiu în *Metamorfoze*, cartea II și III. *Diana și Acteon* îl prezintă pe Acteon, vânătorul tânăr cu corp eroic, întâlnindu-se din întâmplare cu Diana și nimfele ei în timp ce zeița se scaldă (și înainte ca Diana să îl pedepsească transformându-l într-un cerb). În spatele lui se află o draperie roz. Un peisaj de o frumusețe extraordinară și un pasaj cu arcade formează decorul în care sunt adunate fecioarele. Organizarea destul de complexă a compoziției prevestește din nou metodele compoziționale baroce. În tabloul însoțitor, zeița descoperă că nimfa Callisto, una dintre fecioarele ei care a făcut legământ de castitate, este însărcinată. Deși a fost înșelată de vrăjile lui Iupiter, este totuși exilată și, ulterior, potrivit legendei, este transformată în ursoaică. Un nud în picioare și cam dezgustător sfâșie pânzele de pe Callisto. Baldachinul de aur din copacii de deasupra Dianei și ramurile verzi sunt decorul pentru trupurile goale. Diana, înaltă și impunătoare, este magnifică, în ciuda loviturilor care au distrus mare parte din pictură. Subtilitățile abundă în fiecare mișcare și fiecare gest.

Cea mai târzie dintre aceste compoziții realizate pentru Filip II a fost *Tarquinius și Lucreția*, o lucrare dramatică de mare vigoare, care dovedește că maestrul îmbătrânit nu a pierdut nimic din puterile creatoare. În loc de sinuciderea Lucreției în urma violului lui Tarquinius, care este un subiect mult mai comun, Tițian a ales să reprezinte atacul violent al acestuia asupra ei. Din nou, culoarea bogată este la fel de importantă ca și acțiunea. Pe fundalul draperiei verzi și al așternuturilor albe, petele de catifea roz din veșmântul lui Tarquinius și verdele și auriul sunt prezentate strălucit.

Marele maestru a murit în 1576, în timpul unei epidemii de ciumă care a lovit Veneția. A fost înmormântat în biserica Santa Maria dei Frari, unde pot fi văzute două dintre faimoasele sale opere.

În lunga sa viață, Tițian a avut mare succes în toate domeniile picturii. În interpretarea iconografiei creștine a fost inspirat în tinerețe de stilul poetic al mai vârstnicului Giovanni Bellini și de cel al contemporanului său, Giorgione. Tițian a creat noi compoziții, precum *Înălțarea* și *Madonna Pesaro*, iar mai târziu *Martiriul Sfântului Laurențiu*, și a realizat o succesiune nesfârșită de noi concepții, pe măsură ce s-a maturizat. A câștigat renume internațional ca portretist, începând ca pictor în maniera lui Giorgione și devenind un mare creator de portrete pentru glorificarea conducătorilor. Readucerea la viață a culturii lumii antice stă la baza culturii renascentiste în artă și literatură; inspirat de poeți antici precum Ovidiu, Catullus și Teocrit, Tițian a recreat pictural miturile Greciei și Romei, într-o serie de capodopere incomparabile.

tiv

Populație care locuiește de-a lungul râului Benue, în Nigeria, vorbitoare de limbă benue-congo, din familia niger-congo, și care numără 2,5 milioane de membri. Cultivă igname, mei și sorg. Familiile trăiesc în sate alcătuite dintr-un grup de colibe rotunde; adesea frații locuiesc împreună. Unii membri ai acestei populații s-au convertit la creștinism, iar o mică parte au adoptat islamul, dar credința autohtonă, care are la bază un zeu creator, rămâne puternică.

Tivoli *în Antichitate* Tibur

Oraș, 46 364 loc. (2001), în provincia Lazio, în centrul Italiei. Zona a fost locuită continuu încă din preistorie. A fost membru independent al Ligii Latine și rival al orașului vecin Roma, iar din sec. IV î.Hr a intrat sub stăpânirea acestuia. A primit cetățenie romană în 90 î.Hr. și a devenit prosper ca reședință de vară în timpul perioadei de

început a imperiului. Mulți dintre locuitorii bogați ai Romei au construit palate și temple în vecinătate, iar ruinele acestora sunt printre cele mai impresionante vestigii care au supraviețuit din Antichitate. Printre ele se numără vila lui Hadrian și ferma sabină a lui Horațiu. Aici se mai află Villa d'Este (începută în 1550), care se remarcă prin grădinile sale magnifice și prin fântânile renascentiste, fără egal.

Tiwanaku *sau* Tiwanacu *în spaniolă* Tiahuanaco

Importantă civilizație andină precolumbiană, cunoscută pentru ruinele cu același nume de pe malul sudic al lacului Titicaca din Bolivia. Civilizația Tiwanaku s-a răspândit pe arii largi în zone extinse din Bolivia și Perú și în părți ale Argentinei și ale statului Chile. Cele mai vechi vestigii ale zonei principale datează din cca 200 î.Hr. – cca 200 d.Hr., iar principalele clădiri datează din 600–1000 d.Hr. Printre vestigiile rămase se numără stele, vase decorate și faimoasa Poartă a Soarelui (Puerta del Sol), o ușă ornamentată, sculptată dintr-o lespede masivă de piatră. O mare parte din prosperitatea acestei culturi s-a datorat tehnicii de agricultură în terase: suprafețele de cultură terasate erau mărginite de canale care rețineau căldura soarelui în timpul nopților reci și fereau recolta de îngheț. Algele care creșteau în aceste canale erau utilizate la fertilizare. Cultura Tiwanaku s-a stins în 1200.

tlachtli

Curte sau teren utilizat pentru jocul ritualic cu mingea, *ollama*, jucat în toată America Centrală precolumbiană. Unele mituri menționează acest joc ca pe o întrecere simbolică între zeitățile zilei și cele ale nopții. Obiectivul jocului, desfășurat în echipe, era de a folosi coatele, genunchii și șoldurile pentru a arunca mingea într-un coș al echipei adverse. Jocul, însoțit de pariuri strânse, era foarte violent, iar jucătorii se răneau frecvent, în ciuda hainelor de protecție. Se pare că aceia care pierdeau erau uneori sacrificați, iar mingea consta dintr-un cap uman învelit în latex.

Tlaloc

Zeu al ploii în religia aztecă, foarte adorat, dar și temut pentru capacitatea sa de a dărui sau de a stopa prosperitatea. Dintre cele 18 luni ale anului ritualic, cinci îi erau dedicate, iar timp de două luni îi erau sacrificați copii. Putea să trimită ploaia, să provoace secetă și foamete și să cauzeze fulgere și uragane. Se credea că tot el și alte zeități înrudite cu el cauzează apariția hidropiziei, a leprei și a reumatismului. Celor care mureau din cauza unor asemenea boli sau care erau uciși de trăsnet li se garanta o viață eternă și fericită în paradisul său, Tlalocan.

Tlaxcala

Stat, 962 646 loc. (2000), în centrul Mexicului, cel mai mic stat mexican. Este o regiune de podiș care acoperă o suprafață de 4 016 kmp. Centrul administrativ: Tlaxcala. Ocupă aproape aceeași suprafață ca și principatul indian Tlaxcala, principalul aliat al lui Hernán Cortés în procesul de cucerire a Mexicului. Ocupația de bază este agricultura; se cultivă cereale, se cresc vaci de lapte și tauri de luptă; de asemenea, sunt dezvoltate meșteșugurile, mai ales țesutul de serapes și confecționarea hainelor din lână.

Tlaxcala *sau* Tlaxcala de Xicohténcatl

Oraș, 73 213 loc. (2000), centrul administrativ al statului Tlaxcala, în Mexic. Este situat într-o regiune montană, la picioarele vulcanului La Malinche. A fost întemeiat de populația nahua în sec. XIV; s-a luptat pentru supremație cu Tenochtitlán, oraș aztec, în sec. XV-XVI. Deși locuitorii săi s-au opus inițial lui Hernán Cortés, au devenit aliații acestuia și l-au ajutat să-l înfrângă pe Montezuma II. A constituit un refugiu al spaniolilor alungați din Tenochtitlán în 1520. În 1521, Cortés a fondat aici prima biserică creștină din America la San Francisco. În apropierea orașului se află sanctuarul Ocotlan și vestigii arheologice.

Tlazoltéotl

Importantă și complexă zeiță-mamă în mitologia aztecă. Se cunoșteau patru înfățișări ale sale, fiecare asociată cu un anumit stadiu de viață. Ca femeie tânără era o seducătoare nepăsătoare. Sub cea de-a doua formă era zeița distrugătoare a jocurilor de noroc și a nesiguranței. La vârsta mijlocie putea să absolve păcatele oamenilor. În manifestarea sa finală era o vrăjitoare înfricoșătoare care îi vâna pe tineri. Se spunea că provoacă poftele trupești și activitatea sexuală interzisă, dar putea garanta și iertarea păcatelor și îndepărtarea corupției lumii prin consumarea impurităților sexuale.

tlingit

Cel mai nordic grup dintre populațiile de indieni de pe coasta de NV, care locuiesc în insulele și pe coastele sudice ale peninsulei Alaska, SUA. Limba tlingit este înrudită cu limbile athabaskan. Celula socială de bază era descendența matrilineară; erau însă importante și clanurile și unitățile mai mari *(moieties)*. Fiecare neam își avea propriul șef, deținea și exploata pământuri importante din punct de vedere economic și funcționa ca o unitate de ceremonie. Economia se baza pe pescuitul somonului, dar erau vânate și mamifere care trăiau pe pământ sau în apă. Lemnul, adesea decorat cu desene stilizate, era folosit la construirea caselor, a stâlpilor totemici, a canoelor, a vaselor și a altor obiecte. Ceremoniile *potlatch* marcau ciclul de ritualuri funerare la moartea unui șef de trib. La începutul sec. XXI se estima existența unui număr de cca 22 000 de descendenți tlingit.

TNT /trinitrotoluen/

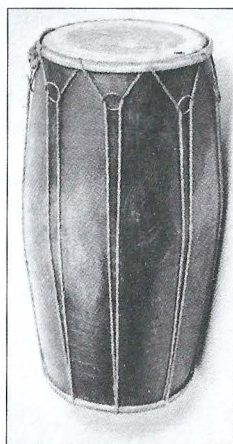
Compus organic de culoare gălbuie, solid, obținut prin adăugarea unei grupări nitro (—NO_2) la toluen. Deoarece se topește la temperaturi mai mici decât punctul de fierbere al apei, dar explodează doar la peste 240°C, poate fi topit în condiții de siguranță și turnat în forme. Este relativ rezistent la șocuri și nu poate exploda fără detonator, fapt pentru care este explozibilul chimic preferat, utilizat la muniție și la demolări.

Tobago

Vezi Trinidad-Tobago

tobă

Instrument muzical care produce sunete prin vibrarea unei membrane întinse. În general are fie forma unui cilindru, fie a unui bol și este un instrument universal străvechi. O tobă datând din 6000 î.Hr. a fost descoperită în Moravia. Tobele au reprezentat importante obiecte de cult în culturile de pe întreg globul. Ele pot emite sunete de înălțime precisă sau nedeterminată; cele din Africa, S și SE Asiei (*vezi* tablă) și Orientul Mijlociu emit sunete de înălțime precisă, cele occidentale produc sunete de înălțime nedeterminată. Meșteșugul tobelor a atins cel mai înalt grad de dezvoltare în Africa și India. Începând cu sec. XIII, în Europa dansul popular a fost acompaniat de un singur muzicant care cânta simultan la fluier sau la flaut și la toba mică, un instrument de dimensiuni reduse, cu două membrane și coarde, la care se cânta cu un singur băț. Toba mică sau toba cu coarde este prevăzută, pe membrana inferioară, cu fire răsucite sau cu strune care vibrează atunci când sunt lovite. Toba mare bas se folosește mai ales la fanfare. Timpanele, care pot fi acordate, reprezintă tobele standard pentru orchestre. Până în sec. XVII, partiturile pentru tobă în muzica occidentală erau în întregime improvizate. La setul de tobe folosit în muzica populară cântă o singură persoană și este alcătuit dintr-o tobă cu coarde, alte tobe mai mici, la care se bate cu mâna, o tobă bas cu pedală și talgere pentru sunetele înalte.

tobă indiană; Muzeul Metropolitan de Artă, New York

MUZEUL METROPOLITAN DE ARTĂ, NEW YORK

Tobey, Mark

(11.12.1890, Centerville, Wisconsin, SUA – 24.04.1976, Basel, Elveția)

Pictor american. A studiat la Institutul de Arte din Chicago. În 1918 s-a convertit la religia baha'i, iar lucrările sale au început să fie inspirate de arta și gândirea orientală. În anii 1930 și-a câștigat popularitatea prin picturile „cu scriere albă", care constau dintr-o țesătură de semne caligrafice pictate cu alb pe un fond gri sau colorat (de ex. *Broadway*, 1936), care, curând, au căpătat proeminență față de lucrările sale figurative. Stilul său este caracterizat prin utilizarea formatelor mici și prin execuțiile rafinate în acuarelă, tempera sau pastel. În anii 1950 a exercitat multe influențe, mai ales asupra tașismului francez.

Tobit

Personaj principal din *Cartea lui Tobit*, scriere apocrifă din Biblie. Tobit, un evreu credincios care trăiește în exil la Ninive, face gesturi caritabile și îngroapă morții după cum cere legea evreiască, dar orbește, în ciuda lucrurilor bune pe care le face. Sara, fiica unei rude, a avut șapte soți, dar fiecare a fost ucis de un demon în noaptea nunții. Cei doi se roagă să fie iertați, iar arhanghelul Rafael intervine pentru ei. Tobit

își recapătă vederea, iar Sara se căsătorește cu fiul lui Tobit, Tobias. Cartea este o încercare de a reconcilia răul din lume cu ideea de justiție divină. *Vezi și* apocrif.

Tobruk *în Antichitate* Antipyrgos

Port, 110 000 loc. (1988), situat în NE Libiei. A fost reședința unei colonii agricole antice grecești, iar mai târziu s-a construit aici o fortăreață romană ca să păzească frontiera cyrenaică. Timp de câteva secole a servit ca haltă pe traseul de coastă al caravanelor. A fost post militar italian prin 1911 și scena unei lupte îndelungate în Al Doilea Război Mondial (*vezi* campaniile din Africa de Nord). Capturat de britanici de la italieni în 1941, a fost cucerit în urma unui asediu german în 1942 și recapturat de britanici în același an. A fost reconstruit după război și extins în anii 1960 pentru a include un terminal portuar legat printr-o conductă de câmpul petrolifer Sarir.

Tocantins

Râu în E și NE Braziliei. Se formează la confluența câtorva cursuri de apă, printre care râul Paraná și curge spre N până se unește cu râul Araguaia. Apoi curge spre N și se varsă în râul Pará, după ce parcurge o distanță de 2 699 km. Deoarece este întrerupt frecvent de vârtejuri și cascade, este în cea mai mare parte nenavigabil.

Tocilescu, Grigore

(20.12.1850, Fefelei, Prahova, România - 18.09.1909, București)

Istoric, arheolog, filolog și folclorist român, profesor universitar la București, membru al Academiei Române. Specializat în istoria veche și în cea medie a României (*Dacia înainte de romani,* 1880), în epigrafie, numismatică și folclor, a publicat diverse sinteze și monografii, conducând deopotrivă echipe de arhelologi în situri importante, precum cele de la Adamclisi și Curtea de Argeș. În calitate de colaborator la vasta serie *Corpus Inscriptionum Latinorum,* s-a afirmat ca întemeietor al epigrafiei moderne românești. A fost coordonator al lucrărilor de elaborare a *Marelui dicționar geografic al României* și întemeietor al publicației *Revista pentru istorie, arheologie și filologie*. Alte scrieri: *Nicolae Bălcescu* (1876), *Doamna Stanca* (1877), *Inscripții din Dobrogea* (Inschriften aus der Dobrudscha, 1882), *Noi inscripții* (Neue Inschriften, 1894).

Grigore Tocilescu

Tocqueville, Alexis (-Charles-Henri-Maurice Clérel) de

(29.07.1805, Paris, Franța - 16.04.1859, Cannes)

Om politic, istoric și teoretician francez. Născut într-o familie aristocrată, a ales să lucreze în guvern. După Revoluția din Iulie din 1830, poziția sa a devenit precară din cauza legăturilor familiei sale cu regele detronat, iar el a început o călătorie de studiu de nouă luni în SUA împreună cu prietenul său, Gustave de Beaumont. În urma acesteia a scris bine-cunoscuta lucrare *Democrația în America* (De la Démocratie en Amérique, 4 vol., 1835–1840), o analiză foarte receptivă și profetică a sistemului social al SUA și a vitalității, exceselor și viitorului potențial al democrației, raportându-se la situația din Franța. A fost ales în Camera Deputaților în 1839 și a deținut diverse funcții politice după Revoluția de la 1848. *Vechiul Regim și Revoluția* (L'Ancien Régime et la Révolution, 1856), o analiză pesimistă a tendințelor politice ale Franței, a fost primul volum din studiul său neterminat asupra Revoluției Franceze.

Alexis de Tocqueville, pictură în ulei de T. Chassériau; Muzeul Versailles

H. ROGER-VIOLLET

Todai, templul ~ *în japoneză* Todai-ji

Templu monumental al sectei budiste japoneze kegon, situat în Nara, Japonia. Clădirile principale au fost construite (745–752 d.Hr.) sub împăratul Shomu, marcând adoptarea budismului ca religie de stat. Marea Sală budistă, construită într-o curte de 5 kmp, măsura 88 m pe 52 m și, după restaurare, este în prezent cea mai mare construcție de lemn din lume. Marele Soare Buddha, de 16 m, a fost instalat în 752 d.Hr. Shosoin este un muzeu care conține peste 9 000 de opere de artă din perioada Nara și peste 600 de obiecte personale ale lui Shomu.

Todos los Santos

Lac în SE statului Chile. Se află la N de Puerto Montt. Împreună cu lacul învecinat, Llanquihue, este cel mai cunoscut dintre lacurile chiliene și o renumită stațiune.

Toduță, Sigismund

(17.05.1908, Simeria, Hunedoara, România - 03.07.1991, Cluj-Napoca)

Compozitor și muzicolog român. Profesor universitar și director al Conservatorului din Cluj, membru corespondent al Academiei Române. A compus cinci simfonii, muzică de cameră, muzică vocal-instrumentală (oratoriul *Miorița*) și corală (*Liturghia pentru patru voci egale*).

tofu

Produs alimentar moale, ușor, cremos, obținut din soia. Se crede că a fost produs pentru prima dată în timpul dinastiei Han (206 î.Hr.–220 d.Hr.); tofu reprezintă astăzi o importantă sursă de proteine în bucătăriile Asiei de Est și Sud-Est. Este făcut din boabe uscate de soia, care sunt înmuiate în apă, zdrobite și fierte, rezultând o pastă solidă și un lichid, laptele de soia. Apoi se adaugă coagulanți în lapte pentru a separa cheagul de zer. Bulgării moi care rezultă sunt tăiați în pătrate și conservați în apă.

togavirus

Virus din cele trei genuri de arbovirusuri: *Alphavirus*, *Rubivirus* (care cauzează rubeola) și *Pestivirus* (care infectează doar animalele). Unele specii de *Alphavirus* produc o encefalită cabalină severă, cu o mortalitate de până la 90% în rândul cailor și de 10% în rândul oamenilor.

/ART RESOURCE, NEW YORK

Togă imperială romană purtată de Tiberius (d. 14–37 d.Hr.); Muzeul Luvru, Paris

togă

Haină de exterior largă, drapată, adoptată de romani de la etrusci. Inițial era purtată de reprezentanți de ambele sexe din toate clasele sociale, dar a fost abandonată gradat de către femei, apoi de către muncitori și, în final, de patricieni, rămânând însă, de-a lungul istoriei imperiului, ca haină oficială, îmbrăcămintea împăratului și a înalților oficiali. Era confecționată dintr-o bucată de material de formă ovală, avea falduri voluminoase care făceau activitatea dificilă, devenind astfel îmbrăcămintea distinctivă a claselor superioare. Culoarea depindea de clasa socială, de vârstă și de caracterul unor evenimente speciale, ca de exemplu doliul sau sărbătorile.

Toghrïl Beg

(990 d.Hr., /?/ - 04.09. 1063, Rayy, Iran)

Fondator al dinastiei Selgiucizilor. Împreună cu fratele său, Chagrï, s-a refugiat în Khwarezm, în Asia Centrală, după ce au fost învinși de Mahmud din Ghazna. Mai târziu au intrat în Khorasan (NE Iranului), unde au construit treptat o bază armată, învingându-l pe fiul lui Mahmud în 1040. Chagrï a preluat provincia Khorasan, iar Toghrïl s-a pregătit să cucerească restul Iranului. În anii 1040 și-a extins autoritatea la Rayy, Hamadan și Isfahan, iar în 1055 a intrat în Bagdad, unde fusese trimis de dinastia Abbasizilor pentru a înlătura dinastia șiită a Fatimizilor. O răscoală a împiedicat îndeplinirea rapidă a acestei misiuni, dar, în 1060, Toghrïl a înăbușit această răscoală și a recâștigat Bagdadul.

Toghto

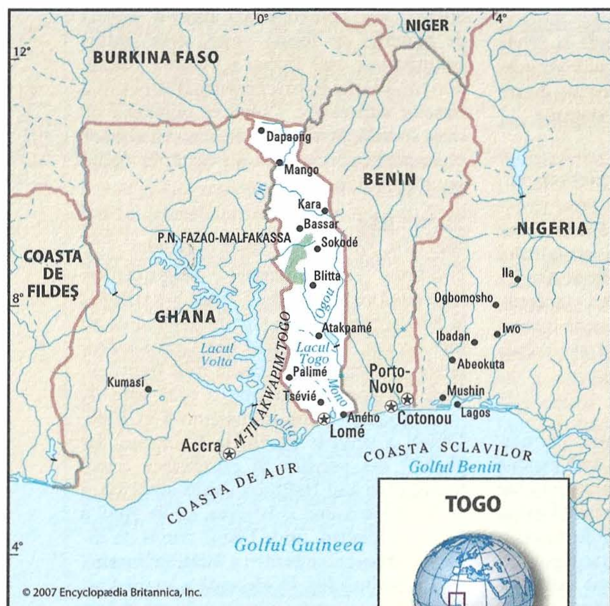
(activ între 1340-1355, China)

Înalt demnitar al guvernului în ultimii ani ai dinastiei mongole (1206–1368). Și-a urmat unchiul în calitate de ministru de justiție (1340–1344) și a susținut guvernarea centralizată. Sub conducerea sa, chinezii și-au recâștigat dreptul de a accede la funcții în stat, mulți literați s-au întors în capitală și a fost reinstituit sistemul de examinare chinez. A fost repus în funcție pentru o altă perioadă (1349–1355), timp în care a supravegheat refacerea cursului fluviului Huang He și punerea în funcțiune a unui aparat de represiune a numeroaselor răscoale din anii 1350.

Togliatti, Palmiro

(26.03.1893, Genova - 21.08.1964, Ialta, Ucraina, URSS)

Lider comunist italian. După ce a luptat în Primul Război Mondial, în 1919 a contribuit la fondarea săptămânalului de stânga *L'Ordine Nuovo*, devenit punct de adunare pentru aripa comunistă, desprinsă din Partidul Socialist (1921). A editat ziarul Partidului Comunist și a fost membru al Comitetului Central al partidului, din 1924. Se afla la Moscova atunci când

partidul a fost interzis în Italia (1926); a rămas în exil și a devenit membru în secretariatul Comintern (1935). S-a întors în Italia în 1944 și a intrat în coaliția guvernamentală ca viceprim-ministru (1945). A promovat o formă de comunism național, democratic și a făcut din Partidul Comunist Italian cel mai mare partid comunist din Europa Occidentală.

Togo

denumire oficială **Republica Togoleză**

Stat în Africa de Vest. Suprafața: 56 785 kmp; 5 400 000 loc. (2005). Capitala: Lome. Cuprinde cca 30 de grupuri etnice, dintre care cel mai mare este ewe. Limbi: franceza (oficială), ewe, alte limbi ale minorităților etnice. Religii: animism, creștinism, islam. Moneda: francul CFA. Ocupă a fâșie de pământ cu o lățime de cca 115 km care se întinde pe o lungime de 515 km în interiorul continentului, cu ieșire la golful Guineea. Relieful include o câmpie de coastă mlăștinoasă, o savană în N și un șir de munți în centru. Economia în curs de dezvoltare este bazată mai ales pe agricultură. Principalele recolte sunt bumbacul, cafeaua, cereale, arborele de cacao, manioca și copra. Este unul dintre principalii producători de fosfați pe plan mondial. Sunt, de asemenea, importante industria cimentului, industria alimentară, producția de băuturi și rafinăriile de petrol. Ca formă de organizare este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, sprijinit de armată, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Până în 1884, ceea ce este acum Republica Togoleză era o zonă intermediară între statele militare africane Ashanti și Dahomey, iar diversele grupuri etnice trăiau în izolare unul de celălalt. În 1884 a devenit parte a protectoratului german Togoland, care a fost ocupat de armatele britanice și americane în 1914. În 1922, Liga Națiunilor a încredințat estul Togo Franței și partea de V Angliei. În 1946, guvernele britanic și francez au plasat teritoriul sub mandatul ONU. Zece ani mai târziu, Togoland britanic a fost încorporat în Coasta de Aur, iar cel francez a devenit republică autonomă în cadrul Uniunii Franceze. Și-a câștigat independența în 1960. Constituția a fost suspendată între 1967–1980. În 1992 a fost aprobată o constituție multipartitică, dar situația politică a rămas instabilă.

Togoland

Fost protectorat german în Africa de Vest. Divizat astăzi între Togo și Ghana, cuprindea zona dintre colonia britanică Coasta de Aur și colonia franceză Dahomey (astăzi Benin). A fost populat de un amestec de populații ewe și altele. Zona de coastă a devenit parte politică a Germaniei în 1884; granițele din interior au fost stabilite în 1887. În 1914 a fost capturat de armatele anglo-franceze și divizat în două zone administrative. Zona britanică a fost pusă sub controlul Coastei de Aur (Ghana de astăzi), cu care s-a unit în 1956. În 1960, zona franceză a devenit Republica Togo. Sentimentele în favoarea reunificării statului Togoland, mai ales ale

populației ewe din Ghana, au tensionat relațiile dintre Togo și Ghana, de la obținerea independenței.

toharice, limbi ~

Două limbi indo-europene dispărute, toharica A și toharica B, vorbite odinioară în bazinul râului Tarim din China. Documentele în aceste limbi vorbite datează din anii 500–700 d.Hr. Literatura toharică, scrisă într-un alfabet silabic, derivat din alfabetul Brahmi (*vezi* sistemul de scriere indic), a fost păstrată în mănăstirile budiste. Fiind vorbită la frontiera estică a lumii indo-europene, toharica demonstrează influența limbilor indo-ariene și iraniene, dar pare mai înrudită cu limbile indo-europene occidentale în privința vocabularului și a gramaticii.

Tojo Hideki

(30.12.1884, Tokyo, Japonia – 23.12.1948, Tokyo)

General și prim-ministru al Japoniei pe aproape toată durata celui de Al Doilea Război Mondial (1941–1944). Sub conducerea lui au fost obținute mari victorii în Asia de SE și în Oceanul Pacific, dar pierderile repetate din Pacific și invazia reușită a americanilor în insulele Mariane au dus la eliberarea lui din funcție în 1944. A încercat să se sinucidă după capitularea Japoniei, dar a fost resuscitat pentru a fi judecat și executat pentru crime de război. *Vezi și* crimă de război.

tokamak

Dispozitiv din cercetarea fuziunii nucleare pentru limitarea magnetică a plasmei. Constă dintr-un sistem complex de câmpuri magnetice care limitează plasma unei particule reactive într-un recipient gol, în formă de tor. Tokamakul (acronim de la cuvântul rusesc care denumește delimitarea magnetică toroidală) a fost dezvoltat în anii 1960 de către specialiștii ruși în fizica plasmei. Produce cele mai mari temperaturi, densități și durate de limitare ale plasmei dintre toate dispozitivele de acest fel.

Tokelau

anterior (1916–1946) **Insulele Uniunii**

Teritoriu insular, 1 458 loc. (2000), al Noii Zeelande, la N de Samoa. Cuprinde trei insule de corali – Fakaofu, Nukunono și Atafu – fiecare cu multe alte insulițe. A fost colonizat la început de samoani; insulele au fost descoperite de europeni în sec. XVIII. În 1863, negustorii peruvieni de sclavi au răpit mulți băștinași; din cauza răpirilor și a epidemiilor, numărul băștinașilor a scăzut la 200. Insulele au devenit protectorat britanic din 1889. Sub numele de Insulele Uniunii, au făcut parte din colonia Insulelor Gilbert și Ellice între 1916–1926, după care au intrat sub jurisdicția Noii Zeelande. Au devenit parte a Noii Zeelande în 1948 și li s-a dat numele Tokelau în 1976. În 1994, puterea care era deținută de administratorul desemnat de Noua Zeelandă a fost transferată în mâinile guvernului local din Tokelau.

tokonoma

În camerele japoneze, firidă cu platformă joasă, utilizată pentru aranjamente florale și pentru a agăța papirusuri sau alte obiecte. Caracteristic stilului shoin-zukuri, tokonoma este punctul focal și centrul spiritual al interiorului aproape oricărei case tradiționale japoneze. La originea sa se află spațiul privat destinat altarului la călugării budismului zen, care conținea un papirus budist atârnat și o masă îngustă din lemn cu un vas pentru arderea tămâiei și o candelă.

Tokugawa Ieyasu

(31.01.1543, Okazaki, Japonia – 01.06.1616, Sumpu)

Fondator al shogunatului Tokugawa și conducător al Japoniei, unul dintre cei trei unificatori ai Japoniei. La început, Ieyasu s-a aliat cu Oda Nobunaga; această alianță i-a permis să supraviețuiască războaielor interne ale Japoniei și să-și construiască treptat teritoriul. Până în anii 1580 devenise un daimyo important pentru controlul unui han (domeniu) fertil și foarte populat. Când Nobunaga a murit, Ieyasu i-a jurat loialitate lui Toyotomi Hideyoshi, care își extindea controlul asupra SV Japoniei; între timp, Ieyasu și-a mărit armata și a crescut productivitatea domeniului său. În anii 1590 a evitat să participe la expedițiile dezastruoase ale lui Hideyoshi în Coreea; în schimb, și-a consolidat poziția acasă. Când Hideyoshi a murit, Ieyasu avea cea mai mare și mai demnă de încredere armată și cel mai productiv și mai bine organizat domeniu din toată Japonia; a ieșit învingător din luptele pentru putere care au urmat. A confiscat pământurile rivalilor săi și le-a dat domenii noi departe de centrul Japoniei, zonă care a devenit, în mare parte,

proprietate Tokugawa. A primit titlul de shogun pe care după doi ani l-a dat fiului său, stabilind astfel transmiterea acestuia pe linie ereditară în familia Tokugawa.

Tokugawa, shogunatul ~

(1603-1867)

Guvernare militară a Japoniei, inițiată de Tokugawa Ieyasu odată cu preluarea titlului de shogun, în 1603. Instituțiile și principiile pe care le-a fondat Ieyasu au rămas în vigoare pentru următorii 264 de ani. A stabilit capitala la Edo (Tokyo) și a alocat celor care aveau titluri de daimyo domenii în funcție de prietenia sau de ostilitatea acestora față de Tokugawa: cei ostili au primit domenii la periferia statului, în timp ce aliații și familiile înrudite au primit domenii mai aproape de Edo. Shogunatul a menținut control asupra daimyo și cu ajutorul *sankin kotai*, un sistem care îi obliga pe daimyo să locuiască, alternativ, pe domeniul lor și la Edo. Pentru a proteja Japonia de influențele din afară, mai ales de misionarii creștini, le-a interzis japonezilor să călătorească în afară și străinilor să viziteze Japonia (cu excepția negustorilor chinezi și olandezi, cărora li s-a permis să facă comerț numai în portul Nagasaki). A fost păstrată divizarea societății în patru clase stabilite de Toyotomi Hideyoshi; clasa samurailor a fost transformată în clasa funcționarilor publici, plătiți cu un salariu în orez. Circulația din ce în ce mai intensă spre Edo și spre alte orașe a dus la dezvoltarea orașelor și a culturii urbane (*vezi* perioada Edo, perioada Genroku); a înflorit de asemenea clasa negustorilor. Pe la mijlocul sec. XVIII, shogunatul a cunoscut un declin din punct de vedere financiar; reformele fiscale s-au dovedit un eșec. În timpul ultimilor 30 de ani s-a confruntat cu numeroase revolte ale țăranilor (*vezi* ikki) și tulburări în rândul samurailor. A fost învins de domeniile Satsuma și Choshu în 1867. *Vezi și* Restaurația Meiji; Oda Nobunaga.

Tokyo *anterior (până în 1868)* **Edo**

Oraș, 12 310 000 loc. în zona metropolitană (2003), capitala Japoniei, în SE provinciei Honshu. Zona a fost locuită din cele mai vechi timpuri, iar micul sat de pescari Edo exista de secole atunci când a devenit capitala shogunatului Tokugawa, în 1603. În sec. XIX era unul dintre cele mai mari orașe din lume, cu o populație care depășea un milion de locuitori. În timpul Restaurației Meiji, în 1868, a devenit capitală imperială în locul orașului Kyoto și a primit numele actual. Un cutremur devastator din 1923 a distrus cea mai mare parte a orașului și a ucis peste 100 000 de oameni, dar orașul a fost reconstruit în 1930. De asemenea, o mare parte a sa a trebuit să fie reconstruită după Al Doilea Război Mondial din cauza bombardamentelor SUA. În 1964 s-au desfășurat aici Jocurile Olimpice de Vară. Este centrul administrativ, cultural, financiar și de învățământ al Japoniei, precum și centrul unui extins complex de suburbii industriale. Atracțiile turistice includ Palatul Imperial, înconjurat de șanțuri de apă cu pereți de piatră și grădini mari, precum și numeroase temple și altare. Tot aici se află cca 150 instituții de învățământ superior, printre care și Universitatea din Tokyo (1877).

Tokyo

Golf în V Oceanului Pacific. Localizat pe coasta de SE a provinciei Honshū, Japonia, are o lungime de cca 48 km și o lățime de 37 km. Zonă care oferă facilități portuare pentru câteva orașe japoneze, printre care Tokyo, Yokohama și Kawasaki. În anii 1990 a fost construită o autostradă care face legătura dintre Kawasaki și Kisarazu (populație în 2000: 122 766 loc.) de pe partea opusă a golfului; include un tunel submarin de 9 500 m lungime.

Tokyo, Bursa din ~

Cea mai mare piață de acțiuni din Japonia, aflată la Tokyo. A fost inaugurată în 1878 pentru a oferi o piață pentru titlurile guvernamentale emise pentru foștii samurai. Fondurile guvernamentale și monedele din aur și argint au format, la început, principalul obiect al acestei burse, dar în anii 1920 și 1930 au început să predomine acțiunile. A fost închisă între 1945–1949 și a fost redeschisă după ce a fost reorganizată de autoritățile americane care ocupaseră Japonia. În prezent aici se desfășoară peste 90% dintre tranzacțiile de valori din Japonia și reprezintă una dintre cele mai mari piețe de acest gen din lume. Indexul Nikkei reprezintă indexul de bază al pieței de acțiuni din Japonia.

Tokyo, Universitatea ~

Universitate finanțată de stat, în Tokyo, cea mai mare și mai prestigioasă din Japonia. A fost fondată în 1877 având ca model universitățile occidentale. A fost distrusă în

marele cutremur din 1923 și a fost reorganizată după Al Doilea Război Mondial. Astăzi cuprinde facultăți de agricultură, economie, educație, inginerie, drept, litere, medicină, farmacologie și științe, colegii de arte și științe și o școală pentru doctoranzi. Printre centrele de cercetare se numără centre pentru studiul biologiei moleculare și celulare, al cutremurelor, al fizicii solidelor, al radiației cosmice, al oceanografiei și al culturii asiatice. Are un număr de cca 27 000 de studenți.

Tokyo Rose *născută* Ikuko Toguri

(04.07.1916, Los Angeles, California, SUA - 26.09.2006, Chicago, Illinois)

Crainică americană. În urma unei vizite în Japonia a fost constrânsă să rămână aici la începutul celui de Al Doilea Război Mondial. În 1943 a început să prezinte anunțuri la radio într-un program de propagandă adresat trupelor SUA și, ulterior, a devenit una dintre cele 13 femei crainic, toate vorbitoare de limba engleză, cunoscute sub numele colectiv de Tokyo Rose (*în engleză*, trandafirul din Tokyo). După război a fost condamnată pentru trădare și a petrecut șase ani într-o închisoare americană. Mai târziu au ieșit la lumină informații care îi atenuau vina și a fost reabilitată în 1977.

Toland, Gregg

(29.05.1904, Charleston, Illinois, SUA - 28.09.1948, Hollywood, California)

Cameraman american. A debutat în postul de curier la studioul Fox la 15 ani și a ajuns, în curând, cameraman, lucrând pentru Samuel Goldwyn și alții în anii 1930 și 1940. Ca director de imagine în filmele *Impas* (Dead End, 1937), *La răscruce de vânturi* (Wuthering Heights, 1939, Premiul Oscar), *Fructele mâniei* (The Grapes of Wrath, 1940), *Cetățeanul Kane* (Citizen Kane, 1941) și *Cei mai frumoși ani ai vieții noastre* (The Best Years of Our Lives, 1946), a fost remarcat pentru contrastele de lumini și pentru focalizarea intensă. A fost coproducător al documentarului *7 Decembrie* (December 7th, 1943) alături de John Ford. A murit la 44 de ani, în urma unui atac de cord.

Toledo

Oraș, 313 619 loc. (2000), situat în NV statului Ohio, SUA. Este principalul port la Marile Lacuri, situat la extremitatea din SV a lacului Erie. Zona a fost colonizată de populația albă după Bătălia de la Fallen Timbers, în 1794. S-a format în 1833 prin consolidarea a două sate; a fost implicat în așa-numitul „război din Toledo" din 1835–1836, o dispută fără vărsare de sânge între teritoriul Michigan și teritoriul Ohio asupra graniței lor comune. Industria a înflorit în anii 1830 și 1840, datorită construirii sistemelor de canale și căi ferate. Industria producătoare de sticlă, acum una dintre cele mai importante, a început să se dezvolte la sfârșitul anilor 1880. Este un important centru comercial, industrial și de transporturi, are un comerț extern foarte dezvoltat și reprezintă astăzi unul dintre cele mai mari porturi pentru comerțul cu cărbune bituminos. Printre instituțiile de învățământ de aici se numără Universitatea din Toledo (1872).

Toledo *în Antichitate* Toletum

Oraș, 68 382 loc. (2001), centrul administrativ al provinciei autonome Castilla-La Mancha, din S Spaniei, situată pe râul Tajo. A fost fort al carpentinilor, un trib iberic puternic, și a fost cucerit de romani în 193 î.Hr. În sec. VI d.Hr. a devenit capitala vizigoților în Spania. Sub stăpânirea maură (712–1085) a devenit centru al culturii evreiești și arabe și a fost renumit pentru fabricarea săbiilor. Cucerit de Alfonso VI în 1085, a devenit capitala Noii Castilii și, în 1230, a provinciilor unite Castilla y León. A fost cunoscut pentru politica de toleranță religioasă față de evrei și arabi în sec. XI–XV. Și-a pierdut din importanță după 1560, când Filip II a mutat capitala la Madrid. A fost ocupat de francezi în timpul Războiului Peninsular (1808–1814) și asediat de forțele naționaliste (1936) în timpul războiului civil. Cunoscut pentru bogăția și arhitectura remarcabile, întreaga zonă urbană a fost declarată monument național. Aici a trăit El Greco.

Toledo, conciliile de la ~

Optsprezece concilii ale Bisericii Vizigote, desfășurate la Toledo, Spania între 400 d.Hr. și 702 d.Hr. Cei mai mulți participanți erau episcopi, însă participau și unii membri ai clerului cu funcții mai mici și nobili. Deciziile erau legate de afacerile civile și politice și aproape toate conciliile erau convocate de rege. La al treilea sinod de la Toledo, în 589 d.Hr., regele Recared și-a negat credința ariană și a acceptat catolicismul, eveniment care a dus la unificarea Spaniei vizigote cu catolicismul ca religie de stat.

Tolkien, J(ohn) R(onald) R(euel)

(03.01.1892, Bloemfontein, Africa de Sud - 02.09.1973, Bournemouth, Hampshire, Anglia)

Romancier și cărturar englez. A fost profesor de limba și literatura anglo-saxonă și engleză la Universitatea Oxford (1925–1959); a ajuns renumit datorită trilogiei epice fantastice *Stăpânul Inelelor* (The Lord of the Rings, 1954–1956), formată din *Frăția inelului* (The Fellowship of the Ring), *Cele două turnuri* (The Two Towers) și *Întoarcerea regelui* (The Return of the King). *Hobitul* (The Hobbit, 1973) a servit ca introducere la trilogie, iar *Silmarillion* (1977) ca roman de sine stătător, anticipând personaje și situații din trilogie. Situată în trecutul mitologic, trilogia, extrem de inventivă, povestește lupta dintre regatele binelui și al răului pentru a deține un inel magic care controlează echilibrul de putere din lume. În anii 1960, popularitatea trilogiei în rândul tinerilor a transformat-o într-un adevărat fenomen sociocultural.

Tolman, Edward C(hace)

(14.04.1886, West Newton, Massachusetts, SUA - 19.11.1959, Berkeley, California)

Psiholog american. A predat la Universitatea California din Berkeley, între 1918–1954. Deși a fost behaviorist, a considerat behaviorismul clasic prea reductiv și a accentuat asupra necesității evaluării întregului comportament și a variabilelor nemăsurabile asupra unui centru strict de reflexe izolate. De asemenea, a susținut conceptul de învățare latentă (învățare implicită, indirectă). Principala sa lucrare este *Comportamentul intențional la animale și oameni* (Purposive Behavior in Animals and Men, 1932).

Tolstoi, Alexei (Konstantinovici), Conte ~

(05.09.1817, Sankt Petersburg, Imperiul Rus - 10.10.1875, Krasnîi Rog)

Poet, romancier și dramaturg rus. A fost rudă îndepărtată a lui Lev Tolstoi; a deținut diverse poziții la curte. În anii 1850 a început să publice versuri comice, adesea satirizând birocrația guvernamentală. Printre cele mai cunoscute romane istorice ale sale se numără *Cneazul Serebreannîi* (1862). Trilogia dramatică despre sec. XVI și XVII, *Moartea lui Ivan cel Groaznic* (1866), *Țarul Feodor Ivanovici* (1868) și *Țarul Boris* (1870), este scrisă în versuri albe și este una dintre cele mai bune scrieri dramatice ale Rusiei. Poezia sa lirică include multe poeme pe tema dragostei și a naturii, ca și *Ioan Damaskin* (1859), care parafrazează rugăciunea pentru morți a lui Ioan Damaschinul.

Tolstoi, Aleksei (Nikolaevici), Conte ~

(10.01.1883, Nikolaevsk, Imperiul Rus - 23.02.1945, Moscova)

Scriitor rus. A fost rudă îndepărtată a lui Lev Tolstoi; a sprijinit Armata Albă antibolșevică în Războiul Civil Rus, apoi a emigrat în Europa de Vest, unde a scris una dintre cele mai valoroase opere ale sale, nostalgică și parțial autobiografică, *Copilăria lui Nikita* (1921). În 1923 s-a întors în Rusia ca susținător al regimului sovietic. A scris multe lucrări de consum și, în timpul războiului, articole patriotice. A câștigat trei premii Stalin, pentru trilogia *Calvarul* (1920–1941), romanul *Petru I* (1929–1945) și piesa *Ivan cel Groaznic* (1943).

Tolstoi, Lev *nume complet* Lev Nikolaevici, conte Tolstoi

(28.08/09.09 stil nou 1828, Iasnaia Poliana, provincia Tula, Imperiul Rus 09.09/20.10.1910, Astapovo, provincia Riazan)

Scriitor rus, maestru al literaturii realiste și unul dintre cei mai mari romancieri ai lumii. Tolstoi este cunoscut în primul rând pentru cele mai lungi scrieri ale sale, *Război și pace* și *Anna Karenina*, considerate în general două dintre cele mai bune romane scrise vreodată. *Război și pace* în special pare să definească acest gen pentru mulți cititori și critici. Dintre operele mai scurte ale lui Tolstoi, *Moartea lui Ivan Ilici* este adesea inclusă printre cele mai bune povestiri din istoria literaturii. Mai ales în ultimele trei decenii de viață, Tolstoi a dobândit renume internațional și ca moralist și învățător religios. Doctrina neîmpotrivirii la rău formulată de el l-a influențat profund pe Gandhi. Deși ideile religioase ale lui Tolstoi nu mai stârnesc azi respectul pe care-l trezeau odată, interesul față de viața și personalitatea lui n-au făcut decât să crească.

Majoritatea cititorilor vor fi de acord cu evaluarea poetului și criticului britanic de secol XIX Matthew Arnold că un roman de Tolstoi nu este o operă de artă, ci o bucată de viață; scriitorul rus de secol XX Isaac Babel afirma că, dacă universul ar putea scrie singur, ar scrie ca Tolstoi. Critici din diverse școli au căzut de acord că, într-un fel, opera lui Tolstoi pare să eludeze orice artificiu. Majoritatea au subliniat

capacitatea lui de a observa cele mai mici oscilații ale conștiinței, de a înregistra cele mai fine mișcări ale corpului. Ceea ce un alt romancier ar descrie ca un singur act al conștiinței, Tolstoi separă convingător într-o serie de pași infinitezimali. Conform scriitoarei engleze Virginia Woolf, care considera de la sine înțeles faptul că Tolstoi era „cel mai mare romancier din istoria literaturii", o asemenea putere de observație trezește în cititori un soi de teamă, care îi face să vrea „să scape de sub privirea pe care Tolstoi o aținteste asupra noastră". Cei care l-au vizitat la bătrânețe relatează și ei sentimente foarte neplăcute atunci când scriitorul părea să le înțeleagă gândurile neexprimate. Tolstoi era în mod obișnuit descris ca având puteri dumnezeiești și o forță titanică în lupta cu limitările condiției umane. Unii l-au considerat întruchiparea naturii și a purei vitalități, alții, încarnarea conștiinței universale, dar, pentru oricine l-a cunoscut sau l-a citit, Tolstoi a fost nu doar unul dintre cei mai mari scriitori care au existat vreodată, ci și un simbol viu al căutării sensului vieții.

Copilăria și tinerețea

Copil al unor aristocrați eminenți, Tolstoi s-a născut pe moșia familiei, cam la 210 km sud de Moscova, unde avea să trăiască o bună parte a vieții și să-și scrie operele cele mai importante. Mama sa, Maria Nikolaevna, născută prințesă Volkonskaia, a murit înainte ca Lev să împlinească doi ani, iar tatăl, Nikolai Ilici, conte Tolstoi, i-a urmat în 1837. Bunica lui Tolstoi a murit și ea 11 luni mai târziu, iar apoi următorul său tutore, mătușa Aleksandra, în 1841. Tolstoi și cei patru frați ai săi au fost duși în grija unei alte mătuși, la Kazan, în vestul Rusiei. Tolstoi își amintea de o verișoară care locuia la Iasnaia Poliana, Tatiana Alekseevna Ergolskaia („mătușa Toinette", cum îi spunea el), drept cea mai mare influență asupra lui în copilărie, căreia, mai târziu, în anii tinereții, i-a scris câteva dintre cele mai emoționante scrisori. În ciuda prezenței constante a morții, își amintea de copilărie în termeni idilici. Prima sa scriere publicată, *Copilăria* (Detstvo, 1852), este o relatare ficționalizată și nostalgică a primilor ani de viață.

Educat acasă de profesori particulari, Tolstoi s-a înscris în 1844 la Universitatea din Kazan, ca student la limbi orientale. Notele slabe l-au silit curând să se transfere la Facultatea de Drept, mai puțin pretențioasă, unde a scris o comparație între *Spiritul legilor* al filozofului politic francez Charles de Secondat de Montesquieu și *Instrucțiunile* (Nakaz) pentru un cod de legi ale Ecaterinei II. Interesat de literatură și de etică, Tolstoi a fost atras de lucrările romancierilor englezi Laurence Sterne și Charles Dickens și, mai ales, de ale filozofului francez Jean-Jacques Rousseau; în locul unei cruci, Tolstoi purta la gât un medalion cu portretul lui Rousseau. Dar și-a petrecut cea mai mare parte a timpului încercând să fie *comme il faut* (să aibă un comportament social adecvat), bând, jucând cărți și ducând o viață destrăbălată. După ce în 1847 a abandonat universitatea fără să fi primit o diplomă, s-a întors la Iasnaia Poliana, unde și-a propus să se educe singur, să-și administreze moșia și să îmbunătățească soarta iobagilor. În ciuda frecventelor decizii de a-și schimba modul de trai, Tolstoi a continuat să ducă o viață dezlânată în timpul șederii sale la Tula, Moscova și Sankt Petersburg. În 1851 s-a alăturat fratelui său Nikolai, ofițer în armată, în Caucaz și apoi a intrat el însuși în armată. A luat parte la campaniile împotriva triburilor băștinașe și, la scurt timp după aceea, la Războiul Crimeii (1853-1856).

În 1847, Tolstoi a început să țină un jurnal, care a devenit laboratorul său pentru experimente de autoanaliză și, mai apoi, pentru lucrările de literatură. Cu o serie de întreruperi, Tolstoi și-a ținut jurnalul până la sfârșitul vieții și, ca atare, este unul dintre scriitorii cel mai bine cunoscuți din istoria literaturii. Reflectând viața pe care o ducea, primul jurnal începe cu confesiunea că s-ar putea să fi contractat o boală venerică. Jurnalele timpurii înregistrează o fascinație față de norme, căci Tolstoi compune reguli pentru diferite aspecte ale comportamentului social și moral. Ele înregistrează și eșecul repetat al scriitorului de a urma aceste reguli și încercările sale de a formula altele noi, menite să asigure respectarea celor vechi, și frecventele sale gesturi de autopedepsire. Credința ulterioară a lui Tolstoi că viața e prea complicată și dezordonată pentru a se conforma vreunei reguli sau vreunui sistem filozofic derivă poate din eșecul acestor încercări de autoreglementare.

Primele scrieri publicate

Ascunzându-și identitatea, Tolstoi a trimis spre publicare *Copilăria* la redacția

Sovremennik (Contemporanul), o revistă de marcă editată de poetul Nikolai Nekrasov. Acesta a primit textul cu entuziasm; publicată sub pseudonim, *Copilăria* a avut parte de numeroase laude. În următorii câțiva ani, Tolstoi a publicat o serie de povestiri bazate pe experiențele sale din Caucaz, între care *Incursiunea* (Nabeg, 1853) și cele trei povestiri despre asediul Sevastopolului în timpul Războiului din Crimeea: *Sevastopol în decembrie* (Sevastopol v dekabre meseațe), *Sevastopol în mai* (Sevastopol v mae) și *Sevastopol în august 1855* (Sevastopol v avguste 1855 goda), toate publicate în 1855-1856. Prima dintre ele, care descrie curajul soldaților simpli, a fost lăudată de către țar. Scrisă la persoana a II-a ca un fel de ghid turistic, această povestire dovedește de asemenea interesul deosebit al lui Tolstoi față de experimentele formale și preocuparea sa de o viață față de moralitatea observării suferinței altora. Cea de a doua povestire include un pasaj lung care reproduce fluxul conștiinței unui soldat (unul dintre primele cazuri de folosire a acestui procedeu) în clipa dinainte de a fi ucis de o bombă. Cititorii de atunci și până azi au remarcat capacitatea lui Tolstoi de a face „afirmații absolute", care de regulă dăunează literaturii realiste, convingătoare din punct de vedere estetic.

După Războiul din Crimeea, Tolstoi și-a dat demisia din armată și a fost inițial primit cu brațele deschise de lumea literară din Sankt Petersburg. Dar vanitatea sa caustică, refuzul de a se alătura vreunei tabere ideologice și insistența lui asupra unei independențe personale absolute i-au adus curând dizgrația în rândul „intelighenției" radicale. A rămas toată viața un „arhaic", opus curentelor intelectuale prevalente. În 1857 a călătorit la Paris și s-a întors după ce și-a pierdut toți banii la jocuri de noroc.

Revenit în Rusia, a decis că adevărata sa vocație era pedagogia, așa încât a organizat o școală pentru copiii țăranilor de pe moșia sa. După un tur al Europei de Vest pentru a studia teoria și practica pedagogică, Tolstoi a publicat 12 numere dintr-o revistă, *Iasnaia Poliana* (1862–1863), unde și-a tipărit două articole provocatoare, *Progresul și definiția educației* (Progress i opredelenie obrazovaniia), care neagă existența oricăror legi istorice, și *Cine și de la cine trebuie să învețe să scrie, copiii țăranilor de la noi sau noi de la copiii țăranilor?* (Komu i kogo ucitsea pisat, krestianskim rebeatam u nas ili nam u krestianskih rebeat?), care inversează răspunsul obișnuit la această întrebare. În 1862, Tolstoi s-a căsătorit cu Sofia (Sonia) Andreevna Bers, fiica unui eminent medic moscovit, și și-a concentrat toată energia asupra căsniciei și a romanului *Război și pace*. Tolstoi și soția sa au avut 13 copii, dintre care 10 au atins vârsta maturității.

Scrierile lui Tolstoi de la sfârșitul anilor 1850 și începutul anilor 1860 experimentează noi moduri de exprimare a preocupărilor sale morale și filozofice. *Copilăria* a fost urmată de *Adolescența* (Otrocestvo, 1854) și *Tinerețea* (Iunost, 1857). O serie de povestiri au în centru un singur personaj semiautobiografic, Dmitri Nehliudov, care avea să devină mai târziu protagonistul romanului *Învierea*. În *Lucerna* (Liuțern, 1857), Tolstoi folosește forma jurnalului pentru a relata inițial o întâmplare, apoi pentru a reflecta asupra semnificației sale atemporale și în final pentru a reflecta asupra procesului propriei reflecții. *Trei morți* (Tri smerti, 1859) descrie moartea unei aristocrate care nu se poate împăca cu faptul că moare, a unui țăran care acceptă moartea cu simplitate și, în fine, a unui copac, al cărui sfârșit absolut natural contrastează cu artificialitatea omului. Numai conștiința transcendentă a scriitorului unește aceste trei evenimente.

Holstomer (scris în 1863, revizuit și publicat în 1886) a devenit faimos pentru folosirea dramatică a unui procedeu tolstoian favorit, „insolitarea", adică descrierea unor practici sociale obișnuite din perspectiva „naivă" a unui observator care nu le consideră de la sine înțelese. Cititorii au fost șocați să descopere că protagonistul și naratorul principal din *Holstomer* este un cal bătrân. Ca multe dintre operele timpurii ale lui Tolstoi, această povestire satirizează artificialul și convenționalismul societății omenești, o temă care domină și nuvela *Cazacii* (Kazaki, 1863). Eroul ei, desfrânatul și egoistul aristocrat Dmitri Olenin, se înrolează cadet pentru a face armata în Caucaz. Trăind printre cazaci, el ajunge să aprecieze viața lor mai apropiată de ritmurile biologice și naturale. Recunoscând futilitatea vieții sale de până atunci, el decide să trăiască exclusiv pentru alții.

Perioada marilor romane (1863–1877)

Bucurându-se de o căsnicie fericită și instalat confortabil cu soția și familia la Iasnaia Poliana, Tolstoi a atins apogeul

puterilor sale creatoare. Şi-a dedicat restul deceniului 1960 romanului *Război și pace*. Apoi, după un interludiu în care a plănuit un roman despre Petru cel Mare și s-a întors pentru scurt timp la pedagogie (compunând câteva abecedare care au fost folosite pe larg), Tolstoi și-a scris cel de al doilea mare roman, *Anna Karenina*. Aceste două opere au în comun o viziune a vieții omenești bazată pe aprecierea activităților cotidiene și a virtuților obișnuite.

Război și pace (Voina i mir, 1865–1869) conține trei tipuri de material – o relatare istorică a războaielor napoleoniene, biografiile unor personaje fictive și un set de eseuri de filozofie a istoriei. Din anii 1860 până astăzi, criticii s-au minunat cum de formează aceste trei părți un ansamblu coerent, și mulți i-au reproșat lui Tolstoi includerea unor eseuri prea lungi, dar cititorii continuă să le recepteze cu un entuziasm nediminuat.

Secțiunile istorice ale cărții narează campania din 1805 care a culminat cu victoria lui Napoleon în Bătălia de la Austerlitz, o perioadă de pace și apoi invazia Rusiei în 1812. Contrar părerii general acceptate, Tolstoi îl prezintă pe Napoleon ca pe un bufon egocentric și ineficient, pe țarul Aleksandru I ca pe un producător de fraze sforăitoare obsedat de modul cum va fi descris de istorici și pe generalul rus Mihail Kutuzov (defăimat anterior) ca pe un bătrân răbdător care înțelege limitele voinței și planurilor omenești. Foarte reușite sunt scenele de luptă din roman, care prezintă bătălia ca pe un haos absolut. Generalii n-au decât să-și imagineze că pot „anticipa toate întâmplările", bătălia este cu adevărat rezultatul „a o sută de milioane de diverse posibilități", rezolvate pe moment de circumstanțe imprevizibile. În război, ca și în viață, nici un sistem și nici un model nu se poate apropia de explicația infinitei complexități a comportamentului uman.

Dintre personajele imaginare ale cărții, atenția cititorului este atrasă întâi de prințul Andrei Bolkonski, un bărbat mândru care a ajuns să disprețuiască tot ce e fals, superficial sau doar convențional. Înțelegând prefăcătoria înaltei societăți, el intră în armată pentru a obține gloria, care i se pare cu adevărat semnificativă. Grav rănit la Austerlitz, Andrei ajunge să considere gloria și pe însuși Napoleon la fel de meschine ca și saloanele din Sankt Petersburg. Pe măsură ce romanul avansează, prințul descoperă în mod repetat lipsa de sens a activităților cărora li s-a dedicat. Descrierea morții sale în 1812 este considerată una dintre cele mai convingătoare scene din istoria literaturii ruse.

Celălalt erou al romanului, timidul și sincerul Pierre Bezuhov, oscilează între credința într-un sistem filozofic ce promite să rezolve toate problemele și un relativism atât de total încât îl aruncă în cea mai neagră disperare. El descoperă în sfârșit adevărul tolstoian că înțelepciunea nu se găsește în sisteme filozofice, ci în procesele obișnuite ale vieții de zi cu zi, îndeosebi în căsnicia sa cu cea mai memorabilă dintre eroinele romanului, Natașa. Când cartea se oprește – nu se încheie propriu-zis, ci pur și simplu se întrerupe –, Pierre pare să uite această lecție în entuziasmul său pentru un nou plan utopic.

Respectând ideea lui Tolstoi că activitățile prozaice sunt cele care definesc o viață bună sau rea, personajele cu adevărat înțelepte ale cărții nu sunt intelectuali, ci un soldat simplu și cu bun-simț, fratele Natașei, Nikolai, și o femeie generoasă și pioasă, Maria, sora prințului Andrei. Căsătoria lor simbolizează valorile prozaice centrale ale romanului.

Eseurile din *Război și pace*, care încep în a doua jumătate a cărții, satirizează orice încercare de a formula legi generale ale istoriei și resping presupunerile greșit formulate care stau la baza oricărei narațiuni istorice. În opinia lui Tolstoi, istoria, ca și bătăliile, este în mod esențial produsul unor întâmplări, nu are direcție și nu urmează nici un model. Cauzele evenimentelor istorice sunt infinit variate și imposibil de cunoscut, așa încât scrierile istorice care susțin că explică trecutul nu fac decât să-l falsifice cu necesitate. Conținutul narațiunilor istorice reflectă nu cursul real al evenimentelor, ci criteriile esențialmente literare stabilite de relatările istorice anterioare.

După Tolstoi, istoricii fac și alte greșeli, interconectate. Ei presupun că istoria este modelată de planurile și ideile marilor oameni – generali, lideri politici sau intelectuali ca ei înșiși – și că direcția ei este determinată în momente dramatice, care nasc decizii majore. De fapt însă, istoria este făcută din suma totală a unui număr infinit de mici decizii luate de oameni obișnuiți, ale căror acțiuni sunt prea

nesemnificative pentru a fi înregistrate. După cum explică Tolstoi, a presupune că marile evenimente fac istoria e ca și cum, privind o regiune îndepărtată din care vedem doar vârfurile copacilor, am conchide că regiunea nu cuprinde decât copaci. Ca atare, romanul lui Tolstoi oferă cititorilor nenumărate exemple de mici incidente care fiecare exercită o minusculă influență asupra situației generale – un motiv pentru care *Război și pace* e atât de lung. Credința lui Tolstoi în eficacitatea obișnuitului și în futilitatea explicațiilor sistemice l-a pus în opoziție cu gânditorii vremii sale. Ea rămâne unul dintre aspectele cele mai controversate ale filozofiei sale.

Anna Karenina În *Anna Karenina* (1875–1877), Tolstoi aplică aceste idei la viața de familie. Prima frază a romanului, care indică preocuparea sa pentru chestiunile domestice, este poate cea mai faimoasă a lui Tolstoi: „Toate familiile fericite se aseamănă între ele. Fiecare familie nefericită, însă, este nefericită în felul său". *Anna Karenina* împletește poveștile a trei familii, Oblonski, Karenin și Levin.

Romanul începe în familia Levin, unde Dolly, de mult timp bolnavă, a descoperit infidelitatea volubilului și hedonistului ei soț Stiva. Prin bunătatea ei, grija pentru familie și preocuparea față de viața cotidiană, Dolly reprezintă busola morală a romanului. În contrast cu ea, Stiva, deși niciodată rău intenționat, risipește bani, își neglijează familia și consideră plăcerea scopul vieții. Personajul lui e poate menit să sugereze că răul, nu mai puțin decât binele, derivă în ultimă instanță din micile decizii morale pe care ființele umane le iau clipă de clipă.

Sora lui Stiva, Anna, începe romanul ca soție credincioasă a ministrului Aleksei Karenin, un bărbat rigid, lipsit de romantism, dar altfel plin de bun-simț, și ca mamă a unui băiețel, Serioja. Anna, care se imaginează eroina unui roman de dragoste, își permite să se îndrăgostească de un ofițer, Aleksei Vronski. Obișnuită să vadă numai trăsăturile rele ale soțului său, ea îl părăsește până la urmă pentru a se muta cu Vronski. Pe tot parcursul romanului, Tolstoi subliniază faptul că ideea romantică a dragostei, pe care majoritatea oamenilor o identifică cu dragostea însăși, este total incompatibilă cu soiul superior de dragoste care înflorește în intimitatea familiilor fericite. Pe măsură ce romanul avansează, Anna, care suferă de remușcări pentru că și-a abandonat soțul și copilul, își ia obiceiul de a se minți până când ajunge aproape la nebunie și la o separare totală de realitate. În cele din urmă ea se sinucide, aruncându-se în fața trenului. Ideea că poate și-a gândit incorect viața îi vine abia când se află întinsă pe șine și când e prea târziu ca să se mai salveze.

A treia poveste o are în centru pe sora lui Dolly, Kitty, care își imaginează la început că-l iubește pe Vronski, dar care apoi își dă seama că adevărata dragoste este sentimentul intim pe care îl are față de vechiul prieten al familiei, Konstantin Levin. Povestea lor cuprinde curtea pe care i-o face Levin, căsătoria și incidentele obișnuite ale vieții de familie care, în ciuda multor dificultăți, modelează adevărata fericire și o existență plină de sens. De-a lungul întregului roman, Levin este chinuit de întrebări filozofice despre sensul vieții în fața morții. Deși aceste întrebări nu își găsesc niciodată răspuns, ele dispar atunci când Levin începe să trăiască just, devotându-se familiei și muncii de zi cu zi. Ca și creatorul său Tolstoi, Levin consideră sistemele logice construite de intelectuali ca dubioase și incapabile să cuprindă toată complexitatea vieții.

Atât *Război și pace*, cât și *Anna Karenina* promovează ideea că etica nu poate fi o chestiune de reguli atemporale aplicate în situații particulare. Etica depinde de o anumită sensibilitate, dezvoltată pe parcursul întregii vieți, față de oameni anume și de situații specifice. Preferința lui Tolstoi pentru particular în dauna abstractului este adesea descrisă drept marca gândirii sale.

Convertirea și credințele religioase

După încheierea *Annei Karenina*, Tolstoi a căzut într-o stare de profundă disperare existențială, pe care o descrie în *Spovedanie* (Ispoved, 1884). Toate activitățile i se păreau complet lipsite de sens în fața morții, și Tolstoi, impresionat de credința oamenilor simpli, s-a îndreptat spre religie. Atras mai întâi de Biserica Ortodoxă Rusă, în care se născuse, el a decis rapid că aceasta, ca și toate celelalte biserici creștine, era o instituție coruptă care falsificase complet adevăratul creștinism. După ce a descoperit ceea ce el credea a fi autenticul mesaj cristic și și-a depășit frica paralizantă de moarte, Tolstoi și-a

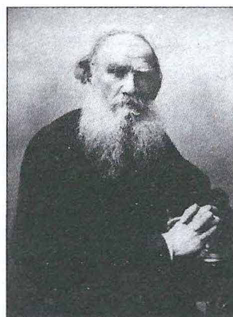

devotat restul vieții elaborării și propagării noii sale credințe. A fost excomunicat din Biserica Ortodoxă Rusă în 1901.

La începutul anilor 1880, Tolstoi a scris trei lucrări strâns legate între ele, *Critica teologiei dogmatice* (Issledovanie dogmaticheskogo bogosloviia, scrisă în 1880), *Reunirea și traducerea celor patru evanghelii* (Soedinenie i perevod cetîrioh evanghelii, scrisă în 1881) și *În ce constă credința mea* (V ciom moia vera?, scrisă în 1884); ulterior le-a adăugat *Împărăția lui Dumnezeu este înlăuntrul vostru* (Țarstvo bojiie vnutri vas, 1893) și multe alte eseuri și tratate. Pe scurt, Tolstoi respingea toate sacramentele, toate miracolele, Sfânta Treime, nemurirea sufletului și multe alte învățături majore ale religiei tradiționale, pe care le considera falsificări ale adevăratului mesaj creștin, conținut, mai ales, în Predica de pe Munte. A respins Vechiul Testament și mare parte din cel Nou, motiv pentru care, studiind greaca, și-a compus propria versiune „corectată" a Evangheliilor. Pentru Tolstoi, „omul Iisus", așa cum îl numea el, nu era fiul lui Dumnezeu, ci numai un om înțelept care ajunsese la o înțelegere dreaptă a vieții. Respingerea de către Tolstoi a ritualurilor religioase contrastează puternic cu atitudinea sa în *Anna Karenina*, în care religia este văzută nu ca o chestiune de dogmă, ci de forme tradiționale ale vieții zilnice.

Creștinismul ultimelor decenii din viața lui Tolstoi afirma cinci principii: nu fi mânios, nu pofti trupește, nu face legăminte, nu te împotrivi răului și iubește-ți dușmanii. Neîmpotrivirea la rău, doctrina care l-a inspirat pe Gandhi, nu însemna că răul trebuie acceptat, ci doar că nu poate fi respins cu mijloace rele, îndeosebi prin violență. Ca atare, Tolstoi a devenit un pacifist. Pentru că guvernele se bazează pe amenințarea violenței pentru a-și impune legile, Tolstoi a devenit un soi de anarhist. Le-a interzis adepților nu doar să refuze serviciul militar, ci și să meargă la vot sau să recurgă la tribunale. A trecut deci el însuși printr-un mare zbucium interior când a fost vorba să-și facă testamentul sau să folosească banii reprezentând drepturile de autor chiar și pentru lucrări considerate de el utile. În general, se poate spune că Tolstoi își dădea seama foarte bine că nu reușea să trăiască conform învățăturii sale.

Interdicția legămintelor (inclusiv a promisiunilor) avea la bază o idee adaptată din lucrările timpurii ale scriitorului: imposibilitatea cunoașterii viitorului și deci pericolul care îl paște pe cel care se leagă dinainte. Respingerea plăcerii trupești l-a făcut să propună în cele din urmă în postfața la *Sonata Kreutzer* (Kreițerova sonata, 1891), o nuvelă sumbră despre un bărbat care-și ucide soția, idealul abstinenței totale. Soția sa, deja îngrijorată de relațiile lor tensionate, a obiectat. Apărându-și ideile cele mai radicale, Tolstoi a comparat creștinismul cu o lampă care nu stă pe loc, ci este purtată de oameni înainte; ea luminează zone morale mereu noi și revelează idealuri încă mai înalte pe măsură ce omenirea progresează spiritual.

Lev Tolstoi

© PHOTOS.COM/JUPITERIMAGES

Opera literară de după 1880

Creația literară a lui Tolstoi de după *Anna Karenina* poate fi împărțită în două categorii. E vorba mai întâi de o serie de istorii moralizatoare pentru oameni obișnuiți, între care *Unde e iubire, acolo e și Dumnezeu* (Gde liubov, tam i Bog, 1885), *Cu ce trăiesc oamenii* (Cem liudi jivî, 1882) și *De cât pământ are nevoie omul* (Mnogo li celoveku zemli nujno, 1885), povestire pe care romancierul irlandez James Joyce o lăuda, destul de extravagant, drept „cea mai mare povestire din literatura universală". Pentru oamenii educați, Tolstoi a scris literatură profund realistă și intens didactică. Unele texte sunt excepționale, îndeosebi *Moartea lui Ivan Ilici* (Smert Ivana Ilicea, 1886), o nuvelă care descrie înțelegerea treptată de către un bărbat a faptului că moare și că și-a irosit viața pe nimicuri. *Părintele Serghi* (Oteț Serghi, 1898), care poate fi percepută drept autocritica lui Tolstoi, spune povestea unui bărbat mândru care vrea să devină un sfânt, dar care descoperă că sfințenia nu poate fi căutată în mod conștient. Considerat un om preacuvios, Serghi își dă seama până la urmă că reputația sa este neîntemeiată; avertizat de un vis, el fuge incognito pentru a căuta o femeie simplă și modestă pe care o cunoscuse în copilărie și, în cele din urmă, descoperă că nu el, ci ea este sfânta, că sfințenia nu poate fi dobândită imitând un model și că adevărații sfinți sunt oameni obișnuiți care nu sunt conștienți de

bunătatea lor prozaică. Această povestire pare așadar să critice ideile pe care Tolstoi le-a adoptat după conversia sa religioasă din perspectiva marilor romane anterioare.

În 1899, Tolstoi a publicat cel de al treilea roman al său, *Învierea* (Voskresenie); a folosit banii primiți pe el pentru a plăti transportul unei secte religioase persecutate, duhoborî, în Canada. Eroul romanului, aristocraticul pierde-vară Dmitri Nehliudov, este membru al unui juriu și recunoaște în acuzată, prostituata Katiușa Maslova, o femeie pe care o sedusese cândva, contribuind astfel la căderea ei ulterioară pe panta viciului. După ce Katiușa este condamnată la închisoare în Siberia, Nehliudov decide să o urmeze și, dacă ea va fi de acord, să se însoare cu ea. În cel mai important dialog al romanului, Katiușa îi reproșează ipocrizia: cândva ți-ai făcut plăcerea cu mine, și acum vrei să-ți găsești și salvarea prin mine, îi spune ea. Refuză să se mărite cu el, dar, către sfârșitul romanului, Nehliudov trece printr-un proces de trezire spirituală atunci când înțelege în sfârșit adevărurile tolstoiene, mai ales futilitatea judecării altora. Cele mai lăudate secțiuni ale romanului satirizează biserica și sistemul juridic, dar lucrarea este în general considerată substanțial inferioară romanelor anterioare.

Convertirea religioasă a lui Tolstoi l-a îndemnat să scrie un tratat și câteva articole despre artă. El exprimă aici, în formă extremă, unele idei pe care le avusese dintotdeauna (precum disprețul față de imitarea școlilor literare la modă), dar alteori susține teorii incompatibile cu romanele sale mai vechi, pe care le respinge. În *Ce este arta?* (Șto takoe iskusstvo?, 1898), Tolstoi afirmă că adevărata artă presupune o apreciere sensibilă a unei anume experiențe de viață, un sentiment foarte specific, care este comunicat cititorului nu prin propoziții, ci prin „molipsire". În opinia lui Tolstoi, cele mai renumite opere considerate de artă nu derivă din experiența reală, ci mai degrabă din imitarea cu măiestrie a artei deja existente. Ele sunt ca atare opere „contrafăcute", care nu sunt artă deloc. Tolstoi separă mai departe arta adevărată în artă bună și artă rea, în funcție de sensibilitatea morală pe care o anumită operă o transmite publicului. Condamnând capodoperele recunoscute ale literaturii universale, inclusiv piesele lui Shakespeare și propriile romane ca fie false, fie rele, Tolstoi laudă povestirea biblică a lui Iosif și, dintre scrierile rusești, *Amintiri din casa morților* de Dostoievski și câteva povestiri ale tânărului său prieten Anton Cehov. Va primi însă cu răceală dramele lui Cehov și, într-o vorbă de duh larg comentată, îi va spune odată lui Cehov că piesele sale sunt încă mai rele decât ale lui Shakespeare.

Printre scrierile târzii ale lui Tolstoi se numără și o dramă satirică, *Cadavrul viu* (Jivoi trup, 1900) și o piesă tulburătoare despre viața țăranilor, *Puterea întunericului* (Vlast tmî, 1886). După moartea sa au ieșit la lumină o serie de texte nepublicate, între care, în primul rând, nuvela *Hagi Murad* (1904) – o povestire splendidă despre Caucaz, amintind de literatura timpurie a lui Tolstoi.

Ultimii ani

Cu excepția notabilă a fiicei sale Aleksandra, pe care a făcut-o moștenitoarea sa, familia lui Tolstoi a rămas ostilă sau indiferentă la învățăturile lui. Soția sa în special respingea prezența constantă a discipolilor lui, conduși de fanaticul V.G. Certkov, la Iasnaia Poliana. Viața cândva armonioasă a cuplului se transformase într-una dintre cele mai faimoase căsătorii nefericite din istoria literaturii. Povestea dogmatismului lui și a slăbiciunii ei pentru scene i-a făcut pe mulți biografi să se situeze de o parte sau de alta. Pentru că amândoi au ținut jurnale, ba chiar le-au schimbat și și le-au comentat unul altuia, certurile lor sunt aproape prea bine documentate.

Chinuit de situația de acasă și de contradicția dintre modul lui de viață și principiile sale, Tolstoi a plecat în 1910 incognito de la Iasnaia Poliana, însoțit de fiica Aleksandra și de doctorul său. În ciuda faptului că s-a străduit să rămână neobservat și să-și păstreze intimitatea, presa internațională a reușit curând să-i ia urma. După câteva zile, Tolstoi a făcut pneumonie și a murit de insuficiență cardiacă în gara din Astapovo.

Evaluare

În contrast cu alți scriitori psihologizanți, precum Dostoievski, specializați în procesele inconștientului, Tolstoi a descris viața conștientă cu o măiestrie inegalabilă. Numele său a devenit sinonim cu prețuirea contingentului și a activităților cotidiene. Oscilând între scepticism și dogmatism, Tolstoi a explorat cele mai diverse abordări ale vieții și experienței umane. Mai presus de toate, marile sale

opere, *Război și pace* și *Anna Karenina*, reprezintă culmea artei literare realiste.

tolteci

Populație vorbitoare de limbă nahuatl care stăpânea ceea ce constituie astăzi centrul Mexicului între sec. X–XII. Nu se știe dacă centrul urban era Tula sau Teotihuacán. În sec. X d.Hr., au unit cele câteva state mici de diverse etnii într-un imperiu. Au introdus cultul lui Quetzalcoatl și alte culte toltece, iar influența lor militară s-a extins spre Yucatán; au fost încorporați de mayași. Erau cunoscuți drept constructori și meșteșugari; printre vestigiile rămase se numără obiecte de metal, statui gigantice și portdrapele sculptate cu figuri antropomorfe sau zoomorfe. Au fost urmați de azteci. *Vezi și* civilizație mezoamericană.

Toluca (de Lerdo)

Oraș, 435 125 loc. (2000), centrul administrativ al statului Mexico din centrul Mexicului. Unul dintre orașele situate la cea mai mare înălțime (2 680 m) din America de Nord. Locul pe care se află orașul modern, fondat în 1530, a fost locuit de indienii otomi până în sec. XIII. Este centru al comerțului cu produse agricole și cu vite și centru de comunicații. Cea mai veche biserică de aici a fost fondată după cucerirea spaniolă și reconstruită în 1585. Aici se află multe situri arheologice, printre care și unele influențate de culturile aztecă și toltecă.

toluen

Hidrocarbură aromatică incoloră, inflamabilă, toxică, lichidă, derivat metilic al benzenului. Este întâlnit în uleiul din gudronul de cărbune și în petrol; este obținut, mai ales, prin prelucrarea produselor de distilare a petrolului. Se utilizează ca solvent și diluant, ca aditiv antișoc în combustibilul aerovehiculelor și ca materie primă pentru TNT, acid benzoic și derivații acestuia, la zaharină, coloranți, substanțe chimice utilizate la fotografii și în industria farmaceutică.

Toma d'Aquino, Sfântul
în italiană **San Tommaso d'Aquino**
supranumit **Doctor Angelicus**

(1224.12.25 în castelul Roccasecca, lângă Aquino, Terra di Livoro, Regatul Siciliei, azi în Italia - 07.03.1274, Fossanova, lângă Terracina, Latium, Statele Papale; canonizat pe 18 iulie 1323; sărbătorit la 28 ianuarie, anterior 7 martie)

Teolog dominican italian, cel mai important teolog scolastic medieval. Și-a dezvoltat lucrările pornind de la premisele aristotelice, în special în ce privește metafizica personalității, creația și divinitatea. Ca teolog, este autor a două capodopere, *Summa theologiae* și *Summa contra gentiles*, remarcabile pentru sistematizarea clasică a teologiei latine, iar ca poet a compus unele dintre cele mai frumoase și grave imnuri închinate împărtășaniei din liturgica bisericească. Doctrina sa, alături de explicațiile și completările ulterioare ale discipolilor săi, este cunoscută sub denumirea de tomism. Deși mulți teologi moderni romano-catolici nu apreciază prea mult opera lui Toma d'Aquino, el este considerat de Biserica Romano-Catolică drept unul dintre cei mai importanți filozofi și teologi occidentali.

Anii tinereții

Părinții lui Toma dețineau un modest domeniu feudal, situat la frontiera constant disputată de papă și împăratul Sfântului Imperiu Roman. Tatăl său era de origine lombardă, iar mama descindea din invadatorii normanzi. Rudele și cunoscuții lor se distinseseră în serviciul împăratului Frederic II, în timpul luptelor din sudul Italiei dintre forțele imperiale și cele papale. La o vârstă foarte fragedă, Toma a devenit novice la mănăstirea Monte Cassino din apropiere; familia lui spera că va ajunge cândva stareț al mănăstirii, spre propriul ei avantaj. În 1239, după nouă ani petrecuți în acest sanctuar de viață culturală și spirituală, tânărul Toma a fost silit să se reîntoarcă la familia sa, deoarece împăratul alungase călugării din mănăstire, acuzându-i că sunt prea docili și supuși papei. A fost apoi trimis la Universitatea din Napoli, recent fondată de împărat, unde a luat contact pentru prima dată cu lucrările științifice și filozofice traduse din greacă și arabă. Aici, Toma a hotărât să intre în ordinul călugărilor predicatori sau dominicani, creat în urmă cu 30 de ani, ordin care se îndepărtase de la forma de organizare tradițională, paternalistă, către forma mai democratică de călugări cerșetori (adică ordin religios a cărui sărăcie colectivă și individuală îi obliga membrii să cerșească și să primească pomeni), și de la viața monastică dusă în rugăciuni și muncă manuală la o viață mai activă, de predicatori și învățători. Prin această decizie, el a reușit să se elibereze întru câtva de lumea feudală în care se născuse și de spiritualitatea monastică în care fusese educat. Un episod dramatic

dezvăluie întreaga semnificație a deciziei sale. Familia l-a răpit pe când se afla în drum spre Paris, unde agerii săi superiori l-au trimis ca să fie departe de puterea și influența familiei, dar și pentru a-și putea continua studiile într-una dintre cele mai prestigioase și turbulente universități ale acelor timpuri.

Studiile la Paris

Toma s-a împotrivit cu încăpățânare deciziei familiei, în pofida unui an de captivitate. În final a fost eliberat și în toamna lui 1245 a ajuns la Paris, la mănăstirea Saint-Jacques, marele centru universitar al dominicanilor. Acolo a studiat sub îndrumarea lui Albertus Magnus, un savant strălucit, cu preocupări intelectuale foarte vaste.

Evadarea din lumea feudală, integrarea rapidă în Universitatea din Paris și atașamentul religios față de nou-creatul ordin al călugărilor cerșetori însemnau foarte mult într-o lume în care credința în structurile instituționale și conceptuale tradiționale începea să fie pusă sub semnul întrebării. Ciocnirea dintre Biblie și cultura timpului său constituia centrul nervos al poziției lui Toma și i-a influențat direct dezvoltarea ulterioară. De regulă, opera sa este prezentată ca o integrare în gândirea creștină a recent descoperitei filozofii aristotelice, în competiție cu integrarea gândirii platonice făcută de Părinții Bisericii în primele 12 secole ale erei creștine. Esențial, abordarea este corectă; dar, într-o abordare mai radicală, ar trebui să se menționeze că opera lui Toma de Aquino a reușit o conștientizare evanghelică a necesității reînnoirii culturale și spirituale, nu numai în viețile oamenilor, luați individual, ci și în sânul întregii Biserici creștine. Toma d' Aquino trebuie înțeles în contextul său de călugăr cerșetor, influențat atât de evanghelismul Sfântului Francisc de Assisi, fondatorul ordinului franciscanilor, cât și al devoțiunii față de învățăturile Sfântului Dominic, fondatorul ordinului dominicanilor.

Când Toma d'Aquino a sosit la Sorbona, în Paris, influxul de știință aristotelică pătrunsă prin filiera arabă provoca o reacție puternică din partea credincioșilor; în numeroase ocazii autoritățile bisericești au încercat să blocheze naturalismul și raționalismul ce emanau din această filozofie și care, potrivit multor ecleziaști, seduceau generațiile mai tinere. Toma nu se temea de aceste idei noi și, la fel ca mentorul său, Albertus Magnus (și Roger Bacon, care preda și el la Paris), a studiat lucrările lui Aristotel și ulterior a început să țină prelegeri publice despre ele.

Pentru prima oară în istorie, credincioșii creștini și teologii se confruntau cu imperativele riguroase ale raționalismului științific. Concomitent, progresul tehnic cerea oamenilor să treacă de la economia rudimentară a societății agrare la o societate urbană, cu producția organizată în bresle comerciale și meșteșugărești, cu o economie de piață și cu un profund sentiment de apartenență la o comunitate. Noile generații, inclusiv clericii, reacționau împotriva noțiunii tradiționale de dispreț față de lume și se străduiau să stăpânească forțele naturii prin folosirea rațiunii. Structura filozofiei aristotelice sublinia primatul inteligenței. Tehnologia devenea prin ea însăși un mijloc de acces la adevăr; artele mecanice erau instrumente de umanizare a universului. Astfel, disputa asupra realității problemelor universale – spre exemplu, întrebarea referitoare la relația dintre cuvintele generale cum ar fi „roșu" și cele particulare, cum ar fi „obiectul roșu" –, care domina filozofia scolastică timpurie, a fost depășită; s-a trecut la dezvoltarea unei metafizici coerente a cunoașterii și a lumii.

În vara lui 1248, Toma a părăsit Parisul împreună cu Albertus Magnus, care urma să preia conducerea noii facultăți înființate de călugării dominicani la mănăstirea din Köln. A rămas acolo până în 1252, când s-a întors la Paris pentru a se pregăti să obțină titlul de magister în teologie. A obținut mai întâi bacalaureatul canonic, apoi titlul de docendi („dreptul de a preda") la începutul lui 1256 și curând după aceea și-a terminat pregătirea necesară pentru obținerea titlului și privilegiilor de magister. În 1256 a început să predea teologia la una dintre cele două școli dominicane de la Universitatea din Paris.

Anii la Curia papală și reîntoarcerea la Paris

În 1259, Toma a fost numit consilier teologic și lector la curia papală, pe atunci centrul umanismului occidental. S-a reîntors în Italia, unde a petrecut doi ani la Anagni, la sfârșitul pontificatului lui Alexandru IV, și patru ani la Orvieto, cu papa Urban IV. Între 1256 și 1267 a predat la mănăstirea Santa Sabina din Roma și

apoi, la solicitarea lui Clement IV, s-a dus la curia papală de la Viterbo. În noiembrie 1268 a fost trimis, pe neașteptate, la Paris, unde s-a implicat într-o acerbă polemică doctrinală care tocmai se declanșase.

Lucrările lui Averroes, strălucitul reprezentant al filozofiei arabe în Spania, cunoscut ca unul dintre cei mai mari comentatori și interpreți ai operei lui Aristotel, începeau să devină cunoscute de către filozofii parizieni. Se părea că nu exista nici o îndoială în ce privește credința în islam a filozofului din Córdoba; cu toate acestea, el afirma că structura credințelor religioase era total eterogenă în raport cu cunoașterea rațională: două adevăruri – unul al credinței, celălalt al rațiunii – pot fi, în ultima analiză, contradictorii. Acest dualism era negat de ortodoxia musulmană și era încă și mai puțin acceptabil de creștini. Dar, odată cu apariția lui Siger din Brabant și începând cu anul 1266, calitatea exegezelor lui Averroes și întreaga sa gândire rațională începuseră să atragă discipoli din sânul Facultății de Arte a Universității din Paris. Toma d'Aquino a luat atitudine, protestând împotriva acestora; totuși, părțile în dispută și-au păstrat atitudinea de stimă reciprocă. Imediat după ce s-a întors din Italia, Toma a început o dispută cu Siger, care, spunea el, compromitea nu numai ortodoxia, ci și interpretarea creștină a lui Aristotel. Toma s-a trezit prins între gândirea tradițională augustiniană, din ce în ce mai evident critică față de opera lui Aristotel, și adepții lui Averroes. Averroismul radical a fost condamnat în 1270 și, concomitent, Toma, care aprobase autonomia rațiunii în contextul credinței, a fost discreditat.

În cursul acestei dispute a fost pusă sub semnul întrebării însăși metoda teologiei. Potrivit lui Toma d'Aquino, rațiunea poate opera în cadrul credinței și chiar potrivit propriilor sale legi. Misterul lui Dumnezeu este exprimat și întruchipat în limbajul uman; astfel, el poate să devină obiectul unei elaborări organizate, conștiente și active, în care regulile și structura activității raționale sunt integrate în lumina credinței. Prin urmare, în interpretarea aristotelică a cuvântului (deși nu în sensul modern), teologia este o „știință"; este cunoașterea care derivă rațional din propoziții acceptate drept certe, deoarece sunt revelate de Dumnezeu. Teologul acceptă autoritatea și credința ca punctul său de plecare și apoi procedează la tragerea concluziilor folosind rațiunea; filozoful, pe de altă parte, se bazează în întregime pe lumina naturală a rațiunii. Toma a fost primul care a conceput tranșant teologia în acest mod sau cel puțin care a prezentat-o sistematic așa. Procedând astfel, a provocat un puternic curent de opoziție, din multe părți. Această opoziție dăinuie și astăzi, în special printre entuziaștii religioși, pentru care rațiunea rămâne o intrusă pe tărâmul comuniunii mistice, al contemplării, al extazului și fervorii evanghelice.

Apoteoza Sfântului Toma d'Aquino, piesă de altar de Francesco Traini, 1363; Santa Caterina, Pisa, Italia

ALINARI/ART RESOURCE, NEW YORK

Forma literară a operei lui Toma d'Aquino trebuie apreciată în contextul metodologiei sale. El și-a organizat expunerile sub forma „întrebărilor", în care cercetarea critică este prezentată sub forma argumentelor pro și contra, în conformitate cu sistemul pedagogic folosit în acea vreme în universități. Formele variau de la simple comentarii referitoare la textele oficiale, până la relatări scrise despre disputele publice, care erau evenimente semnificative în viața universităților medievale. Lucrările lui Toma se împart în trei categorii: 1) comentarii pe scrieri precum Vechiul și Noul Testament, *Propozițiile* lui Petru Lombardul (manualul oficial de teologie în universități) și scrierile lui Aristotel; 2) probleme în dispută, relatări despre expunerile sale în calitate de magistru al disputelor; 3) două opere de bază sau sinteze personale, *Summa contra gentiles* și *Summa theologiae*, care erau prezentate drept introduceri integrale pentru uzul începătorilor. Trebuie menționate și numeroasele opuscule (mici lucrări), care prezintă un mare interes datorită circumstanțelor deosebite care au dus la scrierea lor. Logica poziției lui Toma d'Aquino referitoare la credință și rațiune necesita recunoașterea caracterului coerent al realităților naturii. *Physis* (natura) are legi necesare; recunoașterea acestui fapt permitea construcția unei științe potrivit logosului (structură rațională). Astfel, Toma a evitat tentația de sacralizare a forțelor naturii prin recurgerea naivă la miracole și providența cerească. Pentru el, o întreagă

lume „supranaturală", care și-a aruncat umbra peste lucruri și oameni, a încețoșat imaginația oamenilor. Natura, descoperită în realitatea ei profană, trebuie să-și asume propriile valori religioase și să ajungă la Dumnezeu pe căi mai raționale și nu pur și simplu ca o fantasmă a supranaturalului. Această concepție este exemplificată prin modul în care Francisc din Assisi admira păsările, plantele și Soarele.

Includerea *Fizicii* lui Aristotel în programele universităților nu a fost, prin urmare, numai o chestiune de curiozitate academică. Oricum, naturalismul, opus viziunii sacrale despre lume, pătrundea în toate domeniile realității: al spiritualității, al obiceiurilor sociale și al conduitei politice. Pe la 1270, Jean de Meung, un poet francez al noilor orașe, a dat expresie în al său *Roman de la Rose* celui mai grosier realism, nu numai în examinarea universului fizic, ci și în descrierea și judecarea legilor procreării. Erau în circulație numeroase manuscrise ale *Artei iubirii* (Ars Amatoria) ale poetului roman Ovidiu; André le Chapelain, în lucrarea *Despre Dumnezeul iubirii* (De Deo amoris), a adaptat o versiune mai rafinată pentru uzul marelui public. Dragostea curtenească, plină de rafinament, în formele ei cele mai seducătoare, a devenit un element tot mai prevalent în cultura sec. XIII.

În aceeași perioadă, la Universitatea din Bologna, dreptul roman trecea printr-o perioadă de revigorare; aceasta implica o riguroasă analiză a dreptului natural și furniza juriștilor lui Frederic II o armă împotriva teocrației ecleziastice. Tradiționala prezentare a rolului și îndatoririlor prinților, în care era folosit simbolismul biblic pentru a scoate în evidență imaginile frumoase și pioase, a fost înlocuită cu lucrări care descriau încercările experimentale și raționale de guvernare. Toma a scris o asemenea lucrare – *Despre guvernarea prinților* (De regimine principum) – pentru regele Ciprului, în 1266. În administrarea justiției, investigațiile și procedurile juridice au înlocuit recurgerea fanatică la ordalii și la judecata lui Dumnezeu.

Față de această mișcare, mulți se temeau că valorile autentice ale naturii nu vor mai putea fi atinse în mod corespunzător de înclinațiile dezordonate ale minții și inimii. Teologii, adepți ai valorilor tradiționale, rezistau ferm împotriva oricărei forme de filozofie deterministă care, credeau ei, va atrofia libertatea, va dizolva responsabilitatea personală, va distruge credința în Providență și va contesta actul benevol al creației. Impregnați de doctrinele augustiniene, ei insistau asupra necesității afirmării puterii și grației divine asupra unei naturi sfâșiate de păcat. Optimismul noii teologii, referitor la valoarea religioasă a naturii, îi scandaliza.

Deși era un adept al lui Aristotel, Toma d'Aquino era convins că se poate apăra împotriva interpretării heterodoxe a „Filozofului", așa cum era cunoscut Aristotel. Toma afirma că libertatea umană poate fi apărată ca o teză rațională, admițând în același timp că în natură se găsesc anumite determinări. În a sa *Teologie a Providenței* el a promovat teza creației continue, în care dependența a ceea ce este creat față de înțelepciunea creativă garantează realitatea ordinii naturii. Dumnezeu pune în mișcare în mod suveran tot ce creează; dar guvernarea supremă pe care o exercită El în univers este conformă cu legile Providenței creatoare, care permite fiecărei ființe să acționeze potrivit naturii proprii. Această autonomie își găsește realizarea cea mai înaltă în creatura rațională: omul se mișcă, literalmente, independent în existența sa intelectuală, volițională și fizică. Libertatea omului, departe de a fi distrusă de relația sa cu Dumnezeu, își găsește fundamentul chiar în această relație. „A lua o parte din perfecțiunea făpturii umane este ca și cum ai abstrage din însăși perfecțiunea puterii creatoare." Această axiomă metafizică, totodată și un principiu mistic, este cheia spiritualității Sfântului Toma d'Aquino.

Ultimii ani la Napoli

În 1272, de Paște, Toma s-a reîntors în Italia pentru a înființa o casă de studii dominicană la Universitatea din Napoli. Această acțiune a fost întreprinsă ca răspuns la cererea regelui Carol de Anjou, care dorea să revigoreze universitatea. După ce a participat la o reuniune generală a dominicanilor, ținută la Florența de Rusalii, și a rezolvat unele probleme de familie, Toma și-a reluat activitatea la Universitatea din Napoli în octombrie, încheind-o la sfârșitul anului următor.

Deși disputa lui Toma cu adepții lui Averroes era de mulți ani însoțită și de o dispută cu magiștrii creștini care susțineau concepția tradiționalistă augustiniană

a omului căzut, această ultimă dispută devenise acum și mai pronunțată. Într-o serie de conferințe ținute la universitate în 1273, Bonaventure de Perriers, un călugăr franciscan, coleg și prieten al lui Toma la Universitatea din Paris, a reluat critica împotriva curentului de gândire aristotelic, inclusiv împotriva tezelor promovate de Toma. El critica tezele potrivit cărora filozofia este distinctă de teologie, precum și concepția referitoare la existența unei naturi care are legi determinate; era în mod deosebit critic la adresa teoriei potrivit căreia sufletul este legat de trup, constituind cele două principii de bază ale existenței omului, și totodată reacționa ferm la respingerea de către adepții lui Aristotel a teoriei platonice și augustiniene care susținea că, de fapt, cunoașterea se bazează pe idei sau forme exemplare.

Cu certitudine, toți filozofii creștini propovăduiau distincția dintre materie și spirit. Dar această distincție putea fi susținută în mod inteligent numai dacă era cercetată relația internă dintre materie și spirit la ființele umane luate individual. Și exact în procesul acestor explicații apăreau diferențele de opinie – nu numai diferențele intelectuale dintre filozofii idealiști și cei realiști, dar și diferențele emoționale. Unii percepeau lumea materială doar ca pe o realitate fizică și biologică, o scenă pe care se manifestă spiritualitatea persoanelor, li se dezvoltă cultura și pe care este hotărâtă salvarea sau damnarea lor. Această scenă rămâne în sine detașată de evenimentele care se desfășoară pe plan spiritual, iar istoria naturii servește numai întâmplător drept fundal pentru istoria spiritualității. Istoria naturii își urmează imperturbabil propria cale; în această istorie, omul este un străin, jucând un rol pasager, pentru a evada cât mai curând posibil din această lume și a ajunge în împărăția spiritului pur, împărăția lui Dumnezeu.

Toma, dimpotrivă, constata includerea istoriei naturii în istoria spiritului și, în același timp, constata importanța istoriei spiritului pentru istoria naturii. Ontologic (adică prin însăși existența sa), omul este situat la confluența dintre două universuri, „ca un orizont al corporalului (materialului) și al spiritualului". La om există nu numai o distincție între spirit și natură, ci și o omogenitate intrinsecă a celor două. Aristotel i-a furnizat lui Toma categoriile necesare pentru formularea acestui concept: sufletul este „forma" corpului. Pentru Aristotel, forma este ceea ce face un lucru să fie ceea ce este; forma și materia – din care este făcut un lucru – sunt cele două cauze intrinseci care stau la baza a orice este material. Astfel, pentru Toma, corpul este materia, iar sufletul este forma omului. Criticii lui îl acuzau că nu apăra suficient transcendența spiritului, doctrina potrivit căreia sufletul supraviețuiește după moartea corpului.

În ianuarie 1274, Toma d'Aquino a fost convocat personal de papa Grigore X la al doilea Conciliu de la Lyon, care a încercat să anuleze schisma dintre Biserica Ortodoxă și Biserica Romano-Catolică. Pe drum, el s-a îmbolnăvit; s-a oprit la mănăstirea cisterciană de la Fossanova, unde a murit la 7 martie. În 1277, magiștrii de la Paris, cea mai înaltă instanță teologică a Bisericii, au condamnat 219 propoziții; 12 dintre aceste propoziții erau tezele lui Toma. Aceasta a fost cea mai serioasă condamnare posibilă a Evului Mediu; repercusiunile s-au reflectat în evoluția și dezvoltarea ideilor. Vreme de multe secole, condamnarea a produs un anumit spiritualism nesănătos, opus realismului cosmic și antropologic al lui Toma d'Aquino.

Concluzii

Biografia lui Toma d'Aquino este de o simplitate extremă; ea cuprinde cele câteva călătorii pe care le-a făcut în cursul unei cariere dedicate în întregime vieții universitare: la Paris, la curia romană, din nou la Paris și la Napoli. Ar fi totuși o greșeală să se creadă că a fost doar viața liniștită a unui profesor, nemarcată de problemele sociale și politice din vremea sa. Întâmplările dramatice care i-au marcat mintea și viața religioasă au fost cauzate de activitatea universitară și și-au produs efectul în universitate. În recent înființatele universități erau masate toate ingredientele unei civilizații în rapidă dezvoltare și exact în aceste universități Biserica creștină își impusese deliberat și autoritar doctrina și spiritul. În această ambianță, Toma a găsit condițiile pentru elaborarea operei sale – nu numai ocaziile polemice pentru a o face cunoscută, dar și atmosfera și mediul spiritual, penetrant, necesar acestora. Tocmai în contextul omogen furnizat de acest mediu este astăzi posibil să fie descoperită inteligibilitatea operei lui în contextul istoric dat, tot așa cum universitățile au

furnizat un climat propice creativității în momentul apariției lucrărilor sale.

Toma d'Aquino a fost canonizat în 1323, numit oficial doctor al Bisericii în 1597 și proclamat reprezentant de bază al doctrinei oficiale în perioada crizei moderniste de la sfârșitul sec. XIX. Dar toate aceste semne continue de apreciere nu pot face uitate dificultățile istorice cu care s-a confruntat în sec. XIII, perioadă marcată de o radicală reînnoire teologică – reînnoire contestată la acea vreme, dar care a fost provocată de evoluțiile sociale, culturale și religioase ale Occidentului. Toma s-a aflat în centrul crizei doctrinare cu care se confrunta creștinismul într-o perioadă când descoperirea științei, culturii și gândirii Greciei antice era pe cale să-l zdrobească. Guglielmo de Tocco, primul biograf al lui Toma d'Aquino, care l-a cunoscut și a putut să depună mărturie despre impresia produsă de învățăturile magistrului său, afirma: „În învățăturile sale, fratele Toma a ridicat noi probleme, a inventat o nouă metodă, a folosit un nou sistem de argumentare. Ascultându-l expunând o nouă doctrină, cu noi argumente, nu te îndoiești că Dumnezeu, prin modul în care l-a iluminat și prin noutatea acestei inspirații, i-a dat puterea de a preda, prin cuvântul scris și vorbit, noi opinii și noi cunoștințe".

Toma, Sfântul ~

(născut probabil în Galileea – 53? d.Hr., Madras, India)

Unul dintre cei 12 apostoli ai lui Hristos. Este foarte cunoscut pentru faptul că a cerut dovada fizică a învierii lui Hristos înainte de a crede, de unde expresia „Toma necredinciosul". Când Iisus a reapărut și Toma i-a atins rănile, acesta a fost primul care a formulat explicit natura divină a lui Iisus, spunând „Domnul Dumnezeul meu". Istoria sa ulterioară este nesigură; se spune că a evanghelizat Parția (Khorasan de astăzi) și chiar India.

tomată *sau* roșie

Fruct al numeroaselor soiuri ale speciei *Lycopersicon esculentum*, familia *Solanaceae*. Planta este, în general, puternic ramificată, acoperită cu peri, frunze penate, și degajă un miros puternic specific. Florile galbene, adunate în inflorescențe aplecate, dau naștere unor fructe roșii, purpurii sau galbene, care atârnă pe numeroasele ramuri de pe tulpina subțire. Fructul are o formă sferică sau alungită, și un diametru între 1,5 cm și 7,5 cm. Tomatele au fost aduse în Europa din America de Sud de către spanioli la începutul sec. XVI. Apoi au fost introduse din Europa în America de Nord în anii 1780. Sunt consumate proaspete, gătite sau murate, conservate sau uscate. Termenul desemnează, de asemenea, fructul plantei *L. pimpinelli folium*.

tomată (*Lycopersicon esculentum*)
GRANT HEILMAN

Tomba, Alberto

(n. 19.12.1966, San Lazzaro di Savena, Italia)

Schior italian. S-a născut lângă Bologna, unde a învățat să schieze. A câștigat trei medalii de aur olimpice (1988, slalom și slalom uriaș; 1992, slalom uriaș), o cupă mondială la schi alpin (1995) și două medalii de aur la Campionatele Mondiale de Schi (1996, slalom și slalom uriaș) și o faimă de vedetă pentru comportamentul de pe pârtie și din afara ei. Nu a avut succese la Olimpiada din 1998, dar a câștigat proba de slalom la Campionatul Mondial din martie, în același an, după care s-a retras.

Tombigbee

Râu în Alabama, SUA. Format la confluența afluenților săi din E și din V, lângă Amory, Mississippi, traversează granița Alabamei la V de Carrollton și curge spre S pe o lungime de 650 km până se varsă în râul Alabama, formând râurile Mobile și Tensaw. Este legat de Tennessee prin canalul Tennessee–Tombigbee.

Tombouctou *sau* Timbuktu

Oraș, 32 000 loc. (1998), în Mali, la extremitatea sudică a deșertului Sahara lângă fluviul Niger. A fost fondat în cca 1100 d.Hr. de nomazii tuaregi și a devenit un post important pe rutele transsahariene ale caravanelor în sec. XII. După ce a fost încorporat în Imperiul Mali, probabil la sfârșitul sec. XIII, a devenit centru al culturii islamice (cca 1400–1600). A atins apogeul, fiind centru comercial și cultural în timpul Imperiului Songhai, cca 1500, dar a cunoscut un declin rapid după ce a fost cedat Marocului, la sfârșitul sec. XVI. A fost cucerit de francezi în 1893, iar în

1960 a devenit parte a statului independent Mali. În 1988, ONU l-a inclus pe lista Patrimoniului Mondial UNESCO.

Tombstone

Oraș, 1 504 loc. (2000), în SE Arizonei. Zona a fost denumită de Ed Schieffelin, care în 1877 a descoperit aici argint, după ce i s-a spus că-și va găsi acolo mormântul. Până în 1881 goana după argint adunase aici exploratori precum Doc Holliday și Johnny Ringo, care i-au adus reputația de oraș al fărădelegii. Erau obișnuite luptele între clanuri, renumită fiind disputa cu arme dintre membrii familiei Earp (*vezi* Wyatt Earp) și clanul Clanton, petrecută la O.K. Corral, în 1881. A fost declarat ca element definitoriu al istoriei naționale în 1962.

Tomis

Așezare antică pe țărmul Mării Negre, situată pe teritoriul de astăzi al României și continuată de actualul oraș Constanța. A fost întemeiată de grecii ionieni în sec. VII î.Hr., în cursul procesului cunoscut ca marea colonizare greacă (sec. VIII–VI î.Hr.). Probabil că inițial a fost vorba de un emporion (în greacă, piață, loc de schimburi comerciale), premergător constituirii coloniei, și stabilit lângă o așezare getică, atestată de numeroase urme materiale. Acesta a devenit un polis în sec. IV–I î.Hr. După apariția romanilor în teritoriu (72/71 d.Hr.), schimburile comerciale s-au întețit și orașul a cunoscut o importantă dezvoltare urbanistică. Avuția locuitorilor le-a permis construirea de elegante edificii publice sau private din piatră și marmură, de apeducte, precum și un zid de apărare. Au urmat reformele lui Diocletian (245–316 d.Hr.), care au impus o nouă structură administrativ-militară, regiunea dintre Dunăre și Marea Neagră (Dobrogea de astăzi) devenind provincia Scythia Minor, cu reședința la Tomis. Odată cu declararea creștinismului ca religie oficială, în timpul împăratului Constantin cel Mare (280?–337 d.Hr.), orașul și-a sporit activitatea economică, dar și importanța spirituală, grație apropierii de noua capitală, Constantinopol. Izvoarele menționează numele unor episcopi ai Tomisului și descoperirile arheologice au adus la lumină bazilici somptuos ornamentate. Secolele IV–VII d.Hr. reprezintă perioada marilor migrații ale hunilor, slavilor, protobulgarilor, ceea ce a decis retragerea administrației bizantine din provincie. Orașul a fost distrus, iar viața pe locul fostei cetăți a căpătat caracter rural. Stăpânirea bizantină a revenit în Dobrogea în 971 d.Hr., iar în sec. VIII–XII orașul va fi cunoscut sub numele Constantiana sau Constantia. Rămășitele vechii civilizații se păstrează încă în orașul Constanța de azi: resturile zidului roman de NV și ruinele porților de V și N, edificiul roman cu mozaic, un prețios complex arhitectural (sec. III–IV d.Hr.), statuia de marmură a zeiței Fortuna, protectoarea cetății Tomis, statuia de marmură a șarpelui Glycon (o divinitate asiatică), etc. La Tomis și-a petrecut ultimii ani ai vieții și marele poet latin Ovidiu, prin intermediul operelor căruia s-au păstrat informații despre viața și obiceiurile geților băștinași.

tomism

Sistem filozofic și teologic fondat de Sf. Toma d'Aquino. Potrivit lui, sufletul este nemuritor și reprezintă un tip aparte de substanță, cunoașterea umană se bazează pe experiența senzorială, dar depinde și de capacitatea de reflecție a intelectului, iar creaturile au toate tendința naturală de a-l iubi pe Dumnezeu, tendință ce poate fi perfecționată și elevată prin har și devoțiune. În sec. XX, tomismul a fost reînviat de Étienne Gilson (1884–1978) și de Jacques Maritain. După Al Doilea Război Mondial, tomismul a trebuit să facă față la trei provocări: a trebuit să dezvolte o filozofie adecvată a științei, să justifice descoperirile fenomenologice și psihiatrice și să evalueze ontologiile existențialismului și naturalismului.

tomografie

Tehnică radiologică prin care se obțin imagini clare cu raze X ale structurilor interne prin focalizarea pe un plan specific din corp, pentru a produce o imagine în secțiune transversală. Permite examinarea structurilor care nu pot fi observate din cauza organelor și țesuturilor care sunt așezate în fața acestora și nu apar la o examinare convențională cu raze X. *Vezi și* tomografie axială computerizată.

tomografie axială computerizată (TAC)

Metodă de diagnosticare imagistică în care se folosesc raze X de mică intensitate, scanând corpul pe un singur plan, din mai multe unghiuri. Concepută de

William Oldendorf (1925–1992) și dezvoltată independent de Godfrey Hounsfield (1919–2004) și de Allan M. Cormack, care au primit împreună, în 1979, Premiul Nobel pentru invențiile lor, această metodă de investigație medicală a constituit un progres major în diagnosticarea imagistică, devenind disponibilă pe scară largă la începutul anilor 1970. Detectorii înregistrează puterea razelor X care ies din corp. Această informație este, apoi, procesată de calculator pentru a produce o imagine bidimensională a unei secțiuni a corpului. În urma unei serii de astfel de imagini, luate în planuri paralele sau axial, pot fi localizate anomaliile din corpul uman (mai ales tumorile și alte formațiuni) mult mai precis decât investigația radiologică clasică (radiografii, radioscopii).

tomografie cu emisie de pozitroni (TEP)

Tehnică imagistică, folosită în diagnosticarea și cercetarea medicală. O substanță chimică care emite pozitroni este injectată în organism, iar detectorii măsoară activitatea acestora în timp ce se combină cu electronii și sunt anihilați. Computerele analizează, integrează și reconstruiesc pentru a produce imagini ale organului scanat. TEP este folosit mai ales în studiul funcțiilor creierului și ale inimii.

Tompkins, Daniel D.

(21.07.1774, Scarsdale, New York, SUA - 11.07.1825, Staten Island, New York)

Om politic american. A făcut parte din Curtea Supremă între 1804–1807. În calitate de guvernator (1807–1817) a inițiat reforme în educație și în Codul Penal și a întărit legislația statului prin scoaterea sclaviei în afara legii. Fiind un opozant al intereselor băncilor, a blocat darea în folosință a unei bănci decizând închiderea sesiunii parlamentare, singura hotărâre de acest gen din istoria New Yorkului. A fost ales vicepreședinte de două ori în timpul mandatului președintelui James Monroe (1817–1825).

ton

Denumire comună pentru cele șapte specii (genul *Thunnus*, familia *Scombridae*) de pești apreciați ca aliment. Speciile variază de la albacore, care cântărește 36 kg, până la tonul-cu-înotătoare-albastră (*T. thynnus*), care crește până la 4,3 m lungime și cântărește până la 800 kg. Au corpul zvelt, hidrodinamic și coadă bifurcată sau în formă de semilună. Unicitatea lor în rândul peștilor se datorează faptului că posedă un sistem vascular modificat, astfel încât își pot menține o temperatură a corpului deasupra nivelului temperaturii apei. Deși înoată lent, migrează pe distanțe mari în toate oceanele lumii. Se hrănesc cu pește, calmari, crustacee și plancton.

ton

În lingvistică, variație a înălțimii vocii în timpul vorbirii. În general, termenul se aplică limbilor (numite limbi tonale) în care înălțimea sunetului diferențiază cuvinte formate din aceleași secvențe consonantice sau vocalice. De exemplu, în dialectul mandarin cuvântul „man" înseamnă sau „a înșela", sau „încet", în funcție de tonalitatea cu care este rostit. În limbile tonale ceea ce contează nu este inflexiunea în sens absolut, ci tonul unui cuvânt în relație cu tonul altui cuvânt sau felul în care se schimbă tonul în cadrul aceluiași cuvânt.

ton

Vezi înălțime a sunetului; timbru

tonalitate

Organizare a muzicii în jurul unei singure înălțimi a sunetului; în sens mai restrâns, sistemul occidental de game temperate cu originea în muzica modală a Renașterii din sec. XVII. Termenul se referă adesea la rețeaua de relații implicite dintre cele șapte note principale ale unei game, dintre care fiecare este susceptibilă să devină temporar tonică prin intermediul modulației, în urma căreia rezultă un nou sistem de relații. Datorită capacității de a extinde relațiile dintre sunete aflate la mari distanțe, într-un mod audibil și comprehensibil, sistemul tonal permite compunerea unei muzici de o mare complexitate.

Tonatiuh

Zeitate a soarelui la azteci și la populația nahua. După cele mai multe mituri, patru perioade au precedat era lui Tonatiuh, fiecare încheindu-se printr-un cataclism. Era considerat un zeu amenințat continuu de sarcinile înfricoșătoare pe care trebuia să le ducă la capăt, nașterea sa de la răsărit dimineața, călătoria dificilă pe cer ziua și moartea la fiecare apus. I se aduceau sacrificii umane despre care se credea că erau necesare ca să-l sprijine. Era reprezentat, în general, ca un disc colorat și era desenat în

centrul calendarului aztec cu vulturul său care scotea cu ghearele inimile oamenilor.

Tone

Râu în Honshū, Japonia. Izvorăşte din zona vulcanică de la NV regiunii Kanto şi curge spre SE pe o lungime de 320 km, până la vărsarea în Oceanul Pacific, la Choshi. Nici un alt râu din Japonia nu a fost atât de modificat din cauza activităţii umane; cursul acestuia a fost schimbat şi este indiguit pe toată lungimea sa. Constituie o sursă indispensabilă de apă pentru irigaţii, industrie şi pentru producerea energiei electrice.

Tone, (Theobald) Wolfe

(20.01.1763, Dublin, Irlanda - 19.11.1798, Dublin)

Republican şi rebel irlandez. În 1791 a fost printre fondatorii Societăţii Irlandezilor Uniţi, societate care lupta pentru reforme parlamentare. A organizat o convenţie catolică a delegaţilor aleşi pentru a forţa Parlamentul să adopte Actul de Eliberare a catolicilor în 1793. Încercând să înlăture stăpânirea engleză asupra Irlandei, în 1796 a convins Franţa să trimită o armată de invazie formată din 43 de vase şi 14 000 de oameni, dar navele au fost dispersate de o furtună. În octombrie 1797, Tone aducea la Paris noi planuri de invazie irlandeză, însă principalul comandant militar francez, Napoleon Bonaparte, le-a ignorat. În 1798, cu numai 3 000 de oameni, a încercat iarăşi o invazie; fiind capturat şi condamnat la spânzurătoare, s-a sinucis.

Tonegaru, Constant

(26.02.1919, Galaţi, România - 03.02.1952, Bucureşti)

Poet român de orientare suprarealistă. Boem şi inadaptabil, cultivând o poezie cu accente tragic-sarcastice, nu a reuşit să publice decât foarte puţin în timpul vieţii, dar a primit Premiul Fundaţiilor Regale (1945). Scrieri: *Plantaţii* (1945), *Steaua Venerii*. A fost arestat în 1947 de poliţia politică a noului regim comunist şi acuzat de conspiraţie împotriva siguranţei statului. A fost torturat şi apoi eliberat, în 1951, cu o fractură nevindecată a gambei. A murit un an mai târziu din cauza complicaţiilor medicale.

Tonga *denumire oficială* Regatul Tonga

Stat insular în S Oceanului Pacific. Suprafaţa: 750 kmp; 98 600 loc. (2005). Capitala: Nuku'Alofa. Populaţia este de origine polineziană. Limbi: tongana, engleza (ambele oficiale). Religii: catolicism (mai ales protestant, dar şi romano-catolic şi altele), baha'i. Moneda: pa'anga. Cuprinde un arhipelag format din cca 169 de insule care se extind din N spre S în două lanţuri paralele, pe cca 800 km. Insulele estice sunt joase, formate din calcar coralier; cele din V sunt muntoase, de origine vulcanică, iar patru dintre insulele vestice au vulcani activi. Ţara are o economie de piaţă în curs de dezvoltare bazată, în special, pe agricultură. Produsele principale sunt peştele, nuca de cocos, cartoful dulce şi bananele. Turismul este, de asemenea, important. Este o monarhie constituţională cu o singură cameră legislativă; conducătorul statului şi al guvernului este regele, asistat de un consiliu privat. Tonga a fost populată acum aproape 3 000 de ani de către o populaţie din cultura Lapita. Populaţia tonga s-a dezvoltat ca un sistem social stratificat, condus de un şef atotputernic a cărui dominaţie în sec. XIII s-a extins până în insulele Hawaii. Olandezii au explorat insulele în sec. XVII, dar contactul efectiv cu acestea datează din 1773, când căpitanul James Cook a sosit aici şi a numit arhipelagul Insulele Prietenoase. Regatul modern s-a constituit în timpul domniei (1845–1893) regelui George Tupou I. În 1900 a devenit protectorat britanic. Acesta a fost dizolvat în 1970, când Tonga, singurul regat antic care a supravieţuit din perioada preeuropeană în Polinezia, a primit independenţă completă în cadrul Commonwealth. În 2001 Tonga a fost centrul unui scandal financiar după ce s-a descoperit că banii dintr-un fond guvernamental de investiţii au fost deturnaţi de un investitor american care-i administra.

tonghak

Vezi ch'ondogyo

tonghak, Răscoala ~

(1894)

Rebeliune ţărănească coreeană care a fost scânteia Războiului sino-japonez. Deşi erau persecutaţi pentru credinţa lor, ţăranii sărăciţi au revenit la tonghak (învăţătura estică, *vezi* ch'ondogyo), o religie sincretică naţionalistă care se opunea culturii occidentale şi promova egalitatea în faţa lui Dumnezeu. Când demonstraţiile în care se cereau reforme sociale au primit

un răspuns negativ din partea guvernului, țăranii s-au răsculat, învingând trupele guvernului în S Coreii. Guvernul a chemat în ajutor China; Japonia a trimis trupe fără să i se fi cerut și au avut loc ciocniri între China și Japonia. Rebelii au depus armele pentru a înlătura tensiunile; cu toate acestea, Războiul sino-japonez nu a fost evitat, iar conducătorii revoltei, inclusiv Ch'oe Si-hyong, au fost executați.

Tonitza, Nicolae

(13.04.1886, Bârlad, România - 26.02.1940, București)

Pictor, grafician și critic de artă român. A fost profesor universitar la Iași, co-fondator (împreună cu Francisc Șirato și Oscar Han) al Grupului Celor Patru. Personalitate proeminentă a artei plastice moderne din România, a asimilat în mod original și creator elemente și sugestii ale impresionismului, impunându-se printr-un stil inconfundabil al desenului și compoziției, ca și printr-un lirism intens al coloritului. A pictat portrete de copii (*Catiușa lipoveanca, Fetița pădurarului, Copil jucându-se*), naturi statice, scene de interior și peisaje (*Curte de mahala, Iarnă în București*) și compoziții cu tente de critică socială (*Femei în cimitir, Coadă la pâine, Convoi de prizonieri*).

Nicolae Tonitza, *Autoportret*

Tonkin

Fost protectorat francez în SE Asiei, constituind acum cea mai mare parte a Vietnamului de Nord. A fost parte integrantă a Chinei din sec. II î.Hr., până când vietnamezii și-au câștigat independența, în sec. X d.Hr. Francezii și-au însușit acest teritoriu în 1883, transformându-l în protectorat; în 1887 a fost alăturat altor regiuni controlate de Franța, pentru a forma Indochina Franceză. A constituit centrul luptei antifranceze după Primul Război Mondial.

Tonkin

Golf la Marea Chinei, între N Vietnamului și insula Hainan, China. Are 500 km lungime și 250 km lățime. În 1964 vietnamezii au deschis focul asupra navelor Statelor Unite, determinând Congresul Statelor Unite să adopte Rezoluția golfului Tonkin prin care era acceptată implicarea intensă a Statelor Unite în Războiul din Vietnam.

Tonkin, Rezoluția golfului ~

(05.08.1964)

Rezoluție dată de Congresul SUA, prin care președintele Lyndon B. Johnson era autorizat să folosească „toate măsurile necesare" pentru a contracara atacurile armate din Vietnam împotriva forțelor SUA. A venit ca răspuns la presupusa bombardare a două nave americane de către Vietnamul de Nord, incident care ar fi avut loc în golful Tonkin. Informațiile ulterioare au pus sub semnul întrebării gravitatea pagubelor rezultate în urma acelui atac. Rezoluția a fost interpretată ca o autorizare pentru extinderea ulterioară a Războiului din Vietnam. Mulți membri ai Congresului au considerat-o „un cec în alb" pentru președinte și în 1970 a fost anulată.

Tonle Sap

Lac în V Cambodgiei. Este cea mai mare întindere de apă din SE Asiei; primește câțiva afluenți, precum și revărsările fluviului Mekong. În timpul sezonului ploios suprafața lui crește de la 2 600 kmp la aproape 25 000 kmp. Când nivelul apei este scăzut, lacul este doar ceva mai mare decât o mlaștină plină cu stuf având canale pentru pescuit. O mare fermă piscicolă unde se crește crap susține din punct de vedere economic numeroase sate. Ruinele Angkor se întind lângă malul său nord-vestic.

Tönnies, Ferdinand (Julius)

(26.07.1855, lângă Oldenswort, Schleswig - 09.04.1936, Germania)

Sociolog german. Din 1881 a predat în special la Universitatea din Kiel. În *Comunitatea și societatea* (Gemeinschaft und Gesellschaft, 1887), a explorat diferențele dintre concepția organică a societății, sau *Gemeinschaft* (comunitatea, o uniune socială bazată pe reguli tradiționale și un simț comun al solidarității), și concepția social-contractuală a societății, sau *Gesellschaft* (societatea, o uniune socială întemeiată pe interes de sine rațional). A arătat că, în practică, toate societățile au un comportament care conține elemente din ambele feluri de organizare, deoarece comportamentul uman nu este în întregime instinctiv și nici nu se bazează exclusiv pe rațiune.

Tony, Premiile ~

Premii anuale decernate în SUA pentru realizări deosebite în domeniul teatral. Au fost numite după actrița-regizor Antoinette (Tony) Perry (1888-1946); premiile anuale au fost înființate în 1947 de Aripa Teatrală Americană și au drept obiectiv să recunoască excelența în piesele și musicalurile montate pe Broadway. Premiile sunt oferite celei mai bune piese, celui mai bun musical, celui mai bun remake al unei piese sau al unui musical și există și categorii precum interpretare, regie, muzică, coregrafie, decor și costume.

Toombs, Robert A(ugustus)

(02.07.1810, Wilkes County, Georgia, SUA - 15.12.1885, Washington, Georgia)

Om politic din Statele Unite. A fost proprietar de plantație și avocat. A făcut parte din Camera Reprezentanților din Statele Unite (1845–1853) și din Senat (1853–1861), dar a demisionat din Senat pentru a ajuta la formarea Confederației Statelor Unite ale Americii. Fiind dezamăgit că nu a fost ales președinte al Confederației, a servit un timp ca ministru de externe (1861). A criticat măsurile ilegale ale lui Jefferson Davis în timpul Războiului Civil American, iar după război a fugit în Anglia. S-a întors în Georgia în 1867, pentru a-și relua practica judiciară, pentru a ajuta la revizuirea Constituției statului și pentru a reinstaura supremația albilor.

Toomer, Jean *născut* Nathan Eugene

(26.12.1894, Washington DC, SUA - 30.03.1967, Doylestown, Pennsylvania)

Poet american și romancier al curentului literar renașterea din Harlem. A fost profesor pentru o perioadă scurtă, înainte de a trece la scris. *Cane* (1923), considerată cea mai bună lucrare a sa, este un roman experimental care descrie statutul de cetățean de culoare în Statele Unite; a avut o mare influență asupra scriitorilor de culoare mai tineri. A colaborat de asemenea cu *The Dial* și cu alte reviste mici. A vizitat Institutul Gurdjieff din Franța și a condus grupurile Gurdjieff în Harlem și Chicago. A devenit quaker în 1940. Având o viziune nuanțată datorită descendenței sale rasiale mixte și fiind preocupat de probleme spirituale, a evitat aspectele rasiale în lucrările ulterioare.

topaz

Silicat mineral de aluminiu, $Al_2 [SiO_4] (F, OH)_2$, considerat piatră prețioasă. Se formează din fluidele fierbinți cu conținut de fluor, eliberate în timpul ultimelor etape ale cristalizării rocilor magmatice. Topazul pur poate fi incolor și, când este tăiat, poate fi confundat cu diamantul. Poate, de asemenea, avea varietăți de galben, albastru sau cafeniu. Topazul imperial de culoare portocalie-roșiatică aprinsă, care provine din statul Minas Gerais, Brazilia, este estimat la o valoare foarte ridicată.

topaz din statul Minas Gerais, Brazilia

LEE BOLTIN

Topârceanu, George

(21.03.1886, București, România - 07.05.1937, Iași)

Poet, prozator și publicist român, membru corespondent al Academiei Române. Maestru al poeziei lirice umoristice, membru important al grupării de la revista *Viața românească*, a cultivat cu mare rafinament prozodic balada și parodia, într-un stil unic, îmbinând sentimentalismul cu ironia, ludicul și miniaturalul. Scrieri: *Parodii originale* (1916), *Balade vesele și triste* (1920), *Migdale amare* (1928), *Minunile sfântului Sisoe* (proză umoristică), *Amintiri din luptele de la Turtucaia* (1918), *Amintiri din Bulgaria și schițe ușoare* (1920), *Pirin-Planina, epizoduri tragice și comice din captivitate* (1936). A primit Premiul Național în 1926.

Topeka

Oraș, 122 377 loc. (2000), centrul administrativ al statului Kansas, pe râul Kansas, SUA. A fost fondat în 1854 de către un grup de coloniști militanți împotriva sclaviei și a fost foarte activ în cadrul conflictului politic dintre grupările prosclavie și Partidul Pământului Liber, antisclavie. În 1859 a constituit centrul pentru construirea liniei ferate dintre Atchinson, Topeka și Santa Fe. Este capitală din 1861, când statul Kansas a fost admis în Uniune. Economia se bazează pe agricultură, pe industrie și pe servicii guvernamentale. Familia Menningär și-a stabilit clinica aici, transformând Topeka într-un centru național pentru tratarea bolilor mentale.

Topeka, Constituția ~

(1855)

Rezoluție referitoare la înființarea unui guvern teritorial antisclavie în Kansas. Pentru

a se opune guvernului prosclavie stabilit după adoptarea Actului Kansas-Nebraska, militanții împotriva sclaviei s-au întâlnit în Topeka pentru a schița o constituție care să interzică sclavia. În ianuarie 1856 au ales un guvernator și o grupare legislativă liberă, care a dat naștere la două guverne. Președintele Franklin Pierce a condamnat documentul Topeka și a susținut guvernul prosclavie. Camera Reprezentanților SUA a votat pentru admiterea Kansasului pe baza Constituției Topeka, dar Senatul a împiedicat punerea în aplicare a prevederii. Situația indecisă a dus la conflictul cunoscut sub numele de Kansasul Însângerat.

topinambur *sau* nap-porcesc

Varietate de floarea-soarelui (*Helianthus tuberosus*), originară din America de Nord, cultivată pentru tuberculii săi comestibili. Partea plantei de deasupra solului este o tulpină perenă, aspră, cu multe ramificații, rezistentă la frig, care poate atinge o înălțime de 2–3 m. Numeroasele flori frumoase au petale galbene dispuse ca niște raze în jurul unui disc maroniu sau roșiatic. Tuberculii subterani au mărimi, forme și culori variate. Topinamburul se consumă în Europa la fel ca toate legumele gătite și este cultivat în Franța ca plantă furajeră. Rareori se cultivă în SUA.

topire

Proces prin care un metal este obținut dintr-un minereu fie ca element, fie ca un compus simplu. Acest lucru se întâmplă, de obicei, prin încălzirea peste temperatura de topire și în prezența unor agenți reductori, precum cocs, sau agenți de oxidare, precum aerul (*vezi* oxidoreducere). Un metal al cărui minereu este un compus al oxigenului (oxid de fier, zinc sau plumb) este încălzit (topire, reducție într-un furnal al cărui model diferă în funcție de metalul extras) la o temperatură ridicată. Oxidul metalic se combină cu carbonul din cocs eliberând monoxid de carbon sau dioxid de carbon. Impuritățile sunt îndepărtate prin adăugarea fondantului cu care se combină pentru a forma zgura. Dacă minereul este o sulfură (de ex. cupru, nichel, plumb sau cobalt), aerul sau oxigenul este suflat peste acesta (topire mată). Se oxidează astfel sulful, obținându-se dioxid de sulf, precum și orice fier, obținându-se zgura, iar metalul rămâne în stare pură. *Vezi* metalurgie; prepararea minereului.

topire în creuzet

Tehnică de producere a matrițelor sau a oțelurilor speciale. A fost inventată în Marea Britanie, în 1740, de către Benjamin Huntsman, care încălzea bucăți mici de oțel carbon într-un creuzet de argilă refractară, la un foc alimentat cu cocs. Acesta a fost primul proces folosit în Europa în care temperatura (1 600°C) era destul de ridicată pentru a topi oțelul, producând un metal omogen, cu o compoziție uniformă. După 1870, furnalul cu gaz regenerativ al lui Siemens a înlocuit furnalul cu foc cocsificant. Capabil să producă temperaturi și mai înalte, furnalul Siemens avea un număr de găuri pentru combustie, fiecare susținând câteva creuzete, și încălzea până la 100 de creuzete în același timp. Toate oțelurile speciale și oțelul rapid au fost produse multă vreme cu ajutorul topirii în creuzet. În sec. XX, în țările în care curentul electric era ieftin, a fost înlocuit de furnalul electric.

topografie

Metodă prin care se obțin măsurători precise și la o scară relativ mare ale suprafeței terestre. Este utilizată în epoca modernă în special în domeniile transportului, construcțiilor, exploatării resurselor și comunicațiilor. Se subdivide în: topografie plană (cartografierea unor suprafețe mici) și topografie geodezică (cartografierea unor suprafețe întinse de pe glob). Se spune că romanii au utilizat pentru prima dată planșeta topografică, care constă dintr-o planșetă de desen fixată pe un trepied sau pe un alt suport și o riglă de-a lungul căreia sunt trasate linii. Acesta a fost primul instrument cu ajutorul căruia a fost posibilă măsurarea sau înregistrarea unghiurilor. După publicarea tabelelor de logaritmi, în 1620 au început să fie utilizate instrumente portabile pentru măsurarea unghiurilor, numite instrumente topografice sau teodoliți; acestea aveau brațe mobile pentru înregistrarea unghiurilor și puteau fi utilizate pentru măsurarea atât a unghiurilor orizontale, cât și a celor verticale. Două inovații revoluționare din sec. XX au fost fotogrammetria (cartografierea cu ajutorul unor fotografii luate din atmosferă) și măsurarea electronică a distanțelor, care implică utilizarea laserului.

topologie

În matematică, studiu al proprietăților unui obiect geometric care rămâne nealterat

când este supus unei deformări precum îndoirea, întinderea sau strângerea, dar nu și când este supus spargerii. O sferă este din punct de vedere topologic echivalentă cu un cub pentru că, fără a le sparge, fiecare poate fi deformată ca și cum ar fi făcute din lut pentru modelat. O sferă nu este echivalentă cu o gogoașă, pentru că prima ar trebui să fie spartă pentru a face o gaură în ea. Conceptele și metodele topologice stau la baza matematicii moderne, iar modul topologic a clarificat concepte structurale primare în multe ramuri ale sale. *Vezi* topologie algebrică.

topologie algebrică

Domeniu al matematicii care folosește structuri algebrice pentru a studia transformările obiectelor geometrice. Folosește funcții (adesea numite hărți în acest context) pentru a reprezenta transformări continue (*vezi* topologie). Împreună, un set de hărți și obiecte pot forma un grup algebric, care poate fi analizat prin metodele teoriei grupurilor. Un subiect bine cunoscut în topologia algebrică îl reprezintă problema hărții în patru culori.

topor

Unealtă manuală folosită la tăiere, despicare, așchiere și perforare. Topoarele din Epoca Pietrei reprezentau simple bucăți de piatră cărora, prin anul 30 000 î.Hr., li s-au pus cozi sau mânere de lemn. Topoarele cu lamă de cupru au apărut în Egipt prin 4000 î.Hr. și apoi au urmat lamele de bronz și, în final, cele de fier. Toporul cu lamă de fier din Evul Mediu, pentru tăiat lemne, a făcut posibile defrișările pe arii extinse din Europa și din cele două Americi. Deși toporul a pierdut o mare parte din rolul său istoric, odată cu apariția ferăstraielor electrice sau a altor mașini, mai este încă o unealtă cu multe întrebuințări.

Tora *sau* Pentateuh

În iudaism, revelații divine în fața poporului lui Israel; mai exact, primele cinci cărți ale Bibliei: *Geneza, Exodul, Leviticul, Numerii și Deuteronomul.* Prin tradiție au fost atribuite lui Moise, dar savanții au arătat că au fost scrise și compilate la o dată mult mai târzie, probabil în sec. IX–V î.Hr., deși proveneau din tradiții mult mai vechi. Papirusul Torei (Sefer Tora) este ținut în arca sinagogii, un dulap amplasat, pe cât posibil, pe zidul cel mai apropiat de Ierusalim. Termenul Tora (dar nu Pentateuh) se aplică deseori întregii Scripturi ebraice (de ex. ultimele cărți ale Vechiului Testament) sau, mai general, acelora din literatura sacră evreiască și din tradiția orală.

torana

Poartă indiană, de obicei din piatră, care marchează intrarea într-un sanctuar budist sau stupa, sau într-un templu hindus. În mod tipic, torana este alcătuită din doi stâlpi care au deasupra două sau trei grinzi transversale ce se extind dincolo de stâlpi pe ambele părți. Fiind foarte asemănătoare cu o construcție din lemn, torana este deseori acoperită de la vârf până la bază de o sculptură desăvârșită. Cele patru torana ale marii stupe de la Sanchi sunt exemple monumentale de poartă indiană. *Vezi și* torii.

torcător

Mașină folosită la filarea, răsucirea și bobinarea fibrelor textile. Inventat în anii 1730 de către Lewis Paul și John Wyatt, torcătorul funcționa prin trecerea bumbacului sau a lânii printre perechi succesive de role care se roteau din ce în ce mai repede. A fost înlocuit ulterior de torcătorul cu apă inventat de R. Arkwright.

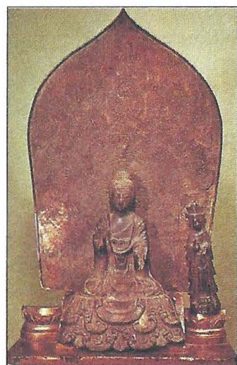
Tordesillas, Tratatul de la ~

(07.06.1494)

Înțelegere între Spania și Portugalia având ca scop aplanarea conflictelor pe teritoriile explorate de călătorii de la sfârșitul sec. XV. În 1493, papa Alexandru VI a dat Spaniei toate pământurile de la V de linia de 100 de leghe în V Insulelor Capului Verde, în schimbul unui angajament ca Spania să creștineze popoarele din Lumea Nouă; expedițiile portugheze urmau să dețină teritoriile din E. La Tordesillas (un sat din Spania), trimișii din Spania și Portugalia au mutat acea linie spre V, permițând Portugaliei să ceară Brazilia când aceasta a fost descoperită, în 1500.

Tori, stilul ~

În arta japoneză, stil de sculptură apărut în timpul perioadei Asuka (552–645 d.Hr.) și care a durat până în perioada Nara (710–784 d.Hr.). Fiind derivat din stilul chinez al dinastiei Wei de Nord (386–534 d.Hr.), stilul Tori a fost numit după un sculptor de origine chineză, a cărui singură operă cunoscută este triada budistă (623 d.Hr.). Lucrările în stilul Tori sunt caracterizate de

Shaka cu slujitorii săi, triadă din bronz în stil Tori (statueta din stânga pierdută), perioada Asuka, 623 d.Hr.; Horyu-ji, Nara, Japonia

HORYU-JI, NARA, JAPONIA

torii în insula Itsuku, Japonia

© GETTY IMAGES

corpuri zvelte, elegante, sculptorul acordând o atenție deosebită liniei veșmintelor. Este, de asemenea, caracterizată și de tendința de aplatizare a figurii personajelor care sunt reprezentate șezând cu picioarele încrucișate și cu robe largi curgând în falduri geometrice.

torii

Poartă simbolică marcând intrarea în sanctuarele shintoiste sau în alte locuri sacre din Japonia. Cunoaște multe variații, dar este alcătuită în general din doi stâlpi cilindrici uniți, în vârf, de o grindă rectangulară care se extinde dincolo de stâlpi pe fiecare parte și cu o a doua grindă puțin mai jos. Grinda de deasupra se curbează de obicei în sus. Unii cercetători asociază torii cu torana indiană, alții cu porțile manciuriene și chineze. Torii este adesea pictată în roșu și indică hotarul dintre spațiul sacru și cel profan.

Torino

Oraș, 857 433 loc. (2001), situat în regiunea Piemont, NV Italiei. Situat pe fluviul Pad, a fost fondat de antica populație ligură a taurinilor. Distrus parțial de Hannibal în 218 î.Hr. Colonie militară romană în timpul împăratului Augustus. Parte a ducatului lombard în sec. VI, a devenit capitală în timpul lui Carol cel Mare (742–814 d.Hr.). A trecut sub stăpânirea Casei de Savoia în 1046. Capitală a Regatului Sardiniei în 1720, a fost ocupat de francezi în timpul războaielor napoleoniene. Centrul politic și intelectual al mișcării Risorgimento, a constituit prima capitală a Italiei unite (1861–1865). În Al Doilea Război Mondial a suferit pagube însemnate de pe urma raidurilor aeriene ale Aliaților, dar a fost reconstruit. Este centrul industriei de automobile a Italiei și centru internațional al modei. Catedrala de aici, construită în sec. XV, găzduiește, din sec. XVI, giulgiul din Torino.

Torino, giulgiul din ~

Bucată de pânză despre care s-a susținut timp de secole că ar fi giulgiul în care a fost îngropat Iisus. Din 1578 este păstrat în capela regală a catedralei San Giovanni Battista, din Torino, Italia. Giulgiul măsoară 4,42 m pe 1,13 m și se pare că păstrează imaginea frontală și dorsală a unui om slab, cu ochii cufundați în orbite. Imaginea conține semne care corespund stigmatelor și pete despre care se presupune că ar fi sânge. A fost descoperit în 1354 și expus în 1389, la început ca reprezentare a adevăratului giulgiu și apoi ca obiect original. În 1988, teste efectuate independent au arătat ca țesătura a fost făcută pe la anii 1260–1390. Teste efectuate ulterior sugerează că giulgiul ar putea să fie mult mai vechi, posibil chiar din sec. I d.Hr.

Tormé, Mel (vin Howard)

(13.09.1925, Chicago, Illinois, SUA – 05.06.1999, Los Angeles, California)

Cântăreț și compozitor din Statele Unite, unul dintre cei mai multilaterali cântăreți de cântec popular și de jazz din America. Și-a început cariera bătând la tobe și cântând cu formația Chico Marx (1942–1943). Ansamblul său vocal, Mel-Tones, a apărut cu Artie Shaw (1945–1946). Tormé a devenit unul dintre cei mai mari interpreți de balade și ritm de jazz, fiind capabil să improvizeze melodii inspirate. În calitate de compozitor este cunoscut pentru *The Christmas Song.* Timbrul său vocal se reflectă în porecla ce i-a fost dată, „ceața catifelată".

tornadă

Furtună violentă de presiune joasă, cu un diametru relativ mic, dar cu vârtejuri foarte rapide și cu o forță foarte puternică aproape de centru. Presiunea relativ mică în centrul tornadei cauzează răcire și condens, făcând furtuna vizibilă ca o coloană de nori ce se învârte, numită pâlnie. În mod normal, tornadele înaintează cu cca 50–65 km/h. Vânturile din jurul vortexului ating o medie de 500 km/h și se știe că pot ajunge la 800 km/h. De obicei, tornadele se formează în grup.

Torne *în suedeză* Torneälv

Cel mai nordic râu din Suedia. Izvorăște din lacul Torne de lângă coasta norvegiană,

curge în partea de SE și S pe o distanță de 570 km, spre Golful Botnic. Cursul inferior este rapid și nenavigabil și formează o secțiune a graniței dintre Suedia și Finlanda. Este cunoscut pentru somonul din apele sale.

Toronto

Oraș, 4 682 897 loc. (2001) în zona metropolitană, centrul administrativ al provinciei Ontario, Canada. Este al treilea oraș ca mărime din Canada; se întinde pe malul de N al lacului Ontario. Inițial, a fost locuit de triburile seneca; este situat pe locul fostului centru comercial al francezilor, constituit în cca 1750. A fost fondat în 1793 sub denumirea York, de către americanii loiali britanicilor. Trupele Statelor Unite l-au asediat de două ori în timpul Războiului din 1812. În 1834 a primit statutul de oraș și numele actual. A devenit capitala regiunii Ontario în 1867. În 1954 a format o municipalitate cu orașele vecine Etobicoke, East York, North York, Scarbourough și York. Este centrul financiar și comercial al Canadei, sediul Bursei și un important centru internațional de comerț, cu acces la navigația pe Atlantic prin sistemul de canale St. Lawrence și spre porturile principale din Statele Unite prin Marile Lacuri. Produce mai bine de jumătate din bunurile Canadei. Imigrația intensă (1950–1990) a adus o varietate de culturi străine care l-a transformat în unul dintre orașele cele mai pline de viață de pe continent. Este sediul Turnului CN, al Hockey Hall of Fame și al Expoziției Naționale Canadiene. Instituțiile sale educaționale includ Universitatea Toronto (1827) și Universitatea Victoria (1836).

Toronto, Universitatea ~

Universitate de stat din Toronto, Canada. A fost fondată în 1843 și reorganizată în 1853 și 1887. Cuprinde nouă colegii pentru studenți, trei universități foste independente, dar acum federale, patru colegii teologice afiliate și numeroase alte unități academice. Oferă grade de licență în toate disciplinele importante. Printre unitățile sale de cercetare se numără centrele pentru studiul culturii, al societății și al religiei medievale din Rusia și E Europei, al relațiilor internaționale, al literaturii comparate, al ingineriei biomedicale, al istoriei științei și tehnologiei, și al științei aerospațiale. Numărul de studenți este de cca 55 000.

Toronto Star, The ~

Ziar canadian. Înființat în 1892 de 25 de tipografi care-și pierduseră slujbele într-o dispută de muncă, a devenit prosper după cumpărarea lui în 1899 de către un grup de cetățeni și a menținut o înfățișare editorială liberală, pledând pentru schimbare socială; promova naționalismul canadian și o mai mare prezență în afacerile internaționale. Și-a fondat propria stație radio în 1922. Opoziția sa față de nazism l-a transformat în primul ziar nord-american interzis în Germania nazistă.

torpilă

Proiectil în formă de țigară cu propulsie proprie sub apă, lansat dintr-un submarin, vapor sau aeroplan și destinat să explodeze la contactul cu carcasele vaselor de la suprafață și cu submarinele. Conține dispozitive pentru a controla adâncimea și direcția și un detonator plin cu exploziv. La origine, cuvântul se referea la oricare încărcătură explozivă, inclusiv arma cunoscută azi sub numele de mină subacvatică. Prima torpilă modernă (1866) avea 8 kg de încărcătură cu dinamită în vârful său și era pusă în mișcare de un motor cu compresie de aer cu un singur propulsor; bătaia sa era de 180–640 m. Torpilele au fost folosite de submarine în ambele războaie mondiale, când multe nave comerciale au fost scufundate de submarinele germanilor. Torpilele sunt, în prezent, propulsate de motoare electrice cu baterie.

torpilă-de-mare

Denumire comună pentru speciile de rechini-turtiți din familiile *Torpedinidae*, *Narkidae* și *Temeridae*, care produc șocuri electrice. Sunt răspândiți în lumea întreagă, în mările din regiunile calde și temperate, în special în apele puțin adânci, dar unii (genul *Benthobatis*) preferă adâncimi mai mari de 900 m. Trăiesc pe fundul apei, deplasându-se lent, și se hrănesc cu pești și nevertebrate. Lungimea variază de la mai puțin de 30 cm până la aproape 1,8 m și au coadă scurtă și puternică. Au tegumentul neted și moale, corpul în forma unui disc sau aproape circular, constituit pe seama capului și înotătoarelor pectorale. Torpilele-de-mare sunt inofensive, cu excepția cazurilor în care sunt atinse. Organele electrice, alcătuite din țesut muscular modificat, se găsesc

torpilă-de-mare (*Narcine brasiliensis*)

DOUGLAS FAULKNER

la nivelul discului, aproape de cap. Șocul provocat de aceste organe, care poate ajunge până la 220 de volți, suficient de puternic pentru a doborî un om adult, este folosit pentru apărare, localizare senzorială și capturarea prăzii.

Torquemada, Tomàs de

(1420, Valladolid, Spania – 16.09.1498, Ávila, Castilia)

Primul mare inchizitor din Spania (1487–1498). A fost stareț dominican și a devenit preot și consilier al lui Ferdinand V și al Isabelei I. A condus Inchiziția spaniolă, impunând persecutarea evreilor, a maurilor și a altora identificați ca eretici, vrăjitori sau criminali. Pentru a obține dovezi era folosită tortura; aproape 2 000 de oameni au fost arși pe rug în timpul lui Torquemada. Probabil că i-a influențat pe Ferdinand și Isabela în decizia lor de a-i izgoni pe evrei din Spania (1492). Numele său a devenit sinonim cu fanatismul crud al Inchiziției.

Tomàs de Torquemada, litografie

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ, MADRID

Torres

Strâmtoare între insula Noua Guinee și peninsula Cape York din Australia. Leagă Marea Coralilor de Marea Arafura. A fost descoperită în 1606 de către navigatorul spaniol Luis Vaez de Torres. Are aproape 130 km lățime; are multe recife, bancuri de nisip și insule, inclusiv Insulele Strâmtorii Torres, și este dificil de navigat.

Torres, Insulele Strâmtorii ~

Grup insular în strâmtoarea Torres care desparte Australia de Noua Guinee. Sunt locuite de un amestec de polinezieni, melanezieni și aborigeni. Regiune administrativă a statului Queensland, Australia, insulele se împart în trei grupuri: insulele de V (relief înalt, pietros și sterp), centrale (de corali) și de E (vulcanice, cu o vegetație densă). Fiecare își are propriul guvern. Insulele pot fi rămășițe ale unui pod de pământ care unea cândva Asia cu Australia. Au fost anexate la Queensland în anii 1870. Pescuitul de perle și peștele, precum și turismul sunt principalele surse de venit.

Torres Quevedo, Leonardo

(28.12.1852, Santa Cruz de Iguña Molledo, Cantabria, Spania – 18.12.1936, Madrid)

Om de știință spaniol. În 1890 a inventat un dispozitiv electromagnetic capabil să joace șah. Deși nu juca întotdeauna cele mai bune mișcări și uneori îi lua mai mult timp decât unui jucător uman să câștige, a demonstrat capacitatea mașinilor de a fi programate și a marcat începuturile cercetării în dezvoltarea inteligenței artificiale.

Torres, Bodet Jaime

(17.04.1902, Ciudad de México, Mexic – 13.05.1974, Ciudad de México)

Poet, romancier, pedagog și om politic mexican. A deținut diverse funcții diplomatice și guvernamentale, inclusiv pe cea de ministru al educației publice (1943–1946) și de ministru al afacerilor externe (1946–1948). Stilul său poetic a fost supus de timpuriu influenței modernismului, revenind adesea la temele singurătății, la căutarea identității și la aspirația către moarte. *Cripta* (1937) include cele mai importante poeme ale sale. Versurile sale au fost adunate sub titlul *Opera poetică* (Obra poética, 1967). Dintre cele șase romane publicate între 1927 și 1937, *Sombras* (1937) este considerat cel mai bun. Fiind bolnav de cancer, s-a sinucis.

Torricelli, Evangelista

(15.10.1608, Faenza, Romagna – 25.10.1647, Florența)

Fizician și matematician italian, inventator al barometrului. A fost secretarul lui Galileo în ultimele trei luni de viață ale acestuia și a fost numit să-l succeadă în Academia Florentină. Doi ani mai târziu, urmând o sugestie a lui Galileo, a umplut

un tub din sticlă de 1,2 m lungime cu mercur și a întors tubul într-o farfurie. A observat că o parte din mercur nu a curs și că spațiul de deasupra mercurului din tub era vid. După multe observații a ajuns la concluzia că variația înălțimii mercurului de la o zi la alta era cauzată de schimbările de presiune atmosferică. Nu și-a publicat niciodată descoperirile. Activitatea sa în domeniul geometriei a ajutat la dezvoltarea ulterioară a calculului integral.

Torrijos (Herrera), Omar

(13.02.1929, Santiago de Veragua, Panamá - 01.08.1981, lângă Penonomé)

Dictator din Panamá (1968–1978). A intrat în Garda Națională în 1952, după efectuarea studiilor militare în Venezuela și Statele Unite, a fost ridicat la gradul de general și a venit la putere în 1968, printr-o lovitură de stat. Naționalist și populist, a fost unul dintre puținii conducători latino-americani care l-au vizitat pe Fidel Castro în Cuba, deși, pe plan intern, i-a reprimat pe militanții de stânga și pe studenți. În 1977 și-a îndeplinit dezideratul suprem, atunci când președintele Jimmy Carter a semnat două tratate prin care era de acord să transfere Canalul Panamá și zona canalului către autoritățile panameze, începând cu 1999. A murit într-un accident de avion în timpul unei inspecții militare.

Tórshavn

Oraș portuar, 16 673 loc. (2000), și capitala Insulelor Feroe, în Danemarca. Situat în insula Strømø, a fost fondat în sec. XIII. În Al Doilea Război Mondial, britanicii l-au ocupat ca punct de apărare împotriva forțelor germane în Danemarca. Aici trăiește aproape o treime din populația Insulelor Feroe. Ocupațiile principale sunt piscicultura și industria textilă.

tortură

Producere a unei dureri fizice sau psihice insuportabile. De-a lungul istoriei, tortura a fost folosită ca pedeapsă, în scopul de a constrânge și a intimida și pentru a obține mărturii și informații. O practică des întâlnită în Antichitate, folosită de greci și romani, tortura a fost apărată de Aristotel, însă Cicero, Seneca și Sf. Augustin i s-au opus. Folosirea torturii a început să se extindă în sec. XII, în Europa, iar de la mijlocul sec. XIV și până în sec. XVIII a constituit o parte obișnuită a procedurilor juridice în majoritatea țărilor europene. Biserica Romano-Catolică a susținut folosirea torturii de către Inchiziție, în cazurile de erezie. Instrumentele comune erau: *strappado* (corpul era atârnat de mâinile legate la spate și lăsat apoi să cadă în repetate rânduri), masa de tortură (pentru întinderea membrelor și a corpului) și menghina (pentru zdrobirea degetelor). Din 1800 tortura a devenit ilegală în majoritatea țărilor europene, dar practica a redevenit obișnuită în sec. XX, mai ales în Germania nazistă și în Uniunea Sovietică; mai este încă practicată în America Latină, în Africa și în Orientul Mijlociu. În 1984, Națiunile Unite au adoptat o convenție internațională împotriva torturii și a altor tratamente crude, inumane și degradante. La începutul sec. XXI, 130 de țări adoptaseră această convenție. Credința că doar sadicii ar putea tortura a fost pusă sub semnul întrebării de un studiu din Statele Unite, din anii 1960, care a demonstrat că și oamenii obișnuiți ar putea fi ușor convinși să provoace durere altora.

torțel

Viță parazită (*vezi* parazitism) răsucită, fără frunze, din genul *Cuscuta* (familia *Cuscutaceae*), ce include peste 150 de specii întâlnite în toate regiunile temperate și tropicale. Tulpinile, asemănătoare sforilor, pot fi galbene, portocalii, roz sau maro. Multe specii au fost aduse odată cu plantele-gazdă în regiuni noi. Torțelul nu conține clorofilă, absorbind apa și hrana prin organe numiți haustori, asemănători rădăcinilor, care penetrează țesutul plantei-gazdă, putând chiar s-o ucidă. Torțelul poate crea pagube recoltelor de trifoi, alfalfa, in, hamei și fasole. Cel mai bun mod de prevenire este smulgerea manuală a plantei și prevenirea introducerii ei accidentale.

tory

Membru al unui grup politic din Anglia, mai ales în sec. XVIII. Termenul, irlandez la origine, desemna inițial o persoană în afara legii; numele a fost folosit ca insultă pentru cei care au susținut dreptul ereditar al lui Iacob, duce catolic de York (ulterior Iacob II), de a urma la tronul Angliei, cărora li se opuneau whigs (1679). Mai târziu, însă, aripa tory și-a modificat doctrina privind absolutismul dreptului divin. Au reprezentat opoziția, formată mai ales din mica nobilime de țară, împotriva toleranței religioase și a amestecului străin. Puterea

lor politică s-a diminuat, după ce, în 1715, vicontele Bolingbroke, un lider tory, a fugit în Franța. Au supraviețuit ulterior în cadrul mișcării eșuate a iacobiților. După 1784, William Pitt cel Tânăr a devenit lider al unui nou Partid Tory, reprezentând mica nobilime de țară, negustorii și administratorii. După 1815, partidul a devenit, treptat, Partidul Conservator, ai cărui membri sunt numiți încă „tories".

Tosa

Regiune a insulei japoneze Shikoku, a cărei istorie datează cel puțin din perioada Heian, când Ki no Tsurayuki (868?–945 d.Hr.?), editor al primei antologii de poezie japoneză comandată de împărat, a scris un jurnal imaginar inspirat din experiențele sale de guvernator în Tosa. În 1571 a devenit domeniu unificat (han) al cărui daimyo s-a opus lui Tokugawa Ieyasu; această dușmănie istorică a devenit importantă în timpul Restaurației Meiji (1868), când samuraii din Tosa, ca și cei din Satsuma și Choshu, au ajutat la îndepărtarea shogunatului Tokugawa. *Vezi și* Itagaki Taisuke.

Toscana

Regiune autonomă în V Italiei centrale. Centrul administrativ: Florența. Suprafața: 22 992 kmp; 3 460 835 loc. (2001). Colonizată de etrusci pe la 1000 î.Hr., a fost cucerită de romani în sec. III î.Hr. Ducat lombard în sec. VI. În sec. XII–XIII cuprindea mai multe orașe-stat independente, care au fost unite ulterior, sub conducerea ducilor de Medici la Florența. A fost cedată casei de Lorena în 1737 și Sardiniei și regatului Italiei în anii 1860. A suferit pierderi considerabile în Al Doilea Război Mondial și inundații puternice în 1966. Printre resursele minerale din această zonă se numără cunoscuta marmură de Carrara; cele mai importante produse agricole sunt măslinele, uleiul de măsline, vinurile și zootehnia. În centrele istorice, cum sunt Florența și Pisa, se practică turismul.

Toscanini, Arturo

(25.03.1867, Parma, Italia – 16.01.1957, New York, SUA)

Dirijor italian. A intrat la Conservator la 9 ani, studiind violoncelul, pianul și compoziția. Și-a început viața profesională ca violoncelist. După înlocuirea unui dirijor bolnav în *Aida* de Giuseppe Verdi (Buenos Aires, 1886), a dirijat la diverse teatre de operă, inclusiv la premierele pentru *Paiațe* (I Pagliacci, 1892) și *Boema* (La Bohème, 1896). A fost numit director muzical la teatrele La Scala (1898) și Metropolitan Opera (1908). Renumit mai ales pentru interpretările date operelor lui Verdi și simfoniilor lui Beethoven, a oferit și spectacole remarcabile din muzica lui Richard Wagner. A fost dirijorul orchestrei simfonice a Filarmonicii din New York între 1928 și 1936. În 1930 a devenit primul dirijor de la Bayreuth care nu era german, dar a încetat să mai dirijeze în Germania ca protest împotriva politicii naziste. Orchestra NBC s-a constituit special pentru el, în 1937, și a dirijat-o până la retragerea sa, în 1954.

Tosefta

Adăugiri la compilația *Mishna*, cca 300 d.Hr. *Tosefta* constă în legi atribuite autorităților menționate de *Mishna* și, în general, urmează subiectele și structurarea din *Mishna*. Ambele lucrări s-au datorat efortului savanților evrei care au lucrat mai ales în Palestina, au adunat, au evaluat și au corelat majoritatea tradițiilor importante dintr-o vastă și eterogenă masă documentară existentă încă din timpul lui Ezra (cca 450 î.Hr.). *Tosefta* era, probabil, destinată să completeze *Mishna*, păstrând materialul care părea marginal sau contradictoriu.

Tostig

(m. 25.09.1066, Stamford Bridge, Yorkshire, Anglia)

Conte anglo-saxon de Northumbria. A avut puternice legături cu Norvegia și a devenit conte de Northumbria în 1055; severitatea sa în supunerea sălbaticului district nordic a dat naștere la revolta din 1065. Rebelii au câștigat sprijinul la Oxford al fratelui lui Tostig, ducele Harold (ulterior Harold II), și Tostig a plecat în exil. Și-a oferit serviciile lui William I Cuceritorul și a jefuit coasta engleză, apoi s-a alăturat regelui Norvegiei Harald III Sigurdsson în invazia sa asupra Angliei. A fost ucis când fratele său Harold a învins armata invadatoare la Stamford Bridge.

totalitarism

Formă de guvernământ care subordonează toate aspectele vieții cetățenilor săi autorității statului, având un singur lider carismatic ca autoritate supremă. Termenul a fost inventat la începutul anilor 1920 de către Benito Mussolini, dar totalitarismul a existat de-a lungul istoriei în întreaga lume (de ex., dinastia Qin, în China). Se

distinge de dictatură și autoritarism prin înlocuirea tuturor instituțiilor politice și a tuturor tradițiilor vechi legislative și sociale cu unele noi, pentru a satisface cerințele statului, care, de obicei își fixează obiective mărețe. Violența organizată, pe scară largă, poate fi legitimată de stat. Poliția operează fără constrângerea legilor și a regulilor. Acolo unde urmărirea obiectivelor statului este singurul fundament ideologic pentru un asemenea guvern, atingerea acestor obiective nu poate fi niciodată recunoscută. *Originile totalitarismului* (1951), scrisă de Hannah Arendt, este lucrarea clasică despre acest subiect.

totemism

Complex de idei și practici bazate pe credința în rudenia sau în relația mistică dintre un grup (sau individ) și un obiect natural, precum un animal sau o plantă. Termenul derivă de la cuvântul ojibwa *ototeman*, semnificând o relație de sânge. O societate este considerată totemică dacă este împărțită într-un număr aparent fix de clanuri și fiecare dintre acestea are o relație specifică cu o specie animată sau neanimată (totem). Un totem poate fi un animal fioros sau respectat ori o plantă comestibilă. Este asociat, în mod frecvent, cu miturile originare și cu moralitatea instituită; este aproape întotdeauna însoțit de tabuuri de evitare sau de contact strict ritualizat. Totemul, tabuul și exogamia par să fie inextricabil îmbinate. *Vezi* stâlp totemic.

totonac

Amerindieni din zona central-estică a Mexicului. Unii trăiesc în regiuni muntoase, reci și ploioase, alții în șesurile toride și umede. Ambele grupuri sunt formate din fermieri. Cei de la munte fac negoț ambulant, dar câștigă și din muncă plătită sub formă de salarii și, în afara sezonului, muncesc deseori în fermele de la șes. Majoritatea își lucrează propriul pământ și fac muncile necesare pe pământul ce se află în posesia satului. Sunt romano-catolici, religie pe care au adaptat-o credințelor lor tradiționale.

Toulon, Asediul ~

(28 august-19 decembrie 1793)

Confruntare militară în războaiele revoluționare franceze. În august, regaliștii francezi au predat baza navală și arsenalul din Toulon, Franța, unei flote anglo-spaniole. Armata revoluționară franceză a inițiat un asediu pentru a redobândi portul orașului și, după luni de pregătire, au luat cu asalt forturile aliate care comandau ancorarea. O baterie de arme franceze, comandată de tânărul Napoleon Bonaparte, a deschis focul asupra flotei britanice și a forțat-o să părăsească portul. Trupele britanice și spaniole au aruncat în aer arsenalul și au incendiat 42 de nave franțuzești înainte de plecare. Pentru rolul-cheie în obținerea victoriei, Napoleon a fost promovat la gradul de general de brigadă.

Toulouse *în Antichitate* Tolosa

Oraș, 761 090 loc. în zona metropolitană (2004), situat în S Franței, pe Garonne. A fost fondat în timpuri străvechi, iar în 106 î.Hr a fost cucerit de romani de la locuitorii celți. După 778 d.Hr. a devenit reședința feudală a conților din Toulouse. În sec. XVI, protestanții au fost masacrați acolo în timpul războaielor religioase. În 1814 a fost scena victoriei britanicilor împotriva francezilor în ultima bătălie din Războiul Peninsular. Este nod feroviar și port la canal; constituie un centru al industriei aviatice franceze. Aici se află multe construcții istorice, inclusiv o catedrală gotică, o bazilică romană și mormântul Sf. Toma d'Aquino. Universitatea, fondată în 1229, este una dintre cele mai vechi din lume.

Toulouse-Lautrec (-Monfa), Henri (-Marie-Raymond) de

(24.11.1864, Albi, Franța - 09.09.1901, Malromé)

Pictor și grafician francez. S-a născut într-o veche familie aristocratică; a început să studieze arta în lunga perioadă de convalescență după ce ambele picioare i-au fost fracturate în accidente diferite (1878, 1879), care i-au cauzat dificultăți motorii. În 1881 a hotărât să devină artist; după terminarea studiilor și-a deschis un studio în cartierul Montmartre din Paris, iar în 1884 și-a început viață boemă printre cafenele, cabarete, spectacole și artiști. A surprins în opera sa efectul mișcării dansatorilor, a interpreților de circ și a altor interpreți prin simplificarea contururilor și prin juxtapunerea culorilor intense; rezultatul a fost o artă pulsând de viață și de energie. Litografiile sale au fost printre cele mai importante, iar posterele sale memorabile l-au ajutat să definească posibilitățile genului. Lucrările sale sunt adesea satire profunde, dar era capabil și

de multă compasiune, după cum reiese din studiile sale despre prostituate (de ex. *Le Salon*, 1896). Stilul său extraordinar l-a ajutat să definească evoluția artei de avangardă pentru deceniile următoare. Alcoolic notoriu, a murit la 36 de ani.

Toungoo, dinastia ~

Casă domnitoare în Myanmar, din sec. XV sau XVI până în sec. XVIII. Fondatorul imperiului este considerat a fi regele Minkyinyo (d. 1486–1531) și fiul său Tabinshwehti (d. 1531–1550), care și-a extins imperiul și l-a unificat într-o singură entitate statală. Cumnatul lui Tabinshwehti, Bayinnaung (1551–1581), a extins stăpânirea dinastiei ajungând să includă Laosul și Siamul. Nici unul dintre conducători nu a reușit vreodată să cucerească Arakan (în S Myanmar), în ciuda încercărilor lui Tabinshwehti, Bayinnaung și ale altora. Imperiul s-a dezintegrat treptat, după moartea lui Bayinnaung, dar dinastia s-a menținut la putere până în 1752.

Touraine

Regiune istorică din NV Franței centrale. Include fosta provincie Touraine; capitala acesteia a fost la Tours. În timpul romanilor, a fost locuită de galii turonezi. În sec. V d.Hr. a fost încorporată regatului vizigot și a trecut, apoi, sub stăpânirea francilor în 507 d.Hr. A fost disputată de diverse puteri de-a lungul secolelor, dar a trecut sub influența franceză la începutul sec. XIII. A început să decadă în cca 1700 și provincia a fost desființată în 1789, în timpul Revoluției Franceze. Regiunea, care include valea fluviului Loara, cunoscută pentru magnificele sale castele, este uneori numită Grădina Franței.

Touré, (Ahmed) Sékou

(09.01.1922, Faranah, Guineea Franceză - 26.03.1984, Cleveland, Ohio, SUA)

Primul președinte al Guineei (1958–1984) și om politic de frunte din Africa. Touré, care se pretindea descendent al lui Samori Turé, a contribuit la campania pentru independență din Guineea din 1958. A susținut activ programul lui Kwame Nkrumah pentru unitatea africană și i-a acordat azil lui Nkrumah în 1966. A fost membru al Organizației Unității Africane (acum Uniunea Africană), fiind considerat, la nivel internațional, drept un conducător islamic moderat. După o invazie fără succes a vecinilor din Guineea Portugheză (acum Guineea-Bissau), în 1971 a impus măsuri aspre și a condus cu autoritate.

Tourette, sindrom ~

Boală neurologică rară care cauzează ticuri repetate, motorii și vocale. Este denumită după Georges Gilles de la Tourette, care a descris-o în 1885; boala se întâlnește pretutindeni în lume; este, de obicei, ereditară, începe, în general, la vârsta de 2 până la 15 ani și se manifestă cu o frecvență de trei ori mai mare la bărbați decât la femei. În 80% din cazuri ticurile motorii sunt cele care apar mai întâi, în restul cazurilor fiind neputința de a pronunța corect sunetele. Repetarea cuvintelor auzite și repetarea spontană a cuvintelor pronunțate de altcineva sunt două simptome distincte. Printre alte ticuri vocale se numără emiterea unor sunete fără înțeles. Ticurile motorii pot fi practic neobservate; cele mai complexe pot apărea intenționat (de ex. săritul, bătaia din palme). Somnul, concentrarea intensă și exercițiile fizice intense sunt eficiente pentru a suprima ticurile; stresul emoțional le agravează. Spre deosebire de alte tulburări psihiatrice, sindromul Tourette are origine neurologică și poate fi ameliorat cu medicamente. Boala ar putea avea legătură și cu neurotransmițătorii cerebrali, însă cauza principală rămâne neclară.

Tourneur, Cyril

(1575 - 28.02.1626, Kinsale, County Cork, Irlanda)

Dramaturg englez. S-a consacrat literaturii în anii tinereții; după cca 1613 a intrat în guvern. Este celebru mai ales pentru *Tragedia ateului* (The Atheist's Tragedie, 1611), o dramă în versuri, bogată în imagini macabre. Ar putea fi autorul cărții *Tragedia răzbunătorului* (The Revenger's Tragedie, 1607), adesea atribuită lui Thomas Middleton; deși a fost scrisă mai devreme decât *Tragedia ateului*, aceasta este mai matură în structură și de o strălucire sumbră. A scris, de asemenea, satira poetică *Metamorfoza transformată* (The Transformed Metamorphosis, 1600).

Tours

Oraș, 136 942 loc. (2006) din NV Franței centrale. A fost locuit de triburile galice înainte de cucerirea romană. În sec. III d.Hr. a devenit sediu episcopal, dar comunitatea creștină a rămas restrânsă până când Sfântul Martin a devenit episcop în sec. IV d.Hr.; o bazilică magnifică a fost

ridicată deasupra mormântului său la sfârșitul sec. V, care a atras pelerini timp de sute de ani. În sec. V a devenit parte din domeniul franc; în 732 d.Hr., Carol Martel i-a învins pe invadatorii mauri în Bătălia de la Tours/Poitiers. Sub Alcuin s-a dezvoltat ca bine-cunoscut centru de învățământ. Deși a prosperat în Evul Mediu, a decăzut odată cu emigrarea protestanților hughenoți, în sec. XVII. A fost sediul guvernului francez în timpul asedierii Parisului (1870), în Războiul franco-prusian. Este centrul turistic principal pentru valea Loarei; conține rămășițele vechii bazilici a Sf. Martin. A fost locul de naștere a lui Honoré de Balzac.

Tours/Poitiers, Bătălia de la ~
(octombrie 732 d.Hr.)

Victorie a armatei france conduse de Carol Martel asupra invadatorilor musulmani din Spania. Carol a condus trupele france împotriva armatei musulmane, căutând să câștige controlul asupra regiunii Aquitaine. Conducătorul arab Abd-al-Rahman al-Ghafiqi a fost ucis și arabii s-au retras. Bătălia a fost parte din campania declanșată de Carol împotriva musulmanilor din sud și nu a fost decisivă. A marcat, totuși, sfârșitul invaziilor musulmane pe teritoriul francilor. Victoria francilor a mărit prestigiul lui Carol și pe cel al familiei sale, Carolingienii (*vezi* dinastia Carolingienilor).

Toussaint-Louverture
născut François Dominique Toussaint
(1743, Bréda, lângă Cape François, Saint-Domingue - 07.04.1803, Fort-de-Joux, Franța)

Conducător al mișcării haitine pentru independență în timpul Revoluției Franceze. S-a născut sclav, dar a fost eliberat în 1777. În 1791 s-a alăturat rebeliunii sclavilor și, curând, și-a strâns o armată proprie pe care a antrenat-o pentru războiul de gherilă. Când Franța și Spania au declanșat război în 1793, el și alți comandanți negri s-au alăturat spaniolilor, dar, în 1794, s-au aliat cu francezii, deoarece Franța abolise recent sclavia, spre deosebire de Spania. Revolta sa a creat prima națiune independentă în America Latină. S-a ridicat în grad de la guvernator-adjunct la guvernator-general în Saint-Domingue și, treptat, a scăpat de superiorii francezi. Tratatele cu britanicii au asigurat retragerea acestora; a inițiat relații comerciale cu aceștia și cu SUA. În 1801 și-a îndreptat atenția către Santo Domingo, porțiune din Hispaniola controlată de spanioli, alungând spaniolii și eliberând sclavii de acolo. A devenit guvernator-general pe viață. A fost înlăturat de către francezi în 1802 și a murit în Franța. *Vezi* J.-J. Dessalines.

Towada

Lac în N provinciei Honshū, în Japonia. Ocupă un crater vulcanic și are 44 km în circumferință. Este cel de-al treilea lac din Japonia, ca adâncime, cu 334 m adâncime la centru. Este amplasat în Parcul Național Towada-Hachimantai, o cunoscută zonă de agrement.

To-wang *sau* Togtokhtör

Prinț mongol din sec. XIX. S-a opus stăpânirii manciuriene și a dorit independența Mongoliei față de China. S-a ocupat de educație, a fondat o școală primară accesibilă oamenilor de rând, a cerut să fie traduse cărțile budiste în mongolă și a adunat sfaturi practice pentru ciobani într-o carte care a circulat printre aceștia. Pentru a diversifica economia, a încurajat practicarea agriculturii, industria textilă și producerea obiectelor din lână. Planul său de a construi un templu central care să înlocuiască cele 11 temple locale existente i-a întors pe oameni împotriva sa; deși autoritățile au decis în favoarea planului său, acesta nu a fost pus în aplicare.

Tower, Joan
(n. 06.09.1938, New Rochelle, New York, SUA)

Compozitoare americană. A studiat pianul din copilărie, a urmat Colegiul Bennington și și-a completat studiile muzicale la Universitatea Columbia. În 1969 a format Camera Interpreților Da Capo, pentru care a cântat la pian și a scris numeroase piese; a părăsit grupul în 1984. Este cunoscută mai ales pentru compozițiile sale orchestrale, inclusiv *Sequoia* (1981), *Fanfare for the Uncommon Woman* (1987), și *Silver Ladder* (1987). Din 1972 predă la Colegiul Bard.

Townes, Charles H(ard)
(n. 28.06.1915, Greenville, Carolina de Sud, SUA)

Fizician american. A studiat la Universitatea Furman, la Universitatea Duke și la Caltech și a lucrat în Laboratoarele Bell, înainte de a se alătura facultății de la Universitatea Columbia (1948). La începutul anilor 1950 a construit împreună cu studenții săi primul maser și a demonstrat că un dispozitiv similar care să producă lumină vizibilă

era de asemenea posibil. Pentru rolul său în inventarea maserului și mai târziu a laserului a împărțit, în 1964, Premiul Nobel cu Aleksandr M. Prohorov (1916–2002) și cu Nikolai G. Basov (1922–2001).

Townsend, familia ~

Familie de ebeniști americani din Newport, Rhode Island, din sec. XVII–XVIII. Frații Job (1699–1765) și Christopher (1701–1773) au fost prima generație implicată în fabricarea mobilierului. Fiica lui Job s-a căsătorit cu ucenicul acestuia, John Goddard (*vezi* Familia Goddard). Cinci dintre fiii lui Job și doi dintre fiii lui Cristopher au devenit ebeniști. Grupul Goddard-Townsend a fost cel mai cunoscut pentru fabricarea de mobilier cu o placă în partea anterioară (împărțită în trei casete, caseta centrală fiind adâncită față de celelalte două) împodobit cu motive decorative sculptate în formă de cochilie, de multe ori în stilul ornamental și grațios dezvoltat de Thomas Chippendale.

Townshend, legile ~

(1767)

Măsuri parlamentare britanice prin care se stabileau impozite coloniștilor americani. Seria de patru legi a impus taxe pe importurile de plumb, vopsea, sticlă, hârtie și ceai și a stabilit un comitet de comisionari vamali pentru a impune colectarea taxelor. Obligația cazării trupelor britanice a fost, de asemenea, reactivată. Coloniștii au protestat împotriva noilor măsuri ca fiind impuneri fără reprezentare și au opus rezistență. Acordurile de a renunța la importuri, încheiate între negustorii coloniali, au redus importurile britanice la jumătate în 1769. În 1770, toate taxele au fost anulate, cu excepția celei pe ceai.

Townshend (of Rainham), Viconte ~, *născut* Charles Townshend

(18.04.1675, Raynham Hall, Norfolk, Anglia - 21.06.1738, Raynham)

Om politic britanic. A preluat titlul tatălui său în 1687, s-a căsătorit cu sora lui Robert Walpole și a fost secretar de stat între 1714-1716. Împreună cu Walpole a condus Partidul Liberal și a devenit președinte al consiliului de coroană (1720). A devenit din nou secretar de stat între 1721–1730, a format Liga din Hanovra (1725), care desemna alianța dintre Anglia, Franța și Prusia împotriva Austriei și Spaniei. A demisionat deoarece Walpole, pe atunci ministru dominant, a dus o politică agresivă împotriva Austriei. Susținând reforma agricolă, Townsend a inițiat folosirea napilor în rotația recoltelor, câștigând porecla de „Townshend-nap".

toxicologie

Știință medicală care studiază natura substanțelor toxice și acțiunea lor asupra organismului. Se îmbină cu biochimia, histologia, farmacologia, patologia și cu alte domenii. Funcțiile sale s-au extins de la identificarea otrăvurilor și căutarea de tratamente la toxicologia legală (*vezi* medicină judiciară) la testarea și detectarea unui număr de noi substanțe potențial toxice, cu efect rapid, folosite la locurile de muncă, în agricultură (de ex. insecticide, alte pesticide, fertilizatori), în cosmetice, ca aditivi pentru mâncare și ca medicamente. Poate cel mai răspândit este studiul toxinelor degajate în aer, apă și sol, inclusiv clorfluorocarbon, ploaia acidă, dioxina și izotopii radioactivi.

toxicomanie *sau* dependență de droguri

Dependență fizică și/sau fiziologică de o substanță psihoactivă (ce acționează asupra creierului; de ex. alcool, narcotice, nicotină), definită prin uz continuu, în ciuda cunoașterii efectelor dăunătoare ale substanței. Dependența fizică apare când organismul prezintă toleranță la un anumit drog și cere mărirea dozei inițiale pentru obținerea efectelor dorite și pentru prevenirea simptomelor de sevraj. Dependența psihologică pare să fie mai direct legată de constituția psihologică individuală; unele persoane pot avea predispunere genetică pentru o astfel de dependență. Cele mai întâlnite forme de dependență sunt cele legate de alcool (*vezi* alcoolism), barbiturice, tranchilizante și amfetamine, precum și de stimulenți cum ar fi nicotina și cofeina. Se recomandă ca tratamentul inițial (dezintoxicarea) să se efectueze sub supraveghere medicală. Psihoterapia individuală și de grup prezintă anumite elemente critice. Asociația Alcoolicilor Anonimi sau alte asociații similare pot contribui la reușita celorlalte eforturi. Capacitatea de a recunoaște starea de dependență și voința de a o înlătura constituie primii pași necesari.

toxină

Substanță cu acțiune toxică pentru organism; termenul se referă, deseori, la

otrăvurile produse de organismele vii. Pe lângă cele produse de microorganisme precum bacterii (*vezi* bolile bacteriene), dinoflagelate și alge, există toxine în ciuperci (micotoxinele; *vezi* aflatoxina, intoxicație cu ciuperci), în plantele mai evoluate (fitotoxinele) și animale (zootoxinele sau veninul). Plantele includ zârna, din familia *Solanaceae*, cucuta otrăvitoare, degetarița, vâscul și iedera otrăvitoare. Multe dintre toxinele plantelor (de ex., piretrina, nicotina) protejează aparent producătorii împotriva anumitor animale (mai ales insecte) sau ciuperci. La animale, secreții de apărare asemănătoare pot fi larg distribuite sau concentrate în anumite țesuturi, adesea cu un „echipament" de administrare (de ex. țepi, colți). Animale precum păianjenii și șerpii folosesc veninurile pentru a prinde prada și, adesea, pentru apărare. Mulți pești și crustacee, în mod obișnuit comestibile, devin otrăvitoare după ce se hrănesc cu plante sau alge otrăvitoare. *Vezi și* antidot.

toxoid

Toxină bacteriană care a fost neutralizată, dar care încă se poate combina sau poate stimula formarea anticorpilor. În multe boli bacteriene, bacteriile produc o toxină care cauzează apariția simptomelor bolii. Încălzirea sau tratarea chimică a toxinei o transformă într-un toxoid nedăunător care apoi poate fi injectat unei persoane pentru a-i conferi imunitate în caz de infectare. Vaccinurile împotriva tetanosului și difteriei sunt toxoide.

Toynbee, Arnold (Joseph)

(14.04.1889, Londra, Anglia - 22.10.1975, York, North Yorkshire)

Istoric englez. A fost o perioadă profesor la Universitatea din Londra și la Institutul Regal de Afaceri Internaționale. A deținut, de asemenea, un post la Ministerul de Externe. Este cunoscut pentru cele 12 volume ale cărții *Studiul istoriei* (A Study of History, 1934–1961), care expun o filozofie a istoriei bazată pe analiza dezvoltării și decăderii a 26 de civilizații. Criticii lucrării contestă folosirea miturilor și a metaforelor ca fiind valori comparabile cu datele faptice și afirmă că se bazează pe o viziune asupra religiei considerată ca forță regeneratoare. Alte lucrări ale lui sunt *Procesul civilizației* (Civilization on Trial, 1948), *De la Est la Vest* (East to West, 1958), și *Elenism* (Hellenism, 1959).

Toyota Motor Corp.

Cea mai mare uzină de automobile japoneză, compania-mamă a grupului Toyota. A fost întemeiată în 1933 ca diviziune a Toyota Automatic Loom Works, Ltd. și, în 1937, a fost încorporată în Motor Toyota Corp. Ltd. De atunci, Toyota a fondat câteva companii înrudite, inclusiv Toyoda Machine Works Ltd. (1941) și Toyota Auto Body Ltd. (1945). În anii 1960–1970, compania s-a extins rapid, exportând un număr mare de mașini pe piețele străine. Numele de acum a fost adoptat în 1982. Astăzi are un ansamblu de uzine și distribuitori în multe țări străine și este patroana filialelor care produc mașini și piese de schimb pentru mașini, camioane, oțel, rășini sintetice, războaie de țesut automat și bunuri din bumbac și lână. Sediile sale se află în orașul Toyota. Printre mărcile sale se numără Toyota și Lexus.

Toyotomi Hideyoshi

(1536/1537, Nakamura, provincia Owari, Japonia - 18.09.1598, Fushimi)

Unul dintre cei trei unificatori ai Japoniei (alături de Oda Nobunaga și Tokugawa Ieyasu), care a scos națiunea din perioada statelor războinice. Era un țăran, dar a fost ridicat la rangul de samurai pe când era soldat pentru Nobunaga. După moartea lui Nobunaga a fost numit *kampaku* (*în japoneză*, cancelar al împăratului). Pentru că a reușit să ducă la bun sfârșit o alianță cu primul său rival, Tokugawa Ieyasu, a devenit în 1590 conducătorul unei alianțe de daimyo care a constituit un guvern de unificare națională. Pentru a stabiliza societatea a impus împărțirea societății în războinici, fermieri, meșteșugari și negustori (o adaptare a vechilor diviziuni sociale chineze) și a confiscat săbiile tuturor în afara războinicilor. Deoarece visa la un imperiu, a făcut două încercări distrugătoare de a invada Coreea (1592, 1597), dar fără succes. După moartea sa, puterea a fost preluată de Tokugawa Ieyasu.

trabuc

Rulou cilindric de tutun, folosit pentru fumat, alcătuit dintr-o umplutură de tutun tocat mărunt, înfășurată apoi cu frunze rulate în spirală, în jurul mănunchiului strâns. Frunzele de înfășurat, cele mai scumpe din compoziția trabucurilor, trebuie să fie tari, elastice, cu textură mătăsoasă și culoare uniformă; trebuie să aibă

o aromă plăcută și calități de ardere bune. Trabucurile sunt mai mari decât țigările, iar fumul și mirosul sunt mai puternice. Trabucurile erau fumate de indienii maya în sec. X; ele au fost aduse în Spania de Cristofor Columb și de alți exploratori, fiind foarte apreciate acolo, înainte de fi răspândite în celelalte țări europene.

Tracia

Regiune antică și modernă, în SE Peninsulei Balcanice. Limitele sale au variat de-a lungul secolelor. În perioada Greciei antice era mărginită de fluviul Dunărea, de Marea Egee și de Marea Neagră. Tracia modernă corespunde Bulgariei de S, provinciei grecești Tracia și Turciei europene, incluzând peninsula Gallipoli. Tracii au fost o populație indoeuropeană care s-a stabilit în regiune în mileniul II î.Hr.; cultura lor a fost remarcată prin poezie și muzică, iar soldații au fost cunoscuți ca buni războinici. Colonizată apoi de greci în sec. VII î.Hr., a fost cucerită de Persia în sec. VI î.Hr. și de Macedonia, în sec. IV î.Hr. Devenind provincie romană din sec. I d.Hr., partea sa de S a fost anexată Moesiei. Mai târziu a făcut parte din Imperiul Bizantin, iar din 1453, din Imperiul Otoman. Partea de N a fost anexată de Bulgaria în 1885, iar partea de E, de Turcia, în 1923. Se cultivă porumb, orez, viță de vie, stridii și țipari; cea mai importantă cultură este cea de tutun turcesc.

tract digestiv

Traseu intern de-a lungul căruia se deplasează hrana după ce este îngurgitată și din care sunt eliminate reziduurile solide. Cuprinde: gură, faringe, esofag, stomac, intestin subțire, colon, rect. *Vezi și* digestie.

tractor

Vehicul cu tracțiune de mare putere și cu viteză mică. Cele două tipuri principale sunt tractoarele cu roți și cele cu șenile. Cele mai moderne tractoare sunt puse în mișcare de motoare cu combustie internă care funcționează pe benzină sau motorină. Tractoarele sunt folosite în agricultură, în construcții și în construirea drumurilor, pentru a căra echipament precum pluguri și cultivatoare, pentru împingerea uneltelor precum buldozere și prășitoare și pentru dispozitive statice precum ferăstraie și macarale. Primele tractoare au evoluat din motor cu aburi folosite la ferme la sfârșitul sec. XIX; în 1892, un fierar din Iowa, John Froehlich, a construit primul vehicul de fermă pus în mișcare de un motor pe bază de benzină. Tractorul a revoluționat agricultura, înlocuind animalele de povară și mulți muncitori de fermă. În Primul Război Mondial tractorul a constituit sursa de inspirație pentru construcția tancurilor de către britanici și francezi.

Tracy, Benjamin F(ranklin)

(26.04.1830, lângă Owego, New York, SUA - 06.08.1915, New York)

Demnitar american. A lucrat ca procuror districtual (1853–1859) și, după ce a luptat în Războiul Civil American, ca procuror districtual (1866–1873). A fost numit ministru al marinei (1889–1893) de către președintele Benjamin Harrison; a continuat extinderea marinei începută de William C. Whitney, autorizând construcția unor noi nave de luptă și de croazieră, iar reformele sale departamentale și modernizarea au consolidat superioritatea navală a SUA.

Tracy, Spencer (Bonaventure)

(05.04.1900, Milwaukee, Wisconsin, SUA - 10.06.1967, Beverly Hills, California)

Actor de film american. A jucat mai întâi pe Broadway în *Ultima milă* (The Last Mile, 1930) și în filmul *Pe râu în sus* (Up the River, 1930). Evidențiindu-se prin trăsăturile sale dure și prin felul sincer și profesionist de a interpreta, a devenit unul dintre starurile de frunte ale anilor 1930 și 1940, câștigând Premiul Oscar în *Căpitanul mărilor* (Captains Courageous, 1937) și *Oameni de mâine* (Boys Town, 1938); a fost nominalizat pentru alte roluri, inclusiv pentru cele din *Procesul maimuțelor* (Inherit the Wind, 1960) și *Procesul de la Nürnberg* (Judgement at Nurnberg, 1961). A fost, vreme îndelungată, în relații apropiate cu Katharine Hepburn, împreună cu care a jucat în rolurile principale din nouă filme, inclusiv în *Femeia zilei* (Woman of the Year, 1942), *Coasta lui Adam* (Adam's Rib, 1949), *Ghici cine vine la cină* (Guess Who's Coming to Dinner, 1967).

tradiție orală

Informații culturale care circulă de la o generație la alta prin intermediul povestitorilor. Formele tradiției orale cuprind poezii, adesea cântate sau psalmodiate, povești, proverbe, precum și formule magice, instrucțiuni religioase și povestiri despre trecut. Muzica și rimele au o dublă funcție: pe de o parte înveselesc audiența și pe de

altă parte contribuie la memorarea mesajului. Poemele epice care prezintă destinul unei societăți sau miturile ei își au originea în tradiția orală, abia ulterior căpătând o formă scrisă. În culturile orale, tradiția orală este singurul mijloc de transmitere a informațiilor. Impactul mass-media (radio, televiziune, ziare) în cultura occidentală a dus la declinul tradiției orale. Cu toate acestea, oralitatea supraviețuiește și astăzi, mai ales datorită persoanelor în vârstă și unor grupuri minoritare, precum și datorită copiilor, ale căror jocuri, poezii și cântece se transmit pe cale orală, din generație în generație.

traducere biblică

Artă și practic a traducerii Bibliei. Vechiul Testament a fost scris mai întâi în ebraică, cu câteva pasaje în aramaică. Inițial, a fost tradus în întregime în aramaică, iar apoi, în sec. III, în greacă (*Septuaginta*). Cercetătorii specializați în ebraică au creat textul autorizat masoretic (sec. VI și X) după textele aramaice, deoarece pergamentele originale scrise în limba ebraică s-au pierdut. Versiunea originală a Noului Testament a fost scrisă în limba greacă sau în aramaică. Creștinii au tradus ambele testamente în coptă, etiopiană, gotică și latină. Timp de o mie de ani, traducerea creștină considerată standard a fost așa-numita *Vulgata*, realizată în latină de Sf. Ieronim. Datorită aprofundării cunoașterii limbii, în sec. XV și XVI au fost realizate noi traduceri. Martin Luther a tradus întreaga Biblie în germană (1522–1534). Prima traducere completă în engleză, atribuită lui John Wycliffe, a apărut în 1382, dar versiunea regelui Iacob (1611) a fost considerată versiunea standard vreme de trei secole. Până în sec. XX, întreaga Biblie a fost tradusă în 250 de limbi, iar fragmente din ea au fost traduse în mai mult de 1 300 de limbi.

traductor

Dispozitiv care convertește o formă de energie în alta. Microfonul este un traductor acustic, convertind undele sonore în semnale electrice. Diferite tipuri de traductoare evidențiază încălzirea, radiația, sunetul, întinderea, vibrația, presiunea și accelerația; ele pot produce semnale mecanice, electrice, pneumatice, hidraulice. Printre exemple se numără instrumentele de întindere, difuzoarele, fotocelulele, transformatoarele.

Trafalgar, Bătălia de la ~

(21 octombrie 1805)

Conflict naval în războaiele napoleoniene care a stabilit supremația marinei britanice în Europa. Confruntarea a avut loc la V de capul Trafalgar, Spania, între flota franco-spaniolă cu 33 de corăbii sub conducerea lui Pierre de Villeneuve (1763–1806) și o flotă britanică cu 27 de corăbii sub conducerea lui Horatio Nelson. Villeneuve a încercat să se furișeze din portul asediat Cádiz, dar a fost prins de Nelson. Corăbiile franceze au format o singură linie și au fost atacate de către englezi din două părți. După trimiterea faimosului semnal „Anglia așteaptă ca fiecare bărbat să-și facă datoria", Nelson a intrat în centrul liniei franceze și, în toiul luptei, l-a capturat pe Villeneuve, precum și 20 de corăbii. Spre sfârșitul luptei, Nelson a fost rănit mortal de un trăgător de elită. Nu s-a pierdut nici o navă britanică și Napoleon a renunțat la planul de a invada Anglia.

tragedie

Operă dramatică având caracter serios și demn, care descrie, de regulă, dezvoltarea unui conflict între protagonist și o forță superioară (precum destinul, împrejurările potrivnice sau societatea) și are un final dezastruos sau trist. Tragedia de ordin superior a fost creată în trei perioade și locuri distincte, fiecare având un accent și stil caracteristic: Attica, în Grecia, în sec. V î.Hr., Anglia elisabetană și iacobină (1558–1625), și Franța sec. XVII. Ideea de tragedie a găsit, de asemenea, întruchipare și în alte forme literare, mai ales în roman. *Vezi și* comedie.

tragicomedie

Gen literar constând în lucrări dramatice care combină elemente de tragedie și comedie. Plaut a inventat cuvântul *tragicocomoedia* pentru a desemna o piesă în care zei și oameni, stăpâni și sclavi își schimbă rolurile pe care le dețin în mod tradițional. În perioada Renașterii și după aceea, tragicomedia a fost în special comică, deși tragediile elisabetane și iacobine includeau aproape întotdeauna elemente comice sau grotești. Tragicomedia modernă este, uneori, folosită ca sinonim pentru drama absurdă, care sugerează că râsul este singurul răspuns lăsat oamenilor care trebuie să înfrunte o existență goală și fără sens.

trahee

Structură organică aflată la nivelul gâtului și în cavitatea toracică superioară prin care trece aerul în procesul de respirație. Începe din laringe și se împarte chiar la nivelul inimii în două bronhii principale, care intră în plămâni. La adulți este de aproape 15 cm și are un diametru 2,5 cm. Structura sa, formată din 16–20 de inele cartilaginoase, se deschide în spate, cu capetele libere prinse de bucăți de mușchi și permite traheii să se întindă și să se contracte în procesul de respirație. Membrana mucoasă interioară are cili pentru a capta particule. Fibrele musculoase de deasupra și de-a lungul traheii se contractă ca răspuns la aerul rece sau la iritanții din aerul inhalat; în caz de tuse, calea se strâmtează la cca o șesime din mărimea sa normală pentru a crește viteza și forța expulzării și dislocării corpurilor străine. Boli precum difteria, sifilisul, tuberculoza și tifosul implică adesea și traheea.

traheită

Inflamare și infectare a traheei. Iritanții inhalați pot răni traheea și pot crește riscul de infecție (bacterială sau virală). Infecțiile acute, de obicei bacteriene, produc febră, oboseală și umflături ale traheii, dar, în general, nu sunt periculoase. Infecțiile cronice, provocate de iritanți precum fumatul excesiv și abuzul de alcool, cauzează degenerarea progresivă a țesutului și cicatrici.

Traherne, Thomas

(1637, Hereford, Anglia – 27.09.?1674, Teddington)

Poet mistic englez și scriitor religios. A fost hirotonisit în Biserica Anglicană în 1660. Majoritatea lucrărilor sale au fost necunoscute secole de-a rândul. Descoperirea în 1896 într-un stand de cărți de pe o stradă din Londra a manuscriselor *Poetical Works* (Lucrări Poetice, 1903) și a prozei *Centuries of Meditations* (Secole de meditații, 1908) a creat senzație în lumea literară. Mai târziu, manuscrisul *Poems of Felicity* (Poeme de fericire, 1910) a fost descoperit la British Museum. Poezia sa, deși uneori originală și intensă, este eclipsată de proza sa expresivă.

trahiandezit

Vezi latit

trahit

Rocă magmatică de culoare deschisă, fin granulară, compusă în special din feldspat alcalin cu puține minerale mafice (biotit, hornblendă sau piroxen). Trahitul se găsește mai ales în regiunile vulcanice; la fel ca și multe alte roci vulcanice, are o structură stratificată datorită curgerii lavei fierbinți.

Traian *nume complet* **Caesar Divi Nervae filius Nerva Traianus Optimus Augustus** *numit și (97–98)* **Caesar Nerva Traianus Germanicus** *născut* **Marcus Ulpius Traianus**

(15?.09.53 d.Hr., Italica, Baetica, azi Spania – 8/9.08.117 d.Hr., Selinus, Cilicia, azi Turcia)

Împărat roman (98–117 d.Hr.), primul născut în afara Italiei. A căutat să extindă granițele imperiului către est (în special în Dacia, Arabia, Armenia și Mesopotamia), a dus un program vast de construcții și a sporit bunăstarea socială.

Origini și cariera timpurie

Marcus Ulpius Traianus s-a născut în provincia romană Baetica, în sudul Spaniei. Deși strămoșii săi, primii coloniști sau nu, au fost fără îndoială romani, sau cel puțin italici, se poate să se fi căsătorit cu băștinașe. Familia sa era probabil înstărită și proeminentă în Baetica, iar tatăl său a fost primul care a făcut carieră în serviciul imperial. A devenit guvernator de provincie și, în 67–68 d.Hr., comandant de legiune în războiul pe care viitorul împărat Vespasian îl ducea împotriva evreilor. În 70 d.Hr., Vespasian, ajuns împărat, l-a recompensat cu un post de consul și, câțiva ani mai târziu, l-a făcut patrician, cel mai aristocratic grup al Romei din clasa senatorială. În sfârșit, a devenit guvernator, mai întâi al Siriei, apoi al Asiei.

Deși există prea puține documente despre tinerețea lui Traian, se presupune că viitorul împărat a crescut fie la Roma, fie în diverse tabere militare, împreună cu tatăl său. A servit zece ani ca tribun, comandant în legiune. În această calitate a fost în Siria în timp ce tatăl său era guvernator, probabil în 75 d.Hr. A deținut apoi magistraturi tradiționale ca pretor, fapt ce i-a adus comanda unei legiuni în Spania în 89 d.Hr. Având ordin să-și ducă trupele la fluviul Rin pentru a ajuta la înăbușirea unei revolte împotriva împăratului Domițian provocate de guvernatorul Germaniei Superioare, Traian a ajuns acolo probabil după ce revolta a fost suprimată de guvernatorul Germaniei Inferioare. Traian s-a bucurat cu siguranță

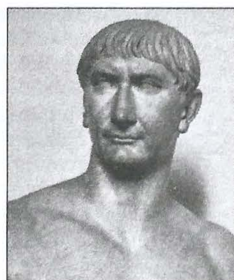
de favorurile lui Domițian, care în 91 d.Hr. i-a acordat unul dintre cele două consulate, care, chiar și în timpul imperiului, rămăsese cea mai importantă funcție.

Când Domițian a fost asasinat în urma unei lovituri de palat, pe 18 septembrie 96 d.Hr., conspiratorii l-au numit împărat pe vârstnicul și inofensivul Nerva, care a fost acceptat și de Senat. Alegerea sa a reprezentat o reacție împotriva autocrației lui Domițian și întoarcerea la colaborarea dintre împărat și Senat care a caracterizat domnia lui Vespasian. Cu toate acestea, garda pretoriană (cohortele imperiale) l-au forțat pe noul împărat să-i execute pe asasinii care i-au asigurat tronul. Au existat, de asemenea, nemulțumiri printre comandanții de frontieră.

În octombrie 97 d.Hr., Nerva l-a adoptat pe Traian ca succesor al său, numindu-l guvernator al Germaniei Superioare. El părea acceptabil atât pentru comandanții armatelor cât și pentru Senat. La 1 ianuarie 98 d.Hr., Traian a preluat al doilea consulat, colegul său fiind Nerva. La scurt timp după aceea, la 27 sau 28 ianuarie, Nerva a murit, iar Traian a fost acceptat ca împărat atât de armate, cât și de Senat. Înainte de ascensiunea sa, Traian se căsătorise cu Pompeia Plotina, căruia i-a rămas devotat. Deoarece nu au avut copii, l-a adoptat pe vărul său, Hadrian, care a devenit favoritul Plotinei.

Politici interne ca împărat

Traian l-a zeificat pe Nerva și a inclus numele lui în titlul imperial. În 114 d.Hr. a pus înaintea titlului Augustus adjectivul Optimus („cel mai bun"). Acest lucru a fost cu siguranță intenționat, amintind epitetele Optimus Maximus, aplicate lui Iupiter, pentru a-l prezenta pe Traian ca trimisul zeilor pe pământ. Traian a fost un conducător mult mai activ decât fusese Nerva în scurta sa domnie. În loc să se întoarcă la Roma de îndată pentru a accepta puterea imperială din partea Senatului, a rămas timp de aproape un an pe Rin și Dunăre, fie pentru a face pregătiri pentru o viitoare campanie în Dacia, fie pentru a asigura restaurarea disciplinei și întărirea apărării. A dat ordine la Roma să fie executați pretorienii care l-au forțat pe Nerva să îi execute pe conspiratorii care îl aduseseră la tron. Le-a dat soldaților numai jumătate din banii obișnuiți la încoronarea unui nou împărat, dar în general a tratat armatele cu dreptate, deși sever.

Traian, bust de marmură; British Museum

PRIN AMABILITATEA CURATORILOR DE LA BRITISH MUSEUM

Când s-a întors la Roma în 99 d.Hr., s-a purtat cu respect și amabilitate față de Senat. A fost generos cu populația Romei, căreia i-a oferit mari sume de bani, și a sporit numărul săracilor care primeau gratuit grâne de la stat. Pentru Italia și provincii, a returnat aurul pe care orașele îl trimiteau de obicei împăratului la încoronare. A micșorat impozitele și a fost probabil responsabil de o inovație atribuită lui Nerva – instituția fondurilor publice *(alimenta)* pentru sprijinul copiilor săraci din orașele italice. Asemenea donații fuseseră stabilite anterior în Italia de persoane particulare, în special de prietenul apropiat al lui Traian, oratorul și omul de stat Pliniu cel Tânăr, pentru orașul său natal, Comum (Como de azi), din nordul Italiei.

Pentru administrarea provinciilor, Traian a încercat să asigure funcționari competenți și cinstiți. A trimis cel puțin doi guvernatori în provincii ale căror orașe se confruntaseră cu probleme financiare. Unul a fost Pliniu cel Tânăr, pe care l-a trimis în Bithynia și Pont, o provincie pe coasta nordică a Asiei Mici. Scrisorile schimbate între Pliniu și Traian în timpul celor doi ani ai guvernării lui Pliniu sunt a zecea carte din corespondența sa. Acestea constituie o sursă foarte importantă pentru administrația provincială romană.

Într-un schimb de scrisori, Pliniu îl întreabă pe Traian cum să trateze secta tot mai răspândită a creștinilor, care, refuzând să se conformeze practicilor religioase normale, aveau o mare popularitate, dar erau, după câte își dădea seama Pliniu, inofensivi. În răspunsul său, model de rațiune, Traian l-a sfătuit pe Pliniu să nu îi alunge pe creștini, nici să nu le pună impozite de nesuportat, și să îi pedepsească numai pe cei al căror comportament era ostentativ recalcitrant. Este clar că, pe vremea lui Traian, guvernul roman nu avea încă (și nu va avea până peste încă un secol) nici o politică de persecutare a creștinilor; acțiunile oficiale se bazau pe nevoia de a menține ordinea, nu pe ostilitate religioasă. Corespondența ilustrează, de asemenea, cheltuielile risipitoare

ale orașelor pe clădiri luxoase și competiții pentru onoruri municipale, un indiciu al faptului că finanțele imperiului începeau deja să prezinte curente inflaționiste.

Traian a întreprins sau încurajat lucrări publice extinse în provincii, în Italia și la Roma: drumuri, poduri, apeducte, asanări de terenuti, construcții de porturi și clădiri. Exemple impresionante supraviețuiesc în Spania, Africa de Nord, Balcani și Italia. Roma în special a fost îmbogățită de proiectele lui Traian. Un nou apeduct aducea apă de la nord. Un complex de băi splendid a fost construit pe colina Esquilin și un nou for magnific a fost proiectat de arhitectul Apollodor din Damasc. Conținea o piață cu portice în centrul căreia se afla o colosală statuie ecvestră a împăratului. De cealaltă parte, colinele Capitoliu și Quirinalul au fost săpate pentru construcția a două hemicicluri din cărămidă, care, ridicate pe câteva niveluri, furnizau străzi cu magazine și depozite.

În spatele noului for se afla o hală publică, sau bazilică, iar în spatele acesteia o curte flancată de biblioteci cu cărți în greacă și latină, iar în spate, un templu. În această curte se va înălța Columna lui Traian, o operă de artă inovatoare care celebra victoriile din războaiele dacice. Baza cubică, decorată cu reliefuri ale grămezilor de arme capturate, a adăpostit ulterior cenușa lui Traian. Columna în sine este înconjurată de o spirală continuă în relief, care prezintă scene din cele două campanii dacice. Acestea furnizează comentarii asupra campaniilor și un repertoriu de arme dacice și romane, armură, clădiri militare și scene de luptă. Statuia lui Traian, în vârful columnei, a fost înlăturată în Evul Mediu și înlocuită în 1588 de cea a Sfântului Petru, aflată acolo și în prezent.

Campaniile militare

Realizările civile ale lui Traian au fost impresionante, dar, cu excepția acelor *alimenta*, nu au fost inovatoare. Este renumit în principal pentru abandonarea politicii stabilite de Augustus, și la care succesorii săi aderaseră în general, de a nu extinde frontierele romane. În ciuda titlului Germanicus pe care l-a purtat, primul său an pe frontiera Rin-Dunăre nu a fost marcat de nici o cucerire majoră.

În 101 d.Hr. însă, a reluat invazia Daciei de la care Domițian fusese oprit de către Decebal, regele redutabil al țării. În două campanii (101–102 d.Hr. și 105–106 d.Hr.), Traian a capturat capitala Daciei, Sarmisegetuza, care se află la nord de Porțile de Fier din România de azi. Decebal a evitat să fie capturat punându-și capăt vieții. Traian a creat o nouă provincie Dacia la nord de Dunăre, în curbura Munților Carpați. Aici exista teren pentru coloniștii romani, deschis pentru exploatarea minelor bogate de aur și sare, și Traian a stabilit o zonă de apărare pentru a contracara atacurile nomazilor din stepele din sudul Rusiei.

Al doilea război major al lui Traian a fost împotriva parților, vechiul inamic al Romei, de la răsărit. Cronologia campaniei nu este certă. Pregătindu-se pentru ele, în 105–106 d.Hr. unul dintre generalii săi a anexat regatul nabateenilor, partea din Arabia care se extinde la est și sud de Iudeea. Apoi, prin 110 d.Hr., parții l-au detronat pe regele roman al Armeniei, iar în 113–114 d.Hr., Traian a dus o campanie pentru a-l repune în funcție. Între timp, împăratul a început construirea unui drum de-a lungul vechii căi a caravanelor cunoscută sub numele de Drumul Regelui. Acest drum, Via Nova Traiana, lega orașul Bostra – care a devenit capitala noii provincii romane Arabia – de Marea Roșie. În 115 d.Hr., Traian a anexat Mesopotamia Superioară și, în același an sau în anul următor, s-a deplasat în jos pe fluviul Tigru pentru a cucerit capitala parților, Ctesiphon. A ajuns la Golful Persic, unde se spune că a plâns din cauză că era prea bătrân pentru a repeta realizările lui Alexandru cel Mare în India.

Moartea și succesiunea

Spre sfârșitul lui 115 d.Hr., Traian a scăpat de la moarte dintr-un cutremur care a devastat Antiohia (azi Antakya, Turcia). În 116 d.Hr. au izbucnit revolte atât în teritoriile nou cucerite, cât și în comunitățile evreiești din câteva provincii estice. Traian, descurajat și bolnav, a părăsit Antiohia mergând la Roma. A murit la vârsta de 64 de ani, la Selinus (azi Selindi), pe coasta de sud a Asiei Mici. Cenușa sa a fost adusă la Roma pentru ceremonii de stat și înmormântată la baza columnei sale. Chiar înainte să se declare public moartea sa, a anunțat că l-a adoptat pe Hadrian, care în anul 100 d.Hr. se căsătorise cu nepoata preferată a lui Traian.

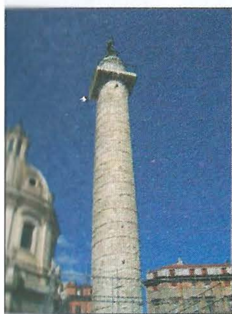
Deși Hadrian era complet diferit ca temperament de Traian și inițial nu a avansat într-un ritm neobișnuit, Traian, cu câțiva

ani înainte de moarte, l-a numit guvernator al Siriei, unde a fost responsabil de suportul logistic al campaniei împotriva parților. Dar Traian nu l-a adoptat atunci, nici nu i-a dat vreun indiciu că l-ar alege succesor. Astfel că zvonurile contemporane vorbeau despre adopția lui Hadrian de ultim moment drept o minciună fabricată de împărăteasa Plotina, deși a fost probabil o decizie reală, luată pe patul de moarte.

Istoricii moderni diferă în aprecieri la adresa lui Traian atât ca împărat, cât și ca un cuceritor. Unii cred că războaiele dacice i-au adus imperiului noi venituri și au întărit frontiera de la Dunăre. Alții consideră succesul său ca fiind pregătit de Domițian și războiul cu parții ca abuziv la adresa resurselor imperiului, din cauza dorinței sale megalomane de glorie militară.

Traian, Columna lui ~

Monument din Roma, ridicat în cinstea împăratului roman Traian (d. 98–117 d.Hr.) și construit, se pare, de Apollodor din Damasc, la comanda Senatului roman. Construcția de cca 40 m înălțime (inclusiv soclul rectangular în care se găsea urna funerară a împăratului, ulterior dispărută) este compusă din 18 blocuri cilindrice suprapuse, din marmură, deasupra cărora se află un capitel doric și o bază cilindrică pe care era așezată statuia imperatorului. În locul acesteia, dispărută prin Evul Mediu, astăzi se înalță o statuie a Sfântului Petru. Monumentul, inaugurat în 113 d.Hr., glorifica victoria lui Traian în cele două războaie dacice (101–102 și 105–106 d.Hr.). Pe lungimea celor peste 200 m de friză în spirală sunt înfățișate scene din aceste campanii, în care apar 2 500 de figuri. Este de remarcat compoziția basoreliefurilor care, într-un continuum coerent, prezintă momente eroice, dramatice sau solemne înfățișate alternativ cu scene, personaje și detalii de viață cotidiană. Pe lângă dimensiunile considerabile, monumentul avea cu siguranță un efect impresionant și datorită efectelor de lumină și de umbră, precum și datorită culorilor, exteriorul fiind inițial pictat în nuanțe vii așa încât puteau fi admirate ținutele de luptă și culorile tradiționale. În plus, în toate scenele de luptă, armele, săgețile și vârfurile erau bătute în bronz, în relief. În 1939, statul român a comandat o copie a Columnei lui Traian unor sculptori de la Vatican. După o serie de tratative diplomatice, aceasta a ajuns în București în iunie 1967. După ce a fost expusă în mai multe locuri, a fost definitiv așezată în interiorul Muzeului Național de Istorie, începând cu 1972.

Columna lui Traian

traista-ciobanului

Plantă erbacee foarte răspândită pe pajiști și pe marginile drumurilor (*Capsella bursa-pastoris*) din familia verzei (*Cruciferae*), originară din zona mediteraneeană, dar care acum se găsește în toată lumea. Poate crește până la o înălțime de 45 cm și este ușor de recunoscut datorită fructelor sale plate, verzi, în formă de inimă, care provin din florile aflate pe o tulpină ramificată la baza căreia se află o rozetă de frunze asemănătoare cu cea de la păpădie. Are frunze adânc incizate sau aproape întregi la bază, iar florile mici albe sunt grupate în ciorchini. Traista-ciobanului a fost îndelung studiată de biologi pentru a înțelege embriogeneza (dezvoltarea de la zigot la butaș) plantelor cu flori.

trambulină *sau* plasă elastică

Material sau rețea elastică rezistentă (adesea din nailon) fixată prin arcuri într-un cadru metalic și folosită ca suprafață de lansare sau de aterizare la rostogolire. Săritura la plasa elastică este un sport cu mișcări acrobatice, realizată după ridicarea în aer prin lansarea de pe trambulină. Ca probă de concurs, a fost inclus în Jocurile Panamericane pentru prima dată în 1955, iar în 1964 a fost inițiat un campionat mondial; concurenții sunt clasificați în funcție de dificultatea, modalitatea și forma execuției.

tramvai

Vehicul pe șine pentru transportul de călători. În anii 1830, tramvaiele erau trase de cai. Mai târziu, motoarele electrice au furnizat energie, obținută printr-un troleu de la linii electrice suspendate. Între anii 1890 și 1940, tramvaiele erau folosite intens în orașele din întreaga lume. Încetul cu încetul au fost înlocuite de automobile, autobuze, metrouri, și mai puține fiind utilizate începând cu anii 1950. O variantă,

telecabina, inventată în 1873 pentru dealurile abrupte din San Francisco, este tractată de un cablu așezat într-o deschizătură aflată în spațiul dintre șine.

tranchilizant

Medicament folosit pentru a reduce anxietatea, teama, tensiunea, agitația și stările legate de disfuncții mentale. Tranchilizantele principale (agenți antipsihotici sau neuroleptice) sunt folosite pentru tratarea schizofreniei și a altor psihoze; fenotiazinele, inclusiv clorpromazina, sunt cele mai cunoscute. Au ca scop blocarea activității neuromediatorului numit dopamină, în creier. Tranchilizantele minore (agenți antianxietate sau anxiolitici) sunt folosite pentru a trata anxietatea și starea de agitație; de obicei sunt benzodiazepine, inclusiv diazepam (Valium) și clordiazepoxid (Librium). Sunt calmante și reduc efectele fizice și psihice de anxietate, teamă și stres, prin mărirea acțiunii neurotransmițătorului acid gamaaminobutiric (GABA) în creier.

trandafir

Denumire comună pentru cele cca 100 de specii din genul *Rosa* (familia *Rosaceae*) cunoscute prin florile lor frumoase și parfumate. Speciile *Rosa* sunt, probabil, cele mai răspândite și apreciate plante ornamentale cu flori. Sunt cultivate sute de soiuri în cele mai diferite locuri, precum și numeroși hibrizi. Trandafirii sunt sensibili la foarte multe boli, majoritatea cauzate de ciuperci. Familia trandafirilor cuprinde cca 3 000 de specii, ceea ce reprezintă 45% din speciile din ordinul trandafirilor (*Rosales*). Printre alte plante de grădină și plante ornamentale răspândite din familia trandafirilor se numără și taula, sclipețul, păducelul, scorușul și cireșul ornamental. De asemenea, din această familie fac parte mulți pomi și arbuști fructiferi precum mărul, piersicul, căpșunul, părul, prunul, caisul, migdalul, gutuiul, murul și zmeurul. Plantele aparținând anumitor specii conțin compuși periculoși de cianură. Mulți membri ai familiei au spini sau ace.

trandafir-de-prerie (*Rosa setigera*)

JOHN H. GERARD

Trans-Alaska, conducta ~ *sau* conducta Alaska

Conductă de petrol care se întinde pe o distanță de 1 300 km, străbătând Alaska de la N la S. Construirea sa a fost încheiată în 1977; transportă petrol brut de la zăcămintele din golful Prudhoe, din Oceanul Arctic, spre portul Valdez, din zona neînghețată. Pentru a evita topirea permafrostului, conducta este suspendată pe aproape jumătate din traseu.

Transcanadiană, autostrada ~

Cea mai lungă șosea națională din lume, extinzându-se de la E la V pe 7 821 km între Victoria, Columbia Britanică, și St. John, Newfoundland. A fost terminată în 1965; leagă multe orașe principale ale Canadei și asigură acces spre cele mai importante parcuri naționale și provinciale.

transcendentalism

Mișcare din New England, SUA, inițiată în sec. XIX de filozofii și scriitorii care credeau în unitatea esențială a întregii creații, în bunătatea înnăscută a omenirii și în supremația viziunii asupra logicii și experienței în scopul revelării celor mai ascunse adevăruri. Mișcarea a fost o parte integrantă a romantismului și s-a dezvoltat în jurul orașului Concord, în Massachusetts, atrăgând în rândurile ei personalități precum Ralph Waldo Emerson, Henry David Thoreau, Margaret Fuller și Bronson Alcott. Scriitorii transcendentaliști și contemporanii lor au reprezentat prima înflorire a geniului artistic american și au fost parte importantă a Renașterii americane în literatură. Au susținut reformele ecleziastice, politice și sociale, contribuind la edificarea libertății religioase, a mișcării de abolire a sclaviei și la formarea a diferite comunități utopice, precum Ferma Brook. Unele din cele mai bune scrieri ale transcendentaliștilor mai puțin importanți au apărut în revista literară *The Dial* (1840–1844).

Trans World Airlines, Inc (TWA)

Companie aeriană din SUA cumpărată de AMR Corp. Constituită în 1930 ca Transcontinental & Western Air, Inc., din două companii aeriene mai mici, compania și-a înființat primul serviciu de pe o coastă pe cealaltă a SUA în același an, zburând de la Newark, New Jersey, la Los Angeles, în 36 de ore. În 1946, TWA a început zborurile pe ruta New York și Paris și și-a extins

operațiunile în anii 1950 și pe alte trasee din Europa, Orientul Apropiat, Africa și Asia. A adoptat numele actual în 1950. Howard R. Hughes a fost principalul acționar și creierul care a dezvoltat din 1930 până în 1960–1961 operațiunile acestei companii. El a pierdut controlul acțiunilor în favoarea unui grup de investitori. Deși a început în anii 1980 să aibă probleme financiare și a fost convocată la tribunal de două ori pentru faliment, în anii 1990, TWA și-a continuat operațiunile. În 2001 a fost cumpărată de AMR, compania-mamă a American Airlines.

transept

Zonă a unei biserici în formă de cruce care intersectează în unghiuri drepte axa principală. Spațiul în care transeptul se intersectează cu naosul (nava) se numește careu. Naosul bisericii în formă de cruce se află la V de careu, iar cafasul și altarul în partea de E. Brațele transeptului sunt denumite, în funcție de direcție, transeptul nordic și transeptul sudic.

transfer continuu

Metodă de transmitere a unui fișier într-un flux continuu de informații, care pot fi procesate de computer înainte ca întreg fișierul să fie complet trimis. Folosind, de regulă, compresia de date, transferul continuu este eficient în special pentru descărcarea unor fișiere mari de pe internet. De exemplu, face posibil ca un videoclip să apară pe computer de îndată ce începe să fie descărcat de pe un site web. Chiar și cu modemuri performante și cu viteze mari de conexiune, descărcarea și activarea unor fișiere audio și video, fără tehnicile de transfer continuu, sunt încă mari consumatoare de timp. Pentru a accepta informațiile transmise, computerul-receptor trebuie să activeze media player-ul, program de decompresie a informațiilor primite. Fișierele audio și video pot fi preînregistrate, dar transferul continuu face posibilă comunicarea prin internet.

transformare

În matematică, regulă de schimbare a unei figuri geometrice sau a unei expresii algebrice în alta, de obicei însoțită de o regulă de transformare înapoi. În geometrie și topologie, o transformare (de ex., răsturnarea orizontală sau verticală, rotația sau întinderea verticală sau orizontală) mișcă fiecare punct dintr-o figură sau grafic spre o altă poziție. Un grafic suferă, de asemenea, o transformare când sistemul său de coordonate se schimbă. De exemplu, ecuațiile care stabilesc o corespondență între sistemele coordonate rectangulare și polare constituie o transformare. În analiza matematică, o transformare este o procedură care schimbă o funcție în alta. De un interes special în multe domenii ale matematicii sunt transformările care formează un grup în care oricare două transformări aplicate succesiv produc același rezultat ca altă transformare într-un grup și fiecare transformare are o transformare inversă (care o anulează) în grup. *Vezi și* teoria grupurilor; transformată integrală; transformare liniară.

transformare liniară

Utilizată în matematică pentru schimbarea unei figuri geometrice (sau a unei matrice sau vector) în alta, folosind o formulă cu un format specific. Acesta trebuie să fie o combinație liniară, în cadrul căreia componentele originare (de exemplu, coordonatele x și y ale fiecărui punct din figura originară) sunt schimbate prin intermediul formulei $ax + by$, pentru a produce coordonatele figurii transformate. Astfel figura poate fi răsturnată față de o axă, poate fi întinsă sau comprimată sau poate fi rotită. Fiecare transformare de acest gen are și o variantă inversă, care anulează efectul.

transformată integrală

În matematică, funcție care rezultă atunci când o funcție dată este înmulțită cu o așa-numită funcție computațională de bază, iar produsul este integrat (*vezi* integrare) în limitele potrivite. Importanța acestei funcții constă în capacitatea sa de a simplifica ecuațiile diferențiale dificile (care au anumite condiții de mărginire) prin transformarea derivatelor lor și a condițiilor de mărginire în termeni ai unei ecuații algebrice ușor de rezolvat. Soluția obținută trebuie convertită în soluție finală folosind transformarea inversă. Câteva transformate integrale poartă numele matematicienilor care le-au pus în circulație (transformata Fourier, transformata Laplace).

transformator

Dispozitiv care transferă energie electrică dintr-un circuit cu curent alternativ spre unul sau mai multe circuite, fie crescând (ridicând) sau reducând (scăzând) tensiunea electrică. Printre utilizările

transformatoarelor se numără reducerea tensiunii liniei pentru a se opera cu dispozitive cu voltaj scăzut (sonerii sau jucării, cum ar fi trenuri electrice) și creșterea tensiunii de la generatoarele electrice astfel încât puterea electrică să poată fi transmisă pe distanțe lungi. Transformatoarele acționează prin inducție electromagnetică; curentul din prima bobină induce curent în a doua bobină. Tensiunea electrică din secundar este calculată prin înmulțirea tensiunii din primar cu raportul dintre numărul de spire din a doua bobină și cel din prima.

transfuzie de sânge

Transfer de sânge de la o persoană la alta, cu scopul de a restabili volumul de sânge al pacientului, pentru a crește nivelul de hemoglobină sau pentru a combate șocul hemoragic. Odată cu descoperirea antigenilor și a anticorpilor (*vezi* sistemul AB0 al grupelor sangvine), transfuziile de sânge au devenit sigure. Atunci când se realizează o transfuzie de sânge, aproape tot sângele este schimbat cu sângele unei alte persoane. În cazul unei transfuzii de sânge, pot apărea și reacții adverse.

transgresare

În drept, intrare ilegală pe o proprietate. Abuzul a fost definit la început ca o conduită rea care cauzează vătămări sau pierderi; astăzi este în general limitată la situațiile care implică proprietatea (*vezi* proprietate reală și personală). Dacă un abuz este dovedit, cel care abuzează este răspunzător pentru pagubele rezultate, indiferent dacă a făcut-o din neglijență sau premeditat. Abuzul criminal, abuzul proprietății care este interzis prin statut se pedepsesc ca infracțiuni.

Transilvania

Provincie istorică românească situată în partea de NE și centrală a României. Cuprinde un podiș înconjurat de Carpații Orientali, Carpații Meridionali și munții Apuseni. A constituit nucleul regatului dacic și a fost inclus în provincia romană Dacia în sec. II d.Hr. A fost cucerită de statul feudal ungar (sec. XI–XII), dar și-a păstrat forma de organizare în voievodat, conservând și un grad relativ ridicat de autonomie. Zone ale provinciei au devenit așezări ale maghiarilor, sașilor și ale secuilor, coloniști aduși odată cu constituirea domeniilor feudale de către statul maghiar feudal. În sec. XV a participat la lupta împotriva Imperiului Otoman, iar în 1541 a devenit principat autonom sub suzeranitatea otomană. La sfârșitul sec. XVII, ca urmare a Tratatului de la Karlovitz (1699) a fost atașată Ungariei, care era controlată de Habsburgi, și ridicată la rang de Mare Principat în 1765. De-a lungul timpului a fost teatrul unor mișcări sociale și revoluționare importante, printre care Răscoala condusă de Horea, Cloșca și Crișan (1784–1785), Răscoala lui Gheorghe Doja (1514), mișcările revoluționare din 1848, conduse, printre alții, de Avram Iancu. La crearea statului austro-ungar (1867), provincia a fost încorporată Ungariei. În tot Evul Mediu, ca și în epoca modernă, legăturile economice, politice și culturale între Transilvania și celelalte două provincii românești, Țara Românească și Moldova, au fost strânse și neîntrerupte. Politicile antiromânești au dus, în timp, la închegarea unei ideologii politice a românilor din Transilvania (promovată de gânditori ca Inochentie Micu, de Școala Ardeleană, ASTRA etc.), canalizată de Partidul Național Român, constituit în 1881, către lupta de eliberare națională. După Primul Război Mondial, mișcarea de eliberare și de unitate națională a culminat cu Marea Adunare Națională de la Alba Iulia (1918), care a decis unirea Transilvaniei cu România, constituind, astfel, actul de naștere al statului național unitar român.

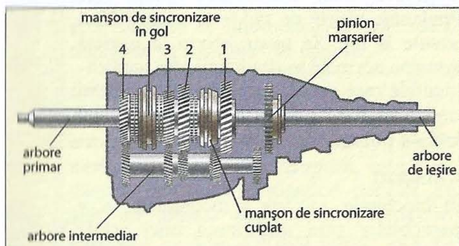
Transkei

Regiune administrativă în Republica Africa de Sud. Se mărginește cu Oceanul Indian și cu Lesotho. A fost creată de Africa de Sud în 1959, ca primul teritoriu bantu, un stat negru neindependent creat (împreună cu Ciskei) pentru vorbitorii de xhosa. A fost declarat republică independentă în 1976 și toți africanii negri având legături de limbă cu Transkei (fie că locuiau sau nu acolo) și-au pierdut cetățenia sud-africană și au devenit cetățeni ai noii țări. Existând doar ca un element al sistemului apartheid, nu a primit niciodată recunoaștere internațională. Regiunea a fost reîncorporată în Africa de Sud în 1994, ca parte integrantă a provinciilor Eastern Cape și Kwa Zulu-Natal.

transmisie

Sistem al unui motor prin care puterea generată de acesta este transmisă la punctul

unde urmează a fi folosită. Majoritatea transmisiilor mecanice funcționează ca schimbătoare ale vitezei de rotație. Raportul dintre viteza de utilizare și viteza de alimentare poate fi ori constant (ca la cutia de viteze) ori variabil. La transmisiile de viteză variabilă, vitezele pot fi variabile în etape individuale (ca la un automobil sau la anumite mașini unelte) sau continuu variabile între anumite limite. Transmisiile variabile în trepte, folosesc, de obicei, angrenaje sau lanțuri și asigură raporturi fixe; transmisiile fără etape folosesc curele, lanțuri sau corpuri de contact.

Transmisia a patru viteze, prin cutie cu schimbător manual. Arborele primar, în mișcare, rotește arborele intermediar, prin care se angrenează, pe rând, cele patru pinioane de mers înainte și pinionul marșarier de pe arborele de ieșire. Punerea în mișcare a arborelui de ieșire depinde de pinionul corespunzător vitezei alese cu ajutorul manșoanelor de sincronizare, manevrate de levierul schimbătorului de viteze (în cazul de față, este cuplat primul pinion). Pinioanele necuplate nu fac decât să se rotească în gol, fără să transmită putere.

transmisie

Difuzare de sunete sau de imagini prin radio sau televiziune. După descoperirea transmisiei fără cablu, realizată de Guglielmo Marconi în 1901, radiodifuziunea a început să fie practicată de către amatori. Prima stație radio comercială din SUA, KDKA Pittsburg, a început să funcționeze în 1920. Numărul de stații a crescut rapid, odată cu formarea rețelelor naționale de radio. Pentru a evita monopolurile radio, Congresul a adoptat în 1927 Legea Radioului, prin care a luat naștere Comisia Federală de Comunicații, menită să supravegheze operațiunile de transmisie prin radio. În perioada 1930–1940, „epoca de aur a radioului", tehnicile de transmisie și programele inovatoare au transformat radioul în cel mai important mijloc de divertisment. Transmisiile de televiziune au început în Germania și în Marea Britanie în anii 1930. După Al Doilea Război Mondial, SUA au devenit lider în radiocomunicații, iar stațiile de televiziune au luat-o înaintea rețelelor radio. Transmisiile de televiziune color au început în 1954 și s-au răspândit în anii 1960. În anii 1980, transmisiile televizate în direct prin satelit au extins și mai mult domeniul transmisiunii radio TV. *Vezi* ABC; BBC; CBS; CNN; NBC; PBS.

transmitere de date

Trimitere și primire de date prin cablu (de ex. linii telefonice sau fibre optice) sau prin sisteme de legătură fără fir. Pentru că circuitele telefonice obișnuite transmit semnale care se încadrează în gama de frecvență a comunicării vocale (cca 300–3 500 hertzi), frecvențele înalte ale transmiterii de date suferă o pierdere de amplitudine și de viteză de transmisie. Datele trebuie traduse într-un format compatibil cu semnalele folosite în liniile telefonice. Computerele digitale folosesc un modem pentru a transforma informațiile electronice digitale la ieșire. Un sistem asemănător la recepția datelor traduce semnalul primit în informații electronice digitale. Legăturile specializate în transmiterea de date transmit semnalele la frecvențe mai înalte decât cele folosite de rețeaua publică de telefonie. *Vezi* tehnologia de bandă largă; modem de cablu; DSL; ISDN; fax; radio; T1; comunicații radio.

transpirație

Lichid eliminat prin piele sub formă de vapori ori sudoare secretată în mod activ de glandele sudoripare pentru a răci corpul. Când temperatura corpului crește, sistemul nervos simpatic stimulează glandele sudoripare pentru a secreta apă la suprafața pielii, răcind corpul prin evaporarea sa. Sudoarea umană este, în esență, o soluție diluată de clorură de sodiu cu urme ale altor electroliți. În condiții extreme, ființele umane pot elimina câțiva litri de sudoare pe oră.

transpirație

Pierdere de apă de la o plantă, mai ales prin stomata frunzelor (*vezi* stomată). Întunericul, deficitul intern de apă și extremele de temperatură tind să închidă stomata și să scadă transpirația; iluminarea, cantitatea mare de apă și temperatura optimă determină deschiderea stomatei și creșterea transpirației. Semnificația exactă a transpirației nu a fost stabilită; teoria conform căreia transpirația ar furniza energie necesară transportului apei în plantă și ar ajuta la disiparea căldurii solare (prin răcirea produsă de evaporarea apei) a fost

contestată. Întrucât deschiderile stomatei sunt necesare pentru schimbul de gaze, transpirația a fost considerată de unii ca fiind pur și simplu un fenomen de neevitat care însoțește funcțiile reale ale stomatei.

transplant *sau* **grefă**

Organ parțial sau complet ori altă parte a corpului luată dintr-un loc și pusă în altul. Poate fi de la aceeași persoană, de la persoane diferite sau de la un animal. Transplantul de la aceeași persoană – în majoritatea cazurilor transplant de piele – nu este respins. Transplanturile de la altă persoană sau, în special, de la un animal sunt respinse, dacă nu sunt compatibile sau nu au vase de sânge (de ex. corneea), sau dacă reacția imună a corpului în care se face transplantul nu este suprimată printr-un tratament de lungă durată. Țesuturile transplantate trebuie să fie compatibile cu organismul (prin teste de sânge) în mai mare măsură decât transfuziile de sânge. Anticorpii monoclonali ale căror ținte sunt celulele care cauzează respingerea reprezintă o mare speranță în acest domeniu. Testele se fac acum cu anticorpi monoclonali care reacționează cu antigenii prezenți numai în celulele T responsabile de respingere, neafectând nimic altceva. Respingerea contează mai puțin în grefele de piele, care sunt necesare numai câteva săptămâni, și la fel de puțin în cazul grefelor de oase, ale căror structuri rămân după ce celulele mor. În transplanturile de măduvă, celulele din măduva donatorului pot ataca țesuturile primitorului, fiind deseori fatale. Transplanturile de plămâni au o mai mare șansă de succes ca parte din procedurile de transplant. *Vezi și* transplant de inimă; transplant de rinichi.

transplant de inimă

Procedură de înlocuire a unei inimi bolnave cu una sănătoasă, prelevată de la un donator de organe, după moartea acestuia. Primul transplant a fost efectuat în 1967 de către Christian Barnard. Inima bolnavă este extirpată (cu excepția unor țesuturi atriale, pentru a păstra conexiunile nervoase cu un pacemaker natural). Noua inimă este pusă în locul ei și conectată la vasele de sânge ale pacientului. Pacientul și donatorul trebuie să fie compatibili în ceea ce privește tipul țesuturilor, dar sistemul imunitar al pacientului trebuie inhibat pentru a preveni respingerea (*vezi* imunosupresie). Un transplant reușit poate permite pacientului să aibă o viață activă timp de mulți ani.

transplant de rinichi *sau* **transplant renal**

Înlocuire a unui rinichi bolnav sau deteriorat cu unul de la o rudă în viață sau de la un donator declarat, în mod oficial, mort. În prima variantă, tipul țesutului are mai multe șanse să fie compatibil, reducând riscurile de respingere; scoaterea rinichiului este riscantă pentru donator, iar șansele de succes în cazul transplantării unui rinichi provenit de la un donator mort sunt mai mari. Noul rinichi este implantat, vasele de sânge și uretera fiind cusute la loc. Se poate reveni la o viață aproape normală în două luni, dar medicamentele care previn respingerea organului transplantat îl fac pe pacient mai vulnerabil față de infecții. *Vezi și* transplant.

transport

În biochimie, mișcare a moleculelor și a particulelor prin membrana unei celule considerată o barieră selectivă care permite anumitor substanțe (molecule solubile în lipide și unele molecule mici) să treacă și care le blochează pe altele (ionii și moleculele mari solubile în apă). Transportul acestor substanțe vitale are loc pe traseul câtorva sisteme. Canalele deschise permit difuzia (transportul pasiv) ionilor direct în celule; facilitatorii folosesc o schimbare chimică pentru a ajuta substanțele să se difuzeze prin membrană; „pompele" de forță diluează substanțele chiar și atunci când concentrația lor pe cealaltă parte este mai mare (o formă de transport activ). Transportul activ primar este produs direct de energia eliberată în metabolismul celulei (*vezi* ATP, acid adenozin trifosfat). În transportul activ secundar, o moleculă este legată de o moleculă diferită care o transportă prin membrană (cotransport) sau este schimbată cu o moleculă diferită care traversează în cealaltă direcție (contratransport). Membrana însăși se deschide și se închide pentru a lăsa particulele mai mari să intre sau să iasă.

transport în comun

Sisteme de transport, de obicei publice, însă uneori deținute și folosite de persoane particulare, proiectate pentru deplasarea unui număr mare de persoane, în diferite tipuri de vehicule, în orașe, suburbii și în mari zone urbane. Transportul în comun

modern reprezintă o ramură a industrializării și urbanizării. În anii 1830, transportul în comun din orașul New York era realizat de vehicule trase de cai, care au fost ulterior înlocuite de tramvaie trase de cai. În 1900 apăruseră autobuzele motorizate în Europa și în America. Odată cu introducerea electricității au apărut tramvaiele și metrourile în marile orașe. Popularitatea crescândă a automobilului în sec. XX a subminat dezvoltarea transportului în comun; tramvaiele au fost, în mare parte, înlăturate, pentru a crea spațiu pentru mașini. La sfârșitul sec. XX, poluarea aerului a reînviat interesul pentru transportul pe șine ușoare și a condus la îmbunătățirea sistemelor regionale de transport în comun.

transport naval

Acțiune sau afacere care se ocupă cu transportul de pasageri și bunuri pe cale navigabilă. Civilizațiile timpurii, care s-au născut pe malul diverselor cursuri de apă, au utilizat apele pentru navigație. Egiptenii au fost probabil primii care au utilizat ambarcațiuni maritime (în cca 1500 î.Hr.); fenicienii, cretanii, grecii și romanii se bazau de asemenea foarte mult pe cursurile navigabile de apă. În Asia, vasele chinezești erau echipate cu catarge multiple și cârmă și efectuau călătorii pe mare încă din 200 d.Hr.; din sec. IV î.Hr. chinezii foloseau masiv și căile navigabile interne pentru transportul de hrană spre marile orașe (*vezi* Marele Canal). Japonia, o țară prea muntoasă pentru a se baza pe rețeaua de drumuri în cazul transporturilor voluminoase, avea ambarcațiuni care navigau pe apele interne și de coastă din cele mai vechi timpuri. Comerțul cu mirodenii a constituit un puternic stimulent pentru dezvoltarea comerțului naval; arabii navigau spre insulele unde se găseau diferite mirodenii încă dinaintea erei creștine, iar comerțul naval european s-a dezvoltat în bună măsură datorită acestui fapt. Comerțul cu ceai a avut consecințe similare, ca de altfel și descoperirea aurului din Lumea Nouă. Între sec. VII–XIX, comerțul cu sclavi a constituit una dintre cele mai distincte trăsături ale transporturilor transatlantice. SUA și Anglia au devenit mari puteri navale în sec. XIX; Germania, Norvegia, Japonia, Olanda și Franța li s-au alăturat la începutul sec. XX. Transportul naval rămâne o parte foarte importantă a economiei mondiale, fiind singurul mod viabil de a transporta mari cantități de bunuri peste ocean. Multe vase comerciale americane sunt înregistrate într-o altă țară pentru a evita plata unor impozite foarte mari. *Vezi și* Compania Britanică a Indiilor de Est; Compania Olandeză a Indiilor de Est; Compania Franceză a Indiilor de Est.

transport public

Vezi transport în comun

transsexualism

Autoidentificare cu un anumit sex de către o persoană care are organe genitale externe și caractere sexuale secundare ale celuilalt sex. În primii ani de viață, o asemenea persoană adoptă comportamentul caracteristic sexului opus. Chirurgia și terapia hormonală permit acum schimbarea de sex, procedură realizată pentru prima dată în 1952. Operația schimbării sexului din bărbat în femeie este mai des întâlnită, deoarece reconstrucția genitală este realizabilă în mod mai satisfător. Penisul masculului transsexual și testiculele sunt îndepărtate și se creează un vagin artificial; sânii sunt modelați cu implanturi ori sunt creați cu hormoni sexuali feminini. Transsexualii de gen feminin pot suferi mastectomie și tratamente hormonale pentru a li se induce caracterele sexuale secundare masculine, dar încercările de a crea un penis artificial nu au reușit.

Transsiberiană, Calea ferată ~

Cel mai lung sistem de cale ferată pe o singură șină din Rusia, întinzându-se de la Moscova la Vladivostok, pe o distanță de 9198 km. Concepută de țarul Aleksandru III, construcția a început în 1891 și a continuat simultan, de-a lungul întregii sale lungimi, care traversa o secțiune din Manciuria. A fost terminată în 1904, dar preluarea Manciuriei de către japonezi a dus la construirea unei secțiuni paralele pe teritoriul Rusiei, care a fost terminată în 1916. Prin construirea căii ferate, suprafețe mari din Siberia au putut fi populate și industrializate prin intermediul unor linii-pinten care leagă zonele periferice de linia principală. O călătorie completă durează aproape opt zile.

transsubstanțiere

În creștinism, schimbare prin care pâinea și vinul euharistiei devin trupul și sângele lui Iisus, deși aspectul lor nu se schimbă. Doctrina a fost pentru prima

dată elaborată de teologii sec. XIII și a fost inclusă în documentele Conciliului de la Trento. La mijlocul sec. XX, câțiva teologi romano-catolici au interpretat-o ca referindu-se mai mult la o schimbare de înțeles decât o schimbare de substanță, dar în 1965 Paul VI a pledat pentru păstrarea dogmei originale.

Transvaal *anterior (1856–1877, 1881–1902)* Republica Sud-Africană

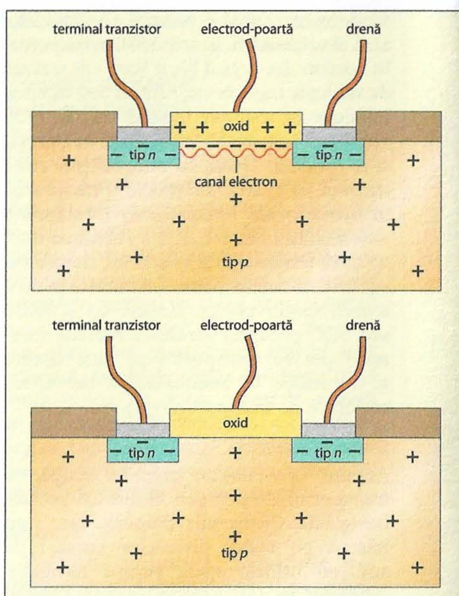
Fostă provincie în NE Africii de Sud. Este situată între fluviul Limpopo și râul Vaal; regiunea a fost populată către 1800, în special de diverse populații de limbă bantu. Burii (afrikander) au început să migreze în timpul Marii Migrații din anii 1830. În 1856, ei au întemeiat Republica Africa de Sud, care a avut o existență scurtă. Descoperirea diamantelor și a zăcămintelor de aur (1868–1874) a ridicat interesul britanicilor pentru această regiune, pe care au anexat-o în 1877. A fost preluată de buri în 1881, în urma unei rebeliuni. Descoperirea altor zăcăminte de aur, în 1886, a adus mai mulți străini, care apoi au depășit ca număr burii. În 1895, Leander Starr Jameson a încercat să-i incite la revoltă pentru a răsturna guvernul bur. În 1899 Transvaal s-a alăturat Statului Liber Orange împotriva Marii Britanii în Războiul cu burii. A fost cucerit în 1900, și în 1902, după victoria britanicilor, a devenit o colonie regală. În 1906 i s-a permis să aibă guvern propriu și s-a alăturat Uniunii Africii de Sud (în prezent Republica Africa de Sud) în 1910. În 1994, Transvaal a fost împărțit în patru regiuni. Regiunea este extrem de bogată în resurse minerale și agricole.

tranzacționare din interior

Folosire ilegală a datelor confidențiale interne pentru a obține profit financiar în tranzacțiile financiare. Din 1934, Comisia pentru Bursă și Titluri de Valoare din SUA a interzis activitatea comercială a unui producător, dacă acesta se află în posesia unor informații care nu pot fi făcute publice. *Vezi și* arbitraj; Michael R. Milken.

tranzistor

Dispozitiv semiconductor în stare solidă pentru amplificarea, controlarea și generarea semnalelor electrice. A fost inventat în Laboratoarele Bell (1947) de John Bardeen, Walter H. Brattain și William B. Shockley; înlocuiește tubul electronic cu vid în multe aplicații. Tranzistoarele constau din straturi

Tranzistorul este un ansamblu de straturi semiconductoare diferite, la care se atașează mai mulți electrozi (în general, trei electrozi). Datorită proprietăților unice ale tranzistoarelor cu joncțiuni p-n, curentul dintre doi electrozi poate fi pornit sau oprit, prin varierea tensiunii aplicate celui de-al treilea electrod. În tranzistorul cu efect de câmp, cu structură metal-oxid semiconductor (MOSFET) (sau tranzistor cu poartă izolată) prezentat aici, curentul circulă între sursă și electrozii de drenă și este reglat de tensiunea electrodului de poartă. Regiunile semiconductorului de tip n au un exces de electroni, dar ele sunt separate de regiuni de tip p, care au un exces de sarcini pozitive, numite „goluri". Dacă se aplică o tensiune pozitivă la poartă (figura de sus), electronii din regiunea p vor fi atrași spre suprafața de sub oxid, formând un canal de sarcină negativă între sursă și drenă. Dacă apoi se aplică drenei o tensiune pozitivă, prin dispozitiv apare un curent de electroni, iar tranzistorul e pus în funcțiune.

de diferite semiconductoare produse prin adăugarea la siliciu a unor impurități (precum arsenic sau bor). Aceste impurități afectează felul în care curentul electric se mișcă prin siliciu. Tranzistoarele au fost importante în progresul electronicii datorită dimensiunilor reduse, a consumului redus de energie, a costului modest, a temperaturii scăzute pe care o degajă în timpul funcționării, a fiabilității și a vitezei de operare. Monotranzistoarele au fost înlocuite în anii 1960–1970 de circuitele integrate; cipurile actuale ale computerului conțin milioane de tranzistoare. Tranzistoarele de astăzi au multe funcții în aproape fiecare tip de echipament electronic.

Trapp, familia ~

Cântăreți austrieci. Maria Augusta Kutschera (1905–1987), cea mai cunoscută membră a familiei, a fost orfană și novice

într-o mănăstire benedictină în Salzburg. Ulterior, ca guvernantă, a câștigat inimile celor șapte copii ai văduvului baron Georg von Trapp (1880?–1947) și inima baronului însuși. S-au căsătorit în 1927 și au avut trei copii. Mai târziu au început să cânte muzică germană și liturgică sub conducerea reverendului Franz Wasner, cu care familia a fugit în 1938 din Austria dominată de nazism în Italia și apoi la Stowe, Vermont, SUA. Au cutreierat lumea într-un turneu de mare succes, formația desființându-se în 1955. Povestea lor a fost subiectul musicalului *Sunetul muzicii* (The Sound of Music, 1959), ecranizat în 1965.

Trasimeno

Lac în Umbria, Italia centrală. Este cel mai mare lac din Peninsula Italică; are o suprafață de 128 kmp și este de adâncime mică, de maxim 6 m. Are maluri mici și, de asemenea, un canal subteran artificial (inaugurat în 1898) spre Tibru. În 217 î.Hr., Hannibal a înfrânt acolo armata romană condusă de Flaminius în al doilea dintre războaiele punice. În Al Doilea Război Mondial, lacul a constituit locul de desfășurare al unor lupte crâncene (1944) între armata britanică și cea a Germaniei.

tratament termic

Schimbare a proprietăților metalelor (printre care fier, oțel, aluminiu, cupru și titan) sau ale sticlei prin procese tehnologice termice. Este folosit pentru durificarea, înmuierea sau modificarea proprietății materialelor care au structuri cristaline diferite la temperaturi înalte sau joase. Tipul transformării depinde de temperatura la care este încălzit materialul, de cât de repede este încălzit, de cât timp este ținut la acea temperatură, de temperatura la care este răcit mai întâi și de cât de repede este răcit. De exemplu, călirea duce la durificarea oțelului prin încălzirea acestuia la temperaturi înalte și răcirea rapidă la temperatura ambiantă în ulei, apă sau soluție de săruri pentru a păstra noua structură cristalină; în tratamentele criogenice, baia de răcire atinge temperaturi între –180 și –70°C și este folosită în tratamentul oțelurilor cu conținut ridicat de carbon și al celor înalt aliate. Cele două procedee de înmuiere a metalului (pentru a reface ductilitatea sa) sunt recoacerea, unde temperatura este mărită lent, menținută la acest nivel pentru o perioadă de timp, după care răcirea se face lent, și înmuierea, care presupune încălzirea graduală a metalului într-o baie de ulei în care este menținut pentru câteva ore.

tratat

Contract sau alt instrument scris care unește două sau mai multe state, sub incidența dreptului internațional. Termenul este, în general, rezervat pentru înțelegerile internaționale cele mai importante, necesitând, de obicei, pe lângă semnăturile persoanelor autorizate, acceptarea de către guvernele implicate. Un tratat poate fi bilateral sau multilateral; de obicei conține un preambul, o enumerare a legilor convenite și clauzele care vorbesc despre procedurile ratificării sale, perioada de valabilitate și termenele limită. Tratatele pot fi politice, comerciale, constituționale sau administrative, se pot referi la justiția de drept penal sau civil ori pot codifica legea internațională.

tratat de erboristică

Vechi manual de plante medicinale. Sute sau mii de plante medicinale erau cunoscute în Antichitatea indiană, chineză și greacă și în Europa medievală. Spre sfârșitul sec. XVI, în tratatele europene au început să fie incluse și plante din emisfera vestică. Identificarea plantelor nu este exactă, dar multe dintre cele incluse în astfel de tratate au devenit, ulterior, materie primă pentru medicamente.

Ilustrație în acuarelă din *Manuscrisul Badianus*, tratat aztec de erboristică în limba latină, de Juan Badianus și Martinus de la Cruz, 1552; Biblioteca Vaticanului

BIBLIOTECA VATICANULUI, VATICAN

Tratatul de Neproliferare Nucleară *denumire oficială* Tratatul de Neproliferare a Armelor Nucleare

Acord internațional referitor la prevenirea răspândirii tehnologiei nucleare, semnat de către SUA, Marea Britanie, Uniunea Sovietică și alte 59 de țări în anul 1968. Cei trei mari semnatari au căzut de acord să nu ajute țările care nu dețin arme nucleare să obțină sau să producă asemenea arme; țările semnatare ale tratatului care nu dețineau armament nuclear au fost de acord să nu încerce să obțină arme nucleare, primind în schimb asistență pentru

dezvoltarea puterii nucleare în scopuri paşnice. Franţa şi China, ambele fiind puteri nucleare, au refuzat să ratifice tratatul până în anul 1992; alte puteri nucleare, cum sunt Israelul şi Pakistanul, nu l-au semnat niciodată. În 1995, când tratatul urma să expire, acesta a fost extins pe o perioadă de timp nedefinită prin votul unanim a 174 de ţări în cadrul unui Congres ONU. *Vezi* Tratatul pentru Interzicerea Testării Armelor Nucleare.

Tratatul de reasigurare
(18 iunie 1887)

Acord secret între Germania şi Rusia. A fost încheiat din iniţiativa cancelarului Otto von Bismarck, după prăbuşirea Ligii celor Trei Împăraţi. Acest tratat stipulează că ţările vor rămâne neutre, în eventualitatea în care oricare dintre părţi va declara război unei a treia ţări, însă această clauză nu se aplică în cazul în care Germania atacă Franţa sau dacă Rusia atacă Austria; Germania recunoaşte sfera de influenţă a Rusiei în Bulgaria. În 1890, tratatul nefiind reînnoit, începe să prindă contur un tratat franco-rus.

Tratatul pentru Interzicerea Testării Armelor Nucleare *denumire oficială* Tratatul pentru Interzicerea Testării Armelor Nucleare în Atmosferă, în Cosmos şi sub Apă

Tratat care interzice testarea armelor nucleare cu excepţia testelor efectuate în subteran. SUA şi URSS au ridicat această problemă, în urma îngrijorărilor care au apărut în anii 1940–1950, invocând pericolul reprezentat de scurgerile radioactive, apărute în urma testelor nucleare în atmosferă şi în subteran, dar discuţiile s-au desfăşurat lent până la criza rachetelor din Cuba în 1962. Marea Britanie, SUA şi Uniunea Sovietică au semnat tratatul în anul 1963 şi peste 100 de alte guverne l-au semnat în perioada imediat următoare. Franţa şi China au fost printre ţările importante care nu au semnat. În 1996 acest tratat a fost înlocuit cu altul mai cuprinzător, numit Tratatul Lărgit pentru Interzicerea Testării Armelor Nucleare, care nu va fi pus în aplicare decât atunci când cele 44 de ţări, care deţin centrale nucleare, îl vor semna. India refuză ratificarea pe motiv că tratatul nu conţine prevederi în legătură cu dezarmarea nucleară şi permite efectuarea testelor care nu presupun exploziv. *Vezi* Tratatul de Neproliferare Nucleară.

Travancore

Fost stat princiar, în SV Indiei. În prezent face parte din statul Kerala; a făcut parte din regatul Kerala în primele secole ale erei creştine. În sec. XI a intrat sub stăpânirea dinastiei Cola; conducătorii hinduşi ai Imperiului Vijayanagar l-au deţinut puţin timp în sec. XVI, după care a intrat sub conducerea musulmanilor. La mijlocul sec. XVIII a devenit statul independent Travancore; apoi a fost sub protecţia britanicilor, începând din 1795. După proclamarea independenţei indiene s-a unit cu Cochin, pentru a forma statul Travancore-Cochin; hotarele au fost restabilite şi, în 1956, a fost redenumit Kerala.

Traven, B. *născut* Hermann Albert Otto Macksymilian Wienecke *sau* Ret Marut
(05.03.1890?, Chicago, Illinois, SUA? - 27.03.1969, Ciudad de México, Mexic)

Romancier mexican de origine germană. Fiind o persoană retrasă, a refuzat să dezvăluie publiciştilor obârşia, naţionalitatea şi identitatea sa, dar se poate să fi fost forţat să părăsească Germania din cauza participării la scurta revoluţie comunistă din 1919. Majoritatea cărţilor sale au fost scrise în germană. Este cunoscut pentru poveştile de aventuri, fiind un cronicar al vieţii rurale din Mexic, unde s-a stabilit în anii 1920. Printre romane se numără *Comoara din Sierra Madre* (Der Schatz der Sierra Madre, 1927; ecranizat în 1948) şi o serie care povesteşte viaţa indienilor sărăciţi în sudul Mexicului, incluzând *Căruţa* (Der Karren, 1931) şi *Revolta spânzuraţilor* (Die Rebellion der Gehenkten, 1936). Lucrările sale sunt dure şi temele captivante, iar proza, austeră, are un efect hipnotic. Există încă multe neclarităţi cu privire la viaţa şi la opera sa.

traversă

În construcţii, bară mare, cu rol de sprijinire, de obicei din oţel sau beton armat, care susţine o greutate mare aşezată transversal (în diagonală). În sistemul de construcţie a podelelor, bârnele şi grinzile transferă greutatea pe care o susţin asupra traverselor, care, la rândul lor, se sprijină pe coloane.

travertin

Rocă densă şi stratificată, compusă din carbonat de calciu, $CaCO_2$. Format prin

precipitarea chimică rapidă a carbonatului de calciu din apele de suprafață și subterane, travertinul este o varietate de calcar care are o culoare deschisă și este ușor de lustruit. Este deseori folosit pentru placarea pereților și pentru decorațiuni interioare în clădirile publice, dar și pentru pavaj. Travertinul se exploatează intens în Italia; în America, la Yellowstone's Mammoth Hot Springs există un mare depozit de travertin.

Travis, Merle (Robert)

(29.11.1917, Rosewood, Kentucky, SUA - 20.10.1983, Tahlequah, Oklahoma)

Cântăreț și compozitor american de muzică country. A învățat banjo în tinerețe, mai târziu aplicând tehnica banjo și chitarei. În anii 1930 a lucrat la radio în Cincinnati. În 1944 s-a mutat în California, unde s-a remarcat repede prin puterea stilului în care cânta la chitară și pentru compoziția și înregistrarea unor hituri clasice, ca *Divorce me C.O.D.* și *No Vacancy*, ca și a cântecelor de protest ale minerilor, *Sixteen Tons* și *Dark as a Dungeon*.

Travolta, John

(n. 18.02.1954, Englewood, New Jersey, SUA)

Actor american. A fost membru al trupei Grease, înainte de a apărea pe Broadway. A jucat în serialele de televiziune *Bine ai revenit, Kotter* (Welcome Back, Kotter, 1975–1978), unde datorită bărbiei despicate, ochilor săi albaștri și zâmbetului larg a câștigat o mare popularitate în rândul tinerilor. A jucat în filmul de mare succes *Febra de sâmbătă seara* (Saturday Night Fever, 1977), și apoi în *Grease* (1978) și *Cowboy-ul urban* (Urban Cowboy, 1980). Cariera sa a intrat într-un con de umbră în anii 1980, dar a revenit la marile roluri cu *Pulp Fiction* al lui Quentin Tarantino (1994). Filmele ulterioare sunt *Michael* (1996) și *Culori primare* (Primary Colors, 1998).

trădare de țară

Încercare de a înlătura guvernul unei țări sau de a se alătura dușmanilor în război. Constituția SUA se referă la o definiție restrânsă – acțiunea de începere a războiului împotriva SUA sau sprijinul acordat dușmanilor săi – pentru a micșora posibilitatea ca cei de la putere să-i poată acuza de trădare și fals pe oponenții lor politici. *Vezi și* sedițiune.

trăpaș-Tennessee *sau* trăpaș-de-plantație

Rasă de cai ușori cu un trap lejer, confortabil pentru călăreț. A fost dezvoltată pentru călăritul de agrement pe plantațiile din Sudul SUA. Poate ajunge la 154 cm înălțime și la greutatea de 450 kg. Culoarea părului variază. Printre strămoși se numără cai capabili să meargă la trap, un pas natural care nu poate fi învățat, dar armăsarul cu aportul genetic cel mai important a fost de rasă standardbred. Trapul, mai rapid decât mersul la pas, este un mers lent, glisant, întins; piciorul din față atinge pământul cu o clipă înaintea piciorului opus din spate, care îl depășește pe cel din față cu câțiva centimetri.

trăsură

Vehicul cu patru roți tras de cai, folosit mai ales pentru transportul persoanelor. Este rezultat al ultimelor îmbunătățiri aduse mijloacelor de transport, care au evoluat de la car, căruță și caretă. În sec. XVII au fost construite carete ușoare, cu suspensii îmbunătățite pentru a asigura un confort sporit pasagerilor. În sec. XIX erau folosite multe tipuri de calești, inclusiv cupeul și cabrioleta. Producătorii de trăsuri au oferit și primele modele de caroserie ale automobilelor.

Trebbia

Râu în regiunea Emilia-Romagna, în N Italiei. Se formează în NV Genovei, curge pe o distanță de 115 km în NE, traversând Apeninii nordici și valea Padului pentru a se vărsa în fluviul Pad. A fost locul de desfășurare a două bătălii importante: o victorie asupra romanilor, repurtată de Hannibal în 218 d.Hr., și o înfrângere a francezilor de către armatele austro-rusești, în 1799.

Treblinka

Lagăr de concentrare înființat de naziști. Este localizat lângă satul Treblinka, în Polonia; s-a deschis în 1941 ca lagăr de muncă forțată. În 1942 a fost organizat un al doilea lagăr mai mare, ultrasecret, situat la aproape doi kilometri depărtare, numit Treblinka II, ca lagăr de exterminare pentru evrei. Victimele erau dezbrăcate și duse în „săli de baie", unde erau gazate cu monoxid de carbon prin țevile din tavan. Execuțiile au fost duse la îndeplinire de paznicii ucraineni și de circa 1 500 de muncitori

deținuți evrei. Numărul total al celor uciși a fost estimat la 700 000–900 000. În 1943 mai mulți muncitori-prizonieri s-au revoltat și au evadat, însă majoritatea au fost uciși sau recapturați. Lagărul Treblinka II a fost închis în octombrie 1943, iar lagărul de muncă, în iulie 1944.

Tredgold Thomas

(22.08.1788, Brandon, lângă Durham, Anglia - 28.01.1829, Londra)

Inginer și scriitor britanic. Aproape autodidact, după câțiva ani de activitate practică a publicat *Principii elementare de tâmplărie* (Elementary Principles of Carpentry, 1820), care a devenit o carte clasică pentru mult timp, fiind urmată de importante tratate despre fier și alte metale (1822), despre ventilație și încălzirea clădirilor (1824), despre căi ferate și vagoane (1825) și despre mașinile cu aburi (1827).

Tree, Sir Herbert (Draper) Beerbohm

(17.12.1853, Londra, Anglia - 02.07.1917, Londra)

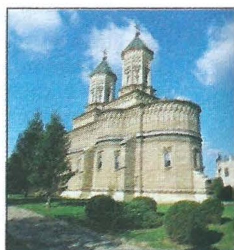
Actor și director de teatru britanic. A fost un actor romantic cu talent pentru rolurile de caracter și comedie; a debutat la Londra în 1878 și a fost remarcat în *Secretarul particular* (The Private Secretary, 1884). În calitate de director al Teatrului Haymarket (1887–1897) a regizat și a jucat în producții shakespeariene de succes, pe care le-a continuat ca actor-director al Teatrului Maiestății Sale (1897–1915). A produs versiuni notabile ale lucrărilor lui Charles Dickens. În 1904 a fondat Academia Regală de Artă Dramatică. Fratele său vitreg, Max Beerbohm, a scris biografia lui Tree (1920).

trefilare

Fabricare a unei sârme dintr-o tijă sau dintr-o bară. Trefilarea constă în subțierea unei tije într-o matriță, capătul subțiat al acesteia fiind montat pe o bobină. Bobina este rotită de un motor electric. Ea trage bara lubrifiată din matriță, o reduce în diametru, mărindu-i lungimea. Sârma foarte subțire este fabricată de o mașină cu mai multe bobine, deoarece reducția nu poate fi realizată într-un singur proces tehnologic.

Trei Ierarhi, mănăstirea ~

Locaș monahal în Iași, România, vechi centru al culturii ecleziastice românești. Ctitorită între 1635–1639 de domnitorul Vasile Lupu, biserica centrală reprezintă un unicat, o sinteză arhitectonică de elemente ale arhitecturii moldovenești, cu elemente orientale (placajul de piatră sculptată dispusă în registre ornamentale) și gotice. Monumentul respectă, în mare, planurile arhitecturale ale bisericilor din Moldova sec. XVI influențate de biserica din Galata, având însă o turlă suplimentară deasupra naosului. Pictura interioară originală datează din 1641–1642 și este realizată cu materiale scumpe (aur și lazurit). A fost jefuită și incendiată, parțial distrusă de cutremure (1711, 1781, 1795); a fost refăcută începând cu anii 1880. Aici sunt îngropați Vasile Lupu și familia sa, precum și Dimitrie Cantemir. Muzeul mănăstirii adăpostește o bogată colecție de artă ecleziastică românească (icoane, orfevrărie, tapiserii, cărți rare etc.). În 1991 a fost reînființată mănăstirea Trei Ierarhi.

Biserica Trei Ierarhi din Iași

FOTO DE MIHAI POTÂRNICHE

Treisprezece principii ale credinței

Rezumat al principiilor de bază ale iudaismului. Au fost formulate de Moise Maimonides, în comentariile sale la *Mishna*, într-un efort de a răspândi conceptele adevărate despre Dumnezeu și despre credință ca un instrument de evitare a erorii. Deși prezentată ca dogmă, argumentarea sa este personală și a fost mult timp dezbătută și revizuită. Principiile afirmă doctrine variate despre natura lui Dumnezeu, despre lege, despre Moise și afirmă venirea lui Mesia și învierea morților. Toate versiunile includ imnul *Yigdal*, care constituie o parte a tuturor serviciilor religioase evreiești.

Treitschke, Heinrich von

(15.09.1834, Dresden, Saxonia - 28.04.1896, Berlin)

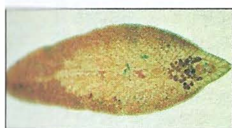
Istoric și scriitor german. A fost fiul unui general saxon; a studiat la Bonn și la Leipzig, apoi a învățat istoria și politica în câteva universități germane. Din 1871 până în 1884, în calitate de membru al Reichstagului (Parlamentul german între 1865–1945), a pledat în favoarea unei conduceri autoritare, fără control parlamentar, și a discreditat liberalismul vest-european și democrația americană. În 1886 l-a urmat pe Leopold Ranke în calitate de istoriograf oficial al Prusiei. Lucrarea sa principală este *Istoria Germaniei*

în secolul XIX (Deutsche Geschichte im neunzehnten Jahrhundert, 1879–1894).

Treizeci de Tirani
(404–403 î.Hr.)

Oligarhie impusă de Sparta, care a condus Atena după Războiul peloponesiac. În oligarhie au fost numiți treizeci de împuterniciți foarte conservatori, conduși de Critias. Regimul lor opresiv a încurajat o epurare sângeroasă, în care în jur de 1 500 de locuitori au fost uciși. Mulți moderați au părăsit orașul; după ce și-au adunat o armată, s-au întors pentru a învinge armatele tiranilor în Bătălia de la Pireu, în 403. Cei Treizeci de Tirani au fugit și au fost uciși toți în următorii ani.

trematod
Denumire generică pentru cele cca 6 000 de specii de viermi plați paraziți. Trematodele sunt răspândite în întreaga lume, iar lungimea lor variază de la 5 la 100 mm. În mod obișnuit parazitează pești, broaște și țestoase, dar și oameni, animale domestice și nevertebrate cum sunt moluștele și crustaceele. Pot fi paraziți externi (ectoparaziți), paraziți interni (endoparaziți) și paraziți semiexterni (cei care se fixează pe mucoasa bucală, pe branhii sau pe cloacă). Majoritatea trematodelor au corp turtit, în formă de frunză sau de panglică, și prezintă ventuze musculare pe suprafața ventrală, dar și cârlige sau spini pentru atașarea de corpul gazdei. Infestarea cu trematode produce îmbolnăviri (de ex. schistosoma) sau chiar moartea la om.

trematod (gălbeaza-mare-a-ficatului, *Fasciola hepatica*)

GRANT HEILMAN

Trent
Canal în SE Ontario, care leagă lacul Huron cu lacul Ontario. Se întinde de la malul de SE al Golfului Georgian până la râul Severn și la lacul Simcoe, leagă câteva lacuri din regiunea lacului Kawartha cu lacul Rice și coboară pe râul Trent până la golful Quinte și la lacul Ontario. Pe parcursul său principal de 387 km se află 53 km de canale artificiale și 42 de baraje. Construcția a început în 1833. Râul servea înainte drept cale de transport a lemnului de construcție; acum este un celebru punct de atracție turistică.

Trent
Râu în Anglia centrală. Izvorăște din Staffordshire și curge 270 km spre NE, pentru a se uni cu râul Ouse în V regiunii Hull, formând râul Humber. Este navigabil cu șlepul pe aproape jumătate din lungimea sa.

Trent, afacerea ~
(1861)

Incident în Războiul Civil American cu privire la libertatea mărilor. Pe 8 noiembrie, fregata Uniunii *San Jacinto* a oprit vaporul neutru britanic *Trent* pentru a-i captura pe împuterniciții Confederației, John Slidell și James Murray Mason, care erau în drum spre Anglia și Franța căutând ajutor pentru Confederație. Protestele organizate în Marea Britanie au denunțat acțiunea și au cerut declanșarea războiului. Pe 26 decembrie, William Seward a recunoscut că Uniunea a greșit pentru că nu a adus vasul într-un port american pentru judecată, iar cei doi oameni au fost eliberați curând după aceea.

Trento *în Antichitate* Tridentum
Oraș, 104 844 loc. (2001), centru administrativ al regiunii Trentino-Alto Adige, în N Italiei, pe râul Adige. A fost fondat de raețieni în sec. IV î.Hr. și a devenit, mai târziu, o colonie romană pe drumul spre trecătoarea Brenner, în Alpi. În era creștină a fost dominat de ostrogoți, longobarzi și franci. A fost sediul Conciliului de la Trento (1545–1563). A făcut parte din regatul napoleonian al Italiei la începutul sec. XIX și a revenit Austriei, în 1814, și Italiei în 1918. Este centru agricol, dar se ocupă și de industria ușoară.

Trento, Conciliul de la ~
(1545–1563)

Al 19-lea conciliu ecumenic al Bisericii Romano-Catolice, care a emis legi de purificare și a scris dogmele, clarificând aproape toate doctrinele contestate de protestanți. A fost convocat de papa Paul III la Trento, în N Italiei, și a servit la revitalizarea romano-catolicismului în multe părți ale Europei. În prima sa parte (1545–1547) a acceptat Crezul niceo-constantinopolitan ca bază a credinței catolice, a fixat canonul Vechiului Testament *și* Noului Testament, a fixat numărul sfintelor taine la șapte, și a definit natura și consecințele păcatului originar; de asemenea, a condamnat doctrina

lui Martin Luther privind mântuirea prin credință. În a doua parte (1551–1552), a confirmat doctrina transsubstanțierii și a emis decrete în privința jurisdicției episcopale și a disciplinei clericale. În ultima perioadă (1562–1563), a definit mesa ca pe un sacrificiu real și a remis declarații privitoare la alte câteva probleme doctrinale. La sfârșitul sec. XVI, multe dintre abuzurile care motivaseră Reforma protestantă au dispărut și Biserica a recuperat mulți dintre credincioșii europeni.

Trentino-Alto Adige *anterior (până în 1947)* **Venezia Tridentina**

Regiune autonomă, 937 107 loc. (2001), în NE Italiei. Centrul administrativ se află la Trento. Are o suprafață muntoasă și cuprinde câteva din cele mai înalte piscuri din Europa, fiind străbătută de trecători spre Elveția și Austria. Din punct de vedere istoric cuprinde principatele medievale ecleziastice Trento și Bressanone. A fost anexată de Austria în 1815. A fost scena multor lupte în timpul Primului Război Mondial și a fost cedată Italiei la sfârșitul războiului. Populația este un amestec de vorbitori de limbă germană în N și vorbitori de italiană în S; la conducerea parlamentului regional alternează președinți de limbă germană și italiană. Se cultivă grâne și struguri, se cresc animale, se extrag zinc, plumb și alte minerale. Turismul este una dintre principalele resurse economice.

Trenton

Oraș, 85 403 loc. (2000), centrul administrativ al statului New Jersey, SUA. Se află în locul unde râul Delaware devine navigabil. A fost fondat în cca 1679 de către quakerii englezi și a fost atestat oficial în 1745. Într-o noapte de Crăciun din 1776, George Washington și-a condus armata peste râul înghețat Delaware pentru a ataca regimentele germane aflate în serviciul Imperiului Britanic. Acestea erau cazate la Trenton (*vezi* Bătăliile de la Trenton și Princeton). A servit drept capitală temporară a SUA în 1784 și în 1799, a fost numită capitala statului New Jersey în 1790. Datorită terminării construcției unui canal și a unei căi ferate în anii 1830, dezvoltarea industrială a orașului s-a accelerat; rămâne un oraș industrial.

Trenton și Princeton, Bătăliile ~
(1776–1777)

Operațiuni militare câștigate de Armata Continentală în Revoluția Americană. Înfrângerile din New York au forțat armata condusă de George Washington să se retragă prin New Jersey în Pennsylvania. Pe 25 decembrie 1776, Washington a condus o forță de 6 000 de oameni peste râul Delaware, care era înghețat, pentru a surprinde armata de 1 400 de oameni britano-hessiană la Trenton, New Jersey, și a capturat 900 de oameni. O armată britanică de 7 000 de oameni sub conducerea lui Charles Cornwallis a obligat armata americană să se retragă. Noaptea, Washington și-a condus oamenii pentru a-i încercui pe britanici și pentru a-i înfrânge la Princeton, determinându-l pe Cornwallis să se retragă la New Brunswick și permițându-i lui Washington să-și conducă trupele la adăposturile de iarnă de lângă Morristown. Victoriile au restabilit moralul Americii și au reînnoit încrederea în Washington.

treonină

Aminoacid esențial, întâlnit în proteinele din ouă, lapte, gelatină și din alte substanțe biochimice, putând fi sintetizat sau obținut prin hidroliza caseinei. Este utilizat în cercetările din domeniul nutriției și biochimiei, precum și ca supliment în dietele alimentare.

trestie

Denumire generică pentru mai multe plante cu flori caracterizate prin tulpini cilindrice sau goale și tulpini asemenea frunzelor. Se dezvoltă în regiunile temperate, mai ales în locuri umede sau umbroase. Familia trestiei (*Juncaceae*) include genul *Juncus*, trestia comună sau stuful și luzula, trestia lemnoasă. În multe părți ale lumii, din trestie se împletesc scaune, rogojini și coșuri, iar din măduva tulpinii se fac fitiluri pentru lămpile cu petrol și lumânările de seu (opaițe). Printre alte soiuri de trestie se numără papura (familia *Typhaceae*), rogozul (*Scirpus maritimus*), roșățea sau crinul-de-baltă (*Butomus umbellatus*, familia *Butomaceae*) și obligeana (*Acorus calamus*, familia *Araceae*).

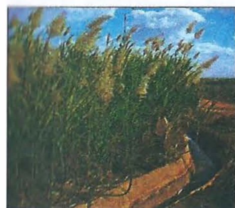
trestie

Tulpină goală sau plină cu miez, de obicei articulată și flexibilă (ca la stuf). De asemenea, termenul desemnează oricare dintre tulpinile lemnoase subțiri, îndeosebi cele alungite, care poartă flori și fructe (ca la trandafir), răsărind de obicei direct din pământ. Termenul este valabil și în cazul ierburilor sau stufului, inclusiv a ierburilor

aspre din genul *Arundianria* (*vezi* bambus), a trestiei-de-zahăr și a sorgului.

trestie-de-zahăr

Plantă gigantică, groasă, perenă (*Saccharum officinarum*) din familia *Poaceae* sau *Gramminaceae*, cultivată în regiunile tropicale și subtropicale pentru seva sa dulce, o importantă sursă de zahăr și melasă. Planta crește în pâlcuri, cu tulpină formată din segmente unite prin noduri sau încheieturi, fiecare cu un mugure care poate fi plantat pentru înmulțirea asexuată. Frunzele sunt în formă de săbii, asemănătoare cu cele ale porumbului, baza acestora înfășurându-se ca o teacă în jurul tulpinii. Tulpinile trestiilor mature pot ajunge până la 3–6 m înălțime și 2,5–7,5 cm diametru. Melasa, siropul rămas după ce zahărul este cristalizat din suc, este folosită la gătit, la fabricarea romului sau ca hrană pentru animale. Fibra reziduală a trestiei este folosită drept combustibil sau ca material de umplutură la fabricarea hârtiei și a materialelor de pardoseală.

trestie-de-zahăr
(*Saccharum officinarum*)
RAY MANLEY–SHOSTAL ASSOC.

Treurnicht, Andries (Petrus)

(19.02.1921, Piketburg, Africa de Sud – 22.04.1993, Cape Town)

Om politic sud-african. A fost predicator în Biserica Olandeză Reformată (1946–1960), iar ulterior a obținut un post de conducere în Partidul Național, fiind un puternic suporter al apartheidului. În 1976, insistența lui referitor la învățarea de către copiii negri a limbii afrikaans, adică dialectul olandez vorbit în Republica Africa de Sud, a condus la revolta Soweto. În 1982 a părăsit Partidul Național pentru a forma Partidul Conservator, care se opunea deciziei lui F.W. de Klerk de a pune capăt apartheidului. Susținea ideea unui teritoriu separat al albilor în Africa de Sud.

Trevelyan, G(eorge) M(acauley)

(16.02.1876, Welcombe, Warwickshire, Anglia – 21.07.1962, Cambridge, Cambridgeshire)

Istoric englez. Este cunoscut pentru cărțile accesibile cititorilor, cărți care dovedesc adesea o apreciere a tradiției liberale în gândirea engleză și reflectă un interes puternic față de elementul anglo-saxon în constituția engleză. A scris, printre altele, trei cărți despre Giuseppe Garibaldi (1907, 1909, 1911), *Anglia în epoca lui Wycliffe* (England in the Age of Wycliffe, 1899), *Istoria britanică în secolul al nouăsprezecelea, 1782–1901* (History in the Nineteenth Century, 1782–1901, 1922), *Istoria Angliei* (History of England, 1926) și *Cei șapte ani ai lui William IV* (The Seven Years of William IV, 1952).

Trevino, Lee (Buck)

(n. 01.12.1939, lângă Dallas, Texas, SUA)

Jucător de golf american. S-a clasat pe un surprinzător loc cinci în concursul Open America din 1967, câștigându-l în anul următor. În 1971, „Super Mex" (poreclă ce reflectă originea sa mexicano-americană) a devenit primul jucător care a câștigat concursurile Open din SUA, Marea Britanie și Canada, într-un singur an. A câștigat Openul britanic în 1972 și Campionatul american PGA în 1974. A suferit o operație de spate în 1982, dar a revenit în competiții și a câștigat PGA din nou, în 1984.

Trevithick, Richard

(13.04.1771, Illogan, Cornwall, Anglia – 22.04.1833, Dartford, Kent)

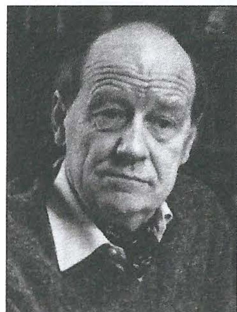
Inventator britanic al primei locomotive cu aburi. A primit puțină educație instituțională; în 1790 a devenit inginer la câteva mine în Cornwall. În 1797, în urma experimentelor sale cu aburii cu presiune înaltă, a proiectat un motor mic, mai ușor, pentru a înlocui motoarele mari din mină cu presiune scăzută, folosindu-l apoi pentru ridicarea minereului la suprafață. În 1801 a construit prima mașină cu aburi pe care mai târziu a condus-o prin Londra. În 1803 a construit prima locomotivă cu aburi pentru o turnătorie din Țara Galilor. Și-a abandonat proiectele pentru construcția unei locomotive în 1808, deoarece liniile din fier erau prea fragile pentru a suporta greutatea. În 1806 a adaptat motorul pentru a produce primul dragor cu aburi. În 1816 a plecat în America de Sud pentru a furniza motoare pentru minele de argint peruviene,

Richard Trevithick,
pictură în ulei de John Linnell, 1816;
Muzeul de Științe, Londra
MUZEUL DE ȘTIINȚE, LONDRA, WOODCROFT BEQUEST

sperând să devină bogat, dar s-a întors în Anglia în 1827, în stare de faliment.

Trevor, William *născut* William Trevor Cox
(n. 24.05.1928, Mitchelstown, Cork, Irlanda)

Scriitor irlandez. A fost educat la Trinity College din Dublin; a lucrat ca profesor, sculptor și în domeniul publicitar înainte de a se stabili în Anglia pentru a scrie literatură. Lucrările sale, caracterizate prin portretistica desăvârșită și prin ironia fină, pun accent, în special, pe psihologia excentricilor și a proscrișilor. Cel de-al doilea roman al său, *Cei mari* (The Old Boys, 1964), relatează povestea unui comitet de absolvenți ai unei școli, ai cărui membri, pe măsură ce îmbătrânesc, complotează unul împotriva altuia. Cele mai recente romane ale sale sunt *Călătoria Feliciei* (Felicia's Journey, 1994) și *Moarte vara* (Death in Summer, 1998). Este poate cel mai cunoscut pentru colecțiile de povestiri macabre sau pline de umor negru.

William Trevor, 1982
MARK GERSON

triadă
Termen folosit pentru societățile secrete din dinastia Qing din China, pentru grupurile moderne de criminali chinezi și pentru grupurile criminale de alte naționalități asiatice care acționează în propriile lor țări sau în străinătate. O societate secretă cu numele triadă a început să acționeze pe la începutul sec. XIX în S Chinei, unde a prins rădăcini și s-a răspândit în restul țării. În anii 1850, rebeliunile triadelor au amenințat orașele Shanghai și Xiamen (Amoy) și au contribuit la revoluția din 1911. Societățile secrete chineze au în comun un jurământ sfânt, reguli stricte, relații de familie între membri, obligația de ajutor reciproc, o ierarhie a funcțiilor și primirea calității de membru pe bază ereditară în familii.

triaj
Împărțire a pacienților după prioritatea îngrijirii, de obicei în trei categorii: cei care nu vor supraviețui chiar dacă sunt tratați de medic, cei care vor supraviețui fără tratament și cei a căror supraviețuire depinde de tratament. Triajul își are originea în medicina militară, când mulți soldați răniți trebuiau vindecați cu resurse limitate. Este folosit în timpul dezastrelor sau epidemiilor și în camerele de urgență. Deciziile de triaj sunt luate în urma unei examinări relativ rapide; pacienții din grupurile cu prioritate scăzută trebuie reexaminați periodic.

Triangle Shirtwaist Co., incendiul de la ~
(25 martie 1911)

Dezastru industrial care a dus la emiterea mai multor legi de siguranță în muncă. Focul dintr-o fabrică de îmbrăcăminte din orașul New York, SUA, a cauzat moartea a 146 de persoane, majoritatea tinere femei imigrante. Clădirea avea puține ieșiri de incendiu și ușile erau închise pentru a preveni furtul, forțând muncitorii panicați să sară pe fereastră. Protestul public a dus, de asemenea, la redactarea de noi coduri privind protecția în caz de incendiu și la emiterea de legi privind exploatarea prin muncă a copiilor; de asemenea, a sporit influența Uniunii Mondiale a Muncitorilor din Industria Confecțiilor de Damă.

Trianon, Tratatul de la ~
(4 iunie 1920)

Tratat, la sfârșitul Primului Război Mondial, dintre Ungaria și Puterile Aliate, semnat în palatul Trianon, la Versailles, Franța. În urma condițiilor stabilite, Ungaria a pierdut două treimi din teritoriu, care a fost împărțit între Cehoslovacia, Austria, viitoarea Iugoslavie și România. Forțele armate ale Ungariei au fost restricționate la doar 35 000 de soldați, care urmau a fi folosiți doar la menținerea ordinii interne.

Triasic
Interval al timpului geologic, cu cca 248–206 m.a.u., care marchează începutul Mezozoicului. Au apărut multe vertebrate noi, semnalând schimbările majore care urmau să aibă loc atât în formele de viață terestre, cât și în cele marine. Mările au devenit mediul de viață al reptilelor mari. Pe uscat au apărut forme ancestrale ale variatelor specii de amfibieni moderni, precum și reptile (de ex. țestoase și crocodili). Spre sfârșitul Triasicului, arhozaurii au devenit din ce în ce mai numeroși și s-au dezvoltat primele mamifere adevărate, omnivore, de dimensiunea șoarecelui-de-câmp. Ferigile cu semințe dominau flora din S Gondwanei, iar gimnospermele,

cum sunt coniferele, cicadele și gingko, erau răspândite în mare parte din Pangea.

triatlon

Cursă atletică pe distanță lungă, desfășurată în trei etape (înot, ciclism și atletism). Triatlonul a fost practicat pentru prima dată în California anilor 1970 și a devenit sport olimpic în 2000. Evenimentul anual cel mai cunoscut este triatlonul care are loc în Hawaii și include înotul în ocean pe 3,8 km, un tur cu bicicleta pe o distanță de 180 km și un maraton pe o distanță de 42,2 km.

trib

Formă de organizare în unități sociale, inclusiv cele definite prin descendență uniliniară sau prin etnicitate comună. În prezent, specialiștii în antropologie culturală aplică termenul și unității de organizare socială care este cultural omogenă și constă din grupuri multiple de rudenie - cum sunt familia, descendența sau clanul - ce nu încuviințează căsătoriile în interiorul grupului, dar aprobă sau reclamă căsătorii cu persoane din alte grupuri de rudenie (*vezi* exogamie și endogamie). Majoritatea triburilor sunt organizate ca entități politice unitare, în cadrul cărora indivizii au în comun limba și cultura. Unele triburi sunt răspândite pe teritorii întinse, iar diferiții membri pot să nu întâlnească ori să nu cunoască niciodată întreaga comunitate. Unele sunt grupuri mici, constrânse să trăiască pe un teritoriu limitat, uneori chiar pe o singură insulă mică, unde membrii se cunosc foarte bine unii pe alții. Ceea ce unește societățile aflate la scări atât de diferite și le face „tribale" este sentimentul că „reprezintă un singur popor", însă, adaugă antropologii, un popor care nu deține instrumentele cetățeniei, constituției sau ale unui sistem legislativ oficial constituit, care l-ar defini ca națiune-stat. Antropologia culturală modernă a folosit multă vreme termenii „trib" și „primitiv" în interdependență. Totuși, în ultimii ani, termenul „primitiv" este evitat de majoritatea antropologilor, întrucât pare să aibă o conotație de evaluare a nivelului de dezvoltare morală și tehnologică a unei populații. *Vezi și* grup etnic.

tribologie

Studiu al interacțiunilor suprafețelor ce vin în contact. Include trei procese: frecarea, uzura și lubrifierea. Multe manifestări ale tribologiei sunt benefice și fac posibilă viața modernă. Multe altele generează neajunsuri, fiind necesară o proiectare atentă pentru a depăși problemele cauzate de frecare sau uzura excesive. Frecarea consumă sau irosește o cantitate substanțială din energia generată de oameni; în plus, o mare parte din capacitatea productivă este destinată înlocuirii obiectelor care au fost uzate.

tribun

În Roma antică, funcționar militar și civil. Tribunii militari erau, la origine, comandanți de infanterie. În republica timpurie existau șase pentru fiecare legiune; unii erau numiți de consuli sau de comandanții militari, alții erau aleși de popor. În timpul Imperiului Roman (din 27 î.Hr.), împăratul numea tribunii militari; oficial, această funcție era considerată o perioadă preliminară pentru o carieră senatorială sau în cavalerie (*vezi* eques). Dintre tribunii civili, cei mai importanți erau tribunii plebeilor (*vezi* plebeu), care erau aleși. În jurul lui 450 î.Hr. existau zece tribuni ai plebei, aleși anual, cu dreptul de a interveni în cazul unor acte nedrepte ale consulilor sau magistraților, spunând *veto* (*în latină*, eu interzic). Funcția a devenit tot mai puternică; puterile sale au fost reduse de Sylla, dar au fost reinstalate de Pompei. În timpul imperiului, puterea tribunilor plebei a trecut la împărat.

Tribuna

Publicație politică și literară românească, fondată la Sibiu (1884), Transilvania, de Ioan Slavici. A jucat un rol important în viața politică și culturală a Transilvaniei. A fost primul dintre cotidianale românești mari și s-a impus drept cel mai important cotidian din Ardeal. Politica publicației a fost să militeze pentru unitatea românilor prin cultură, pentru combaterea exagerărilor latiniste și pentru promovarea realismului popular. Printre colaboratori s-au numărat George Coșbuc, care a fost și redactor al ziarului o scurtă perioadă, Gheorghe Bogdan-Duică, Ion Pop-Reteganul, Octavian Goga etc. În paginile publicației au apărut culegeri din folclorul transilvănean, lucrări ale unor autori români cunoscuți, traduceri și contribuții literare din partea cititorilor. După 1903, cotidianul și-a încetat apariția.

tribunal pentru minori

Instanță specială de judecată, care analizează probleme precum delincvența juvenilă, neglijența și abuzurile împotriva

copiilor. Tribunalul pentru minori judecă două tipuri de procese: cele civile, legate, în general, de îngrijirea copiilor abandonați sau săraci, și cele penale, generate de comportamentul antisocial al minorilor. Majoritatea prevederilor legale stabilesc că procesele în care sunt implicate persoane sub o anumită vârstă (adesea 18 ani) trebuie, mai întâi, judecate de tribunalul pentru minori, care apoi poate decide transferarea cazului într-o instanță obișnuită, în funcție de situație. Primul tribunal pentru minori a fost înființat la Chicago, SUA, în 1889, apoi instituții similare au apărut în multe alte țări. Înainte să fie înființate aceste tribunale, minorii erau judecați de aceleași instanțe care judecau și adulții.

Tribunalul pentru Plângeri Civile

Tribunal englez fondat în 1178 pentru audierea litigiilor civile. Prin Magna Charta (1215), a câștigat jurisdicție separată de Tribunalul Regelui (al Reginei), deși hotărârile sale puteau fi revocate de acesta. Începând cu sec. XV, a concurat cu Tribunalul Regelui (al Reginei) și cu Tribunalul Trezoreriei în probleme de drept comun. În sec. XIX, complexitatea jurisdicțiilor care se întrepătrundeau devenise insuportabilă și toate cele trei tribunale au fost înlocuite (prin Legea magistraturii din 1873) de Curtea Supremă de Justiție, care este și astăzi instanța superioară din Anglia și Țara Galilor.

triburi

În Grecia și Roma antică, subdiviziuni politice și demografice ale populației (*în greacă, phylai, în latină, tribus*). În Grecia, grupurile împărțite în triburi se diferențiau prin așezare, dialect și tradiție și cuprindeau ionienii, dorienii, aheii și etolienii. În Attica, Cleisthenes a înlocuit cele patru triburi ioniene cu zece triburi noi, fiecare dintre ele numit după un erou local; acestea au ajuns să dezvolte funcții politice și civice, inclusiv alegerea magistraților. Regiunile rurale (*vezi* demos) s-au dezvoltat în afara sistemului tribal. La Roma, triburile formau trei (mai târziu patru și, ulterior, chiar 35) diviziuni originare ale cetățenilor romani. Acestea reprezentau baza recrutărilor militare, a taxelor pe proprietate, a recensământului și a votării în reuniunile politice.

Triceratops

Specie de dinozaur mare, erbivor, din Cretacicul târziu (99–65 m.a.u.). Avea craniu foarte lung (la unii depășea 1,8 m lungime), un guler mare osos în jurul gâtului, un corn relativ scurt și ascuțit pe nas, gură în formă de cioc și două coarne ascuțite, de mai mult de 1 m lungime, deasupra ochilor. Adulții cântăreau 4–5 tone și creșteau până la 9 m lungime. Membrele erau foarte puternice, cele din spate fiind mai masive decât cele din față.

trichina

Specii parazite de nematode (*Trichinella spiralis*), răspândite în lumea întreagă, care cauzează trichineloza. Trichina are lungimea de 1,5–4 mm și trăiește în intestinul subțire al gazdei. Femelele fecundate penetrează peretele intestinal și depun larvele pe care apoi sângele le transportă prin corp. Larvele cresc, se maturizează și formează chisturi în țesutul muscular. Sucurile digestive ale unui animal care consumă drept hrană astfel de țesuturi infestate descompun învelișul chistic, eliberând larvele pentru o dezvoltare viitoare; odată ce viermii devin maturi, ciclul începe din nou.

trichina localizată în mușchi

RUSS KINNE–PHOTO RESEARCHERS/EB INC.

trichineloză

Boală cauzată de viermele cilindric trichina, deseori provenit din carnea de porc preparată incorect. Viermii larvari invadează intestinul subțire, maturizându-se în aproape o săptămână. Femelele fecundate depun noi larve, care sunt purtate de sânge, în special spre mușchi (foarte des în diafragmă, ochi, gât și limbă), unde se închistează și rămân vii ani întregi. Deși de obicei cedează, trichineloza poate fi fatală, dacă afectează inima și creierul. În SUA, incidența descoperită la autopsie este de aproape 15–20%. Puține persoane infectate au suficienți paraziți pentru a produce simptome (precum diaree, greață, febră urmată de durere, rigiditate și umflături ale diferitelor grupuri musculare). Medicamentele antiinflamatorii pot alina simptomele; tiabendazolul poate să distrugă efectiv paraziții în intestin. Nu există un mod practic de a descoperi carnea de porc infestată cu trichină; cel mai sigur mod de prevenire a îmbolnăvirii rămâne pregătirea corectă a cărnii.

tricomonas

Protozoar din seria flagelatelor *Tricomonadida*. Tricomonele au trei sau șase flageli, și pot avea unul sau mai mulți nuclei. Majoritatea se află în sistemele digestive ale animalelor. Trei specii se întâlnesc la om: *T. hominis,* în intestin, *T. vaginalis,* în vagin, și *T. buccalis,* în gură.

tricopter

Denumire generică pentru cele cca 7 000 de specii de insecte acvatice, asemănătoare moliilor (ordinul *Trichoptera*), răspândite pretutindeni în lume, de regulă în habitate dulcicole, dar uneori și în apele salmastre sau sărate. În general, de culoare brună-închis, tricopterele au antene lungi și aripi păroase care se pliază ca un acoperiș peste abdomen. Se hrănesc îndeosebi cu sucul plantelor sau cu nectarul din flori, cu excepția câtorva care sunt prădătoare. Multe dintre larvele tricopterelor construiesc o căsuță portabilă din fire de nisip, bucăți de scoici și rămășițe de plante, lipite cu ajutorul unei substanțe cleioase pe care o secretă. Această carcasă înfășoară abdomenul larvei în timp ce ea se maturizează. Friganidele sunt utile ecosistemelor apelor dulci, deoarece le curăță consumând detritus vegetal și animal și constituie, în stare larvară sau de adult, o sursă importantă de hrană pentru pești, îndeosebi pentru păstrăv.

Trident

Rachetă balistică fabricată în SUA, lansată de pe submarin. Cele mai avansate modele de rachete Trident, folosite de marina americană din 1990 și de cea britanică din 1994, sunt mai performante decât multe dintre tipurile de rachete balistice lansate de la sol. Raza lor lungă de acțiune (până la 11 300 km) le permite submarinelor care le transportă să patruleze oriunde, făcând detectarea lor extrem de dificilă. Fiecare rachetă poate căra mai mult de zece proiectile cu acțiune independentă deși, din considerente care țin de siguranța și controlul armamentului, numărul proiectilelor este limitat la trei.

Trieste *denumire completă* Teritoriul Liber Trieste

Fostă regiune din V Istriei, S Europei, care include și orașul Trieste. A fost ocupată de Iugoslavia în 1945. În 1947 a fost declarată teritoriu liber de către ONU. A fost împărțită, din motive administrative, în două zone: Zona A în N, inclusiv orașul, a fost sub dominația americanilor și a britanicilor; Zona B, în S, a fost sub dominația iugoslavilor. În 1954 majoritatea zonei de N a fost încorporată Italiei; zona de S a revenit Iugoslaviei.

Trieste *în Antichitate* Tergeste

Oraș, 209 520 loc. în zona metropolitană (2001), port la mare, centrul administrativ al regiunii Friuli-Venezia Giulia, din NE Italiei. Se întinde de la capătul Mării Adriatice până în golful Trieste. A fost sub controlul romanilor din sec. II î.Hr. până la căderea imperiului; apoi a fost sub conducere episcopală, între 948–1202. A cerut protecție Habsburgilor (1382) și a devenit principalul port prosper al Austro-Ungariei. După Primul Război Mondial a fost cedat Italiei. A fost ocupat de Germania în Al Doilea Război Mondial și luat de Iugoslavia în 1945; în 1947 a devenit centrul Teritoriului Liber Trieste. În 1954 a revenit Italiei și a devenit reședință regională în 1963.

trifoi

Denumire comună pentru cele peste 300 specii de plante anuale sau perene (genul *Trifolium*). Se găsește în majoritatea regiunilor subtropicale și temperate. Frunzele sale compuse au, de obicei, trei foliole dințate. Florile foarte mici și parfumate sunt adunate în capitule (inflorescențe) dense. Trifoiul este foarte gustos pentru vite și este bogat în proteine, fosfor și calciu, furnizând astfel un important aport nutritiv sub formă de fân, nutreț verde sau produs însilozat. De asemenea, îmbunătățește și întreține fertilitatea solului prin îmbogățirea acestuia cu azot și substanțe nutritive necesare pentru culturile ulterioare. Cele mai importante specii cultivate sunt trifoiul-roșu (*T. pratense*), trifoiul-alb (*T. repens*) și trifoiul-hibrid (*T. hybridum*).

trifoi (*Trifolium*)

KEN BRATE–PHOTO RESEARCHERS

triglicerid

Component dintr-o importantă clasă de produse naturale existente în lipide, esteri în care trei molecule de acizi grași sunt

TRIGLICERID

legați de glicerol. Cele trei pot fi toate identice sau diferite. Tipurile de trigliceride la animale variază în funcție de specie și de grăsimile pe care le asimilează prin hrana pe care o consumă. La mamifere sunt înmagazinate în țesutul adipos, atât timp cât sunt necesare; apoi se descompun în glicerol și acizi grași. Multe trigliceride vegetale (uleiurile) sunt lichide la temperatura camerei, spre deosebire de cele animale, și tind să conțină o mai mare varietate de acizi grași. În mediu alcalin, trigliceridele se scindează pentru a forma glicerolul și trei molecule de săpun (saponificare).

trigonometrie

Disciplină matematică privitoare la relațiile dintre laturile și unghiurile triunghiurilor. Etimologic, înseamnă mărimea triunghiului, deși aplicațiile sale se extind dincolo de geometrie. A apărut ca o disciplină riguroasă în sec. XV, când, datorită cererii de tehnici exacte de supraveghere și navigație, a fost utilizată pentru soluția triunghiurilor drepte sau pentru calculul lungimilor a două laturi dintr-un triunghi drept având unul din unghiuri ascuțit și una dintre laturi cunoscută. Soluția poate fi găsită prin utilizarea raporturilor sub forma funcțiilor trigonometrice.

trikaya

În budismul mahayana, concept privind cele trei corpuri sau moduri de a fi ale lui Buddha: corpul esenței *(dharmakaya)*, modul nemanifestat; corpul bucuriei *(sambhogakaya)*, modul ceresc, și corpul transformării *(nirmanakaya)*, modul pământesc sau Buddha așa cum apărea pe pământ în orice formă. Conceptul trikaya se aplică lui Buddha Gautama și tuturor celorlalți Buddha.

tril

Vocalize ale păsărilor, caracteristice masculilor, în perioada de reproducere, pentru a atrage o parteneră sau pentru a-și apăra teritoriul. Trilurile întăresc legătura dintre membrii unei perechi, iar unele specii au chiar un cântec de zbor. Cântecul este, de obicei, mai complex și mai lung decât chemările folosite de păsări pentru comunicarea din interiorul speciei. Cântecul poate fi ereditar sau învățat. Un pui de cinteză mascul, abia ieșit din ou, poate intona un tril minor, dar trebuie să învețe să cânte un cântec adevărat, ascultând și imitând masculii adulți.

triliu

Denumire comună pentru cele aproape 25 de specii de plante erbacee perene care înfloresc primăvara și care alcătuiesc specia *Trillium*, familia *Liliaceae*, originară din America de Nord și Asia. Frunzele ovate dispuse spiralat, părțile florii și fructele sunt aranjate în grupuri de câte trei. Fiecare floare solitară de culoare albă, albă-verzuie, galbenă, roz sau purpurie se formează pe un lujer scurt care crește din pețiolul frunzelor. Multe specii sunt cultivate în grădinile cu flori sălbatice. Triliul sălbatic (numit și măcăleandru) este o specie protejată.

Trilling, Lionel

(04.07.1905, New York, SUA - 05.11.1975, New York)

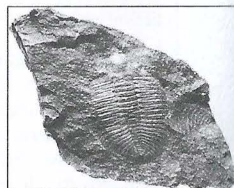
Critic literar și profesor american. A predat la Universitatea Columbia din 1931 până la moartea sa. Volumele sale de eseuri literare includ *Imaginația liberală* (The Liberal Imagination, 1950), *Dincolo de cultură* (Beyond Culture, 1965), *Sinceritate și autenticitate* (Sincerity and Authenticity, 1972) și *Mintea în lumea modernă* (Mind în the Modern World, 1972). Celelalte lucrări ale sale includ *Freud și criza culturii noastre* (Freud and the Crisis of Our Culture, 1955) și romanul *Mijlocul călătoriei* (The Middle of the Journey, 1947). A fost unul dintre cei mai cunoscuți critici literari americani ai timpului său. Soția sa a fost Diana Trilling (1905–1996), de profesie critic și scriitoare.

trilobit

Denumire generică pentru grupurile de artropode (subîncrengătura *Trilobita*) care dominau mările cu 540 m.a.u., dispărând acum 245 de milioane de ani. Trilobiții aveau un exoschelet din chitină și trei lobi: un lob mijlociu și câte un lob situat puțin mai jos, de fiecare parte. Capul, toracele și coada erau segmentate; fiecare segment avea două apendice. Apendicele din față reprezentau organe de simț și hrănire. Majoritatea speciilor aveau doi ochi compuși, deși unii erau fără ochi. Unii erau prădători, alții se hrăneau cu hoituri, iar alții mâncau probabil plancton. Trilobiții *Paradoxides harlani*, care au fost descoperiți

LESLIE JACKMAN–AGENȚIA FOTOGRAFICĂ DE ISTORIE NATURALĂ

trilobit

lângă Boston, creşteau până la 45 cm lungime şi cântăreau probabil 4,5 kg. Alte specii erau mai mici.

Trimble, (William) David

(n. 11.11.1944, Belfast, Irlanda de Nord)

Conducător al Partidului Unionist Ulster (UUP) din Irlanda de Nord; În 1998 a primit împreună cu John Hume Premiul Nobel pentru pace. A fost ales în Parlamentul britanic în 1990 şi a devenit conducător al UUP în 1995. A reprezentat UUP în discuţiile multipartite de pace începând cu septembrie 1997. Aceste discuţii, la care au participat şi membrii Sinn Fein, aripa politică a Armatei Republicane Irlandeze (IRA), au culminat cu Acordul din Vinerea Mare, în aprilie 1998, care a avut ca scop reinstaurarea unui guvern propriu în Irlanda de Nord. Înfruntând opoziţia reprezentată de grupul intransigent al unioniştilor, a semnat înţelegerea şi a dus o campanie de succes pentru acceptarea sa în referendumul din Irlanda de Nord şi Irlanda. În alegerile ulterioare pentru noua Adunare a Irlandei de Nord, a fost ales prim-ministru. Conflictul cu IRA asupra dezarmării a persistat şi în 2001 şi a dus la demisia sa din funcţia de prim-ministru. În 2005 şi-a pierdut locul din Parlamentul britanic şi, în consecinţă, a demisionat din postul de preşedinte UUP.

trimurti

În hinduism, triadă a marilor zei: Brahma, Vishnu, Shiva. Savanţii consideră doctrina trimurti o încercare de a reconcilia diferite aspecte monoteistice unele cu altele şi cu doctrina filozofică a realităţii ultime. În simbolismul trimurti, cele trei zeităţi sunt unite într-o singură formă cu trei feţe. Fiecare zeu are în sarcină un aspect al creaţiei, Brahma creatorul, Vishnu conservatorul şi Shiva distrugătorul; oricum, anumite secte atribuie toate aspectele creaţiei divinităţii alese de ei. Deşi este uneori numită *treimea hindusă*, trimurti are puţine asemănări cu Sfânta Treime a creştinismului.

Trinidad şi Tobago

denumire oficială

Republica Trinidad şi Tobago

Stat format din insulele Trinidad şi Tobago din Marea Caraibilor, în NE Venezuelei. Suprafaţa: 5 128 kmp; 1 298 000 loc. (2005). Capitala: Port-of-Spain. Locuitorii sunt mai ales de origine sud-asiatică şi africană. Limba: engleză (oficială). Religiile: romano-catolicism, protestantism, hinduism, islam. Moneda: dolarul de Trinidad-Tobago. Insulele au relief colinar cu câmpii litorale, cu zone restrânse de munţi înalţi şi cu păduri tropicale luxuriante. Mlaştina Caroni, un important adăpost al păsărilor din Trinidad, găzduieşte flamingo, egrete şi ibis-stacojiu. Ţara are mari rezerve de petrol şi gaze naturale, ca de altfel şi una dintre cele mai mari rezerve de asfalt natural din lume. Alte ramuri ale economiei includ agricultura, piscicultura şi turismul. Printre culturile cele mai importante se numără trestia-de-zahăr, citricele, cacao şi cafea. Este o republică cu două camere legislative; şeful statului este preşedintele, iar şeful guvernului este prim-ministrul. Când Cristofor Columb a vizitat Trinidad în 1498, acesta era locuit de indienii arawak; caribii locuiau în Tobago. Insulele au fost colonizate de spanioli în sec. XVI.

În sec. XVII–XVIII, sclavii africani au fost aduși aici pe plantații, pentru a înlocui populația indiană originară decimată de sclavie și de bolile aduse de europeni. Trinidad a fost cedat britanicilor în 1797, care încercaseră să colonizeze și Tobago în 1721, dar francezii au ocupat insula în 1781 și au transformat-o într-o colonie producătoare de zahăr. Britanicii au obținut insula în 1802. După ce sclavia a fost abolită în insule (1834–1838), imigranți din India au fost aduși aici să lucreze pe plantații. În 1889, Trinidad și Tobago au fost unite administrativ. După ce au primit drept parțial la autoguvernare în 1925, în 1962 insulele au devenit stat independent în Commonwealth, și republică în 1976. Tulburările politice din 1990 au fost urmate de o încercare nereușită de lovitură de stat a fundamentaliștilor musulmani împotriva guvernului.

trinitrat de glicerină
Vezi nitroglicerină

Trinity College
Colegiu particular de științe umaniste din Hartford, Connecticut, SUA, fondat în 1823. Istoric este afiliat Bisericii Episcopale, deși programa sa școlară este secularizată. Oferă diplome de licență pentru aproape 35 de specialități majore, iar cele de master sunt oferite de câteva departamente, printre care economia, engleza și istoria. Participă la un program de schimb cooperativ cu 12 colegii și universități din New England. Are un număr de aproape 2 100 de studenți.

Trinity College
Vezi Universitatea din Dublin

Trintignant, Jean-Louis
(n. 11.12.1930, Piolenc, Franța)

Actor francez de film. După ce a părăsit Facultatea de Drept pentru a studia actoria, a debutat pe scenă în 1951, iar filmul său de debut a apărut în 1956. A făcut o bună impresie în *Și Dumnezeu a creat femeia* (Et Dieu créa la femme, 1956) și a câștigat faimă internațională pentru rolul său ca pilot de cursă în *Un bărbat și o femeie* (Un homme et une femme, 1966). Este cunoscut pentru personajele sale rezervate, dar intense; a exprimat conflictele psihice ale personajelor reprimate în *Noaptea mea cu Maud* (Ma nuit chez Maud, 1969), *Z* (1969), și în cel mai impresionant dintre filme, *Conformistul* (Il conformista, 1970).

trio sonata
Gen de muzică de cameră din epoca barocă. În ciuda numelui său, necesită patru interpreți: două instrumente melodice și continuo (de obicei un instrument cu clape și un bas). S-a conturat aproximativ la începutul sec. XVII, ca o versiune instrumentală a ansamblului vocal-duet italian. Cele două instrumente cu timbru înalt, de obicei viorile, își împletesc în general liniile melodice, cvasivocale în registru înalt, deasupra acompaniamentului. Două forme standard au apărut după 1750: „sonata da chiesa" sau sonata de biserică, standardizată ca formă cu patru mișcări (în ordinea încet-repede-încet-repede); și „sonata da camera" ca o suită. În jurul lui 1770, genul a fost abandonat în favoarea sonatei solo.

Tripitaka *în pali* Tipitaka
Termen generic pentru trei diviziuni principale ale canonului *Pali*, canonul budist theravada (tripitaka: triplu coș). Este format din *Abhidhamma Pitaka, Sutta Pitaka* și *Vinaya Pitaka*, care au fost transmise oral, de ordinul monastic sangha până au fost transcrise, la cca 500 de ani de la moartea lui Buddha. Textele au apărut în două limbi, sanscrită și pali, versiunea pali fiind mai bine păstrată. Versiunile în sanscrită au fost traduse în tibetană, în chineză și în alte limbi.

Tripla Alianță
(1882)

Tratat secret între Germania, Austro-Ungaria și Italia. Aceasta prevedea faptul că Germania și Austro-Ungaria vor susține Italia, dacă va fi atacată de Franța; că Italia va acționa în mod similar și se va alătura Germaniei; că Italia va rămâne neutră, dacă Austro-Ungaria va fi atacată de Rusia. Alianța promova eforturile lui Otto von Bismarck de a izola Franța. Conflictele dintre Italia și Austro-Ungaria în privința intereselor lor în Balcani au făcut ca Italia să ajungă la o înțelegere de neutralitate cu Franța în 1902, care a anulat efectiv angajamentul Italiei cu membrii Triplei Alianțe, deși alianța s-a reînnoit în 1907 și în 1912. *Vezi și* Alianța austro-germană.

Triple Crown
În cursele de cai din SUA, titlu neoficial de campion, trofeu atribuit unui cal pursânge care reușește să câștige într-un singur

sezon derby-ul Kentucky, Preakness Stakes și Belmont Stakes. A fost prima dată câștigat în 1919 de Sir Barton; de atunci titlul a fost atribuit de zece ori, cel mai recent fiind atribuit cailor Secretariat (1973), Seattle Slew (1977) și Affirmed (1978).

Tripla Înțelegere
(1907)

Alianță militară politică între Marea Britanie, Franța și Rusia, pe baza Alianței franco-ruse din 1894, a Antantei Cordiale anglo-franceze din 1904 și a Antantei anglo-ruse din 1907. A fost formată pentru a rezolva disputele coloniale reciproce și a devenit nucleul Puterilor Aliate în Primul Război Mondial.

triplu salt *sau* triplă săritură

Săritură în lungime, care conține trei mișcări distincte continue: un salt, în care atletul se lansează și aterizează pe același picior, un pas, în care aterizează pe celălalt picior și o săritură în care aterizează cum vrea, de obicei cu ambele picioare deodată. A fost o probă olimpică modernă încă de la primele jocuri, din 1896.

Tripoli *în arabă* Tarabulus al-Gharb

Oraș, 2 006 000 loc. în zona metropolitană (2003), capitala Libiei. Este situat la Marea Mediterană, fiind cel mai mare oraș al țării și port principal. Fondat de fenicieni în sec. VII î.Hr., fiind cunoscut sub numele de Oea în timpurile vechi, a fost unul dintre cele trei orașe ale regiunii Tripolitania. Controlat de romani din sec. I î.Hr. și, mai târziu, de bizantini. A fost cucerit de arabi în 645 d.Hr. În 1551 a fost cucerit de turci și a devenit capitală colonială a Imperiului Otoman. A fost sub controlul Italiei între 1911–1943, după care a fost ocupat de britanici până la obținerea independenței Libiei, în 1951. În 1983 a fost bombardat de SUA ca răspuns la presupusul sprijin pe care l-ar da Libia organizațiilor teroriste. Lista obiectivelor istorice include numeroase moschei și Arcul de Triumf Roman. În 1973, Universitatea Al-Fateh a înlocuit fosta Universitate a Libiei.

Tripoli *în arabă* Tarabulus al-Sham

Port maritim, 160 000 loc. (1998), situat în NV Libanului. A fost fondat către anul 700 î.Hr. și a devenit capitala unei federații a trei state-orașe feniciene: Sidon, Tyr și Arvad. A fost controlat de seleucizi și de romani și cucerit de musulmani la mijlocul sec. VII d.Hr.; fiind asediat și parțial distrus de cruciați, la începutul sec. XII, a fost reconstruit mai târziu tot de cruciați. Ocupat de egipteni în anii 1830, de britanici în 1918 și de britanicii și de francezii liberi în 1941. A devenit parte integrantă a Republicii Liban în 1946. Ca centru al conflictului creștino-musulman a fost scena asediului din 1983 al rebelilor din Organizația pentru Eliberarea Palestinei împotriva lui Yasser Arafat. Este port, centru comercial și industrial și o stațiune turistică populară. Fiind situat la capătul unei conducte de petrol din Irak, este un important depozit de petrol și centru de rafinare.

Tripolis

Oraș, 28 976 loc. (2001), în S Greciei, centrul comercial din Pelopones. A fost fondat în sec. XIV d.Hr. ca Drobolitza, pentru a înlocui vechile orașe ale Pallantiumului, Tegea și Mantineea. A fost reconstruit în 1770 și a devenit reședința principală a pașei turcești. Orașul a prosperat până în 1828, când a fost distrus de Războiul pentru Independența Greciei. A fost reconstruit după 1834.

Tripolitan, Războiul ~
(1801-1805)

Conflict între SUA și Tripoli (acum în Libia). SUA a refuzat să plătească tribut conducătorilor din statele de pe Coasta Berberă din Africa de Nord, tribut care proteja navele Statelor Unite de pirații din Marea Mediterană. Pașa din Tripoli a cerut un tribut mai mare și apoi a declarat război Statelor Unite (1801). O escadră navală a Statelor Unite a fost trimisă în apele Tripolitane și a luptat în câteva ambuscade, inclusiv într-un raid al lui Stephen Decatur. O blocadă navală a Statelor Unite și o expediție terestră prin Egipt au pus capăt războiului, printr-un tratat de pace favorabil Statelor Unite.

Tripolitania

Regiune istorică în Africa de N, în prezent în NV Libiei. A fost colonizată de fenicieni în sec. VII î.Hr., fiind denumită astfel în cinstea celor trei orașe ale sale – Leptis Magna, Oea (Tripoli) și Sabrata. Regiunea cuprindea partea de E a teritoriului cartaginez până în sec. III î.Hr. S-a aflat sub conducerea numidienilor la mijlocul sec. II î.Hr, iar după Războiul Numidian (46 î.Hr.) a fost anexată provinciei romane Africa Nova

(*vezi* Africa romană). A fost condusă succesiv de dinastiile arabe și berbere înainte de a deveni parte integrantă a Imperiului Otoman, în 1551. A devenit independentă în 1711. Fiind unul dintre statele Coastei Berbere, corsarii din Tripolitania au jefuit vapoarele din Marea Mediterană, ceea ce a dus la Războiul Tripolitan cu Statele Unite (1801–1805). În 1835 s-a aflat din nou sub administrație turcă. Italienii au preluat regiunea în 1912. În 1942 a fost scena unor lupte crâncene între forțele britanice și cele germane. În 1951, împreună cu provinciile Cyrenaica și Fezzan, a format regatul independent al Libiei. Provinciile au fost dizolvate în 1963.

Trippe, Juan T(erry)

(27.06.1899, Seabright, New Jersey, SUA - 03.04.1981, New York)

Fondator de linie aeriană în Statele Unite ale Americii. A servit ca pilot în Primul Război Mondial. După ce a absolvit Universitatea Yale în 1922, a înființat un serviciu aerian cu taxă folosind surplusul navelor guvernului. Apoi a format Transportul Aerian Colonial, care a deschis prima rută aeriană poștală între New York și Boston. În 1927 a fondat Pan American World Airways, Inc. Sub conducerea sa, compania a introdus primele curse în jurul lumii (1947) și primele avioane comerciale cu reacție (1955). S-a retras în 1968.

trips

Denumire generică pentru cele 5 000 de specii (ordinul *Thysanoptera*) de insecte mici, cu aripi, care se hrănesc mai ales cu plante, întâlnite în zone temperate și tropicale din toată lumea. Multe specii sunt dăunătoare pentru plantele cultivate, fie că sug seva acestora, fie că transmit boli virale plantelor. Câteva specii sunt prădătoare. Ating o lungime maximă de cca 15 mm. Cele mai multe specii prezintă două perechi de aripi lungi, înguste, tivite cu perișori.

triptofan

Aminoacid esențial, un compus heterociclic care se întâlnește în cantități mici în majoritatea proteinelor. Joacă un rol important în creșterea și dezvoltarea copiilor și în biosinteza serotoninei și a acidului nicotinic (carența de acid nicotinic și de triptofan cauzează apariția pelagrei). Existența sa în lapte explică de ce laptele provoacă somn. Este utilizat în cercetarea medicală și nutrițională, în alimentele îmbogățite și ca supliment pentru diete.

Tripura

Stat, 3 191 168 loc. (2001), în NE Indiei. Este mărginit din trei părți de Bangladesh; centrul administrativ se afla la Agartala. A fost regat independent hindus pentru mai bine de o mie de ani înainte de a deveni parte integrantă din Imperiul Mogul, în sec. XVII. După 1808 s-a aflat sub influența guvernului britanic. A devenit teritoriu unional în 1956 și a primit definitiv statutul de stat în 1972. Activitatea economică principală este agricultura, cu recolte importante de orez și iută.

triremă

Vas de război acționat cu vâsle. Era de greutate redusă, rapid și ușor manevrabil; a fost principalul vas cu care Persia, Fenicia și orașele-stat grecești au luptat pentru stăpânirea Mediteranei de la Bătălia de la Salamina (480 î.Hr.) și până la sfârșitul Războiului peloponesiac (404). Trirema ateniană avea aproape 37 m lungime și era condusă de 170 de vâslași, așezați în trei rânduri de-a lungul fiecărei părți; nava putea atinge viteze mai mari de 13 km/h. Velele pătrate erau folosite când nava nu era angajată în luptă. Era dotată cu un pinten de bronz și transporta lăncieri și arcași pentru a ataca echipajele dușmane. Pe la sfârșitul sec. IV î.Hr., soldații înarmați de pe punte deveniseră atât de importanți în războiul naval, încât trirema a fost înlocuită cu nave mai puternice. *Vezi și* galeră.

Tristan și Isolda

Cuplu de îndrăgostiți dintr-un roman medieval bazat pe o legendă celtică. Eroul Tristan se duce în Irlanda să ceară mâna prințesei Isolda pentru unchiul său, regele Mark de Cornwall. La întoarcere, din greșeală, cei doi beau o licoare fermecată, preparată pentru rege, și se îndrăgostesc unul de altul. După multe aventuri, Tristan se reconciliază cu Mark și acesta se căsătorește cu Isolda. Înnebunit, Tristan merge în Britania, unde se căsătorește cu o altă nobilă Isolda. Fiind rănit de o săgeată otrăvită, trimite după prima Isolda. Geloasă, soția lui îi spune că adevărata lui iubită a refuzat să vină. Tristan moare chiar înainte ca aceasta să sosească, iar Isolda moare în brațele lui. Poemul original nu a supraviețuit, dar există în multe

versiuni și a devenit chiar parte integrantă din legendele regelui Arthur. Considerată capodopera poeziei medievale germane, versiunea lui Gottfried von Strassburg, din sec. XIII, a stat la baza operei lui Richard Wagner, a cărei premieră a avut loc în 1865.

Tristano, Lennie *născut* Leonard Joseph

(19.03.1919, Chicago, Illinois, SUA - 18.11.1978, New York)

Pianist american, figură principală în dezvoltarea jazzului modern. A fost orb din copilărie; a cântat și a învățat în New York încă din anii 1940. A făcut înregistrări cu interpreți care studiaseră cu el, incluzându-i pe saxofoniștii Lee Konitz și Warne Marsh. Deși este greu de supus clasificărilor, muzica lui Tristano a demonstrat o rigoare și o virtuozitate apropiată de bebop, în timp ce estetica sa a anticipat, în mare măsură, jazzul *cool*.

triticale

Hibrid de grâu cu secară, care produce o recoltă bogată și are un conținut mare de proteine. Prima încrucișare între cele două cereale a fost înregistrată în 1875, iar prima încrucișare fertilă în 1888. Denumirea de triticale a apărut mai întâi în literatura științifică în 1935 și este atribuită lui Erich Tschermak von Seysenegg. În circumstanțe favorabile, recolta de triticale o egalează pe cea a grâului; în condiții proaste, recolta o întrece pe cea de grâu. Făina de triticale nu este foarte potrivită pentru coacerea pâinii, dar poate fi amestecată cu făină de grâu. Producători principali sunt Rusia, Statele Unite și Australia.

tritiu

Izotop de hidrogen, simbol chimic H_3 sau T, cu număr atomic 1 și masă atomică aproximativ 3. Nucleul său conține un proton și doi neutroni. Tritiul este radioactiv (*vezi* radioactivitate), cu perioada de înjumătățire de 12,32 ani. Ocurența sa în apă naturală la 10^{-18} din cantitatea de hidrogen natural este probabil datorată acțiunii razelor cosmice. Tritiul este folosit la iluminarea cadranelor și ca marcaj radioactiv în studiile chimice și biochimice. Fuziunea nucleară a deuteriului și a tritiului la temperaturi mari eliberează cantități enorme de energie. Asemenea reacții au fost folosite pentru a produce arme nucleare și reactoare nucleare experimentale. *Vezi și* apă grea.

Triton

Cel mai mare dintre sateliții naturali cunoscuți ai planetei Neptun. Diametrul său este de aproape 2 700 km, cu 20% mai mic decât cel al Lunii. Triton se mișcă pe o orbită retrogradă, opusă direcției de rotație a lui Neptun. Are o atmosferă foarte subțire de nitrogen și metan și o temperatură de suprafață de –235°C. Este acoperit de enorme suprafețe de gheață scobite de ceea ce par a fi niște cratere de meteoriți. Urmele de gaze observate de *Voyager 2* pot fi gaze care ies din fisuri când suprafața este încălzită de lumina Soarelui.

Triton

În mitologia greacă, semizeu al mării, fiu al lui Poseidon și al Amphitritei. Potrivit lui Hesiod, Triton locuia într-un palat de aur în adâncurile mării. Era reprezentat ca om până la talie, cu coadă de pește, și avea o cochilie în formă de spirală pe care o deschidea fie pentru a stârni, fie pentru a calma valurile. Unele tradiții spuneau că au existat mulți Tritoni.

triton

Denumire comună pentru cele peste 40 de specii ale familiei *Salamandridae* răspândite în partea de SE a Statelor Unite și a Mexicului și, de asemenea, întâlnite în Asia și în Marea Britanie. Speciile acvatice sunt numite tritoni; speciile terestre sunt numite salamandre. Tritonii au corp lung, zvelt și înălțimea cozii este mai mare decât lățimea ei. Se hrănesc cu râme, insecte, melci și alte animale mici. Atât speciile acvatice, cât și cele terestre se reproduc în iazuri. Cele trei specii din Marea Britanie (genul *Triturus*) sunt numite tritoni. Tritonul-roșu-pătat (*Notophtalmus viridescens*), din partea de E a Americii de Nord, este stacojiu în timpul șederii pe uscat, în prima parte a vieții, după care devine permanent acvatic și își schimbă culoarea în verde.

triton-cu-creastă (*Triturus cristatus*)

TONI ANGERMAYER

triumf

Procesiune ritualică din Roma antică, prin care era onorat generalul care a câștigat o bătălie importantă și a ucis cel puțin 5 000

de dușmani. Senatorii și magistrații erau urmați de animale menite sacrificiului și de prizonieri în lanțuri. Generalul, într-o tunică de purpură și aur, mergea într-un car, ținând o ramură de laur în mâna dreaptă și un sceptru de fildeș în mâna stângă, în timp ce un sclav ținea o coroană de aur deasupra capului său. Procesiunea era încheiată de soldații care cântau cântece. În timpul imperiului, numai împăratul și membrii familiei sale celebrau triumfurile.

triumvirat

În Roma antică, de obicei un comitet din trei oficiali care asistau magistrații mai înalți în funcțiile judiciare, supravegheau banchetele festive sau administrau monetăria. Primul triumvirat (60 î.Hr.), format din Pompei, Iulius Caesar și Crassus, era un grup neoficial de trei conducători puternici ale căror prerogative nu fuseseră consfințite oficial. Al doilea triumvirat (43 î.Hr.), alcătuit din Marcus Antonius, Lepidus și Octavianus (mai târziu Augustus) – numit oficial triumviratul pentru organizarea statului (*în latină, tresviri rei publicae constituendae*) – deținea puterea absolută dictatorială.

triunghi

Figură geometrică cu trei laturi și trei unghiuri. Fiecare două laturi se întâlnesc într-un punct numit vârf și cele trei unghiuri însumează 180°. Un triunghi care are un unghi de 90° (drept) este un triunghi dreptunghic. Un triunghi care are toate laturile (și deci toate unghiurile) egale este un echilateral, unul care are două laturi egale este isoscel, iar cel care nu are două laturi egale este scalen. Triunghiurile sunt utilizate în cercetare, astronomie și navigație. Două puncte de observație (linii de observație) formează un triunghi cu un obiect de referință care servește drept vârf pentru punctele de observație. Cunoașterea unghiurilor liniilor de observație și a distanței dintre punctele de observație permite calcularea lungimilor celorlalte laturi folosind metodele trigonometriei.

Troas *sau* **Troada**

Regiune antică în jurul orașului Troia. Era formată mai ales din partea de NV a Anatoliei spre Marea Egee. Se întindea de la golful Edremit până la Marea Marmara și Dardanele, și de la Munții Ida până la Marea Egee. Sf. Pavel a vizitat regiunea în călătoriile sale apostolice.

Trobriand *sau* **Kiriwina**

Grup de mici insule de corali, din Marea Solomon, în S Oceanului Pacific, Papua-Noua Guinee. Grupul are o suprafață totală de aproape 440 kmp. Cea mai mare dintre insule, Kiriwina, este un atol de 48 km lungime și 5–16 km lățime, acoperit de multe mlaștini; în 1943 a servit drept bază navală și aeriană pentru Aliați. Antropologul Bronislaw Malinowski a condus cercetările privind insulele Trobriand între 1915 și 1918.

trobriandezi

Populație malaeză din insulele Kiriwina (Trobriand), care ocupă partea de E a Noii Guinee. Mijloacele lor de existență se bazează pe rădăcini de ignamă și alte vegetale, porci domestici și pește. Trobriandezii se evidențiază prin sistemul elaborat de comerț intertribal, numit kula, în care, șiragurile de scoici roșii sunt comercializate între parteneri constanți ai schimburilor, care trec de la o insulă la alta, în sensul acelor de ceasornic, într-un cerc de insule; în același fel, dar în sens invers acelor de ceasornic, pe aceleași insule se vând brățări din scoici albe. Pentru trobriandezi averea este un semn important al puterii. Au fost subiectul unor studii de antropologie întocmite de Bronislaw Malinowski.

Troia *sau* **Ilion**

Oraș antic în Troada, în NV Anatoliei. Situl arheologic, o movilă uriașă pe râul Menderes, lângă orașul modern Hisarlik, a fost excavat pentru prima dată de Heinrich Schliemann, în perioada 1870–1890. Constă din nouă straturi importante care datează de la începutul Epocii Bronzului până în timpul romanilor (cca 3000 î.Hr. – sec. IV d.Hr.). După o legendă greacă, a fost asediat și în cele din urmă distrus de greci în războiul troian, care a durat zece ani. Eroii Troiei au fost identificați de Schliemann cu micenienii din Epoca Bronzului a Greciei, ceea ce plasează războiul în cca 1200 î.Hr. Povestea acestui război este relatată de Homer în *Iliada* și *Odiseea* și de Vergiliu în *Eneida*. Încă mai sunt controverse dacă ruinele descoperite de Schliemann sunt cele pomenite de epopeea homerică, însă există probe arheologice că orașul a fost distrus între 1260 și 1240 î.Hr. și pare a fi cu adevărat Troia homerică. UNESCO a inclus ruinele pe lista siturilor de Patrimoniu Mondial în 1998.

troian, războiul ~

Conflict, în mare parte legendar, dintre greci și populația Troiei, din V Asiei Mici. Este datat de grecii de mai târziu în sec. XIII sau XII î.Hr. Este descris în *Iliada* și *Odiseea* lui Homer, în tragedia greacă și în literatura romană. În povestirea lui Homer, prințul troian Paris a fugit cu frumoasa Elena, soția lui Menelau din Sparta, al cărui frate, Agamemnon, a condus o expediție grecească pentru a o readuce acasă. Războiul a durat 10 ani; printre participanți s-au numărat Hector, Ahile, Priam, Odiseu și Aiax. Soarta războiului s-a decis printr-o înșelătorie: grecii au construit un cal mare din lemn, în care s-au ascuns trupele de asalt; apoi s-au prefăcut că pleacă, troienii au adus calul în cetate și grecii au ieșit, deschizând porțile camarazilor și jefuind Troia, omorând bărbații și făcând femeile sclave. Continuarea reală a legendei istorice nu este cunoscută; săpăturile arheologice au scos la lumină locuințe umane datând între 3000 î.Hr. și 1200 d.Hr. și există dovezi clare ale unei violente distrugeri în 1250 î.Hr.

troieni, asteroizi ~

Două grupuri de asteroizi numiți după eroii Greciei și Troiei din *Iliada* lui Homer. Aceste obiecte cosmice minore se rotesc în jurul Soarelui pe orbita lui Jupiter, în punctele lagrangiene (*vezi* J.-L. Lagrange). Se cunosc aproape 650 de astfel de corpuri cerești, dar numărul lor este estimat la câteva mii. Ahile, primul cercetat de astronomi, a fost descoperit în 1906. Fără îndoială, troienii cunoscuți se numără printre cei mai mari asteroizi, dar apar neclari din cauza distanței mari față de Pământ. În anii 1990 au fost descoperiți alți doi asteroizi de acest tip pe orbita lui Marte.

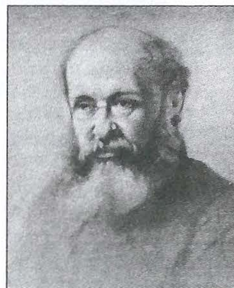
Troilus și Cressida

Cuplu de îndrăgostiți dintr-un roman medieval, având la bază personaje din mitologia greacă. În *Iliada*, Troilus, fiul lui Priam și al Hecubei, moare înainte ca războiul troian să înceapă. În legendele nehomerice se spunea că a fost ucis în timpul războiului, de către Ahile. Mai întâi a fost transformat într-o figură romantică în perioada Evului Mediu, când a fost înfățișat ca un îndrăgostit inocent trădat de necredincioasa Cressida, care l-a abandonat pentru luptătorul grec Diomede. Prima versiune a poveștii a fost scrisă de truverul din sec. XII Benoît de Saint-Maure, în poemul *Romanul Troiei*. Printre variantele mai cunoscute se numără *Il Filostrato* a lui Giovanni Boccaccio, *Troilus și Cressida* a lui Geoffrey Chaucer și *Troilus și Cressida* a lui William Shakespeare.

Trollope, Anthony

(24.04.1815, Londra, Anglia – 06.12.1882, Londra)

Romancier englez. A lucrat pentru oficiul poștal între 1834–1867. Începând cu 1844, a scris 47 de romane, trecând pe hârtie, mai ales înainte de micul dejun, un număr fix de 1 000 de cuvinte pe oră. Cele mai iubite și cele mai cunoscute lucrări ale sale sunt cele șase romane interrelaționate, Barsetshire, incluzând *Turnurile din Barchester* (Barchester Towers, 1857) și *Ultima cronică din Barset* (The Last Chronicle at Barset, 1867). Acestea înfățișează scena socială a unei regiuni imaginare din Anglia, creând o atmosferă și personaje memorabile. Romanele din ciclul Palliser, care prezintă aspecte politice și al căror personaj este Plantagenet Palliser, includ satira ascuțită *Diamantele Eustace* (The Eustace Diamonds, 1872). Alte lucrări, precum *Știa că are dreptate* (He Knew He Was Right, 1869), indică interesul față de problemele de natură psihologică; *Felul în care trăim acum* (The Way We Live Now, 1875) a fost un roman foarte apreciat datorită privirii sale ironice asupra claselor sociale superioare din perioada victoriană.

Anthony Trollope, pictură în ulei de S. Laurence, 1865; Galeria Națională de Portrete, Londra

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

trombiculide

Grup de acarieni ale căror larve măsoară 0,1–16 mm lungime. Unele trăiesc pe pământ, altele în apele dulci sau sărate. Pot fi prădătoare, necrofage sau fitofage, iar altele pot fi dăunătoare omului fie ca paraziți, fie ca purtători de boli. În America de Nord, specia cea mai comună care atacă oamenii se găsește de pe coasta Atlanticului până în Vestul Mijlociu și în Mexic. Larva de trombiculid pătrunde prin haine, se prinde de piele și injectează un lichid care digeră țesutul și provoacă mâncărime puternică.

După ce se hrănește, larva cade pe pământ și începe să se matureze.

trombocite

Celule sangvine mici, incolore, neregulate, care au un rol esențial în coagulare. Produse în măduva osoasă și depozitate în splină, trombocitele aderă și se agregă pe un endoteliu vascular rănit și, împreună cu fibrina, constituie o rețea. Trombocitele au rol și în activarea factorilor de coagulare. De asemenea, ele înmagazinează și transportă substanțele chimice și absorb diverși antigeni. Se pot dezvolta autoanticorpi față de trombocite, după transfuzii repetate de trombocite sau sânge care nu este izogrup, izoRh.

trombon

Instrument muzical de alamă prevăzut cu o parte extensibilă cu care se poate mări lungimea tubului său. Are țeava aproape cilindrică și un muștiuc în formă de ceașcă. Partea glisantă are aceeași funcție ca și pistoanele altor instrumente de alamă. Tromboanele cu valve, atât cele cu parte glisantă, cât și cele fără, au apărut la începutul sec. XIX; asigură o mânuire mai ușoară, dar calitatea tonului este diminuată. Trombonul poate fi de diferite mărimi; instrumentul standard este trombonul tenor în si bemol, dar trombonul bas este, de asemenea, folosit orchestral. Trombonul a apărut în sec. XV și s-a schimbat puțin în ultimii 400 de ani. Prin sec. XVI a fost adoptat de orchestrele orășenești, de curte, bisericești și de fanfarele militare; a fost folosit în orchestrele de operă, iar în orchestra simfonică a început să fie folosit în jurul anului 1800. În sec. XX a devenit important în formațiile de dans și jazz.

tromboză

Formare a unui cheag de sânge în inimă sau într-un vas sangvin. Printre factorii care favorizează aceasta se numără leziunea membranei unui vas de sânge cauzată de o inflamație (tromboflebită) sau de arterioscleroză, de un flux sangvin agitat (de ex., din cauza unui anevrism) sau încetinit (de ex., din cauza unei șederi prelungite la pat), sau de tulburări de coagulare (de ex., din cauza unui număr mare de trombocite sau din cauza cantităților prea mari de grăsimi din sânge). Tromboza, mai ales în venele din partea inferioară a picioarelor, prezintă un pericol major mai ales după intervenții chirurgicale importante. Un cheag de sânge poate bloca fluxul sangvin în punctul în care s-a format sau se poate disloca, pentru a-l bloca în altă parte (embolie).

trompe l'oeil

(*în franceză*, înșală ochiul)

Stil de pictură în care un obiect este prezentat astfel încât înșeală privitorul, făcându-l să creadă că este obiectul însuși. A fost pentru prima dată folosit de vechii greci și era popular printre muraliștii romani. La începutul Renașterii, pictorii europeni au folosit trompe l'oeil pentru a crea cadre false din care natura vie sau portretele păreau să se reverse și pictau imagini asemenea unei ferestre, care apăreau ca niște deschideri într-un perete sau într-un tavan.

trompetă

Instrument muzical din gama alămurilor, prevăzut cu un tub răsucit de două ori, de formă alungită (în sens larg, termenul desemnează totalitatea instrumentelor de suflat). Trompeta modernă are o țeavă aproape cilindrică, trei pistoane, un muștiuc în formă de cupă și tonalitatea si bemol sau do. Forma modernă a trompetei, cu țeava sa rotunjită, a apărut pe la 1500. În sec. XVII–XVIII se utilizau îndoituri (lungimi variabile ale tubului) pentru obținerea unor sunete în diverse chei. Trompeta cu valve a fost inventată în jurul lui 1820. A fost asociată cu ceremoniile militare încă din sec. XVI. Face parte din orchestra de bază de la începutul sec. XVIII, deși a fost utilizată numai selectiv, de obicei împreună cu timpanele, din cadrul instrumentelor de percuție. A devenit, de atunci, indispensabilă într-o mare varietate de ansambluri muzicale datorită sunetului său vioi. *Vezi și* cornet; flügelhorn.

tron

Scaun de ceremonie așezat pe un podium și adesea acoperit cu un baldachin, reprezentând puterea demnitarului care îl ocupă și, uneori, conferind această putere. În istoria Greciei, tronul era considerat scaunul zeilor; curând, termenul a ajuns să semnifice locul

BIBLIOTECA NAȚIONALĂ, PARIS

Tron din bronz, numit al lui Dagobert I, probabil sec. VIII, cu adaosuri din sec. XII; tezaurul de la Saint-Denis, Paris

celor care dețin puterea religioasă sau laică, sens comun tuturor culturilor. Cel mai vechi tron care s-a păstrat a fost construit în zidurile din Knossos (cca 1800 î.Hr.). Probabil cel mai măreț este Tronul Peacock incrustat cu pietre prețioase al conducătorilor din Delhi, furat din India de către persani în 1739 și devenit simbolul monarhiei persano-iraniene. În sec. XVII–XVIII erau adesea făcute din argint, dar versiunile mai noi sunt confecționate mai ales din lemn poleit.

Trondheim

Oraș, 148 859 loc. (2000), în centrul Norvegiei. Se află în fiordul Trondheim, un golf al Mării Norvegiei, care se întinde pe 130 km în interiorul uscatului. A fost fondat de regele Olaf I Triggvason în 997 d.Hr. și a fost capitala Norvegiei până în sec. XIV. S-a dezvoltat drept centru comercial până când Liga Hanseatică a făcut din Bergen portul său principal. Orașul a suferit o perioadă de declin până pe la sfârșitul sec. XIX, când a fost legat prin cale ferată de Oslo. Este al treilea oraș ca mărime din Norvegia, precum și un important punct de legătură pentru transportul pe mare și pe uscat și centru industrial.

Tropicul Capricornului

Paralelă la cca 23°27′ S de ecuator. Este cel mai sudic hotar al tropicelor și marchează latitudinea cea mai sudică la care Soarele poate fi văzut deasupra capului, la amiază.

Tropicul Racului

Paralelă la cca 23°27′ N de ecuatorul terestru. Este cel mai nordic hotar al tropicelor și marchează latitudinea cea mai nordică la care Soarele poate fi văzut deasupra capului, la amiază.

troposferă

Strat inferior al atmosferei, care vine în contact direct cu Pământul. Are o înălțime de aproape 10–13 km deasupra suprafeței Pământului. Troposfera este marcată de descreșterea temperaturii odată cu înălțimea, care o deosebește de stratosferă. Majoritatea norilor și a fenomenelor meteorologice apar în troposferă.

Troppau, Congresul de la ~

(1820)

Întâlnire a puterilor Sfintei Alianțe, organizată la Troppau, în Silezia (actualmente Oprava, în Republica Cehă). Au participat reprezentanți ai Austriei, Rusiei și Prusiei și observatori din Marea Britanie și Franța; alianța a semnat o declarație de intenție (protocolul Troppau) de a acționa colectiv împotriva revoluției. De asemenea, Congresul a stabilit ca statele care au trecut prin revoluții să fie excluse din alianța europeană. Congresul l-a invitat pe regele celor Două Sicilii să participe la Congresul de la Laibach (toponimul german care desemnează orașul Ljubljana, din Slovenia de astăzi) pentru a discuta intervenția împotriva Revoluției din Napoli. Marea Britanie și Franța nu au acceptat protocolul.

Troțki, Lev

născut **Lev Davidovici Bronstein**

(07.11.1879, Ianovka, Ucraina, Imperiul Rus - 20.08.1940, Coyoacán, lângă Ciudad de México, Mexic)

Lider comunist rus. S-a născut din fermieri evrei ruși; s-a alăturat unui grup socialist și, în 1898, a fost exilat în Siberia pentru activitățile sale revoluționare. A scăpat în 1902, cu un pașaport falsificat, folosind numele Troțki. A fugit la Londra, unde l-a întâlnit pe Vladimir Ilici Lenin. În 1903, când Partidul Muncitoresc Social Democrat Rus s-a scindat, Troțki a devenit menșevic, aliindu-se cu opozanții lui Lenin. S-a întors la Sankt Petersburg să ajute la conducerea Revoluției Ruse din 1905. A fost din nou arestat și exilat în Siberia unde a scris *Rezultate și perspective*, expunându-și teoria asupra revoluției permanente. A fugit la Viena în 1907, a lucrat ca jurnalist în timpul războaielor balcanice (1912–1913) și a călătorit prin Europa și America până când Revoluția Rusă din 1917 l-a adus înapoi la Sankt Petersburg (ulterior Petrograd), unde a devenit bolșevic și a fost ales conducător al sovietului muncitorilor. A jucat un rol important în răsturnarea guvernului provizoriu și instaurarea regimului comunist al lui Lenin. Fiind comisar de război (1918–1924), Troțki a reconstruit și a condus cu succes Armata Roșie în timpul Războiului Civil Rus. Deși a fost favoritul lui Lenin, a pierdut sprijinul după moartea acestuia (1924) și a fost forțat să renunțe la putere de către Iosif Stalin. După o campanie de

Lev Troțki

H. ROGER-VIOLLET

denunțare, a fost înlăturat din Biroul Politic (1926) și Comitetul Central (1927) și apoi izgonit din Rusia (1929). A trăit în Turcia și Franța, unde și-a scris memoriile și o istorie a revoluției. Sub presiune sovietică a fost forțat să călătorească prin Europa și, în cele din urmă, în 1936, a găsit azil în Mexic unde, acuzat pe nedrept în procesele de epurare ca lider al conspirației împotriva lui Stalin, a fost ucis de către un comunist spaniol, în 1940.

troțkism

Ideologie marxistă bazată pe teoria revoluției permanente expusă, pentru prima dată, de Lev Troțki. Acesta credea că, odată ce dezvoltarea economică națională era afectată de legile pieței internaționale, o revoluție depindea de revoluțiile din alte țări pentru a obține un succes permanent, o poziție care a condus la dispute cu „socialismul într-o singură țară" al lui Iosif Stalin. După exilul lui Troțki din 1929, troțkiștii au continuat să atace birocrația sovietică, numind-o „bonapartistă" (bazată pe dictatura unei persoane). În anii 1930, susținătorii lui Troțki au pledat în favoarea unei alianțe antifasciste cu sindicatele. După uciderea lui Troțki (1940), troțkismul a devenit un termen generic pentru variatele doctrine revoluționare ce se opuneau formei sovietice a comunismului. *Vezi și* leninism, marxism, stalinism.

Troughton, Edward

(?.10.1753 - 12.07.1835)

Fabricant britanic de instrumente. La 17 ani s-a alăturat fratelui său, care avea un atelier mecanic în Londra, unde s-a dedicat de unul singur inventicii. Noua sa modalitate de gradare a arcurilor de cerc (1778) a fost numită mai târziu „cea mai mare îmbunătățire adusă vreodată în arta confecționării aparatelor". În 1805 a construit primul instrument modern de măsurare a meridianelor, iar în 1812 a ridicat un telescop circular (pentru a măsura distanțele polare) la Observatorul din Greenwich. A inventat numeroase instrumente geodezice; sextantele sale au fost preferate de navigatori în detrimentul celorlalte. Om simplu și solitar, nu a fost prea interesat de onoruri sau de îmbogățire.

Trowbridge

Oraș, 34 401 loc. (2001), situat în Wiltshire, în S Angliei. Este centru administrativ al regiunii; găzduiește unele clădiri remarcabile, printre care biserica parohială St. James, care datează din sec. XIV. George Crabbe a fost paroh aici până la sfârșitul vieții. Orașul este renumit pentru faimoasele sale haine din lână.

trubadur

Membru al unei clase de poeți lirici și muzicieni-poeți, adesea de rang cavaleresc, care s-a dezvoltat din sec. XI până în sec. XIII, mai ales în Provence și în alte regiuni din S Franței, N Spaniei și N Italiei. Aceștia au scris în *langue d'oc*, limbă vorbită în S Franței (*vezi* Languedoc), și au cultivat o poezie lirică în metru și ritm complicat și, de obicei, într-un stil romantic care reflecta ideile dragostei curtenești. Fiind favoriți la curți, trubadurii aveau o mare libertate de expresie și erau însărcinați cu întreținerea unei atmosfere studioase și plăcute în anturajul doamnelor de la curte. Poezia lor, adesea pusă pe muzică, avea să influențeze toată poezia lirică de mai târziu a Europei. *Vezi și* truver.

Trubețkoi, familia ~

Familie de nobili ruși, influentă în sec. XIX. Unul dintre membrii săi, Serghei Petrovici Trubețkoi, a fost printre conducătorii răscoalei decembriste. Printre alți membri de marcă ai acestei familii se numără frații Serghei Trubețkoi (1862–1905) și Evgheni Trubețkoi (1863–1920), filozofi ai religiei, și fiul lui Serghei, lingvistul Nikolai Trubețkoi.

Trubețkoi, Nikolai (Sergheevici), Prinț ~

(16.04.1890, Moscova, Rusia - 25.06.1938, Viena, Austria)

Lingvist rus. Născut într-o familie de cărturari, a fost profesor în Rusia și (din 1922) la Universitatea din Viena. A fost unul dintre fondatorii școlii de lingvistică de la Praga; este autorul celei mai importante lucrări de fonologie a acestei școli, *Principii de fonologie* (Grundzüge der Phonologie, 1939). Fiind influențat de Ferdinand de Saussure, Trubețkoi a redefinit fonemul din punct de vedere funcțional ca fiind cea mai mică unitate din structura unei limbi. A murit în urma unui atac de cord, după ce a fost persecutat de naziști pentru că a criticat teoria rasială.

Trudeau, Garry
născut **Garretson Beekman**

(n. 1948, New York, SUA)

Desenator american. S-a născut într-o familie bogată; a studiat arta la Universitatea

Yale, unde benzile sale comice desenate, *Bull Tales*, din revista *Yale Daily News* au fost foarte apreciate. În 1970 a fost angajat de Universal Press Syndicate și a început să publice în ziare cu tiraj național, cum ar fi *Doonesbury*. Umorul subtil al benzilor sale desenate, personajele complexe și măiestria literară au constituit o desprindere de glumele și poantele tradiționale; a folosit adesea banda desenată cu rol de pamflet, dezbătând probleme foarte importante, ceea ce i-a adus în 1975 un Premiu Pulitzer.

Trudeau, Pierre (Eliott)

(18.10.1919, Montréal, Québec, Canada - 28.09.2000, Montréal)

Prim-ministru al Canadei (1968–1979, 1980–1984). A practicat dreptul înainte de a fi ales în Camera Comunelor din Canada (1966–1984). A fost ministru de justiție (1967–1968) în timpul administrației lui Lester Pearson. A devenit lider al Partidului Liberal și prim-ministru în 1968. A susținut o guvernare federală puternică și a supravegheat înfrângerea mișcării separatiste din Québec. După o pauză de nouă luni, și-a reluat funcția în 1980 pentru a iniția reforme care susțineau „repatrierea" constituțională sau transferul autorității de la Parlamentul britanic la cel din Canada. În acest scop a sprijinit Actul Canadei, care a grăbit sfârșitul autorității britanice în Canada. În timpul guvernării sale, a fost oficializat bilingvismul. A jucat un rol din ce în ce mai important pe plan internațional, sprijinind națiunile subdezvoltate și jucând rolul de pacificator între blocul sovietic și lumea occidentală. A demisionat din funcția de lider al Partidului Liberal și s-a retras din politică în 1984, rămânând liderul care și-a păstrat cel mai mult timp funcția, din toată istoria democrației occidentale.

trufă

Ciupercă subterană (hipogee), comestibilă, din genul *Tuber* (clasa *Ascomycetae*, diviziunea *Mycota*), prețuită ca delicatesă încă din Antichitate. Originară din regiunile temperate, crește mai ales în păduri întinse, cu sol bogat în calciu. Diversele specii au mărimi care variază de la cea a unui bob de mazăre până la cea a unei portocale. Apar, de obicei, în preajma rădăcinilor copacilor și se găsesc la o adâncime de până la 30 cm sub nivelul solului. Culegătorii experimentați detectează ocazional trufele mature după miros sau după prezența, dimineața și seara, a unor roiuri de muște mici, galbene, care se rotesc deasupra lor, dar, cel mai adesea, cu ajutorul câinilor sau al porcilor dresați. Sunt un element de bază în bucătăria franceză, iar culegerea trufelor este o ocupație foarte importantă în Franța. Trufele se numără printre cele mai prețuite mâncăruri din lume. Trufele false (genul *Rhizopogon*, ordinul *Boletales*, încrengătura *Basidiomycota*) formează rețele mici, subpământene, asemănătoare cu cele ale cartofului, sub arborii de conifere din unele regiuni ale Americii de Nord.

trufă-neagră sau trufă-văratică (*Tuber aestivum*)

S.C. PORTER-BRUCE COLEMAN INC.

Truffaut, François

(06.02.1932, Paris, Franța - 21.10.1984, Neuilly-sur-Seine, lângă Paris)

Regizor și critic de film francez. După o copilărie agitată și o perioadă petrecută la casa de corecție, a devenit critic de film pentru publicația avangardistă *Cahiers du cinema*, susținând teoria autorului și contribuind la formarea mișcării Noul Val. Primul său film artistic a fost semiautobiografic, *Cele patru sute de lovituri* (Les Quatre cents coups, 1959), portretul unui băiat delincvent, film care i-a adus recunoașterea internațională. Fiind influențat de Jean Renoir și de Alfred Hitchcock, a făcut filme variate și apreciate, cum ar fi *Trageți în pianist* (Tirez sur le pianiste, 1960), *Jules și Jim* (*Jules et Jim*, 1961), *Fahrenheit 451* (1966), *Sărutări furate* (Baisers volés, 1968), *Copilul sălbatic* (L'Enfant sauvage, 1969), *Noapte americană* (La Nuit americaine, 1973, Premiul Oscar), *Povestea Adelei H.* (L'Histoire d'Adéle H., 1975) și *Ultimul metrou* (Le Dernier metro, 1980).

Trujillo (Molina), Rafael (Leónidas)

(24.10.1891, San Cristóbal, Republica Dominicană - 30.05.1961, Ciudad Trujillo, lângă San Cristóbal)

Dictator al Republicii Dominicane (1930–1961). A intrat în armată în 1918 și a avansat treptat până la rangul de general, în 1927. În 1930 a preluat puterea de la președintele Horacio Vásquez și a deținut controlul absolut asupra țării până când a fost asasinat. Deși a introdus un anumit grad de modernizare economică,

profitul era distribuit în mod inechitabil, s-a răspândit corupția guvernamentală și, în timpul regimului său, dominicanii și-au pierdut libertățile civile și politice.

trullo

Clădire circulară din piatră, acoperită cu o construcție conică din zidărie uscată, care se întâlnește numai în regiunea Puglia, în SE Italiei, și în special în orașul Alberobello, unde asemenea clădiri sunt folosite ca locuințe. Au fost construite prin ridicarea unor asize circulare din piatră gri deasupra cărora se află un turn cu zidul cilindric văruit. La construcție nu a fost utilizat mortar, pietrele fiind susținute de gravitație și de presiunea pe care fiecare o exercită asupra celorlalte.

Truman, Doctrina ~

Declarație a președintelui Harry Truman. În 12 martie 1947, acesta a cerut acordarea imediată de ajutor economic și militar Greciei, care era amenințată de insurecția comuniștilor, precum și Turciei, aflată sub presiune sovietică în Mediterana. Fiind angajate în Războiul Rece împotriva Uniunii Sovietice, SUA au dorit astfel să împiedice intrarea acestor state în sfera de influență sovietică, mai ales după ce Marea Britanie a anunțat că nu le mai putea ajuta. Ca răspuns la mesajul lui Truman, Congresul a alocat un ajutor de 400 de milioane dolari.

Truman, Harry S.

(08.05.1884, Lamar, Montana, SUA – 26.12.1972, Kansas City)

Al 33-lea președinte al SUA (1945–1953). A avut diverse slujbe; s-a remarcat în timpul Primului Război Mondial. A devenit partener la un magazin de galanterie bărbătească din Kansas City; când afacerea a dat faliment, a intrat în politică alături de Partidul Democrat, cu ajutorul lui Thomas Pendergast. A fost ales judecător districtual (1922–1924), iar mai târziu președinte al tribunalului districtual (1926–1934). Reputația de om onest și bun manager i-a adus sprijinul ambelor partide politice. În Senatul SUA (1935–1945) a condus un comitet care se ocupa cu depistarea fraudelor în producția de armament. În 1944 a fost ales pentru a-l înlocui pe Henry Wallace în funcția de vicepreședinte, câștigând alegerile alături de președintele Franklin Roosevelt. După numai 82 de zile, la moartea lui Roosevelt (aprilie 1945), a devenit președinte. S-a ocupat de aranjamentele finale pentru adoptarea Cartei ONU de la San Francisco, a contribuit la capitularea necondiționată a Germaniei din 8 mai, care a pus capăt celui de Al Doilea Război Mondial în Europa, iar în iulie a participat la Conferința de la Potsdam. Războiul din Pacific s-a terminat oficial în 2 septembrie, după care Truman a ordonat lansarea bombelor atomice la Hiroshima și Nagasaki; bombardarea a fost justificată printr-un raport care susținea că 500 000 de militari americani ar fi murit într-o invazie convențională a Japoniei. A lansat Doctrina Truman pentru a veni în ajutorul Greciei și al Turciei (1947), a fondat Agenția Centrală de Informații (CIA) și a grăbit adoptarea Planului Marshall pentru ajutarea țărilor europene. În 1948 a câștigat alegerile în disputa cu Thomas Dewey, în ciuda faptului că toată lumea prevedea o înfrângere. A inițiat o politică externă de limitare a sferei de influență a Uniunii Sovietice, și-a urmat propriul program în patru puncte, a inițiat podul aerian de la Berlin (*vezi* blocada și podul aerian de la Berlin) și pactul NATO, în 1949. În Războiul din Coreea a trimis trupe conduse de generalul Douglas MacArthur pentru a conduce forțele ONU; acest fapt a rămas problema principală a administrației sale până la retragerea din politică. Deși a fost criticat în perioada în care a deținut funcția de președinte, reputația sa a crescut tot mai mult în ultima vreme.

Trumbull, John

(06.06.1756, Lebanon, Connecticut – 10.11.1843, New York, New York, SUA)

Pictor, arhitect și scriitor american. A fost fiu al guvernatorului Jonathan Trumbull (1710–1785); a fost consilier al lui George Washington în timpul Revoluției Americane și, mai târziu, secretar al lui John Jay la Londra. În 1784 a studiat la Londra pictura cu Benjamin West și, la încurajările acestuia, a început celebra serie de picturi și gravuri cu subiect istoric, la care a lucrat toată viața. În 1817 a fost angajat de Congres să realizeze cele patru mari picturi care decorează rotonda Capitoliului (serie terminată în 1826); cea mai mare parte a personajelor din mult-reprodusa *Declarație de independență* au fost pictate după natură.

Trumbull, Lyman

(12.10.1813, Colchester, Connecticut, SUA – 25.06.1896, Chicago, Illinois)

Om politic american. A devenit avocat în Illinois și, în 1855 a fost ales în Senatul

SUA. La început democrat, a aderat la Partidul Republican pentru a sprijini politica antisclavie a acestuia. În 1864, în calitate de președinte al Comitetului juridic al Senatului, a contribuit la adoptarea celui de-al 13-lea Amendament la Constituție. Deși a fost un republican radical, a votat achitarea președintelui Andrew Johnson, acuzat de trădare. Retras din politică pentru a-și relua activitatea judiciară (1873), s-a întors la Partidul Democrat și a fost consilier al lui Samuel Tilden la disputatele alegeri din 1876.

Trump, Donald J(ohn)

(n. 1946, New York, New York, SUA)

Om de afaceri american. S-a alăturat companiei tatălui său, Trump Organisation, și a extins afacerea cu case de închiriat. Până în anii 1990, proprietățile sale includeau 25 000 de case de închiriat și blocuri de apartamente, Trump Tower și hoteluri-cazino în Atlantic City, New Jersey. Deși a fost obligat să cedeze controlul parțial al proprietăților sale către creditori din cauza unei căderi economice din anii 1980, le-a redobândit în anii 1990, iar mai târziu s-a implicat într-un vast proiect de construcție în partea de vest a orașului New York, care includea construirea celei mai înalte clădiri din lume. Viața sa personală, ambițiile politice și atracția față de publicitate l-au menținut în centrul atenției opiniei publice.

Truong Chinh *născut* Dang Xuan Khu

(09.02.1907, provincia Ha Nam Ninh, Vietnam - 30.09.1988, Hanoi)

Om politic, scriitor și intelectual comunist vietnamez. A fost activist anticolonialist încă din tinerețe; s-a alăturat lui Ho Și Min în 1928. A devenit profesor și a intrat în Partidul Comunist din Indochina, ajungând secretarul general al acestuia în 1941. Împreună cu Vo Nguyen Giap a pus bazele strategiei care a dus în 1945 la victoria vietnamezilor asupra armatei de ocupație japoneze. Împreună cu Le Duan (1908–1986) și Pham Van Dong (1906–2000) a condus Vietnamul de Nord după moartea lui Ho, în 1969.

Truro

Oraș, 20 920 loc. (2001), în Cornwall, SV Angliei. Este situat pe râul Truro, la extremitatea portului Falmouth; este reședința regiunii Cornwall și a insulelor Scilly. Sunt dezvoltate industria alimentară și industria ușoară.

trust

Companie, de obicei o bancă comercială, care acționează ca administrator pentru persoane fizice sau societăți și furnizează servicii legate de domeniul financiar sau de planificare a proprietății. Printre serviciile oferite de un trust persoanelor fizice se numără administrarea bunurilor, depozite pe viață (depozite care pot fi utilizate în timpul vieții celui care le instituie) și depozite testamentare (care sunt constituite în urma unei dispoziții testamentare). Printre serviciile oferite societăților se numără administrarea certificatelor de acțiuni ale societății și a fondurilor de pensii. Aceste companii pot servi și ca administratori ai stocului de acțiuni și la distribuirea dividendelor către beneficiari.

trust de investiții

Organizație financiară care adună fondurile deținătorilor de acțiuni și le investește într-un număr divers de garanții. Se deosebește de fondul mutual, care emite mai degrabă titluri de participare ce reprezintă diverse corporații, decât acțiunile propriei companii. Fondurile de investiții dețin un număr fix de acțiuni scoase la vânzare. Prețul acestora depinde de valoarea de piață a garanțiilor și de cererea și oferta de acțiuni. Primele fonduri de investiții moderne au apărut în Anglia și în Scoția începând cu 1860. Multe din primele fonduri de investiții din SUA s-au prăbușit odată cu căderea pieței de acțiuni în 1929, dar altele au prosperat după adoptarea unor stricte reglementări federale.

Truth, Sojourner *născută* Isabelle Van Wagener

(1797?, Ulster County, New York, SUA - 26.11.1883, Battle Creek, Michigan)

Evanghelistă și reformatoare socială americană. S-a născut în sclavie. După ce a fost eliberată a lucrat ca servitoare la New York (1829–1843) și a început să predice la colțurile străzilor împreună cu misionarul evanghelist Elijah Pierson. A adoptat numele Sojourner Truth și a părăsit New York, supunându-se chemării de a călători și de a predica. A adăugat temele aboliționismului și drepturilor femeilor la mesajele sale religioase, apoi a călătorit în Vestul Mijlociu, unde magnetismul său a atras mulțimile. În timpul Războiului Civil American a adunat provizii pentru regimentele de voluntari negri și s-a

Sojourner Truth
BIBLIOTECA PUBLICĂ DIN DETROIT, COLECȚIA ISTORICĂ BURTON

întâlnit cu președintele Abraham Lincoln. După război a contribuit la organizarea mișcării de eliberare a femeilor și a încurajat imigrările în Kansas și Missouri.

truver

Membru al unei școli de poeți care a înflorit în Franța din sec. XI până în sec. XIV. Truverii au fost echivalenții din N Franței *(langue d'öil)* ai trubadurilor provensali. Au fost de origine modestă sau aristocrată; au fost, la început, legați de curțile feudale, dar, mai târziu, și-au găsit patroni în clasa de mijloc. Operele lor, printre care și cântecele de gestă, sunt, în general, narative; subiectul lor favorit este dragostea curtenească. Și-au încântat publicul mai degrabă prin combinarea temelor stilizate și a formelor metrice tradiționale, decât prin originalitatea expresiei. Versurile erau făcute pentru a fi cântate de către poet singur sau cu acompaniamentul unui muzicant angajat.

TRW Inc.

Importantă companie americană, producătoare de echipamente complexe și de sisteme pentru industrie și guvern. Fondată în 1901 ca producător de socluri filetate, a fost încorporată în 1916 ca Steel Products Co. Numele i-a fost schimbat în Thompson Products, Inc., în 1926, apoi în Thompson Ramo Woolridge Inc. după o fuziune din 1958 și în TRW Inc. în 1965. Prin variatele sale diviziuni și filiale, TRW proiectează și produce o gamă largă de componente auto și oferă servicii de inginerie și cercetare. Produce sisteme electronice pentru proiectele și aparatele de zbor militare și aparate de zbor în spațiu. Sistemele sale de informații și segmentul de servicii constituie baze de date necesare acoperirii celorlalte afaceri. Sediul central se află la Cleveland, Ohio. În 2002, Northrop Grumman, contractor din domeniul apărării, a cumpărat TRW Inc. pentru divizia sa aerospațială.

Tsavo, Parcul Național ~

Parc în SE Kenyei, la E de muntele Kilimanjaro. A fost fondat în 1948; are o suprafață de 20 812 kmp și este cel mai întins parc național din Kenya. Cuprinde câmpii semiaride cu vegetație latentă (care înflorește după o ploaie ușoară), cu acacia și baobab. Fauna include elefantul, leul, hipopotamul, antilopa și sute de specii de păsări. Problemele constante sunt braconajul și incendiile tufișurilor.

Tschermak von Seysenegg, Erich

(15.11.1871, Viena, Austria - 11.10.1962, Viena)

Botanist austriac. A fost unul dintre cei care au descoperit lucrările clasice ale lui Mendel asupra eredității și a mazării de grădină. Înainte de a le descoperi întâmplător, făcuse propriile experimente asupra creșterii mazării de grădină, dar a descoperit că acelea ale lui Mendel erau similare cu ale sale și, într-un fel, le depășeau. În același an în care și-a raportat descoperirile (1900), Hugo de Vries și Carl Erich Correns au raportat și ei descoperirea lucrărilor lui Mendel. *Vezi și* William Bateson.

Tshombe, Moise (-Kapenda)

(10.11.1919, Musumba, Congo - 29.06.1969, Alger, Algeria)

Președinte al statului african secesionist Katanga (1960–1963) și prim-ministru al Republicii Unite Congo (1964–1965). După ce a pierdut alegerile naționale în fața lui Patrice Lumumba în 1960, Tshombe a declarat Katanga regiune independentă. Când ONU a intervenit în 1963, a fost exilat; s-a întors în anul următor ca premier în timpul președintelui Iosef Kasavubu, dar a fost demis în 1965. *Vezi și* Mobutu Sésé Séko.

tsimshian

Populație de indieni de pe coasta de NV, care trăiește în regiunea râurilor Skeena și Nass, în V Columbiei Britanice, Canada, și S provinciei Alaska, SUA. Dialectul tsimshian aparține familiei de limbi penuțiene. Economia tradițională era bazată pe pescuit, dar în timpul iernii se practica și vânătoarea. Casele mari de iarnă, făcute din lemn și adesea sculptate și pictate, simbolizau bogăția familiei. Obârșia se stabilea în funcție de linia maternă. Familiile funcționau în mare parte independent unele de altele, dar toate participau la ceremoniile importante și la războaie. Diversele evenimente importante erau marcate prin *potlatch*. Astăzi, numărul membrilor acestei populații se ridică la câteva mii.

Tsugaru

Strâmtoare, în NV Oceanului Pacific. Se întinde de la Marea Japoniei până la ocean, între insulele Honshū și Hokkaido, Japonia. Are o lățime de 24–40 km. Tunelul Seikan, care leagă orașele Aomori și Hakodate, traversează strâmtoarea pe dedesubt. A fost terminat în 1988; este cel mai mare tunel de cale ferată din lume; din lungimea acestuia de 53,8 km, 23,3 km se află pe sub strâmtoare.

tsunami *sau* val seismic

Val oceanic catastrofal, de obicei cauzat de un cutremur submarin cu o magnitudine mai mare de 6,5 pe scara Richter. De asemenea, mai poate fi cauzat de alunecările de teren subacvatice sau în zona de coastă și de erupțiile vulcanice. Explozia vulcanică spectaculoasă care a scufundat insula indoneziană Krakatau în 1883 a dus la formarea unor valuri înalte de 30 m și a ucis peste 36 000 de oameni. Probabil că cel mai distructiv tsunami petrecut vreodată a fost cel din 2004, din Oceanul Indian, după ce un cutremur submarin a zguduit insula Sumatra. Mai mult de 200 000 de persoane au murit în Indonezia, Thailanda, India, Sri Lanka și în alte țări.

Tsushima, Bătălia de la ~

(27–29 mai 1905)

Bătălie navală în Războiul ruso-japonez. Într-un asalt asupra navelor japoneze, flota baltică rusă a fost trimisă să se alăture escadrei ruse din Pacific la locul asediului, Port Arthur (Lüshun, China). În drum spre Port Arthur, amiralul rus a aflat despre capitularea orașului, dar a continuat să navigheze spre China, unde a ajuns șapte luni mai târziu. În timp ce naviga prin strâmtoarea Tsushima, în S Japoniei, spre a ajunge la Vladivostok, flota baltică rusă a fost atacată de flota japoneză. Vasele acesteia fiind mai bine echipate și mai rapide au reușit să scufunde două treimi din flota rusă. Înfrângerea aceasta a zdrobit speranțele Rusiei de a recâștiga supremația asupra mărilor și a pus capăt războiului.

tswana

Diviziune vestică a populațiilor sotho din Africa de Sud și Botswana. Populația tswana, cu 4,1 milioane de membri, locuiește într-o regiune de pășuni și fânețe, se ocupă cu creșterea animalelor și cultivarea porumbului și a sorgului. Bărbații tswana migrează în funcție de anotimp, mulți dintre ei lucrând în centrele miniere și industriale din Africa de Sud.

Tuamotu

Grup de cca 80 de insule, 12 000 loc. (1998), în Polinezia Franceză. Atolii și recifele de corali din care e format acest arhipelag se întind ca un lanț dublu pe o lungime de peste 1 450 km, dinspre NV spre SE. În 1947, expediția Kon-Tiki a lui Thor Heyerdhal a luat sfârșit pe reciful Raroia. Insulele au fost explorate de europeni între sec. XVI–XVII. Au fost ocupate de Franța în 1844 și anexate în 1880 ca protectorat tahitian. Împreună cu insulele Gambier formează astăzi o diviziune administrativă a Polineziei Franceze. Atolii nelocuiți au fost folosiți de Franța pentru teste nucleare.

tuaregi

Populație nomadă vorbitoare de limbă berberă din SV deșertului Sahara, în Africa. Cultura lor feudală, matriliniară, divide societatea în nobili, cler, vasali, meșteșugari și muncitori (foști sclavi). Tuaregii de N trăiesc în deșert; cei de S, în regiunile de stepă și de savană. Prin tradiție se ocupă cu creșterea animalelor, agricultura, conducerea caravanelor de-a lungul teritoriilor pe care le stăpânesc și cu raidurile asupra triburilor învecinate. Combină multe obiceiuri și ritualuri preislamice cu credințe musulmane sunnite. Seceta din anii 1970 și 1980 le-a redus numărul și a contribuit la erodarea modului de viață tradițional.

Tuatha Dé Danann

În mitologia celtică, populație care locuia în Irlanda înainte de venirea milezienilor, strămoșii irlandezilor de astăzi. Pricepuți la magie, au fost goniți din ceruri din cauza cunoștințelor pe care le aveau și au coborât în Irlanda pe un nor de ceață. Se spune că, la venirea milezienilor, membrii acestei populații au dispărut în interiorul dealurilor. Au fost considerați de către istoricii irlandezi un popor cu existență reală până în sec. XVII. Reprezentanți ai panteonului celtic, au fost asociați cu legendele populare despre zâne care încă ar mai locui în Irlanda.

tub catodic

Tub cu vid care produce imagini când suprafața fosforescentă este lovită de fluxul de electroni. Tuburile catodice pot fi monocrome (folosind un tun electronic)

sau color (folosind trei tunuri electronice pentru a produce imagini roșii, verzi sau albastre care, combinate, dau naștere unei imagini colorate). Se folosesc mai multe modalități de afișare, printre care CGA (Color Graphics Adapter), VGA (Video Graphics Array), XGA (Extended Graphics Array) și SVGA de înaltă definiție (Super Video Graphics Array).

tub electronic cu vid

Tub electronic care constă dintr-un recipient etanș din sticlă sau metal, din care a fost eliminat aerul. Era utilizat în primele circuite electronice produse pentru a controla fluxul de electroni. În prima jumătate a sec. XX, tuburile electronice cu vid au făcut posibilă dezvoltarea emisiilor radio, a serviciilor telefonice pe distanțe mari, a televiziunii și a primelor calculatoare digitale, care au fost cele mai mari sisteme cu tuburi electronice cu vid construite vreodată. În aproape toate aplicațiile au fost înlocuite de tranzistori, dar mai sunt folosite ocazional în dispozitive pentru redarea imaginilor la televizoare și computere (tuburi catodice), la cuptoarele cu microunde și la transmițătorii de înaltă frecvență de pe sateliții spațiali.

tubă

Instrument de suflat cu clapete, cu registru grav și cu o deschizătură conică largă. Variază ca mărime și intensitate. Tubul este răsucit într-o formă alungită, iar țeava glisează înainte sau înapoi. Apărut la Berlin în 1835, a înlocuit oficleidul, devenind baza grupului de instrumente de suflat din orchestră sau din fanfarele militare sau civile. *Vezi și* eufoniu; helicon.

Tubb, Ernest (Dale)

(09.02.1914, Crisp, Texas, SUA - 06.09.1984, Nashville, Tennessee)

Cântăreț și compozitor american de muzică country. La începuturile sale muzicale, a fost influențat de iodlerele lui Jimmie Rodgers. A devenit unul dintre primii exponenți ai muzicii honky-tonk prin hituri ca *I'm Walking the Floor over You* (1941). S-a alăturat trupei Grand Ole Opry în 1942 și a fost unul dintre primii muzicieni care au înregistrat în Nashville. Pionier al chitarei electrice la începutul anilor 1950. Programul său din Nashville, *Midnight Jamboree* (din 1947), a contribuit la lansarea unor vedete ca Everly Brothers și Elvis Presley. În 1947 a luat parte la primul spectacol de muzică country la Carnegie Hall.

tubercul

Tulpină scurtă, îngroșată, în special subterană, care constituie etapa vegetativă a anumitor plante. Este adesea organ de depozitare a substanțelor suplimentare, de reproducere, iar uneori îndeplinește ambele funcții. Are frunze ca niște solzi minusculi, fiecare conținând un mugure din care se poate dezvolta o nouă plantă. Un tubercul tipic este cartoful obișnuit; frunzele foarte reduse și mugurii formează „ochii" cartofului. Termenul de tubercul este utilizat în mod imprecis, dar la scară largă, pentru a desemna și rădăcinile cărnoase sau rizomii care seamănă cu tuberculii (de ex., „tuberculul" de dalie, care este de fapt o rădăcină tuberoasă).

tuberculoză (TBC) *sau* ftizie *anterior* oftică

Boală bacteriană cauzată de unele specii de microbacterii (bacilul tuberculos). Menționată în izvoare antice egiptene și de către Hipocrat, a apărut adesea de-a lungul istoriei. În sec. XVIII–XIX a căpătat proporții aproape epidemice ca urmare a industrializării rapide și a urbanizării din Occident, unde a constituit principala cauză a mortalității până la începutul sec. XX. A reapărut în anii 1980, transmisă de pacienții purtători de SIDA, mai ales în închisori, aziluri pentru oamenii străzii și spitale, de vreme ce spațiile închise favorizează răspândirea bolii. E recurentă în toată lumea și încă reprezintă o cauză majoră a mortalității în multe țări. Organismul izolează bacilul, formând în jurul acestuia mici tuberculi (noduli). Acest lucru oprește, de obicei, progresul bolii, dar, dacă nu este tratată, bacilul poate deveni activ – și contagios – mai târziu, cel mai ades când imunitatea individului contaminat este suprimată (de SIDA sau după transplantul unui organ, de ex.). Forma primară (întâlnită, mai ales, la copii) este adesea ușoară, dar se poate răspândi în corp, dând naștere la tuberculi în multe organe; poate fi fatală. Forma secundară (care apare mai ales la tineri și la adulți) debutează cu pierderea energiei, pierderi în greutate și tuse persistentă. Sănătatea se deteriorează, cu tuse din ce în ce mai puternică, transpirație abundentă, posibilă pleurezie (*vezi* cavitate toracică) și expectorare de sânge. Masele de

tuberculi din ce în ce mai mari pot distruge o cantitate atât de mare din țesutul plămânilor, încât prin respirație, organismul nu mai primește suficient oxigen. Pot fi afectate și alte organe, cu complicații, printre care este inclusă și meningita. Vaccinarea cu o bacterie slăbită a contribuit la controlarea infecției, dar mai eficientă este prevenirea prin identificarea și tratarea TBC încă din primele stadii. Deoarece multe tulpini de bacili sunt rezistente la medicamente, tratamentul trebuie să fie alcătuit din cel puțin două medicamente la care specia de bacil pe care o poartă pacientul să fie sensibilă, iar tratamentul durează șase luni. Tratamentul inadecvat favorizează înmulțirea bacililor rezistenți. Forma acută a bolii, cauzată de specii rezistente la multe tipuri de medicamente (MDR), este foarte greu de tratat și, de obicei, fatală.

Tubman, Harriet

(1820, comitatul Dorchester, Maryland, SUA - 10.03.1913, Auburn, New York)

Aboliționistă americană. Născută în sclavie, a fugit în nord în 1849, ajutată de o organizație subversivă. A făcut frecvente călătorii în Sud pentru a conduce spre libertate un număr de peste 300 de sclavi, în ciuda sumelor mari promise ca premiu pentru arestarea sa. Cunoscută ca un „Moise al poporului său“, a fost admirată de aboliționiști ca John Brown, care a numit-o Generalul Tubman. În Războiul Civil American a participat ca asistentă medicală, spălătoreasă și spion pentru forțele unioniste din Carolina de Sud. Mai târziu s-a stabilit la Auburn, New York, și i s-a acordat o pensie federală pentru activitatea din timpul războiului.

Tubman, William V(acanarat) S(hadrach)

(29.11.1895, Harper, Liberia - 23.07.1971, Londra, Anglia)

Președinte al Liberiei între 1944–1971. A studiat dreptul apoi a intrat în serviciul public, ulterior ajungând în Curtea Supremă (1937–1944). Ca președinte începând cu 1944, a legiferat dreptul la vot și la proprietate pentru femei, a autorizat participarea la guvernare a tuturor grupurilor etnice și a pus bazele unui sistem de școli publice în toată țara.

tucan

Denumire comună pentru cele 40 de specii (familia *Ramphastidae*) de păsări cu cioc mare, coadă lungă, din America Centrală și de Sud. Multe specii sunt negre, cu pieptul colorat, puternic; ciocurile mari, ascuțite ca un ferăstrău, sunt colorate țipător și distinctiv. Stolurile de tucani emit lătrături puternice, sunete ca de trompetă și croncănituri aspre. Se hrănesc cu fructe, insecte, șopârle și păsări. Depun de la 2 până la 4 ouă într-o scobitură dintr-un copac sau într-o scorbură abandonată de ciocănitoare. Speciile *Ramphastos* ajung până la 60 cm lungime, din care o treime poate fi ciocul. Speciile mai mici au până la 25–35 cm lungime.

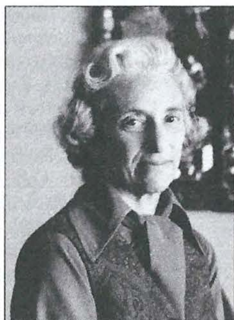
tucan-de-munte (*Andigena hypoglauca*)

PICTURĂ DE JOHN P. O'NEILL

Tuchman, Barbara născută Barbara Wertheim

(30.01.1912, New York, New York, SUA - 06.02.1989, Greenwich, Connecticut)

Istoric american. A scris articole pentru *The Nation* și pentru alte publicații, apoi a început să scrie cea mai mare parte a cărților care au consacrat-o ca istoric foarte cunoscut. Caracterizate de un stil literar condus cu măiestrie și o înțelegere profundă a problemelor complexe, printre lucrările sale se numără *Telegrama Zimmermann* (The Zimmermann Telegram, 1958), *Armele din august* (The Guns of August, 1962, Premiul Pulitzer), despre prima lună a celui de Al Doilea Război Mondial, *Stilwell și experiența americană în China, 1911–1945* (Stilwell and the American Experience in China, 1911–1945, 1970, Premiul Pulitzer), un studiu despre relațiile dintre China și SUA, *Oglinda îndepărtată* (A Distant Mirror, 1978), despre sec. XIV în Franța, și *Marșul nebuniei* (The March of Folly, 1984).

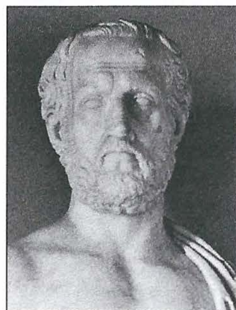
Barbara Tuchman

© JERRY BAUER

Tucidide

(460? - 404? î.Hr.)

Cel mai mare istoric grec al Antichității. A fost atenian și a comandat o flotă în

Tucidide, bust roman din marmură după un original grecesc; Holkham Hall, Norfolk, Anglia

ARHIVA MONUMENTELOR NAȚIONALE, LONDRA

Războiul peloponesiac; deoarece nu a reușit să împiedice capturarea importantului oraș Amphipolis, a fost exilat pentru 20 de ani. În această perioadă a scris *Istoria Războiului peloponesiac*; se pare că nu a avut timp să o termine, pentru că relatarea se oprește brusc la 411 î.Hr. Această lucrare reprezintă prima analiză politică și morală a strategiei de război a unui stat, cu referire la cauzele conflictelor, la caracteristicile celor două state și la aspectele tehnice ale strategiei de luptă, într-o povestire a evenimentelor (inclusiv a unora la care a participat) scrisă cu grijă, în ordine strict cronologică.

Tucson

Oraș, 486 699 loc. (2000), în SE statului Arizona. Se întinde de-a lungul râului Santa Cruz, pe un podiș mărginit de munți din deșertul Sonora. În 1700 spaniolii au fondat o misiune în apropiere, iar în 1776 micul pueblo (*în spaniolă*, sat) întărit cu ziduri, numit Tucson, a fost făcut *presidio* (*în spaniolă*, fort) spaniol. A rămas cartierul militar general al provinciei sub stăpânirea mexicană. Teritoriul a fost cumpărat de SUA prin Achiziția Gadsden din 1853. Capitală teritorială între 1867–1877. S-a dezvoltat odată cu înființarea căii ferate în 1880 și cu descoperirea zăcămintelor de argint în apropiere, la Tombstone, și a celor de aramă la Bisbee. Climatul uscat, însorit și peisajul unic de deșert l-au transformat într-o cunoscută stațiune turistică și de tratament și zonă de odihnă. Aici se află Universitatea Arizona (1885).

tucuna *sau* ticuna *sau* tikuna

Populație indiană sud-americană care locuiește în Brazilia, Perú și Columbia. Comunitatea tradițională trăiește în pădurea tropicală din NV bazinului fluviului Amazon, cultivând cassava și porumb, crescând găini și vânând sau culegând fructe din pădure. Confecționează coșuri, oale și pânză din scoarță de copac și canoe, se ocupă cu comerțul cu piei de animale, pe care le schimbă pentru bani sau bunuri industriale. Odinioară au fost vânători pricepuți, folosindu-se de arme, lănci, capcane, dar reducerea populațiilor de animale a alterat vechile modalități de vânătoare. Populația cuprindea la sfârșitul anilor 1980 cca 25 000 de membri.

tudi *sau* t'u-ti

Tip de zeitate chineză, ale cărei natură și funcții sunt determinate de populațiile locale. Principala caracteristică a acestor zei este limitarea dominației lor la un singur loc, de exemplu un pod, un templu sau o casă. Un tudi este supus unui *chenghuang* sau zeu municipal. În cele mai multe cazuri, un tudi a fost la origine o persoană care în timpul vieții a ajutat comunitatea. Prin zeificarea lui sau prin oferirea de jertfe, locuitorii speră să-l determine să arate aceeași solicitudine și după moarte. Dacă localitatea este lovită de o nenorocire, se spune că tudi și-a pierdut interesul pentru ea și este ales un nou patron.

Tudjman, Franjo

(14.05.1922, Veliko Trgovisce, Regatul Sârbilor, Croaților și Slovenilor – 10.12.1999, Zagreb, Croația)

Om politic croat și președinte al Croației (1990–1999). A fost partizan sub conducerea mareșalului Tito în Al Doilea Război Mondial. A predat științe politice și istorie la Universitatea din Zagreb în perioada 1963–1967, iar, mai târziu, a scris multe lucrări de istorie și politică. A fost expulzat din Partidul Comunist Iugoslav în 1967 din cauza scrierilor sale naționaliste și trimis în închisoare în 1972 și 1981. A devenit lider al aripii de dreapta a Uniunii Democrate Croate (1989). Ales președinte al Croației, a proclamat independența acesteia față de Iugoslavia în 1991, precipitând un conflict armat cu Serbia. Excesele sale din conflictul bosniac, guvernarea autocratică și refuzul de a coopera cu Tribunalul Internațional pentru Crime de Război din Fosta Iugoslavie au dus la izolarea internațională a Croației și au făcut ca Tudjman să fie considerat un lider brutal.

Tudor

Dinastie regală engleză din care au făcut parte cinci suverani ai Angliei (1485–1603). A apărut în sec. XIII, dar destinul dinastiei a fost stabilit de Owen Tudor (cca 1400–1461), aventurier din Țara Galilor aflat în serviciul lui Henric V, care s-a căsătorit cu văduva acestuia, Catherine de Valois (1401–1437). Edmund Tudor (cca

1430–1456), fiul lui Owen și al Catherinei, a fost numit conte de Richmond și s-a căsătorit cu Lady Margaret Beaufort (1443–1509), descendentă a familiei Lancaster. Fiul lor, Henric Tudor, a cerut tronul Angliei sub numele de Henric VII, în 1485, și și-a întărit cererea căsătorindu-se cu Elizabeth din casa York, fiică a lui Eduard IV. Roza Tudorilor simbolizează uniunea dintre roza roșie a familiei Lancaster și roza albă a familiei York. Dinastia Tudor a continuat în sec. XVI cu Henric VIII și copiii acestuia, Eduard VI, Maria I și Elisabeta I. În 1603, locul lor la conducerea Angliei a fost luat de casa Stuart.

Tudor, Antony *născut* William Cook

(04.04.1908, Londra, Anglia - 20.04.1987, New York, New York, SUA)

Dansator, profesor și coregraf american de origine britanică. S-a alăturat companiei Marie Rambert în 1927, unde a pus în scenă și a dansat în spectacole ca *Planetele* (The Planets, 1934) și *Grădina de liliac* (The Liliac Garden, 1936). În 1940 s-a stabilit la New York, unde a lucrat la noul Teatru de Balet (mai târziu, American Ballet Theatre) și a rămas aici timp de 10 ani, creând multe dintre baletele psihologice care îi sunt caracteristice, printre care *Stâlpul de foc* (Pillar of Fire, 1942) și *Umbra vântului* (Shadow of the Wind, 1948). În anii 1950 a predat la școala de balet de la Metropolitan Opera și la Școala Juilliard. În 1974, a devenit director asociat al trupei American Ballet Theatre.

Tudor, stilul ~

Stil arhitectural în Anglia (1485–1558) care a utilizat excesiv placarea cu lemn, ca și bovindourile, frontoanele, decorațiunile din cărămidă și din ipsos. Contrafișele diagonale sunt expuse în general la colțurile clădirilor, cel de-al doilea nivel fiind adesea proiectat în afara nivelului inferior; construcția cu consolă contrabalansează parțial greutatea suportată de porțiunile expuse din grindă.

tuf

Rocă poroasă, relativ moale, formată de obicei prin compactarea și cimentarea cenușii sau a prafului vulcanic. Textura, compoziția chimică și cea mineralogică pot varia mult în cazul tufurilor. În timpul unor erupții, magma iese la suprafață ca o emulsie de gaze fierbinți și particule incandescente care se răspândește rapid, chiar și pe pantele line, ca o avalanșă incandescentă (nor arzător) și care se poate deplasa pe mai mulți kilometri cu viteze foarte mari.

Tugela

Râu important în provincia KwaZulu-Natal, Africa de Sud. Izvorăște din podișul Mont-aux-Sources; formează pe o lungime de 948 m o serie de cascade pentru a-și scurta traseul prin defileul Tugela. Cursul său de 502 km se sfârșește în Oceanul Indian. Pe cursul acesta au avut loc o serie de bătălii din Războiul cu burii în perioada 1899–1900. Din punct de vedere istoric, Tugela a marcat granița de S a Zululand.

Tugwell, Rexford G(uy)

(10.07.1891, Sinclairville, New York, SUA - 21.07.1979, Santa Barbara, California)

Economist american. A studiat la Facultatea de Economie din cadrul Universității Columbia începând cu 1920, iar în 1932 a devenit membru al grupului Brain Trust, consilieri pentru Franklin Roosevelt. Numit subsecretar pentru agricultură, a contribuit la formularea politicilor agrare și a altor reforme economice ale New Deal (1933–1936). Președinte al Comisiei de planificare pentru orașul New York (1938–1941), a fost de asemenea guvernator de Puerto Rico (1941–1946) și a predat la Universitatea din Chicago (1946–1957).

Tuhacevski, Mihail (Nikolaevici)

(16.02.1893 lângă Slednevo, Rusia - 11.06.1937)

Ofițer al Armatei Roșii. În Războiul Civil Rus a comandat redobândirea Siberiei de la Aleksandr Kolceak și a condus armata cazacilor împotriva lui Anton Denikin (1920). După aceasta a jucat un rol important în reforma militară; din 1931 a controlat reînarmarea Uniunii Sovietice. Șef al statului-major sovietic (1925–1928) și apoi comisar adjunct al apărării (1931–1937); mareșal al Uniunii Sovietice în 1935. Victimă a proceselor de epurare din 1937, a fost judecat și executat împreună cu alți conducători ai Armatei Roșii. În 1988, justiția a anulat sentința și a retras acuzațiile, iar Tuhacevski a fost reabilitat prin decret oficial.

tuia *sau* arborele vieții

(*în latină: arborvitae*)

Denumire comună pentru cele șase specii (genul *Thuja*) de conifere rășinoase, perene, din familia *Cupressaceae* (*vezi* chiparos),

cultivate în scop ornamental sau prelucrate pentru obținerea cherestelei. Sunt originare din America de Nord și Asia. Arborii și arbuștii din această familie au o scoarță exterioară subțire și o scoarță interioară fibroasă; ramurile principale sunt ascendente sau orizontale, iar cele secundare sunt dispuse alternativ, având frunze subțiri și ascuțite. Varianta orientală sau chineză (*T. orientalis*) este un arbust cu aspect simetric, grațios. Tuia-gigant (*T. plicata*) și specia americană (*T. occidentalis*) sunt cele mai folosite în producția de cherestea. Tuia-falsă (*Thujopsis dola-brata*) este o specie înrudită.

Tuileries, palatul ~

Rezidență regală franceză, adiacentă palatului Luvru din Paris, distrusă de un incendiu în 1871. Palatul original, comandat de Caterina de Medici, a fost început în 1564 de către Philibert Delorme (cca 1515–1570), iar în următorii 200 de ani i-au fost aduse completări sau modificări de către Jean Bullant (1520?–1578), Jacques du Cerceau (cca 1520–1585), Louis Le Vau (1612–1670) și alții. Grădinile Tuileries nu s-au schimbat prea mult de când au fost reorganizate de André Le Notre în 1664. Proiectul său a extins aleea centrală în spatele grădinilor și apoi până la dealurile de la V de palat, unde se află astăzi Arcul de Triumf.

tukulor

Populație musulmană din Senegal și V statului Mali. Datorită contactelor extinse cu populația fulani, vorbesc un dialect fula. În sec. X–XIII au fost dominați de o succesiune de grupuri de alte origini din regatul Tekrur. În jurul anului 1850 au fondat un imperiu propriu care a cucerit regatele bambara de la Kaarta și Segu și s-a extins spre Tombouctou, după care a fost distrus de francezi în 1890. Astăzi, populația tukulor trăiește din creșterea animalelor, din pescuit și din cultivarea meiului și a sorgului.

Tula

Oraș antic în Mexic, dezvoltat între sec. X–XII. Nu e cunoscut cu exactitate amplasamentul inițial; situl arheologic, denumit astăzi Tula, situat lângă orașul cu același nume din statul Hidalgo, a fost ales de istorici, dar alți învățați identifică Tula cu ceea ce astăzi se numește Teotihuacán. Situl Tula lasă impresia unui oraș care avea o populație de zeci de mii de locuitori. Centrul orașului este alcătuit dintr-o piață mărginită de o piramidă în cinci trepte, două alte piramide și două curți unde se desfășura jocul cu mingea. Arta și arhitectura sa se aseamănă în mod izbitor cu cele ale capitalei aztece, Tenochtitlán, iar subiectele artistice sugerează faptul că viziunea aztecilor asupra lor înșiși ca războinici-preoți ai soarelui a fost împrumutată direct de la Tula.

tulburare afectivă

Tulburare psihică în care sunt caracteristice schimbările dramatice sau extreme de dispoziție. Tulburările afective cuprind episoade de manie sau de depresie mai puțin severe decât cele ale tulburării bipolare. Printre simptome se numără bună dispoziție, exuberanță, dar și iritare cu hiperactivitate, vorbire rapidă și respect de sine exagerat și/sau stări de tristețe, cu lipsă de interes față de viață, tulburări de somn, agitație și sentimente de inutilitate sau vinovăție.

tulburare afectivă sezonieră

Depresie care apare iarna, aparent cauzată de lumina insuficientă a Soarelui. Este cel mai des întâlnită în locurile aflate la mare altitudine, cu ierni lungi și puține ore de lumină pe zi. Simptomele pot include pe toate cele ale depresiilor grave și există riscul sinuciderii. Cauza poate avea legătură cu reglarea temperaturii și hormonii organismului și poate implica epifiza și melatonina. Expunerea la o lumină spectrală generată de becuri fluorescente, într-o încăpere deschisă la culoare și cu un ecran care difuzează lumina s-a dovedit a fi un tratament eficient. Simularea „luminii de zori“ (expunerea la niveluri de lumină scăzute spre finalul perioadei de somn) și terapia cu ioni negativi pot fi, de asemenea, benefice.

tulburare bipolară *sau* psihoză maniaco-depresivă

Boală mentală, caracterizată prin alternări ale stărilor maniacale cu cele depresive. Depresia este simptomul cel mai des întâlnit, în care mulți pacienți au o perioadă scurtă de optimism în exces, urmată de o stare de euforie blândă, în timpul fazei maniacale. Această stare, care se pare că e ereditară, se poate agrava din cauza proastei reglări a aminelor norepinefrină, dopamină și 5-hidroxitriptamină. Cel mai adesea se tratează cu carbonat de litiu.

tulburare de personalitate

Dereglare psihică marcată de comportamente antisociale, de inadaptare sau inflexibilitate atât de înrădăcinate, încât afectează funcțiile sociale sau ocupația individului. Deși nu pot fi considerate afecțiuni, tulburările de personalitate sunt trăsături persistente și omniprezente ale personalității, caracterizate ca deviante de la norma culturală. Ele includ următoarele tipuri: dependent, histrionic, narcisist, obsesiv-compulsiv, antisocial, retras, borderline (*în engleză*, de limită, instabil), paranoid și schizoid. Cauzele sunt atât ereditare, cât și de mediu. Cel mai eficient tratament constă în combinarea psihoterapiei cu terapia comportamentală.

tulburare obsesiv-compulsivă

Dereglare mentală caracterizată de obsesii și compulsiuni recurente. Obsesia este o stare permanentă de tulburare provocată de un sentiment sau o idee irațională, fixă (de ex. teama de a nu fi contaminat cu o boală în urma atingerii mâinii unei alte persoane). Compulsiunea este un impuls puternic de a realiza un act irațional (de ex. spălatul foarte des al mâinilor). De obicei, cele două fenomene se întâlnesc la persoanele cu dereglări obsesiv-compulsive. Cauzele bolii își au originea în funcționarea deficitară a transmițătorului neural serotonină, precum și în efectele nocive ale stresului.

tulburare psihică

Boală cu origine psihică, manifestată fie prin tulburări emoționale, fie prin comportament anormal. Majoritatea afecțiunilor psihice pot fi clasificate, în mare, în psihoze sau nevroze (*vezi* nevroză; psihoză). Psihozele (de ex. schizofrenia și tulburarea bipolară) sunt boli psihice grave, caracterizate prin simptome severe, cum ar fi manii, halucinații și incapacitatea de a evalua obiectiv realitatea. Nevrozele sunt afecțiuni mai puțin grave și mai ușor tratabile, printre care se numără depresia, anxietatea și paranoia, precum și tulburări obsesiv-compulsive și stresul posttraumatic. Unele afecțiuni, cum ar fi maladia Alzheimer, sunt provocate de distrugerea organică a creierului, dar cauzele celorlalte afecțiuni, în marea lor majoritate, fie nu se cunosc, fie nu au fost încă cercetate. Schizofrenia pare să fie parțial cauzată de factori genetici ereditari. Unele modificări patologice ale tonusului neuropsihic, ca în cazul maniilor și al depresiunilor nervoase, pot fi provocate de dezechilibre ale anumitor neurotransmițători din creier; ele se pot trata cu medicația care corectează aceste dezechilibre (*vezi* psihofarmacologie). Nevrozele sunt adesea provocate de factori psihologici, cum sunt frustrarea, deprimarea emoțională sau abuzurile din copilărie și pot fi tratate prin psihoterapie. Unele nevroze, mai ales cele legate de anxietate, cunoscute și sub numele de fobie, reprezintă adesea răspunsuri de inadaptare din echivalentul uman al reflexelor condiționate.

tulburări de alimentație

Mod anormal de alimentare, între care se numără anorexia nervoasă, bulimia, supraalimentația compulsivă și parorexia (apetit pentru substanțe nealimentare). Aceste tulburări, care au, de obicei, o componentă psihologică, pot duce la scăderea greutății corporale sub limita normală, la obezitate sau la malnutriție. În cazul tulburării de digerare a alimentelor, un copil mic regurgitează în mod repetat.

Tull, Jethro

(1674, Basildon, Berkshire, Anglia - 21.02.1741, Prosperous Farm, lângă Hungerford, Berkshire)

Agronom și inventator britanic. Educat la Oxford, în jurul lui 1701 a perfectat o semănătoare trasă de cal care punea semințele în șiruri regulate, iar mai târziu o prășitoare cu tracțiune animală. A propus utilizarea bălegarului și a subliniat importanța afânării pământului. Metodele lui Tull, deși criticate la început, au fost ulterior adoptate de mulți proprietari de pământuri și au contribuit la fundamentarea agriculturii moderne.

tulpină

Axă a plantei care apare din rădăcină, susține ramurile, poartă mugurii și lăstarii cu frunze și conține țesuturile vasculare (xilem și floem) care transportă apa, mineralele și hrana la alte părți ale plantei. Măduva (un miez central cu țesut spongios) este înconjurată de fascicule (la dicotiledonate; *vezi* cotiledon) sau este străbătută de o rețea de fascicule conducătoare (la monocotiledonate) a xilemului și floemului, apoi, de scoarță și de stratul exterior al epidermei sau coaja. Cambiul (o zonă de celule formatoare) se află exact sub scoarță. Mugurii laterali și frunzele

cresc pe tulpină în locurile numite noduri; porțiunile de pe tulpină dintre noduri se numesc internoduri. La plantele cu flori, diferite modificări ale tulpinei (rizom, corm, tubercul, bulb, stolon) permit plantei să supraviețuiască latent ani de zile, depozitează hrana sau asigură înmulțirea asexuată. În toate tulpinile verzi se produce fotosinteza, la fel ca și în frunze; la plantele de tipul cactușilor (*vezi* cactus) și sparanghelului, tulpina este locul principal al fotosintezei.

Tulsa

Oraș, 393 049 loc. (2000), în NE statului Oklahoma, SUA, pe râul Arkansas. A apărut în 1836 ca o colonie a imigranților indieni creek; colonizarea de către albi a început în 1882, odată cu construirea căii ferate. Descoperirea zăcămintelor de petrol din apropiere, la începutul sec. XX, a lansat mari afaceri cu petrol și gaze naturale și a fost urmată de o dezvoltare spectaculoasă. Sute de companii mari de petrol au acum fabrici și birouri în oraș. Este punctul de pornire al Sistemului de Navigație Arkansas, un canal care se întinde pe 708 km, până la confluența râului Arkansas cu fluviul Mississippi. Centru comercial și financiar al unei bogate regiuni agricole, este, de asemenea, reședința Universității Tulsa (1894) și a Universității Oral Roberts (1965).

Tumen

Râu în Asia de Est. Formează granița de NE a Coreei de Nord cu Rusia și China. Izvorăște din muntele Paektu, cel mai înalt din Coreea, și urmează un curs spre N și NE, după care se întoarce spre SE pentru a se vărsa în Marea Japoniei. Are o lungime de 521 km, dar este navigabil pe o porțiune de numai 85 km. Pe malurile sale au avut loc multe bătălii de-a lungul istoriei.

tumoare *sau* neoplasm

Masă de țesut anormal care ia naștere din celule normale, nu are nici o funcție utilă și tinde să se mărească. Printre anomaliile celulare se numără creșterea în număr sau mărime sau pierderea caracteristicilor care diferențiau țesuturile de origine. Celulele din tumorile maligne (*vezi* cancer) au număr, formă și/sau structură anormale. Celulele mai puțin diferențiate tind să crească mai repede. Tumorile maligne invadează țesuturile locale și se răspândesc (metastazează) prin sânge sau limfă: cu cât este mai mare tendința spre metastază, cu atât tumoarea este mai periculoasă. Este posibil ca tumorile să nu provoace durere până în momentul în care ajung să exercite presiune sau să invadeze un nerv. Tumorile maligne sau cele benigne pot să exercite presiuni asupra organelor învecinate, asupra vaselor de sânge sau pot produce un exces de hormoni, toate acestea cauzând moartea. Tumorile benigne rămân ca o masă solidă care poate fi îndepărtată prin chirurgie, dacă se află într-o zonă accesibilă; pot fi alcătuite din diverse țesuturi și pot deveni maligne; tumorile maligne, deși rămân latente o perioadă, nu pot deveni niciodată benigne.

tumoare musculară

Formațiune anormală de țesut, care crește în interiorul mușchiului sau își are originea acolo. Se clasifică în trei categorii: leiomioamele sunt tumori pe mușchii netezi, care apar des în uter, dar și în aparatele digestiv, urinar și reproducător la femei. O parte din tumoare poate deveni malignă, dar, de obicei, nu proliferează și nu recidivează; rabdomioamele apar, cel mai frecvent, în mușchiul cardiac, unele pot prolifera, unele rămân fixate în țesut, iar altele se extind și devin greu de îndepărtat; cele dezvoltate pe mușchii netezi și striați pot atinge dimensiuni foarte mari și sunt adesea maligne; există și câteva forme de rabdomiosarcom, dar acestea sunt foarte rare; apar în mușchii scheletici, de obicei în braț sau în picior și sunt maligne.

tun

Armă de mari dimensiuni, un obuzier sau o mortieră, diferită de o muschetă, o carabină sau de alte arme mai mici. Artileria grea a apărut mai întâi în Europa sec. XV. Primele tunuri, cu interiorul țevii neted, din oțel forjat, cântăreau 2 800–3 600 kg și erau încărcate pe la gură. Erau fixate pe platforme cu roți (afet), care făceau o mișcare de recul când tunul se declanșa. Țevile alezate în interior și cu canal de încărcare au apărut la sfârșitul sec. XIX și aveau dispozitive noi precum tamponul hidraulic, care amortizau reculul. Înainte de 1850, muniția consta în proiectile din tablă, mitralii sau în ghiulele mari, sferice și pulbere neagră. Calibrele cu ghinturi au permis folosirea proiectilelor alungite, cu o bătaie mai mare. Obuzele de șrapnel au fost folosite pe scară largă în sec. XIX–XX. Tunurile moderne, din oțel

de calitate superioară, sunt deplasate pe platforme cu roți, pe tancuri sau chiar pe avioane. În 1953, armata SUA a introdus tunul de 280 mm numit tun atomic, primul care folosește obuze cu explozie atomică.

tun antiaerian

Piesă de artilerie folosită pentru apărarea obiectivelor de la sol sau a navelor, împotriva atacurilor aeriene. Tunurile antiaeriene au fost folosite pentru prima dată în luptele din Primul Război Mondial, când piese de artilerie terestră au fost modificate astfel încât tirul să poată deveni aproape vertical. Precizia lor a crescut în anii 1920–1930, când au fost înzestrate cu telemetru și reflectoare. În Al Doilea Război Mondial, tunurile au fost perfecționate adăugându-li-se tirul rapid și automat, instalațiile radar de identificare a țintei și focosul activat prin radio. Forțele americane și britanice au folosit tunul de 40 mm cu o rază verticală de acțiune de 3,2 km. Tunuri mai grele, de până la 120 mm, au fost folosite împotriva bombardierelor care zburau la altitudini mari. Tunul german de 88 mm, Fliegerabwehrkanone, al cărui nume abreviat, „flak", a devenit un termen universal pentru armele antiaeriene, a fost cea mai eficientă armă din timpul războiului. Prin introducerea rachetelor ghidate, în 1950–1960, artileria antiaeriană grea a devenit depășită, deși armele automate ușoare, ghidate prin radar, sunt în continuare eficiente împotriva avioanelor și elicopterelor care zboară la joasă altitudine.

tundere

În manufactura textilelor, tăiere a scamelor unei stive de țesătură, pentru a-i uniformiza lungimea și a-i îmbunătăți aspectul. Mașinile de tuns acționează asemănător mașinilor rotative de tăiat peluza, cantitatea de material forfecat depinzând de înălțimea dorită a pufului sau a plușului. Procedeul se poate aplica și pentru crearea de dungi sau alte modele realizate prin diferențe de înălțime a suprafeței materialului. În zootehnie, tunderea este acel proces prin care se taie lâna oilor și a altor animale cu blană, folosind instrumente speciale.

tundră

Teren neted sau deluros, fără arbori, situat la latitudini mai mari decât cele la care se află taigaua, în regiunea polară (tundra arctică) sau pe munții înalți (tundra alpină), caracterizată printr-un peisaj deșertic sau stâncos și printr-o vegetație alcătuită din mușchi, licheni, ierburi sau arbuști mici. Fauna este limitată de condițiile aspre de mediu. În tundra arctică, ea este reprezentată de leming, vulpea arctică, lupul arctic, caribu, ren și bou moscat. În tundra alpină, multe animale, printre care oaia de munte și pisica sălbatică, coboară în regiuni mai calde în timpul iernii. Climatul tundrei alpine este mai moderat și are o cantitate de precipitații mai mare decât cel al tundrei arctice. Ca urmare a climatului din regiunea arctică, aici există un strat de sol înghețat permanent (permafrost). Deasupra acestuia, un alt strat alternează între topire și dezgheț, în funcție de variațiile de temperatură sezoniere. Tundra alpină are și ea un strat care îngheață și se dezgheață periodic, dar nu are permafrost. Pentru că în tundra arctică alternează perioade extrem de lungi de lumină și întuneric (care durează de la una la patru luni), ritmurile biologice tind să fie adaptate mai bine variațiilor de temperatură decât luminii solare. Tundra arctică acoperă cam o zecime din suprafața terestră. Tundra alpină începe deasupra zonei împădurite cu molizi și brazi. Din cauza numărului mic de specii de plante și animale și a fragilității lanțurilor trofice din regiunile de tundră, deteriorarea naturală sau mecanică a oricărui element al habitatului afectează întregul ecosistem.

tunel

Pasaj subteran sau subacvatic orizontal sau aproape orizontal. Sunt utilizate la minerit, ca pasaje pentru trenuri sau autovehicule, pentru ocolirea zonelor cu baraje, pentru a adăposti instalații de uz casnic, cum este instalația electrică, și pentru transportul apei. Civilizațiile antice au utilizat tunelurile pentru transportul apei destinate irigațiilor și consumului, iar în sec. XXII î.Hr. fenicienii au construit un tunel pentru traficul pietonal pe sub Eufrat. Romanii au construit apeducte prin munți, încălzind la foc suprafața rocilor și apoi răcind-o rapid, ceea ce ducea la sfărâmarea ei. Descoperirea explozibilului cu praf de pușcă, în sec. XVII, a marcat un mare progres în excavarea rocilor. Pentru solul mai puțin dur, excavarea se face cu aparate ca mașina-cârtiță, cu roata sa care excavează materialul în mod continuu și-l transportă pe o bandă rulantă. Transporturile

pe calea ferată în sec. XIX–XX au dus la o expansiune a numărului și a lungimii tunelurilor. La început erau utilizate ca suport cărămida și piatra, dar la tunelurile moderne este folosit, de obicei, oțelul până când este instalat un strat de ciment. O metodă uzuală de consolidare constă în pulverizarea de beton torcretat pe tavanul tunelului, imediat după excavare.

tunel de vânt

Dispozitiv de producere a unui curent controlat de aer pentru a studia efectele lui asupra obiectelor, cum ar fi zborul unui avion, sau efectele vântului asupra unor obiecte fixe, cum ar fi clădirile. Aplicațiile cercetărilor în tunelul de vânt cuprind atât testarea fuzelajului (structura unui avion sau a unei nave spațiale), cât și cercetarea asupra stratului de separație, a turbulenței, a forței de frânare și a forței ascendente. Măsurarea presiunii aerului și a altor caracteristici în diferite momente ale experimentului poate oferi informații despre distribuția cantității totale de vânt. În plus, pe lângă testarea efectelor vântului asupra avioanelor și navelor, cercetările în tunelul de vânt au fost folosite pentru a rezolva problema proiectării automobilelor, a navelor, a trenurilor, a podurilor și a clădirilor. *Vezi și* aerodinamică.

tungsten *sau* wolfram

Element chimic metalic, unul dintre elementele de tranziție, cu simbol chimic W, număr atomic 74. Foarte rezistent, alb-gri, casant, are cel mai ridicat punct de topire (3 410°C), cea mai ridicată rezistență la temperaturi înalte și cel mai mic coeficient de dilatare termică dintre toate metalele. Este utilizat mai ales la fabricarea oțelului, pentru a-i mări duritatea și rezistența, și la filamentele becurilor. Mai este folosit la contactele electrice, la ajutajele rachetelor, la aparatele chimice, rotorii de mare viteză și sistemele de energie solară. Tungstenul este relativ inert, dar se cunosc compuși ai săi în care are valențe diferite. Cel mai important dintre aceștia, carbura de tungsten, cunoscută pentru duritatea sa, este folosită pentru a mări rezistența la uzură a fontei și a muchiilor tăietoare ale sculelor.

tunguse, limbi ~ *sau* limbi tunguso-manciuriene

Familie alcătuită din cca zece limbi altaice, vorbite de mai puțin de 55 000 de oameni în Siberia, Mongolia și în N Chinei. Toate limbile au pierdut teren de-a lungul secolelor, pe măsură ce vorbitorii optau pentru limbile populațiilor învecinate – rusă și iakută în Siberia, și limbi de origine chineză, turcă sau mongolă în China. Limba evenki are cca 10 000 vorbitori în Siberia și în NE îndepărtat al Chinei. Limba even are mai puțin de 6 000 de vorbitori, în NE Siberiei și în peninsula Kamciatka. Limba nanai înregistrează sub 7 000 de vorbitori, în apropiere de cursul inferior al râului Amur. Juchen, limba tribală a fondatorilor dinastiei Juchen, a dispărut, iar manciuriana este vorbită de mai puțin de 100 de oameni, deși aproape 10 milioane de locuitori din NE Chinei se consideră etnici manciurieni. Dialectul propriu-zis al limbii manciuriene este xibe (xibo, shibe), folosit de 10 000 de descendenți ai soldaților vorbitori de manciuriană, aduși în garnizoanele avanposturilor militare din sec. XVIII.

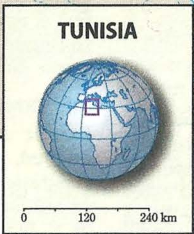
Tunguska, evenimentul ~

(30 iunie 1908)

Explozie pe o suprafață enormă, care a doborât cca 2 000 kmp de pădure de pini lângă râul Tunguska, în centrul Siberiei. Energia exploziei a fost echivalentă celei a 10–15 megatone de trinitrotoluen (*vezi* TNT). Mărturii nesigure sugerează că un fragment uriaș de cometă, compus în special din praf și gheață, s-a dezintegrat în atmosferă, mult deasupra suprafeței Pământului, creând o sferă de foc și o undă de explozie, dar nici un crater. Martorii oculari vorbesc despre o minge de foc care a luminat orizontul, vizibilă inițial de la 800 km depărtare, urmată de un cutremur de pământ și de vânturi suficient de puternice pentru a dărâma chiar și o clădire mică. Vaporizarea acestui obiect a împrăștiat praf în atmosferă, cauzând o luminozitate nocturnă neobișnuită a cerului în Siberia și Europa, o vreme, după explozie.

tunicate

Denumire generică pentru cele cca 2 000 de specii (cordate, subîncrengătura *Tunicata* sau *Urochordata*) de mici nevertebrate marine care se întâlnesc în toată lumea. Sunt fie sesile (atașate permanent), fie pelagice sau planctonice (plutitoare). Termenul de tunicate derivă de la învelișul protector (tunica), care conține celuloză. Speciile plutitoare formează adesea colonii care pot avea o lungime de 4 m. Unele

specii libere sunt prea mici pentru a putea fi văzute. Adulții se hrănesc prin filtrare cu microorganisme. Speciile sesile care formează colonii pe carcasa navelor pot fi periculoase, dar unele specii sunt utilizate în industria farmaceutică. *Vezi și* ascidie.

Tunis

Oraș, 728 453 loc. (2004), capitala Tunisiei. Situat pe un istm între două lagune, portul său Halq al-Wadi se află la extremitatea lagunei de E, lacul Tunis. Fondat de libieni, s-a dezvoltat ca un orășel în timpul Cartaginei; importanța sa a crescut după cucerirea musulmană din sec. VII d.Hr. A devenit capitală sub dinastia Aghlabizilor (sec. IX) și unul dintre cele mai importante orașe ale lumii musulmane în timpul dinastiei Hafsizilor (sec. XIII). Ocupat de spanioli și de turci în sec. XVI, de germani în 1942, a fost ridicat la rang de capitală națională când Tunisia și-a câștigat independența față de Franța, în 1956. Aici se produc textile, covoare, ulei de măsline și este dezvoltată industria metalurgică. O altă ramură importantă a economiei este turismul. Centrul istoric al orașului a fost desemnat în 1979 de UNESCO drept parte a Patrimoniului Mondial.

Tunisia *denumire oficială* Republica Tunisiană

Stat în N Africii. Suprafața: 163 610 kmp; 10 038 000 loc. (2005). Capitala: Tunis. Populația este de origine arabă și berberă. Limbi: arabă (oficială), franceză. Religia: islam (oficial, predominant sunnit). Moneda: dinarul tunisian. Relieful Tunisiei este format dintr-o regiune de coastă, munți, un podiș întins, o zonă mlăștinoasă cu lacuri sărate de adâncimi mici și o porțiune din deșertul Sahara. Medjerda este cel mai lung (460 km) și singurul râu permanent. Aici se află unele dintre cele mai mari zăcăminte de fosfați și gaze naturale din Africa, ca și substanțiale rezerve de petrol. Cele mai importante ramuri ale economiei sunt serviciile, agricultura, industria ușoară și producția și exportul de fosfați și petrol. De asemenea, este important turismul, concentrat asupra plajelor și a ruinelor romane. Este o republică cu o cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Încă din sec. XII î.Hr., fenicienii au deținut o serie de avanposturi comerciale pe coasta Africii de Nord. Până în sec. VI î.Hr., regatul Cartaginei înglobase cea mai mare parte din Tunisia de astăzi. A fost stăpânită de romani din 146 î.Hr. până la invaziile arabilor musulmani de la jumătatea sec. VII d.Hr. Zona a fost râvnită, câștigată și pierdută de multe popoare, printre care dinastiile Abbasizilor și Almohazilor, spaniolii și turcii otomani, care au cucerit-o, în cele din urmă, în 1574 și în a căror stăpânire s-a aflat până la sfârșitul sec. XIX. Pentru o perioadă, și-a menținut autonomia, în timp ce pentru această regiune se luptau Franța, Marea Britanie și Italia. În 1881 a devenit protectorat francez. A fost capturată de armatele britanice și americane în Al Doilea Război Mondial în 1943, după o scurtă perioadă de stăpânire germană. În 1956, Franța i-a acordat statutul de țară independentă; puterea a fost preluată

de Habib Bourguiba, care s-a menținut la conducere până în 1987. Succesorul său, Zine Al-Abidine Ben Ali, i-a continuat stilul de conducere autoritar.

Tunney, Gene *născut* James Joseph

(25.05.1898, New York, New York, SUA – 07.11.1978, Greenwich, Connecticut)

Boxer american. A boxat în Corpul Pușcașilor Marini, unde și-a câștigat porecla de „marinarul învingător". L-a învins pe Jack Dempsey în 1926, devenind campion mondial la categoria grea. Într-un controversat meci de revanșă la Chicago, în 1927, Dempsey l-a trimis pe Tunney la podea în runda a șaptea, dar nu s-a retras imediat în colțul neutru, amânând astfel numărătoarea; această „numărătoare prelungită" i-a permis lui Tunney să se ridice și să câștige meciul de 10 runde. S-a retras în anul următor, înregistrând un record de 65 de victorii din 77 de meciuri.

Tupac Amarú

Grup revoluționar în Perú, fondat în 1983. Este cunoscut mai ales pentru faptul că a luat 490 de ostatici la ambasada japoneză din Lima (1996), încercând să obțină eliberarea camarazilor aflați în închisoare. După o așteptare de câteva săptămâni, soldații au asaltat ambasada și i-au ucis pe toți membrii grupului de gherilă. De atunci, neînțelegerile din rândul grupului au dus la scăderea numărului de membri la mai puțin de o sută. Numele grupului vine de la revoluționarul indian Tupac Amarú II (n. José Gabriel Condorcanqui, 1742?–1781), care în 1780 i-a condus pe țăranii indieni în ultima răscoală împotriva Spaniei. Indienii l-au identificat cu strămoșul său, Tupac Amarú (m. 1572), ultima căpetenie a incașilor, executat de spanioli în 1572.

Tupamaro

Organizație din Mișcarea de Eliberare Națională, grupare urbană de gherilă de stânga din Uruguay, fondată pe la 1963 și denumită după Tupac Amarú. Primele acțiuni ale acestei grupări au constat în jefuirea unor bănci sau companii și împărțirea lucrurilor furate poporului, dar, la sfârșitul anilor 1960, au constituit cauza unui val de violențe care au avut ca scop subminarea conducerii. Guvernul militar care a venit la putere în 1973 a lansat o ofensivă împotriva lor, în jur de 300 de membri ai grupării fiind uciși și alți 3 000 închiși. La revenirea guvernului democrat în 1985, Tupamaro s-a reorganizat ca partid politic.

tupelo

Denumire comună pentru cele cca șapte specii de arbori care formează genul *Nyssa* din familia *Nyssaceae*. Cinci dintre aceste specii sunt întâlnite în zonele umede sau mlăștinoase din E Americii de Nord, una în E Asiei și una în V Malaysiei. Au ramuri orizontale sau verticale, frunze mari și flori bărbătești și femeiești pe plante diferite. Speciile din America de Nord au flori albe-verzui și mici fructe negre-albăstrui sau purpurii. Cea mai răspândită specie nord-americană este *Nyssa sylvatica*. Lemnul acestor specii, din care cea mai mare parte provine de la tupelo-de-apă (*N. aquatica*), are o culoare care variază de la galben-pal până la brun-deschis, textura fină și este foarte rezistent. Este utilizat la fabricarea lăzilor și a cutiilor, la parchet, unelte din lemn și furnir.

tupi, limbi ~

Familie de limbi indiene din America de Sud, care cuprinde cel puțin șapte subgrupe, vorbite astăzi sau în vechime pe arii largi din S Guyanei Franceze până în S Braziliei sau Paraguayului și în E Boliviei. Circa o treime dintre limbile cunoscute (cam 37) din această familie sunt dispărute. Cel mai mare subgrup, tupí guaraní, include limba dispărută tupinambá, din care mulți termeni referitori la flora și fauna din Lumea Nouă au fost împrumutați în portugheză și, de aici, în alte limbi europene. Altă limbă a acestei subgrupe, guaraní, este vorbită ca prima sau a doua limbă de peste 90% dintre locuitorii statului Paraguay, care o consideră un simbol al identității paraguayene.

Tupolev *denumire oficială* ANTK imeni A.N. Tupoleva *anterior* OKB-156

Birou rus de proiectare aerospațială, producător de avioane de pasageri și de bombardiere militare. A luat ființă în 1922, ca grup în cadrul Institutului Central de Aerodinamică al Rusiei. Sub conducerea lui Andrei Tupolev s-a construit TB-1 (ANT-4), bombardier în întregime din metal, cu aripi în consolă (primele zboruri între 1925–1926). După câțiva ani de închisoare din motive politice, Tupolev a fost eliberat și, în 1943, și-a refăcut echipa în cadrul biroului de proiectare OKB-156. La sfârșitul celui de Al Doilea Război Mondial,

biroul a construit bombardierul strategic Tu-4, o copie a avionului american B-29. În anii 1950 a construit bombardierul de clasă grea Tu-95, cu motoare turbopropulsoare (denumit de NATO „Ursul"), care a devenit principala armă sovietică, și primul avion cu reacție sovietic, Tu-104 (a efectuat primul zbor în 1955). De la sfârșitul anilor 1950 și până la începutul anilor 1980 a creat noi bombardiere supersonice, printre care Tu-22M, cu aripi variabile (Backfire) și Tu-160 (Blackjack) și avioane de pasageri ca avionul cu reacție Tu-114, avionul cu trei motoare turbo Tu-154 și avionul de transport supersonic Tu-144. În 1989, în onoarea lui Tupolev, biroul a fost denumit ANTK. După destrămarea URSS în 1991 a devenit societate pe acțiuni din care guvernul rus deține numai o parte. În anii 1990, printre proiectele sale s-au numărat avioane cu reacție pentru transportul de pasageri, cum ar fi Tu-204 (utilizat din 1996) și Tu-324.

Tupolev, Andrei (Nikolaevici)

(10.11.1888, Pustomazovo, Rusia - 23.12.1972, Moscova)

Proiectant rus de aparate de zbor. În 1918 a contribuit la fondarea Institutului Central de Aerodinamică al Rusiei, iar în 1922 a devenit șeful biroului de proiectare din cadrul acestuia (*vezi* Tupolev), producând avioane construite în întregime din metal. A fost arestat în 1937, fiind acuzat de activități împotriva statului. În închisoare a fost obligat să lucreze la proiectarea de aparate de zbor militare. Aici a condus o echipă care a produs bombardiere tactice cu două motoare numite Tu-2, care au fost utilizate la scară largă în Al Doilea Război Mondial. Eliberat în timpul războiului, Tupolev și membrii biroului său au construit o replică a aparatului american B-29; aparatul rezultat, Tu-4, a devenit principalul bombardier strategic al Uniunii Sovietice până la mijlocul anilor 1950. După adaptarea propulsiei cu reacție la câteva aparate de zbor cu motoare cu piston, Tupolev a introdus bombardierul cu reacție cu aripi în săgeată Tu-16 (denumit de NATO „Bursucul"), care a zburat prima dată în 1952, și derivatul civil al acestuia, Tu-104 (1955), unul dintre primele avioane de transport cu reacție, pentru pasageri. Tupolev și fiul său Aleksei au fost în fruntea echipei care a produs avionul supersonic de transport Tu-144, primul avion cu reacție pentru pasageri care a întrecut Mach 1 (1969).

Tura, Cosimo *sau* Cosmè Tura

(1430, Ferrara - 1495, Ferrara)

Pictor italian. Pictor de curte al familiei Este, din Ferrara, a fost influențat de Andrea Mantegna și Piero della Francesca. Maestru al picturii decorative și alegorice, a fost fondatorul și primul reprezentant important al Școlii de la Ferrara. Operele sale sunt caracterizate de o linie manieristă, nervoasă și aspră, detaliul este redat cu grijă, iar culorile sunt strălucitoare.

Turabi, Hassan abd Allah al-

(n. 1932, Sudan)

Avocat sudanez și cercetător în domeniul religiei musulmane. A studiat la Universitatea din Londra și la Sorbona. În timp ce preda la Universitatea din Khartoum (1957–1965) a participat la revoluția din 1958, care a pus capăt guvernării militare. Mai târziu, a făcut parte din corpul legislativ național (1965–1967). A sprijinit înlăturarea de la putere a lui Gaafar Mohamed el-Nimeiri, în 1985. În același an a organizat Frontul Național Islamic, o materializare politică a organizației Frăția Musulmană. În 1989 Frontul a sprijinit o lovitură de stat care l-a adus pe Omar Hasan al-Bashir la putere. Este secretar general al Congresului Popular Arab și Islamic, forța din spatele guvernului sudanez.

Turbanele Galbene

Societate secretă chineză fondată într-o perioadă de molimă (sec. II d.Hr.). Turbanele galbene ale rebelilor semnificau legătura cu elementele pământului, despre care credeau că vor învinge elementul focului (roșu) reprezentat de legea lui Han. Secta era de inspirație taoistă, la fel ca și secta contemporană lor, Cinci Măsuri de Orez. Răscoala acestora (184–204? d.Hr.) împotriva eunucilor tirani care îl influențau pe împărat a contribuit la prăbușirea dinastiei Han. *Vezi* taoism.

Turbanele Roșii

Răscoală țărănească declanșată în N Chinei la sfârșitul dinastiei Yuan (1206–1368). Potrivit credinței, căpetenia Turbanelor Roșii ar fi fost bodhisattva Maitreya reîncarnat. Mișcarea, care se opunea stăpânirii mongole, a luat naștere în urma inundațiilor și a foametei cauzate de distrugerea recoltelor, din anii 1330. Incursiunile rebelilor,

însoțite de jafuri, i-au împins la mijlocul secolului până în Coreea, aceste năvăliri contribuind la prăbușirea dinastiei Koryo. Deși răscoala a fost reprimată, forțele răsculaților rivali, aflate sub conducerea lui Zhu Yuanzhang (1328–1398), au răsturnat de pe tron dinastia Yuan și au întemeiat dinastia Ming. *Vezi și* împăratul Hongwu.

turbă

Combustibil organic, compus dintr-un material spongios, ușor, format în medii cu temperaturi umede, prin acumularea și descompunerea parțială a resturilor vegetale, în condiții de drenare slabă. Straturi întinse de turbă apar în Europa, în America de Nord și în N Asiei, dar sunt prelucrate doar acolo unde nu se găsește destul cărbune. Sedimentarea turbei este primul pas în formarea cărbunelui. Turba uscată arde repede, producând o flacără fumegândă și un miros specific. Este folosită pentru încălzirea casnică și în aprinderea cazanelor. În Irlanda se consumă anual milioane de tone; Rusia, Suedia, Germania și Danemarca folosesc, de asemenea, cantități considerabile de turbă.

turbină

Termen care denumește diversele mecanisme care transformă energia unui fluid în energie mecanică, prin trecerea fluidului printr-un sistem de palete în formă de ventilator, fixat sau în mișcare, provocând rotația acestuia. O turbină arată ca o roată mare cu multe palete mici, ca niște raze, pe margini. Există patru clase de turbine: acționate de apă (hidraulică), de aburi, de vânt sau cu benzină. Cea mai importantă aplicație a primelor trei este în producerea energiei electrice; turbinele acționate cu benzină sunt folosite, cel mai adesea, la aparatele de zbor.

turbopropulsor

Motor hibrid care produce propulsie prin reacție, acționând totodată și o elice. Este asemănător cu un turboreactor, cu excepția faptului că o turbină adăugată în spatele camerei de combustie acționează, prin intermediul unui arbore și al unui reductor de turație, o elice aflată în fața motorului. Datorită îmbunătățirilor aduse turboreactorului, turbopropulsorul, care este mai puțin eficient la viteze mari, și-a pierdut mult din importanță în anii 1960, deși mai este încă utilizat pentru avioane de cursă scurtă.

turboreactor

Motor cu reacție în care un compresor acționat de o turbină aspiră și comprimă aerul, introducându-l în camera de combustie în care este injectat combustibil. Combustia duce la expansiunea gazelor și la evacuarea rapidă a acestora întâi prin turbină, apoi printr-un ajutaj din partea posterioară. Propulsia este generată ca o reacție la expulzarea gazelor degajate. Turboventilatorul, o modificare a turboreactorului, a fost pus în exploatare în anii 1960. La turboventilator, o parte din aerul aspirat trece pe lângă camera de combustie și este accelerat în spate de către un ventilator acționat de o turbină. El deplasează o masă de aer mult mai mare decât turboreactorul obișnuit, oferind avantaje din punctul de vedere al puterii dezvoltate și al economiei de combustibil.

turbulență

În mecanica fluidelor, condiție a fluxului (*vezi* curgere turbulentă) potrivit căreia viteza și presiunea locală se modifică în mod neprevăzut în cazul în care este menținută o valoare medie a fluxului. Printre exemplele cele mai elocvente sunt vârtejurile pe care le fac apa și aerul în jurul unor obstacole sau fluxul rapid (cu numărul Reynolds mai mare de 2 100) de orice fel. Caracteristicile turbulenței sunt apariția curenților, a vârtejurilor și o reducere a forței de frânare. Forța de frânare scăzută face ca o minge de golf să se deplaseze mai departe, suprafața cu scobituri a mingii având menirea de a mări turbulența la nivelul stratului de separație. Dacă, așa cum se susține, înotătorii care poartă costume cu suprafața aspră se deplasează mai rapid, aceeași explicație ar putea sta la baza acestui fapt.

turcă, limba ~

Limbă turcică vorbită în Turcia de peste 90% din populație. Are cca 59 de milioane de vorbitori, cu multe enclave în Balcani și Cipru (datând din epoca otomană) și în Europa de V. A fost introdusă în Anatolia odată cu invaziile triburilor turkmene în sec. XIII–XIV. Turca anatoliană, scrisă în alfabet arab, a fost atestată pentru prima dată în sec. XIII. Turca otomană a fost supusă influențelor limbilor persană și arabă, pierzându-și astfel o parte din caracteristicile de origine turcică și devenind de neînțeles pentru straturile sociale de jos. Eforturile

de returcizare a limbii au început în sec. XV, dar nu au avut urmări importante până în sec. XX, odată cu fondarea Republicii Turce. O mare parte din vocabularul persan-arab a fost eliminat și a fost adoptat alfabetul latin, cu adăugarea diacriticelor pentru a reprezenta sunete specifice limbii. Este o limbă turcică tipică, cu armonie vocalică (corespondența trăsăturilor vocalelor în interiorul unei silabe), morfologie aglutinantă și topică după tiparul subiect-complement-predicat.

turci *sau* populații turcice

Termen care denumește diverse populații vorbitoare de limbi turcice. Sunt înrudiți cu t'u-chüeh, populație nomadă care în sec. VI d.Hr. a fondat un imperiu ce se întindea din Mongolia până la Marea Neagră. În sec. XI, Seleucizii au fondat un imperiu extins după ce i-au înfrânt pe bizantini în Bătălia de la Manzikert (1071); turcii au ocupat atunci Anatolia, ulterior bază a Imperiului Otoman. Deși invadați de mongoli, turcii au reușit să-i asimileze după moartea lui Genghis-Han (1227). În sec. XIV, SV Asiei Centrale și o parte din Asia de Sud au fost deținute de Timur Lenk ai cărui strămoși erau mongoli, dar și turci. În sec. XV invazia rusă i-a obligat pe turci să se retragă în actualul Kazahstan. Astăzi, populațiile turcice sunt întâlnite mai ales în Turcia, Uzbekistan, Afghanistan, Kazahstan și Turkmenistan.

Turcia *denumire oficială* Republica Turcia

Stat în Asia de Sud și în SE Europei. Suprafața: 774 815 kmp, dintre care aproape 97% se află în Asia; 72 083 000 loc. (2005). Capitala: Ankara. Cele mai importante grupuri etnice sunt turcii și kurzii. Limbi: turcă (oficială), kurdă, arabă. Culte: islam (mai ales sunnit), creștinism și iudaism în zone restrânse. Moneda: lira turcească. Are un relief muntos, cu un podiș întins care acoperă centrul Asiei Mici. Cel mai înalt vârf este Ararat. În S se află munții Taurus. Printre apele curgătoare se numără Tigrul, Eufratul, Kizil și Menderes. Este un important producător și exportator de cromit; de asemenea, se extrag minereu de fier, huilă, lignit, bauxită și cupru. Turcia este cel mai mare producător de oțel din Orientul Mijlociu. Printre cele mai importante produse agricole se numără grâul, orzul, măslinele și tutunul. O altă ramură importantă a economiei este turismul. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului este președintele, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Istoria timpurie a Turciei se confundă cu cea a Asiei Mici, a Imperiului Bizantin și a Imperiului Otoman. S-a aflat sub stăpânire bizantină din momentul în care Constantin cel Mare a făcut din Constantinopol (astăzi Istanbul) capitala imperiului. Imperiul Otoman, ale cărui baze au fost puse în sec. XII, a dominat timp de peste 600 de ani; s-a destrămat în 1918, după ce revolta Junilor Turci i-a precipitat dispariția. Republica a fost proclamată în 1923, sub conducerea lui Mustafa Kemal Atatürk, iar califatul a fost abolit în 1924. A rămas neutră în cea mai mare parte din Al Doilea Război Mondial, alăturându-se Aliaților în 1945. După război a cunoscut perioade de

alternanță a guvernelor civile cu cele militare și a avut mai multe dispute cu Grecia în privința insulei Cipru. În anii 1990 au izbucnit mai multe conflicte între susținătorii legii islamice și cei ai legii laice. De asemenea, se înregistrează un conflict endemic pe motive etnice cu separatiștii kurzi.

turcice, limbi ~

Familie care cuprinde peste 20 de limbi altaice vorbite de cca 135 de milioane de oameni pe o arie care se întinde din Balcani până în Siberia centrală. Prin tradiție, se împarte în patru subgrupuri. Grupul de S, sau uighur, cuprinde limbile uighură, vorbită mai ales în Xinjiang, China, și uzbekă, vorbită în Uzbekistan, în alte republici din Asia Centrală și în N Afghanistanului. Grupul de SV, sau oghuz, cuprinde limbile turcă, azerbaidjană (azeră), vorbită în Azerbaidjan și în NV Iranului, tătară de Crimeea vorbită mai ales în Ucraina și Uzbekistan; și turkmenă, vorbită în Turkmenistan, în N Iranului și N Afghanistanului. Grupul de NV, sau kipchak, include limbile kazahă, vorbită în Kazahstan, în alte republici din Asia Centrală și în V Chinei și Mongolia; kirghiză, vorbită în Kîrgîzstan și în alte republici din Asia; tătară, bașkiră vorbită în Bașkortostan și zone învecinate din Rusia; karaceaevo-balkară și kumîkă, vorbite în Daghestan; karaim, cu un grup restrâns de vorbitori în Lituania și SV Ucrainei. Grupul de NE sau altaic cuprinde un grup de limbi și dialecte vorbite în Siberia, la NE de râul Irtîș și în părți învecinate din Mongolia, ca Altai, Khakas, Shor și Tuvan; și iakută (sakha), în Iakutia și în zone învecinate. Distinctă de alte limbi este ciuvașa, întâlnită în Republica Ciuvașia din Rusia și în zone din jurul acesteia. Cele mai vechi atestări ale grupului turcic sunt reprezentate de un grup de inscripții funerare din sec. VIII, din Mongolia de N, într-un alfabet specific, numit alfabetul runic sau runele turcice. Odată cu islamizarea a aproape tuturor populațiilor turcice de la SV de Irtîș, care a început în cca 900 d.Hr., limbile turcice au început să adopte alfabetul arab. Astăzi sunt folosite mai mult alfabetul latin și alfabetul chirilic.

turcoază

Mineral, fosfat hidrat de aluminiu și cupru, $CuAl_6(PO_4)_4(OH)_8{\cdot}5H_2$, utilizat ca piatră prețioasă. Culoarea variază de la albastru sau diverse nuanțe de verde, până la verzui și gri-gălbui. Cel de culoarea cerului, care contrastează în mod atractiv cu metalele prețioase, este cel mai prețuit ca piatră pentru bijuterii. Numeroase depozite de turcoaz din SV SUA au fost lucrate timp de secole de amerindieni. Mineralul mai poate fi întâlnit și în Iran, Africa de Nord, Australia și Siberia.

Turenne, Henri de la Tour d'Auvergne, Viconte de ~

(11.09.1611, Sedan, Franța - 27.07.1675, Sasbach, Baden-Baden)

Conducător militar francez. Și-a câștigat reputația de comandant militar în Războiul de Treizeci de Ani, remarcându-se în lupta pentru ocuparea orașului Torino (1640). Înaintat la gradul de mareșal al Franței (1643), a comandat armata franceză în Germania și s-a alăturat armatei suedeze la cucerirea Bavariei (1648). În Franța a fost de partea aristocrației în perioada Frondei (1649), dar ulterior a condus cu pricepere armata regală care a înfrânt trupele prințului de Condé, aliat al Spaniei, ceea ce a dus la Tratatul Pirineilor (1659), punând capăt războaielor dintre Franța și Spania. Numit mareșal-general (1660), Turenne a condus împreună cu Ludovic XIV armata franceză în Războiul de Devoluțiune (1667–1668). Strategiile sale îndrăznețe au adus numeroase victorii împotriva armatei imperiale în Germania (1672–1675); a fost ucis în timpul unei manevre la Sasbach. A fost îngropat la Saint-Denis, alături de regii Franței, iar mai târziu Napoleon, care îl considera pe Turenne cel mai mare conducător militar din istorie, a mutat osemintele sale în Domul Invalizilor din Paris.

Viconte de Turenne, portret de Charles Le Brun; Muzeul Național Versailles și Trianon

turgescență

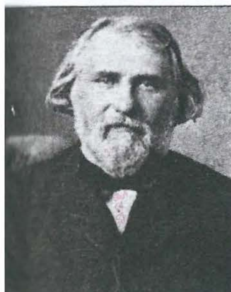
Presiune exercitată de un fluid într-o celulă, care la rândul său cauzează o presiune a membranei celulare asupra peretelui celular. Existenței acestui fenomen i se datorează faptul că țesutul plantei vii este rigid. Pierderea acestei presiuni, datorată

pierderii apei din celulele plantei, duce la ofilirea florilor și a frunzelor. Joacă un rol esențial în închiderea și deschiderea stomatelor din frunze (vezi stomată).

Turgheniev, Ivan (Sergheevici)

(09.11.1818, Oriol, Rusia - 03.09.1883, Bougival, lângă Paris, Franța)

Romancier, poet și dramaturg rus. Anii petrecuți la Universitatea din Berlin l-au convins de superioritatea Vestului și de necesitatea Rusiei de a se occidentaliza. A locuit în Europa din jurul anului 1862. Este cunoscut pentru portretizarea realistă, plină de afecțiune, a țăranilor ruși și pentru studiile pline de profunzime asupra intelectualității care încerca să deschidă o nouă epocă a dezvoltării Rusiei. Cea mai cunoscută operă a sa este *Jurnalul unui ușuratic* (Dnevnik lișnego celoveka, 1850), care a consacrat atributul de „ușuratic" pentru intelectualul rus lipsit de voință, caracteristic sec. XIX. Ciclul de proze scurte *Povestirile unui vânător* (Zapiski ohotnika, 1852), în care critică iobăgia, i-a adus faima. Au urmat capodopera dramatică *O lună la țară* (Mesiaț v derevne, 1855) și romanul *Rudin* (1856). Interesul său în privința schimbărilor și a diferențelor dintre generații este reflectat de scrierile *În ajun* (Nakanune, 1860) și în controversatul *Părinți și copii* (Otțî i deti, 1862), cel mai important roman al lui Turgheniev. În *Fum* (Dîm, 1867) sunt caricaturizate ambele orientări, de dreapta și de stânga, ale intelectualilor. În ultimele sale scrieri, *Un rege Lear al stepelor* (Stepnoi Koroli Lir, 1870) și *Ape de primăvară* (Vesennie vodî, 1872), combină nostalgia elocventă cu fantezia, în timp ce *Desțelenire* (Novi, 1877) se concentrează asupra narodnicilor care încercau să semene ideea revoluției printre țărani.

Ivan Turgheniev

COLECȚIA LUI DAVID MAGARSHACK

Turgot, Anne-Robert-Jacques, Baron de l'Aulne

(10.05.1727, Paris, Franța - 18.03.1781, Paris)

Demnitar și economist francez. A intrat în partea administrativă a magistraturii regale în 1753, apoi a devenit intendent (guvernator) de Limoges (1761–1774), unde a inițiat reforme economice și administrative. Fiziocrat, în 1766 a scris cea mai cunoscută lucrare a sa, *Reflecții asupra formării și distribuirii bogăției* (Réflexions sur la formation et la distribution des richesses). În 1774 a fost numit controlor general de către Ludovic XVI și a introdus cele Șase Edicte pentru a lărgi aria reformelor economice. Clasele privilegiate s-au opus eforturilor sale de abolire a corvoadei (munca neplătită prestată de către țărani), ceea ce a dus la demiterea sa în 1776.

Turing, Alan (Mathison)

(23.06.1912, Londra, Anglia - 07.06.1954, Wilmslow, Cheshire)

Matematician și logician englez. A studiat la Universitatea Cambridge și la Institutul de Studii Aprofundate de la Princeton. În ciorna lucrării sale din 1936, *Asupra numerelor computaționale* (On Computable Numbers), a demonstrat că nu poate exista o metodă algoritmică universală de determinare a adevărului în matematică și că matematica va conține întotdeauna și propoziții incerte (termen opus celui de necunoscut). În aceeași lucrare introduce primele noțiuni despre sistemul Turing. Turing era de părere că, în viitor, computerele vor fi capabile de o gândire imposibil de diferențiat de cea a omului și a propus un test simplu (*vezi* testul Turing), pentru a demonstra această capacitate. Lucrările sale asupra acestei probleme sunt recunoscute ca fundamentale în domeniul inteligenței artificiale. În Al Doilea Război Mondial a lucrat cu succes în domeniul criptografiei; după război a predat la Universitatea din Manchester și a început să lucreze în ceea ce e cunoscut azi drept domeniul inteligenței artificale. S-a sinucis la 41 de ani, după ce a fost arestat pentru homosexualitate și după un tratament medical extrem (i se administrau hormoni vreme de 12 luni), tratament care urmărea să-i schimbe orientarea sexuală.

Turing, sistemul ~

Sistem computațional ipotetic, propus de Alan M. Turing (1936). Nu este chiar o mașină, ci un model matematic idealizat care reduce structura logică a oricărui sistem computațional la elementele sale esențiale. Constă dintr-o bandă care se poate extinde la infinit, un dispozitiv care poate efectua diverse operații pe acea bandă și un

mecanism de comandă modificabil, plasat în dispozitiv și care poate stoca instrucțiuni. Așa cum a fost conceput de Turing, își îndeplinește funcțiile într-o succesiune de secvențe discrete. Extrapolarea trăsăturilor esențiale ale procesării informației a fost un element de bază în dezvoltarea computerelor digitale moderne, cu care are în comun schema de bază a perifericului de intrare/ieșire (banda și dispozitivul care o citește), unitatea centrală de procesare (CPU sau mecanismul de comandă) și memoria înmagazinată.

Turing, testul ~

Test propus de Alan M. Turing pentru a determina dacă se poate spune că un computer „gândește". Turing a sugerat „jocul imitației", în care un interogator uman aflat la distanță trebuie să distingă, într-un timp dat, între un computer și un subiect uman, pe baza întrebărilor adresate de interogator. O serie de asemenea teste măsoară capacitatea computerului de a „gândi" în funcție de probabilitatea ca acesta să fie identificat cu subiectul uman. Testul este aplicat astăzi în concursuri care măsoară succesul inteligenței artificiale.

Turkana *sau* **Rudolf**

Lac situat în partea de N a Kenyei. Al patrulea ca întindere dintre lacurile din Africa de Est, se află la o altitudine de 375 m în Valea Marelui Rift din Africa de Est și are o suprafață de 6 405 kmp. Cele trei insule principale ale lacului sunt de origine vulcanică. Are o adâncime relativ mică; cea mai mare adâncime înregistrată este de 73 m. Pentru că nu are nici o gură de scurgere, apele sale sunt stătute. Frecventele furtuni fac ca navigația să fie primejdioasă. Reprezintă un bogat rezervor de pește.

Turkana, vestigiile de lângă lacul ~

Colecție de fosile hominide descoperite pe țărmul lacului Turkana în NV Kenyei. În situl arheologic Koobi Fora, familia Leakey și alți antropologi au excavat și au descoperit ceea ce s-a dovedit a fi, probabil, cel mai bogat fond de relicve umane fosile din întreaga lume. Printre rămășițele celor cca 230 de indivizi se numără exemplare de *Homo habilis*, *Homo erectus* și *Australopithecus*. Pe țărmul de V al lacului a fost descoperit scheletul foarte bine conservat al unui copil de 11 ani (Băiatul de la Turkana) clasificat ulterior ca *H. ergaster* sau *H. erectus* și datat cu o vechime de cca 1,8 milioane de ani. Specimenul care are caracteristici surprinzător de apropiate de ale omului sugerează că *H. ergaster* ar putea reprezenta strămoșul direct al hominizilor care au migrat din Africa în Eurasia acum un milion de ani. *Vezi și* evoluție umană.

Turkistan *sau* **Turkestan**

Regiune istorică, în Asia Centrală. Suprafața totală de peste 2 600 000 kmp este divizată de șirurile muntoase Pamir și Tian Shan în Turkistanul de Est și cel de Vest. Turkistanul de Vest, sau Turkistanul Rusesc, a intrat sub stăpânire rusească în sec. XIX; era format din regiunile actuale Turkmenistan, Uzbekistan, Tadjikistan, Kîrgîzstan și Kazahstanul de Sud. Turkistanul de Est, sau Turkistanul Chinezesc, a fost anexat de China în sec. VIII; cuprindea fosta provincie Sinkiang (astăzi Xingjiang Uygur).

turkmeni *sau* **turkomani** *sau* **turcomani**

Populație musulmană care aparține ramurii de SV a grupului de limbi turcice. Are peste șase milioane de vorbitori; cea mai mare parte a lor trăiesc în Turkmenistan (fostă republică componentă a Uniunii Sovietice) și în zone învecinate din Asia Centrală, cu enclave în Irak și Siria. Inițial, populație nomadă care se ocupa cu păstoritul și trăia în sate alcătuite din iurte, cei care s-au aflat sub conducere sovietică au adoptat ca ocupație de bază agricultura. S-au divizat prin tradiție în funcție de ocupații, fiecare diviziune fiind condusă de un han.

Turkmenistan

Stat, 4 833 000 loc. (2005), în V Asiei Centrale. Suprafața: 488 100 kmp. Capitala: Ashabad. Peste 70% din populație este alcătuită din turkmeni, alte naționalități fiind rușii, uzbecii, kazahii, tătarii, ucrainenii și armenii. Limba: turcă (oficială). Religii: islam. Moneda: manatul turkmen. Deși există și dealuri și munți cu înălțimi mici, cca 9/10 din relieful țării este alcătuit din deșert, mai ales din deșertul Karakum. Cele mai importante râuri sunt Amu-Daria și Murgab. Au fost construite multe canale de irigații și rezervoare, printre care Canalul Karakum, care se întinde pe o lungime de 1 400 km între Amu-Daria și Marea Caspică. Cele mai importante produse sunt petrolul și gazele naturale,

bumbacul, mătasea, covoarele, peștele și fructele. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele, asistat de Consiliul Poporului. În Turkmenistan au fost descoperite cele mai vechi urme de așezare umană din Asia Centrală, care datează din Paleolitic. Populația turkmenă, trib nomad, a ajuns probabil în zonă în sec. XI d.Hr. Au fost cuceriți de ruși la începutul anilor 1880, iar regiunea a fost integrată în Turkistanul Rusesc. A devenit, în 1924, Republica Sovietică Socialistă Turkmenă și parte din URSS în 1925. Și-a câștigat independența totală față de Uniunea Sovietică în 1991, luându-și numele de Turkmenistan. Deceniul următor a fost marcat de dificultăți economice.

Turks și Caicos, Insulele ~

Posesiune britanică, 18 738 loc. (2002), în Indiile de Vest. Cuprinde două mici arhipelaguri la extremitatea de SE a insulelor Bahamas. Grupul Turks cuprinde insulele Grand Turk, Salt Cay și altele mai mici. Grupul Caicos este format din Caicos de Sud, Caicos de Est, Middle (sau Grand) Caicos, Caicos de Nord, Providenciales, Caicos de Vest și alte câteva mai mici. Reședința guvernului este la Cockburn Town, pe insula Grand Turk. Când a descins aici exploratorul spaniol Juan Ponce de Leon, în 1512, insulele erau locuite de indieni. Coloniștii britanici din Bermude au ajuns aici în 1678. Insulele s-au aflat, la început, sub guvernarea insulelor Bahamas, dar în 1874 au fost anexate la colonia Jamaica. Insulele Turks și Caicos au devenit colonie regală în 1962 și au avut același guvernator ca și Bahamas în perioada 1965–1973. În 1988 a fost adoptată o nouă constituție. Principalele ocupații sunt turismul și serviciile financiare offshore.

turmalină

Mineral, silicat cu compoziție complexă, folosit adesea ca piatră prețioasă. Sunt recunoscute trei tipuri de turmalină, distincte între ele prin faptul că au în componență anumite elemente: turmalina feroasă (schorl) are culoare neagră, turmalina de magneziu (dravit) este cafenie și turmalinele alcaline pot fi roz, verzi, albastre sau incolore. Turmalina este întâlnită în pegmatite granitice. Pietre prețioase de calitate se găsesc în special în SUA, Brazilia, Rusia și Madagascar.

turn

Structură independentă sau anexată care este relativ înaltă în proporție cu baza sa. Romanii, bizantinii și europenii medievali și-au construit turnuri de apărare pentru a fortifica pereții orașului (de ex. Turnul Londrei). Arhitectura templului indian folosește turnuri de diferite tipuri (de ex. sikhara). Turnurile erau o importantă caracteristică a bisericilor și a catedralelor construite în perioada romană și gotică. Unele turnuri ale bisericilor gotice erau destinate să susțină o fleșă; altele aveau acoperișuri plate. Campanila italiană ar putea fi anexată unei biserici sau ar putea fi ridicată ca structură economică. Folosirea turnurilor a decăzut puțin în timpul Renașterii, dar a reapărut în arhitectura barocă. Datorită folosirii cadrelor de oțel

construcțiile au ajuns să atingă înălțimi fără precedent; Turnul Eiffel a fost prima structură care a arătat adevăratul potențial vertical al construcției de oțel.

turnare

Proces prin care se toarnă metal topit într-o formă. Când metalul se solidifică, rezultatul este o piesă turnată, un obiect de metal care are forma respectivă. Multe obiecte de metal sunt modelate astfel într-un anume punct al procesului de fabricație. Turnătoriile moderne, capabile să obțină producții la scară largă, se caracterizează printr-un grad ridicat de mecanizare, automatizare și folosire a roboților; sistemele automate sunt dirijate cu precizie de către microprocesoare. Progresele în domeniul lianților chimici au dus la apariția unor matrițe mai performante și la creșterea preciziei în realizarea pieselor turnate. În condiții de vid, gradul de precizie și puritate sporește și se speră în obținerea de progrese și mai mari în turnarea la gravitație 0, în spațiul cosmic. Procesul a apărut în Epoca Bronzului, când se folosea pentru confecționarea obiectelor de bronz, aflate astăzi în muzee. Este eficient pentru producția economică a formelor complexe, de la piese pentru automobile produse în masă, până la unicate reprezentând statuete, bijuterii sau pentru mecanismele de mari dimensiuni. Majoritatea pieselor din oțel și fier (*vezi* fontă) sunt turnate în nisip cuarțos. Pentru metalele care se topesc la temperaturi mai mici, precum aluminiu sau zinc, matrițele pot fi confecționate dintr-un alt metal sau din nisip.

turnare cu modele fuzibile

Metodă tradițională de producere a matrițelor pentru sculptura în metal și alte piese turnate. Necesită un pozitiv, un miez făcut din material refractar, și un strat exterior de ceară. Pozitivul poate fi produs fie prin modelare directă în ceară peste un miez preparat (turnare directă cu model fuzibil), fie prin turnare în matriță rigidă sau flexibilă luată după un model de turnare original. Pozitivul de ceară este îmbrăcat într-o formă de turnare din materiale refractare și încălzit pentru a topi ceara. Rezultă o cavitate îngustă între miez și înveliș. Metalul topit este apoi turnat în cavitate. Când metalul s-a solidificat, învelișul și miezul se sparg. *Vezi și* turnare în matrițe.

turnare în coji

Tehnică de turnare a metalelor prin care se obțin forme detaliate și minuțioase. În procesul de turnare a bronzului sau a metalelor prețioase se parcurg câteva etape, cum ar fi: mularea unei matrițe în jurul formei sculpturale, desprinderea matriței (în două sau mai multe bucăți), ungerea cu un strat de ceară, formarea unui nou mulaj din argilă rezistentă la căldură în jurul formei de ceară și umplerea interiorului cu argilă, punerea în cuptor (pentru ca argila să se întărească, iar ceara să se topească și să iasă prin mulajul exterior), turnarea bronzului topit în spațiul lăsat liber de ceară, spargerea mulajului pentru a scoate la iveală forma turnată. În topitoriile actuale, în loc de ceară se mai folosesc plasticul și mercurul înghețat.

turnare în matrițe

Formare a obiectelor din metal prin turnarea sub presiune a metalului topit în matrițe. Una dintre primele și cele mai importante utilizări ale acestei tehnici a fost linotipul (1884), dar adevăratul impuls pentru turnarea în matrițe a venit din necesitatea de producție în masă a pieselor de automobil. Folosind această tehnică se poate atinge o mare precizie, creând posibilitatea producerii unei mari varietăți de piese: de la piese minuscule pentru mașinile de cusut și pentru carburatoarele de mașină, până la turnarea de motoare din aluminiu.

Turner, Frederick Jackson

(14.11.1861, Portage, Wisconsin, SUA - 14.03.1932, San Marino, California)

Istoric american. A predat la Universitatea din Wisconsin și la Universitatea Harvard. Foarte influențat de copilăria petrecută în Wisconsin, Turner a negat doctrina potrivit căreia instituțiile SUA își au originea numai în cele europene și și-a demonstrat teoriile într-o serie de eseuri. În *Semnificația frontierei în istoria americană* (The Significance of the Frontier in American History, 1893), a susținut faptul că trăsăturile de caracter specific americane au fost modelate de viața de frontieră și de sfârșitul acestei perioade. Mai târziu s-a concentrat asupra localismului ca forță în dezvoltarea SUA. Eseurile sale au fost adunate în volumele *Frontiera în istoria americană* (The Frontier in American History, 1920) și *Semnificația diviziunilor în istoria americană* (Significance

of Sections în American History, 1932, Premiul Pulitzer).

Turner, J(oseph) M(allord) W(illiam)

(23.04.1775, Londra, Anglia - 19.12.1851, Londra)

Peisagist britanic. Fiu al unui bărbier, s-a înscris la Școala Academiei Regale în 1789. În 1802 a devenit academician cu drepturi depline, iar în 1807 a fost numit profesor de perspectivă. Opera sa timpurie este caracterizată de preocuparea pentru redarea cu acuratețe a locurilor, dar curând a învățat de la Richard Wilson să întreprindă un demers mai poetic și mai imaginativ. *Naufragiul* (The Shipwreck, 1805) demonstrează faptul că, din acest moment, Turner a pus accentul pe luminozitate, atmosferă și subiecte romantice, dramatice. După o călătorie în Italia în 1819, culorile sale au devenit mai pure și mai strălucitoare, cu o aprofundare generală a tonalității. În ultimele tablouri, ca de exemplu *Răsărit cu barcă între istmuri* (Sunrise, with a Boat Between Headlands, 1845), detaliile de arhitectură și de natură sunt sacrificate în favoarea efectelor de culoare și lumină, fiind redate prin ușoare tușe de pastă. Compozițiile sale au devenit mai fluide, sugerând mișcarea și spațiul. Prin depășirea formulelor convenționale de reprezentare, a anticipat impresionismul francez. Imensa faimă de care s-a bucurat în sec. XIX s-a datorat mai ales entuziasmului lui John Ruskin pentru lucrările sale de tinerețe; în sec. XX, criticii au admirat mai ales calitățile abstracte ale ultimelor compoziții.

J.M.W. Turner, *Autoportret*, ulei pe pânză, 1798; Galeriile Tate, Londra

Turner, Lana
născută Julia Jean Mildred Frances

(08.02.1920/1921, Wallace, Idaho, SUA - 29.06.1995, Los Angeles, California)

Actriță americană. A fost descoperită în adolescență, după cum se spune, la un chioșc de răcoritoare de la Hollywood și și-a făcut debutul pe ecrane în 1937. Blondă planturoasă, cu forme armonioase, popularizată de MGM ca „O fată care te face să transpiri", a devenit cunoscută în Al Doilea Război Mondial, când a jucat în filme ca *Ziegfeld Girl* (1941), *Honky Tonk* (1941) și *Johnny Eager* (1942), iar mai târziu în *Poștașul sună întotdeauna de două ori* (The Postman Always Rings Twice, 1946), *Peyton Place* (1957) și *Imitation of Life* (1959). Tumultuoasa sa viață particulară a însemnat, printre altele, opt căsnicii și moartea senzațională a iubitului său, gangsterul Johnny Stompanato, în 1958, înjunghiat de fiica ei în vârsta de 14 ani.

Turner, Nat

(02.10.1800, comitatul Southampton, Virginia, SUA - 11.11.1831, Jerusalem, Virginia)

Insurecționist american. Născut în sclavie, s-a convins de misiunea sa de a-i elibera pe sclavii americani și a făcut un plan de capturare a arsenalului din Jerusalem, Virginia. A considerat eclipsa de Soare drept un semn care îi poruncea să treacă la acțiune (1831) și a început răscoala omorând familia stăpânului său. A condus 75 de sclavi care au ucis în jur de 60 de albi într-un marș către Jerusalem, timp de două zile. Răsculații au fost învinși de cca 3 000 de membri ai poliției statului și reprezentanți ai albilor din oraș, fiind capturați sau uciși. Turner a scăpat de arest timp de șase săptămâni, după care a fost găsit, judecat și spânzurat. Alarmate de eveniment, statele sudice au adoptat legislația prin care se interzicea dreptul sclavilor la educație, la grevă sau la adunări.

Turner, sindromul ~

Dereglare cromozomială (ca urmare a prezenței unui singur cromozom sexual, X, în toate sau într-o parte dintre celulele corpului), care cauzează dezvoltarea anormală a caracteristicilor sexuale la femei. Printre simptome se pot număra absența sau dezvoltarea precară a ovarelor, nedezvoltarea caracteristicilor sexuale secundare, frunte îngustă, gât gros, piept plat cu mameloanele foarte îndepărtate, malformații ale rinichilor sau ale inimii, cu îngustarea aortei. Poate să nu fie descoperit decât atunci când fata nu manifestă simptomele pubertății la vârsta normală. Tratamentul cu estrogen duce la apariția caracteristicilor pubertății sau ale vârstei adulte și a comportamentului sexual normal, dar nu favorizează fertilitatea. Malformațiile pot fi corectate prin chirurgie.

Turner, Ted *născut* Robert Edward III

(n. 19.11.1938, Cincinnati, Ohio, SUA)

Om de afaceri american în domeniul televiziunii. A preluat firma de publicitate a tatălui său, cu sediul la Atlanta, după ce acesta s-a sinucis, în 1963, și a făcut-o din nou profitabilă. În 1970 a cumpărat postul de televiziune WJRJ (mai târziu WTBS) din Atlanta, care, în 1975, a devenit postul principal al rețelei de televiziune Turner, transmițând prin satelit la receptorii de televiziune prin cablu din toată țara. În 1976 a cumpărat echipa de baseball Atlanta Braves, iar în 1977 echipa de baschet Atlanta Hawks. În 1977, iahtul său, *Courageous*, al cărui pilot era, a câștigat Cupa Americii. Și-a extins imperiul în 1980, când a lansat CNN, și, în 1986, când a achiziționat MGM/UA Entertainment (MGM) și întreaga filmotecă a acesteia, de peste 4 000 de filme vechi. S-a căsătorit cu Jane Fonda în 1991 (au divorțat în 2001). În 1996, firma sa a fuzionat cu Time Warner Inc., Turner devenind vicepreședintele corporației nou înființate. În 1997 a anunțat că va dona ONU un miliard de dolari. În 2003 a demisionat din funcția de vicepreședinte al companiei AOL Timer Warner.

turnesol

Amestec de compuși organici colorați, obținut din diferite specii de licheni. În soluții apoase sau ca hârtie de turnesol, reprezintă cel mai vechi și cel mai des folosit indicator pentru a stabili dacă o substanță este acid sau bază. Ia o tentă roșie sau roz în soluții acide, iar soluțiile bazice produc o culoare albastră sau violet-albastră.

turnir

Confruntare demonstrativă în perioada Evului Mediu occidental european, în care doi călăreți se îndreptau unul spre celălalt cu lăncile coborâte, în scopul de a-și doborî adversarul. Se pare că își are originea în Franța, în sec. XI, când a înlocuit confruntările dintre două grupuri de călăreți înarmați (*în franceză, mêlée*, învălmășelă) și că a atins apogeul între sec. XII–XV. Deși lăncile nu aveau vârfuri, cavalerii erau adesea răniți grav sau chiar uciși. La turnire nu participau decât nobilii și membrii casei regale. Doamnele de la curte puteau susține anumiți cavaleri, astfel turnirul devenind un ritual al dragostei curtenești. Caracterizate de fast și pompă, turnirele au precedat apariția cavalerismului.

turturea *sau* porumbel-sălbatic

Specie de porumbel european migrator (*Streptopelia turtur*, familia *Columbidae*) care iernează în Africa de Nord. Are o lungime de cca 28 cm și corp de culoare brună-roșcată, cap cenușiu-albăstrui și vârful cozii alb. Se hrănește pe sol, cu cantități mari de semințe. Denumirea este folosită și pentru alte specii de interes cinegetic ale genului *Streptopelia*, cu corp zvelt, zbor rapid, răspândite în regiunile temperate și tropicale ale Europei și Asiei. Turtureaua-domestică are și populații sălbatice în unele zone din California și Florida; turtureaua-africană și cea pătată au fost răspândite în afara habitatelor originare.

Turul Franței

Cursă de ciclism care se desfășoară anual din 1903 pe 3 600 km, prin Franța și Belgia, traversând ocazional Italia, Germania și Spania. Inițiatorul acestei curse a fost Henri Desgranges (1865–1940), ciclist și ziarist francez. Turul Franței e considerat evenimentul cel mai important de ciclism din lume, care admite 120 sau mai mult de participanți profesioniști de sex masculin. Cursa este împărțită în 21 de etape zilnice; fiecare etapă este cronometrată și ciclistul cu cel mai bun timp total este câștigător. Un Tur al Franței pentru femei a fost organizat din 1984 până în 1989.

Tusculum

Oraș antic în Latium, Italia. Situat lângă Roma, a fost așezare latină încă din mileniul I î.Hr. și, probabil, s-a aflat sub influență etruscă. Era stațiunea de odihnă favorită a romanilor bogați la sfârșitul perioadei republicii și în timpul imperiului (sec. I î.Hr. – sec. IV d.Hr.) și reședința oratorului Marcus Tullius Cicero. Printre ruinele romane de aici se află un for, un amfiteatru din sec. II, precum și un castel medieval.

tuse convulsivă *sau* tuse măgărească

Acută și foarte contagioasă boală a copilăriei, caracterizată prin accese de tuse, urmate de o lungă și zgomotoasă inhalație și terminându-se cu eliminarea de mucus și apoi cu vomă. Este provocată de bacteria *Bordetella pertussis*. La început se aseamănă cu o răceală însoțită de o tuse scurtă, uscată. După una sau două săptămâni debutează tusea. Această fază durează de la patru la șase săptămâni. Complicațiile

serioase includ bronhopneumonia (pneumonia la nivelul bronhiilor), asfixierea și rareori convulsii și semne de afectare a creierului. Tratamentul are rolul doar de a ameliora boala. Antibioticele sunt ineficiente, dar pot lupta împotriva infecțiilor care apar pe parcurs. Vaccinul împotriva bolii este combinat cu vaccinul antitetanos și antidifteric ca parte a vaccinurilor obișnuite administrate în copilărie.

Tuskegee Airmen

Detașament de negri din Forțele Aeriene SUA (USAAF), care s-a antrenat la baza militară aeriană Tuskegee, din Alabama, în Al Doilea Război Mondial. A constituit prima unitate de zbor afro-americană din istoria armatei americane. Prima promoție antrenată în 1941 la Tuskegee a devenit Escadra de urmărire 99, comandată de locotenent-colonelul Benjamin O. Davis, Jr. Și-a desfășurat prima misiune în Mediterana, în 1943. Mai târziu, în cursul aceluiași an, armata a mai activat alte trei escadre care s-au unit cu 99 în 1944, constituind detașamentul de luptă 332. Aceasta a fost singura unitate de escortă a USAAF care nu a pierdut nici un avion pe teren inamic. Un al doilea grup de piloți de culoare, Unitatea de bombardiere 477, a fost fondat aproape de sfârșitul războiului. În total, Tuskegee Airmen au participat la 1 578 de zboruri, au distrus 261 de aparate de zbor inamice și au obținut peste 850 de medalii.

Tuskegee, Universitatea ~

Universitate particulară în Tuskegee, Alabama, SUA. A fost fondată de cărturarul Booker T. Washington în 1881 ca un colegiu de profesori pentru negri; chiar și astăzi, cei mai mulți studenți sunt de culoare. George Washington Carver și-a desfășurat aici cea mai mare parte a cercetărilor (1896–1943), iar Frederick D. Patterson, fondator al United Negro College Fund (1944), a fost primul director al acestei universități. Începând cu anii 1930, aici s-a desfășurat scandalosul studiu asupra sifilisului, un proiect al Serviciului de Sănătate Publică al SUA care examina evoluția sifilisului netratat la bărbații de culoare. Astăzi, universitatea cuprinde școli de arte și științe, de agricultură, afaceri, educație, inginerie și arhitectură, școli de asistență medicală și medicină veterinară. Numărul total de studenți este în jur de 3 200.

Tussaud, Marie *născută* Marie Grosholtz

(01.12.1761, Strasbourg, Franța - 16.04.1850, Londra, Anglia)

Fondatoare a muzeului figurilor de ceară Madame Tussaud's, din Londra. Britanică de origine franceză, din 1780 și până la Revoluția Franceză a fost profesor de artă al surorii lui Ludovic XVI. În timpul Terorii făcea măști mortuare după capetele - care aparțineau chiar și prietenilor săi - abia căzute sub ghilotină. În 1802 s-a mutat în Anglia împreună cu colecția de figuri de ceară. Muzeul conține o varietate de chipuri ale unor personalități istorice, printre care și chipurile originale ale marilor săi contemporani, făcute de ea însăși, printre care Voltaire și Benjamin Franklin. La începutul sec. XXI au fost înființate sucursale ale muzeului și în alte țări de pe tot globul.

Tutankamon *născut* Tutankhaten

(d. 1333–1323 î.Hr.)

Faraon egiptean din Dinastia XVIII. Fiind în vârstă de cca opt ani când a preluat puterea, a fost sfătuit să se retragă de la Akhetaton, orașul socrului și predecesorului său, Akhenaton, la Memfis. În timpul domniei sale a fost restaurată religia tradițională, după schimbările făcute de Akhenaton. Puțin înainte de a muri, încă adolescent, a trimis trupe în Siria pentru a ajuta un aliat împotriva vasalilor hitiți. Numele lui a fost printre cele eliminate de pe lista regală în timpul Dinastiei XIX, locul mormântului său a fost uitat și camera sa mortuară nu a fost deschisă până în 1922, când a fost descoperită de Howard Carter (1873–1939). Comorile sale l-au făcut poate cel mai cunoscut dintre faraoni, în ciuda morții timpurii și a puținelor sale realizări.

Tutankhamon, mască funerară din aur descoperită în mormântul faraonului, sec. XIV î.Hr.; Muzeul Egiptean, Cairo

© LEE BOLTIN

T'u-ti

Vezi Tudi

Tutmes III

(m. 1426 î.Hr.)

Rege egiptean din Dinastia XVIII (d. 1479–1426 î.Hr.), considerat adesea cel mai

mare faraon din Egiptul antic. A ajuns pe tron la vârsta de zece ani, dar mătușa sa, Hathepsut, a condus întâi ca regent și apoi cu drepturi depline timp de 20 de ani. La moartea ei, faraonul a declanșat campaniile militare pentru a restabili supremația egipteană în Siria și Palestina. Mai târziu, a atacat și învins regatul Mitanni, puternic rival mesopotamian al Egiptului. A supus triburile nubiene din S și le-a folosit ca forță de muncă la minele de aur care au devenit principala sursă a bogăției Egiptului. Și-a consolidat victoriile prin alte campanii și a stabilit un sistem prin care conducătorii băștinași trebuiau să plătească un tribut anual Egiptului și să-și trimită moștenitorii ca ostatici în Egipt, unde erau educați la curte. În țară a mărit templul lui Amon din Karnak. Mumia sa a fost descoperită în 1889, iar templul mortuar în 1962.

tutore

În drept, persoană care are grijă sau care este desemnată să aibă grijă de o altă persoană, de obicei un minor. Un tutore natural este o rudă (de regulă, tatăl sau mama). Tutorele poate fi însă numit de instanță atunci când se consideră că un copil are nevoie de un supraveghetor (în special când părinții au decedat ori au dispărut).

tutsi

Grup etnic african despre care se consideră, în mod tradițional, că provine din regiunea Nilului. Numără 1,5 milioane de membri care trăiesc în Rwanda și Burundi. Reprezintă o minoritate aristocrată tradițională, care a dominat populația hutu, mai numeroasă. La început războinici-păstori, tutsi au ajuns în zonă în sec. XIV sau XV și mai târziu, sprijiniți de regimurile coloniale german și belgian, au cultivat o relație de vasalitate cu populația hutu. Vârful piramidei structurii politice era *mwami* (rege), considerat de origine divină. Astăzi, culturile tutsi și hutu au fuzionat în cea mai mare parte, ambele vorbesc rwandeză și rundi și au aceleași credințe religioase tradiționale sau creștine. Tutsi și-au păstrat poziția dominatoare asupra hutu în Rwanda până în 1961, când monarhul a fost înlăturat. O revoltă reprimată a hutu, în Burundi, în 1972, a provocat 100 000 de morți, în cea mai mare parte membri ai populației hutu. În 1993 în Burundi și în 1994 în Rwanda au avut loc o serie de campanii de genocid inițiate de milițiile hutu în care peste un milion de tutsi și apropiații lor de etnie hutu au fost uciși și 1–2 milioane de hutu au fost siliți să se retragă în tabere de refugiați din Zair (astăzi Congo) și Tanzania.

Tutu, Sir Desmond (Mpilo)

(n. 07.10.1931, Klerksdorp, Africa de Sud)

Cleric anglican din Africa de Sud. A studiat teologia la Universitatea Africii de Sud și la Colegiul Regal din Londra. A devenit preot anglican în 1961 și episcop de Lesotho în 1976. În 1978 a devenit secretar general al Consiliului Bisericilor din Africa de Sud și un susținător fervent al drepturilor negrilor sud-africani. A fost susținătorul protestelor nonviolente și a încurajat alte țări să aplice presiuni economice asupra Africii de Sud. În 1984 a primit Premiul Nobel pentru pace datorită rolului pe care l-a jucat în eliminarea politicilor apartheid. În 1986 a fost ales primul arhiepiscop de culoare de la Cape Town și conducător al Bisericii Anglicane din Africa de Sud, care numără cca 1,6 milioane de membri. S-a retras din această funcție în 1996, când a devenit președinte al Comisiei pentru Adevăr și Reconciliere, care se ocupă cu examinarea cazurilor de încălcare a drepturilor omului sub administrația albilor.

Tutub *ulterior* Khafaje

Oraș-stat antic sumerian. Situat la E de Bagdadul de astăzi, în Irak, a cunoscut o mare importanță în timpul primei dinastii (cca 2900–2334 î.Hr.). Au fost descoperite vestigii importante datând din acea perioadă, printre care templul oval.

tutun

Plantă din numeroasele specii ale genului *Nicotiana* sau frunzele conservate ale unor specii utilizate după ce au fost prelucrate în diverse feluri pentru fumat, prizat, mestecat sau la extragerea nicotinei. Originar din America de Sud, Mexic și Indiile de Vest, tutunul comun (*N. tabacum*) crește până la înălțimi de 1–2 m, are flori de culoare roz și frunze uriașe cu lungimi de 0,6–1 m și lățimea de cca jumătate din lungime. Atunci când Cristofor Columb a ajuns în America, a observat că băștinașii utilizau tutunul atât în forma în care este folosit astăzi, cât și în ceremoniile religioase. Deoarece se spunea că are proprietăți medicinale, tutunul a fost introdus în Europa și în restul lumii, devenind principalul produs pe care

coloniștii britanici îl schimbau pe obiecte confecționate în Europa. Avertismentele cu privire la numeroasele probleme de sănătate ridicate de tutun, printre care diverse tipuri de cancer și boli respiratorii, au dus la campanii împotriva utilizării acestuia, dar numărul fumătorilor este în continuă creștere. Organizația Mondială a Sănătății estimează că, în prezent, fumatul cauzează trei milioane de morți anual și, peste două decenii, va provoca mai multe decese decât oricare altă boală.

Tutuola, Amos

(1920, Abeokuta, Nigeria - 08.06.1997, Ibadan)

Scriitor nigerian. A mers la școală numai șase ani. A scris în engleză și în afara curentului central al literaturii nigeriene, încorporând mituri și legende yoruba în scrieri epice, în proză cu construcție lipsită de rigoare, care improvizează pe teme tradiționale. Cea mai cunoscută scriere a sa este *Cel care bea vin de palmier* (The Palm-Vine Drinkard, 1952), o povestire clasică, prima carte nigeriană care și-a câștigat renume internațional. Printre scrierile ulterioare se numără *Vrăjitorul-erborist din orașul îndepărtat* (The Witch-Herbalist of the Remote Town, 1981), *Povestiri populare din Yoruba* (Yoruba Folktales, 1986) și *Vraciul satului* (Village Witch Doctor, 1990).

Tuvalu *anterior* Insulele Ellice

Stat insular situat în V Oceanului Pacific. Suprafața: 25,63 kmp; 9 700 loc. (2005). Capitala: Fongafale (pe atolul Funafuti). Majoritatea populației este de origine polineziană. Limbi: tuvalu; engleză. Religie: creștinism (predominant protestant). Moneda: dolarul tuvalian (echivalent al dolarului australian). Este un grup de insule care cuprinde cinci atoli și patru insule de corali, toate cu înălțimi mai mici de 6 m și acoperite, mai ales, cu cocotieri, arbore de pâine și ierburi. Economia se bazează pe agricultura de subzistență și pescuit. Este o monarhie constituțională cu o singură cameră legislativă; șeful statului este monarhul britanic, reprezentat de guvernatorul general, iar șeful guvernului este prim-ministrul. Coloniștii de origine polineziană au venit probabil din Samoa sau Tonga. Insulele au fost explorate de spanioli în sec. XVI. Europenii le-au colonizat în sec. XIX și au făcut căsătorii mixte cu băștinașii. În această perioadă, populația a fost decimată de negustorii peruvieni de sclavi. În 1856, SUA au pretins cele patru insule din S pentru exploatările de guano. În 1865, misionarii veniți din Europa i-au convertit rapid pe insulari la creștinism. În 1892, Tuvalu s-a alăturat Insulelor Gilbert, protectorat britanic devenit colonia Insulele Gilbert și Ellice în 1916. În 1974, tuvaluanii au votat pentru separarea de Insulele Gilbert (astăzi Kiribati), a căror populație este de origine microneziană. Tuvalu și-a obținut independența în 1978, iar în 1979 SUA au renunțat la revendicări. În 1981 s-au organizat alegeri, iar în 1986 a fost adoptată o constituție revizuită. În ultimele decenii, guvernul a încercat să găsească locuri de muncă pentru cetățenii săi dincolo de arhipelag.

Tuxtla (Gutiérrez)

Oraș, 424 579 loc. (2000), centrul administrativ al statului Chiapas, în SE Mexicului. Indienii băștinași s-au opus frecvent spaniolilor care au ajuns aici în sec. XVI, iar din această cauză orașul s-a dezvoltat destul de încet. În 1892 a fost desemnat capitala statului. Este un important centru comercial și industrial al statului și regiune de desfacere a produselor agricole. În regiune există vestigii arheologice ale culturii precolumbiene.

Tuzigoot, Monumentul Național ~

Monument național situat în centrul Arizonei, SUA. Situat pe valea Green River, parcul, având o suprafață de 17 hectare, a fost fondat în 1939. Punctul său de atracție îl constituie ruinele, scoase la lumină în 1933–1934 și reconstruite parțial, ale unui pueblo cu 110 camere, aparținând indienilor sinagua, care a fost locuit de trei grupuri culturale din 1100 până în 1450.

Tuzla

Oraș, 84 100 loc. (2005), în NE statului Bosnia și Herțegovina. În apropiere se alfă depozite de sare; în sec. X, numele orașului era Soli (săruri), iar denumirea din prezent provine din cuvântul *tuz* (*în turcă*, sare). A fost garnizoană turcească din 1510 până când a fost cedat Imperiului Austro-Ungar, în sec. XIX. A fost încorporat în Iugoslavia în 1918. Este centrul unei regiuni miniere și agricole. A constituit o țintă în timpul războiului din Bosnia, în anii 1990 (*vezi* conflictul bosniac).

TVA /taxă pe valoare adăugată/

Taxă impusă de guvern asupra sumei pe care o firmă o adaugă la prețul bunurilor sau serviciilor în timpul fiecărei etape a producției și distribuției. După cea mai comună metodă de calculare a sa, vânzătorul totalizează suma taxelor obținute pentru bunurile vândute și pe cea plătită pentru achiziționarea altora; suma ce urmează să fie taxată este diferența dintre suma primită și cea plătită. Povara taxei pe valoare adăugată, ca și cea a altor taxe de vânzare, tinde să fie suportată de consumator. Pentru a-i limita efectele, cele mai multe state au stabilit taxe mai mici pentru bunurile de larg consum și mai mari pentru produsele de lux. Franța a fost prima țară care a adoptat taxa pe valoare adăugată la scară largă, în 1954. Deși necesită un calcul complex, această modalitate de taxare a constituit o îmbunătățire a sistemelor mai vechi prin care un produs era taxat la fiecare etapă de producție și distribuire. De atunci a fost adoptată în toate statele din V Europei și în multe din America de Sud, Asia și Africa. În toate țările din Uniunea Europeană se aplică această taxă. *Vezi și* impozit regresiv.

Tver

Principat medieval, în E Europei Centrale. Cuprindea orașul Tver și pe cele din împrejurimi. Fondat în 1246, a fost rivalul Moscovei pentru supremația în NE Rusiei, în sec. XIV–XV. A fost anexat Moscovei în timpul lui Ivan III, în 1485.

Twain, Mark
născut **Samuel Langhorne Clemens**

(30.11.1835, Florida, Missouri, SUA – 21.04.1910, Redding, Connecticut)

Umorist și scriitor american. A crescut în orașul Hannibal, pe fluviul Mississippi. La 13 ani a fost dat spre ucenicie unui pictor local. În 1856 era ucenic pe un vas cu aburi. A muncit pe Mississippi timp de aproape patru ani, înainte de a merge în Nevada și California, unde a scris povestirea care l-a făcut celebru, *Faimoasa broască săltăreață din ținutul Calaveras* (The Celebrated Jumping Frog of Calaveras County, 1865). În 1863 și-a luat pseudonimul Mark Twain, termen al navigatorilor de pe Mississippi pentru apa adâncă de doi stânjeni (3,7 m). A călătorit foarte mult, căutând materiale pentru scrierile sale, printre care povestirile umoristice *Ageamiii în străinătate* (The Innocents Abroad, 1869) și *Sub cerul liber* (Roughing It, 1872). Și-a câștigat un public larg mai ales pentru narațiunile care au ca subiect aventurile tinerilor, ca *Aventurile lui Tom Sawyer* (The Adventures of Tom Sawyer, 1876), *Prinț și cerșetor* (The Prince and the Pauper, 1881), *Viața pe Mississippi* (Life on the Mississippi, 1883) și *Aventurile lui Huckleberry Finn* (The Adventures of Huckleberry Finn, 1884), una dintre capodoperele ficțiunii americane. Au urmat scrierea satirică *Un yankeu la curtea regelui Arthur* (A Connecticut Yankee în King Arthur's Court, 1889) și apoi lucrări din ce în ce mai critice, ca *Pudd'nhead Wilson* (1894) și *Omul care a corupt Hadleyburg* (The Man Who Corrupted Hadleyburg, 1900). În anii 1890 a falimentat din cauza speculațiilor financiare, iar fiica sa mai mare a murit. După moartea soției (1904), și-a exprimat pesimismul cu privire la caracterul uman în opera de maturitate *Scrisori de pe Pământ* (Letters from the Earth), publicată postum (1962).

tweed

Țesătură aspră, produsă într-o mare varietate de culori și de modele. De obicei, aceste materiale sunt confecționate în întregime din lână, dar din ce în ce mai multe sunt făcute din amestecuri de lână cu bumbac, mătase artificială sau alte fibre sintetice. Cele mai multe materiale sunt obținute din fire colorate, dar uneori sunt vopsite după țesere. Progresele tehnice din domeniul vopsirii materialelor neprelucrate, a fibrelor și a țesăturilor, împreună cu noile tehnici de finisare au dus la apariția unei mari varietăți de țesături durabile.

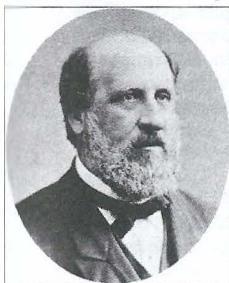
Tweed

Râu în SE Scoției și NE Angliei. Izvorăște din regiunea de graniță din SE Scoției, apoi curge spre E, formând o parte a graniței dintre Scoția și Anglia. Traversează Anglia și se varsă în Marea Nordului la Berwick. Are o lungime de 156 km.

Tweed, William Marcy
cunoscut ca **Boss Tweed**

(03.04.1823, New York, New York, SUA – 12.04.1878, New York)

Om politic american. A fost, la început, contabil și pompier voluntar. Ca prim-consilier al orașului (1851–1856), a câștigat

Boss Tweed

BIBLIOTECA CONGRESULUI, WASHINGTON DC

o mare influență în comitetul Tammany Hall și a obținut o poziție importantă în conducerea orașului. Și-a numit aliații politici în posturile-cheie ale orașului și a creat un grup cunoscut, mai târziu, sub numele de cercul lui Tweed. Ca șef al comitetului general Tammany Hall (din 1860), a controlat numirile Partidului Democrat în toate posturile importante din oraș. Și-a deschis un cabinet de avocatură spre a primi plăți pentru servicii juridice de la contractanții și corporațiile din oraș. Ales în senatul statului (1868), a devenit de asemenea șeful cel mare (liderul) de la Tammany și a controlat patronajul politic al orașului și al statului. A obținut controlul asupra tezaurului orașului și a delapidat sume estimate la 30–200 de milioane de dolari. Din cauza reformatorilor și a atacurilor din presă, printre care și desenele lui Thomas Nast din *Harper's Weekly*, Tweed a fost pus sub urmărire penală, sub conducerea lui Samuel Tilden, care l-a găsit vinovat și l-a condamnat la închisoare (1873–1875, 1876–1878).

Twentieth Century-Fox Film Corp.

Studio american de film. A fost înființat în 1935, prin fuziunea dintre Twentieth Century Pictures (fondat în 1933 de Joseph Schenck și Darryl F. Zanuck) și Fox Film Corp. (fondat în 1915 de William Fox). Noul studio a produs mai ales filme western și musicaluri în anii 1940, dar și filme remarcabile ca *Fructele mâniei* (The Grapes of Wrath, 1940) și *Gaura de șarpe* (The Snake Pit, 1948). În 1953 a introdus cinemascopul cu *Mantia* (The Robe), iar ulterior, în același deceniu, a creat filme de mare succes ca *Eu și regele* (The King and I, 1956) și *Pacificul de Sud* (South Pacific, 1958). După eșecul costisitor cu *Cleopatra* (1963), studioul s-a redresat cu *Sunetul muzicii* (The Sound of Music, 1965), *Patton* (1970) și *Războiul stelelor* (Star Wars, 1977), cel mai profitabil din industria filmului de la acea vreme. În 1981, compania a fost cumpărată de magnatul petrolului Marvin Davis, care a revândut-o în 1985 lui Rupert Murdoch.

Twining, Nathan F(arragut)

(11.10.1897, Monroe, Wisconsin, SUA - 29.03.1982, Baza Aeriană Lackland, lângă San Antonio, Texas)

Ofițer al Forțelor Aeriene ale SUA. A absolvit West Point și a servit ca pilot militar începând cu 1924. În Al Doilea Război Mondial a comandat forțele aeriene din Pacificul de Sud și a condus războiul aerian împotriva Japoniei din Insulele Solomon și Noua Guinee (1943) și din Japonia (1945). În 1944–1945 a condus o campanie de bombardament strategic împotriva Germaniei și în Balcani. Ulterior a devenit șef al statului-major al Forțelor Aeriene ale SUA (1953–1957) și președinte al Consiliului Șefilor de Stat-Major (1957–1960).

Tyler, Anne

(n. 25.10.1941, Minneapolis, Minnesota, SUA)

Scriitoare americană. Crescută în Carolina de Nord și educată la Universitatea Duke, a lucrat ca bibliograf și bibliotecar înainte de a se stabili în Baltimore în 1967, unde s-a dedicat scrisului. Printre romanele sale, comedii de moravuri caracterizate de privirea plină de compasiune și de precizia detaliului de viață domestică, se numără *Cel care întoarce ceasul* (The Clock Winder, 1972), *Cină la restaurantul Dor-de-casă* (Dinner at the Homesick Restaurant, 1982), *Turist din întâmplare* (The Accidental Tourist, 1985, ecranizat în 1988), *Lecții de respirație* (Breathing Lessons, 1988, Premiul Pulitzer), *Sfântul Poate* (Saint Maybe, 1991), *Scara anilor* (Ladder of Years, 1995) și *Planeta-mozaic* (A Patchwork Planet, 1998). Unele dintre acestea se axează pe prezentarea familiilor din clasa de mijloc a orașului Baltimore, care duc o viață haotică, dezbinată.

Tyler, John

(29.03.1790, Charles City, Virginia, SUA - 18.01.1862, Richmond)

Al zecelea președinte al SUA (1841–1845). A practicat avocatura, după care a intrat în organul legislativ al statului (1811–1816, 1823–1825, 1839) și a fost guvernator de Virginia (1825–1827). Membru al Camerei Reprezentanților a SUA (1817–1821) și al Senatului (1827–1836), a susținut drepturile statelor. Deși el însuși proprietar de sclavi, a încercat să interzică comerțul cu sclavi în districtul Columbia, cu condiția ca Maryland și Virginia să fie de acord. A preferat să demisioneze din Senat ca să nu-și schimbe votul în legătură cu o moțiune

împotriva președintelui Andrew Jackson. După ce s-a retras din Partidul Democrat a fost desemnat drept candidat la funcția de vicepreședinte de Partidul Liberal, la alegerile la care William H. Harrison a candidat pentru funcția de președinte. Au câștigat alegerile din 1840, evitând cu grijă problemele controversate și punând accentul pe loialitatea partidului, cu sloganul „Tippecanoe și Tyler împreună!". La o lună după ce a preluat funcția, Harrison a murit, iar Tyler a fost cel dintâi președinte „prin accident" din istoria SUA. S-a opus cu veto unui proiect de lege vizând Banca Națională, susținut de conservatori, ceea ce a dus la demisia tuturor membrilor cabinetului său (cu excepția unuia), rămânând fără suport politic. Cu toate acestea, a reorganizat marina, a pus capăt celui de-al doilea dintre războaiele seminole din Florida și a coordonat anexarea Texasului. I s-a propus candidatura la președinție, dar a renunțat în favoarea lui James Polk și s-a retras la plantația sa din Virginia. Susținător al drepturilor statelor, dar opozant al secesiunii, a organizat Conferința de pace de la Washington (1861) pentru a rezolva divergențele legate de împărțirea teritorială. Atunci când Senatul a respins un compromis propus, Tylor a cerut Virginiei să se retragă din confederație.

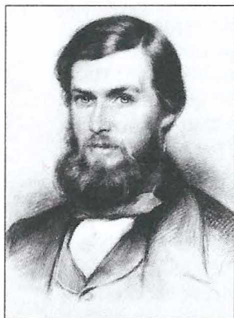
Tylor, Sir Edward Burnett

(02.10. 1832, Londra, Anglia - 02.01.1917, Wellington, Somerset)

Antropolog britanic, adesea considerat fondatorul antropologiei culturale. A predat la Universitatea Oxford (1884–1909), unde a fost primul profesor de antropologie. În lucrarea *Cultura primitivă* (Primitive Culture, 2 vol., 1871), influențat de Charles Darwin, a dezvoltat o teorie a relațiilor de evoluție dintre cultura primitivă și cea modernă, punând accentul pe realizările care au marcat progresul întregii umanități de la „sălbăticie" la „civilizație". Într-o epocă în care încă mai era dezbătută problema dacă toate rasele umane aparțin din punct de vedere fizic și mental unei singure specii, Tylor a fost un susținător înfocat al originii unitare a întregii umanități. A jucat un rol important în fondarea disciplinei academice antropologice. *Vezi și* animism; evoluție socioculturală.

GALERIA NAȚIONALĂ DE PORTRETE, LONDRA

Sir Edward Burnett Tylor, desen în cretă de G. Bonavia; Galeria Națională de Portrete, Londra

Tyne

Râu în Northumberland, în N Angliei. Format la confluența dintre Tyne de Nord și Tyne de Sud, curge spre E și se varsă în Marea Nordului. Are o lungime de 100 km. Timp de peste șase secole a constituit o cale de transport pentru cărbune. Estuarul său este astăzi mărginit de zone industriale și de mari comunități urbane.

Tyne și Wear

Regiune urbană, 1 075 979 loc. (2001), situată în NE Angliei. A fost denumită după cele două râuri principale din zonă, Tyne și Wear. Locuită încă din preistorie, zona a fost ocupată de romani, care au construit aici Zidul lui Hadrian. A urmat cucerirea saxonă, apoi cea normandă. Începând cu sec. XIII și până în epoca modernă, economia regiunii s-a bazat pe resursele locale de cărbuni și pe ramuri adiacente ale industriei, cum ar fi cea a sticlei, a ceramicii și industria chimică. Principalele ramuri ale economiei sunt construcția navală și industria electronică.

Typhoid Mary

cunoscută ca **Mary Mallon**

(1870? - 11.11.1938, Insula North Brother, New York, SUA)

Purtătoare americană a febrei tifoide. O epidemie de febră tifoidă care a izbucnit în 1904 în Long Island a avut ca focar casa în care ea fusese bucătăreasă. A fugit, dar autoritățile au reușit s-o prindă și au izolat-o pe o insulă în largul Bronxului. În 1910 a fost eliberată, după ce a fost de acord să nu se mai angajeze într-o slujbă în care să vină în contact cu alimente, dar nu și-a respectat promisiunea, cauzând mai multe izbucniri ale bolii. A fost retrimisă pe insulă pentru tot restul vieții. Îi sunt atribuite direct trei morți și 51 de cazuri de infectare.

Typhon

În mitologia greacă, fiul cel mai mic al lui Tartar și al Geei. Monstru înspăimântător cu o sută de capete de balaur, a fost învins și întemnițat în Infern de către Zeus, dar a continuat să fie sursa unor furtuni

distrugătoare. După alte legende, a fost închis în țara arimilor din Cilicia sau sub muntele Etna, unde a cauzat erupții, fiind astfel considerat personificarea forțelor vulcanului. Printre copiii săi se numără Cerber, Himera și Hydra cu multe capete. În scrieri ulterioare este identificat cu zeul egiptean Seth.

Tyr *în arabă* Sur

Oraș, 117 100 loc. (2003), în SE Libanului. În sec. XI-VI î.Hr. a fost un mare oraș comercial, centrul civilizației feniciene și o mare putere maritimă. Era cunoscut pentru hainele din mătase confecționate aici și pentru culoarea purpurie tyriană. Fondat probabil înainte de sec. XIV î.Hr., este frecvent menționat în Biblie. A rezistat cu succes unui asediu de 13 ani al regelui babilonian Nabucodonosor II, în sec. VI î.Hr. Cucerit de Alexandru cel Mare în 332 î.Hr., apoi de Seleucizi și de romani; cedat musulmanilor în sec. VII d.Hr. Capturat de cruciați în 1124, a devenit unul dintre cele mai mari orașe ale regatului Ierusalim. Orașul modern a fost inclus în Liban în 1920 și ocupat de armatele israeliene între 1982–1985. Principala ocupație este pescuitul. În 1984, UNESCO a decis să treacă ruinele din Tyr pe lista Patrimoniului Cultural Mondial.

Tyrannosaurus Rex

Termen care denumește un grup de dinozauri carnivori înrudiți, asemănători cu *Allosaurus*. Cel mai mare și mai cunoscut este *Tyrannosaurus rex*, descoperit în depozite de fosile din Cretacicul târziu (99–65 m.a.u.) în America de Nord și E Asiei. Unii adulți aveau o lungime de peste 12 m, o înălțime de peste 5 m și cântăreau 6 tone sau mai mult. În timpul mersului, tiranozaurii aveau o poziție înclinată, cu corpul înainte și coada lungă deasupra solului. Aveau gât scurt și gros, craniu foarte mare și dinți ascuțiți, lungi de până la 15 cm, cu margini crestate. Fiecare membru anterior, de mici dimensiuni, avea două gheare, probabil pentru a ține prada care se zbătea. Un schelet aproape complet al unui *T. rex* este expus la Field Museum din Chicago. Alte specii de tiranozauri sunt *Albertosaurus*, *Alectrosaurus* și *Nanotyrannus*.

Tyrone

Fostă regiune în V Irlandei de Nord. Prin reorganizarea administrativă a Irlandei de Nord din 1973, regiunea a fost divizată în districte mai mici. A fost condusă de familia O'Neill din sec. V d.Hr. până în sec. XVI. Ulterior, vastul teritoriu a fost preluat de coroana engleză, divizat și cedat de către rege sub denumirea de Plantația Ulster. Armatele regaliste au construit fortificații și zona a fost colonizată.

Tyrone, Hugh O'Neill, Al doilea conte ~

(1540, Ulster, Irlanda de Nord – 20.07.1616, Roma, Statele Papale)

Rebel irlandez. Născut în puternica familie O'Neill, a crescut la Londra, apoi s-a întors în Irlanda (1568) ca să preia titlul tatălui său, conte de Tyrone. Conducător al familiei O'Neill din 1593, s-a aflat în fruntea răscoalelor împotriva englezilor și a câștigat Bătălia de la Yellow Ford pe râul Blackwater, în Ulster, care a dat naștere unei revolte la nivelul întregii regiuni (1598). A primit ajutor din Spania (1601), dar a fost înfrânt de englezi la Kinsale și obligat să se predea (1603). În 1607 a fugit împreună cu circa 100 de alte căpetenii și a locuit la Roma pentru tot restul vieții. Așa-numita „fugă a conților" a pus capăt perioadei gaelice a istoriei Ulsterului, regiunea fiind rapid anglicizată.

Tyson, Mike *născut* Michael Gerald

(n. 30.06.1966, Brooklyn, New York, SUA)

Boxer american. A făcut parte dintr-o bandă de stradă și a fost trimis la o școală de corecție, unde i-a fost descoperit talentul. A intrat în boxul profesionist în 1985 și a câștigat titlul în 1986 într-un meci cu Trevor Berbick, fiind la 20 de ani cel mai tânăr campion la categoria grea din istorie. Și-a apărat titlul împotriva lui Larry Holmes, a lui Michael Spinks și altor opt luptători, după care a pierdut neașteptat împotriva lui James „Buster" Douglas în 1990. În 1992 a fost acuzat de viol și condamnat la șase ani de închisoare; a fost eliberat condiționat în 1995. În 1996 a avut încă un meci, pe care l-a pierdut în favoarea lui Evander Holyfield; în revanșa acordată în 1997 a fost descalificat pentru că a mușcat o bucată din urechea lui Holyfield și i s-a retras licența. În 1999, Tyson și-a reprimit licența și s-a întors în ring. În 2002, campionul englez la categoria grea Lennox Lewis l-a doborât de două ori la podea, înainte de a-l face knock-out în runda a opta.

Tzara, Tristan
născut **Samuel Rosenstock**
(16.04.1896, Moinești, Bacău, România - 25.12.1963, Paris, Franța)

Poet și eseist evreu român, stabilit în Franța, personalitate marcantă a modernismului. Pe când era în liceu, a publicat în revista *Simbolul* (1912), alături de Ion Vinea și Marcel Iancu, ajutați de Iosif Iser și susținuți de Alexandru Macedonski. Ajuns în Elveția în 1915, s-a alăturat unui grup de tineri intelectuali și, împreună cu R. Hünselbeck și Hans Arp, a pus bazele mișcării dadaiste, lansată printr-un manifest publicat la Zürich, în 1916. Dadaismul, care, după cum spunea chiar Tzara, „nu făcea nici o concesie situației, opiniei, banilor", a condus la schimbări importante în arta și literatura începutului de sec. XX. Din dorința de a pune mișcarea pe o orbită mondială, poetul s-a mutat apoi la Paris (1919) și a devenit un fervent susținător al destructurării limbii și al negării radicale a valorilor culturii tradiționale. Cele mai importante texte ale acestei perioade sunt ilustrări și eseuri în stil dadaist, *Prima aventură cerească a domnului Antipyrine* (La Première aventure céleste de Monsieur Antipyrine, 1916), *Douăzeci și cinci de poeme* (1918), *Șapte manifeste Dada* (Sept manifestes Dada, 1924), toate caracterizate prin aruncarea în aer a limbajului cu o logică articulată. Deși, în mod incontestabil, întemeietor al mișcării dadaiste, Tzara nu s-a lăsat înregimentat de aceasta, experimentând, individual, noi și noi formule. Astfel, după 1924, lirica sa a virat puternic către suprarealism, iar el a făcut eforturi pentru a împăca acest curent cu doctrina marxistă, de care au fost atrași foarte mulți intelectuali din Franța. A făcut parte din Rezistența franceză în Al Doilea Război Mondial. În 1947 a devenit membru al Partidului Comunist Francez, dar a demisionat în 1956, în semn de protest față de înăbușirea revoltelor din Ungaria de către Uniunea Sovietică. Scrierile de maturitate cuprind *Omul aproximativ* (L'Homme approximatif, 1931), *Suprarealismul și epoca postbelică* (Le surrealisme et l'après guerre, 1947), *Vorbind singur* (Parler seul, 1950), *Chip interior* (La face intérieure, 1953), *Fructul permis* (Le fruit permis, 1956), *Trandafirul și câinele* (La Rose et le chien, poème perpétuel, 1958).

tzeltal

Populație indiană maya, din centrul statului Chiapas, în S Mexicului de azi. Populație de agricultori prin tradiție, cultivă porumb, manioca și arahide, folosindu-se la săpat de bețe și de sape. Cele mai importante meșteșuguri practicate de această populație sunt olăritul, țesutul și fabricarea coșurilor. Sunt adepți ai romano-catolicismului, deși încă mai practică ritualuri precolumbiene.

Tzigara-Samurcaș, Alexandru
(23.04.1872, București, România - 01.04.1952, București)

Istoric de artă român, profesor universitar la București și la Cernăuți, membru corespondent al Academiei Române, întemeietor al Muzeului Național de Artă Veche Românească. Lucrări despre arta veche românească și arta populară (*Arta poporului român, Arta în România, Muzeografie românească*). Muzeul de Artă Națională a funcționat până în 1952, după ce, în 1948, Tzigara-Samurcaș fusese înlăturat de la conducere. În februarie 1990, Muzeul și-a reluat activitatea sub numele de Muzeul Țăranului Român.

tzotzil

Populație de amerindieni maya din centrul statului Chiapas, în S Mexicului. Trăiesc la mari altitudini, unde climatul este rece, iar cantitatea de precipitații este mare în anotimpul ploios. Se ocupă cu creșterea oilor, mai ales pentru lână, care este țesută și din care se confecționează poncho-uri pentru bărbați și șaluri pentru femei. Se ocupă de agricultura, cultivă cereale, iar secerișul este urmat de arderea miriștii; cultivă piersici și alte fructe pe care le vând. Unii se ocupă cu olăritul, prelucrarea pieilor și cu fabricarea produselor din fibre, confecționează covoare și sculptează în piatră. Îmbină credințele creștine cu cele aborigene.

Ţamblac, Grigore

(1367-1419)

Ierarh şi cărturar de origine bulgară, stabilit în Moldova. Trimis al patriarhului din Constantinopol la Suceava pentru a media în conflictul intern izbucnit ca urmare a numirii lui Iosif Muşat ca mitropolit al Moldovei (1401), va rămâne aici o perioadă de timp ca dascăl la Şcoala Domnească iar mai apoi ca egumen al mănăstirii Neamţ. În 1415 a fost desemnat mitropolit al Kievului. A fost un susţinător al apropierii de Biserica Romano-Catolică. I se atribuie câteva omilii în limba slavonă, o serie de cântece psaltice şi un panegiric în limba slavonă închinat martiriului Sf. Ioan cel Nou de la Suceava.

ţap ispăşitor

În Vechiul Testament, ţap simbolic împovărat cu păcatele oamenilor şi apoi sacrificat de Yom Kippur pentru a scăpa Ierusalimul de nelegiuiri. Ritualuri asemănătoare erau practicate şi în restul lumii antice pentru a transfera vina sau responsabilitatea oamenilor asupra animalelor sacrificate. În Grecia antică, ţapii ispăşitori erau bătuţi şi alungaţi din oraşe, în speranţa că astfel se va diminua efectul calamităţilor. În primele forme ale dreptului roman, unei persoane nevinovate i se permitea să-şi asume vina alteia; creştinismul ilustrează această noţiune prin credinţa conform căreia Iisus a murit pentru izbăvirea păcatelor omenirii.

Ţara Bascilor *în spaniolă* País Vasco

Comunitate autonomă şi regiune istorică, 2 082 587 loc. (2001), situată în NV Spaniei; centrul administrativ este la Vitoria-Gasteiz. Înconjurată de golful Biscaya, este alcătuită din provinciile moderne Vizcaya (Biscaya), Alava şi Guipúzcoa, având 7 234 kmp. Locuită de basci, regiunea s-a bucurat de autonomie până în sec. XIX, când a fost cucerită de Alfonso XII. În 1936, o mişcare separatistă a reuşit să recâştige autonomia pentru o scurtă perioadă, sub guvernul republican, dar aceasta a fost retrasă de Francisco Franco, în 1939. Deşi o autonomie limitată le-a fost acordată în 1980, campania teroristă împotriva guvernului spaniol a continuat. Alava este o regiune agricolă, în timp ce industria metalurgică este concentrată la Bilbao, principalul oraş al regiunii.

Ţara Galilor *sau* Wales *în galeză* Cymru

Principat, parte integrantă a Regatului Unit al Marii Britanii şi Irlandei de Nord. Ocupă teritoriul din partea de V a insulei Marii Britanii. Suprafaţa: 20 758 kmp; 2 903 085 loc. (2001). Capitala: Cardiff. Populaţia este de origine celtică, anglo-saxonă şi anglo-normandă. Limbi: engleza, galeza (sau velşa). Religii: secularism; metodism. Relieful Ţării Galilor este muntos, predominat de Munţii Cambrieni. Cel mai înalt vârf din Anglia şi Ţara Galilor, vârful Snowden, se află în Parcul Naţional Snowdonia. Râurile Severn, Wye şi Dee sunt cele mai lungi din regiune. Ţinutul este bogat în cărbune, ardezie şi plumb. Importă şi prelucrează petrol; deţine fabrici de electrocasnice. Turismul reprezintă o industrie importantă. În epocile preistorice, această regiune era locuită de triburi de celţi, care populau toată partea de S a Britanniei (Firth of Forth şi Firth of Clyde). Acest teritoriu s-a aflat sub dominaţie romană începând cu sec. I d.Hr. şi până

în sec. IV–V d.Hr. Celţii din Ţara Galilor au respins atacurile anglo-saxonilor. În această regiune s-au format câteva regate, dar nu au reuşit niciodată să se unească. Cuceritorii normanzi ai Angliei au ocupat S Ţării Galilor în 1093. Regele englez Eduard I a cucerit N Ţării Galilor, transformându-l în principat în 1284. Începând cu 1301, moştenitorul tronului a purtat titlul de Prinţ de Wales. Acest teritoriu a fost anexat Angliei sub domnia lui Henric VIII. A devenit centru internaţional minier-carbonifer în sec. XIX. Partidul Naţionalist Galez a fost înfiinţat în 1925, dar influenţa sa nu a fost semnificativă până în anii 1960, când au crescut aspiraţiile galezilor naţionalişti. În 1997 s-a aprobat, prin referendum, transferul de putere unui grup ales, care s-a reunit pentru prima dată în 1999.

ţăran

Membru al unei clase sociale a cărei ocupaţie principală este cultivarea pământului ca mici proprietari de teren sau muncitori agricoli. Activitatea economică a ţăranilor are în general o tehnologie simplă şi o diviziune a muncii realizată după vârstă şi sex. Unitatea de bază a producţiei este familia sau gospodăria. Familiile de ţărani consumă ceea ce produc, deşi o parte a producţiei poate fi vândută la piaţă sau plătită celui care a dat pământul în arendă. Productivitatea pe cap de lucrător şi profitul pe parcela de pământ sunt de obicei mici. Această clasă tinde să dispară pe măsură ce o societate se industrializează, deşi structuri sociale asemănătoare ţărănimii pot continua să existe în cadrul unor regimuri economice noi. *Vezi* ejido, feudalism, fermă, sclavie.

Ţările de Jos

Regiune de coastă în NV Europei, cuprinzând Belgia, Olanda şi Luxemburg. Cunoscute sub acest nume deoarece mare parte din teritoriile aflate de-a lungul Mării Nordului se situează la sau sub nivelul mării, ele sunt deseori numite ţările Benelux, de la iniţialele numelor lor.

Ţările de Jos Austriece

(1713-1795)

Provincii aflate în partea sudică a Ţărilor de Jos, pe teritoriul actual al Belgiei şi Luxemburgului. În 1713, conform Tratatului de pace de la Utrecht, împăratul Carol VI a intrat în posesia teritoriului numit Ţările de Jos Spaniole. Administrarea regiunii de către monarhii habsburgi a continuat în timpul Mariei Tereza şi al lui Iosif II până în 1795, când teritoriul a fost anexat Franţei.

Ţările de Jos Spaniole

Provincii deţinute de Spania în S Ţărilor de Jos (corespunzând, în mare, Belgiei şi Luxemburgului de azi). În 1578, diplomatul Alessandro Farnese a fost trimis să reprezinte Spania în Olanda, iar până în 1585 el restabilise controlul spaniol asupra provinciilor sudice, punând capăt uniunii cu ţinuturile din N care urmase Păcii de la Gand. În sec. XVII, regiunea a cunoscut un salt economic şi cultural. Ca spaţiu tampon între statele protestante şi cele catolice, zona a fost scena unor conflicte permanente; au fost cedate teritorii Republicii Olandeze (1648) şi Franţei (1659). Regiunea a intrat în declin la sfârşitul sec. XVII. A ieşit de sub dominaţia spaniolă după Războiul pentru Succesiunea la Tronul Spaniei şi a intrat în subordinea împăratului Carol VI, devenind Olanda Austriacă.

ţânţar

Denumire comună pentru cele 2 500 de specii de diptere din familia *Culicidae*. La majoritatea speciilor, pentru a produce ouă mature, femelele se hrănesc cu sânge, o consecinţă fiind faptul că în cazul mai multor specii (genurile *Aedes*, *Anopheles* şi *Culex*), ele transmit o serie de boli umane cum sunt febra dengue, encefalita, filarioza, malaria, febra galbenă şi elefantiazis. Adultul are trompă lungă, corp subţire, alungit, şi picioare lungi şi fragile. Masculii (şi, uneori, femelele) se hrănesc cu sucuri de plante. Zumzăitul caracteristic al femelei este produs de vibraţia unor membrane subţiri de pe torace. Femelele îşi depun ouăle pe suprafaţa apei stătătoare, din acestea urmând să se dezvolte larve acvatice. În nordul extrem, larvele petrec iarna în stratul de gheaţă, unele dintre ele devenind hrană pentru peşti şi insecte acvatice, iar adulţii, pentru păsări şi libelule. Măsurile de combatere a

ţânţar (*Theobaldia anulata*)

A.A. ALLOW–EN INC.

țânțarilor implică eliminarea locurilor de înmulțire, aplicarea unor pelicule de ulei pe suprafața apei, pentru a împiedica larvele să respire, și utilizarea de larvicide.

țâța-vacii

Plante cu flori, întâlnite în Marea Britanie cu numele ciuboțica-cucului (*Primula veris*) și în SUA cu numele de calcea-calului (*Caltha palustris*). *P. veris* era foarte răspândită în trecut, fiind folosită pentru obținerea vinului; în prezent este mult mai rar întâlnită. Este utilizată ca remediu naturist.

țelină

Plantă legumicolă *(Apium graveolens)* din familia *Umbelliferae*, originară din regiunea mediteraneeană și Orientul Mijlociu. Varietatea de țelină cu lujeri verticali groși, cărnoși și suculenți a fost creată la sfârșitul sec. XVII. De obicei, țelina se consumă gătită în Europa, dar crudă în SUA. Folosite drept condiment, fructele mici sau semințele țelinei au același gust și aromă ca și rădăcina și frunzele plantei.

țelină

Varietate de țelină (*Apium graveolens „rapaceum"*) cultivată pentru rădăcina sa comestibilă, noduroasă, care este folosită atât crudă, cât și preparată. A fost introdusă în Marea Britanie în sec. XVIII, fiind inițial cultivată în bazinul mediteraneean și în N Europei.

Țepeneag, Dumitru

(n. 14.02.1937, București, România)

Poet și prozator român. După cursuri la liceele Mihai Viteazul și Matei Basarab, și-a luat bacalaureatul la Mihai Viteazul. A fost student la Facultatea de Drept, dar nu și-a finalizat aceste studii, apoi a absolvit Institutul Pedagogic și s-a dedicat literaturii. Împreună cu scriitorii Leonid Dimov, Vintilă Ivănceanu, Virgil Mazilescu, Emil Brumaru și Sorin Titel, a pus bazele unui nou curent literar, onirismul estetic (1966), singurul curent literar românesc care se opunea realismului socialist oficial. A debutat cu volumul *Exerciții*, mare parte a textelor provenind din perioada 1957–1963, în care literatura practicată de el nu putea fi publicată. În 1967 a publicat nuvele și povestiri (*Frig*), traduceri, teoretizări și ficțiuni în periodice (*Autorul și personajele sale*, *Înscenare*). Dar gruparea se va desființa după 1971, din cauza noilor măsuri de cenzură care restrângeau drastic libertatea de exprimare a scriitorilor. Devenit incomod pentru autorități, i s-a retras cetățenia română prin decret prezidențial, în timp ce se afla în Franța, fiind astfel constrâns să se exileze (1975). S-a stabilit la Paris, unde a devenit unul dintre animatorii exilului literar românesc și unde publică mai multe romane. După 1989 a reintrat în conștiința publică românească prin articole, interviuri, luări de poziție, publicarea textelor sale integrale și a început o intensă activitate publicistică și editorială. A fondat și condus revistele literare *Cahiers de l'Est* (1975–1980), apoi *Nouveaux Cahiers de l'Est* (1991–1992). Numele său este legat și de traduceri din literatura franceză, opere de Alain Robbe-Grillet, Jacques Derrida, Alexandre Kojeve, Albert Beguin etc., precum și de poezie românească în limba franceză. Unele dintre scrierile sale au apărut mai întâi ca traduceri în franceză și apoi au fost publicate și în original: *Exerciții de așteptare* (Exercices d'attente, 1972), *Zadarnică e arta fugii* (Arpièges, 1973, 1991 în română), *Nunțile necesare* (Les noces nécessaires, 1977, 1992 în română), *Le mot sablier. Cuvântul nisiparniță* (1984, roman bilingv), *Pont des Arts* (1998, 1999 în română). Altele au fost scrise și publicate direct în franceză: *Roman de citit în tren* (Roman de gare, 1985) *Porumbelul zboară* (Pigeon vole, 1988). Alte scrieri: *Așteptare* (1971), *Întoarcerea fiului la sânul mamei rătăcite* (1992), *Un român la Paris* (1993), *Hotel Europa* (1996), *Călătorie neizbutită* (1999), *Războiul literaturii nu s-a încheiat* (2000), *Prin gaura cheii* (2001), *La belle Roumaine* (2004), *Capitalism de cumetrie* (2007).

Dumitru Țepeneag

țesătură

Material realizat prin împletirea a două seturi de fire toarse, care se intersectează de obicei în unghi drept. Împletirea se poate efectua cu ajutorul unui război de țesut manual sau electric. În țesătură, firele toarse țesute pe lungime se numesc urzeală, iar cele țesute pe lățime, bătează. Majoritatea materialelor țesute sunt

realizate cu marginile exterioare finisate într-un mod care previne destrămarea (deoarece băteala se întoarce și nu se termină în fir tăiat). Aceste margini, numite tivuri, se întind pe lungime, paralel cu urzelile. Cele trei tipuri principale de țesătură sunt simplă sau moar (firele de băteală trec întâi peste un fir de urzeală, apoi pe sub următorul), țesătură diagonală și satin. Țesăturile complexe, cum ar fi tricotul, țesăturile Jacquard, dobby și leno, necesită războaie de țesut mai complicate sau piese speciale de război. *Vezi și* țesături navajo.

țesătură diagonală

Una dintre cele trei țesături de bază (*vezi* țesătură) din fibre textile, caracterizată de linii diagonale. În forma cea mai simplă, băteala trece peste două fire din urzeală, apoi pe sub unul, secvența fiind repetată la fiecare rând, dar încrucișat, la dreapta sau la stânga. În țesătura diagonală obișnuită, diagonala este repetată în mod regulat, de obicei de jos în sus și de la stânga la dreapta, formând un unghi de 45°. Țesătura poate varia foarte mult, de ex. prin schimbarea direcției diagonalelor (ceea ce dă naștere unui model în zigzag) sau a unghiului lor. Acest tip de țesătură este frecvent utilizat la confecționarea îmbrăcămintei pentru bărbați și a altor textile, pentru că se întinde pe ambele diagonale, ceea ce face ca hainele să fie confortabile, chiar dacă vin fix pe corp. Exemple de țesături diagonale sunt docul și multe tipuri de tweed.

țestoasă *sau* chelonian

Denumire generică pentru cele peste 300 de specii (ordinul *Testudines*) de reptile care prezintă o carapace osoasă acoperită cu scuturi cornoase și care sunt întâlnite în aproape toată lumea. Există de 200 de milioane de ani, fiind cele mai vechi dintre reptilele care au supraviețuit. Cele mai multe specii sunt acvatice sau semiacvatice; unele sunt terestre. Se hrănesc cu plante, animale, sau ambele. Nu au dinți, prezintă un cioc cornos, iar lungimea lor variază de la mai puțin de zece cm până la peste 1,5 m. Au membre viguroase, care se întind, și picioare scurte sau înotătoare în formă de vâsle (țestoasele marine). Unele specii își pot întoarce capul lateral, dar cele mai multe își retrag capul și gâtul în carapace. Aproape jumătate dintre speciile cunoscute sunt rare, periclitate sau amenințate. *Vezi și* țestoasă-cutie, țestoasă-pictată, țestoasă-aligator, țestoasă-cu-carapace-moale, țestoasă acvatică, țestoasă terestră.

țestoasă-aligator *sau* țestoasă-vultur

Denumire comună pentru cele două specii (familia *Chelydridae*) de țestoase omnivore de apă dulce, comestibile, răspândite în America de Nord și Centrală. Culoarea variază de la cafeniu la negru; au carapace aspră, plastron mic în formă de cruce, coadă lungă și cap mare, prevăzut cu fălci curbate. Cunoscute pentru ferocitatea lor, plonjează asupra agresorilor și a prăzii, mușcând cu fălcile puternice. Specia comună (*Chelydra serpentina*) are o carapace de 20–30 cm lungime și cântărește 4,5–16 kg. Cea mai mare specie dulcicolă de țestoasă-aligator din SUA, *Macroclemys temmincki*, are o carapace de 40–70 cm lungime și cântărește 18–70 kg. Stă liniștită pe fundul apelor line, atrăgând peștii cu ajutorul unui apendice vermiform, de pe planșeul bucal.

țestoasă-aligator (*Chelydra serpentina*)
WALTER DAWN

țestoasă-cu-carapace-moale

Denumire comună pentru cele 20 de specii (familia *Trionychidae*) de țestoase carnivore și rapide întâlnite în apele dulci, cu albii mlăștinoase, din America de Nord, Africa și Asia. Are o carapace pieloasă ca o clătită, degetele picioarelor prinse în palmatură, gât lung și bot alungit. Deseori se îngroapă în nisip sau noroi, de unde, din când în când, iese la suprafață pentru a se încălzi la soare. Agresive când sunt capturate, au o mușcătură rapidă și dureroasă. Cele două specii din America de Nord au carapacea cenușie sau maronie, de 35–45 cm lungime. Cele două specii din Eurasia cresc până la 60 cm sau chiar mai mult.

țestoasă-cu-carapace-moale (*Trionyx*)
E.R. DEGGINGER

țestoasă-cutie

Specie de țestoasă terestră (genul *Terrapene*), care poate fi întâlnită în SUA și în Mexic. Țestoasele-cutie au o carapace propriu-zisă, înaltă și rotundă, care poate atinge o lungime de 18 cm. Plastronul (carapacea inferioară) este articulat transversal și poate fi deplasat față de carapace, pentru a forma o cutie protectoare care închide complet părțile moi ale corpului. Se hrănește cu râme, insecte, ciuperci și fructe de pădure. Țestoasele-cutie sunt folosite ca animale de companie.

țestoasă-cutie-de-Carolina (*Terrapene carolina*)

JOHN H. GERARD–EB INC.

țestoasă-pictată

Specie (*Chrysemys picta*, familia *Emydidae*) de țestoasă colorată nord-americană, răspândită din S Canadei până în N Mexicului. Are carapacea netedă, de 10–18 cm, cu modele roșii și galbene pe suprafața superioară relativ plată, de culoare neagră sau brună-verzuie. De obicei trăiește în ape dulci liniștite și puțin adânci, în special în cele cu un strat gros de mâl și multe plante. Se hrănește cu plante, animale mici și unele stârvuri. Obișnuiește să se încălzească la soare, în grupuri mari, pe bușteni sau pe alte obiecte. În multe regiuni hibernează.

țestoasă-pictată (*Chrysemys picta*)

LEONARD LEE RUE III – COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS

țestoasă terestră

Denumire comună pentru cele 49 de specii (familia *Testudinidae*) de țestoase lente, de uscat, erbivore, care trăiesc în cele două Americi și în Europa, dar mai ales în Africa și în Madagascar. Țestoasele au o carapace înaltă, bombată, membre posterioare solide, ca de elefant, iar cele anterioare cu solzi groși. Cele patru specii din America de Nord (genul *Gopherus*) au carapace cafenie, de cca 20–35 cm lungime, și membre anterioare aplatizate, adaptate pentru săpat. Țestoasa-comună sau europeană (*Testudo graeca*) are o carapace de cca 18–25 cm lungime. Majoritatea speciilor de țestoase-gigant-de-Galápagos (genul *Geochelone*) și din alte insule sunt acum rare sau dispărute. O țestoasă-de-Galápagos captivă avea o carapace de 1,3 m lungime și cântărea 140 kg.

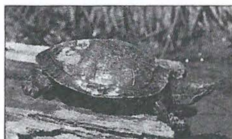
FRANCISCO ERIZE–BRUCE COLEMAN LTD.

țestoasă-gigant-de-Galápagos (*Geochelone elephantopus*)

țestoasă-terrapin

Denumire comună pentru speciile de țestoase acvatice, omnivore din familia *Emydidae*, mai ales țestoasă-terrapin cu spate de diamant (*Malaclemys terrapin*). Aceasta trăiește în mlaștinile sărate și pe coastele din New England până în golful Mexic. Are modele în formă de diamant pe partea superioară a carapacei negre sau maronii. Femela atinge o lungime a carapacei de cca 23 cm, iar masculul de cca 14 cm. Cele opt specii de țestoase din genul *Pseudemys* (sau *Chrysemys*) sunt denumite uneori țestoase terrapin. Locuiesc în apele dulci din NE SUA până în Argentina. Carapacea femelei are o lungime de 15–40 cm. Puii țestoaselor cu urechi roșii (*P. scripta elegans*) se vând în magazine zoo.

țestoasă-terrapin (*Pseudemys scripta elegans*)

LEONARD LEE RUE III/COLECȚIA SOCIETĂȚII NAȚIONALE AUDUBON/PHOTO RESEARCHERS; LEONARD LEE RUE III

țestoasă-vultur

Vezi țestoasă-aligator

țesut adipos sau țesut gras

Țesut conjunctiv alcătuit mai ales din celule ce conțin lipide, specializat în sintetizarea și reținerea celulelor grase, structurat într-o rețea de fibre. Se găsește mai ales sub piele, dar și în depozite între mușchi, în intestine și în cutele lor membranoase, în jurul inimii și în alte zone. Grăsimea acumulată în acest țesut provine din grăsimi alimentare sau este produsă în organism. Acționează ca rezervă de energie pentru perioade de inaniție sau efort foarte mare, ajută la păstrarea temperaturii corpului și protejează organele interne.

țesut conjunctiv

Țesut din organism cu rol în susținere și coeziune. Se găsește în structura oaselor, a ligamentelor, a tendoanelor, a cartilajelor, țesuturilor adipoase și a aponevrozelor.

Ţesutul conjunctiv este format din diferite tipuri de celule, de fibre extracelulare şi de substanţă fundamentală, care variază în consistenţă de la starea de gel subţire până la o structură rigidă. Diferite combinaţii ale acestor elemente formează diferitele tipuri de ţesut conjunctiv. Bolile ţesutului conjunctiv sunt fie boli genetice, prin care este atacat unul dintre elemente (de ex. sindromul Marfan), fie boli inflamatorii sau dobândite ale sistemului imunitar (de ex. artrita reumatoidă, osteoartrita, lupus eritematos şi febra reumatică).

ţesut gras

Vezi ţesut adipos

ţesut limfoid

Celule, ţesuturi şi organe care alcătuiesc sistemul imunitar, precum măduva osoasă, timusul, splina şi nodulii limfatici. Cele mai bine structurate componente sunt timusul şi nodulii limfatici, iar cele mai puţin structurate sunt celulele care străbat spaţiile libere din ţesutul conjunctiv, sub membranele ce separă majoritatea sistemelor din corp, unde pot crea noduli limfatici (centre locale de producere a limfocitelor), ca răspuns la antigeni. Cea mai comună celulă de ţesut limfoid este limfocitul. Altele sunt macrofagele, care asimilează şi probabil modifică materialele străine pentru a iniţia răspunsul imunitar, şi celulele reticulare, care produc şi menţin reţele subţiri de fibre, ca structură pentru majoritatea organelor limfoide. *Vezi şi* imunitate; sistem limfatic.

ţesut mieloid

Vezi măduvă osoasă

ţiclean

Denumire comună pentru dintre cele 22 de specii (din genul *Sitta*, familia *Sittidae*) de păsări cântătoare, cu lungime cuprinsă între 9,5 cm şi 19 cm. Au coadă scurtă şi pătrată, gât scurt şi cioc subţire şi ascuţit. Majoritatea trăiesc în păduri, dar unele sunt răspândite în zone stâncoase. Ele caută insecte în trunchiurile arborilor şi în fisurile stâncilor. De asemenea, se hrănesc şi cu seminţe pe care le înmagazinează pe timp de iarnă. Cuibul este o cavitate căptuşită cu iarbă sau fire de păr. Sunt răspândite din Eurasia până în Japonia şi în emisfera sudică; în America de Nord trăiesc doar patru specii. Majoritatea au spatele albăstrui şi pieptul alb sau roşcat; uneori au o dungă neagră peste ochi sau pe cap.

BRUCE COLEMAN LTD.

ţiclean (*Sitta europaea*)

ţigani sau romi

Popor originar din N Indiei, dar răspândit pe tot globul, în special în Europa. Pe lângă limba ţării respective, majoritatea vorbesc limba romani. Se presupune că grupurile de ţigani au părăsit India într-un val de migraţii succesive şi au ajuns în V Europei în sec. XV. În sec. XX s-au răspândit în America de Nord, America de Sud şi Australia. Datorită caracterului adesea nomad şi marginal al vieţii lor, numărul lor nu poate fi cunoscut cu exactitate; estimările făcute la începutul sec. XXI variază de la două la trei milioane. Nu se ştie câţi sunt încă nomazi, dar cei care migrează se deplasează odată cu schimbarea anotimpurilor, urmând itinerare prestabilite care nu ţin seama de graniţe. Adesea au fost persecutaţi şi hărţuiţi; naziştii au omorât cca 400 000 de ţigani în lagăre de exterminare. Au îndeletniciri compatibile cu traiul nomad. În trecut se ocupau mai ales cu negoţul de vite, spoitul cazanelor, prezicerea viitorului şi muzica; în prezent sunt mecanici auto, tinichigii şi angajaţi la circ sau în parcurile de distracţii. Grupuri de zece până la o sută de familii aleg un bulibaşă, pe viaţă, dar titlul nu se moşteneşte. Femeile alcătuiesc un colectiv distinct în cadrul grupului şi sunt reprezentate de o femeie în vârstă. Cultura ţigănească modernă se confruntă cu influenţa urbană distructivă; stabilitatea domiciliului, independenţa economică şi căsătoriile cu persoane din afara comunităţii au diminuat rigorile legii ţigăneşti.

ţigară

Rulou cilindric de tutun tocat fin, învelit în hârtie, folosit pentru fumat. Tutunul de ţigară este de obicei mai slab decât cel de trabuc. Aztecii şi alte popoare din cele două Americi fumau tutunul în tuburi de stuf, trestie de zahăr sau învelit în frunze, însă europenii au fumat pentru prima dată tutun în pipe şi ca trabuc

(tutun tocat învelit într-o frunză a aceleiași plante). La începutul sec. XVI, cerșetorii din Sevilla, Spania, adunau resturile de trabucuri aruncate pe jos și le înveleau în bucăți de hârtie, creând astfel primele țigări europene. La sfârșitul sec. XVIII, țigările deveniseră deja respectabile, iar la sfârșitul sec. XIX erau deja folosite în întreaga Europă. După Primul Război Mondial, țigările au început să fie fumate și de femei, ceea ce a dus la creșterea vânzărilor. În anii 1950 și 1960 au fost făcute cunoscute consecințele fumatului (cum ar fi cancerul pulmonar și bolile de inimă) și multe țări au lansat campanii împotriva fumatului. Deși în aceste țări numărul fumătorilor a scăzut, în țările în curs de dezvoltare numărul lor este tot mai mare.

țiglă

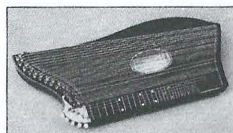
Placă subțire, plată, sau bloc de piatră cu rol structural sau decorativ utilizată în construcții. În mod obișnuit, țiglele sunt confecționate din lut ars smălțuit sau nesmălțuit, dar țiglele moderne sunt confecționate și din plastic, sticlă, bitum sau chiar din plută. Țiglele din ceramică, folosite pentru pereți, podele și tejghele, sunt de obicei presate la mașină, confecționate din argilă fină și sunt grele. Țiglele din piatră (folosite la podele) și teracota, făcute din argilă naturală, sunt mai puțin dure și mai poroase, dar foarte apreciate din motive financiare și estetice. Țigla de construcție, din lut ars, este o placă goală în interior care conține celule paralele sau cuadrați turnați economic, fiind folosită la pereții interiori ai clădirilor. Țiglele pentru acoperiș din lut ars sau din marmură erau utilizate în Grecia antică. Țiglele au fost folosite pe scară largă în arhitectura islamică. Colorate și smălțuite, țiglele erau răspândite în Spania din cele mai vechi timpuri (*vezi* azulejo) și de acolo s-au răspândit în Portugalia și în America Latină. În sec. XV erau deja foarte utilizate în nordul Europei; renumite în mod special erau țiglele vopsite în albastru de la Delft, Olanda. Țiglele moderne pentru acoperiș pot fi plate sau curbe; în zona mediteraneeană sunt comune țiglele în formă de S (olane) așezate alternativ cu partea concavă și cu cea convexă orientate în sus. Plăcile moderne pentru pereți pot fi smălțuite și semivitrate.

țipar-electric

Pește sud-american cu corp anghiliform (*Electrophorus electricus*), capabil să producă un șoc electric suficient de puternic pentru a ameți un om. Țiparul-electric (care nu este un țipar adevărat) este un locuitor leneș al apelor dulci line, ieșind periodic la suprafață pentru a înghiți aer. Lung, de formă cilindrică, fără solzi și de culoare brună-cenușie, atinge uneori o lungime de 2,75 m și o greutate de 22 kg. În regiunea cozii, mărginită în partea inferioară de o lungă înotătoare anală pe care peștele o ondulează pentru a se putea deplasa, se află organe electrice. Șocul (de până la 650 de volți) este folosit de cele mai multe ori pentru imobilizarea peștilor și a altor tipuri de pradă.

țiteră

Instrument cu coarde, de ciupit, care are o cutie mică de rezonanță. Țitera austriacă este de formă pătrată și are 30–40 de coarde; se așază pe genunchii cântărețului sau pe o masă. Câteva coarde melodice trec peste corpul sculptat al instrumentului. Cu mâna stângă instrumentistul apasă aceste coarde, care sunt în același timp ciupite cu degetele mâinii drepte și cu ajutorul unui inel prins de degetul mare. Familia lărgită a țiterelor include instrumente precum harpa eoliană, autoharpa, țambalul, timpanonul, koto și chiar clavicordul, clavecinul și pianul.

Țiteră fabricată la Viena

A.V. EBBLEWHITE, LONDRA; FOTO DE BEHR PHOTOGRAPHY/EB INC.

Țițeica, Gheorghe

(17.10.1873, Turnu-Severin, România - 05.02.1939, București)

Matematician român, specialist în geometria diferențială proiectivă și afină. A urmat liceul la Craiova, distingându-se mai ales la matematici, prin aptitudinile sale excepționale, iar după bacalaureat a intrat la Școala Normală Superioară din București (1892), reușind primul. A urmat apoi și matematicile la Universitatea București, cu profesori străluciți, ca David Emmanuel și Spiru Haret. A obținut licența în numai trei ani și după un an ca profesor de liceu a plecat la Paris, unde a urmat cursurile Școlii Normale Superioare și în același

timp cursuri la Sorbona, unde a obţinut din nou licenţa în matematici şi şi-a pregătit doctoratul, susţinut cu teza *Asupra congruenţelor ciclice şi asupra sistemelor triplu conjugate* (1899). La întoarcerea în ţară, a reluat activitatea matematică, primind un curs de calcul diferenţial şi integral la Universitatea din Bucureşti, iar în anul următor, la numai 27 de ani, a devenit profesor agregat la Catedra de geometrie analitică şi trigonometrie sferică. Este considerat unul dintre fondatorii geometriei centroafine; a îmbogăţit domeniul geometriei cu noi obiecte de studiu şi a pus bazele cercetării geometrice moderne în România. A descoperit curbele şi suprafeţele care îi poartă numele. Împreună cu G. G. Longinescu a înfiinţat revista de cultură ştiinţifică *Natura* (1905) şi a avut o contribuţie însemnată la editarea *Gazetei matematice*. A fost preşedintele secţiei de geometrie la Congresele internaţionale de matematică de la Toronto, Zürich şi Oslo, membru corespondent al Academiei de Ştiinţe din Maryland, SUA, membru al Societăţii de Ştiinţe din Liège şi al Societas Seientiarum Varsoviensis, preşedinte al Societăţii Matematice din România, al Asociaţiei Române pentru Înaintarea şi Răspândirea Ştiinţelor, vicepreşedinte al Societăţii Politehnice din România şi membru al Academiei Române (1913). A scris, printre altele, *Geometria diferenţială proiectivă a reţelelor* (1924) şi *Introducere în geometria diferenţială proiectivă a curbelor* (1931).

Gheorghe Ţiţeica

Ţiţeica, Şerban

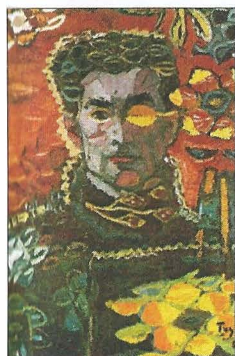
(27.03.1908, Bucureşti, România – 28.05.1986, Bucureşti)

Fizician român, fiu al lui Gheorghe Ţiţeica. Născut într-o familie de intelectuali, a urmat cursurile liceale la Mihai Viteazul din Bucureşti şi pe cele superioare la Facultatea de Ştiinţe a Universităţii Bucureşti, unde, la 18 ani, a obţinut licenţa în ştiinţe fizico-chimice şi matematici. A plecat în Germania, pentru perfecţionare, şi a făcut studii strălucite cu Werner Heisenberg, unul dintre creatorii fizicii cuantice, îndrumătorul lui pentru lucrarea de doctorat, susţinută cu teza *Asupra comportării rezistenţei electrice a metalelor în câmpuri magnetice* (1936). Autorul a prezentat pentru prima dată cuantificarea mişcării electronilor într-un câmp magnetic; subiectul a dat problemei o soluţie care a rezistat timpului şi a deschis perspective noi în cercetare, concretizate în teoria transportului în salturi. În 1937 şi-a început cariera ca asistent la Catedra de analiză matematică a Şcolii Politehnice din Bucureşti, în acelaşi an fiind numit conferenţiar la Facultatea de Ştiinţe a Universităţii Bucureşti. Între 1941 şi 1948 a fost profesor de fizică teoretică la Universitatea din Iaşi, dar a revenit la Universitatea Bucureşti, unde a predat până la pensionare, în 1973, cursuri de mecanică teoretică, termodinamică, fizică statistică, electrodinamică, mecanică cuantică, teoria nucleului şi a particulelor elementare. După mulţi ani la catedră spre sfârşitul vieţii, a fost de acord să publice tratatele: *Fizica statistică*, *Mecanica cuantică* şi *Termodinamica*. A fost cercetător la Institutul de Fizică al Academiei Române (1949–1974) şi din bogata lui activitate ştiinţifică se reţin contribuţiile la teoria radiaţiilor electromagnetice multipolare, la studiul ansamblurilor statistice în teoria relativităţii generalizate, contribuţiile la formularea cvadrimensională a mecanicii clasice, la teoria probabilităţilor, la teoria grupurilor etc. A fost membru titular al Academiei Române (1955) şi vicepreşedinte al acesteia (1963–1985).

Ţuculescu, Ion

(19.05.1910, Craiova, România – 27.06.1962, Bucureşti)

Pictor, naturalist şi medic român. Provenea dintr-o familie de intelectuali. A urmat cursurile Colegiului Naţional Carol I din Craiova. Intuind talentul său nativ, profesorul de desen, Eugen Ciolac, i-a dat primele lecţii de pictură. Prima expoziţie a fost organizată în 1925 în sala de recepţii a Palatului Administrativ al judeţului Dolj, unde a expus alături de fratele său, Şerban. A călătorit în Italia (1925) şi în Grecia (1930), alături de Gala Galaction, de care îl va lega o prietenie deosebită. Deşi familia şi prietenii se aşteptau să-şi continue studiile artistice, el a ales o altă profesie, înscriindu-se la Facultatea de Ştiinţe Naturale

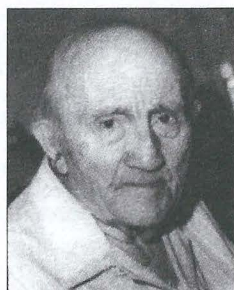

Ion Ţuculescu. *Autoportret*

a Universității din București, absolvită în 1936. A fost numit profesor la Seminarul teologic de la mănăstirea Cernica, unde a predat până în 1937. În paralel, a urmat și cursurile Facultății de Medicină, unde a obținut doctoratul în 1939, cu *magna cum laude*. Deși se dedicase medicinei și biologiei, nu a renunțat la pasiunea sa principală, pictura, și a deschis prima expoziție personală în 1938, în sala Ateneului Român din București. A fost medic de front (1943), iar din 1950, cercetător științific în cadrul Academiei Române. Între 1951 și 1954 a fost șef de lucrări la Spitalul Brâncovenesc din București. Până în 1960 a expus în cadrul mai multor expoziții colective, între care Salonul Oficial din 1941 și 1945, și a avut nu mai puțin de șapte expoziții personale la Ateneul Român. În 1965 a fost organizată prima retrospectivă postumă, care a prezentat publicului creația unuia dintre cei mai importanți pictori români postbelici. Inspirându-se din geometrismul artei populare românești, din arta abstractă și din poetica expresionismului, și-a conturat un stil personal de tratare a culorilor și a desenului, caracterizat prin stilizare extremă și sugestii simbolice. Câteva dintre cele mai importante lucrări ale sale sunt: *Femei la seceriș, Câmp cu căpiță, Noapte la Ștefănești, Covorul cerului, Interior cu maramă de borangic, Țesături pe albastru, Pană de păun, Coloane, Ultimul tablou.*

Ţuţea, Petre

(06.10.1902, Boteni, Argeş, România - 03.12.1991, Bucureşti)

Eseist, filozof, economist și om politic român. După studii gimnaziale la liceul Gheorghe Barițiu din Cluj, întrerupte din cauza condițiilor de după război, a studiat dreptul la Universitatea Regele Ferdinand din Cluj (1923–1926), perioadă în care scrie la ziarul național-țărănist *Patria,* și a susținut doctoratul în drept administrativ, cu calificativul *magna cum laude* (1926–1929). A fondat revista *Stânga: linia generală a vremii (*1932) unde semna cu pseudonimul Petre Boteanu, pe care îl va folosi și mai târziu. La ziar au mai colaborat Sorin Pavel, Petre Pandrea, Traian Herseni, Petru Comarnescu și Mihai D. Ralea. A ocupat diferite funcții publice: referent în Ministerul Comerțului și Industriei (1933), atașat la Legația economică română din Berlin (1933–1934), unde s-a întâlnit cu Nae Ionescu, șef de secție în Ministerul Comerțului Exterior (1940), șef de secție în Ministerul Războiului (1941–1944), director de studii în Ministerul Economiei Naționale (1944–1948). A scris și publicat *Manifestul revoluției naționale* (1935), împreună cu Sorin Pavel, Ioan Crăciunel, Gheorghe Tite, Nicolae Tatu și Petre Ercuță. În 1938 a început colaborarea la ziarul de dreapta *Cuvântul,* condus de Nae Ionescu, care la acea dată era asociat cu mișcarea legionară. Printre colegii de redacție se aflau Octav Onicescu, Mircea Eliade, prietenul său Emil Cioran, Perpessicius. În 1948 a fost arestat și închis fără proces la Ocnele Mari, unde a rămas până în 1953. Eliberat condiționat, în 1956 este arestat din nou, sub acuzația de uneltire contra ordinii sociale, și condamnat la zece ani închisoare (1957), apoi i se intentează un nou proces și este condamnat la 18 ani muncă silnică (1956–1964), dintre care patru la Aiud. A fost eliberat din închisoare odată cu amnistia generală a deținuților politici (1964), dar va continua să fie hărțuit de autoritățile politice și de represiune comuniste. În 1977, din cauza mișcării Goma, Țuțea și o parte dintre prietenii și asociații cunoscuți sunt chemați la interogatoriu sau vizitați de securiști, iar o serie de manuscrise îi sunt confiscate. Începe *Omul: Tratat de antropologie creștină* (1984-1989) din care scrie primele două volume, *Problemele* și *Sistemele,* cu mai multe versiuni introductive (un fragment din *Sistemele* va fi publicat în 1989 în almanahul *Viața Românească,* sub același pseudonim, Petre Boteanu). Începe *Stilurile* și *Dogmele,* însă aceste volume rămân neterminate. Temperament socratic și spirit aflat în permanentă ebuliție intelectuală, cultivând

Petre Ţuţea

paradoxul și formularea aforistică, a propus un model de valorizare a tradiției creștin-ortodoxe, cu accente naționaliste, servind o antropologie creștină. După prăbușirea comunismului în 1989, a fost proiectat în prim-planul scenei publice, bucurându-se de o audiență apreciabilă printre intelectualii români. Majoritatea scrierilor sale au fost publicate postum: *Între Dumnezeu și neamul meu* (1992), *Bătrânețea și alte scrieri filozofice* (1992), *Mircea Eliade* (1992), *Neliniști metafizice* (1994), *Filozofia nuanțelor* (1995), *Scrieri filozofice* (2 vol. 2005–2006), *Reflecții religioase asupra cunoașterii* (1992), *Aurel-Dragoș Munteanu* (2006).

Țvet, Mihail (Semionovici)

scris și **Tsvet** *sau* **Tsvett** *sau* **Tswett**

(14.05.1872, Asti, Italia – 26.06.1919, Voronej, Rusia)

Botanist și chimist rus de origine italiană. Se spune că el a descoperit (1903) și a aplicat cromatografia. În 1910 a descris felul în care a extras pigmenți din plante cu eter și alcool și a percolat soluția prin coloane cu carbonat de calciu sau zahăr pudră; pigmenții diferiți apăreau ca benzi colorate separate. A descoperit câteva tipuri de clorofilă și a introdus termenii „cromatografie“ și „carotenoid“. Timp de aproape 30 de ani, activitatea sa a fost necunoscută oamenilor de știință importanți din Occident.

Țvetaeva, Marina (Ivanovna)

(08.10.1892, Moscova, Rusia – 31.08.1941, Yelabuga)

Poetă rusă. Și-a petrecut cea mai mare parte a copilăriei la Moscova, iar la 16 ani și-a început studiile la Sorbona. A publicat primul volum de versuri în 1910. Versurile sale, care au ca temă Revoluția rusă, glorifică rezistența antibolșevică, din care făcea parte și soțul său. A trăit în străinătate în perioada 1922–1939, mai ales la Paris, scriind lucrări variate, dar în special versuri care reflectau un dor din ce în ce mai mare de țara natală. Lunga poveste în versuri *Țarina fecioară* (Țar-devița, 1922) pune în evidență multe dintre cele mai valoroase și mai tipice calități poetice ale sale. Deși nu foarte cunoscută în afara Rusiei, este considerată unul dintre cei mai valoroși poeți ruși din sec. XX.

U-2, afacerea ~

(1960)

Confruntare între SUA și Uniunea Sovietică. Pe data de 1 mai 1960, Uniunea Sovietică a doborât un avion de recunoaștere U-2 și a numit acest zbor „un act agresiv". SUA a negat afirmația Uniunii Sovietice potrivit căreia pilotul, F. Gary Powers, ar fi afirmat că misiunea sa era să adune informații despre serviciul sovietic de spionaj. Nikita Hrușciov a declarat că Uniunea Sovietică nu va participa la summitul planificat, alături de SUA, Marea Britanie și Franța, decât dacă SUA opresc zborurile în spațiul aerian sovietic, își cer scuze și-i pedepsesc pe responsabili. Președintele Dwight D. Eisenhower a fost de acord numai cu prima cerință, iar conferința a fost amânată. Powers a fost judecat în URSS și condamnat la 10 ani de închisoare; în 1962 a fost predat SUA în schimbul spionului sovietic Rudolf Abel.

Uaxactún

Oraș antic al populației maya, acum în ruine, aflat în NE părții centrale a Guatemalei. Unul dintre cele mai vechi centre cunoscute ale civilizației maya, a fost locuit în mileniul I î.Hr.; până în 300 î.Hr.–100 d.Hr. au fost construite multe clădiri destinate ceremoniilor, printre care un templu al mai vechii civilizații olmece. Vestigiile cele mai importante datează din perioada clasică (100–900 d.Hr.). În sec. IX d.Hr. și-a pierdut importanța, la fel ca și celelalte centre ale civilizației maya aflate în câmpie, și a fost abandonat în sec. X d.Hr.

Ubangi

Râu în Africa Centrală. Format la confluența dintre Bomu și Uele, la frontiera de N a statului Congo (Zair), curge spre V și S, formând o parte a graniței dintre Congo și Republica Centrafricană, după care se varsă în fluviul Congo. Are o lungime de 1 126 km; împreună cu principalul său afluent, are dublul acestei lungimi.

Ubangi-Shari

Vezi Republica Centrafricană

Ubasti

Vezi Bastet

U-boat *în germană* Unterseeboot

(vas submarin)

Submarin german. Primul submarin german, U-1, a fost construit în 1905. În timpul Primului Război Mondial, Germania a fost prima țară care a folosit submarine, iar în Al Doilea Război Mondial submarinele sale au dominat luptele din Atlantic până când Aliații au dezvoltat noi tactici antisubmarin. Principalul model de U-boat german era tipul VII; varianta VII C avea o lungime de 66 de metri, transporta o încărcătură de 769 de tone, un tun de punte de 90 mm și cinci torpile, și avea un echipaj de 44 de oameni. U-boat germane moderne sunt construite pentru flota germană și pentru flotele țărilor aliate; structurile lor complexe, aparatura electronică și sistemul de propulsie permit ca acestea să fie utilizate atât pentru apărarea culoarelor maritime și pentru intimidarea forțelor inamice, cât și pentru operațiuni de culegere de date și alte operațiuni speciale.

UC

Vezi Universitatea California

Ucayali

Râu în centrul și N statului Perú. Principalul afluent al fluviului Amazon, este format

prin confluenţa râurilor Apurimac şi Urubamba. Are un curs plin de meandre şi se îndreaptă spre N, unde se uneşte cu râul Maranon, formând astfel Amazonul. Este navigabil pe o lungime de cca 1 086 km din cursul total de 1 610 km.

Uccello, Paolo
născut Paolo di Dono

(1397, Pratovecchio, lângă Florenţa – 10.12.1475, Florenţa)

Pictor italian. Deşi ucenic al sculptorului Lorenzo Ghiberti, nu se ştie dacă a lucrat ca sculptor; la 18 ani a fost admis în breasla pictorilor din Florenţa. *Potopul,* una dintre frescele sale din porticul mănăstirii Santa Maria Novella, demonstrează studiul intens al perspectivei. A ajuns să fie într-atât de identificat cu ideea de perspectivă, încât John Ruskin credea că el a inventat-o. În cele trei picturi pe lemn care înfăţişează *Bătălia de la San Romano,* ca în toate operele din perioada de maturitate, combină stilul gotic decorativ cu noul stil eroic al Renaşterii timpurii.

ucenicie

Perioadă de pregătire într-o anumită artă, profesie sau meşteşug, în temeiul unui contract, prin care se defineşte relaţia dintre meşter şi ucenic, durata şi condiţiile acestei relaţii. Atestată încă din Antichitate, ucenicia a căpătat amploare în Evul Mediu din Europa, odată cu înfiinţarea primelor bresle. Perioada standard de ucenicie dura şapte ani. În timpul revoluţiei industriale, ucenicia a evoluat. Angajatorul era proprietarul unei fabrici, iar cel angajat, ucenicul, după o perioadă de calificare la locul de muncă, devenea muncitor în acea fabrică. Nevoia crescândă de forţă de muncă strict specializată a condus la apariţia şi dezvoltarea şcolilor tehnico-profesionale, în Europa şi în Statele Unite, mai ales după Al Doilea Război Mondial. Şi în prezent, unele ramuri industriale din Statele Unite, cum ar fi construcţiile, folosesc acest sistem de angajare.

UCLA

Vezi Universitatea California

Ucraina

Stat în SE Europei. Suprafaţa: 603 700 kmp; 48 628 000 loc. (2002). Capitala: Kiev. 70% din populaţie este alcătuită din etnici ucraineni; printre populaţiile minoritare se numără ruşii şi evreii. Limbi: ucraineana (oficială), rusa, româna, poloneza, maghiara. Religii: creştinism, iudaism, islam. Moneda: hrivna. Relieful este format din câmpii înalte şi Munţii Carpaţi, care se întind de-a lungul părţii de V a ţării pe o lungime de peste 240 km. Principalele cursuri de apă sunt Bug, Nipru, Doneţ şi Nistru. Bazinul Doneţk din zona central-estică este una dintre cele mai mari regiuni de industrie grea minieră şi metalurgică din Europa. Se extrag minereu de fier şi cărbune, gaze naturale, petrol, se produc fier şi oţel. Este un important producător de cereale şi sfeclă-de-zahăr. Este un stat cu o singură cameră legislativă; şeful statului este preşedintele, iar al guvernului – prim-ministrul. Diverse regiuni au fost ocupate în mileniul I î.Hr. de cimerieni, sciţi şi sarmaţi, şi în mileniul I d.Hr. de huni, goţi, bulgari, avari, khazari şi maghiari. După sec. IV d.Hr., regiunea a fost ocupată de triburi slave.

Principalul oraș era Kiev. Invazia mongolă de la jumătatea sec. XIII a pus capăt în mod decisiv supremației kievene. Condus de Lituania în sec. XIV și de Polonia în sec. XVI, a ajuns sub stăpânire rusească în sec. XVIII. Republica Națională Ucraina, fondată în 1917, și-a declarat independența față de Rusia în 1918, dar a fost alipită iar la aceasta în 1919; în 1923 a devenit Republica Sovietică Socialistă Ucraineană, parte a URSS. Zona de NV a fost deținută de Polonia între 1919 și 1939. A trecut printr-o perioadă de foamete severă între 1932 și 1933, în timpul lui Iosif Stalin; peste cinci milioane de ucraineni au murit de foame, fapt considerat o catastrofă fără precedent pe timp de pace. Invadată de armatele Axei în 1941, în Al Doilea Război Mondial a fost devastată înainte de a fi recucerită de sovietici în 1944. În 1986, aici a avut loc accidentul de la Cernobîl, o centrală nucleară construită de sovietici. Și-a declarat independența în 1991. În ultimii ani a trecut printr-o perioadă de conflicte economice și politice.

ucraineană, limba ~
anterior **limba ruteană**

Limbă slavă vorbită de cca 41 de milioane de oameni în Ucraina, Polonia, Slovacia, Rusia și în enclave în toată lumea. Numai trei sferturi dintre ucraineni sunt vorbitori de ucraineană, dar milioane de oameni o folosesc ca prima limbă în Rusia, Belarus și în unele republici din Asia Centrală. Limba literară premodernă a Ucrainei a fost slavona bisericească (*vezi* limba slavonă bisericească). Ucraineana era una dintre limbile de cancelarie din Marele Ducat al Lituaniei, alături de slavona bisericească, belarusa și poloneza. După căderea cazacilor zaporojeni în sec. XVIII, vorbitorii de ucraineană au rămas fără stat, iar statutul limbii, considerată de boieri vorbire a țăranilor, era modest. Limba și ortografia (care utilizează o formă a alfabetului chirilic) au fost standardizate treptat în sec. XIX.

ud

Instrument cu coarde, foarte frecvent în muzica islamică medievală și modernă, precursor al lăutei europene. Datând din sec. VII d.Hr., are corpul în formă de pară, un grif rigid, un gât scurt și o cutie înclinată înapoi cu cuiele pentru acordaj dispuse lateral. Coardele, confecționate din intestine și dispuse în patru perechi, sunt ciupite cu un plectru.

Udall, Nicholas

(dec. 1505?, Southampton, Hampshire, Anglia - dec. 1556, Westminster)

Dramaturg, traducător și profesor englez. Director al Colegiului Eton din 1534 și al Colegiului Westminster din 1555, Udall a fost un foarte cunoscut traducător. Se crede că a scris multe piese, dintre care numai una s-a păstrat, *Ralph Roister Doister* (jucată pe la 1553), prima comedie englezească cunoscută. Prezentând un soldat-erou lăudăros care în final se dovedește un laș, marchează apariția comediei, bazată pe piese de moravuri, interludii și farse medievale.

Ufa

Oraș, 1 088 800 loc. (2001), situat în V Rusiei. Aflat la confluența râurilor Belaia și Ufa, a fost fondat ca fortăreață în 1574 pentru a proteja drumul comercial peste Ural, din Kazan la Tiumen. A devenit oraș în 1586. S-a dezvoltat ca un centru industrial începând cu sfârșitul sec. XIX și mai ales după Al Doilea Război Mondial. Printre ramurile principale ale industriei se numără industria echipamentelor electrice, a cherestelei și a mobilei și rafinarea petrolului.

Uffizi, galeriile ~

Muzeu de artă din Florența, care adăpostește cea mai importantă colecție de picturi din Renașterea italiană. Colecția de bază provine de la familia Medici din Toscana. În 1559, Cosimo I de Medici l-a angajat pe Giorgio Vasari să proiecteze palatul Uffizi (1560–1580), la început destinat birourilor administrative (*uffizi*). În 1565, Vasari a construit coridorul peste Ponte Vecchio, care leagă palatul Uffizi de palatul Pitti. În 1737, Maria Ludovica, ultima din familia Medici, a donat Toscanei colecția familiei; colecției i s-a acordat statut de muzeu și a fost deschisă pentru public în 1769. După distrugerile produse de bombardamente în Al Doilea Război Mondial și de inundații, în 1966 clădirea a fost restaurată și lărgită. Pe lângă picturile florentine, găzduiește opere de mare valoare ale altor pictori italieni sau din afara Italiei, sculpturi antice, o galerie de autoportrete și peste 100 000 de gravuri și desene.

Uganda
denumire oficială **Republica Uganda**

Stat în E Africii. Suprafața: 241 040 kmp; 23 301 000 loc. (2002). Capitala: Kampala.

Populația este formată din zeci de grupuri etnice africane, precum și dintr-o mică, dar importantă comunitate asiatică. Limbi: engleza (oficială), swahili. Religii: romano-catolicism, protestantism, islam și alte credințe indigene. Moneda: șilingul ugandian. Țară fără ieșire la mare, situată pe ecuator, Uganda se află în cea mai mare parte pe un podiș mărginit de munți vulcanici la E și la V; cel mai înalt este Muntele Elgon. O parte din lacul Victoria ocupă practic toată partea de SE a țării; alte lacuri importante sunt Albert, Kyoga, Edward, George și Bisina. Este traversată de fluviul Nil. Terenuri întinse sunt destinate parcurilor naționale și rezervațiilor de vânătoare. Economia se bazează în cea mai mare parte pe agricultură și industria alimentară. Sunt de asemenea importante creșterea animalelor, pescuitul și mineritul. Este o republică cu o singură cameră legislativă; șeful statului și al guvernului este președintele. În sec. XIX, în zonă se aflau câteva regate separate, locuite de diverse populații, printre care triburi vorbitoare de limbi bantu și nilotice. Negustorii arabi au ajuns în zonă în anii 1840. Regatul originar, Buganda, a fost explorat pentru prima dată de europeni în 1862. Misionarii protestanți și catolici au venit în anii 1870, iar apariția grupurilor religioase a dus la persecuții și tulburări în rândul populației civile. În 1894, Buganda a fost proclamată oficial protectorat britanic. Sub numele Uganda, și-a câștigat independența în 1962, iar în 1967 a adoptat o Constituție republicană. Guvernul civil a fost îndepărtat în 1971 și înlocuit de un regim militar condus de Idi Amin. Invadarea Tanzaniei, comandată de acesta la sfârșitul lui 1978, a dus la prăbușirea regimului. Guvernul civil a fost din nou înlăturat de unul militar în 1985, care, la rândul său, a fost răsturnat în 1986. O adunare constituantă a redactat o nouă Constituție în 1995.

Ugarit

Oraș antic aflat pe locul orașului actual Ras Shamra, în Siria. Situat pe coasta de E a Mării Mediterane, cea mai veche așezare a fost un mic oraș fortificat în mileniul VII î.Hr. A cunoscut o perioadă de maximă înflorire între sec. XV–XII î.Hr., când s-au construit mari palate regale, temple, altare și biblioteci. A fost distrus în cca 1200 î.Hr. Printre vestigiile descoperite aici se numără inscripții antice în scriere cuneiformă.

Uí Néill, dinastia ~

Importantă dinastie din Irlanda medievală care a condus Ulsterul timp îndelungat. A fost fondată de Niall al celor Nouă Ostatici (d. 379–405 d.Hr.), personalitate puțin cunoscută. Divizați în ramura de N și cea de S, cei din familia Uí Néill erau cei mai puternici regi irlandezi, cărora toți ceilalți le datorau supunere. La începutul sec. XI, regele Munsterului, Brian Boru, i-a învins pe regii din această dinastie, punând astfel capăt dominației lor.

uiguri *sau* uyguri

Populație vorbitoare de limbă turcică din Asia Centrală care locuiește pe arii largi în NV Chinei. Peste 7,7 milioane de uiguri locuiesc astăzi în China și cca 300 000 în

Uzbekistan, Kazahstan și Kîrgîzstan. Se numără printre cele mai vechi populații de limbi turcice din Asia Centrală, fiind menționați în izvoare chineze încă din sec. III d.Hr. În sec. VIII d.Hr. au fondat un regat, invadat în 840 d.Hr. O confederație uigură (745–1209), realizată în jurul Munților Tian, a fost invadată de mongoli. În timpul revoltei An Lushan, această confederație a venit în ajutorul dinastiei chineze Tang. În acea perioadă, uigurii erau de credință maniheistă.

Uinta

Lanț muntos, la S de zona centrală a Munților Stâncoși, SUA. Se extinde spre E pe o lungime de peste 160 km de la Munții Wasatch, traversând NE statului Utah și întinzându-se pe o mică porțiune în Wyoming. Multe dintre vârfurile acestor munți depășesc 4 000 m înălțime, de ex. Vârful Regilor (4 123 m), cel mai înalt punct din Utah.

Ujung Pandang *anterior* Macassar

Oraș, 1 092 000 loc. (1995), situat în Sulawesi, Indonezia. Deja port prosper la venirea portughezilor în sec. XVI, a fost trecut sub controlul olandezilor, care au construit aici un post comercial în 1607 și l-au înlăturat, în cele din urmă, pe sultan în 1667. A fost declarat port liber în 1848 și capturat de Timorul Indonezian (Indonezia de Est), stat sub protectorat olandez, în 1946. În 1949 a fost integrat Republicii Indonezia. Aici se află Universitatea Hasanuddin (fondată în 1956).

ukiyo-e

(*în japoneză*, pictura lumii plutitoare)

Mișcare artistică dominantă în perioada Edo în Japonia. Primele lucrări executate în acest stil au fost picturi pe paravane, care reprezentau aspecte ale cartierelor de distracții (lumea plutitoare) din Edo (actualul Tokyo) și din alte orașe. Acest mediu a fost și mai exploatat de gravorii în lemn și de artiști renumiți ca Hiroshige Ando, Hokusai sau Utamaro. Printre subiectele favorite se numărau curtezane și prostituate vestite, actori kabuki în roluri faimoase și scene erotice; erau executate în culori pastelate, decorative și cu modele expresive. Creșterea interesului pentru viața urbană cotidiană a dus la înflorirea producției de stampe *ukiyo-e* destinate marelui public. Stampele au atras atenția lumii europene în sec. XIX și au avut o mare influență asupra artiștilor francezi de avangardă.

ukulele

Chitară hawaiiană mică, cu patru coarde. S-a dezvoltat dintr-un instrument portughez similar introdus în Hawaii de navigatori în anii 1870. A devenit foarte populară în SUA după Primul Război Mondial, fiind folosită de formații de jaz și blues sau ca instrument solo.

Ulam, Stanislav M(arcin)

(13.04.1909, Lemberg, Polonia, Austro-Ungaria - 13.05.1984, Santa Fe, New Mexico, SUA)

Matematician și cercetător în domeniul fizicii atomice, american de origine poloneză. Și-a luat doctoratul în 1933 și a fost invitat de John von Neumann la Institutul de Studii Avansate de la Princeton în 1936. În 1943 s-a stabilit la Los Alamos, unde una dintre primele sale preocupări a fost dezvoltarea (împreună cu von Neumann) a metodei Monte Carlo de găsire a unor soluții aproximative pentru probleme. Mai târziu, în timp ce lucra la bomba de fuziune, a inventat împreună cu Edward Teller un sistem de implozie cu radiație în două trepte (configurația Teller-Ulam), care poate genera o explozie capabilă să inițieze fuziunea nucleară, sistem care a dus, în cele din urmă, la inventarea bombei cu hidrogen.

Ulama *denumire completă* Asociația Algeriană Reformistă Ulama

Grup de învățați religioși musulmani, întemeiat în 1931, care a acționat pentru crearea unei identități algeriene musulmane. Ulama a înființat școli și a promovat învățarea limbii arabe. A întâmpinat opoziția elitei intelectuale de educație franceză și a structurilor musulmane tradiționale amenințate de tendințele sale puriste. S-a unit cu Frontul Eliberării Naționale în timpul Războiului de independență (1954–1962), iar mai târziu a deținut un loc în guvernul provizoriu al Algeriei. *Vezi și* Tinerii Algerieni.

Ulan Bator *sau* Ulaan Baatar

Oraș, 691 000 loc. (2000), capitala Mongoliei. Situat pe un platou bătut de vânturi, a fost fondat la jumătatea sec. XVII ca reședință a lui Buddha cel Viu (*bodgo-gegen*). Un secol mai târziu a devenit centru comercial pe traseele caravanelor dintre Rusia și China; astăzi se află la

intersecția principalelor rute de transport ale Mongoliei. Centru al revoluției mongole pentru independență în 1911, a devenit capitală la fondarea Republicii Populare Mongolia, în 1924, și a rămas capitală și în 1992, când numele țării a fost schimbat în Mongolia. Este principalul centru industrial al Mongoliei.

Ulanova, Galina (Sergheevna)

(08.01.1910, Sankt Petersburg, Rusia - 21.03.1998, Moscova)

Balerină rusă, prim-balerină din Uniunea Sovietică. A studiat cu Agrippina Vaganova la Leningrad, după care a intrat în trupa Teatrului Kirov (fost Mariinski Teatr) în 1928, unde a fost distribuită în roluri principale și și-a dezvoltat stilul liric de un dramatism unic, care i-a adus consacrarea. În 1944 s-a angajat în trupa de balet de la Bolșoi Teatr și în anii 1950 a făcut un turneu de mare succes cu această trupă în Europa și SUA. S-a retras în 1962, dar a rămas coordonatoare și profesoară de balet la Bolșoi Teatr.

Ulbricht, Walter

(30.06.1893, Leipzig, Germania - 01.08.1973, Berlinul de Est, Republica Democrată Germană)

Șef comunist german, conducător al Germaniei de Est (1960–1973). A intrat în Partidul Comunist German după Primul Război Mondial și a fost ales în Comitetul Central în 1923. A fost conducătorul partidului la Berlin și a fugit în străinătate atunci când naziștii au preluat puterea. Ca agent al Cominternului, i-a persecutat pe troțkiști și pe alți deviaționiști. În 1945 s-a întors în zona germană ocupată de sovietici și a contribuit la consolidarea Partidului Unității Socialiste din Germania de Est, al cărui secretar-general a fost în perioada 1950–1971; prim-ministru, deputat al Germaniei de Est (1949-1960) și președinte al Consiliului de Stat (1960–1973). Inamic constant al Germaniei de Vest, a dispus construirea Zidului Berlinului în 1961. A exercitat un control sever asupra Germaniei de Est, din care a încercat să facă o putere industrială.

ulcer

Leziune deschisă a pielii sau a mucoasei unui organ, cu margini bine definite, uneori reliefate. Eroziunea țesutului de la suprafață se poate extinde în profunzime. Principalul simptom este durerea. Termenul se referă cel mai adesea la ulcerul digestiv (gastric), dar poate desemna și ulcerul varicos, întâlnit frecvent la oamenii ale căror picioare prezintă varice sau la persoanele cu diabetus mellitus (atunci când deteriorarea unui nerv reduce sensibilitatea), sau ulcerul de decubit (senzația de durere la așezare sau la presiune). Printre alte cauze ale ulcerului se numără infecțiile, traumele (de ex. arsurile, degerăturile), deficiențele nutritive (de ex. carența de vitamina B_1) și cancerul (ca în ulcerele dure la pipăit). Ulcerațiile dermice mai vechi de o lună trebuie verificate pentru a se vedea dacă nu cumva au degenerat în cancer, mai ales la adulți.

ulcer peptic

Leziune a mucoasei stomacului (mai frecventă la bărbați) sau a duodenului (cca 80% dintre localizările ulcerului diagnosticat sunt la nivelul duodenului). Ulcerul duodenal apare când rezistența mucoasei la aciditatea gastrică este redusă. Simptomatologia este dominată de durere sub formă de arsură sau de foame dureroasă. În evoluție, ulcerul poate perfora, penetra sau stenoza stomacul sau duodenul. Stresul și nemâncarea au fost considerate cauzele principale ale producerii ulcerului, până când infecția cu *Helicobacter pylori* și folosirea îndelungată a aspirinei și a altor medicamente asemănătoare s-au dovedit a fi cele două cauze majore ale producerii acestuia. Lichidarea infecției cu *Helicobacter pylori* se realizează prin asocierea mai multor medicamente, fiind necesare totodată întreruperea utilizării de antiinflamatoare nesteroidiene și administrarea de antiacide și de medicamente care reduc secreția gastrică. O cauză rară este sindromul Zollinger-Ellison, în care o tumoare produce creșterea secreției acide. Fumatul încetinește vindecarea și provoacă recidiva ulcerului.

ulei

Substanță grasă, lichidă la temperatura camerei și insolubilă în apă. Uleiurile se clasifică în uleiuri fixe (nevolatile), uleiuri esențiale și uleiuri minerale (*vezi* petrol). Uleiurile fixe și grăsimile animale reprezintă esteri ai glicerinei și ai acizilor grași. Au diverse întrebuințări în industrie și alimentație. Uleiul din semințe de in, tungul și alte grăsimi deshidratate au un grad ridicat de nesaturare (*vezi* saturație). Acestea, împreună cu mari cantități de ulei de soia și de floarea-soarelui (folosite și în

alimentație) sunt utilizate în pictură și la emailuri. Când intră în contact cu aerul, uleiurile absorb oxigenul și intră în reacție de polimerizare (*vezi* polimerizare), formând un strat dur. Unele uleiuri speciale și derivați ai acestora sunt, de asemenea, folosite în procesele de fabricare a materialelor textile și a produselor din piele.

ulei (untură) de pește

Ulei obținut din ficatul codului care trăiește în Oceanul Atlantic și din cel al peștilor înrudiți. Este în general un amestec de trigliceride (*vezi* glicerol) din mulți acizi grași și de constituenți minori, cum ar fi vitaminele A și D, care sunt liposolubile. Era pe vremuri folosit pentru tratarea și prevenirea rahitismului, dar în anii 1930 acesta a fost eliminat ca pericol prin adăugarea de vitamină D în lapte. Uleiul de pește încă este folosit ca remediu împotriva artritei și pentru prevenirea bolilor cardiovasculare, deși toate aceste avantaje nu au fost demonstrate științific. Se folosește și la fabricarea hranei păsărilor de curte și a altor animale.

ulei de vitriol

Vezi acid sulfuric

ulei din șist bituminos

Nume dat rocilor sedimentare fine care conțin materie organică solidă (kerogen) și care produc cantități importante de ulei când sunt încălzite. Acest tip de ulei poate fi un valoros combustibil fosil, dar metodele actuale de extragere și rafinare sunt costisitoare, distrug solul, poluează apa și produc reziduuri cancerigene. Astfel, uleiul din șist bituminos nu se va putea exploata pe scară largă până când celelalte resurse de petrol nu vor fi complet epuizate. Estonia, China și Brazilia sunt producătoare de ulei din șist bituminos în cantități relativ limitate, în timp ce SUA au aprobat deschiderea, în Colorado, a unei fabrici care se ocupă cu experimente în domeniu.

ulei esențial

Compus organic foarte volatil, extras din plante, al căror nume îl poartă (de ex. ulei de trandafir, ulei de mentă). Sunt cunoscute și comercializate încă din Antichitate. Multe dintre ele conțin izopren. Unele, cum ar fi uleiul de perișor (salicilat de metil) și uleiul de portocale, dețin un singur compus dominant, însă majoritatea au zeci sau sute. Acești compuși au un miros specific, pe care substanțele sintetice sau amestecurile de uleiuri nu le pot reproduce decât rareori. Uleiurile esențiale au trei utilizări comerciale fundamentale: ca substanțe odorizante, în parfumuri, săpunuri, detergenți și alte produse; ca arome, în bomboane, băuturi nealcoolice și multe alte produse alimentare; ca substanțe farmaceutice, în produse de igienă dentară și în diferite produse medicamentoase (*vezi* aromoterapie).

uligan-pescar

Vezi vultur-de-mare

Ulise

Vezi Odiseu

uliu

Denumire comună pentru răpitoarele de zi de talie mică sau medie din genul *Accipiter*. Denumirea este atribuită deseori și altor păsări incluse în familia *Accipitridae* (printre care șorecari, ereți și găi), iar uneori anumitor șoimi. Uliii se hrănesc, de obicei, cu mamifere mici, reptile și insecte, uneori și cu păsări. Coloritul penajului masculului nu este diferit de cel al femelei. Uliii trăiesc pe toate continentele. Majoritatea își fac cuibul în copaci, dar și pe pământ sau pe piscuri. Uliii propriu-ziși se remarcă, în timpul zborului, prin coada lungă și aripile scurte și rotunjite. Un exemplu în acest sens este *Accipiter striatus*, care măsoară cca 30 cm, are penaj gri pe spate, iar cel de pe partea ventrală este brăzdat de dungi ruginii; este răspândit în toată America. Cel mai cunoscut este uliul-porumbar-nordic, care atinge o lungime de cca 60 cm și o anvergură a aripilor de 1,3 m. Are penaj de culoare gri, cu dungi fine. Folosit timp îndelungat la vânătoare, uliul-porumbar poate aduce vânat de dimensiuni mari, precum vulpi sau cocoși-de-munte. În sălbăticie, trăiește în pădurile din zonele temperate din emisfera nordică, deși a devenit tot mai rar în Insulele Britanice, iar numărul exemplarelor din America de Nord este în scădere. Există și unele specii care trăiesc în emisfera sudică.

uliu-porumbar (*Accipiter gentilis*)
KARL H. MASLOWSKI

uliu-păsărar

Mic uliu (din genul *Accipiter*, familia *Accipitridae*), întâlnit în Africa, Europa și Asia. Uliii-păsărari au corpul gri pe partea dorsală, alb-vărgat pe partea ventrală și uneori dungi albe pe coadă. Se hrănesc cu insecte, păsări mici și mamifere. Denumirea aceasta este atribuită uneori și vânturelului-roșu-american.

uliu-cu-coadă-roșie (*Buteo jamaicensis*)

ALAN CAREY

Ullmann, Liv

(n. 16.12.1939, Tokyo, Japonia)

Actriță de film norvegiană de origine suedeză. Crescută mai ales în Canada și SUA, s-a întors în Norvegia și a debutat pe scenă la Oslo. A căpătat renume internațional în filmele lui Ingmar Bergman, printre care *Persona* (1966), *Pasiunea Anei* (En Passion, 1969), *Strigăte și șoapte* (Viskningar och rop, 1972), *Scene de căsnicie* (Scener ur ett äktenskap, 1973) și *Sonată de toamnă* (Höstsonaten, 1978). Remarcată pentru figura expresivă și jocul subtil, a apărut și în alte filme suedeze și internaționale, ca *Emigranții* (The Emigrants, 1971) sau *Țara nouă* (The New Land, 1973) și pe scenă în SUA și Europa. A regizat și coprodus *Sofie* (1993) și a regizat *Mărturisiri private* (Enskilda samtal, 1999), după un scenariu de Bergman.

ulm

Denumire comună pentru cele cca 18 specii de copaci umbroși ornamentali sau care cresc în păduri, alcătuind genul *Ulmus* (familia *Ulmaceae*), originari în special din zonele temperate ale emisferei nordice. Multe specii sunt cultivate pentru înălțimea lor, dar și pentru frumusețea coroanei. Frunzele au margini dublu zimțate și sunt adesea asimetrice la bază. Florile, lipsite de petale, sunt grupate în inflorescențe și apar înaintea frunzelor. Semințele se formează într-o samară (fruct uscat, cu aripioare). Ulmul-american (*U. americana*) are frunze gri-închis, de formă eliptică, și scoarța striată. Multe specii sunt sensibile la boala ulmului-danez. Lemnul de ulm este folosit la fabricarea bărcilor și la construcția caselor. Rezistent la apă, este utilizat și la fabricarea mobilei.

KITTY KAHOUT/ROOT RESOURCES

ulm-american, frunze și fruct

ulm-roșu

Ulm cu funze mari (*Ulmus rubra* sau *U.fulva*) din America de Nord, care are un lemn de esență tare și coaja interioară parfumată. O substanță asemănătoare cleiului, obținută din coaja interioară, oferă un remediu pentru afecțiuni ale gâtului. Dacă este transformată în pudră, se utilizează drept cataplasmă, iar dacă este mestecată, alungă senzația de sete; are și alte utilizări. Medicina alternativă (farmacopeea naturistă) i-a acordat o atenție deosebită în ultimul timp, folosind-o pentru tratarea variatelor dureri.

ulm-roșu-american

Vezi ulm-roșu

Ulm, Bătălia de la ~

(25 septembrie - 20 octombrie 1805)

Victorie importantă a Franței napoleoniene împotriva Austriei la Ulm, în Bavaria. În august 1805, Austria a intrat în alianța anglo-rusă împotriva lui Napoleon, iar pe 11 septembrie a trimis o armată de 72 000 de oameni, condusă de baronul Karl Mack (1752–1828), în Bavaria, stat aliat al Franței. Napoleon, încercând să învingă această armată înainte de a se uni cu cea rusă, și-a trimis armata de 210 000 de francezi de-a lungul Rinului, într-un marș de 29 km pe zi, ceea ce le-a permis să ajungă la Dunăre pe 25 septembrie. După câteva bătălii i-a încercuit pe austrieci și i-a forțat să se retragă la Ulm, unde au trebuit să înfrunte atacul artileriei franceze. Văzând că nu sunt șanse ca oamenii lui să reziste până la venirea întăririlor rusești, baronul Mack s-a predat împreună cu cca 50 000 de soldați, pe 20 octombrie.

Ulmanis, Karlis

(04.09.1877, Berze, Letonia, Imperiul Rus - 1942)

Conducător al luptei letone pentru independență și prim-ministru al Letoniei (1918, 1919–1921, 1925–1926, 1931–1932, 1934–1940). De specialitate agronom, a contribuit la îmbunătățirea sistemului de ferme din Letonia, devenind activ în mișcarea letonă pentru independență. În 1905 a fost forțat să plece în SUA, unde a predat științe agricole la Universitatea

din Nebraska, până în 1913. Întors în Letonia a fondat Uniunea Agricultorilor Letoni (1917), care susținea independența față de Rusia. În 1918 a devenit prim-ministru al recentei republici independente. În diferitele mandate a încercat să reziste disensiunilor interne, instituind un regim autoritar în 1934, și amenințării militare din partea Rusiei. Forțat să demisioneze din cauza ocupației sovietice în 1940, a fost arestat și deportat în Rusia, unde a murit.

Ulster

Provincie istorică în Irlanda de Nord. Astăzi, formează Irlanda de Nord și provincia irlandeză Ulster. Vechea provincie a fost reședința familiei romano-catolice O'Neill (conți de Tyrone), care s-au ridicat împotriva stăpânirii engleze în cca 1600. După ce aceștia au fugit, cea mai mare parte a pământului a fost confiscată de regele britanic Iacob I și colonizată cu protestanți scoțieni, galezi și englezi. A fost apoi colonizată din nou după venirea la putere a lui Cromwell, la jumătatea sec. XVII. La începutul sec. XX, opoziția pe care o manifesta față de autonomia legislativă irlandeză a dus la formarea Irlandei de Nord.

Ulster, ciclul ~ *sau* ciclul Ulaid

În literatura irlandeză veche, grup de legende și povestiri despre epoca eroică a Ulaidului, populație din NE Irlandei de la care derivă numele Ulster. Povestirile, a căror acțiune era plasată în mileniul I î.Hr., au fost înregistrate prin tradiție orală între sec. VIII–XI și sunt păstrate în manuscrisele *Cartea Vacii Pierdute* (The Book of the Dun Cow) și *Cartea lui Leinster* (The Book of Leinster) din sec. XII și în alte compilații de mai târziu. Reflectând obiceiurile unei aristocrații libere precreștine, istoriile combină elemente mitologice și legendare. Printre povestiri se numără *Sărbătoarea lui Bicriu* (Bicriu's Feast), despre o decapitare care apare în narațiunile medievale, și *Moartea tragică a fiilor lui Usnech* (The Tragic Death of the Sons of Usnech), dramatizată în sec. XX de William Butler Yeats și John Millington Synge.

ultra

Membru al aripii de extremă dreaptă (ultraregaliste) a mișcării regaliste din Franța, în timpul Restaurației bourboniene (1815–1830). Printre membrii acestei grupări se aflau mari proprietari de pământuri, clerici și fosta nobilime emigrantă. Opunându-se principiilor de egalitate și laicizare ale Revoluției Franceze, au cerut cenzurarea presei și o putere mai mare pentru Biserica Catolică. Au deținut controlul în Camera Deputaților și în cabinet în cea mai mare parte a anilor 1820, mai ales în timpul domniei lui Carol X. Măsurile luate de ei s-au dovedit a fi nepopulare, ceea ce i-a făcut să piardă puterea după 1827; după Revoluția din Iulie, existența lor practic a încetat.

Ultra

Sistem de spionaj al Aliaților care, prin faptul că a înregistrat comunicările la cel mai înalt nivel între armatele Germaniei și Japoniei, a contribuit la victoria Aliaților în Al Doilea Război Mondial. La începutul anilor 1930, criptografii polonezi au descifrat pentru prima dată sistemul de codare german Enigma. În 1939, informația le-a fost oferită Aliaților, iar Marea Britanie a fondat proiectul Ultra, la Bletchley Park, pentru a intercepta și descifra mesaje Enigma. Japonezii au avut și ei o versiune modificată a acestui sistem de codare, cunoscută de americani sub numele Purple, pe care aceștia au descifrat-o cu mult înainte de Pearl Harbor. Interceptarea semnalelor le-a permis forțelor aliate să câștige Bătălia pentru Anglia, ca și pe cele din Marea Coralilor și de la Midway, și a contribuit la distrugerea unei mari părți a armatei germane după debarcarea Aliaților în Normandia.

ultrasonografie

Folosire a undelor ultrasonice cu scopul de a produce imagini ale corpului uman. Undele străbat țesuturile și sunt reflectate acolo unde densitatea diferă (de ex. la limita dintre peretele unui organ care prezintă o cavitate și interiorul acestuia). Ecourile sunt receptate de un aparat electronic care măsoară intensitatea și poziția organului care le-a reflectat. Rezultatele pot fi proiectate ca imagini statice ori sub forma unui film. Spre deosebire de razele X sau de alte radiații ionice, ultrasunetele nu prezintă nici un risc pentru sănătate, sau doar unul foarte scăzut. Folosită cel mai adesea pentru examinarea fătului în timpul sarcinii, ultrasonografia este utilizată și pentru organele interne, dar și pentru ochi, sâni și vasele de sânge importante. Adesea, prin acest mijloc se determină dacă o tumoare este benignă sau malignă. *Vezi și* diagnostic prin imagini.

ENCICLOPEDIA UNIVERSALĂ BRITANNICA

Un nou instrument de lucru, amplu şi bine documentat,
conceput în 16 volume

Mii de articole relevante, în aproape 6 000 de pagini

Peste 1 000 de articole care vizează realităţi româneşti

Portrete de personalităţi, reproduceri de artă alb-negru şi color, hărţi detaliate, planşe cu ilustraţii, grafice şi desene sugestive ce dau viaţă vizual informaţiei

O lucrare de referinţă pentru întreaga familie,
care răspunde rapid şi precis nevoii de informare

Cumpărătorii volumului 16
vor avea acces gratuit la
Encyclopædia Britannica on-line
până la sfârşitul anului 2010

Pentru detalii despre
Enciclopedia Universală Britannica vizitaţi
www.enciclopediabritannica.ro

JURNALUL NAȚIONAL

www.litera.ro

ISBN 978-973-675-783-9

Tipărit la G. Canale, Bucureşti